

**RESPUBLIKA MA'NAVIYAT VA MA'RIFAT MARKAZI
IJTIMOIY-MA'NAVIY TADQIQOTLAR INSTITUTI**

**IJTIMOIIY FAOLLIKKA TAYANGAN
TARAQQIYOTGA ERISHISHNING
MA'NAVIY ASOSLARI**

Toshkent 2025

UO‘K 316.42(08)

KBK 60.56

I-26

Ijtimoiy faollikka tayangan taraqqiyotga erishishning ma’naviy asoslari [Matn] : To’plam / R. Rashidov, I. Suvanov, M. Musayev, X. Serobov, K. To’rayev, A. Madraximov, L. Eshonqulov, S. Muhiddinova.- Toshkent: Miron-art-design, 2025.-633 b.

ISBN 978 9943 111 111

Mas’ul muharrir:

Olimjon Davlatov

filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori

To’plab, nashrga tayyorlovchilar:

R.Rashidov, I.Suvanov, M.Musayev, X.Serobov, K.To’rayev,

A.Madraximov, L.Eshonqulov, S.Muhiddinova.

Ushbu to’plamda **“Ijtimoiy faollikka tayangan taraqqiyotga erishishning ma’naviy asoslari”** mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasiga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. Shuningdek, to’plam “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, AL-9524115134-sonli “Markaziy Osiyo tarixini asl manbalar asosida o’rganish” mavzusidagi amaliy tadqiqot loyihasi doirasida Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti tomonidan tayyorlandi.

To’plam siyosatshunoslik, sotsiologiya, din, falsafa, ma’naviyat, ta’lim yo’nalishlari mutaxassislari, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o’quvchilar ommasiga mo’ljallangan.

ISBN 978 9943 111 111

© **Miron-art-design**

© **Toshkent 2025**

KIRISH

“Tarix sinovlaridan o‘tgan haqiqat shuki, o‘zini o‘zgartirishga qodir bo‘lgan, vaqtni – imkoniyatga, imkoniyatni yutuqqa, yutuqni taraqqiyot poydevoriga aylantira olgan xalq – buyuk xalqdir.

Bunday xalq, hech shubhasiz, hayotni ham, ijtimoiy muhitni ham o‘zgartira oladi, ko‘zlagan murod-maqсадlariga albatta erishadi.

Sh.Mirziyoyev

Yangi O‘zbekistonda barcha sohalarda amalda oshirilayotgan o‘zgarishlar va yangilanishlar qatorida ijtimoiy sohada, ma’naviy-ma’rifiy yo‘nalishlarda amalga oshirilayotgan ulkan ishlarni ham e’tirof etib o‘tish zarur.

Tarixdan ma’lumki, Vatan va xalq taqdiriga nisbatan tahdidlar kuchaygan vaziyatda aynan millat fidoyilari – uyg‘oq qalbli ziyolilar, shoir va adiblar, san’at namoyandalari, ma’naviyat va ma’rifat sohasi xodimlari jasorat bilan maydonga chiqqanlar. Mamlakatimiz o‘z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi G‘arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarurligini davrning o‘zi ko‘rsatib bermoqda va talab qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ma’naviy rivojlanish bu – vijdon, or-nomus va adolatni muqaddas bilib, el-yurt manfaati uchun astoydil harakat qilish demakdir. Ma’naviyat – jamiyat taraqqiyotini belgilovchi asosiy mezondir. Chunki odamlarning ma’naviyati yuksalgandagina jamiyatda tinchlik, xotirjamlik va taraqqiyot bo‘ladi”.

Darhaqiqat, insoniyat tarixiga nazar solinsa, dunyodagi ko‘plab xalqlar avvalo, o‘zining ma’naviy birligi va milliy g‘oyasi orqali yuksalishga erishganiga guvoh bo‘lish mumkin.

Shundan kelib chiqib, ta’kidlash joizki, bugungi kunda biz ilgari surayotgan Yangi O‘zbekiston mafkurasi – ezgulik, odamiylik, insonparvarlik g‘oyasidir. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini,

jamiyatda millim va umuminsoniy qadriyatlar barqarorligini tasavvur qilamiz. Ma'naviy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va rivojlantirish, shu asosda yosh avlodni ezgulik, umuminsoniy g'oyalar ruhida voyaga yetkazish, ularda xalqimizning ma'naviy va ma'rifiy ideallariga yot bulgan zararli ta'sirlarga qarshi immunitetni kuchaytirish masalasi bugun har qachongidan ham dolzarbdir.

Zamonaviy dunyodagi mavjud haqiqatlardan biri shuki, jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz Yangi O'zbekistonni barpo etishda ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Ulardan biri - bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot bo'lsa, ikkinchisi - ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatdir.

Ma'lumki, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida yurtimizda barcha farovon va baxtli yashaydigan ma'rifatli jamiyat qurish, xalqaro maydonda o'zining munosib o'rniga ega bo'lgan Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha aniq maqsadlar belgilab olingan. Shuningdek, davlatimiz rahbari boshchiligidagi Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Kengashi yig'ilishlarining o'tkazilishi va ularda belgilab olingan kelgusidagi vazifalar, chora-tadbirlar asosida bugungi kunda olib borilayotgan ishlar chin ma'noda mamlakatimizni taraqqiyotning yangi bosqichiga olib chiqishga, yurtimizni rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishiga qaratilganligi bilan diqqatga sazovordir.

Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy sohalarda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi tizimidagi xodimlar soni ikki karra oshirildi, ularni moddiy rag'batlantirish choralari ko'rildi. Ma'naviyat va ijodni qo'llab-quvvatlash maqsadli jamg'armasi hamda Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzurida Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tashkil etildi.

Bugungi kunda Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti chin ma'noda mamlakatimizdagi ijtimoiy jarayonlarni sinchkovlik bilan kuzatib, ularni o'rganuvchi, tadqiq va tahlil etuvchi muassasaga aylanganligini qayd etib o'tish lozim. Institutdagi yuqori ilmiy va amaliy salohiyat, amalga

oshirilayotgan bir qator fundamental, innovatsion, amaliy loyihalar, ommaviy axborot vositalaridagi chiqishlar, shuningdek o'z faoliyati yo'nalishlari bo'yicha davlat va jamoat tuzilmalari bilan hamkorlikning yo'lga qo'yilganligi buning isbotidir.

Bugungi o'tkazilayotgan "Ijtimoiy faollikka tayangan taraqqiyotga erishishning ma'naviy asoslari" mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ham Institutning ilmiy sohadagi faoliyatini namoyon etib turibdi. Mazkur ilmiy-amaliy konferensiyasi ishiga muvaffaqiyat tilagan holda, bugungi anjumanda ishtirok etayotgan hurmatli ustozlarimiz, qadrli ishtirokchilarga o'z minnatdorchiligimni bildiraman hamda konferensiya ishiga muvaffaqiyatlar tilayman. O'ylanmanki, Siz azizlar bilan kelgusida ham hamkorligimiz davom etadi va Sizning mamlakatimizdagi ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarga oid bildirgan har bir fikringiz, g'oyalaringiz biz uchun qadrlidir.

Xasanov Otabek Abdirashidovich, *Respublika*
Ma'naviyat va ma'rifat markazi rahbari, siyosiy
fanlar doktori (DSc)

YALPI MAJLIS

YOSHLAR IJTIMOIIY FAOLLIGI VA MA'NAVIY IDEAL MASALASIGA DOIR AYRIM OSHKORA FIKRLAR

Mavrulov Abduxalil,
tarix fanlari doktori, professor

Keyingi paytlarda ijtimoiy faollik atamasiga ko'p bora murojaat qilyapmiz. Turli anjumanlarda, davra suhbatlarida, maqola va kitoblarimizda ushbu tushunchaning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni benihoya katta ekanligini bot-bot qayd etyapmiz. Bu-bejiz emas. Chunki, ijtimoiy faollik shaxsni jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishiga, mamlakatda sodir bo'layotgan turli o'zgarishlarda faol ishtirok etishga, o'z so'zini aytish olish imkonini beradigan fenomen hodisa hisoblanadi.

Yanayam aniqroq aytadiga bo'lsak, ijtimoiy faollik – jamiyat, turli tabaqalar, guruhlar, shaxslardan iborat bo'lgan ijtimoiy subyektlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokini, mehnat hamda madaniy-ma'rifiy faoliyatning kuchayishi, qonunda belgilab qo'yilgan huquq va burchlarni to'liq amalga oshirishga intilishni ifoda etadi.

Ijtimoiylashmagan jamiyatda jamoaviylik ruhiyati o'rniga individualistik qarashlar, samimiylik, mehribonlik fazilatlarini o'rniga qo'pollik, dag'allik, agressivlik sifatlarini shakllanadi. Ijtimoiylashmagan yoshlarda a) tafakkur xafsalasizligi; b) ma'naviy hayotdagi mudroqlik; v) shaxsiy hayotning jamiyat ijtimoiy mo'ljallariga uyg'unlashtirishdagi no'noqlik holatlari yuzaga keladi. Natijada bunday yoshlarda nosog'lom ma'naviy ehtiyojlar, hayotga yengil munosabatda bo'lish, iste'molchilik kayfiyati, "olomon" odam sifatlarini shakllana boshlaydi.

Shuning uchun ham, keyingi yillarda mamlakat rahbari yoshlarda sog'lom ijtimoiy faollikni shakllantirishga keng e'tibor bermoqda. Mazkur maqsadga yetishning yo'llari sifatida yoshlar ma'naviyati, tarbiyasi, ularning ilm-fanga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish bugungi kunning dolzarb masalasiga aylandi. "Shu ma'noda, – deydi mamlakat rahbari, – yoshlarga oid siyosatimiz falsafasining tub mohiyatini qisqacha qilib

shunday ifodalagan bo'lardim: yoshlarimiz zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini chuqur egallagan, keng dunyoqarashga va intellektual salohiyatga ega, aqlli, ilmi yetuk, zukko, biz erishgan marralardan ham yuksakroq cho'qqilarni zab etishga qodir, sog'lom va barkamol insonlar bo'lishi va bu hayotda baxtiyor yashashi shart". (Shavkat Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. -Toshkent, "O'zbekiston", 2024. - 233-bet).

Yoshlarimizning ijtimoiy faolligini oshirish, ayniqsa, jamiyat ijtimoiy mo'ljaliga erishishning yo'llar juda ko'p. Biroq bizning nazarimizda ana shu yetuklikka yetishimizga bugungi kunda ayrim yoshlarimiz tomonidan ma'naviy idealni topishdagi o'ziga xos muammolar xalaqit qilayotganga o'xshaydi. Yana ham boshqacha aytganda, yoshlar ijtimoiy faolligi, jamiyat ijtimoiy mo'ljali ma'naviy ideallar bilan uzviy bog'lanmas ekan, bu borada muayyan yutuqqa erishish o'ta og'ir. Xo'sh, ma'naviy ideal deganda nimani tushunish mumkin?

Taniqli faylasuf olim Qiyom Nazarov ma'naviy ideal deganda shaxs va jamiyat ma'naviyatini shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi va harakatlantiruvchi, uni savob ishlar, bunyodkorlikka safarbar etuvchi ezgu g'oya, orzu-maqсад va ijobiy namunalar majmuini ifodalovchi tushunchani nazarda tutadi. (Qiyom Nazarov. Jahon falsafasi qomusi. – Toshkent, 2023. – 750-bet).

Darhaqiqat, ma'naviy ideal shaxsning shakllanishi juda murakkab jarayon hisoblanadi, bunda shaxs hamda jamiyat manfaatlarining uyg'unlashuvi ham alohida ahamiyatga ega. Ideal jamiyatni barpo etish esa undan ham og'irroq. Iqtisodiy jihatdan farovon, mo'l-ko'lchilikka erishgan davlatlarni barpo etish mumkin. Bugun jahon xaritasida bunday mamlakatlar borligini barchamiz ham bilamiz.

Ammo gap faqat inson moddiy ta'minoti, mamlakatning iqtisodiy ko'rsatkichlari hususida ketayotgani yo'q. Biz tom ma'nodagi ideal jamiyat to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, avvalo shu jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy ildizlari, ularning fuqarolar kamoloti yo'lidagi ta'sir kuchini e'tiborga olishimiz muhim. Zero, ideal jamiyatning poydevori eng avvalo uning ma'naviy ildizlari bilan belgilanadi.

Ma'naviy ideal jamiyat birinchi navbatda o'zining ma'naviy qiyofasiga ega, mukammallik darajasi oliy maqomga yetgan, yuksak axloqiy mezonlar bilan bezalgan jamiyatdir. Shu ma'noda, biz ma'naviy ideal deganda yuksak axloq, odob, bilim, iste'dod, aql-idrok va tafakkur zaminida insonda shakllanadigan ijtimoiy faollik, ishonch, e'tiqod, ixlos, vijdon, iymon kabi fazilatlarni nazarda tutamiz.

Har bir xalqning o'z ma'naviy ideallari mavjud. Mazkur ideallar u yoki bu millat va elatni iqtisodiy farovonlikka yetaklasa, boshqasini ijtimoiy hamkorlikka, yana bo'lagini siyosiy barqarorlikka boshlaydi. Xo'sh, biz, o'zbeklarning milliy ma'naviy ideallarimiz qay yo'sinda shakllangan, ularning tarkibiy qismlarini nimalar tashkil etadi.

Keling, yaxshisi ko'hna tarixga murojaat qilaylik. Aslida, bizning tariximiz milliy ma'naviy idellarimizni qidirish, shakllantirish va ularni real hayotga joriy etishdan iborat. Ko'hna "Avesto", Urxun-Enasoy yodgorliklari, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari, buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning o'nlab asarlari, Birinchi va Ikkinchi Renessans davri mutafakkirlarining deyarli barcha tadqiqotlari, jadid ma'rifatparvarlarining nodir kitoblari aslida ma'naviy idealni yaratish yo'lidagi izlanishlar, deyishga haqqimiz bor.

Mazkur mutafakkirlarimizning asosiy g'oyalari adolatli davlat va ma'naviy ideal jamiyatni barpo etishdir. Buyuk Forobiy ideal jamiyat – bu yuksak axloqqa ega shaxslar jamiyatidir, deydi. Uning fikricha, adolatli davlatni faqat yuksak axloqli kishilar bilangina qurish mumkin, axloqli inson adolatli bo'lsin, ammo qaysar bo'lmasin, adolat oldida qaysarlik qilib o'zibilarmonlikka berilmasin, lekin har qanday adolatsizlik, pastkashlik oldida lafzli bo'lsin, o'zi zarur deb bilgan narsasini amalga oshirishda qat'iylik ko'rsatsin, qo'rqmas, jasur bo'lsin, qo'rqish va ojizlikni bilmasin.

Abu Rayhon Beruniy esa ideal jamiyatning asosini ma'naviy omillar tashkil etishi lozimligiga ishora etadi. Uning fikricha har bir inson intiladigan ma'naviy ideal asoslarini ezgulik, odamiylik, yuksak odob-axloq tashkil etadi. Beruniy bobomiz insoniyat orzu qilgan jamiyatda quyidagi qoidalar amal qilishi lozimligini ta'kidlaydi: "Hakim va olimlar

axloqidan ta'lim olish yaxshi xulqni paydo qiladi, yomon xulqni o'ldiradi", "Inson hayotidagi zarurat, ehtiyojlar ularning ilmlarga bo'lgan talabini keltirib chiqaradi", "Har bir yangi narsada lazzat bor", "Ne'matning qadri u yo'qolganidan keyingina bilinadi", "Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldamchi extirosalar, g'am-g'ussa bo'lmaydi", "Yolg'onchidan chetlanib, rostgo'ylikka yopishgan kishini boshqa kishi u yoqda tursin, yolg'onchining o'zi ham sevib qoladi".

Yusuf Xos Hojib ma'naviy idealni insonning ilm-fanga bo'lgan muhabbatisiz ko'rmaydi. Uning qayd etishicha, betimsol boylik bo'lmish bilimning qadri shu darajada balandki, u do'zax o'tidan ham ozod qilishi mumkin. Jahonda bilimdan qudratliroq hech narsa yo'q.

Bilimsizlik aslida kishi uchun haqoratdir. Hattoki, bilimsiz odam to'rga chiqib o'tirsa, unday to'rni to'r deb bo'lmaydi. Uni poygakdan ham past, deb bilish kerak. Ammo, poygakka bilimdon kishi o'tirsa, u joyni to'rdan ham a'lo, deb bilish lozim.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ma'naviy ideallikka erishishning eng muhim jihatlari adolatli davlat va uning odil shohida ko'radi.

"Odil shoh,-deydi alloma,-quyosh bilan bahor yomg'iridek qora tuproqdan gullar ochadi va mamlakat boshiga oltin bilan durlar sochadi. Kambag'al va bechora odamlar uning yaxshi, muloyim muomalasidan rohatda; zolim amaldor va mirshablar uning siyosati tig'idan qo'rquvda. Adolatli shoh shunday qo'riqchiki, uning soyayi davlatida qo'y-qo'zilar bo'ri xavfidan omon; yomonlarga shafqatsizligidan yo'ldagi musofirlar yo'lto'sarlar vahimasidan eson. Haybatidan yo'llarda qaroqchilar yo'q va xalq qo'li o'z moli bilan to'liq. Zabtidan amaldorlar qalami siniq va zolimlar bayrog'i yiqiq. Qasoskor tig'idan o'g'ri qo'li el moliga yetmaydi. Savdo qilish uchun tun bo'yi do'konlarda sham' o'chmaydi, oldi-sotdi qiluvchilar ko'chalarda bezorilar daydishidan qo'rqmaydi. Aholining hovli-bog'i uning sharofatidan obod. Faqirlar unga duo-tahsin o'qib, erkalik qiladilar. Shoh esa ochiq qo'llilik bilan fuqaroga sahovat qiladi va uni siylaydi. Adolatparvar shoh xalqni rozi qilsa, Haq taolo shohdan rozi bo'ladi". (Boboyev H., G'ofurov Z. O'zbekistonda siyosiy va ma'naviy-

ma'rifiy ta'limotlar taraqqiyoti. – Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2001. – 285-bet).

Buyuk mutafakkirlar ma'naviy idealni komil inson tushunchasi bilan bog'lab tushuntirganlar. Sharqshunos olim Najmiddin Komilov shunday deydi: “Komil inson – bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi Mutloq ruhga tutash, fayzu karomatdan serob, siyratu siyrati saranjom, qalbi ezgu tuyg'ularga limmo-lim pokiza zot”. Darhaqiqat, komil shaxs odamzod orzu qilgan jamiki ezgu xislatlarning ifodachisi.

Biz yuqorida davlat va jamiyat tomonidan tanlangan ijtimoiy faollik va ijtimoiy mo'ljalning ma'naviy ideal bilan uzviy bog'liqligi hususida fikrlashgan edik. Insoniyat intiladigan ma'naviy idealni bekami-ko'st tanlash, uning eng mukammal konturlarini belgilash nihoyatda murakkabligini barchamiz bilamiz. Barcha millat va xalqlar inson kamoloti, shuningdek, jamiyat hamda davlat mustahkamligi, farovonligiga xizmat qiladigan ma'naviy idealni topishga harakat qilishgan.

Bu borada ma'naviy ideal masalasiga, uning real hayotda amalga oshirish imkoniyatlarini ko'rsatib berishda yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk allomalar va mutafakkirlariga yetadiganlar bo'lmasa kerak.

Shu o'rinda Alisher Navoiy bobomizning komil insonning eng muhim xislatlari sifatida sanab o'tgan quyidagi dalillariga diqqat qaratishni lozim topdik: birinchisi – tavba, ikkinchisi – halol luqma bilan qanoatlanish, uchinchisi – o'z kasbidan topib kun o'tkazish, to'rtinchidan – shariatga rioya qilish, beshinchisi – tariqat odobini saqlash, oltinchisi – barchadan o'zini kam deb bilish, hattoki farzandlari, xizmatkorlariga qo'pollik qilmaslik, yettinchisi – chuchuk tilli bo'lish, sakkizinchisi – rahmdil bo'lish, to'qqizinchisi – sahiy bo'lish, o'ninchisi – mard bo'lish, o'n birinchisi – halimlik, xushxulq bo'lish, o'n ikkinchisi – rizo-rozilik bilan kun o'tkazish, o'n uchinchisi – sabrli bo'lish, o'n to'rtinchisi – sadoqatli, vafoli bo'lish, o'n beshinchisi –riyozat chekishdan qo'rqmaslik. (Najmiddin Komilov. Tasavvuf. Birinchi kitob. – Toshkent, 1996. – 153-bet).

Hech shubhasiz, yuqorida ta'kidlangan xislatlarning bariga ega bo'lish o'ta murakkab masala. Ammo biz ko'pincha oldimizga qo'yilgan vazifalarning murakkabligiga qarab, ularni bajarish amri-mahol, deb o'zimizdan mas'uliyatni soqit qilamiz. Hech bo'lmaganda o'sha xislatlarga ega bo'lishga harakat qilishdan ham o'zimizni chetga olamiz.

To'g'ri, ko'hna tariximizda xalqimiz o'z ma'naviy ideallariga ega bo'lishga harakat qildi. Bu borada bugun jahon ahli qoyil qolib, tan berayotgan, e'tirof etayotgan yutuqlarimiz ham bisyor. Birgina Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlarida ota-bobolarimiz ilmiy-ijodiy zakovati tufayli yaratilgan sanoqsiz kashfiyotlar, mutafakkir-allomalarimizning jahon tamadduniga qo'shgan bebaho hissalarining o'zi o'zbek xalqining o'ziga xos ma'naviy ideallari borligidan dalolatdir.

Ayni paytda shuni ham qayd etish lozimki, xalqimizning o'z milliy ma'naviy ideallariga erishish borasida ko'plab qiyinchiliklarga uchraganimizni ham eslash lozim. Uzoq davrlar davom etgan mustamlakachiliklar, xalqimiz boshidan kechirgan ayanchli kunlar, ayniqsa, yurtimizda sodir bo'lgan o'zaro urushlar – bularning bari ma'naviy ideallarimizga erishish yo'lidagi jiddiy to'siqlar bo'ldi.

Bular natijasida ming yillar davomida shakllangan milliy tarbiya tizimi shikastlandi, milliy qadriyatlarimizda qadrsizlanish jarayoni yuz berdi. Bu borada sobiq sovet davrida shakllangan o'ziga xos tarbiya tizimi jamiyat ma'naviy ildizlarini yemirdi, soxta qadriyatlar "yaratildi". Madaniyatda milliylik o'rniga sun'iy baynalmilallik g'oyalari ilgari surildi, islom dini atayin soxtalashtirildi, jamiyatda e'tiqodsiz "xudosiz ateistlar"dan iborat jamoani shakllantirishga urg'u berildi.

Bularning bari o'ziga xos axloq kodeksi sifatida tan olingan va jahon e'tirof etgan milliy ma'naviy ideallarimizdan xalqimiz katta qismining muayyan ma'noda chetlashishiga sabab bo'ldi. Natijada biz tanlagan ijtimoiy mo'ljalimiz bir tomonlama, kemtik holda qolib ketdi. Gap shundan iboratki, har qanday ijtimoiy mo'ljal inson faoliyatining barcha jihatlarini o'z ichiga qamrab olishi lozim. Ijtimoiy mo'ljalning muhim tarkibiy qismlari bir tomondan iqtisodiyot, jamiyat a'zolarining moddiy manfaatlarini qondirish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, bunday

mo'ljal fuqarolar ma'naviy qiyofasini shakllantirish, munosib shaxs tarbiyalash bilan bog'liqdir. Uchinchidan, jamiyat ijtimoiy mo'ljalini milliy birliksiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Yaqin va uzoq tariximizda ijtimoiy mo'ljalni tanlashda ushbu masalalarga kam e'tibor berilishi, mo'ljalni ko'proq kelajakka emas, o'tmishga qarab olinishi O'zbekiston jamiyatida ma'naviy ideallarga bo'lgan munosabatni siyqalashtirdi, uning ahamiyatini pasaytirdi. Yanayam aniqroq aytadigan bo'lsak, masalaning ma'naviy-tarbiyaviy tomonlari diqqatimizdan chetda qola boshladi.

Bugun, mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni qurish jarayonida ma'naviy ideallarimizni tanlab olish, ularni ijtimoiy mo'ljallarimiz bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash, nazarimda, oldimizda turgan eng dolzarb masalalardan biriga aylangan.

Birinchidan, ta'kidlash lozimki, bu boradagi ishlarimiz havoyi, mavhum gaplardan aniq, real sharoitni e'tiborga olgan holda bajarilishi lozim bo'lgan umummilliy harakatga aylandi. Fikrimizning isboti sifatida aytish mumkinki, mamlakat rahbarining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida ilk marotaba ma'naviy-ma'rifiy ishlar, shaxs tarbiyasi bilan bog'liq muammolar, jamiyatni ma'naviy jihatdan sog'lomlashtirishga doir vazifalarimiz "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish", deb nomlangan alohida yo'nalishda o'z aksini topdi.

Bugun "Ma'naviy taraqqiyot", "Yangi ma'naviy makon", "Ma'rifatli jamiyat", "Ma'rifiy islohotlar", "Ma'naviy-ma'rifiy savodxonlik", "Uchinchi Renessans" kabi yaqin-yaqingacha bizga mutlaqo begona bo'lgan atamalar ijtimoiy-ma'naviy hayotimizga kirib keldi, ular faoliyatimizning muhim jabhalariga aylandi.

Ta'bir joiz bo'lsa qayd etish kerakki, millat va mamlakat taqdiri bilan bog'liq bo'lgan ushbu masalaga shu taxlitda yondoshuv, aslida, davlat rahbarining xalqimiz tomonidan o'z ma'naviy ideallarini topish yo'lidagi dadil va ishonarli qadami edi.

Ikkinchidan, bugungi kunda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan sifat o'zgarishlari, tub islohotlar ham yoshlarimizning o'z ma'naviy ideallariga ega bo'lish yo'lidagi imkoniyatlar, deyish mumkin. Zero, bugun maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni Uchinchi Renessansning to'rt uzviy halqasi, bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimiz esa yangi Uyg'onish davri, globallashuv davrida mamlakatimiz raqobatbardoshligining to'rt tayanch ustuniga aylanmoqda.

Olib borilgan qisqa muddat mobaynida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasining 27 foizdan 72 foizga oshishi, maktab ta'limida qo'shimcha 700 ming o'quvchi o'rni yaratilishi, 200 ga yaqin mutlaqo yangicha mazmun va shaklga ega bo'lgan Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar hamda 400 ta xususiy maktab tashkil etilgani, oliy ta'lim muassasalari sonining 77 tadan 210 taga ko'payganini ham, bir tomondan mamlakatni dunyodagi eng yetakchi davlatlar qatoriga qo'shish yo'lidagi intilish, boshqa tarafdin, yoshlarimizning o'z milliy ma'naviy ideallarini topish yo'lidagi imkoniyatlari sifatida qabul qilish mumkin.

Uchinchidan, ma'naviy ideallarimizni ming yillar davomida shakllangan ilmiy va diniy qadriyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Aslida, tom ma'nodagi ma'naviy ideallar ko'hna tarix qa'rida shakllangan, kishilarni ezgulik, insonparvarlik, yaxshilik, yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qilib kelgan ilg'or g'oyalar, ta'limotlardir.

Yangi O'zbekistonni barpo etishga kirishar ekanmiz, shubhasiz, ana shu g'oyalarni o'rganish, ulardan oldimizda turgan ulkan strategik maqsadlarni bajarishda unumli va samarali foydalanish biz uchun juda muhim. Shuning uchun ham mamlakat rahbari o'z faoliyatida mazkur masalalarga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom sivilizatsiya markazining tashkil etilishini shu ma'noda tushunish lozim. Markaz ko'p tarmoqli dunyoviy ilmiy-ma'rifiy maskan bo'lib, xalqimizning muqaddas islom dini bilan bog'liq boy merosini ilmiy tadqiq

etish, uning Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi rivojidagi o'rnini innovatsion usullar orqali targ'ib qilishni o'z oldiga maqsad qilgan.

Xalqimiz ma'naviy ideallarining muhim ustunlaridan biri islom dini ta'limotlari, uning xalqimizni yaxshilik, ezgulikka yetaklovchi g'oyalari ekanligini barchamiz bilamiz. Mamlakat rahbariyati shuning uchun ham o'zbek xalqi ma'naviy ideallarini shakllantirishda ana shu ta'limotlarga suyanmoqda. Xalqaro islom akademiyasi, Buxoroda – Mir Arab oliy madrasasi, Termizda – Imom Termiziy ilmiy-tadqiqot markazi, Samarqandda – Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, hadis ilmi maktabi, kalom va hadis, Buxoroda – tasavvuf, Qashqadaryoda – aqida, Farg'onada – fikh ilmiy maktablari tashkil etildi.

Sobiq sovet davlati davrida O'zbekistonda jami 80 ga yaqin masjidlar faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, bugun ularning soni 2100 dan ortdi. Birgina joriy yilning o'zida 15 000 nafardan ortiq fuqarolarimiz haj safarlarini amalga oshirdilar. Bularning bari, aslida, xalqimizni o'z ma'naviy ideallarini shakllantirish yo'lidagi sa'y-harakatlar edi.

Demak, ijtimoiy taraqqiyotning bugungi bosqichiga kelib mamlakatimizda ma'naviy ideallarni shakllantirishda muayyan natijalarga erishganmiz. Ma'naviy ideallarimiz poydevorini ijtimoiy faollik, ezgulik, imon, e'tiqod, yuksak axloq, vatanparvarlik kabi muqaddas tushunchalar tashkil etadi. Ayni paytda, bugungi kunda xalqimiz ma'naviy ideallarining shakllanishida milliy birlik g'oyasining o'rne va ahamiyati juda katta ekanligini ham aslo unutish mumkin emas.

Ma'naviy idealni masalaning faqat ma'naviy tomonlari bilangina bog'lash, nazarimizda, unchalik ham to'g'ri emas. Bunday ideal jamiyatda siyosiy barqarorlik, iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy hamkorlik masalalari o'ta muhim o'ringa ega. Shu ma'noda, ma'naviy ideal ming yillar davomida mutafakkir allomalarimiz tomonidan yaratilgan va xalqimizni doimo erkinlik, ezgulik, yuksak axloq, vatanparvarlik, milliy birlik g'oyalari bilan qurollantirgan hamda ilhomlantirgan holda jamiyat tomonidan belgilab olingan ijtimoiy mo'ljalga yetishga imkon beradigan, safarbar etadigan fenomen hodisadir.

Yuqoridagi fikrlardan anglash mumkinki, bugun mamlakatimizda ma'naviy ideallarni shakllantirish borasida talay ishlar bajarildi. Bunday ideallarning ilmiy-ijodiy poydevori mavjud. Tobora, juda jiddiy tarzda, shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi sharoitda ma'naviy ideallarimizni zamonga mos, yangi mazmun bilan boyitib borishda ham muayyan yutuqlarga egamiz. Bunga yuqorida keltirgan misollarimiz dalildir.

Endi masalaning pragmatik-amaliy jihatiga e'tibor beramiz. Xo'sh, biz bugun shunchalik boy ma'naviy –ijodiy merosga ega ekanmiz, nega unda ba'zi hollarda vaziyat taqozasi bilan urchib, ko'payib borayotgan ichki va tashqi tahdidlar oldida esankirab qolyapmiz, nima uchun yovuz g'oyalar va mafkuralarning konseptual xatolarini ko'rmayapmiz va ularga qarshi samarali aks ta'sir ko'rsata olmayapmiz.

Nazarimizda, buning qator obyektiv va subyektiv sabablari borgan o'xshaydi. Masalan, **birinchidan**, biz har doim o'zbek xalqi boy milliy-madaniy merosga ega, barchamiz ulardan xaqli ravishda faxrlanamiz, deymiz. Bu aslida to'g'ri gap. Biroq, bugun biz o'sha mutafakkirlarimiz, buyuk tarixiy siymolarini xalqimizga oddiy usullarda, tushunarli tarzda yetkazish imkoniga egamizmi?

Birgina misol: A.Chexov asarlari 146-marta, A.Pushkin asarlari 89-marta, N.Gogol asarlari 68-marta, F.Dostoyevskiy asarlari 46-marta, A.Tolstoy asarlari 44-marta ekranlashtirilgan, ularning asarlari asosida badiiy filmlar yaratilgan ekan. Dunyoda asarlari eng ko'p ekranlashtirilgan adib U.Shekspir bo'lib, u 300 tani tashkil etarkan.

Xo'sh, bizda buyuk bobolarimiz Alisher Navoiy, Zahiriddin Mahammad Bobur kabi buyuklarimiz, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur kabi davlatchilik asoschilari siymolarini aks ettiruvchi nechta badiiy filmlarimiz, oddiy o'quvchiga tushunarli tarzda yozilgan, yoshlarimizni ezgu g'oyalar sari yetaklaydigan qancha ommabop (murakkab tilda yozilgan ilmiy-akademik nashr haqida gap ketmayapti) asarlarimiz bor?

Shu ma'noda, mamlakat rahbari tomonidan yaratib berilayotgan ulkan imkoniyatlardan foydalangan holda ma'naviy ideallarimizning asosiy

g'oyalarini sodda tilda, tushunarli tarzda yetkazib beradigan badiiy, hujjatli filmlar, adabiy-badiiy asarlar, multfilmlar, videoroliklar yaratish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan, deb o'ylaymiz.

Ikkinchidan, boy milliy-madaniy merosimizni o'rganishga, ma'naviy ideallarimizga sodiq bo'lishga halaqit qilayotgan yana bir muhim obyektiv sababni bugungi ta'lim tizimidan qidirish kerak, deb o'ylaymiz. To'g'ri, bugun butun dunyoda iqtisodiy sohada, har bir davlatning o'z milliy manfaatlarini himoya qilishi borasida misli ko'rilmagan kuchli musobaqa ketmoqda. Ana shunday sharoitda biz uchun iqtisodiyot va boshqaruv jabhasida o'ta bilimdon, kuchli mutaxassislar zarur.

Ayni paytda, bunday malakali mutaxassis kadrlarning ma'naviy-mafkuraviy salohiyati, ularning yuksak vatanparvarlik darajasi, axloqiy sifatleri juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday sifatlar esa ta'lim tizimida, ayniqsa, oliy ta'limda ustuvor o'ringa ega ekanligini unutish aslo mumkin emas. Bugun dunyo ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, o'zaro nizolar makoniga aylangan.

Ana shunday sharoitda to'g'ri bilan noto'g'rine, yaxshi bilan yomonning farqini anglatishda milliy merosimizning alohida o'rni bor. Bu esa ta'lim tizimida, ayniqsa ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali yoshlar ongiga ma'naviy ideallarimizning eng muhim ustunlari haqidagi g'oya va ta'limotlarni singdirilishiga ustuvor e'tibor berish lozimligini talab etmoqda.

Uchinchidan, odamlarimizda, ayniqsa yoshlarimizda ma'naviy ideallarimizga sodiqlik hissini oshirishga xalaqit qilayotgan subyektiv omillar esa ayrimlarda, ayniqsa ba'zi rahbar xodimlarda ziyolilik sifatlarining pasayib borayotganligi bilan belgilanadi.

Ziyolilik aniq maqsad yo'lida inson tomonidan o'zini o'zgartirish borasidagi harakat. Biz bir zarb bilan, birdaniga jamiyatni ma'naviy jihatdan sog'lomlashtira olmaymiz. Bugungi global o'zgarishlar davrida buni zudlik bilan hal etishning iloji ham yo'q. Jamiyatni poklantirish, yuksak ma'naviy-axloqiy muhitni barpo etish aslida konkret shaxs dunyoqarashi, ruhiyati, ma'naviy ko'rsatkichlari asosidagina yuz berishini unutish mumkin emas.

Biz bugun o'z oldimizga ma'rifatli jamiyat barpo etishni ustuvor vazifalardan biri sifatida qo'yganmiz. Ma'rifatli jamiyat esa qo'pol, andishasiz, riyokor, dangasa, bir so'z bilan aytganda tarbiyasiz kishilar jamiyati emas. Ayniqsa bugun ayrim yoshlarimizda agressivlik holatining kuchayib borayotgani butun jamiyatni xavotirga solayotgani ham haq gap.

Shuning uchun ham ma'rifatli jamiyatda aslida odamlarda ziyolilik sifatleri avj olgan muhit yaratilishini inobatga olish lozim. Bu muhitda o'zaro samimiylik, bir-biriga hurmat va ehtirom ko'rsatish, har bir harakatda yuksak axloqiylik namunalarini namoyon etish, sobitqadamlik, adolat, shafqat va marhamatlik, tavozelik, vafo va ahd, rostgo'ylik, andishalilik, farosatlilik, g'ayrat va shijoat bilan ishlash kabi xislatlar real kuchga aylanishi kerak. Bir so'z bilan aytganda, ma'rifatli jamiyat odamlarida ziyolilik ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim masala shundan iboratki, agar biz odamlarda ma'naviy ideallarga sodiqlikni kuchaytira olsak, unda jamiyat a'zolarida ziyolilik xislatlari yanada ko'payadi. Biz yuqorida ta'kid etganimiz kabi, ma'rifatli jamiyat aslida ziyolilar jamiyatidir. Odamlarda ma'naviy ideallarga sodiqlik xislatlari ham o'z o'zidan paydo bo'lmaydi. Buning uchun har birimizda sog'lom ma'naviy ehtiyoj zarur.

Sog'lom ehtiyoj kishilarning tinimsiz o'qishi, izlanishi, yangilikka intilishi, o'zini qiynashi natijasidagina yuzaga keladi. Bugungi holatimizdan qoniqish xosil qilishimiz aslida, ma'naviy ideallarga sodiqlik yo'lida biz tanlagan xato yo'ldan boshqa narsa emas.

Ma'naviy ideallarni to'g'ri tanlash juda og'ir vazifa. Bugun hayvoniy istak va mayllarga qul bo'lib, hayotning mazmun-mohiyatini faqat ayshishrat, lazzatdan iborat deb bilish, milliy qadriyatlar so'nib, ming yillar davomida shakllangan ma'naviy ideallar bee'tibor qolayotgan bir sharoitda maydonga zo'ravonlik, behayolik, super qahramonlarning chiqishi butun jamiyatni bezovta qilmoqda.

Millat sofliqi, uning birligi, buyuk davlatchilik arkonlari mustahkamligini ta'minlovchi kuch aslida bizning milliy ideallarimiz va xalqimizning unga sodiqlik darajasidir. O'z milliy qadriyatlarimiz, milliy-madaniy merosimizga suyangan holda dunyoning rivojlangan davlatlari va

xalqlari tajribasini o'rganish va kelajakka sog'lom tafakkur bilan qarash asosida tanlangan ijtimoiy mo'ljalimiz ming yillar davomida shakllangan va bugun taraqqiyotning yangi talablari asosida boyib borayotgan ma'naviy ideallarimiz bilan uyg'unlashishi, shubhasiz, mamlakatimizni yanada rivojlantiradi, xalqimizni yangi marralarga olib chiqadi.

Aynan milliy ideallarimizga suyanish, jahon tamadduniga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgan mutafakkir bobolarimiz tomonidan yaratilgan asarlarga, kashfiyotlarga sodiqlik hissi, mazkur noyob ilmiy-ma'naviy boyliklardan bahramand bo'lishga qaratilgan har qanday intilish, pirovard natijada zamonaviy ilm-fan sohalarida jahoniy ahamiyatga ega bo'lgan yangiliklarni yaratish, shubhasiz, yoshlarimizda kuchli ijtimoiy faollik holatini yuzaga keltiradi. Bu esa, mamalakat va millat taraqqiyotining asosidir.

ZAMONAVIY BOSQICHDA IJTIMOIIY-SIYOSIIY FAOLLIKNI OSHIRISHNING INTERNET TEXNOLOGIYALARI

Islomov Ilyos Normamatovich,
tarix fanlari doktori, professor

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatda fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Ijtimoiy-siyosiy faollik va siyosiy ishtirok tushunchalari o'rtasidagi farqlar ochib berilgan. Shu asosda, raqamli platforma va ijtimoiy tarmoqlar orqali fuqarolarning siyosiy jarayonlarga jalb etilish darajasi, elektron demokratiya vositalari, kreativ siyosiy kommunikatsiya mexanizmlari va yangi avlod siyosiy mobilizatsiyasi shakllari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: siyosiy faollik, ijtimoiy-siyosiy faollik, siyosiy ishtirok, siyosiy texnologiyalar, raqamli siyosat, elektron demokratiya, siyosiy mobilizatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, fuqarolik jamiyati.

XXI asrda fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi demokratik jarayonlarning samaradorligiga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va axborot kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirdi, an'anaviy siyosiy mobilizatsiya usullarini esa tubdan o'zgartirdi. Siyosiy faollikning oshishi nafaqat fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlash, balki davlatning siyosiy barqarorligini ta'minlashda ham muhim o'rin egallaydi.

Fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi siyosiy faolligi va siyosiy ishtiroki masalasi siyosiy fanlarning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, doim siyosatshunoslarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Faollik masalasiga sohalar kesimida qaralsa ijtimoiy faollik, iqtisodiy faollik, siyosiy faollik, ekologik faollik, madaniy faollik, huquqiy faollik va boshqa turlari mavjud. Bularning ichida siyosiy faollikka milliy xavfsizlikni ta'minlash prizmasi orqali qaralsa, u asosiylaridan hisoblanadi.

Siyosiy faollik – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida bevosita yoki bilvosita ishtirok etishga qaratilgan ongli harakatlari majmuasidir. Unda shaxsning siyosiy bilimi, siyosiy madaniyati, qarashlari, huquqiy ongi va fuqarolik mas'uliyati yaqqol namoyon bo'ladi. Bu faollikning shakllari sifatida – saylovlarda qatnashish, siyosiy partiyaga a'zolik, ijtimoiy tarmoqlarda siyosiy fikr bildirish yoki jamoatchilik nazoratida ishtirok etish kabilarni ko'rsatish mumkin.

Yoshlarning siyosiy faolligi masalasiga ilmiy va amaliy nuqtayi nazardan turlicha yondashuvlar mavjud. M. Boymirzayevaning ta'kidlashicha, hozirgi davrda yoshlar siyosiy faolligining jamiyat barqarorligiga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatish mumkinligini ta'kidlagan [1].

Amalga oshirgan tahlillarimizdan kelib chiqib, yoshlarning siyosiy faolligi bo'yicha quyidagi qarashlarni keltiramiz:

Birinchi qarash – yoshlarning siyosiy faolligi *institutsional va ijobiy yo'nalishdagi faollik* sifatida baholanadi. Ushbu nuqtayi nazarga ko'ra, yoshlar saylovlarda ovoz berish, siyosiy partiyalar va jamoat

birlashmalarida ishtirok etish, rasmiy muhokamalarda qatnashish kabi faoliyatlar orqali jamiyatdagi barqarorlikka hissa qo'shadi. Bu qarashda yoshlarning faolligi siyosiy tizim ichidagi islohotlarni qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida ko'riladi.

Ikkinchi qarash – yoshlarning faolligini *protest xarakteridagi chiqishlar va norozilik harakatlari orqali* namoyon bo'lishi hisoblanadi. Bu yerda yoshlar o'z noroziliklarini namoyishlar, mitinglar, fleshmoblar, internet orqali siyosiy kampaniyalar va faol ijtimoiy harakatlar orqali ifoda etadilar. Ushbu yondashuvga ko'ra, yoshlarning bunday faolligi mavjud siyosiy-ijtimoiy tizimga nisbatan tanqidiy munosabatni aks ettiradi va tizimni transformatsiya qilishga da'vat hisoblanadi. Bunday holatlarda, ayniqsa yosh avlodning turli siyosiy manipulyatsiyalarning ta'siriga tushganligi ko'proq kuzatiladi.

Bulardan tashqari, siyosiy faollikka oid manbalarni tahlil qilganimizda “ijtimoiy-siyosiy faollik” tushunchasi ham uchraydi. Ijtimoiy-siyosiy faollik shaxslarning ijtimoiy-siyosiy munosabatlar sohasidagi faoliyatida namoyon bo'ladi [2]. Ijtimoiy so'zning qo'shilishi siyosiy faollik kategoriyasining obyektini kengaytiradi. Chunki, “ijtimoiy faollik” keng qamrovli tushuncha bo'lib, madaniyat, san'at, siyosat, huquq kabi sohalarda ham faol bo'lishni anglatadi.

Siyosiy faollik – shaxsning siyosiy voqelikka nisbatan ichki munosabati, tashabbuskorligi va doimiy qiziqishini anglatadi. Bu faqat harakat emas, balki siyosiy axborotlarni kuzatish, siyosiy jarayonlarni baholash, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va doimiy ravishda fikr bildirish kabi jarayonlarni qamrab oladi [3]. Siyosiy faollik – siyosiy ishtirok uchun ijtimoiy-psixologik asos hisoblanadi.

Siyosiy ishtirok – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etishining institutsional va norasmiy shakllarini qamrab oladi. Bu jarayonga saylovlarda ovoz berish, norozilik aksiyalarida qatnashish, siyosiy partiyalarga a'zo bo'lish kabi faoliyatlar kiradi. Robert Dal siyosiy ishtirokni “fuqarolarning siyosiy jarayonlar orqali qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatish imkoniyati” sifatida ta'riflagan [4].

1979-yillarda ingliz siyosatshunoslari M. Kaaze va A. Marsh fuqarolarning mavjud siyosiy voqelikni qabul qilishi yoki qilmasligi hamda ularning siyosiy faolligini tahliliga asoslanib, siyosatda ishtirok etuvchi fuqarolarni besh guruhga ajratgan:

birinchi guruh, siyosatda umuman ishtirok etmaydigan nafaol fuqarolar bo'lib, ular ba'zan siyosiy matbuot bilan tanishadigan yoki vaqti-vaqti bilan saylovlarda qatnashadigan shaxslar hisoblanadi;

ikkinchi guruh, konformistlar¹, ularning aksariyati bevosita siyosiy ishtirokdan o'zini chetga oladi, ammo ba'zilar an'anaviy shakllarda va hatto siyosiy kampaniyalarda faol qatnashadi;

uchinchi guruh, *islohotchilar* – an'anaviy shakllarda yanada faolroq ishtirok etib, siyosiy norozilik bildirish uchun qonuniy usullardan ham foydalanadilar;

to'rtinchi guruh, faollar – jamiyat siyosiy hayotining eng faol ishtirokchilari bo'lib, ham an'anaviy, ham noan'anaviy shakllarni namoyon etadilar;

beshinchi guruh, namoyishchilar siyosiy jarayonning faol ishtirokchilari bo'lib, ular ishtirok etishning noan'anaviy shakllaridan foydalanadilar [5].

Bu tipologiya fuqarolarning siyosiy ishtirokini tahlil qilishda muhim nazariy yondashuv sifatida xizmat qilgan. Globallashuv, raqamlashuv, axborot texnologiyalarining keng tarqalishi natijasida siyosiy ishtirok virtuallashib ketdi.

Hozirgi kunda internet texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatda, ayniqsa yoshlar o'rtasida, siyosiy faollikning oshishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonni, avvalo, raqamli platformalar orqali axborot olish, fikr almashish va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlarining kengayishi bilan izohlash mumkin. Jahonda internet foydalanuvchilarining soni 2025-yil yanvar holatiga ko'ra 5,56 milliard kishini tashkil etib, dunyo aholisining 67,9 foizini qamrab olgan. Mobil aloqa foydalanuvchilari esa 5,78 milliardga yetgani holda, bu ko'rsatkich

¹ **Konformist** – bu atrofidagi odamlar, jamiyat yoki guruhning fikri, qadriyatlari, qoidalariga qarshi chiqmaydigan, ularga moslashuvchi, o'z fikrini bildirishdan qochadigan shaxs.

70,5 foizni tashkil qilmoqda. O'zbekistonda ham 33 milliondan ortiq abonent internet imkoniyatlaridan faol foydalanmoqda [6].

Ayniqsa yoshlar orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi keskin oshgan. Yevropa Ittifoqi statistika boshqarmasi (Eurostat²) ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda 16 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan Yevropa Ittifoqi fuqarolarining 96 foizi har kuni internetdan foydalangan. Ba'zi mamlakatlarda – Lyuksemburg, Portugaliya, Chexiya, Litva, Sloveniya, Latviya va Malta kabi davlatlarda – bu ko'rsatkich 99 foizga yetgan [7]. Bu raqamlar yoshlar orasida raqamli savodxonlik, axborotga intiluvchanlik va onlayn ijtimoiy faollikning yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Ushbu sharoitda internet – yoshlarning siyosiy ongini shakllantirish, faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash, onlayn petitsiyalar, jamoaviy muhokamalar va saylovoldi kampaniyalarida ishtirok etish uchun qulay maydon vazifasini bajarmoqda. Shu bois internet texnologiyalarini yoshlar o'rtasida siyosiy faollikni oshirishdagi strategik vosita sifatida ko'rish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Siyosiy faollikni oshirishning zamonaviy texnologiyalari mavjud:

1 Elektron demokratiya texnologiyalariga e-hukumat (e-Government), e-parlament (e-Parliament), e-saylov (onlayn ovoz berish tizimlari), elektron murojaat va petitsiya platformalarini kiritish mumkin.

Misol sifatida Estoniyada 2005-yildan saylovlarda elektron tarzda ovoz berish yo'lga qo'yilganligini ta'kidlash o'rinli. O'sha paytda elektron ovoz beruvchilarning ulushi 2 foizdan kam bo'lgan bo'lsa, 2023-yildagi Riigikogu³ saylovlarida bu ko'rsatkich 51,2 foizga yetgan [8]. Umuman olganda fuqarolar elektron demokratiya mexanizmlari orqali davlat xizmatlaridan onlayn foydalanish orqali yechim izlash va talablarini bildirish, jamoaviy muammolarni ko'tarish hamda ishtirok etish masalalarida faollashmoqda.

2. Ijtimoiy tarmoqlar orqali siyosiy mobilizatsiya masalalariga Facebook, Telegram, Twitter, YouTube, Instagram orqali

² Yevrostat – Yevropa Ittifoqining statistika idorasi bo'lib, u mamlakatlar va mintaqalarni taqqoslash imkonini beruvchi yuqori sifatli umumevropa statistikasi hamda ko'rsatkichlarini mustaqil ravishda e'lon qilish uchun mas'uldir. Bu ma'lumotlar Yevropa bo'ylab turli hududlarni qiyoslash imkonini beradi.

³ **Riigikogu** – Estoniya Respublikasining bir palatali parlamentidir. U mamlakatning oliy qonun chiqaruvchi organi hisoblanadi.

targ'ibot, siyosiy bloggerlik va inflyuyenserlar ta'siri va xeshteg kampaniyalari (#vote, #siyosiyfaollik va h.k.) kiradi.

3. Mobil ilovalar va platformalariga saylovchilar uchun mobil ilovalar (saylov uchastkasini aniqlash, nomzodlar haqida ma'lumot olish), virtual debat va ovoz berish imkoniyatlari hamda jamoat fikrini o'rganish uchun maxsus ilovalar (onlayn so'rovnomalar) kiradi.

4. Gamification – o'yinlar orqali siyosiy ta'lim. Bu usul orqali siyosiy ta'lim va faollikni oshirish sohasida qator rivojlangan davlatlar tajribasida samarali qo'llanilmoqda. Masalan, AQSHda "iCivics" onlayn platformasi orqali o'quvchilarga konstitutsiya, sud tizimi, fuqarolik huquqlari kabi mavzular interaktiv o'yinlar asosida o'rgatiladi. Masalan, "Do I Have a Right?", "Win the White House" kabi o'yinlar orqali yoshlar siyosiy jarayonlarda qatnashish ahamiyatini anglaydilar.

"Parliament Games" loyihasi – Buyuk Britaniyada amalga oshirilayotgan innovatsion ta'limiy tashabbus bo'lib, u orqali talabalar va o'quvchilar mamlakat parlament tizimi, qonun ijodkorligi jarayonlari hamda fuqarolik burchlari to'g'risida interaktiv va o'yin shaklda bilim oladilar. Virtual parlament muhitida qonun loyihalarini muhokama qilish, siyosiy qarorlar qabul qilish va deputatlik faoliyatini simulyatsiya qilish kabi imkoniyatlar orqali yoshlar huquqiy-siyosiy jarayonlarni chuqurroq anglab, fikrlash va bahslashish qobiliyatini rivojlantiradilar. Loyiha an'anaviy ta'limdan farqli ravishda ishtirokchilarni tajriba asosida o'qitishga yo'naltirilgan bo'lib, fuqarolik savodxonligini yuksaltirish va demokratik jarayonlarga qiziqishni oshirishda samarali siyosiy ta'lim modeli sifatida e'tirof etilmoqda.

5. Crowdsourcing va crowdfunding texnologiyalari zamonaviy siyosiy jarayonlarda fuqarolik ishtirokini kengaytirish va jamoaviy tashabbuslarni rag'batlantirishning samarali usullari sifatida namoyon bo'lmoqda. Crowdsourcing orqali fuqarolarning siyosiy, ijtimoiy yoki iqtisodiy sohalarga oid g'oyalari, muammolar bo'yicha takliflari va innovatsion yechimlari maxsus onlayn platformalarda jamlanadi va tahlil qilinadi. Crowdfunding esa siyosiy kampaniyalar, jamoaviy aksiyalar yoki fuqarolik tashabbuslari uchun keng jamoatchilikdan ixtiyoriy tarzda

mablag' yig'ish imkonini beradi. Bu texnologiyalar orqali fuqarolar siyosiy qarorlarni shakllantirish jarayonida bevosita ishtirok etadilar va jamoaviy mas'uliyat hissi kuchayadi.

6. SMS va messenjer texnologiyalari siyosiy faollikni oshirishda muhim vosita sifatida qo'llaniladi. Qisqa xabarlar (SMS) orqali saylovchilarga ovoz berish jarayoniga faol qatnashish uchun eslatmalar yuboriladi, shuningdek, siyosiy kampaniyalar va tadbirlarga qatnashishga chaqiriqlar amalga oshiriladi. Shu bilan birga, Telegram kabi messenjer platformalarida maxsus botlar yaratilib, ular orqali so'zsiz, tezkor va keng auditoriyaga siyosiy ma'lumotlar, yangiliklar va aksiyalar haqida xabarlar tarqatiladi. Bu texnologiyalar orqali fuqarolar bilan samarali aloqa o'rnatish va ularni siyosiy jarayonlarga jalb qilish imkoniyati sezilarli darajada oshadi.

7. Onlayn debat va video-konferensiya platformalari. Zoom va Google Meet kabi onlayn debat va video-konferensiya platformalaridan foydalanish siyosiy faollikni oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin, zero ular keng auditoriyani jamlash, interaktiv muloqotni ta'minlash va siyosiy bilimni ommalashtirish imkonini beradi; ushbu platformalar orqali muntazam vebinarlar, onlayn debatlar, siyosiy tahlillar va jamoatchilik muhokamalarini tashkil etish, fuqarolarni raqamli siyosiy jarayonlarga jalb etish, masofaviy ishtirok madaniyatini shakllantirish, shuningdek, yoshlarning siyosiy savodxonligini oshirish imkonini beradi.

8. Siyosiy ta'lim va trening platformalari ham aholining siyosiy faolligini oshirishning texnologiyalari hisoblanadi. Bu masofaviy siyosiy ta'lim kurslari (Coursera, Udemy, OpenEdu) va yoshlar uchun tashkil etilgan siyosiy liderlik mashg'ulotlari hisoblanadi.

Internet texnologiyalari va raqamli siyosiy platformalar yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda hal qiluvchi omilga aylandi. Bu jarayon fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, davlat boshqaruvida oshkoralikni ta'minlash va yangi siyosiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Demak, internet texnologiyalari endi nafaqat axborot tarqatish, balki siyosiy ongni shakllantirish, ishtirokni faollashtirish va siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishning asosiy vositasiga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Boymirzayeva M.Sh. Hozirgi davrda yoshlar siyosiy faolligining jamiyat barqarorligiga ta'siri //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – T. 3. – №. 12. – S. 204.
2. Ijtimoiy himoya: atamalar izohli lug'ati / Tuzuvchilar: M.X. Saidov va boshq. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – B. 159.
3. Almond, G. A., & Verba, S. (1963). The Civic Culture. Princeton University Press.
4. Dahl, R. A. (1989). Democracy and Its Critics. Yale University Press.
5. Kaase M., Marsh A. Political Action: A Theoretical Perspective // Barnes S. H., Kaase M., et al. Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1979. 607 p.
6. Digital 2025: Главные цифры и тренды, которые меняют интернет // <https://vc.ru/marketing/1794885-digital-2025-glavnye-cifry-i-trendy-kotorye-menyayut-internet>
7. <https://mediasat.info/ru/2023/07/18/96-molodezhi-evrosoyuza-polzuyutsya-internetom-ezhednevno/> (murojaat qilingan sana 2025 yil 25 may).
8. Elektronnoye golosovaniye i elektronniye vibori // <https://www.id.ee/ru/artikkel/elektronnoe-golosovanie-i-elektronne-vybory/> (Murojaat qilingan sana 2025 yil 9 may).

DAVLAT XIZMATCHILARINING MA'NAVIY-AXLOQIY VA VATANPARVARLIK TARBIYASI: XORIJIY VA MILLIY TAJRIBA MISOLIDA

Qodir Asadovich Jo'rayev,

*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi professori,
siyosiy fanlar doktori*

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat xizmatchilarining vatanparvarlik tarbiyasining ahamiyati va zaruriyati tahlil qilingan bo'lib, bu boradagi etakchi xorijiy tajriba hamda O'zbekiston Respublikasida keyingi yillarda shakllangan tajriba qiyoslangan. Etakchi davlatlar qatorida Amerika Qo'shma Shtatlari, Fransiya, Singapur hamda Xitoy Xalq Respublikasida davlat xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasida qo'llanilayotgan zamonaviy modellar tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: davlat xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi, konstitusiyaviy tartib, huquq va erkinliklarga sadoqat, respublikachilik va dunyoviylik an'analari, davlat xizmatining korporativ madaniyati, pragmatizm falsafasi.

Davlatning istiqbolini ma'nan va jismonan yetuk, qalban pok, haqiqiy vatanparvar davlat xizmatchilarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Respublikamizda ham amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonini, kuchli fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlat qurishdek ezgu maqsadlar ruyobi davlat xizmatchilari faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, davlat xizmatchilariga zamon talablari darajasida ta'lim-tarbiya berish, ularda shu aziz Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirish, ularning bilim va salohiyatini mutassil ravishda oshirib borish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Shu bilan birga, mamlakatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichi, tobora chuqurlashib borayotgan jadal islohotlar, ijtimoiy-siyosiy va

iqtisodiy modernizatsiya jarayoni davlat xizmatchilarini tayyorlash tizimi oldiga ham yangi-yangi talablarni qo‘ymoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ilm-fan va ta’lim-tarbiya haqida, farzandlarimizning zamonaviy bilim olishi, dunyo tillarini puxta o‘zlashtirishi haqida ko‘p va kuyinib gapirishining asl sababi ham aynan shunda desak, to‘g‘ri bo‘ladi. Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan tarixiy g‘oya – “Uchinchi Renessans” konsepsiyasi negizida ham, eng avvalo, zamonaviy o‘zgarishlarga javob bera oladigan, dunyoda kechayotgan evrilish va yangilanishlarga mos keladigan kadrlarni tayyorlash vazifasi turibdi.

Ayniqsa, davlat xizmatchilarini ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlarini yuqori bosqichga olib chiqish olidimizda turgan eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Zero, yuksak qadriyatlar va vatanparvarlik ruhida kamol topgan davlat xizmatchilarida milliy g‘urur qadriyat darajasiga yetadi, ma’naviy mas’uliyat va shaxsiy daxldorlik tuyg‘usi esa nihoyatda ortadi. Bu esa mamlakatimizning jadal taraqqiyotini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Ta’kidlash joizki, davlat xizmatchilarini ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash — bu davlat va jamiyat manfaatlariga mos keladigan muayyan qadriyatlar, sadoqat va axloqiy normalarni ularning ongida shakllantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimidir.

Insoniyat taraqqiyotining turli tarixiy davrlarida ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi muayyan qadriyatlar asosida shakllangan bo‘lib, davlat ehtiyojlariga uyg‘unlashtirib borilgan.

Masalan, qadimgi Xitoyda vatanparvarlik ta’limi ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylantirilgan bo‘lib, ushbu tuyg‘u odamlarga suhbat va muloqotlar orqali singdirilgan. Chunonchi, eng birinchi xususiy maktabga asos solgan Konfusiy o‘quv jarayonini to‘rtta asosiy “fanlar” yoki mavzular asosida qurgan bo‘lib, ulardan bittasi — bu hukmdorga va o‘ziga, ya’ni o‘z prinsiplariga sodiqlik haqidagi ta’limot edi. Konfusiylikning asosiy kitobi bo‘lmish “Fikrlar va suhbatlar”da oqil insonga ta’rif berar ekan, bunday inson «ota-onasiga holdan toyguncha,

hukmdoriga o‘zini o‘zi qurbon qilguncha xizmat qiladi», - deb alohida ta’kidlaydi.

O‘zbek xalqi tarixida ham azal-azaldan Vatan va milliy qadriyatlarimiz nihoyatda ulug‘lab kelingan. Vatan xalqni birlashtiradigan, uni yagona maqsad sari ergashtira oladigan muqaddas sajdagoh sifatida qadrlangan. Vatanni sevish, unga sadoqat bilan xizmat qilish, tashvishli va quvonchli kunlarida hamdard va sherik bo‘lish har bir insonning ma’naviy-axloqiy mas’uliyati o‘laroq talqin etilgan.

Vatan to‘g‘risida kuyib-yonib, ko‘p va xo‘p yozgan ulug‘ alloma Alixonto‘ra Sog‘uniyning qayd etishicha, bu dunyoda yashagan har bir kishining beshta muqaddas narsasi bo‘lishi kerak: Vatani, dini, moli, oilasi, joni. *“Biz, – deb yozadi alloma, – O‘zbekiston xalqi, haqiqatda shu Vatan ahllarimiz. Inson nasli yaratilib, yer ustiga qadam qo‘ygan kundan boshlab, bizning ota-bobolarimiz shu O‘zbekiston o‘lkasida yashab kelgan ekanlar, shu kunlargacha tiriklarimizni bo‘ynida ko‘tarib, o‘liklarimizni qo‘ynida saqlamishdir. Bu O‘zbekiston Vatanimizning bir qatlami biz — o‘zbek xalqi ota-bobolarimizning suyaklari bilan ko‘tarilmishdir. Demak, bo‘ynida ko‘targan, qo‘ynida saqlab, oq sut berib tarbiyat qilgan bu O‘zbekiston – Turkiston bizning o‘z ona Vatanimizdir”*.

Hozirda ham ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi bilan bog‘liq o‘quv dasturlari dunyoning ko‘plab mamlakatlarida mavjud bo‘lib, ularning mazmuni va uslublari siyosiy tuzum hamda madaniy kontekstga bog‘liq holda farq qiladi.

Quyida turli mamlakatlardagi modellar va amaliyotlarni batafsil ko‘rib chiqamiz, ularni amalga oshirish mexanizmlari, samaradorligini baholash usullari va siyosiy hamda madaniy kontekst bilan bog‘liqligini tahlil qilamiz.

AQShda davlat xizmatchilarini g‘oyaviy tarbiyalash, avvalo, Konstitusiyaga va demokratik qadriyatlarga nisbatan sadoqatga tayanadi. Vatanparvarlik davlat mafkurasiga sadoqatda emas, balki konstitusiyaviy tartib, huquq va erkinliklarga sadoqat orqali namoyon bo‘ladi. Har bir federal xizmatchi AQSH Konstitusiyasiga sodiq qolishga qasamyod

qiladi, bu esa vatanparvarlik tarbiyasining boshlang'ich nuqtasi sifatida qaraladi.

Garchi AQSH universitetlarida "vatanparvarlik" deb nomlangan alohida o'quv kursi mavjud bo'lmasa-da, biroq Amerika tarixi, fuqarolik ta'limi, axloq ta'limi, siyosatshunoslik va Amerika mustasnoligi bo'yicha kurslar ko'pincha milliy o'ziga xoslik, milliy g'urur va vatanparvarlik haqidagi mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

AQSH davlat xizmatchilari uchun Axloq-odob kodeksi mavjud bo'lib, u jamoat manfaatlari va axloqiy tamoyillarga sadoqatni shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yishni talab qiladi.

Bunday qadriyatlarni singdirish mexanizmi Kadrlar boshqaruvi bo'limi (Office of Personnel Management – OPM) va alohida idoralar tomonidan nazorat qilinadigan tayyorlov va malaka oshirish dasturlarini o'z ichiga oladi.

Davlat xizmatiga ishga kirgan yangi xodimlar majburiy tarzda jamiyatga xizmat qilish tamoyillari va axloq-odob qoidalari tushuntiriladigan yo'naltiruvchi o'quv-treninglardan o'tishadi.

Bundan tashqari, davriy ravishda xizmat etikasi bo'yicha majburiy mashg'ulotlar o'tkazilib, bunda, eng avvalo, manfaatlar to'qnashuvining oldini olish, korrupsiyaga yo'l qo'ymaslik kabi masalalarga birlamchi ahamiyat beriladi.

O'quv mashg'ulotlari davomida asosiy e'tibor davlat xizmatchilarining "soft skills", ya'ni muloqot va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Yuqori lavozimdagi xodimlar uchun Federal ijro institutida maxsus o'quv dasturlar yo'lga qo'yilgan bo'lib, ular orasida fuqarolarga xizmat qilish qadriyatlariga asoslangan yetakchilikni singdirish kurslari ham mavjud.

Shunday qilib, bevosita "vatanparvarlik" tarbiyasi huquqiy va etik normalarga hurmat uyg'otish hamda davlat xizmatining umumiy farovonlikni ta'minlashdagi rolini anglash shaklida namoyon bo'ladi.

Fransiyada davlat xizmatchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish respublikachilik va dunyoviylik (laïcité) an'alariga asoslanadi.

Davlat xizmatchilarini tayyorlash tarixan Davlat boshqaruvi milliy maktabi (École nationale d'administration — ENA) orqali amalga oshirib kelingan. Ushbu mashhur muassasa 2022 yilda Davlat xizmatlari instituti (Institut du Service Public — ISP) deb qayta nomlandi.

Fransiyaning yuqori bo'g'indagi davlat xizmatchilari (hauts fonctionnaires) tayyorlash dasturlarida deontologiya (kasbiy etika) va respublikaviy tamoyillar — «erkinlik, tenglik, birodarlik» («Liberté, Égalité, Fraternité») bo'yicha kurslar muhim o'rin egallaydi. Yosh davlat xizmatchilari esa davlat huquqi, inson huquqlari, ma'muriy etika, din va siyosatga nisbatan davlatning betarafligi prinsiplarini o'rganadi.

Respublika qadriyatlarini o'rgatish ENA/ISP ning asosiy o'quv kurslari va amaliyot dasturlariga integratsiya qilingan. ENA/ISP kabi markaziy oliygohlardan tashqari har bir vazirlik va idorada ichki treninglar ham o'tkaziladi.

So'nggi yillarda tobora ortib borayotgan radikalizm tahdidlariga javoban Fransiya hukumati dunyoviylikka e'tiborni kuchaytirdi: 2021 yildan boshlab barcha davlat xizmatchilari uchun dunyoviy davlat prinsiplari bo'yicha majburiy tayyorgarlik joriy etildi. Ichki ishlar vazirligi va Davlat xizmati vazirligi sha'feligida o'tkazib kelinayotgan bunday o'quv mashg'ulotlaridan asosiy maqsad — davlat xizmatida dinni targ'ib qilishga yo'l qo'ymaslik va dunyoviy davlat prinsipining mazmun-mohiyatini yetkazishdan iborat.

Singapurda vatanparvarlik tarbiyasi davlat xizmatining korporativ madaniyatini shakllantirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda samaradorlik, halollik va fidoiylilik ustuvor ahamiyatga ega.

Singapur modeli korrupsiyaga qarshi kurashish va meritokratiyaning eng yuqori standartlari bilan tanilgan bo'lib, ushbu qadriyatlar davlat xizmatchilariga boshidanoq singdirib boriladi.

Ushbu jarayonda Singapur Davlat xizmatlari kolleji (Civil Service College) muhim rol o'ynaydi. o'ynaydi. Yosh davlat xizmatchilari va rahbarlar uchun asosiy tayyorlov kurslari mazkur kollej tomonidan tashkil qilinadi.

O'quv kurslarida yosh xizmatchilar Singapur davlatining shakllanish tarixi, jamiyatdagi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy masalalar (resurslar yetishmasligi, ko'p millatlilik, milliy birlik zarurati kabi) va mavjud muammolarga birgalikdagi yechim topshi va ushbu jarayonda qadriyatlarga tayanish haqida zarur bilimlarga ega bo'ladilar. Ularga Singapur davlat xizmatining asosiy qadriyatlari — "halollik, fidoiylik, komillik" (Integrity, Service, Excellence) chuqur singdiriladi.

Ushbu qadriyatlar hozirgi kunda davlat apparatining milliy g'oyasiga aylangan bo'lib, davlat xizmatchilarida mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shayotganidan faxrlanish tuyg'usini baxsh etadi.

O'quv mashg'ulotlaridan tashqari amaliyot va rotatsiyalar ham keng qo'llaniladi: yosh rahbarlar turli idoralarga va hatto, chet el xizmat safarlariga ham yuboriladi. Bu esa ularda davlat boshqaruvi haqida keng qamrovli tasavvurni shakllantirishga yordam beradi.

Bunday o'quv dasturlari jarayonida yuqori lavozimdagi davlat xizmatchilari tarbiyachi vazifasini bajarib, o'z faoliyatlarida duch kelgan axloq-odob qoidalari, ma'naviy-axloqiy muammolar va ularni hal etishda milliy manfaatlarni ustun qo'yish tajribasini baham ko'radilar.

Bundan tashqari, davlat rahbariyati (ayniqsa, Bosh vazir va vazirlar) ishtirokida doimiy forumlar o'tkaziladi, bu orqali xizmatchilarga umummilliy ahamiyatga ega dolzarb masalalar bevosita yetkaziladi. Masalan, milliy birdamlik, xalq va hukumat o'rtasidagi ishonch, Singapurning jahondagi roli va hk. kabi.

Bularning barchasi amaldagi kadrlar siyosati bilan ham qo'llab-quvvatlanadi: davlat xizmatchisining lavozimda o'sishi faqatgina natijalarga emas, balki uning shaxsiy nufuzi va davlat xizmati qadriyatlariga sadoqatiga ham bevosita bog'liqdir.

Ta'kidlash joizki, Singapurda davlat xizmatchilari faoliyatining muvaffaqiyati asosan davlat boshqaruvi samaradorligi ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Hozirda mamlakat Transparency International indeksiga ko'ra dunyoning korrupsiya darajasi eng past bo'lgan 5 mamlakati qatoriga kiradi. Korrupsiya darajasining pastligi va davlat xizmatining yuqori samaradorligi — bu qadriyatlar, ayniqsa, halollik va xizmat madaniyatining davlat xizmatchilariga ular faoliyatining eng boshidayoq singdirilgani natijasidir.

Bundan tashqari, Singapurda aholi hukumatga an'anaviy ravishda katta ishonch bilan qaraydi. Ijtimoiy so'rovlar natijalari shuni ko'rsatadiki, bu ko'rsatkich 70% dan kam emas. Bu esa davlat xizmatchilarini ochiqlik va fuqarolar ehtiyojlariga yo'naltirilganlik ruhida tarbiyalashning muvaffaqiyatini tasdiqlaydi.

Singapur ko'p millatli jamiyat bo'lib, bu yerda tashqi tahdidlar fonida milliy birlikka bo'lgan ehtiyoj juda kuchlidir. Shuning uchun davlat xizmatchilari uchun mo'ljallangan ta'lim dasturlarida umummilliy shaxsiyatni shakllantirish; etnik va diniy farqlarni bartaraf etish; davlat xizmatchisi obrazini "xalq xizmatidagi inson" va bir vaqtning o'zida "Singapur modeli himoyachisi" sifatida ko'rishga katta e'tibor qaratilgan.

Xitoy Xalq Respublikasi davlat xizmatchilarida ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasining eng institusionallashtirilgan modellaridan biridir. Chunki Xitoydagi davlat xizmatchilarining katta qismi Xitoy kommunistik partiyasi (XKP) a'zosi hisoblanadi, shu bois ular uchun mafkuraviy ta'lim majburiy va uzluksiz jarayon hisoblanadi.

Xitoyda markaziy, provinsiya va shahar darajasida keng tarqalgan oliy partiya maktablari tizimi mavjud. XKPning Pekindagi Markaziy partiya maktabidan tortib, mahalliy partiya maktablarigacha — muayyan bo'g'indagi davlat xizmatchisi aniq belgilangan davrda ana shu muassasalarda malaka oshirish kurslarida bosqichma-bosqich tahsil oladi.

Bu o'quv kurslari dasturlarida mafkuraviy bilimlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. O'quv rejalariga marksizm-leninizm, Mao Szedun g'oyalari, Den Syaopin nazariyasi va so'nggi o'n yillikda ayniqsa Si Szipinning «xitoy xususiyatiga ega sotsializm» g'oyalari kiritilgan.

Zamonaviy davlat xizmatchilari o'z ish vaqtining sezilarli qismini mafkurani jamoaviy o'rganishga sarflashadi. Si Szinpin rahbarligida partiya nazariyasini chuqur o'rganishga qaratilgan keng qamrovli kampaniya yo'lga qo'yildi: mehnat jamoalarida maxsus «o'quv kunlari» tashkil qilinib, ularda davlat xizmatchilariga mafkuraviy g'oyalar o'qitiladi.

Xitoyda vatanparvarlik tarbiyasi kommunistik partiya mafkurasi bilan chambarchas bog'liqdir. Xizmatchilarga «vatanparvarlik - partiyaga sadoqat demakdir» degan g'oya singdirib boriladi.

Davlat OAV va darsliklar XKP tarixidan misollar keltirib, ularni haqiqiy vatanparvarlik namunasi sifatida ko'rsatadi. Davlat xizmatchilari, ayniqsa, yosh rahbarlar inqilob muzeylari, xotira xiyobonlari kabi «vatanparvarlik tarbiyasi bazalari»ga tashrif buyuradilar.

XKP tarbiyaning samaradorligini, avvalo, kadrlar sadoqati va intizomi darajasi orqali baholaydi. Davlat xizmatchilari muntazam ravishda mafkuraviy imtihonlardan o'tadilar va «mafkuraviy g'oyalarni qay darajada o'zlashtirgani» haqida insho yozadilar. Davlat xizmatchisining xizmat pillapoyalarida o'sishi uning partiya ishiga qo'shgan hissasiga bog'liq: partiyaviy nazariyani puxta o'zlashtirgan va "to'g'ri dunyoqarash" namoyon etgan shaxslar yuqori lavozimlarga tavsiya etiladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan mamlakatlar tajribasi misolidan ham ko'rinib turibdiki, vatanparvarlik tarbiyasi dasturlarining muvaffaqiyatini turlicha mezonlar asosida baholash mumkin. Ba'zi davlatlarda o'quv dasturlarining samarasi ko'proq davlat xizmatchilarining faoliyat unumdorligi hamda jamoatchilikning davlat idoralariga bo'lgan ishonchi orqali baholansa, boshqa davlatlarda ichki nazorat va sadoqat ko'rsatkichlari asosida baholanadi.

Xorijiy tajriba tahlili shundan dalolat beradiki, vatanparvarlik tarbiyasi borasida yagona universal model mavjud emas. Har bir davlat o'zining ijtimoiy-siyosiy tizimiga muvofiq tarbiya konsepsiyasini qurmoqda. AQShdagi Konstitutsiyaga sadoqat modeli, Xitoydagi partiyaviy nazorat amaliyoti, Fransiyadagi respublika qadriyatlari

bularning barchasi har bir davlat o'z kadrlar korpusini mustahkamlashga, davlat xizmatchilarining kasbiy, axloqiy va g'oyaviy jihatdan barkamol holda shakllantirishda qattiq bel bog'laganidan dalolat beradi.

Masalan, Singapurda ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik bo'yicha o'quv dasturlari yillar davomida korrupsiya holatlarining keskin kamayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. AQShda esa jamoatchilikning davlat idoralariga bo'lgan mustahkam ishonchi davlat xizmatchilarini fuqarolar manfaatiga xizmat qiluvchi shaxslar sifatida qabul qilinishiga olib keldi.

Fransiyada dunyoviylik va respublika qadriyatlarini har bir davlat xizmatchisi bilishi shartligi belgilab qo'yilgan bo'lsa, Xitoyda davlat xizmatchilariga kommunistik mafkura doirasida "xalqqa xizmat qilish", "samaradorlik" mavzulari o'qitilmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, davlat xizmatchilarini ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash — bu xilma-xil shakl va mazmunga ega bo'lgan, har bir mamlakatning o'z siyosiy tuzumi, tarixiy tajribasi va strategik maqsadlariga mos ravishda shakllanadigan jarayondir.

Shu bilan birga, barcha davlatlar uchun **umumiy bo'lgan tendensiyalar** ham mavjud bo'lib, aksariyat mamlakatlarda asosiy e'tibor davlat xizmatining **etikasi, fuqarolarga xizmat qilish** ruhi, qonun va konstitusiyaga **sadoqat** kabi tushunchalarga qaratilgan. Ushbu davlatlarda davlat xizmatchilari faoliyatida vatanparvarlik bu xalqqa sadoqat bilan xizmat qilishni anglatadi. Bu davlatlarda qadriyatlar va vatanparvarlik tarbiyasining natijadorligi ko'rsatkichlari sifatida **korrupsiya holatlarining kamayishi**, fuqarolarning **davlat xizmatidan roziligi**, davlatga nisbatan **ishonch darajasining yuqoriligi kabilarni sanab o'tish mumkin.**

Ta'kidlash joizki, O'zbekistonda ham davlat xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillikka erishgandan so'ng mamlakatimizda Prezident huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi tashkil qilinib, davlat xizmatchilarini tayyorlash va qayta tayyorlash ishlari yo'lga qo'yildi. Bu yerdagi ta'lim jarayoni ma'naviy-

axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlik haqidagi tushunchalar bilan chambarchas bog‘liqlikda olib borilmoqda.

Mamlakatning xalqaro reytinglardagi o‘rni yaxshilanib borayotgani, fuqarolarda davlatga bo‘lgan ishonchning mustahkamlangani va korrupsiya darajasining pasaygani davlat xizmatchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni muvaffaqiyatli kechayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, bugungi global sharoitda, turli mamlakatlar o‘zaro qutblashgan, ular o‘rtasidagi geosiyosiy raqobat tobora keskinlashgan va davlat xizmatchilariga qo‘yilgan talablar keskin ortgan ayni bir vaqtda ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev mamlakatimiz yangi taraqqiyot davriga qadam qo‘ygan bugungi kunda xalqimiz, ayniqsa, davlat xizmatchilari ongida Vatanga muhabbat, yurtimiz kelajagiga daxldorlik, tinch, erkin va farovon hayot qadriga yetish tuyg‘usini kuchaytirish lozimligini qayta-qayta uqtiradi. *“Bugun xalqimiz bilan yurtimiz taraqqiyotidagi butunlay yangi davrga qadam qo‘ymoqdamiz. Ishonchim komil, bu – Yangi O‘zbekistonimiz jadal rivojlanadigan, yanada yuksak taraqqiyot cho‘qqilarini zabt etadigan davr bo‘ladi. Bu davr yangicha ishlash, xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish bo‘yicha ibratli an‘analar shakllanadigan va tarixga muhrlanadigan davr bo‘ladi”* – deb alohida ta’kidlaydi Prezidentimiz.

Shu nuqtai nazardan, davlat xizmatchilarida ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlikni tarbiyalashning ilg‘or konsepsiyalarini qo‘llash davrimizning eng muhim talablaridan biridir.

Buning uchun davlat xizmatchilarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimiga yangi o‘quv dasturlarini kiritish maqsadga muvofiqdir. Xususan, "Davlat xizmatchisi faoliyatida ma’naviy-axloqiy qadriyatlar hamda vatanparvarlik" deb nomlangan yangi o‘quv moduli loyihasini ishlab chiqish va unda quyidagi masalalarga muhim e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

1) Vatanparvarlik g'oyasini pragmatizm falsafasi bilan uyg'unlashtirish

Ma'lumki, vatanparvarlik g'oyasini pragmatizm falsafasi bilan uyg'unlashtirish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu konsepsiyaning mazmun-mohiyati shundan iboratki, insonda mamlakatga "mansublik"ni tarbiyalash va o'zini o'zi ro'yobga chiqarish uchun muayyan ko'nikmalarni shakllantirish lozim. Bunda davlat xizmatchisi nafaqat o'zining mamlakat oldidagi burchi haqida, balki o'z ona-yurtiga keltirishi mumkin bo'lgan foyda haqida ham o'ylashi zarur. Bu esa vatanparvarlikni anglashdan vatanparvarlik faoliyatiga o'tishni taqozo etadi.

Shu bois, taklif etilayotgan o'quv modulida mashg'ulotlar davomida faqat ona-Vatan haqidagi hikoyalar bilan kifoyalanib qolmasdan, balki amaliy mashg'ulotlar asosida faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga ham yetarlicha e'tibor qaratish ko'zda tutilmoqda.

Chunonchi, davlat xizmati kontekstida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning tarixiy va ijtimoiy mohiyati, xususan, ulug' ajdodlarimiz va vatandoshlarimiz faoliyatida vatanparvarlikning namoyon bo'lishi, turli tarixiy davrlarda vatanparvarlikning mamlakat va davlat taraqqiyotiga ta'siri va qo'shgan hissasi haqidagi nazariy-konseptual bilimlar professionalizm, halollik, mas'uliyat, adolatlik haqida amaliy misollar orqali yanada to'ldirilgan va boyitilgan holda davlat xizmatchilariga yetkaziladi.

Bu jarayonda milliy identiklik va davlat xizmatchisining milliy g'ururini yuksaltirishga birlamchi e'tibor qaratiladi. Zero, inson identikligi uning milliy xususiyatlari, jamiyat bilan munosabatlari, dunyoqarashi, axloqi, olamga, odamga, o'ziga nisbatan tasavvurida va, eng muhimi, vatanparvarligida o'z aksini topadi.

2) Davlat xizmatchilarida kuchli mas'uliyat hissini shakllantirish

Taklif etilayotgan o'quv modulida davlat xizmatchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlikni tarbiyalash orqali davlat vazifalarini bajarish uchun kuchli mas'uliyat hissini shakllantirish ko'zda

tutilgan. Jumladan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlikning davlat xizmatining ajralmas tarkibiy qismi sifatidagi ahamiyati, vatanparvarlik va kasbiy mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlik, davlat apparatini mustahkamlashda vatanparvarlikning o'rni kabi masalalarga alohida e'tibor qaratiladi.

Davlat xizmatchilarida Vatan taraqqiyotini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shish, uning haqiqiy jonkuyari bo'lishga intilish, ona-Vatan oldidagi yuksak mas'uliyat hissi va millat manfaati bilan yashash, millat obro'siga obro' qo'shish, uning koriga yarash, fidoyilik va halollikda o'rnak ko'rsatish, halkning shon-shuhrati va manfaatlarini o'ylash, insonparvar bo'lish kabi fazilatlarning mujassam etilishi vatanparvarlik indikatorlari sifatida talqin qilinadi.

Pirovard maqsad - davlat xizmatchilarida o'zlariga yuklatilgan xizmat vazifalarini sidqidildan bajarishdan tashqari fuqarolik mas'uliyatini kuchaytirish, taraqqiyotimizga to'siq bo'layotgan xato va kamchiliklarni bartaraf etishda namuna ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

3) Davlat xizmatchisida ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirish

Taklif etilayotgan o'quv modulida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga asoslangan qarorlar qabul qilish jarayonini o'rganish, real hayotiy vaziyat va holatlarni (keysarlarni) ko'rib chiqish, mehnatda shaxsiy namuna va fuqarolik pozitsiyasining o'rnini tahlil qilish orqali davlat xizmatchilarida ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirishga, bir so'z bilan aytganda, vatanparvarlikni e'tiqodga aylantirishga katta e'tibor qaratiladi; davlat xizmatchilarining ongu shuuriga vatanparvarlik – Vatan oldidagi farzandlik, fuqarolik burchi, ma'naviy mas'uliyat ekani, uning taraqqiy topishi, gullab-yashnashi fidoyilik ko'rsatishni talab etishi haqidagi g'oyalar singdiriladi.

Vatanga muhabbat tuyg'usining mustahkamlanishi esa, o'z navbatida, davlat xizmatchilarida Vatanning uzviy qismi bo'lib qolish, Vatan uchun jon fido qilish, butun xalqni o'z oilasini himoya qilgandek asrab-avaylash hissining ortishiga xizmat qiladi.

Ushbu jarayonda har bir davlat xizmatchisining o'zini o'zi tarbiyalashga va fikr yuritishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, turli rolli modellar o'quv jarayoniga integratsiya qilinadi. Ushbu rolli modellar esa, o'z navbatida, davlat xizmatchilarida foydali ko'nikmalarni shakllantirishga yaqindan ko'maklashadi.

Bir so'z bilan aytganda, taklif etilayotgan o'quv modulida davlat xizmatchilarini yuksak qadriyatlar va vatanparvarlik ruhida kamol toptirish, ularda milliy g'ururni qadriyat darajasiga yetkazish, ma'naviy mas'uliyat va shaxsiy daxldorlik tuyg'usini mustahkamlash ko'zda tutilgan bo'lib, bu esa, pirovardida, Prezidentimiz va xalq ishonchini yuksak martaba, shu yurt va millat uchun xizmat qilishni hayotining mazmun-mohiyati deb bilgan hamda bundan ma'naviy-ruhiy lazzat oladigan davlat xizmatchilarining yangi avlodini yetishtirib berish imkonini beradi.

YOSHLARNING IJTIMOIIY FAOLIGINI OSHIRISHDA SHARQONA AXLOQIIY QADRIYATLAR PARADIGMASINING O'RNI

Pulatova Dildor Akmalovna

falsafa fanlari nomzodi, professor

Alfraganus universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda sharqona axloqiy qadriyatlar paradigmasining o'rni ilmiy asosda tahlil qilingan.

O'zbekistonda yoshlar siyosatida axloqiy tarbiyaning o'rni, yoshlar ijtimoiy faolligining asosiy omillari, shuningdek yosh avlod tarbiyasida muhim tarbiyaviy asos bo'lib xizmat qiladigan – adolat, hurmat, vatanparvarlik, kattaga izzat, kichikka mehr; ilm va axloqning o'zaro aloqadorligi kabi sharqona axloqiy qadriyatlarning mazmun-mohiyati

yoritilgan. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga oid amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit soʻzlar: yoshlarning ijtimoiy faolligi, sharqona axloqiy qadriyatlar paradigmasi, ilm, axloq, taʼlim, tarbiya.

Zamonaviy globallashuv va axborot maydoni kengayayotgan davrda yosh avlodning ijtimoiy faolligi davlatning barqaror rivojlanishi, demokratik jarayonlarning chuqurlashuvi va fuqarolik jamiyati institutlarining mustahkamlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Bunday vaziyatda yoshlarning faolligini oshirishda milliy-axloqiy qadriyatlar, xususan, sharqona axloqiy paradigma alohida oʻrin tutadi. Bu paradigma insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ziyolilik, tinchlikparvarlik, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar uygʻunligi, umumxalq ishiga sadoqat, fidoyilik, tolerantlik, soʻz va ish birligi kabi tamoyillarga asoslanadi.

Alisher Navoiy taʼkidlaganidek: “Adab – odamiylik libosi, u kimda boʻlsa, u insondir”. Yoki: “Odami ersang demagil odami, Onikim yoʻq xalq gʻamidin gʻami”. (4) Bu misralar axloqning inson hayotidagi oʻrnini faqat shaxsiy tarbiya emas, balki ijtimoiy masʼuliyat mezonini sifatida ham namoyon qiladi.

Sharq xalqlari tarixida axloq va maʼnaviyat masalalari doimo yuksak qadrlangan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Imom Gʻazzoliy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlar asarlarida inson kamolotining asosiy shartlaridan biri sifatida axloqiy tarbiya koʻrsatiladi. Masalan, Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida axloqni davlat barqarorligining asosiy omillaridan biri sifatida baholaydi. “Insonning saodati uning aqli va axloqida namoyon boʻladi”(5) – deb taʼkidlaydi Forobiy.

Sharqda axloqiy qadriyatlar faqat shaxsiy fazilat emas, balki jamiyatdagi barqarorlik va hamjihatlik garovi sifatida qaraladi.

Axloqiy qadriyatlar va yoshlarning ijtimoiy faolligi oʻzaro uzviy aloqadorlikda mavjud boʻladi. Yoshlarning ijtimoiy faolligi – bu, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtiroki, oʻz fikrini erkin ifoda etishi, tashabbuskorligi va jamoatchilik ishlarida ishtirok etish qobiliyatidir. Bu

faollikni shakllantirishda axloqiy qadriyatlar asos bo'ladi. Masalan: haqiqatparvarlik – yoshlarni adolat uchun kurashishga undaydi; mas'uliyat – jamoat ishlariga nisbatan jiddiy munosabat shakllantiradi; oilaviy qadriyatlar – ijtimoiy munosabatlarda inoqlik va hamjihatlikni ta'minlaydi.

Ma'lumki, O'zbekistonda yoshlar siyosati davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoev 2017- yilning 20-sentyabrida **BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish”, (1) – deb ta'kidlagan edi.**

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida: “Mamlakatda yaqin va uzoq istiqbolga mo'ljallangan yoshlar siyosati samaradorligini oshirishga qaratilgan strategik vazifalarning amalga oshirilishi O'zbekistonda barqarorlik, tinchlik va farovonlikni ta'minlashga sezilarli darajada ta'sir qiladi”, deyilgan. (2).

Davlatimiz rahbarining 2025-yil 14-fevral kuni yoshlar bilan o'tgan uchrashuvida ham yoshlar uchun imkoniyatlarni yanada kengaytirish chora-tadbirlari muhokama etildi (3). Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, “Yoshlar daftari”, “Yoshlar parlamenti” va “Yoshlar lageri” kabi tashabbuslar orqali ularning ijtimoiy faolligi oshirilmoqda.

O'zbekistonda olib borilayotgan yoshlar siyosati sharqona axloqiy paradigmaning asosini tashkil etuvchi komil insonni shakllantirish g'oyasiga tayanadi. Sharq xalqlari, xususan, islom sivilizatsiyasida axloq – shaxs kamolotining asosiy ustuni sifatida qaralgan. Forobiy axloqni jamiyatni birlashtiruvchi ruhiy kuch sifatida baholaydi: “Fozil jamiyat fuqarolarining axloqiy fazilatlari mukammal bo'lsa, u jamiyat mustahkam bo'ladi” (5). Imom G'azzoliyning “Ihyo ulumid-din” asarida buni quyidagicha ifoda etilgan: “Axloq – insonning ichki jihati bo'lib, uning butun hayotini tartibga soluvchi qonuniyatdir” (6).

Abdulla Avloniy esa yoshlarning tarbiyasida axloqning o'rnini alohida ta'kidlab, "axloq – insoniy jamiyatning qalqonidir" deya yozadi.

Avloniy axloqni faqat shaxsiy fazilat emas, balki milliy tafakkurning asosiy ustuni sifatida ko'radi. U yozadi: "Bir millatning insoniy qiyofasi uning axloqida namoyon bo'ladi" (7, 12). Bu fikr shuni ko'rsatadiki, millatning madaniyat va sivilizatsiya darajasi uning axloqiy normalari orqali baholanadi.

Adib fikricha, insonning kamoloti birinchi navbatda uning axloqiy odoblariga bog'liq. U ta'kidlaydiki: "Odob – insonni inson qiluvchi ulkan qadriyatdir. U bo'lmasa, ilm ham, boylik ham insonni komil qilolmaydi" (7, 24). Ushbu fikr milliy axloqiy tarbiyaning negizidir. Bugungi kunda ayrim yoshlarning internet muhitidagi noo'rin xatti-harakatlari, kattalarga hurmatsizlik, loqaydlik, xudbinlik holatlari aynan ushbu qadriyatning susayganidan dalolat beradi.

Avloniy uchun axloqning amaliy ko'rinishi uning jamiyatdagi munosabatlar, oiladagi tarbiya, muallim va shogird munosabati, davlat va fuqaro orasidagi ishonch orqali namoyon bo'ladi. U ta'kidlaydi: "Axloq to'g'ri so'zda, to'g'ri ishda va to'g'ri niyatda zohir bo'ladi" (8, 29). Bu fikr "axloq – faol xatti-harakat mezon" ekanligini anglatadi. Shu bilan birga, jamiyatning ma'naviy yuksalishi ilm bilan chambarchas bog'liq. Uning fikricha: "Jaholat kishini hayvon darajasiga tushiradi, ilm esa uni farishtalar safiga qo'shadi" (7,37). Bu fikr orqali u yoshlar ongida ilmga muhabbatni shakllantirish, o'qishga, izlanishga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otish zarurligini ta'kidlaydi.

Ma'lumki, bugungi kunda ta'lim tizimida axloqiy tarbiya masalasi muhokama markazida turibdi. Zero, faqat akademik bilimlarni singdirish bilan inson kamol topmaydi. Avloniyni ta'lim falsafasida "ilm-axloq uyg'unligi" g'oyasi bosh mezon sifatida qaraladi. U shunday yozadi: "Ma'lumotli, lekin axloqsiz inson – jamiyat uchun xavfli quroldir" (7, 38). Ushbu g'oya, ayniqsa, zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti sharoitida, bilimdan noto'g'ri maqsadlarda foydalanish xavfi yuzaga kelayotgan paytda o'ta dolzarbdir.

Uning fikricha, ta'lim va tarbiya sohasidagi faoliyatning asosiy maqsadi – “komil inson”ni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Negaki: “Tarbiyasiz inson na o'ziga, na jamiyatga foydaga yetkaza oladi” (7, 30), – deydi u. Shu bilan birga, Avloniy axloqiy tarbiyaning asosiy institutlari sifatida oila, maktab va jamiyatni ko'rsatadi. Uningcha, bola qalbida shakllanadigan axloqiy urf-odatlar avval uyda, so'ng ta'lim muassasasida mustahkamlanishi kerak. Uning shunday so'zlari bor: “Oila – axloq tayanchi. U zaif bo'lsa, millat axloqi qulaydi”.

Buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosi tahlil qilinar ekan, undagi axloqiy qadriyatlar nafaqat o'z davri, balki bugungi global axloqiy inqiroz sharoitida ham o'ta dolzarb ahamiyatga ega ekanligi namoyon bo'ladi. XXI asrda axloq va ma'naviyatning zaiflashuvi, yoshlar ongida individualizm va ma'naviy bo'shliq kabi muammolar avj olayotgan bir paytda, Markaziy Osiyolik mashhur mutafakkirlarning fikrlari va g'oyalari milliy tarbiya konsepsiyasini shakllantirishda qimmatli ilmiy va amaliy manba vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy faollikning shakllanishi ijtimoiy va madaniy sharoitlar, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy tarmoqlar va texnologiyalar, ta'lim va ma'rifat, ibrat namunalari kabi omillarning o'zaro ta'siri orqali sodir bo'ladi. Masalan, yoshlar mahalliy tashabbuslar yoki ko'ngillilar loyihalarida ishtirok etishdan boshlashlari mumkin, bu esa keyinchalik ijtimoiy va siyosiy jarayonlarda chuqurroq ishtirok etishga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, fan va texnologiyalarning shiddat bilan taraqqiy etayotgan sun'iy intellekt va neyrotarmoqlar davrida yoshlarning ijtimoiy faolligini jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirish masalasi dolzarb bo'lib turibdi. Bunday sharoitda, ta'lim va tarbiyaning, ilm va axloqning o'zaro uyg'unligiga erishish muhim ahamiyatga ega.

Buning uchun, fikrimizcha, uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarning mantiqiy fikrlash qobiliyati va falsafiy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiluvchi fanlarning o'qitilishiga, ularning uslubiy ta'minotiga alohida e'tibor qaratilishi kerak.

Yana muhim masalaladan biri, buyuk mutafakkirlarimizning komil insonni shakllantirishga oid asarlarining mazmun-mohiyatini soddaroq, ommabop shaklda ochib beruvchi kitoblarni tayyorlab nashr etishdir.

Shunday qilib, yoshlar – millat kelajagi. Ularning ijtimoiy faolligini oshirishda milliy qadriyatlar asosida shakllangan axloqiy paradigma beqiyos ahamiyatga ega. Bu paradigma insonni insoniylikka, jamiyatni barqarorlikka, davlatni taraqqiyotga yetaklaydi. Sharqona axloqiy qadriyatlar paradigmasiga tayangan holda, zamonaviy va global fikrlaydigan, faol, mas’ul va ma’naviy yetuk avlodni voyaga yetkazish – bugungi kunning dolzarb vazifasi sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning **BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi 20.09.2017.** [//https://president.uz/uz/lists/view/1063](https://president.uz/uz/lists/view/1063).
2. O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025- yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi.// <https://lex.uz/docs/5234746?ONDATE=19.01.2021%2000>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2025-yil 14-fevral kuni yoshlar bilan o‘tgan uchrashuvi. <https://president.uz/uz/lists/view/7872>
4. Alisher Navoiy. Hayratul abror. TAT., Oltinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.–B.210.
5. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
6. Imom G‘azzoliy. Ihyo ulumiddin. – Toshkent: Hilol, 2004.
7. Avloniy A. Tarbiya, Toshkent: Fan, 1998.
8. Avloniy A. Tarbiya jismoniya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
9. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zFA nashriyoti, 1992.
10. Komilov N. “Islom ma’rifati va axloqiy tarbiya”, Toshkent: Ma’naviyat, 2019.

O'ZBEK FALSAFASI – TURKIY XALQLAR IJTIMOIIY TAFAKKURINING POYDEVORI

Qiyomiddin Nazarov,

*Falsafa fanlari doktori, professor,
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti*

Annotatsiya. *Maqolada o'zbek falsafasining ijtimoiy-ma'naviy fenomen va falsafiy atama sifatidagi jihatlariga doir masalalar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *o'zbek xalqi, filosofiya, o'zbek falsafasi.*

Kirish. Falsafa insoniyatning o'zi kabi qadimiy va boy tarixga ega bo'lib, bashariyatga doir umumiy muammolarni qamrab oladi. O'lis va yaqin o'tmishda qaysi xalq o'ziga xos sivilizatsiya yaratib, ilmu hikmat bobida yutuqlarga erishgan bo'lsa, albatta u milliy falsafa maktabi bilan ham shuhrat qozongan. Shu asosda shakllangan ko'plab milliy maktablar jahon falsafasining tarkibiy qismiga aylangan.

Hech shubhasiz, ana shunday maktablar qatorida tarixda Turon, Turkiston, Movarounnahr falsafa maktabi degan nomlar bilan mashhur bo'lgan noyob ijtimoiy hodisaning o'zagini tashkil etgan o'zbek falsafasining borligi ham ayni haqiqatdir.

“O'zbek falsafasi” iborasi esa ilm-fanda mustaqillik yillarida faol qo'llana boshladi va umuminsoniy tafakkurning tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda.

Bugungi kunda uning asl mohiyati, shakllanish va takomillashish jarayonlari, o'ziga xos nazariy va amaliy jihatlar, jahon va turkiy xalqlar tafakkuri bilan ta'sir va aks ta'sir jarayonlarini chuqur o'rganish masalalari nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Natijalar. Mavzuni o'rganish natijasida quyidagi fikr-mulohazalar shakllandi.

Birinchidan, biz bugungi kunda “yunon falsafasi”, “xitoy falsafasi”, “hind falsafasi”, “arab falsafasi”, “ingliz falsafasi”, “fransuz falsafasi” yoki “nemis falsafasi” kabi atamalarga o'rganib qolganmiz. Ana shunday

nomlar bilan yuritiladigan falsafa maktablarining har biri insoniyat sivilizatsiyasi haqida alohida yondashuvlarga ega bo'lishi bilan birga, o'z xalqining betakror milliy qiyofasi, qadriyat va an'analari, mentaliteti hamda ma'naviyatini ham teran aks ettiradi. Aynan shuning uchun ham ular yuksak e'tiroflarga sazovor bo'lgan.

Ilm-fan sohasidagi ko'p yillik kuzatish va tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, shonli tarixi, ulug' allomalari, beqiyos moddiy va ma'naviy boyliklari mavjud bo'lgan yurtida albatta yuksak rivojlangan falsafa, o'ziga xos dunyoqarash, ilg'or tafakkur shakllangani tabiiy holdir.

Binobarin, bizning jahon falsafasida haqli tarzda e'tirof etiladigan va uning muhim tarkibiy qismiga aylangan va "O'zbek falsafasi" deb ataladigan milliy falsafamiz bor va uning taraqqiyoti uchun keng ufqlar ochilishi zarurligi hayot taqozosiga aylandi, deb aytishga barcha asoslar yetarli.

Bu jihatdan, *o'zbek falsafasi ming yilliklar qa'ridan kelayotgan va uzoq madaniy tarixga ega bo'lgan xalqimiz bilan birga shakllangan etnik dunyoqarash shakli, jahon tafakkur tizimidan oziqlanib, asrlar davomida u bilan uyg'un holda rivojlangan, zamonlar osha turli ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda boyib, muttasil yangilanib va takomillashib kelayotgan noyob hodisa, milliy-ma'naviy fenomendir.*

Ikkinchidan, bugungi kunda "O'zbek falsafasi" tushunchasi ilmiy-akademik doiralarda keng qo'llanayotgani, hech shubhasiz, yurtimizning mustaqillikka erishganidan keyingi davri, ayniqsa, hozirgi davrda amalga oshirilayotgan islohotlar bilan bevosita bog'liq ekanini alohida ta'kidlash lozim.

Ayni paytda "Avesto" kitobi yaratilgan olis zamonlardan toki hozirgi davrgacha uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tgan ushbu falsafaning shakllanish va takomillashish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan atroflicha tahlil etilgan tadqiqot va izlanishlar barmoq bilan sanarli ekanini taassuf bilan qayd etishga to'g'ri keladi.

Xalqimizning zamonaviy tafakkuri shakllanishi uchun ulkan ahamiyatga molik milliy falsafamizning shakllanishida hal qiluvchi o'rin

tutgan tarixiy va ijtimoiy omillar haqida fikr yuritganda quyidagilarni alohida ta'kidlash o'rinli bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Uchinchidan, azaldan inson makon etgan va turkiy xalqlar eng ko'p tarqalgan eng qadimiy zaminlardan biri bo'lgan azim Sirdaryo va Amudaryo havzasida joylashgan yurtimiz iqlimining mo'tadilligi, bu yerda tabiatning to'rt fasli ham to'liq kuzatilishi, dehqonchilik madaniyati va o'troq hayotning rivojlangani shu hududda yashab kelgan xalqning o'ziga xos turmush va tafakkur tarzi, ongi va dunyoqarashining shakllanishiga kuchli ta'sir o'tkazgan.

Shu asosda ona zaminga sadoqat, kuchli vatanparvarlik, o'zaro mehr-oqibat va muloqotdagi og'ir-vazminlik, o'zgalarga saxovat va mehmondo'stlik kabi fazilatlar shakllangan va azaldan turkiy xalqlarning milliy falsafiy qadriyatlari darajasiga ko'tarilgan.

To'rtinchidan, hozirgi O'zbekiston hududi qadim zamonlardan boshlab buyuk karvon yo'llari ustida joylashgan. Ayniqsa, ilk qadamlari olis ming yillar qa'ridan boshlangan Buyuk ipak yo'lining eng muhim chorrahalaridan biri aynan shu hudud bo'lgani esa xalqimizning turli madaniyat va qadriyatlar, ilm-fan yutuqlaridan bahramand bo'lishi uchun keng imkoniyatlar yaratgan.

Eng muhimi, o'lkamiz aholisining qalbi va ongida boshqa xalq va turkiy millatlarning turmush va tafakkur tarzi, san'ati, adabiyoti, uruf-odat va an'analariga hurmat ruhini, bag'rikenglik va muloqot uchun ochiqlik, do'stlik va olijanoblik fazilatlarini shakllantirgan.

Beshinchidan, bu zaminda azaldan nafaqat turkiy xalqlar, balki turli elatlar va millatlarning o'zaro inoq, hamkor va hamjihat bo'lib yashashi, qadimdan mavjud bo'lgan zardushtiylik va buddizm ta'limotlari bilan islom dinining uyg'unlashuvi insonparvarlik, bolajonlik, oilaparvarlik, ilm-ma'rifat, haqiqat va adolat uchun fidoiylilikning boshqa mintaqalarda kamdan-kam uchraydigan yuksak namunalari shakllanishiga sabab bo'lgan.

Oltinchidan, diniy va dunyoviy tasavvurlarning o'zaro uyg'un va hamkorlikda rivojlanishi Markaziy Osiyoda "Avesto" madaniyati, Moniylik va Mazdak ta'limoti, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Ulug'bek

akademiyasi, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Urganch va Shaxrisabz kabi ilmiy markazlarning paydo bo'lishi, Birinchi va Ikkinchi Renessans kabi noyob hodisalar aynan shu o'lkada yuqori cho'qqiga ko'tarilishi uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Bu esa o'z navbatida, mintaqada ilm-fan rivoji va ijtimoiy- falsafiy tafakkurning taraqqiyoti uchun mustahkam zamin mavjud bo'lishiga keng imkoniyatlar yaratgan.

Tabiiyki, ana shu va yana bir qator boshqa omillar o'zbek falsafasining jahon va turkiy xalqlar falsafasining poydevorini qo'ygan fenomen, ko'p qirrali va g'oyat keng ko'lamli ma'naviy-ma'rifiy tizim sifatida vujudga kelishi, tadriji va takomilida beqiyos rol o'ynadi.

Shu bilan birga, jahon va mintaqa umumiy taafakkuri bag'rida kamol topgan ushbu milliy falsafa asrlar davomida vatandoshlarimizning barcha avlodlari qalbi va ongiga katta ta'sir ko'rsatib keldi, halqimiz ma'naviyati va dunyoqarashining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi.

Yettinchidan, afsuski, o'tgan asrda bizning ongimizga falsafaning xalqdan yiroq va ko'pchilik uchun tushunarsiz bo'lgan, aksariyat hollarda murakkab kategoriya va mavhum tushunchalardan iborat shakli singdirildi. Ushbu bir yoqlamalilikning ta'siri mamlakatimizdagi falsafiy doiralarda haligacha seziladi va bu ayrim kishilarda "Falsafa mutlaqo tushunarsiz ilm sohasi", ba'zi hollarda esa, "Falsafa butunlay keraksiz fan" degan noto'g'ri tasavvurlar hosil bo'lishi va ularning hali-xamon saqlanib qolishiga sabab bo'lgan.

Bu jihatdan, o'zbek falsafasining tarixi va tadrijiga mutlaqo yangi metologiya asosida yondashish, ya'ni uni xalqimizning olis ming yilliklar qa'ridan davom etib kelayotgan yaxlit va izchil dunyoqarashi, o'ziga xos milliy tafakkur shakli, millatimiz hayotining ijtimoiy-ma'naviy fenomeni sifatida tushunish va talqin qilish ehtiyoji bugungi kunning muhim zaruratiga aylandi, deyish uchun barcha asoslar yetildi.

Xulosalar. Bu borada yangi metodologiya asoslanadigan quyidagi xulosalarga alohida e'tibor qaratish nihoyatda muhim ahamiyatga ega:

Birinchi xulosa. Insoniyat tarixida barcha istilolar bilan bog'liq bir qonuniyat borki, bu - istilochilar xalqning o'zlari kelganiga qadar mavjud bo'lgan barcha osori-atiqalari, muqaddas qadamjolari, moddiy va

ma'naviy boyliklari, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va an'analarini ham yo'qotib boraveradilar. Mazkur jarayondagi tadbirlar istilo qilingan xalqning tarixiy xotirasini o'zgartirish, uning tafakkuriga istilochilarning tushuncha va tamoyillarini, qadriyatlarini singdirish va shu asosda o'zlariga mos yangi va taslimchi avlodni shakllantirish asosiy maqsad bo'lib qolavergan.

Ushbu yo'nalishdagi ikkinchi qonuniyat shundayki, istilochilarning uzoq vaqt, ya'ni istilo davri qancha davom etsa, shuncha cho'ziladigan va bo'yso'ndirilgan xalqning mard, botir, bilimli, millatparvar kishilarini paydar-pay yo'qotib borilishi va shu asnoda palid va maydakash, millat qayg'usidan ko'ra amal va qorin ilinjidagi kishilar genini millat qonida, uning genofondida ko'paytirib borishga harakat qilinishidir.

Bu vazifalar bir necha marta uzoq cho'zilgan istilolar domiga tushgan xalqimizga nisbatan asrlar davomida shunday samarali bajarilganki, o'z o'tmishimizda yaratilgan osori-atiqalar, qadriyatlarning asl muallifi bizning xalqimiz ekanligiga ishonmaydiganlar, ya'ni qadriyatlarmizni qadrlamaydiganlar, istilochilarga ishonadiganlar va ularga xizmat qiladiganlar safi tobora ortib boravergan.

Avvaliga Makedoniyalik Iskandar, istilosi, so'ngra esa keyingi bosqinlar Avesto davridan hozirgi davrgacha xalqimiz hayotining asl tarixi va tadriji haqida bizga yetarli ma'lumotlar qoldirmagan va aslida istilolarning maqsadlaridan biri ham shu bo'lgan. Ya'ni, xalqimizning osori-atiqalarini g'orat qilgan, iloji boricha yo'qotgan, xususan "Avesto"ning katta qismini yoqib yuborgan va uning qolgan qismini Yunonistonga yuborgan Iskandardan keyingi bosqinchilar ham uning yo'lidan borganlar. Ularning barchasi o'zlariga mos kelmaydigan osori-atiqalarni, milliy qadriyatlarni ayovsiz yo'q qilishgan, ularni xalq xotirasidan o'chirish va millatning tarixiy xotirasini yo'qotish hamda uni tubdan o'zgartirish istilochilar uchun asosiy vazifa bo'lib qolavergan.

Bu jihatdan, insoniyat tarixining qadimiy qonunlaridan biri, ya'ni muayyan millat uzoq davom etgan istibdod davridan o'tib, mustaqillikka erishishi bilanoq, uning tafakkuri bir kunda yoki bir yilda to'la mustaqil bo'lishi va birdaniga tubdan yangilanishi qiyinligi mutaxassislariga ma'lum.

Shu ma'noda istilo etilgan millatning ozod va mustaqil hayotga erishgani uning tafakkuri tezda o'zgarib, asl ildizlariga qaytishi va o'zligini osongina anglab, falsafiy hayotining tarixiy asoslarini zudlik bilan va tezgina to'g'ri tushunib olishini anglatmaydi. Va bu sohadagi mutlaq yangilanish, tafakkurning tubdan to'zgarishi jarayoni bir necha yillar, ba'zida o'nlab yillar davom etishi mumkinligini ham olimlar yaxshi bilishadi.

Ikkinchi xulosa. Falsafaning azaliy qoidalaridan biriga ko'ra, davr o'tadi odamlar qoladi, zamon yangilanadi, ammo eski istibdod davriga xos tasavvurlarning millat genofondiga singdirilgan ta'siri qoladi. Ya'ni, vaqt, zamon shiddat bilan o'taveradi, ammo xalq, uning ongi, tafakkuri, qadriyatlari qolaveradi.

Albatta, odamlar ongida eski davrda ko'plab mezonlar kabi, keyingi asrlarda singdirilgan falsafiy kategoriya, tushuncha va tamoyillar ham bir muddat saqlanib qoladi. Asl mezonlarga qaytish, tafakkur va ruhiyatning yangilanishi uchun ham muayyan muddat lozim bo'ladi.

Ushbu o'zgarish va yangilanish jarayonida asl tarix sahifalari tiklanishi, muhim voqealar ildizi va tadriji haqidagi tasavvurlar yangilanishi va tarixiy haqiqatlar o'z o'rnini topishi bilan bog'liq murakkab o'zgarish jarayoni ro'y beradi.

Bu jarayonda xalq o'zini va o'zligini anglaydi, o'tmishning uzilib qolgan nuqtalari orasidagi bog'liqlik, istilolar natijasida va istilochilar tomonidan ataylab yaratilgan uzluklilik zanjiri yangi davrga ulanadi, tarixiy voqealarning uzluksizlik tamoyili tiklanadi, tarixga yangicha nuqtai-nazar shakllanadi.

Uchinchi xulosa. G'arb falsafasi tarixchilari uchun xristianlik falsafasi, apologetika va patristika, realizm va nominalizm g'oyalari, atoqli ilohiyotchi ulamolar Flaviy Iustin, Tertulian, Aleksandriyalik Kliment, Avreliy Avgustin, Kentilberiyalik Anselm, Akviniyalik Foma kabi ko'plab din ulamolarining g'oya va qarashlari o'z mintaqalari falsafasi tarixining tarkibiy qismi sifatida qaralishi odatiy holga aylangan. Ushbu hudud xalqlari vakili bo'lgan qaysi mutaxassisning G'arb yoki jahon falsafasi tarixiga bag'ishlangan asari yoki dissertatsiyasini olmang, ana shu an'ana

davom etib kelmoqda. Bu tarixiy an'ana jahon faylasuflari tomonidan qabul qilingan hamda bugungi dunyoning barcha hududlariga keng tarqalgan.

Shunday ekan, *bizning milliy falsafamizda ham shu taxlit an'ana to'la-to'kis namoyon bo'lmog'i, ya'ni turli maslak va qarashlarga ega bo'lgan alloma bobolarimiz, jamladan diniy tafakkur vakillarining merosi ham o'zbek falsafasining tarkibiy qismi sifatida qaralmog'i, aynan falsafiy nuqtayi nazardan yanada keng va atroflicha o'rganilmog'i lozim.* Bugungi kunda nafaqat Zardusht va Forobiy, Xorazmiy va Farg'oniy, Beruniy va Ibn Sino, Ulug'bek va Ali Qushchilar, balki ular qatorida Buxoriylar va Termiziylar, Bujayriy va Ustrushoniylar, Zamahshariy va Kubrolar, Yassaviy va G'ijduvoniylar, Naqshband va Porsolar, Marg'inoniylar va Sadrushshuarolar, Qaffol Shoshiy va Ahror Valiy kabi yuzlab diniy ulamolarimizning boy merosini xalqimizning milliy falsafasi tarixi va tadrijining tarkibiy qismi sifatida e'tirof etish, falsafiy metologiya jihatidan yanada chuqurroq o'rganish, targ'ib va tashviq etish muqaddas burchimizga aylandi.

To'rtinchi xulosa. Ushbu haqiqatni tushunish ehtiyoji allaqachon davr talabiga aylangan va aynan ana shu zaruratni anglashgina bizni yaqin o'tmishdagi adashishlardan forig' bo'lish va asl falsafamizga qaytish imkonini beradi. Asl milliy falsafamiz esa, bizning tilimiz va qalbimiz, qadriyatlarimiz va mentalitetimizdan yiroq tafakkur tarzi emas, balki ayni alloma bobolarimizdan ilk ibtidosini olgan tushuncha va tamoyillar, jumladan Hikmat ilmi ta'sirida shakllangan milliy tafakkur ekani shubhasiz.

Aynan ana shunday yondashuvgina alloma bobolarimizni turli fanlar, din yoki adabiyot kabi xilma-xil sohalar vakillari sifatida emas, balki xalqimizning asl farzandlari, umumiy ma'naviy-madaniy boyliklar va yaxlit etnik falsafiy merosimizni shakllantirgan Hikmat ilmi namoyandalari, ya'ni Hikmat ahli sifatida tushunish va talqin etish imkonini beradi.

Beshinchi xulosa. Bugungi kunga kelib, yurtimizda ana shunday jarayon yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ushbu serqirra va dorilomon

jarayonda tarixga yangicha qarash uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Mustaqillik tafakkuriga ega bo'lgan yangi faylasuflar, tarixchilar, adabiyotchilar xullas yangi ziyolilar avlodi shakllanmoqda, o'tmishimizning uzilib qolgan nuqtalari qayta bog'lanmoqda, ular haqidagi asl haqiqatlar tiklanmoqda.

Natijada o'zbek qadriyatlarining asl ildizlari, milliy tafakkurning antik manbalari bo'lgan xalq og'zaki ijodining qadimgi namunalari va mumtoz osori-atiqalar, xalqimiz falsafasining Renessanslar davri, o'rta asrlardagi va undan keyingi davri, xususan o'tgan asrdagi jarayonlar to'g'risidagi haqiqatlar ham qayta tiklanmoqda.

Bu jihatdan, hozirgi davrda olis tarix silsilaridan kelayotgan va turli istilolar bilan bog'liq ayanchli merosning xalq tafakkuridagi qoldiqlarini bartaraf qilish, millat genofondini yangilash, uning tafakkurini haqiqiy mustaqillik dunyoqarashiga aylantirish eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bu esa o'z navbatida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni yanada kuchaytirish, jumladan milliy falsafa tarixi va tadriji, uning takomil bosqichlari, aholi, ayniqsa yoshlar ongida bu boradagi holisona fikrlarni shakllantirish, aynisa falsafiy ta'lim-tarbiya masalalariga yangicha qarashni taqazo qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ma'naviyat yulduzlari. –T.: Fan nashriyoti, 1997.
2. Falsafa qomusiy lug'at. – T.: O'FMJ nashriyoti, 2004
3. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. 1-2 jild. -T.: Ma'naviyat, 2023

RADIKALLASHUVGA QARSHI KURASHNING IJTIMOIY JIHATLARI

Fazilat Oripovna Qo'ysinova

*O'zbekiston Respublikasi Mudofaa
Vazirligi Markaziy apparati xodimi,
Siyosiy fanlar doktori (DSc), dotsent*

Annotatsiya: *Maqolada radikalizmning kelib chiqishi, uning siyosiy mohiyati, radikallashuvni keltirib chiqaruvchi omillar, radikallashuvga qarshi kurashish mexanizmi tadqiq etilgan. Radikaliz ijtimoiy o'zgarishlarning mafkuraviy va madaniy katalizatori sifatida maydonga chiqqanligi asoslantirilgan. Radikallashuvga sabab bo'ladigan axborotlar sababli buzg'unchi mafkuralar ta'siriga tushib qolgan shaxslarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish amaliyoti tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *radikallashuv, diniy radikallashuv, deradikalizatsiya, rehabilitatsiya, destruktiv g'oyalar, siyosiy mohiyat, mafkura.*

Bugungi davrning xususiyatlaridan biri, ijtimoiy jarayonlarning globallashuvi, ular safiga turli dunyoqarash va madaniyatlarga xos bo'lgan odamlar guruhining kirib kelishidir. Bu esa o'z navbatida jamiyat va davlatning barcha sohalarini, ayniqsa davlat xavfsizligining zamonga mos barqaror tizimini ijtimoiy boshqarishni va unga nisbatan yangi yondashuvlarni talab qiladi. Davrning o'zi ko'rsatmoqdaki, insoniyat, davlat, jamiyat va shaxs tashqi manipulyatsiyalardan, radikalizm, millatchilik, ekstremizm, axloqiy degradatsiya kabilardan ideal darajada himoyalangan emas. Chunki, radikalizm hamma zamonlarda ham xalqaro markazlar tomonidan boshqariladigan, katta moliyaviy va inson resurslariga ega, turli tarmoqlarga bo'lingan samarali boshqaruv tizimiga ega bo'lgan tahdiddir. Radikalizm o'z shakliga ko'ra ko'pqirrali, turli mafkuraviy va siyosiy doktrinalar, dinlar yoki umuman inson uchun muqaddas bo'lgan tuyg'ular ortiga yashiringan voqelik hisoblanib, ushbu imkoniyatlar tufayli u insoniyatning ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy

qadriyatlariga zarar yetkaza olishi bilan birga, ularning “himoyalangan hissiyotlariga” juda katta ta’sir ko’rsatadi.

Radikalizmning vujudga kelishi va siyosiy, ijtimoiy oqibatlarini o’rgangan holda radikalizmning oldini olish va unga qarshi kurash tizimini takomillashtirishning strategik yo’nalishlari va mafkuraviy asoslari tahlilida biz radikalizmga qarshi kurashishda unga oppozitsiyada turuvchi tuzilmalarning mushtarakligi va tezkorligi, rahbarlarning qat’iyati va ijrochilarning professional malakalari, o’zaro yakdillik va hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi degan xulosaga keldik.

Radikalizmni vujudga kelishiga sabab bo’layotgan jihatlarni quyidagicha asoslantirdik.

birinchidan – radikalizm va ekstremizm aksariyat hollarda marginal muhitda shakllanadi. U doimiy ravishda inson ongiga jamiyatda kimlarningdir mavqei yoki egallagan holati, unga salbiy ta’sir ko’rsatganlik qarashini singdiradi. Shuning uchun ham harbiy xizmatchilarning ruhiy va ijtimoiy holatidan doimiy xabardorlik talab etiladi;

ikkinchidan – radikal qarashlar va ekstremizm ko’pincha qonunga itoat qilish, davlat institutlari bilan konsensusga erishishga qaratilgan normativlar, meyorlar yo’qligi bilan xarakterlanadigan tizimlar va vaziyatlarda namoyon bo’ladi;

uchinchidan – radikalizm o’zini hurmat qilish darajasi past bo’lgan, shuningdek, inson huquq va manfaatlari har doim ham hisobga olinmaydigan jamiyatlarda va guruhlar ichida sodir bo’ladi;

to’rtinchidan – radikalizm ko’p hollarda, milliy yoki davlat mafkurasi zaiflik ko’rsatayotgan, milliy g’urur darajasi pasayayotgan, madaniy evrilishlar va o’zgarishlar sodir bo’layotgan, ijtimoiy kemtiklik kuzatilayotgan jamiyat va davrlarda sodir bo’ladi;

beshinchidan – radikal va destruktiv qarashlar zo’ravonlik mafkurasini qabul qilgan, axloqiy-ma’naviy qarashlari yemirilgan, maqsadlari aniq bo’lmagan jamiyatlar va guruhlar faoliyatiga mos keladi.

Bugungi kunda aholining turli qatlamlari va toifalari o’rtasida radikalizmning profilaktikasi, ya’ni radikalizmni oldini olish, uning

oqibati bilan kurashishdan ko'ra jamiyat uchun samarali hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan radikalizmni oldini olish tizimini yaratishning strategik yo'nalishlari, mafkuraviy asoslarini ishlab chiqish va uni hayotga joriy qilish borasida quyidagi vazifalarni bajarish lozim:

birinchidan – aholi o'rtasida huquqiy madaniyatni takomillashtirish tadbirlarini kuchaytirish. Zero, zamonaviy huquq va burch, majburiyatlarning insoniyat taraqqiyoti, shuningdek, xalq farovonligi uchun muhimligini chuqur anglatish ularda fikriy, tafakkuriy va madaniy yuksalishning omili bo'lib xizmat qiladi.

ikkinchidan – yoshlarda maktab davridan boshlab, bag'rikenglik dunyoqarashini, boshqa dinlar va madaniyatlarga, millatlar va elatlarga nisbatan tolerant munosabatni singdirish, bugungi ma'rifatli dunyo taraqqiyotining asosi ekanligini anglatishga qaratilgan maxsus dasturlarni ishlab chiqish va joriy qilish. Bunday tadbirlarning samaradorligi turli shakl va ko'rinishdagi radikalizm, ekstremizm, terrorizm, millatchilik va ijtimoiy mutaassiblikka qarshi kurashishga yordam beradi.

uchinchidan aholining madaniy va ma'naviy hordiq olish masalalarini sifat jihatdan butunlay takomillashtirish. Aholiga xizmat ko'rsatadigan klublarning, madaniyat uylarining, kinoteatrlar, muzeylar va boshqa madaniyat muassasalari faoliyatini kengaytirish va ular orqali aholida zamonaviy va dunyoviy madaniyatni yanada rivojlantirish mumkin.

to'rtinchidan – aholining ijtimoiy, moddiy himoyalanganlik darajasini yanada mustahkamlash, ularning o'z hayotidan qoniqishlarini ta'minlash bilan bog'liq dasturlarni takomillashtirish. Bunday ishlar aholiga ularni doimiy davlat himoyasi va g'amxo'rliqi ostida ekanlini anglatib turadi. Shuningdek, ularni turli qonunga va davlat manfaatlariga zid faoliyatidan tiyilishiga yordam beradi.

Keltirib o'tilganidek aholini radikal g'oyalar ta'siridan himoyalashni maxsus dasturiy ishlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunda dasturning asosiy tarkibiy qismiga radikal g'oyalar ta'siriga tushish ehtimoli yuqori bo'lganlar bilan kommunikativ harakatlar, suhbatlar, diniy munozara va ko'rsatmalar, tajovuzkor xatti-harakatlarning sababi deb qaralgan masalalar bo'yicha o'zaro suhbatlar, psixolog va boshqa mutaxassislarining tavsiya va ko'rsatmalari kiradi.

Radikal salbiy g'oyalarni oldini olish va unga qarshi kurashishda davlat tomonidan fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda quyidagi masalalarga doir faoliyatni kuchaytirish maqsadga muvofiq:

- radikal va boshqa destruktiv kuchlarga qarshi kurashishning axborot-tahliliy ta'minotini kuchaytirish (turli tahliliy materiallar, jurnallar, illyustrativ suratlar, ijtimoiy roliklar, kitoblar, murojaat va plakatlar, kinofilmlar va spektakllar);

- targ'ibot-tashviqot ta'minotini doimiy tarzda samarali tashkil qilish (radikalizmning xavfi kuchayishi ertangi yorug' kunlarimizning intihosi ekanligini yorituvchi axborotlar, maqolalar, she'rlar, turli badiiy asarlar bilan doimiy ta'minlash va ularning harbiy xizmatchilar tomonidan o'zlashtirilishini nazorat qilish);

- kontrtarg'ibot ishlarini yo'lga qo'yish va jonlantirish (dezinformatsiyalar tarqatish va unga nisbatan ichki va tashqi reaksiyalarni, harbiy xizmatchilarning munosabatlarini o'rganish va doimiy monitoringini yo'lga qo'yish, bandformirovaniyalarning (noqonuniy qurolli tuzilmalar) g'oyalari va chaqiriqlariga qarshi g'oyalar va chaqiriqlar, adabiyotlar va ma'ruzalarni shakllantirish va ularni OAVlari va internet tarmoqlarida doimiy tarqatib borish);

- mafkuraviy targ'ibotni tizimli tashkil qilish (diniy va dinlararo, milliy va millatlararo bag'rikenglikka qaratilgan, milliy va davlatchilik manfaatlarini chuqur singdirishga qaratilgan g'oyalarni, vatanparvarlik va sog'lom turmush tarzini, umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qiladigan mafkurani aholi ongiga chuqur singdirish);

- tashkiliy va ilmiy faoliyatni tashkil qilish (turli diniy va konfessiyalararo muloqotning muhimligi, ko'pmillatlilik va ko'pkonfessiyaviylik O'zbekistonning haqiqiy boyligi ekanligini targ'ib qilishga qaratilgan turli davra suhbatlari, konferensiyalar tashkil qilish va harbiy xizmatchilarning doimiy ishtirokini kengaytirish, harbiy xizmatchilar o'rtasida radikal va boshqa destruktiv tendensiyalarni bartaraf etishga qaratilgan turli insholar, tahliliy va targ'ibot metariallar tayyorlash bo'yicha konkurslar tashkil qilish);

•ta'lim va ma'rifiy yo'nalishni kuchaytirish (aholining mafkuraviy immunitetini shakllantirish, radikal va boshqa destruktiv jarayonlarni oldini olish va unga qarshi kurashish bilan shug'ullanadigan targ'ibotchilarni "mafkuraviy ma'rifatchilar"ni tayyorlash yoki boshqa tizimlardan jalb qilish). Bunday turdagi vazifalarni kuchaytirish mamlakatning manfaatlarini himoya qilishning harbiy, mafkuraviy masalalarini doimiy rivojlantirish orqali amalga oshirish mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, davlat strategiyasida radikalizm va ekstremizmga qarshi kurashishning kuch metodlarini saqlagan va takomillashtirgan holda, radikalizm mafkurasiga qarshi turish, radikallardan ko'ra, ularning g'oyalarini yo'q qilish borasidagi ishlarning samaradorligini tubdan oshirish, ularning jamiyat ongiga chuqur kirib kelishiga qarshi mustahkam to'siq qo'yish davlat siyosatining mafkuraviy sohadagi ishlarining asosi bo'lmog'i lozim. Maqsad – odamlarning huquqiy psixologiyasini o'zgartirish, jamiyatda ijtimoiy, mafkuraviy, konfessional yoki diniy, madaniy va iqtisodiy muammolarni hal qilishda ekstremistik va terroristik metodlardan foydalanish mumkin degan qarashni butunlay yo'qotishdir.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. Bekmurodova G. Ijtimoiy - destruktiv holatlar talqini dinamikasi. National University of Uzbekistan Volume 3 | NUU Conference 2 | 2022 Google Scholar indexed Current Issues of Social Sciences and Humanities. DOI: 10.24412/2181-1385-2022-2-661-667 Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari.

2. Лучко А.А. Как интернет влияет на психику и организм человека // Афиша-Daily. 17.03.2016. URL: <https://daily.afisha.ru/brain/928-kak-internet-vliyaet-na-psihiku-i-organizmcheloveka/> (дата обращения: 28.06.2020).

8. Top 10 types of information security threats for IT teams. <https://www.techtarget.com/searchsecurity/feature/Top-10-types-of-information-security-threats-for-IT-teamsmac>.

O‘RTA ASRLAR IJTIMOIIY-SIYOSIY TAFAKKURINING SHAKLLANISHIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI KONSEPSIYALARINING O‘RNI (ZAMONAVIY SOTSIOLOGIK TAHLIL)

Akmal Gadaymurodovich Abdullayev

*O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi doktoranti,
Sotsiologiya fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya. *Maqolada muallif O‘rta asrlar G‘arbiy Yevropasidagi davlat va jamiyat boshqaruvi tuzilmalariga oid konsepsiyalarning sotsiologik tahlili yoritib, ilk o‘rta asrlardan so‘ngi o‘rta asrlargacha bo‘lgan davrda G‘arbiy Yevropada shakllangan davlatlardagi davlat boshqaruvining evolyutsiyasi va rivojlanishida Sharq mutafakkirlarining ta’siri nazariy asoslantiriladi. Shuningdek, G‘arb mutafakkiridan Foma Akvinskiy, Rojer Bekon, Dante Aligeri, Marsiliy Paduan, Nikkolo Makiavelli, Jan Boden, Tomas Gobbslarning asarlarida keltirilgan davlat va jamiyat boshqaruviga doir konsepsiyalari ishlab chiqilishida aynan Sharq mutafakkirlaridan, Abu Nasr Forobiyning “Sharq peripatetizm” Ibn Sinoning “Avitsenizm” va Ibn Rushdning “Averoizm” kabi ta’limotlari bilan dialektik aloqadorligi borligi sotsiologik asoslantirganligi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Davlat, davlat boshqaruv, ijtimoiy hodisa, davlat boshqaruvi, Sharq peripatetizmi, Avitsenizm, Averoizm, konsepsiya, G‘arbiy Yevropa, Kordova, Ispaniya, Andaluziya, Sharq, qadimgi manbalar, O‘rta Osiyo, Foma Akvinskiy, Rojer Bekon, Dante Aligeri, Marsiliy Paduan, Nikkolo Makiavelli, Jan Boden, Tomas Gobbs.*

Tarixiy ma’lumotlar shundan guvohlik beradiki, german, gott, vesigot, osgot, gunn, anglo-saks, britt, frank, vandal, langobard kabi qabilalar Germaniya, Italiya, Pireney yarim oroli, Britaniya va Galliyan bosib olib, o‘z davlatlarini qurganlar. Shu sababdan G‘arbiy Yevropadagi yangi tashkil topgan yangi davlatlarda adolat tamoyili haqida fikr yuritadigan

avlodning shakllanib ulgurmaganligi nafaqat markazlashgan davlatni qurish balki, ushbu yerlarda yashayotgan xalqlarning ongi va tafakkurini rivojlanishiga imkon bermagan.

Sharq mutafakkirlarining ta'limotlari va konsepyalari G'arbiy Yevropaga kirib borishi Arab xalifaligining Ispaniyadagi hukmronlik davri bilan bog'liqdir. Arablarning Yevropa yerlariga kirib borishi 711-yili Tariq ibn Ziyod boshchiligidagi arablar Gibraltar orollaridan o'tib, Ispaniyaga bostirib kirib borib, Janubiy va Markaziy hududlarini egallab oldilar. Mahalliy xalqlarning ko'pchiligi yarim orolning shimolidagi tog'li o'lkalar Biskayya va Asturiyada yashirinib, keyinchalik Aragon davlatini tuzdilar. Ispaniyaning arablar tomonidan zabt etilishi tarixi Abu Jafar Muhammad ibn Jarir at Tabariyning "Tarix ar rusul val muluk" asarida uchratish mumkin [1; 12-26]. Arablar tomonidan Pireney yarim orolining bosib olinishi G'arb uchun insoniyat tarixining yangi sahifasi ochildi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Mana shu vaqtdan Sharq va G'arb ilm-fan va madaniyat sintezining yangi davri boshlandi hamda Yevropada inson tafakkuri xarakterini mohiyatan o'zgartirish jarayoni faollashdi.

Ispaniga kirib borgan arablar avvalo davlat ishlarini mamlakatda quldorlikni bekor qildilar. Natijada qullarning aksariyati islomni qabul qilib jamiyatning erkin fuqarolariga aylandilar va arab xalifaligi davlatiga xayrixoh bo'ldilar. Keyinchalik dehqonlar feodallarga mutlaq tobelikdan ozod etildi. Shahar va qishloq aholisi uchun bir xilda qonunlar joriy qilingan, e'tiqodidan qat'iy nazar barcha fuqarolarning huquqlari bir xilda himoya qilingan. Ya'ni musulmon bo'lmagan aholiga jizya solig'ini to'lashda imtiyozlar berilgani sababli aholining iqtisodiy hayoti yaxshilangan holda, shahar bozorlari kengayib, bozordagi natural aloqalar o'rnini pul muomalasi egallaydi. Shaharlarda hunarmandchilik rivojlandi, ichki va tashqi savdo kengaydi, Xristian dinidagi janubiy Fransiya va Italiyaga Andaluziya mahsulotlari eksport qilingan. Bundan tashqari umum xalifalikda yo'lga qo'yilgan savdo aloqalarida ham ispan arablari faol ishtirok etganlar. Umuman jamiyat hayotining turli tomonlarida rivojlanish va ilmiy kashfiyotlar, yangiliklarni ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga amaliy qo'llash imkoniyati paydo bo'lgan.

Bizningcha, har qanday konsepsiya bilimli, aqlli va moddiy olamning mohiyatini tushunadigan insonlar tomonidan ishlab chiqiladi. Bunday insonlarni jamiyat yetishtirib beruvchi markazlar albatta, ta'lim muassasalaridir. Ispaniyada Arab xalifaligi hukmronligi davrida G'arbiy Yevropa uchun aniq bir konsepsiya Sharq olimlari tomonidan ishlab chiqilmagan bo'lsada, Yevropa uchun bunday konsepsiyalarni ishlab chiqishga salohiyati yetadigan olimlarni yetishtirib berish uchun yetarlicha sharoit yaratib berganligi va ta'lim tizimini tubdan isloh qilib, Yevropaga yangi ilm nafasini olib kirganligi turli konsepsiyalarni jumladan, davlat boshqaruviga oid konsepsiyalarni Yevropa olimlari tomonidan ishlab chiqilishiga katta turtki bergan. Chunki, XI-XIV o'rta asrlar Yevropaliklar uchun ilm va fanda zulmat davri bo'lganligini ko'plab tarixiy manbalar tasdiqlaydi.

G'arb va Sharq sivilizatsion aloqalarini o'rgangan o'zbek olimasi F.Sulaymonovani yozishicha, arablar istilosidan keyin Ispaniyaning iqtisodiyotidagi o'zgarishlar ijtimoiy hayoti, madaniyatiga ham katta ijobiy ta'sir etgan. Jamiyatning madaniy hayotiga islom Xristian dinidan farqli o'laroq, ancha ijobiy ta'sir etdi, madaniy, ilmiy aloqalar kengaydi. Madaniyat jihatidan yuqori bo'lgan sharqiy mintaqa fanining yutuqlari xalifalikning boshqa viloyatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazish imkoni tug'ildi. Arablarda maorif ishlari ham ancha yuqori saviyada edi. Ispaniyaning eng qoloq viloyatlarida ispan va arab bolalari uchun o'nlab maktablar ochildi. Masalan, Hakam II (961—976) Kordova sharida kambag'allarning bolalari uchun davlat hisobidan 27 ta maktab tashkil etgan [2; 6].

Ispaniyada Abdurahmon II adabiyot, san'at, astronomiya va umuman ilmga bo'lgan mehri katta bo'lganligi sababli Andaluziyada madaniyat rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Xalifa Abdurahmon II xalifalikning katta shaharlariga jumladan Movarounnahr va Eronga o'z vakillarini yuborib, Qadim Hind qo'lyozmalari, Antik davridagi Yunon faylasuflarining ta'limotlari, Movarounnahrlik ko'plab olimlar va mutafakkirlarining noyob qo'lyozmalar ko'chirmalarini keltiradi va arab tiliga tarjima qildirishda shaxsan o'zi bosh bo'ladi. Natijada Ispaniyada

arab tilida asarlardan tashqari, yunon tilidan tarjima etilgan Gippokrat, Aristotel, Platon, Evklid, Galen va Ptolomey kabi antik davri faylasuflarining asarlari to'planib yaxlit kitob holatiga keltiriladi. Movarounnahrda yaratilgan yoki tarjima etilgan ilmiy, badiiy asarlar ham tez fursatda Andaluziyaga borib yetgan. Tarixchilarning xabarlariga ko'ra Kordovada xalifa kutubxonasida to'rt yuz ming kitob to'plangan. Afsuski, bu boy kutubxona vayron qilingan. Bir qismini muvaqqat hukmdor Mansur ibn Abu Amir X asr oxirida islom xurofoti doiralaridan cho'chigani uchun ataylab yo'q qiladi, asosiy qismi XVI asrda Xristian ruhoniylari va qirollari arabcha kitoblarni yo'qotish haqidagi buyrug'iga binoan kuydirilgan [3; 65].

G'arbiy Yevropa mamlakatlarida dunyoviy madaniyat, ilm-fan, adabiyotning boshlanishi Ispaniyada 1085-yili Toledoning Xristianlar tomonidan bosib olinishi va 1125-1151-yillari Kastiliya davlatining kansleri, Toledo arxiyepiskopi Raymundo o'z zamonasining yirik olimlarini to'plab tarjimonlar maktabini tashkil etishdan boshlandi. Toledo tarjimonlik maktabining umuminsoniy sivilizatsiya taraqqiyoti uchun ahamiyati nihoyatda katta edi. Uning faollaridan Dominik Gundisalvo, Ketneslik Robert, Gundisalinus, Batlik Adelyard, Shotlandiyalik Mixail, Italiyaning Kremona shahrlilik Herardo (1114—1187), Gurmaniyalik German, Sevilyalik Xuanlar ham arab, ham lotin tili bilimdonlari edi. Ular ko'plab Sharq olimlari asarlarini lotin tiliga tarjima qiladilar. Bular orasida, ayniqsa, sermahsuli Gerardo bo'lib, yuzga yaqin asar tarjimasini amalga oshirgan. Arablardan Xristianlar qo'liga o'tgan boshqa shaharlarda ham tarjimonlik ishlarini tashkil qiladilar. Shotlandiyalik Mixail faqat Toledoda emas, Fransiya, Italiya, Angliyada ham ishlab ijod etgan. U Sitsiliyada Fridrix II saroyida ham tarjimonlik faoliyatini davom ettirib, shoh uchun Aristotel asarlari va Ibn Rushd tomonidan ularga yozilgan sharhlar, Ibn Sino asarlarini ham lotin tiliga tarjima qilgan [4; 27].

Arablar, yuqorida aytganimizdek, Ispaniyada arab va ispan tilida ta'lim beruvchi ko'plab maktablardan tashqari oliy o'quv yurtlari ham ochdilar. Ularning dastlabkisi IX asrda Kordovada tashkil etildi. IX-XIII asrlarda ilmga chanqoq Yevropalik yoshlar Ispaniyaga kelib avval til,

madaniyatning umumiy tarkibini o'zlashtirib so'ngra universitetlarda ta'lim oldilar. Ispaniyadagi arab universitetlarini (madrasalarni) tamomlab vatanlariga qaytganlarni "Mag" (ya'ni zardusht), hamma bilimlardan xabardor deb ataganlar. Arab universitetlarida ilm-fanning turli sohalariga doir eng so'nggi yutuqlardan bilim berilgan. Kordova universitetidan keyin birin-ketin Sevilya, Toledo, Valensiya, Granada madrasalari tashkil etiladi. Yevropadagi eng qadimiy ta'lim o'choqlari Parijdagi Sorbonna, Angliyadagi Kembrij universitetlari esa XII asrda tashkil etilgan [5; 5]. Ammo, Yevropaliklar universitetlar tarixi bo'yicha Yevropada birinchi universitet 1088-yilda Boloniya universiteti ochilgan degan taxminlar ham bor.

Demak, sakkiz asr davomida arablarning Ispaniyadagi hukmronligi 1492-yilda Nasiriylar sulolasi vaqtida barham topdi. Musulmon va nasroniy Ispaniya o'rtasidagi munosabatlarni musulmon Ispaniya va Xristian Yevropa o'rtasidagi munosabatlarga tenglashtirish mumkin. Xristian Ispaniyasini eng katta ishi musulmonlar bilan murosaga kelib yashash zarurati bo'lgan.

Bizningcha, Andaluziyadagi mutafakkir va adiblari Yevropa mamlakatlarida o'zining munosib o'rin egallashini sanash orqali bu ta'sir doirasini aniqlash mumkin. Ulardan eng yaqqol ko'rinib turgani Abu nasr Forobiy va Ibn Sino bo'lgan. Andaluziyada yetishib chiqqan barcha mutafakkirlar aynan Forobiy va Ibn Sinoning asarlarini o'rganib olim bo'lganliklarini yozib qoldirganlar. Ibn Rushd, neopolitizm g'oyalariga raddiyalar yozishi va Arestotelning asarlariga sharhlar yozishi Xristian dunyosi falsafasiga ta'siri tufayli ko'plab falsafiy ta'limotlardagi xatoliklar bartaraf etilgan. Ibn Xaldunning "Muqaddimasi" Andaluziya orqali barcha Yevropa mamlakatlari darslik sifatida qo'llanilgan. Shoirlar orasida Muhyiddin ibn Arabning dunyo tasavvufiy "Avliyolar" dostoni nafaqat arab olamida balki, Yevropada ilohiyotga doir farazlar tasavvurlarni ratsional anglash tushunchasini kiritgan. Andaluziyaning ilm fani, ijtimoiy hayot tarzi, davlat boshqaruviga doir ta'limotlari o'zining metodologik ta'sir ko'rsatish kuchi bilan haqiqatan ham G'arbiy Yevropa xalqlari uchun eng yuksak yutuq bo'lgan.

G'arbiy Yevropa o'rta asrlarida "Teologiya qiymati" asari bilan mashhur bo'lgan Foma Akvinskiy 1225-yilda Italiyaning Akvino shahrida tug'ilgan. 1248-1250-yillarda Foma Akvinskiy Tomas Kyoln universitetida, so'ngra 1252-yilda u Parijdagi avliyo Iakova monastiriga kelib tahsil oladi. Foma Parij universitetida ilohiyot o'qituvchisi sifatida Dominikanlar uchun ajratilgan lavozimlardan biriga tayinlandi. Foma birinchi marta Ibn Rushd va Forobiy tomonidan Arestotelning "Metafizika"ga yozilgan sharhlar bilan tanishib, Arestotelni tushunishni boshlaydi va o'zining falsafiy, siyosiy va ijtimoiy qarashlarni shakllantiradi.

1259-yilda Rim papasi Urban IV Fomani Rimga chaqirib olib unga Cherkovda nufuzli lavozim beradi. Foma deyarli 10 yil davomida Italiyada ilohiyotdan dars beradi, bir vaqtning o'zida falsafiy va teologik asarlar ham yozadi. U bu vaqtning ko'p qismini teologik maslahatchi va papa kuriyasining "O'quvchisi" sifatida o'tkazdi. Rim papasi Urban IVning nazarida Arestotelning asarlariga yozilgan ko'plab sharhlar Rim papasining olib borayotgan siyosatiga to'g'ri kelmaganligi sababli papa Fomaga Aristotel asarlarini arab (Sharq) tarjimonlaridan tozalash topshirig'ini beradi. Foma 1269-yilda Parijga qaytib kelib Brabantlik olim Sigerga qarshi kurashga rahbarlik qilib, o'tkir polemik shaklda yozilgan "Averroistlarga qarshi aqlning birligi to'g'risida" (lot. De unitate intellectus contra Averroistas) risolasini yozadi. 1272-yilda u Neapolda Dominikanlarning yangi maktabini tashkil etish uchun Italiyaga chaqirildi va umrining oxirigacha shu yerda ilohiy teologiyadan dars o'tdi [6; 204].

Nazarimizda, Foma Akvinskiy "Teologiya qiymati" asari bilan nafaqat Xristian ilohiyotchilik bilimlarini rivojlantiradi, balki, u Rim papasiga feodal boshqaruvdagi davlatlarga cherkovning ta'sirini ushlab qolish, davlat va jamiyat boshqaruvidagi har qanday tamoyilni cherkov o'rnatishi lozimligini o'zining asarlari bilan maslahatlarni bergan. Shu sababdan Foma Akvinskiyning ta'limotlari va konsepsiyalari Katolik cherkovlari uchun juda muhim hisoblanadi. Foma Akvinskiyning buyuk faylasuf bo'lib yetishishiga albatta Sharq mutafakkirlarining ta'limotlari turtki bo'lgan deb aytish ayni haqiqatdir.

O'rta asrlarda G'arbda mashhur bo'lgan yan bir mutafakkir Rojer Bekon o'z davrining xalqaro ilmiy tili – lotin tilidan tashqari chet tillarini ham o'rganish zarurligini qizg'in targ'ib qilgan va o'zi Oksford universitetida yahudiy, yunon va arab tillarini o'rgangan, bu esa unga nafaqat antik adabiyotni, balki Sharq mutafakkirlari asarlarini ham o'zlashtirish imkonini bergan. O'sha davrda o'rta asr arab ilm-fanida yuqori o'rin tutgan, hali yevropaliklar uchun deyarli noma'lum bo'lgan ma'lumotlardan foydalanish Bekon uchun barcha ilmiy ijodiga yo'l ochgan [6; 118].

Roger Bekonni o'zining zamondoshi Buyuk Albert (1193-1280) bilan birga "Mahalliy joylarning tabiati haqida" (De nature locorum) inshosi muallifi, G'arbda geografiya fanining asoschisi deb hisoblash mumkin. Ularning ikkalasi ham arablar va qadimgi geograflarning asarlaridan foydalanib, Osiyo qit'asining janubiy va sharqiy qirg'oqlarining ko'lam va shakli to'g'risida ozmi-ko'pmi to'g'ri tushunchani birinchi bo'lib Yevropa olimlariga taqdim qilgan. Ularning ko'z o'ngida paydo bo'lgan ulkan Mo'g'ullar imperiyasining qudrati ularning e'tiborini tortdi va Osiyoning shimoliy hududlariga oid tasavvurlarni to'g'ri shakllantirish imkonini berdi [7; 165].

Bizningcha, Bekon bu bilimlarni Ispaniyadan va Fransiyadan keltirib lotin tiliga tarjima qilingan arab adabiyotlaridan olgan, Xususan, u Osiyoni tasvirlashda yevropalik legistlarning mo'g'ul xonlariga bergan hisobotlaridan foydalangan. Bekonning xizmati shundaki, u Sharq mutafakkirlaridan o'rgangan bilimlarni sodda qilib G'arb ilmiy adabiyotlarda muomalaga kiritib, olingan yangi ma'lumotlar va barcha mavjud adabiyotlarni tanqidiy taqqoslash asosida Osiyoning izchil geografik konturini aniqlab bergan. Bekon haqiqatan G'arbning revolyutsioner olimi bo'lgan. Uning "Opus Majus", "Opus Minus" va "Opus Tertius" asarlari o'z davrida ko'plab davlat amaldorlariga va cherkov ruhoniylariga yoqmaganligi tufayli ko'p marotaba ta'qibga uchragan. Ammo uning davlat va jamiyat boshqaruviga doir qarashlari undan keyingi vaqtlarda qadrlangan. Bir so'z bilan aytganda Rojer

Bekonni ingliz mutafakkiri bo'lishida Sharq mutafakkirlarining asarlarini o'rganishi sabab bo'lgan deb baholash mumkin.

G'arbda o'rta asrlarda o'zining falsafiy qarashlari va missionerlik ta'limotlari bilan mashhur bo'lgan Ramon Lulliy bo'lgan. U Ispaniyalik ilohiyotshunos va missioner, faylasuf, mantiqchi, alkimyogar, yozuvchi, Yevropa arabshunosligi asoschilaridan biri bo'lgan. U Parij universitetida tahsil olib, o'ttiz yoshida ijtimoiy hayotni, she'riyat va saroy ishlarini tashlab, ilohiyot, falsafiy, mantiqiy asarlarni o'rganishga kirishdi. U Sharq mutafakkirlaridan al Arabiy, Ibn Rushd, Forobiy va G'azzoliyning asarlarini o'rganib chiqib Ibn Rushdning averroizm va ikki tomonlama haqiqat ta'limotiga keskin qarshi chiqqan. O'zining "Buyuk san'at" (Ars magna, 1308, 1480-yilda nashr etilgan) asosiy asarida fikrlashning mantiqiy operatsiyalarini mexanik modellashtirishga imkon beruvchi o'ziga xos "Mantiqiy mashina"ni taklif qilgan.

Ramon Lulliy o'zining Tunis, Jazoir, Kipr va Quddus shaharlarida sayohati davrida Sharq mutafakkirlarining asarlari bilan chuqur tanishgan hamda arab tilini mukammal o'rgangan. Lulliyning mantiq ilmi bo'yicha ishlab chiqqan "Mantiqiy mashina"sini ilmiy jamoatchilik taklif qilishida Sharq mutafakkirlarining ta'siri bo'lgan. Lulliyning biografiyasida G'azzoliyning ta'limotlari tarafdori bo'lganligi va G'azzoliyning fikrlariga qo'shilishini bayon qilganligi yuqorida bildirilgan fikrlarni tasdiqlaydi.

Biz, Dante Aligerining "Monraxiya haqida" va «Ilohiy komediya» asarlari orqali taniymiz. Dantening Sharq mutafakkirlari bilan tanishish Ibn Rushd ta'limoti bo'lmish "Averoizm" ta'limoti tarafdori bo'lmish shoir Gvido Kavalkanti (1259-1300) orqali tanish bo'lgan. Dantening qachon va qaysi universitetda o'qiganligi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Manbalarda Dante bolaligida diniy maktablarda ta'lim olib, keyinchalik Bolonya universitetida o'qigan degan taxminlar bor.

Dante haqida o'zbek faylasuf olimi Q.Nazarov shunday deb yozgan: Dante nafaqat neoplatonizm, balki Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, ayniqsa, Ibn Rushd g'oyalari ta'sirida ijod qildi. Ibn Rushdning inson aql-idroki imkoniyatlari va intellektual faollik haqidagi ta'limoti bilan tanishgach, Dante insoniyatning eng muhim

vazifasi aql-idrok imkoniyatlaridan yanada to'laroq foydalanish, uni kundalik amaliy faoliyatida imkoniyat boricha tezroq ro'yobga chiqarish bilan bevosita bog'liq, degan xulosaga keladi. Bunday umumbashariy, umuminsoniy vazifani uddalamoq uchun din va cherkov davlat ishlariga aralashmasligi lozim. Din va cherkov insoniyat yechimini kutib kelgan "Abadiy" muammolar bilan mashg'ul bo'lmog'i lozim. Kundalik turmush masalalarining yechimini topish kishilarning o'z ixtiyorida bo'lmog'i kerak. Turgan gapki, kishilar tinchlik-osoyishtalik, xotirjamlikka asoslangan, odamlarga baxt-saodat olib keluvchi jamiyatni barpo qilishga intiladilar [8; 274].

Dante o'zining siyosiy qarashlari aks etgan "Monarx" asarida Ibn Rushd ta'limotlarini va badiiy adabiyot esa "Yangi hayot" asarida Ibn Sinoning ta'limotlarini uyg'unlashtirgan holda o'zining ilmiy ijodini amalga oshirgan deb hisoblash uchun yetarlicha asos bor. Ammo, bu fakt nazariy isbotlansada G'arb olimlari buni tan olmasliklari ajablanarli.

"Tinchlik himoyachisi" asari bilan o'rta asrlar Yevropasida mashhur bo'lgan G'arb mutafakkiri Marsiliy Paduandir. Marsiliy ham Ibn Rushdning "Averoizm" ta'limoti tarafdori bo'lgan. Demak, Marsiliy o'qigan universitetlarda ham Sharq mutafakkirlarining asarlari bo'yicha ta'lim olgan. 1312-yilda Parij universiteti rektori etib saylandi. Marsiliy universitetning umumta'lim bo'limi rektori bo'lgan vaqtlarda u "Tinchlik himoyachisi" risolasida eslatib o'tgan universitet ichida ko'plab dushmanlarni orttirishdan boshqa iloji yo'q edi. Chunki, ilohiyot fakulteti faqatgina sanoqli nufuzli professorlarga tegishli bo'lgan. Marsiliyning badiiy bo'limda chuqur ildiz otgan averroizmga bo'lgan ishtiyoqi uning hamkasblari bilan munosabatlariga ta'sir qila olmagan [9; 235].

Marsiliy Parijga kelgan dastlabki kunlardan Rim papasi Ioan XXIIga qarshi siyosiy kurashda imperator Lyudovikga yordam beradi. Shu bilan Marsiliy papa avtokratiyasi nazariyasiga salbiy munosabatda bo'la boshladi. Uning "Tinchlik himoyachisi" risolasi papalarning davlatda dunyoviy hokimiyatga bo'lgan nomaqbul da'volarini rad etishga qaratilgan bo'lib, cherkov va davlat hokimiyati sohalarini ajratish talablarini o'z ichiga olgan. Marsiliyning bu harakatlari Vatikanda

ko'pchilikni g'azabini keltirib, Papalikni tanqid qilgani uchun Marsiliy Paduan "Eng katta bid'atchi" deb e'lon qilinadi va 1327-yilda unga nisbatan sirtidan uni o'limga hukm qilinadi. Dastlab, Marsiliy imperator Lyudvigdan panoh izlaydi. Biroq, tez orada unga homiylik rad etilgandan so'ng u universitetdan chiqarib yuboriladi. Shu bilan Marsiliy Paduan unutilib, noma'lum holda vafot etadi [10; 246;167].

O'rta asrlarning so'ngi yillarida Nederlandiyadlik yahudiy millatiga mansub mashhur faylasuf Benedikt Spinoza 1632-yili Amsterdam shahrida tug'ilgan. Spinoza ta'limotini tadqiq etuvchi olimlar yahudiy faylasufining falsafa, din va ilohiyotning asosiy masalalari bo'yicha qarashlari Forobiy va Ibn Rushd qarashlariga juda o'xshashligini aniqlaganlar. Katta ehtimol bilan Spinoza islom falsafasi bilan Maymonidlar va XVII asrda Ibn Rushd maktabining izdoshlaridan biri yahudiylar olimi Jozef del Medigo asarlari orqali tanishgan [11].

Shuni ham ta'kidlash lozimki, yahudiylar falsafasi ham arab va Movarounnahr mutafakkirlari falsafasiga qarzdordir. Aristotel asarlari yahudiy tiliga tarjima qilinmagani, yahudiy faylasuflari o'z ilmiy ijodida Movarounnahrlik mutafakkirlarining tuzatishlari, to'ldirishlari va sharhlari bilan foydalanganliklarining o'zi buni yaqqol isboti bo'ladi. G'arb mutafakkirlari yahudiy ilohiyotshunoslarini ham islom dunyosidagi faylasuflari izidan borganliklarini, hatto Maymonidlardan oldin ham ularning ayrim mutafakkirlari o'z asarlarida islom uslublari va g'oyalarini o'zlashtirganlarini aniqlab berganlar. Islom faylasuflarining qarashlari tanqid qilinishiga qaramay, Maymonidning "Ajablanganlar uchun qo'llanma" asari hech qanday shubhasiz islom ilm-fanining yahudiylar tafakkuriga muhim metodologik ta'sirini ko'rsatgan.

Nazarimizda, Spinoza Forobiy va Ibn Rushd qarashlarini chuqur o'rgangan holda o'zining substansiyaga doir qarashlarini e'lon qilgan. Ammo, Forobiy va Ibn Rushd ham erkin falsafiy fikr bildirgani bilan ular Spinoza kabi xudosiz ateist bo'lmagan. Spinoza ta'limotlari jamiyat va davlat boshqaruvida boshqaruvchini e'tiqod bilan yondashishiga qarshi bo'lgan. U insonning erkin bo'lishi uning erkin fikrlashi bilan belgilanishi kerak degan g'oyani ilgari surgan. Ammo, inson hayoliga nima fikr kelsa

shu ishni qilmasligi kerak albatta, inson xulq atvorini idora qilib turgan adolatli va ma'rifatli e'tiqod normalari jamiyat va davlat boshqaruvida bo'lishi hech qachon yomon natija bermagan.

Sharq mutafakkirlarining asarlari hanuzgacha G'arb olimlarini hayratga solishda davom etmoqda. Jumladan, Britaniyalik tarixchi Genri Jorj Farmer "XIII asr arab musiqasi tarixi" nomli kitobida Al-Farobiy kitobining musiqa sohasidagi Yevropa tadqiqotchilari uchun katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Uning fikricha, bu kitobning ahamiyati G'arb mutafakkirlari e'tiborini islom ilmiga qaratganligidadir. Farmer arab faylasufining kitobi butun Yevropadan musulmon Ispaniyaga oqib kelgan ko'plab olimlarga Al Qindiy, Forobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi buyuk olimlarning asarlari bilan tanishish imkonini berdi, degan xulosaga kelgan [12].

XX asr fransuz faylasufi professor Gilson o'zining qator tadqiqotlarida Ibn Sino ta'limotining Yevropa o'rta asr falsafiy tafakkuriga ta'siri darajasini tushuntirishga harakat qilgan. U fors olimi ta'limoti bilan Avgustin maktabi ilohiyotshunoslari o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ko'rsatib, XIII asr G'arb falsafasi Aristotel, Ibn Sino va Ibn Rushd qarashlarining sintezidan boshqa narsa emasligini ta'kidladi. Avgustinning izdoshlari o'zlarining ta'limotlarini yakunlash imkonini beradigan yangi g'oyalar uchun bu taniqli mualliflarning merosiga murojaat qilishdi [13; 139].

Ibn Rushdning Aristotel asarlariga yozgan sharhlari Yevropada eng katta hayrat uyg'otgani, shu sababdan Dante uni "Buyuk sharhlovchi" deb ataganini ko'rish mumkin. Ma'lumki, Padova (italyan) maktabi olimlari ta'limotning ashaddiy izdoshlari bo'lgan, Ziger de Braban esa XIII asrda Ibn Rushd fransuz maktabiga rahbarlik qilgan. Ibn Rushd ta'limotlari XIII-XVII asrlarda ham ko'plab ijtimoiy va falsafiy darsliklarida nashr etilishi va Yevropaning deyarli barcha universitetlarida o'qitilishi davom etgan [14; 641].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'rta asrlarda G'arbiy Yevropadagi barcha davlat boshqaruviga doir konsepsiyalar G'arbning mashhur faylasuflari tomonidan ishlab chiqilgan. G'arb davlat boshqaruvining

deyarli barcha bo'g'inlaridagi lavozimlar Rim papasining tavsiyasiga ko'ra qirol tomonidan joriy qilingan. G'arbiy Yevropadagi faylasuflarning deyarli barchasi cherkov ruhoniylaridan iborat bo'lib, ular davlat boshqaruvida faol ishtirok etganlar va ko'pchiliklari davlat boshqaruvida nufuzli lavozimlarda ishlaganlar. G'arbga Sharq sivilizatsiyasining ommaviy ravishda kirib borishi arablar tomonidan Ispaniyani bosib olinishi bilan bog'liq. Ispaniyada arablar tomonidan avvaliga Andaluziya keyinchalik Abbosiylar va Ummaviylar sulolalari tomonidan yirik markazlashgan davlat qurganlari bilan bog'liq. Ispaniyaning Kordova shahri bir vaqtning o'zida arablar Ispaniyasining poytaxti va ilm fan taraqqiyotining markazi bo'lgan.

G'arbda dastlab ruhoniylar yoki davlat boshqaruvida ishlagan mutafakkirlar Sharq mutafakkirlaridan Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd va ibn Arablarning Aristotelning asarlariga va ko'plab antik davr faylasuflarining asarlariga yozgan sharhlari G'arbga yunon faylasuflarini qaytadan tanishtirgan. Sharq mutafakkirlari nafaqat G'arb faylasuflarining ilmiy ijodini rivojlanishiga ta'sir qilgan, shu bilan birga Sharq mutafakkirlarining tashabbuslari bilan G'arbda ta'lim tizimini ham joriy qilgan. Tashkil etilgan yuzlab maktablar tufayli G'arbiy Yevropa mamlakatlari ommaviy savodsizlikdan qutilgan. Bu o'z navbatida Yevropa uchun uyg'onish jarayonining ibtidosi bo'lgan deb hisoblash mumkin.

O'rta asrlardagi G'arb mutafakkirlarining deyarli barchasi o'zlarining ilmiy ijodida ko'plab Sharq mutafakkirlarining asarlarini tilga olib, ularga hurmat va ehtirom ko'rsatib, Yevropa sivilizatsiyasi Sharqdan qarzдор ekanligini ta'kidlaganlar. Shuningdek, G'arbiy Yevropa falsafasida ikkita katta yo'nalish Ibn Sinoning "Avitsenizm" va Ibn Rushdning "Averoizm" falsafa maktablari qolgan. Aynan "Avitsenizm" va "Averoizm" ta'limotlari G'arbiy Yevropada davlat boshqaruviga demokratik ruhni kiritib bergan.

Xullas, Sharq mutafakkirlari G'arbiy Yevropalik mutafakkirlarning davlat boshqaruviga doir konsepyalarini shakllanishiga nafaqat ta'sir

ko'rsatgan. Balki ular bu konsepsiyalarni tuzib berganlar, Yevropalik mutafakkirlar esa bu konsepsiyalarni rivojlantirib takomillashtirganlar.

O'rta asrlar G'arbiy Yevropasida Foma Akvinskiy, Rojer Bekon, Ramon Lulliy, Dante Aligeri, Marsiliy Paduan va Benedikt Spinoza kabi faylasuflar tomonidan ishlab chiqilgan davlat boshqaruviga oid konsepsiyalarni shakllanishiga Sharq mutafakkirlaridan Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Al Farg'oniy va Ibn Arablarning ta'limotlari ta'sir ko'rsatganligini o'rta asrlardagi G'arb faylasuflarining asarlarida Sharq mutafakkirlarining ismlari tilga olinganligi va o'zlarining qarashlari hamda yondashuvlarini aynan Sharq mutafakkirlarining ta'limotlari bilan asoslantirganliklari tasdiqlaydi.

Dunyo davlatlari orasida O'zbekiston ham o'zida 3000-yillik davlatchilik tarixida Qadimgi Baqtriya, Parfiya, Tohariston, Katta Xorazm, Qang', Davan, Movarounnahr, Turon yoki Turkiston deb nomlangan davlatlari sifatida o'tgan davrda despotik, monarxiya, etatik, respublika kabi davlat shakllari bo'lganligini ko'plab davlatchilik tarixiga oid manbalar tasdiqlaydi. Hozirgi kunda O'zbekiston davlatchilikning evolyutsion bosqichlarini bosib o'tib, o'zida demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat tamoyillarini o'zida mujassamlashtirgan davlatchilik shaklida Yangi O'zbekiston davlati sifatida dunyo davlatlariga tanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Jarir Tabari. History at-Tabari. - Riyadh: Bayt al-Afkar ad-Dawliya, 2005. – P.12-26.
2. Sulaymonova Fozila. Sharq va G'arb (Qadimiy davr va o'rta asrlar madaniy aloqalari). Monografiya. Toshkent. O'zbekiston. 1997 yil. – B.6.
3. Uilyam Montgomeri Uott, Pyer Kakia. Istoriya musulmanskoj Ispanii. M.: Lomonosov', 2021. – S65.
4. Sikidina A.V. Musulmanskaya Ispaniya kak fenomen srednevekovogo kulturnogo sinteza. Krasnodar, 2018. – S.27.

5. Rüegg, «Themes», A History of the University in Europe, Vol. I, – P.5.

6. Gaydenko V. P.. Ob isxodnix ponyatiyax doktrini Fomi Akvinskogo // Foma Akvinskiy. Ontologiya i teoriya poznaniya (fragmenti sochineniy) / Per., vstup. st., komment. V. P. Gaydenko; Ros. akad. nauk. In-t filosofii. M.: IFRAN, 2001. – S.204.118.

7. Opus Majus ed. Bridges. Lond. 1897. I. – Pp.305-354; O.Peschel-Ruge. Geschichte der Erdkunde. Ber. 1877. – S.165.

8. Nazarov Qiyomiddin. G‘arb falsafasi. (Tuzuvchi va mas‘ul muharrir Q. Nazarov.) T.: «Sharq», 2004. – B.249.274.

9. Polo de Bonye, M.-A. Srednevekovaya Fransiya / Mari-Anri Polo de Bolye. – M., 2014, – S.235.

10. Gewirth A. Marsilius of Padua, the Defender of Peace, v. I: Marsilius of Padua and Medieval Political Philosophy. N.Y., 1956. – P.246; Quillet J., La philosophie politique de Marsile de Padoue. P., 1970. – P.165-167.

11. Maymonidlar (Muso ben Maymon, 1135-1204) — yahudiy faylasufi, Arastu, iudaizmdagi rasionalistik maktab yetakchilaridan biri. Maymonidlar falsafasi yahudiy ilohiyotining aristotelizm bilan sinteziga asoslangan; Muqaddas Kitob va yahudiylikning alohida qoidalarini «Ma‘naviylashtirilgan» (allegorik) talqin qilish orqali u dinni falsafa bilan birlashtirishga harakat qilgan.

12. A history of Arabian music to the XIIIth century. – L., 1929; Historical facts for the Arabian musical influence. – L., 1930.

13. Avisennizm v Italii , statya Mari Terezi d'Alverni, iz romskogo izdaniya, Academia nazionale dei linnei, 1971. – S.117-139.

14. Nazarov Qiyomiddin. G‘arb falsafasi. T.: «Sharq», 2004. – B.641.

“SOFT DRIVE” TEXNOLOGIYASI – JAMIYAT TAQDIRIGA DAXLDOR TEXNOLOGIYA SIFATIDA

Rashidov Rustam Rasulovich,
*Respublika Ma'naviyat va ma'rifat
markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy
tadqiqotlar instituti bo'lim boshlig'i,
harbiy fanlar doktori (DSc)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kunda mamlakatimizdagi dolzarb masalalardan biri hisoblanuvchi haydovchilik madaniyatini yuksaltirish, bu borada rivojlangan davlatlar tajribasi asosida “SOFT DRIVE” texnologiyasi ishlab chilganligi hamda uni mamlakatimizda joriy etish masalalari yoritib berilgan. Maqolada mamlakatimizda haydovchilik madaniyatini yuksaltirish bo'yicha amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlarda ma'rifiy yondashuv ustun bo'lishi zarurligi ilgari surilgan.

Tayanch so'zlar: haydovchilik madaniyatini yuksaltirish, “SOFT DRIVE” texnologiyasi, “HARD DRIVE” texnologiyasi, ma'rifiy yondashuv, raqamli interaktiv o'quv dasturlari, intellektual tizimlar va texnologiyalar, psixologik va povedensial yondashuvlarni qo'llash, Soft-driving platformasi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda aholining turmush tarzi yaxshilanib, moddiy farovonligi oshib bormoqda. Aholi moddiy farovonligining bir ko'rsatkichi sifatida fuqarolarimizning avtomobil vositalarini xarid qilishi qobiliyatining o'sishi hamda ularni istifoda qilishini alohida qayd etib o'tish lozim.

So'nggi 15 yilda O'zbekistonda avtomobil vositalarining soni 5 barobarga oshdi va 2010 yildagi 1 mln. donadan 2025 yil 1 yanvar holatiga qariyb 5 mln. donaga yetdi.

Mamlakatimizda avtomobillar soni ortishi bilan avtomobil yo'llarining sozligi, qulayligi, yo'l infrastrukturasini yaxshilash va zamon talablari darajasiga olib chiqish bo'yicha ham katta ishlar amalga

oshirilmoqda. Yo‘llar kengaytirilib, ularning o‘tkazuvchanlik imkoniyatlari bir necha barobarga oshirildi.

Shunday bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda mamlakatimiz avtomobil yo‘llarida avtohalokatlarning soni oshib borayotganligiga urg‘u bergan holda, ulardagi jarohat olish va o‘lim holatlari ko‘payayotganligini afsus bilan qayd etib o‘tish lozim. Jumladan, so‘nggi besh yil davomida respublikamizda ro‘y bergan avtohalokatlarning natijasida har yili 10 ming nafarga yaqin fuqaro turli darajada tan jarohatini olayotgan bo‘lsa, 2 ming nafardan ortiq fuqarolar hayotdan ko‘z yummoqda. Bunday baxtsiz holatlarga asosan haydovchilarning aybi, hatti-harakatlari sabab bo‘layotganligini ham afsus bilan qayd etib o‘tish zarur.

Ayni paytda yo‘l harakati ishtirokchilari bo‘lmish haydovchilarning yo‘l harakati qoidalariga amal qilgan holda avtotransport vositalarini boshqarishi, yo‘llarda haydovchilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va tushunish masalasi hamda haydovchilar va yo‘l harakati xavfsizligi xodimlari o‘rtasidagi munosabatlar masalalari – bir so‘z bilan aytganda haydovchilik madaniyatini yuksaltirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etayotganligini ta’kidlash lozim. Ushbu masalalarning ijtimoiy-ma’naviy xususiyatlari va jihatlari, shuningdek jamiyatimizdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitga ta’siri nuqtai nazaridan ularni o‘rganish, tatqiq etish, bu boradagi vaziyatni yaxshilashga qaratilgan tegishli taklif-tavsiyalarni ishlab chiqish hamda bevosita amaliyotga joriy qilish zaruriyati mavjudligini ta’kidlash lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, jamiyatimizda haydovchilik madaniyatini yuksaltirish zarurligini qayd etib, bu borada **“SOFT DRIVE” texnologiyasini** joriy etish taklif etilmoqda.

“SOFT DRIVE” texnologiyasi – bu haydovchilarda madaniy va xavfsiz harakat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, psixologik, texnologik va tarbiyaviy usullarni o‘z ichiga oluvchi, shuningdek raqamli vositalar, xulq-atvor psixologiyasi va aqlli tahlilni birlashtiruvchi innovatsion yondashuvga asoslanadi hamda avtomobil haydovchilarida mas’uliyatli haydash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya haydovchilarning ongli harakat qilishini ta’minlash, yo‘l harakati xavfsizligini oshirish va stress darajasini

kamaytirishga yordam berishi bilan bir qatorda haydovchilik odob-axloqini yaxshilash, yo‘llarda xushmuomalalikni targ‘ib qilish va baxtsiz hodisalarni kamaytirishga qaratilgan.

“SOFT DRIVE” texnologiyasini joriy etish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

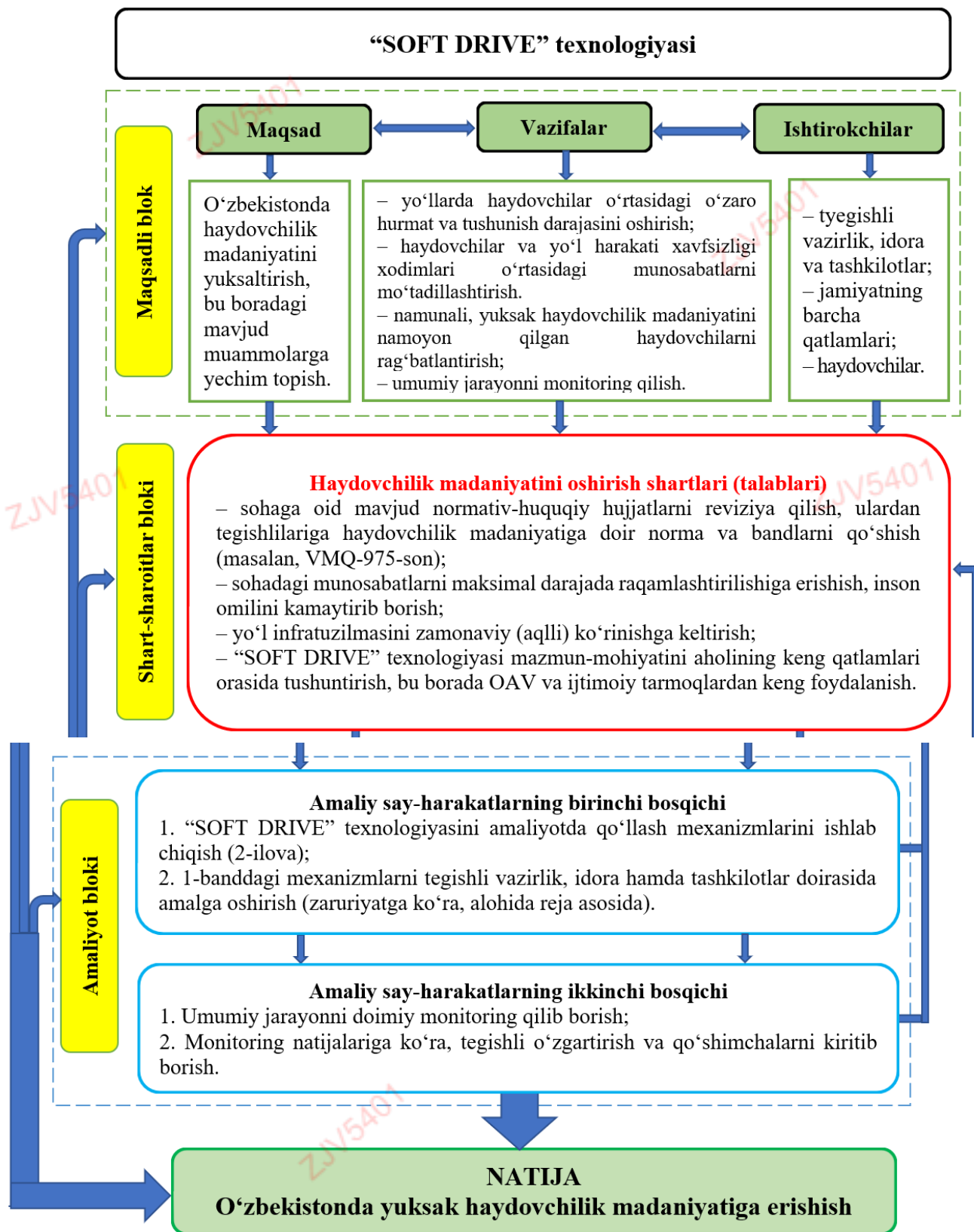
Birinchi bosqich – “SOFT DRIVE” texnologiyasini joriy qilish zaruriyatini asoslash;

Ikkinchi bosqich – “SOFT DRIVE” texnologiyasini ishlab chiqish (1-ilova);

Uchinchi bosqich – “SOFT DRIVE” texnologiyasini amaliyotda qo‘llash mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy qilish (2-ilova);

To‘rtinchi bosqich – “SOFT DRIVE” texnologiyasini joriy etilganligi va amaliyotda qo‘llanilayotganligi jarayonini doimiy monitoring qilib borish.

Xulosa qilib aytganda, “SOFT DRIVE” texnologiyasi haydovchilarda muloyim, yumshoq yondashuv orqali yo‘l madaniyatini shakllantirish va takomillashtirishni nazarda tutadi hamda yo‘l harakati xavfsizligi darajasini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda interaktiv o‘quv tizimlari, intellektual texnologiyalar, psixologik usullar va ijtimoiy rag‘batlantirish kabi ta’sirchan chora-tadbirlar va vositalarni qo‘llash hamda tatbiq etish orqali madaniy va xavfsiz yo‘l harakati muhiti yaratiladi.

“SOFT DRIVE” texnologiyasini amaliyotda qo‘llash mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy qilish

Etap	Mexanizm va uning tarkibi doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Ijrochi va mas'ullar
1 – etap	Haydovchilar uchun raqamli interaktiv o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tatbiq etish ✓ Geymifikatsiya (o'yinlashtirish) asosida onlayn simulyatorlar yaratish: - Haydovchilik madaniyati, yo'l qoidalari va stress boshqaruvi bo'yicha mobil ilovalar (misol uchun, virtual haydovchilik simulyatorlari) yaratish; - Holatga asoslangan o'rgatuvchi videolar va testlar yaratish; - Mobil ilovalar orqali xavfsiz haydash amaliyotini joriy qilish.	Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Yo'l harakati xavfsizligi xizmati; Raqamli texnologiyalar vazirligi; “Vatanparvar” axborot texnologiyalari markazi (avtomaktablar)

	✓ Soft-driving treninglarini joriy etish va o‘tkazish: - Haydovchilar uchun muloqot madaniyati, hurmat va sabrlilikka asoslangan maxsus kurslar tashkil etish; - Yorqin misollar, animatsiyalar va video-treninglar orqali o‘rgatish.	
2 – etap	Intellectual tizimlar va texnologiyalarni joriy etish ✓ Yo‘l harakati odob-axloqini baholash tizimini ishlab chiqish: - Avtomobillar uchun maxsus sensor va telemetriya dasturlari orqali haydovchilarning muloyim harakat qilishini aniqlash; - Har bir haydovchi uchun “Haydovchilik madaniyati reytingi”ni shakllantirish (yaxshi madaniyat ko‘rsatkichlari uchun bonus va chegirmalar berish). Bunda AQShdagi “5 star driver” (5 yulduzli haydovchi) tajribasini qo‘llash (Qarang: https://www.nhtsa.gov/ratings/government-5-star-safety-ratings-motor-vehicles-advertising-and-communication-usage). ✓ Adaptiv yo‘l belgilarini joriy etish: - Intellectual yo‘l belgilari orqali haydovchilarni ogohlantirish va yo‘l madaniyatini oshirish; - Masalan, tezlikni oshirgan haydovchiga “Siz shoshilmang, xavfsiz harakat qiling!” degan elektron xabar jo‘natish.	Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Yo‘l harakati xavfsizligi xizmati; Raqamli texnologiyalar vazirligi; Transport vazirligi
3 – etap	Haydovchilarga psixologik va povedensial yondashuvlarni qo‘llash ✓ Haydovchilarning emotsional holatini yaxshilash bo‘yicha psixologik treninglar o‘tkazish;	Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Yo‘l harakati xavfsizligi xizmati;

	- Haydovchining holatiga qarab, ularni tinchlantiruvchi tavsiyalar berish; - Haydovchilarda avtotransport vositalarini mas'uliyatli boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va uni doimiy oshirib borish. ✓ Haydovchilarning xulq-atvori monitoringi tizimlarini joriy etish: - Tezlashish, tormozlash va burilish kabi haydash xatti-harakatlarini kuzatish uchun sun'iy intellektga asoslangan avtomobil telematikasi; - Haydovchilar o'z odatlarini o'zlari baholashlari uchun real vaqt rejimida fikr-mulohaza va tahlillar o'tkazish. ✓ Yo'lda o'zaro hurmatni shakllantirish: - Haydovchilarga boshqa haydovchilar va piyodalar bilan madaniyatli muomala qilishni o'rgatish (muloyim harakat, qo'l belgi berish, xavfsiz uzatish). - "Ma'rifatli haydovchi" tanlovlarini tashkil etish va sovrinlar berish.	"Vatanparvar" axborot texnologiyalari markazi (avtomaktablar); Respublika ma'naviyat va ma'rifat markazi
4 – etap	Ijtimoiy va tashkiliy choralarni ishlab chiqish va amalga oshirish ✓ Soft-driving platformasini yaratish: - Haydovchilar orasida madaniyatli harakatni rag'batlantirish uchun maxsus platforma yaratish; - Unda eng namunali haydovchilar (masalan, 5 yulduzli)ni taqdirlash va ular haqida ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumot tarqatish. ✓ Jamoatchilik ishtiroki va xabardorlik kampaniyalarini o'tkazish: - Haydovchilik madaniyatini targ'ib qilish bo'yicha ommaviy axborot vositalarida umummilliy kampaniyalar olib borish;	Transport vazirligi; Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti Yo'l harakati xavfsizligi xizmati; "Vatanparvar" axborot texnologiyalari markazi (avtomaktablar); mahalliy hokimliklar

	- Avtomaktablar, huquqni muhofaza qilish organlari va shaharsozlar bilan hamkorlik qilish; - Xavfsiz haydash bo'yicha seminarlar va musobaqalar tashkil etish. ✓ O'zbekiston haydovchilar assotsiatsiyasi va uning tarkibida haydovchilar klublarini tuzish va ochiq muhokamalarni yo'lga qo'yish: - Yo'l harakatiga oid dolzarb muammolarni muhokama qilish va haydovchilik madaniyati (Soft-drive)ni joriy etish uchun ochiq klublar tashkil etish; - Madaniyatli haydovchilarga bepul avtoyuvish, sug'urta va yonilg'i chegirmalari kabi motivatsion vositalar, bonuslarni joriy etish.	

I SHO‘BA. BUGUNGI IJTIMOIIY-MA’NAVIY MUHIT VA TARG‘IBOT TEXNOLOGIYALARI

G‘OYAVIY BIRDAMLIK VA HAMJIHATLIKNI TA‘MINLASH ZARURIYATI

Ergashev Ibodulla,

*O‘zbekiston Milliy universiteti professori,
siyosiy fanlar doktori*

Suvanov Ilhom Abdixalilovich,

*Respublika Ma’naviyat va ma’rifat Markazi
huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar
instituti Ilmiy kotibi, falsafa fanlari
doktori(DSc), katta ilmiy xodim*

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatda g‘oyaviy birdamlik va hamjihatlikka xizmat qiladigan, milliy birdamlikni shakllantiradigan mafkurani jamiyat a’zolari qalbi va ongiga singdirish muhim masala ekanligi, hamda u odamlarni, avvalo yoshlarni ezgu g‘oyalarga ishon tirish, ularni bir maqsad atrofida uyushtirish, faollashtirish, mas’uliyatini oshirish, oliyjanob maqsadlar sari safarbar etishda ma’naviy-ruhiy jihatdan ulkan ahamiyat kasb etadigan omil ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, birlashuv, g‘oya, davlat, demokratiya, mafkura, ma’naviyat, renesans, tahdid.

Jahon tajribasidan ma’lumki, insoniyat tarixida tajovuzkor, millatchilik, shovinizm, fashizmga asoslangan, buzg‘unchilikka xizmat qiladigan vayronkor g‘oyalar tufayli millionlab begunoh kishilarning qoni to‘kilgan, shaharlar va qishloqlar vayronaga aylangan. Bunday vayronakorlik, inson yuragida qoldirilgan jarohatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun kishilik jamiyatiga yuz yillar kerak bo‘lgan.

G'oyaviy birdamlik odamlar ongida tushuncha shaklidagina yashamay, real amaliyotda namoyon bo'lishi zarur. Shundagina, u jamiyatni tashqi nosog'lom ma'naviy tahdidlardan himoya qiladigan kuchga aylanadi. Jamiyatda g'oyaviy birdamlik zaif bo'lsa, insonlarda millat taqdiri va Vatan kamolotiga xizmat qilish, ona tuprog'ini ko'z qorachig'idek asrash, xalqi, yosh avlodlarni buzg'unchi, yot oqimlardan himoya qilish tuyg'usi bo'lmaydi.

Davlatimiz rahbarining "mafkura sohasida bo'shliq degan narsaning o'zi hech qachon bo'lmaydi. Chunki, insonning qalbi, miyasi, ongu tafakkuri hech qachon axborot olishdan, fikrlashdan, ta'sirlanishdan to'xtamaydi. Demak, unga doimo ma'naviy oziq kerak"[1.2.] degan fikrlari bugungi globallashuv sharoitida g'oyaviy faoliyatning hayot-mamot masalasi ekanligini ifodalaydi. Bugungi kunda milliy ma'naviyatga zid bo'lgan, ma'naviy buzuvchi hamda jaholatga xizmat qiladigan, inson va jamiyatni tubanlikka boshlaydigan, odamlarni g'arazli niyat, qabih maqsadlarga undaydigan, xalqlarni, davlatlarni tanazzulga mahkum etadigan buzg'unchi hayot tarzlari tobora tajovuzkor tus olmoqda. Bu oqimlarning mazmun-mohiyati va oqibatlarini tushunishda quyidagi fikrlar muhim ahamiyat kasb etadi: "...jamiyatimiz, yoshlarimiz ma'naviyati, g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyasi uchun mas'ul deb bilgan insonlar - bu mahalla yoki diniy tashkilotlar bo'ladimi, huquq-tartibot idoralari xodimlari yoki katta ta'sir kuchiga ega ijodkor ziyolilar bo'ladimi - ularning barchasi ayniqsa, faol bo'lishlari lozim. Afsuski, biz bu masalalarda uxlab o'tiribmiz. Gapning ochig'i shu: uxlab o'tiribmiz. Dushman esa o'z ishini qilayapti. Ba'zi o'rinlarda hatto maqsadiga ham erishayapti"[2.2.]. Buning uchun esa "mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida birgalikda kurashish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash va shu asosda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash ko'nikmasini shakllantirish, "Yoshlar - Yangi O'zbekiston bunyodkorlari" shiori ostida "Yangi O'zbekiston - Uchinchi Renessans" g'oyasining ro'yobga chiqarilishini ta'minlash"[3.6.] ga alohida e'tibor qaratish ko'rsatib berilgan. Shuning uchun ham g'oyaviy birlashuvni shakllantirish,

ijtimoiy birdamlikni yaratish va xalqni yagona maqsad yo'lida birlashtirish boshboshdoqlik va parokandalikning oldini oladi.

G'oyaviy birdamlik va hamjihatlikka hizmat qiladigan, milliy birdamlikni shakllantiradigan mafkurani jamiyat a'zolari qalbi va ongiga singdirish muhim masala bo'lib, u odamlarni, avvalo yoshlarni ezgu g'oyalarga ishontirish, ularni bir maqsad atrofida uyushtirish, faollashtirish, mas'uliyatini oshirish, oliyjanob maqsadlar sari safarbar etishda ma'naviy-ruhiy jihatdan ulkan ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, "jamiyatning g'oyaviy birlashuvi undagi millat va elatlarning milliy o'zligini anglash jarayoni bilan uyg'un kechadi. Milliy o'zlikni anglash - millat ma'naviy taraqqiyot darajasi mazmuni, o'ziga xosligini tavsiflovchi ijtimoiy, ahloqiy, siyosiy, iqtisodiy, estetik, diniy, falsafiy qarashlarini o'ziga xosligi ko'rinishidagi munosabatlar majmuasi. Milliy o'zlikni anglash milliy ongning rivojlanishidagi yangi yuksak darajasi sifatida qaraladi"[4.7.]. "Milliy o'zlikni anglash sharoitida milliy manfaatlarni o'rganish hamda nazariy jihatdan tadqiq etish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu borada qator ilmiy izlanishlar amalga oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi"[5.8.]. Demak, milliy o'zlikni anglash jarayonlariga e'tiborsizlik yoxud noxolis yondashuv chetda turgan yot kuchlarga o'z geosiyosiy maqsadlarini amalga oshirishda barqarorlikni parchalovchi dastak sifatida salbiy mazmundagi millatchilik omilidan foydalanishlari mumkin. Shuning uchun ham, ko'pgina olimlar millatchilikka o'z millatini va uning manfaatlarini xudbinlik zaminida mutloqlashtirish yo'lida boshqa millatlarning manfaatlari bilan hisoblashmaydigan, ularni kamsitib, ijtimoiy adolatsizliklar tug'diradigan illat sifatida talqin etishgan[6.9.]. Shunday ekan, jamiyatning g'oyaviy birlashuvida chegaradan chiqib ketmagan, mutloqlashtirilmagan milliy o'zlikni anglash jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, "davlat taraqqiyotini ijtimoiy-ma'naviy omillardan xoli tarzda tasavvur etib bo'lmaydi. Xozirgi zamon globallashtirish jarayonlari bu masalani yanada dolzarblashtiradi"[7.4.]. Bugungi kunda muayyan mamlakatning taraqqiyotini faqat moddiy ne'mat va xizmatlar hajmining o'sishi bilan belgilash mumkin emasligi tobora ayon bo'lib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev bu borada quyidagi fikrni aytadi: "Bizning maqsadimiz – yurtimizda xalq hokimiyatini nomiga emas, balki, amalda joriy qilish mexanizmlarini mustahkamlashdan iborat. Ishonchimiz komil: xalq davlat organlariga emas, balki, davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak"[8.5.]. Shunday ekan, xalq manfaatlarini usuvorligi, inson huquqlari va erkinliklari ta'minlanishi, boshqaruvda ijtimoiy adolatni va qonuniylikni shakllanishi ham jamoatchilik birdamligiga bog'liqligi va bu jamiyatning yakdil g'oyaviy birlashuviga ehtiyoj zaruratini ko'rsatib beradi. Demak, O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida jamiyatning g'oyaviy birdamlik va hamjihatlikning zaruratini bugungi kundagi global o'zgarishlar sharoiti bilan, shuningdek, madaniyatlararo munosabatlarning chuqurlashuvi, tamaddaunlar to'qnashuvining tezlashib borishi, axborotlashuv jarayonining kengayib borishi asosida sodir bo'layotgan g'oyaviy ta'sirlar, mafkuraviy tajovuzlar, beqarorlikni keltirib chiqaruvchi axborot-psixologik tahdidlar bilan izohlash mumkin. Bunday tajovuzlarga qarshi yagona chora jamiyatning g'oyaviy birlashuvi, hamjihatligi, ijtimoiy birdamlik hissi bilan bog'liq. Shunday ekan, jamiyatimizning rivojlanish pallasida xalqni birlashtirish, uni yangi taraqqiyot yo'liga safarbar etish va ijtimoiy birdamlikni yaratish uchun g'oyaviy birlashuv ehtiyoji ortib bormoqda.

Buning uchun bugunning dolzarb vazifalardan biri jamiyatda milliy birlashtirish asosida milliy birdamlikni mustahkamlash va bu orqali iqtisodiy taraqqiyotga, rivojlanishning yuksak pog'onalariga ko'tarishning nazariy-amaliy asoslarini vujudga keltirish va yoshlarni bilim-ma'rifatli, ishonch-e'tiqodli qilib tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir. Bu borada, davlatimiz rahbarining yondashuvi quyidagicha: "Bugungi shiddatli zamon, dunyodagi ayovsiz raqobat muhiti bizdan juda katta mas'uliyat va safarbarlik bilan ishlashni, hamma sohada yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Mana shunday keskin sharoitda biz yurtimizda tinchlik va osoyishtalik, fuqarolar va millatlar o'rtasida hamjihatlik muhitini ko'z qorachig'idek asrashimiz zarur. Ayniqsa, farzandlarimizning qalbi va ongini yovuz xavf-xatarlardan himoya

qilishga eng dolzarb vazifa, deb qarashimiz kerak”[9.2.]. Ijtimoiy barqarorlik va mamlakatning olg‘a rivojlanishi jamiyatni har tomonlama isloh qilishning tayanchi hisoblanadi. Chunki, g‘oyaviy barqarorlik turli xil qarashlarning bir maqsad atrofida uyg‘unlashuvining sharti, ichki hamda tashqi muvozanatni saqlash vositasi hamdir. Mana shu g‘oyaviy barqarorlik kuchli va ta’sirli, real maqsadlarga asoslangan mafkura asosida, aholining g‘oyaviy birlashuvi orqali amalga oshadi.

Aslida, jamiyatni, xalqni bir g‘oyaga ishontirish juda mushkul ish hisoblanadi. Chunki, jamiyat tomonidan bir g‘oyaga ishonch unda shu g‘oya asosida manfaatlar ta’minlanishi hodisasi namoyon bo‘lishi kerak. Chunki, hech bir inson o‘z manfaatlari qamrab olinmagan g‘oyaga ishonmaydi. Shu bois, eng avvalo jamiyatni birlashtiruvchi real maqsadlar qo‘yilgan yangicha konsepsiyasini ishlab chiqish zarur. Zero, “shiddat bilan o‘zgarayotgan zamon oldimizga yangi, biz ilgari duch kelmagan muammolarni, juda o‘tkir savollarni ko‘ndalang qo‘ymoqda. Ularga munosib javob topish va oqilona yechish uchun har jihatdan tayyor bo‘lishimiz kerak”[10.3.]. Buning uchun iqtisodiy va siyosiy barqarorlik bilan birga ijtimoiy birlik va hamjihatlikni ham shakllantirish talab etiladi.

Jamiyatda g‘oyaviy birlashuvning xosilasi sifatida vatanparvarlik, fidoyilik, sadoqat, ijtimoiy mas’uliyatni rivojlanishini zarur. Vatan tuyg‘usi insonda vatan manfaatlariga zid, yot g‘oyalarga, oqimlarga qarshi kuchli, ishonchli immunitetni paydo qiladi. Buning uchun inson jamiyatda adolatlilikni usutvor deb bilishi zarur. Zero, “adolatlilik qonunlarga muvofiq yashash ekan, qonun esa barchadan fazilatlar bilan yashashni talab qilar ekan, qonunlarga muvofiq, adolatli ish tutuvchi odam eng fozil odamdir. Adolatlilik eng yaxshi fazilatdir”[11.1.].

O‘zbekistonning yangi rivojlanish bosqichida, Uchinchi Renessans ostonasida g‘oyaviy birdamlikning zaruratini turli tahdidlar, iqtisodiy qarama-qarshiliklar, xalqaro maydondagi millatlararo nizolar, erkinlik va demokratik qadriyatlar bilan jamiyatlarning milliy va diniy qadriyatlari to‘qnashuvi sharoitida yuzaga kelayotgan parchalanish, tarafkashlik, boshboshdoqlik, parokandalik va ayirmachilik bilan bog‘liq qarashlar va harakatlar ko‘rsatib turibdi. Strateg, harbiy tarixchi, Ierussalim

universiteti professori Martin van Kreveld bu haqda “XXI asrga kelib mojarolarning tavsifi o‘zgarib ketdi. Jahonda davlatlararo qurolli mojarolar kamaydi. Ammo, odamlarning ma’naviyati, madaniyati, mafkurasi bilan bog‘liq ichki mojarolar keskin ko‘paydi, deb yozadi. Bu tashvishli fikr bejiz emas. Chunki, dunyodagi, mamlakatdagi, oiladagi har bir notinchlik fuqarolarning ongiga tashqaridan kiritilgan buzg‘unchi g‘oyalardan boshlanadi. Bu o‘z navbatida “Erkinlik va demokratiyani olg‘a siljitish” niqobi ostida amalga oshirayotgan, uzoqni ko‘zlagan siyosatning, yoki qisqartmada – “niqobli YeDOS”ning namoyon bo‘lishi, xolos. Uning ko‘rinishlarini mafkura mutaxassislari “boshqariluvchi xaos”, “rangli inqilob”, “informatsion urush”, “psixologik urush”, “Troya oti”, “urushning intellektual maydoni”, “mempleks”, “yumshoq kuch” (Soft rower) texnologiyalari deyishmoqda. Demak, bu vaziyatda yagona to‘g‘ri yo‘l real maqsadlarga asoslangan g‘oyaviy birlashuv konsepsiyasini ishlab chiqish va jamiyatda milliy birlik va birdamlikni shakllantirish bo‘ladi.

Shuningdek, bugungi Renessans poydevori qo‘yilayotgan sharoitda jamiyatda g‘oyaviy birdamlikning zaruratini madaniyatlar to‘qnashuvi sharoitida “ommaviy madaniyat” nomi ostidagi beqarorlikni keltirib chiqarishni maqsad qiluvchi yangicha qadriyatlarga qarshi turish vazifalari ham ko‘rsatib bermoqda. “Ommaviy madaniyat” asta-sekinlik bilan millatning xususiyatlari, qadriyatlari, kiyinish, yashash, muomala madaniyati, oziqlanish, ehtiyojni qondirish va boshqa insoniy zaruratlarining strukturasini tubdan o‘zgartirib yuboradi va bu orqali ijtimoiy tartibsizliklar, parokandalik va beqarorlikni hosil qiladi. Shuningdek, dunyoda shaxs kamolotiga va jamiyatning yaxlitligi, hamjihatlilikiga juda salbiy ta’sir qiluvchi individualizm, egoizm, egotsentrizm (lot. ego – men, sentruns - markaz), ressimizm (lot. ressimus – juda yomon, hayotga yomon ko‘z bilan qarash), nigilizm (lot. nigil - hech narsani tan olmaslik, inkor qilish), dogmatizm, shovinizm, eskarizm, daunshifting, millatchilik singari g‘oya va oqimlar mavjud. Bu oqimlar jamiyatda g‘oyaviy birdamlikka tahdid solgan holda ichki qarama-qarshiliklarni avj oldiradi, turli g‘oyalarni ilgari surish orqali millat

qadriyatlarini qadrsizlaydi. Shu bois ham, jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida kuchli g'oyaviy birlashuv konsepsiyasiga ehtiyoj seziladi. Chunki, davlatning jahon hamjamiyati bilan aloqalarida, ochiq mamlakat sifatidagi tashqi siyosatida turli g'oyaviy ta'sirlarga sharoit yuzaga keladi. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofliğini asrash – davr talabi" mavzusida 2017 yil 15 iyunda bo'lib o'tgan anjumanda so'zlagan nutqida davlat siyosati aniq belgilab berildi. Zero, "bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi".

Mazkur jarayon O'zbekistonda qanday bosqichlarda amalga oshirilishi, uning moddiy-moliyaviy, insoniy, ilmiy va ilmiy-texnologik ta'minoti bo'yicha istiqbolli aniq kompleks dasturlar yangi Renessans g'oyasi bilan mafkuraviy jihatdan bog'lanishi shart. Ilmiy, ilmiy-texnologik ta'minot taqozosidan kelib chiqib, ta'lim-tarbiya sohasining barcha bo'g'inlari uzluksiz isloh etib borilishi kerak. Avvalgi ikkala Renessans mustahkam ma'naviy-mafkuraviy negizda, birinchi galda yuksak axloqiylik, adolat, ilmga tashnalik va bag'rikenglik asosida yuz bergan.

Xulosa qilganda, jamiyat yangilanayotgan, ongimiz va tafakkurimiz o'zgarayotgan bir paytda milliy taraqqiyot omili bo'lib xizmat qilishi uchun eski mafkuraviy andozalardan voz kechishimiz, yangi ijtimoiy jarayonlarning butun mohiyatini ifodalab beradigan yangi mafkurani vujudga keltirishimiz kerak. Hatto, eski mafkurani qayta "ta'mirlab", yamab-chirmab, bichib-tikib yangilash ham samara bermaydi. U butunlay yangi davrning, uyg'onayotgan ruhiyat, uyg'onayotgan inson hissiyoti va jonlanayotgan yangicha tafakkurning mahsuli sifatida dunyoga kelmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Арасту. Ахлоқи кабир. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2018. – Б. 143.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017, 1-жилд.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б. 159.
4. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат. - Тошкент.: Янги асравлоди, 2008; Баҳодир Зокир. Глобаллашув зиддиятлари. – Тошкент: Тафаккур, -№1, 2004; Назаров А. Глобаллашув шароитида барқарор сиёсий тараққиёт хавфсизлигини таъминлаш муаммолари. – Тошкент: ЎзМУ хабарлари, -№ 1/1, 2016.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5841063>.
7. Хажиева М. Онгда толерантлик ривожланишининг негизлари. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2010. – Б. 34.
8. Человек и культура межнационального общения (под ред. Шермухамедова С.). – Ташкент: Узбекистан, 1995.
9. Юсупов Э., Туленов Ж., Гофуров З. Миллий масала бўйича фалсафий суҳбатлар. – Тошкент: Фан, 1990. –Б. 69.

IJTIMOIIY FAOLLIKNING MA'NAVIY ASOSLARI

Shahlo Ahrorova,

*Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi
huzuridagi Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar
instituti yetakchi ilmiy xodimi*

Ijtimoiylik – jamiyatga aloqadorlik bo'lib, “kishilar o'rtasidagi barcha munosabatlarning umumiy ifodasi bo'lib, yaxlit ma'noda, insoniyat madaniyatini, munosabatlar uyg'unligini bildiradi.” [3, b.-14]

Hayot davomida insonlar o'zaro munosabat jarayonida ijtimoiy faoliyatga kirisharkan, jamlik, hamkorlik yashash zaruratiga aylanib, jamiyat ham amal qiladi. Demak, kishilik jamiyati – ijtimoiy faoliyat obyekti. Aflotun jamiyatning nafaqat insonlar birlashuvi, balki hayot kechirishning zarur sharti sifatida “kishilar ehtiyojlariga ko'ra bir-birlariga muhtojdirlar” degan fikrni ilgari surgan. [3, b.-94]

Bu fikrni o'z vaqtida Forobiy ham ta'kidlagan edi. Jamiyat manfaatlari uning ehtiyojlari bilan bog'liqligi esa inson ongi, qalbi, ruhini zabt etish mushkul ish ekanini ko'rsatadi.[4, b.-150]

Demak, ijtimoiy birlikning hayotiy ehtiyojligida faqat moddiylik tushunilmasligi kerak. Kishilarning birgalikdagi faoliyatini maqsadlar bilan birga, qarashlar, munosabatlar birligi, tuyg'ular yaqinligi belgilab beradi. Gruzin yozuvchisi N.Dumbadzening yozishicha, dunyoda eng og'ir narsa insonning ko'ngli. U bir odamga og'irlik qiladi. Odamlar bir-birlarining ko'nglini ko'tarishga yordamlashishmasa, o'z ko'ngli bilan yolg'iz qolgan odam halokatga uchraydi.[2, b.-464]

Bu kishilarning ma'naviy ehtiyojidir. “Manfaatlari o'zaro yaqin odamlar tez birlashadilar”. [6, b.-76-77]

Ijtimoiy faoliyatda ijtimoiy faollik yuzaga kelishi uchun ma'naviy yetuklik jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanadi. Ma'naviyat jamiyat boshqaruv siyosati bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'naviy hodisalarning barcha sharoitlardagi siyosiy ahamiyati bir xil bo'lgan emas. Ulardan ba'zilar muayyan sharoitda bevosita, boshqalari esa bilvosita

siyosiy vazifalarni bajaradi. Demak, siyosat jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish orqali ijtimoiy faollikka zamin yaratishi va umuminsoniy manfaatlarni amalga oshirishi mumkinligini e'tiborda tutishi lozim. Ijtimoiy faollik, ya'ni "...hozirgi zamonga muvofiq kishi bo'lmak uchun ilm va ma'rifat ila barobar iqtisod, bu borasida insof, tuganmas sa'y, bitmas g'ayrat lozimdir." [1, b.-34]

Insonlarning ijtimoiy munosabatlarni amalga oshirish jarayonida uch ijtimoiy huquqiy asos muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchisi – yozma hujjatlarga asoslangan qonun bo'lib, davlat sanksiyalari qo'llanilishi orqali nazoratga olinishini nazarda tutgan holda amal qilinishi majburiydir. Ikkinchisi – ma'naviy-axloqiy, madaniy munosabatlar asosida namoyon bo'luvchi ijtimoiy qadriyatlar, an'analar bilan bog'liq milliy tafakkur tarzi bo'lib, ular o'ziga xos ko'rinishda, yozilmagan qonunlarga asoslanib amal qiladi. Uchinchisi esa boshqaruv obyekt va subyektlarining huquqiy va me'yoriy tartiblar vositasida olib boradigan faoliyatlari bilan bog'liq asoslar hisoblanadi va bu faoliyat ham qonuniy, ham insonlararo qadriyatlar me'yorlariga suyangan holda tashkil etiladi.

Ijtimoiy faollikni yuzaga keltirishda jamiyatdagi demokratik tamoyillar muhim o'rin tutadi. Nodemokratik tamoyillar amal qilgan jamiyatlarda taraqqiyot emas, tanazzul holati sodir bo'lgan.

Ijtimoiy faollik - millat birligining mustahkamligini ta'minlashda, millat manfaatlarining alohida shaxs, mahalliychilik manfaatlaridan ustun turishini anglashda, umumiy til, urf-odatlar, qadriyatlar, milliy xarakter, milliy ma'naviyat orqali o'zligini bilishda namoyon bo'ladi.

Mustaqillik davri ijtimoiy siyosati xalqimizga o'zligini anglash va milliy-ijtimoiy qadriyatlar bilan umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish imkoniyatini berdi. O'zbekistonda ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan siyosatning jamiyat hayotiga tatbiq etilishi jarayoni juda ko'p omillar orqali namoyon bo'ldi. Bunda huquqiy asoslar bilan bir qatorda milliy-madaniy qadriyatlarga qaratilgan e'tiborning o'zni va ahamiyati alohida e'tiborga molik. Ya'ni ijtimoiy faollikni oshirishda milliy g'urur, millatga mansublik, milliy birlik, milliy qadriyatlar, milliy iftixor, millatlararo munosabat, milliy adabiyot, san'at kabi madaniy

qadriyatlar va xalqning boy tajribalari orqali ham kishilar ongi va tafakkuri ijtimoiylikka yo'naltiriladi. Fuqarolik jamiyati qurilishida har qaysi xalq yoki millatning o'ziga xos xususiyatlari, demokratiya, ijtimoiy siyosat va jamiyat manfaatlari bilan aloqador umume'tirof etilgan tamoyillari, hayotiy qadriyatlari borligini hisobga olmaslik demokratik taraqqiyot qonuniyatlariga ziddir.

Sharqona demokratiyaning axloq, ezgulik, insonparvarlikka qurilishi ma'naviy mavqeni, uning negizidagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni milliy ijtimoiy faollikning zarur shartlariga aylantiradi. Chunki ma'naviy mavqe eng avvalo, axloq, odob, insonparvarlik kabi sharqona gumanistik merosdan kelib chiqadi.

Xulosa qilganda:

- ijtimoiy faollik - insonlar va jamiyat, ijtimoiy guruh va qatlamlar o'rtasidagi maqsad va manfaatlarga yo'naltirilgan o'zaro munosabat va faoliyatlar tizimi jarayonida amalga oshib, uning asosida insonning va jamiyatning mushtarak manfaatlari ta'minoti turadi. Ijtimoiy faollikda ijtimoiy qadriyatlar uyg'unlashuvi ijtimoiy tartib tarzida jamiyat qadriyatlariga ta'sir ko'rsatadi va jamiyat a'zolarini ma'lum maqsad yo'lida birlashtirishda muhim o'rin tutadi;

-ijtimoiy faollikni ta'minlashda davlatning demokratik yondashuvi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu ijtimoiy faol insonlarning erkinligini ta'minlash bilan birga ularni rag'batlantiradi, ijtimoiy faollik mohiyatini falsafiy anglash - tavakkal yechimning ijobiyligini ta'minlaydi;

-ijtimoiy faollikning huquqiy asoslari ham bu jarayonning huquqiy-me'yoriy talablar asnosida davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida amalga oshirishini ta'minlaydi, bunda ijtimoiy faollik ijtimoiy huquqiy munosabatlarga aylanadi va ularning boshqarilishini me'yorlashtirish tartibi yuzaga keladi. Shu tartib asosida fuqarolar o'z huquqiy munosabatlarini amalga oshiradilar;

-O'zbekistonda ijtimoiy faollik milliy manfaatlarining qadriyatlashuvi asosida amalga oshirilsa, u o'z vazifalarida jamiyat barqarorligi, davlat va xalq o'rtasida muloqot uzviyligini ta'minlash; aholi turli qatlamlarini birlashtirish va tabaqalanish kuchayib ketishining oldini olish; manzilli

ijtimoiy himoya, madaniy qadriyatlar omili asosida obyektiv voqelikda aholining turmush darajasini yaxshilash kabilarni namoyon etadi;

-ijtimoiy faollik jamiyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatish, rivojlantirish bilan bog'liq faoliyati, subyekt va obyektlari bilan birga, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikda yaxlit bir tizimni tashkil etadi. Milliy borliq "kishilarning o'zaro munosabatlarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko'zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma'naviy asos bo'ladi." [5, b.-93]

Ijtimoiy faollikning milliy borliq bilan aloqadorligi jamiyat taraqqiyotining milliy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglash negizlari bilan bog'liqligida; yangi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar xalq madaniyati, ruhiyatida ham o'zgarishlarga sabab bo'lishida; jamiyat ravnaqida milliy xususiyatlar e'tirof etilishida, milliy va zamonaviy qarashlar uyg'unligini ta'minlashda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. T.: 34 bet.
2. Dumbadze N. Abadiyat qonuni. T., Sharq-Matbaa AK, 2004 yil, 464 b.
3. Ibrohimov A. Bizkim, o'zbeklar. –T.: Sharq, 1999. –B.150.
5. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T. 2004 y. 93 b.
6. Qo'chqorov V. Milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. –T.: Akademiya. 2007. – B.76-77.

MADANIY-MA'RIFIY ISLOHOTLARNING BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDAGI O'RNI

Gularo Nishonboyeva,
madaniyatshunoslik fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda madaniy-ma'rifiy sohalarda olib borilayotgan islohotlarning bo'y ko'rsatayotganligi, hamda yoshlarning madaniy saviyasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida muxtasar fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *madaniy faoliyat, ma'rifiy soha, yoshlar, vatanparvarlik, "ommaviy madaniyat", "G'alaba bog'i", tarixiy shaxs, madaniy-ma'rifiy maskan, ma'naviy dunyoqarash.*

Bugungi globallashib borayotgan dunyoning barqaror va tinch yashayotgan xalqning mustahkam takomil topishiga rahna soladigan, g'oyaviy tahdid uyushtiradigan, madaniyatga, ma'naviy tarbiyaga salbiy ta'sir ko'rsatadigan kuchlarning ko'payib borayotganligi har birimizni yuragimizda hadikni uyg'otmoqda. Nega deganda, yurtimizdagi mavjud uzluksiz ta'lim tizimi yashayotgan aholining beshdan bir qismini qamragan xolos. Mazkur tizimni qamrab olgan yoshlardan tashqari aholining juda katta qismi orasida ta'lim va tarbiya sohasini tizimli yo'lga qo'yishni, bu tizimda madaniy yuksalishga erishish zarurati bugungi kunning talabiga aylandi.

Aynan shu ta'lim-tarbiya madaniyatli va ma'rifatli jamiyatni barpo etishda asosiy negiz hisoblanadi.

O'zimiz bir tasavvur qilib ko'raylik, biz ekkan ekinlarga birgina hashorat tushsayu, unga qarshi chora-ko'rmasak, ekinlarni payhon qiluvchi hashoratlar ko'payib ketadi. Jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagilarni ham huddi mana shu hashorat, deb bilishimiz kerak. Yoshlarni o'zining domiga tushirmoqchi bo'lgan

g'oyaviy tahdidlardan faqatgina shu ta'lim-tarbiyani ishga solishimiz yanada dolzarblashib bormoqda.

Hozirgi kundagi bitta achchiq haqiqatni tan olishimiz va ishlayotgan rahbarlar buni anglab yetadigan vaqt kelganini bilishi zarur. Ushbu haqiqat esa, faqat hisobot topshirish uchun qog'ozlarga ko'milib yotadigan vaqt emasligi, amaliyotda o'z isbotini topa olmayotgan ishlarning samarasini ko'rish uchun ham targ'ibotni kuchaytirish vaqti keldi. Rejadagi tadbirni natijali yo'lga qo'yish uchun, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan madaniy-ma'rifiy tomondan saramadorlikni ko'rish uchun eng birinchi navbatda bu ma'naviy ta'sirga erishish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bundan keyin madaniy ishlar bo'yicha hududiy Kengashlar faoliyatini tahlil qilish, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligi ushbu faoliyatining monitoringini amalga oshirish kerak bo'ladi. Buning uchun ushbu monitoringni nazorat qiladigan mas'ul shaxsni biriktirish lozim bo'lmoqda.

Bu yaratilayotgan yangicha tizim albatta o'zining ijobiy natijasini ko'rsatadi. Vazirlik tomonidan ishlab chiqilgan ishchi guruhlar mehnat jamoalarida madaniy-ma'rifiy ishlar samaradorligini o'rgangan holda, Madaniyat vazirligi kengashiga yangicha axborot kiritib boradigan amaliy usulni yanada takomillashtirib borish muhim ahamiyatga ega.

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda madaniy-ma'rifiy targ'ibot oila, mahalla, ta'lim maskanlari, oliy o'quv yurtlari, Madaniyat va ma'rifat markazlari kabi bir nechta tashkilotlar bu vazifalar bilan shug'ullanishmoqda. Ammo, bu faoliyat turi bir tizimga biriktirilmaganligi uchun targ'ibot ishlarida takrorlash holatlari uchramoqda. Takrorlash esa odamlardagi qiziqishni so'ndirishga, zerikarli holatlarni keltirib chiqarishga olib kelmoqda. Shu ma'noda Madaniyat va aholi dam olish maskanlari, qolaversa Madaniyat vazirligining o'zi ushbu yo'nalishdagi barcha hududiy kengash, vazirlik, idora va tashkilotlar faoliyatini samarali tarzda tashkil etishni yo'lga qo'ydi.

Qisqacha qilib aytganda, bu markazlar madaniy-ma'rifiy vazifalarni muvofiqlashtirish, madaniyat sohasini yanada rivojlantirish bo'yicha asosiy tashkilot vazifasini bajarishi shart.

Yana bundan tashqari Madaniyat vazirligi tasarrufidagi madaniyat va aholi dam olish maskanlarining, madaniy markazlarining moddiy-texnik bazasini zamon talabiga javob beradigan tarzda kuchaytirish, ularning targ'ibot ishlarini, ilmiy-tadqiqot jarayonlarini qaytadan tashkil etish, "2022-2023 yillarga mo'ljallangan madaniy-ma'rifiy ishlar samaradorligini keskin oshirish" bo'yicha "Yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish bugungi kunning muhim masalasiga aylanmoqda.

Buning uchun Innovatsion rivojlanish Markazi tomonidan milliy-madaniy targ'ibot ishlari, madaniy-ma'rifiy yo'nalishlarda taqdim etilayotgan grant loyihalarining iqtisodiy ishlarini yo'lga qo'yish va ularning natijadorligini ta'minlash kerak bo'ladi.

Bugungi kunda hammamizga ma'lumki, madaniyat va ma'rifat targ'ibotchisi bo'lish odamdan katta tajriba, bilim, ulkan salohiyat va tinimsiz mehnat talab etilmoqda. Afsuslar bo'lsinki, yillar mobaynida madaniyat targ'ibotchisi, ma'rifat-ziyo ulashuvchi soha hodimlariga yetarlicha e'tibor bermadik, ular xohlagandek rag'batlantirmadik. Shu kabi qator muammolarni bartaraf etish vaqti keldi.

Mamlakatimiz rahbarining tashabbuslari bilan madaniyat va san'at sohasiga doir bin qancha farmonlar, qarorlar ishlab chiqildi. Bu qarorlarning ijrosi amaliyotga tadbiiq etilmoqda. Respublikamizdagi yangilanish, yangi islohotlar dunyo miqyosida bo'y ko'rsata boshladi. Ushbu islohotlarning mohiyatidan aholini o'z vaqtida ilmiy tarzda malakali yondashuv asosida habardor qilib borish maqsadida "Madaniyat va ma'rifat soati" tadbirlarini reja asosida, fikr almashish tarzida o'tkazilib borishlashini ta'minlash zarurati tug'ilmoqda. Bu kabi tadbirlarni o'tkazish madaniyat va ma'rifat sohalaridagi muammolarning yechimiga eshik ochgan bo'lamiz. "Madaniyat va ma'rifat" soatiga kimlarni jalb qilish ko'zda tutilgan? Kimlar joylarga borib seminar treninglar, ma'ruzalarda qantasha oladi? Ularni kimlar kutib oladi, qaerda va qancha muloqot o'tkaza oladi? Ma'ruza qilmoqchi bo'lgan mutasaddilar uchun zarur

tarqatma materiallarni, buklet, audio va video murojaatlarini kim tayyorlaydi? Shu kabi savollarga javob topishimiz uchun masalani ko'ndalang qo'yishimiz va reja asosida ishchi guruh tashkil etilishi zarurligi ko'rinib qolmoqda. Shu kabi masalalarni hal etishda madaniyat vazirligi o'zining tashabbusini ko'rsatishi, shahar, tuman, qishloqlarda bu kabi soatlarni o'tkazilishini ta'minlashi kerak. Shudagina aholi qatlami orasida madaniy-ma'rifiy soha faoliyati haqida tushuncha paydo bo'lishiga zamin yaratgan bo'lamiz.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi mahalliy hokimlar bilan birgalikda mana shu bir qator o'zining yechimini kutib turgan masalalarga oydinlik kiritish uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqishlari zarur.

Ikkinchi masala, uzluksiz ta'lim tizimida madaniy tarbiya asoslarini keskin kuchaytirish lozimligi bugungi kunning eng katta dolzarb muammolaridan, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Madaniy tarbiya deganda hamma har xil fikrni bildiradi. Madaniyat bu - avvalo insonning ichki madaniyatining borligi, yoki yo'ligi, insonning tashqi tomondan kiyinish madaniyati, muloqot madaniyati, faoliyat olib borayotgan joyida rahbarga bo'lgan madaniyati, oilada ota-onaga bo'lgan madaniy tarbiyasi kabi jarayonlarni misol qilishimiz o'rinlidir.

Shu ma'noda "Tarbiyada tanaffus bo'lmaydi" iborasini ko'p eshitib turamiz. Afsuslar bo'lsinki, madaniy-ma'rifiy sohada bu iboraga loqaydlik bilan qarash holati kuzatilmoqda. Ushbu masalada maktabgacha ta'lim muassasalari (bog'cha), maktab, kollej, oliy o'quv yurtlari, mahalla tizimining har biri alohida faoliyat olib borayotgani, ya'ni, o'zaro hamkorlikning yo'qligi ishimizning natijadorligiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Buning uchun madaniy-ma'rifiy ishlarning yagona tizimini yaratib qo'yish va unda mas'ul tashkilotlarning vazifalari birgalikda faoliyat olib boradigan chora-tadbirlar dasturini belgilab qo'yish zarurati tug'ilmoqda. Masalan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kichkintoy farzandlarimizni milliy-madaniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda ota-onaga bo'lgan mehr-muhabbat, tug'ilib o'sgan joyiga sadoqat ruhi ostida kamol toptirish maqsadida Respublika madaniyat vazirligi

maktabgacha ta'lim vazirligi bilan birgalikda madaniy-ma'naviy ishlarning tarbiyaviy ahamiyati borasida samarali tizimni amalga oshirish zarur. Zero, eng birinchi tarbiya bu bolalar tarbiyalanadigan maskan bog'cha ekanligi barchamizga ma'lum. Eng avvalo, xususi va davlat-sherikchiligi bilan faoliyat olib borayotgan maktabgacha ta'lim muassasalarining madaniy-ma'naviy tomoniga alohida e'tibor qaratish lozim. Bolalarga tarbiya beruvchi tarbiyachining roli katta ahamiyatga ega. Shuning uchun tarbiyachi ham albatta uquvli, maktabgacha ta'lim yo'nalishi asosida o'qigan bo'lishi shart. Shundagina bolajonlarimizga berilayotgan tarbiya biz ko'zlagan va maqsad qilgan natijani berishi shubhasiz.

Joylardagi faoliyat olib borayotgan madaniyat va ma'rifat kengashlari, madaniyat tashkilotlari ushbu masalaga alohida diqqat-e'tibor qaratishlari, bu Kengash a'zolari har bir maktabgacha ta'lim tashkilotiga doimiy ravishda biriktirilib, mas'uliyat chegarasi aniq belgilab qo'yilishi ijobiy natija beradi, deb o'ylaymiz.

Barchamizga ma'lumki, respublikamizdagi 10 mingdan ziyod maktabga taniqli bo'lgan adib va jurnalistlar, madaniy-ma'rifiy soha vakillari, ma'naviyat targ'ibotchilari ijodiy-madaniy masalalar bo'yicha tashviqot ishlari uchun biriktirildi. Nega deganda, maktabda madaniy-ma'rifiy muhitni yaxshilash, o'quvchilarning kiyinishi madaniyati, ustozga hurmat, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, madaniyat va san'atga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirish, vatanga bo'lgan sadoqat ruhini oshirish, o'quvchilarning tafakkurini ezgulik g'oyalari bilan rivojlantirish, ularda shukronalik hissini tarbiyalash uchun qilinayotgan xatti-harakatlar hammamizni birdek quvontiradi. Maktablarda madaniyat va ma'rifat Kengashlari xaftada bir marta bo'lsa ham o'quvchilar orasida madaniyat soatlari tashkil etishni yo'lga qo'yishlari lozim. Ushbu madaniyat soatlariga mas'ul soha vakillarini biriktirib qo'yishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligi, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Xalq ta'limi vazirligi va Yozuvchilar uyushmasi bilan hamkorlikda ushbu targ'ibot va tashviqotchilarga

mo'ljallangan kerakli metodik qo'llanmalar ishlab chiqib, ularning ko'nikma va malakalarini yanada oshirish choralarini yo'lga qo'yish bu sohadagi muammolarni yechishda muhim o'rin tutadi va o'zining ijobiy samarasini ko'rsatishi shubhasiz.

Avvallari joylarda madaniy uchrashuvlar, madaniy-ma'naviy maskanlar bo'lar edi. Mazkur maskanlarda turli hildagi madaniy uchrashuvlar, kutubxona ko'rgazmasi, musiqa xonasi va kichik bo'lsada ixchamgina muzey xonasi bo'lardi. Dam olish kunlari yoshlarimiz shu madaniy maskanga borib, o'zbek cholg'u asboblari haqida, o'zbek tarixi haqida anchagina ma'lumotga ega bo'lib kelishardi. Hozirgi kunda texnologik jarayonlar ko'chayib ketgan vaqtda yashayapmiz. Yoshlarning aksariyat qismi ijtimoiy tarmoq orqali kelayotgan informatsiyalar bilangina cheklanib qolmoqda. Ota-onalar har yakshanba kunini madaniy hordik chiqarish uchun bolalarini teatr, muzey va madaniyat va aholi dam olish maskanlariga olib borishni yo'lga qo'yishlari kerak. Bugungi kunda yoshlarimizning madaniy-ma'naviy kamol topishida ota-onaning ham roli katta. Mana shunday maskanlarga bolani yetaklash ularda Vatanga bo'lgan sodoqat ruhi, ota-onasiga bo'lgan mehri, tarixga bo'lgan qiziqishni uyg'otish uchun katta asos bo'ladi.

Shu ma'noda ham Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qori Kengesi raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari Qurilish vazirligi bilan birgalikda hududlar markazida namunaviy loyiha asosida Madaniy-ma'rifiy va ma'naviy maskanlarni barpo etish yuzasidan barcha zarur chora-tadbirlarni ko'rish kerakligi to'g'risida bir qancha ko'rsatmalar berildi. Ushbu maskanlar joylardagi o'sib kelayotgan yoshlarga, qolaversa butun xalqimizga davlat xizmatlari ko'rsatish maqsad qilib olingan. Bu chora-tadbirlarning asosida xalqimiz ongida yuqori madaniy darajasini takomillashtirish yotadi.

Keyingi yana bir muhim masala, Toshkent shahridagi "G'alaba bog'i" majmuasini xalqimiz, ayniqsa, yoshlar uchun harbiy tarix va ajdodlarimiz qahramonligini o'rganish bo'yicha ilmiy markazga aylantirish zarurligi ko'rinib qolmoqda. Tarixda qanday mashaqqatlar bilan hozirgi mustaqil

davrga yetib kelguncha bo'lgan qadamni, qiyinchilikni yoshlar albatta bilish zarur.

Ayniqsa, buyuk sarkarda bobolarimizning hayoti va jangovar faoliyati, harbiy merosini o'rganish hamda yoshlarimiz o'rtasida targ'ib etish katta ahamiyatga egadir. Shu ma'noda Madaniyat Vazirligi, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi taniqli olim va ijodkorlarni jalb etgan holda, "Buyuk sarkardalarimizning jasorati va harbiy merosi" turkumida tarixiy-badiiy risolalarni tezroq tayyorlab, ko'proq nashr etishni yo'lga qo'yishi lozim. Hozirgi kunda yoshlar ongigga 70 foiz televidenie oqali informatsiyani kirib bormoqda. Shuning uchun O'zbekkinomatografiyasi tomonidan Madaniyat vazirligi tashabbusi bilan buyuk sarkardalarimiz haqida tarixiy seriallar ishlab chiqish ham ijobiy natija beradi.

Misol uchun aytadigan bo'lsak, O'zbekiston, Qoraqalpog'iston xalq artisti Ozodbek Nazarbekov ijrosida aytilgan "Mendirman o'sha" qo'shiga klip olingan edi. Ushbu klip xid darajasiga ko'tarildi. Nega? Chunki bu klip tarixiy ahamiyatga egaligi uchun, Yurti, Vataniga, oilasi bo'lgan sadoqat timsoli, jasur va mard yigitning timsolini yarata olgan Manguberdi haqida talaygina ma'lumotga ega bo'ldik. Shu kabi tarixiy shaxslarimiz haqidagi sur'atga olinishini rejalashtirib qo'yilgan kinolar bo'lsa tez kunlarda efir yuzini ko'rsa va yoshlar tarixiy jarayonlarni o'z ko'zlari bilan ko'rishsa, vataniga bo'lgan tuyg'u va sadoqat ruhi uygonishigiga turtki bo'lar edi.

O'sib kelayotgan yoshlarimizni haqiqiy vatanparvarlik ruhi, jasur va mard o'g'lonlarni voyaga yetkazish, tarixni ulug'lash va bilishni faol va fidoyi olimlarimiz hamda ijodkorlarimizning yordamiga tayanganamiz va suyanamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrda PQ-405-son qaroriga 1-ilova.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-3022-son qarori. www.lex.uz

3. Yangi O‘zbekistonning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot

strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2021-y, 4-son).www.lex.uz.

4. Nazarov Q. Ma’naviyat asosiy tushunchalar lug‘ati. Toshkent.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2021. -288-289 betlar.

INKLYUZIV TA’LIM ORQALI IJTIMOIIY FAOLLIK VA UMUMJAMIYAT MANFAATLARIGA DAXLDORLIKNI SHAKLLANTIRISH: METODIK YONDASHUVLAR VA QADRIYATLAR UYG‘UNLIGI

Qodirova Feruza Usmanovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri,

pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Xamidova Malikaxon O‘ktamovna,

CHDPU Maxsus pedagogika kafedrasi

o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning ijtimoiy faollikni rivojlantirish va umumjamiyat manfaatlariga daxldorlikni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarning teng huquqli ishtirokini ta’minlab, ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada interaktiv guruhlar, do‘stlar doirasi kabi metodik yondashuvlar orqali o‘quvchilarda jamiyat taqdiriga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyatga ta’siri hamda ma’naviy ideallar orqali ijtimoiy faollikni oshirish masalalari yoritiladi.

Kalit soʻzlar: inklyuziv taʼlim, ijtimoiy faollik, umumjamiyat manfaatlari, metodik yondashuvlar, qadriyatlar uygʻunligi, maʼnaviy ideallar, jamiyat taqdiriga daxldorlik, interaktiv guruhlar, doʻstlar doirasi, ijtimoiy adolat.

Zamonaviy jamiyatda har bir shaxsning ijtimoiy faolligi va umumjamiyat manfaatlari daxldorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv taʼlim esa barcha oʻquvchilarning teng huquqli ishtirokini taʼminlab, ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada inklyuziv taʼlim orqali ijtimoiy faollikni shakllantirish, jamiyat taqdiriga daxldorlik tuygʻusini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalash metodikasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyatga taʼsiri hamda maʼnaviy ideallar bilan bogʻliq masalalar yoritiladi.

Inklyuziv taʼlimning asosiy maqsadi barcha oʻquvchilarga, ularning jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy holatidan qatʼi nazar, taʼlim olish imkoniyatini yaratishdir. Bu yondashuv oʻquvchilarda oʻzaro hurmat, hamkorlik va birdamlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantiradi. UNICEF maʼlumotlariga koʻra, inklyuziv taʼlim barcha oʻquvchilarning birgalikda oʻsishini taʼminlab, jamiyatda ijobiy oʻzgarishlarga olib keladi.[1]

Inklyuziv taʼlim tizimining jamiyat taraqqiyotida olgan oʻrni va roli quyidagi vazifalarning hal etilishini talab qiladi: imkoniyati cheklangan bolalar va oʻsmirlarning taʼlim olishlari uchun zarur psixologik - pedagogika, ularning imkoniyatiga yoʻnaltirilgan umumtaʼlim dasturlar va korreksiya ishlarni amalga oshirish orqali ruxiy rivojlanishini taʼminlash; ijtimoiy moslatirishni amalga oshirish; oʻquvchilarning taʼlimdagi tenglik xuquqini kafolatlash; jamiyatning va oilaning faol ishtiroki bilan nogiron va sogʻlom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish; imkoniyati cheklangan bolalar va oʻsmirlarning oylalardan ayramagan xolda yashash shukuhini roʻyobga chiqarish; jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va oʻsmirlarga nisbatda doʻstona va mexr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir. Yuqoridagi vazifalarni toʻlaqonli amalga oshirishda eng birinchi galda quyidagilarga eʼtibor qaratish lozim: Imkoniyati cheklangan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor boʻlishiga haqli, shuning

uchun ularni nuqsoni bilan atalishi nomaqbul hisoblanadi. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar har doim kattalar yordamiga muxtojdir.

O'quvchilarda jamiyat taqdiriga daxldorlik tuyg'usini shakllantirish uchun quyidagi texnologiyalar qo'llaniladi: interaktiv guruhlar va do'stlar doirasi (Circle of Friends). Bu metodlar o'quvchilarda jamiyatga daxldorlik tuyg'usini rivojlantirishga xizmat qiladi. [1]

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning metodik asoslari global fuqarolik ta'limi va erta aralashuvga tayangan. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga, ularning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.[4] Global fuqarolik ta'limi o'quvchilarga turli madaniyat va e'tiqodlarga hurmat bilan qarashni, inson huquqlarini anglashni, ekologik ongni rivojlantirishni, shuningdek, global muammolarni hal qilishda o'z pozitsiyasini bildirishni o'rgatadi. Bu orqali o'quvchilar o'zini nafaqat mahalliy, balki global jamiyat a'zosi sifatida his qilishadi, bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. [2]

Erta aralashuv esa bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, tengdoshlar bilan muloqot qilishga o'rgatish, mustaqil qaror qabul qilish va o'z huquqlarini himoya qilishni o'rgatishga qaratilgan. Erta bosqichda ko'rsatiladigan pedagogik yordam bolalarga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga, jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlanishga yordam beradi. [3]

Ushbu metodik yondashuvlar birgalikda inklyuziv ta'limda bolalarning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi va ularning jamiyatdagi o'rinlarini mustahkamlaydi.

Inklyuziv ta'lim orqali o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish, bu esa ularning ijtimoiy faoliyatga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'zaro hurmat, hamkorlik va birdamlik kabi qadriyatlarni qabul qilishiga yordam beradi. [5]

Ma'naviy ideallar, masalan, adolat, hurmat, hamdardlik va birdamlik, inklyuziv ta'lim orqali o'quvchilarga singdiriladi. Bu ideallar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga va ularning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi .

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim ijtimoiy faollikni rivojlantirish va umumjamiyat manfaatlariga daxldorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv o'quvchilarda ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirish, jamiyatga daxldorlik tuyg'usini shakllantirish va ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov, A. (2018). *Inklyuziv ta'limda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
2. Bekmurodova, N. (2020). *Global fuqarolik ta'limining asosiy tamoyillari*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
3. Davronov, F. (2019). *Erta aralashuv metodikasi va uning ta'limdagi ahamiyati*. Tashkent: Universitet nashriyoti.
4. Ismoilov, R. (2021). *Ijtimoiy faollik va yoshlarning jamiyatdagi roli*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
5. Tursunov, M. (2017). *Ijtimoiy faollik va jamiyatdagi roli*. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
6. Yuldoshev, O. (2022). *Inklyuziv ta'limda pedagogik metodlar*. Toshkent: Akademnashr.

IJTIMOIIY FAOLLIK ILM-FAN PARADIGMASI SIFATIDA

Sharipov Dilshod Baxshilloevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrası
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ijtimoiy faollik haqida muallif nuqtai nazari taqdim etilgan. Bunda ijtimoiy faollikning ta'rifi, ilm-fan tarixi va bugungi kundagi o'rni va ahamiyati, turlari, shuningdek, uning ilm-fan qonuniyati sifatidagi jamiyatdagi o'rni ochib berishga harakat qilingan.

Maqolada ijtimoiy faollik sohasida bajarilishi kerak bo'lgan tadqiqotlar yo'nalishi, ilm-fan tarmoqlari alohida ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy hamkorlik, ilm, fan, faoliyat, falsafa, sotsiologiya, siyosiy nazariya, siyosat falsafasi, ijtimoiy antropologiya, siyosiy antropologiya, madaniyat, ma'naviyat, jamiyat, inson, axloq.*

Ijtimoiy faollik kishilik jamiyatining ijtimoiy tomonlarini, ijtimoiy bilimlar va nazariyalarni va umuman, ijtimoiy hayotning o'zini aks ettiradi. Qisqa qilib, faoliyatga oid hatti-harakatlar jamuljamini ijtimoiy faollik deymiz. Endi, har bir inson qaysidir faoliyat bilan shug'ullanadi va aytish mumkinki, har bir inson ijtimoiy faoldir, hattoki, jinoyatchilar ham, nogironlar ham – chunki bir tomondan yurisdiksiya nuqtai nazaridan har ikki kvalifikator ham qonunga yuzlashadi, bundan tashqari, axborot-kommunikatsiyalari rivojlangan va internetning misli ko'rilmagan rivoji davrida yangicha jamiyat turi yuzaga kelayotgan bir davrda – biz bu jamiyatni “wi-fi jamiyat” deb ataymiz – nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

“Ijtimoiy faollik” tushunchasi alohida ikkita kategoriyadan iborat – ijtimoiy va faollik. “Ijtimoiy” degani inson borlig'ining jamoa, jamiyatga aloqador yoki ijtimoiy xarakter kasb etadigan barcha hatti-harakatlarini qamrab oladi. Demak, insonsiz hech bir ijtimoiylik, jamoa, jamiyat, ijtimoiy hayot va umuman, hayotning o'zi mavjud emas. Faollik degani esa bevosita faollikka oid kategoriya tushuniladi. “Amal, faoliyatga oid hatti-harakat”[1]. Bir qomusiy lug'atda esa “faollik (fransuzcha activite'-kuch, faoliyat) – faoliyatlik, faoliyatga oid hatti-harakat. Qarama-qarshisi – passivlik. Faollik – faoliyatli, amaldagi, amaliy”[2] tarzda talqin qilingan.

Agar sotsiologiya fan atamasi sifatida Ogyust Kontning 1824 yildagi xatlarida ilk bora ishlatilgan bo'lsa[3], shundan beri bu fan inson, shaxs, guruh, jamoa, jamiyatning va umuman, insoniyatning umuminsoniy sivilizatsiyasining rivojlanish tendensiyalarini o'zida aks ettirdi va shunday g'oyalarni ilgari surdi, nazariyalar, tahlillar yaratdi. *Lekin hali ijtimoiy faollikning harakatchanlik (mobility), barqaror rivojlanish bo'yicha qonuniyatlarini yaxlit tizim tarzida taqdim etganicha yo'q.*

Yoxud negadir yurtimizda ijtimoiy antropologiya fani ham, siyosiy antropologiya singari, haligacha asoslangani yo'q. Sababi ijtimoiy faollikni qonuniyat sifatida ijtimoiy falsafa, siyosat falsafasi singari, yuqoridagi barcha fan sohalari o'rganadi. Bu fundamental va metodologik masaladir. *Bu birinchidan. Ikkinchidan* esa din va madaniyatning ijtimoiy faollikka ta'siri, insonga munosabati, inson va olam kabi ontologik, aksiologik, gneseologik va sotsiologik tadqiqotlar milliy fan va milliy falsafada kengroq o'zlashtirilishi kerak. Bu sohalarda ekzistensial yo'nalish, empirik uslubiyat, antropologik metodologiya ochib berilishi kerak. Emil Dyurgeym, Maks Veber, Georg Zimmel, Tolkott Parsons, Jon Dyui, Entoni Giddens, Raymond Aron, Elvin Toffler, Devid Bell singari jamiyatshunoslar asoslagan ilmiy maktablari va ular taqdim etgan ijtimoiy faollikning nazariyasi va fan mohiyati tadqiq etilishi shartdir. Hannah Arendtning aynan ijtimoiy faollikka bag'ishlangan antropolik siyosat maktabi, ya'ni siyosiy nazariyasi esa haligacha tengsiz va ajoyib bo'lishiga qaramay, juda ham oz o'rganilgan. Masalan, H.Arendt 1956 yilda Chikago davlat universitetida o'qigan ma'ruzalari asosidagi "*Inson omili*" nomli asarida "*Vita activa*" konsepsiyasini ilgari surdi. Unda "inson omili"ni uchta tushuncha belgilaydi, bular: *mehnat, ish, faoliyat*. H.Arendt bu uchchala tushunchani "*fundamental tushunchalar*" deb ta'riflaydi va ularning har birini insonga yer yuzi bo'ylab hayot mavjudligidan beri ato etilgan, deydi[4.].

Bundan tashqari, Erix Fromm, Jan Pol Sartr, Anri Bergson, Bertran Rassel kabi daho ijodkorlarning asarlarining g'oyaviy mag'zi, Osvald Shpengler, Arnold Toynbi kabi faylasuf va tarixchilarning sivilizatsiyaviy yondoshuvi, Lyuis Kozerning funksionalizm nazariyasi, Ernest Gellnerning millatshunoslik nazariyasi, Yu.Bromley va L.N.Gumilevning etnografik, etnogenetik va etnogenezga oid ijtimoiy faollik paradigmasi ham deyarli o'rganilmagan. Shuningdek, siyosiy antropologiya va siyosiy nazariya bo'yicha alohida ilmiy ishlar qilinishi maqsadga muvofiqdir. Sababi ijtimoiy faollikning ko'rinishlaridan biri siyosiy faollik konseptidirki, alohida nazariy-ilmiy tadqiqotga muhtojdir. Lekin bu siyosiy faoliyat emas, chunki oxirgisi judayam ko'p tadqiq qilib bo'lingan.

Shuningdek, ijtimoiy faollikning ratsionalistik, axloqiy va estetik va umuman olganda, falsafiy talqini keng yoritilgan emas. Qadimgi dunyo etti donishmandidan boshlab, qadimgi, o'rta asrlar, "Uyg'onish davri" faylasuflari, undan keyingi va hozirgi "iste'molchi jamiyati" yoki "axborot jamiyati"dagi falsafasidagi ijtimoiy faollik ilmiy qonuniyat sifatida judayam oz o'rganilgan.

Shu bilan birga, xalqlarning xalq og'zaki ijodi, mifologik va diniy dunyoqarashidagi ijtimoiy faollik alohida o'rganishga loyiqdir. Masalan, "Alpomish" dostonining 40dan ortiq varianti aniqlangan, xususan, Alip Manish haqidagi dostonlar qadimgi turkiy etnoslarda, xususan, Shimoliy-sharqiy Evroosiyo xalqlarida ham keng tarqalganini L.N.Gumilev asarlarida keltirib o'tgan. Din mavzusi, endi, alohida mavzu bo'lib, ijtimoiy faollik konsepti nuqtai nazaridan, ulug' alloma bobokalonlarimiz mo'tabar maktablar yaratishgan va yurtimizda tasavvuf singari, din yo'nalishida ko'plab ilmiy tadqiqotlarda e'tibor qaratilgan – alohida muammolardan tashqari, bu soha anchayin keng rivojlangan va o'rganilgan, deb hisoblaymiz. Lekin ilmiy nazariyaning amaliy ahamiyatini kengroq ma'rifat ulashishi uchun ham ijtimoiy faollik alohida-alohida kalom, fiqh, Qur'on, hadis bo'yicha, shuningdek, alohida har bir muhaddis, mutakalim, faqih, valiy, olim ijtimoiy faolligi tarzida ham tadqiqot ob'ekti sifatida olinishi ko'p foydalar keltiradi. Hali bu masalada ma'rifatparvar ajdodlarimiz Abu Iyso Termiziyning "Shamoyili Muhammadiya", Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" singari asarlaridan o'tadigan tadqiqot yaratilgan emas. Bu ayni damda inson kamoloti va yuksak ma'rifatiga ham bog'liqdir; garchi insoniyat uzra taraqqiyot, tamaddun kabi tendensiyalar o'z cho'qqisiga yetayotgan, sun'iy intellekt va sanoatni robotlashtirish, chip va mikrochiplar ishlab chiqarilishi o'z apogeyasiga etayotgan bo'lsa hamki, kishilik jamiyati o'z ajdodlaridan-da ulug'roq va yuksakroq axloqiy balog'atga yetganicha yo'q. Aksincha, bu kishilik jamiyati allanechuk davrdan beri "iste'molchi jamiyati", "axborot jamiyati", "postmodern jamiyati" bo'lib, madaniyatning axloqiy ildizi hozirgi kun ijtimoiy ongida na ulug' ruhoni

va ilmiy rivojlanishi bo'yicha ulug' ajdodlariga ulandi va na ulardan o'zib ketdi. Bu tendensiya har bir millatga va milliy-davlatga xosdir.

XXI asr 2-dekadasi jamiyatlari madaniyati va ijtimoiy ongida go'yoki umumqabul qilingan norma darajasidagi statiklik kuzatilmoqda. Vaholangki, ilm uchun uydan ham chiqish shart bo'lmagan holgacha yetib keldik – internet, wi-fi jamiyat kengroq qaror topmoqda. Demak, **o'zak masala o'zgargani yo'q – axloq barcha qonuniyatlar ildizidir** va ilm, haqiqiy ilm hurmat va ehtiromga, havas qilishga va unga qarab intilishga loyiqdir. Axloq tanazzulga uchragan joyda madaniyat simvolikaga, shunchaki “ajdodlar merosi”ga aylanadi, jamiyat iqtisodiy rivojlansa hamki, asl g'oya yo'qoladi – **asl g'oya esa insonning o'zidir**. Demak, inson va jamiyat axloqni yo'qotsa, hamma narsani yo'qotadi, avvalo, o'zini, milliy o'zlikni boy beradi, inson vahshiyligiga, hayvondan ham tuban darajaga tushadi, jamiyat esa to'daga, dastlabki yovvoyilikka qaytadi – bu tasavvur ham qilish og'ir va qiyin bo'lgan davrdir, lekin hech kim bundan kafolatlangan emas, agarki aslan axloqqa qaytilmasa. **Axloq esa ma'naviyat va madaniyatning jon-tomiridir**. Shunday qilib, insonni kamol toptirish har bir millat, jamiyatning ko'z o'ngidagi global vazifasidir, asl g'oyasidir. G'oya insonning o'zidir, undan ortig'i ham yo'q, oziga ham rozi bo'lib bo'lmaydi. Shuning uchun ham Ibn Sino, Beruniy, Farg'oniy, Imom Buxoriy, deymiz. Komil inson g'oyasi shu boisdan o'zgaras g'oya bo'lib qolaveradi.

Demak, yuqoridagilardan xulosa qilib, ijtimoiy faollikning quyidagi turlari mavjudligini eslatmoqchimiz:

- **Siyosiy faollik**. Siyosiy faollik deganda siyosiy faoliyat sohasida amalga oshiriladigan faoliyat shakli tushuniladi;
- **Fuqarolik faolligi**. Fuqarolik faolligi deganda maqsadi ijtimoiy muammolarni hal etish, hokimiyatning o'zgarishi, fuqarolik sifatlarining aks etishiga oid faoliyat tushuniladi;
- **Madaniy faollik**. Madaniy faollik deganda ma'naviy va moddiy qadriyatlarni yaratish, o'zlashtirish, saqlash, yoyish va kelgusi rivojlantirishni ta'minlovchi shakli tushuniladi;

– *Ijodiy faollik.* Ijodiy faollik deganda o‘zining takrorlanmasligi, originalligi va muhimligi bilan ajralib turuvchi va qandaydir bir sifati narsani yaratuvchi shakli tushuniladi;

– *Mehnat faolligi.* Mehnat faolligi deganda mehnat faoliyati jarayonida intellektual va jismoniy ishchi kuchini amalga oshirishni namoyon qiluvchi shakli tushuniladi;

– *Kommunikatsiyaga yoki axborotga oid faollik.* Axborotga oid faollik deganda faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan aloqa va kontaktlarni qidirishga yo‘naltirilgan shakli tushuniladi;

– *Ishbilarmon faollik.* Ishbilarmon faollik deganda kasb va mansab sohasida, xususan, boshqaruv, xo‘jalik va iqtisodiy faoliyatga oid intensiv(doimiy) faoliyat tushuniladi[5]. Shuningdek, ushbu o‘rinda qo‘shimcha ikkita turni ilm-fan rivoji yo‘liga taklif qilmoqchimiz, bular:

– *Ma‘rifiy ijtimoiy faollik.* Ma‘rifiy ijtimoiy faollik deganda ma‘naviyat, ilm-fan, san‘at, kino va inson aqlining mahsuli bo‘lgan (noyob) kitoblarni yaratish, saqlash, yoyish va keng targ‘ib qilish shakli tushuniladi.

– *Ruhoniy ijtimoiy faollik.* Ruhoniy ijtimoiy faollik deganda insoniyat tarixida, xususan, jonajon vatanimiz tarixida o‘tgan ulug‘ avliyo, muhaddis olim, faqih zotlarning bevosita faoliyat shakli tushuniladiki, bu faqatgina tarix zarvaraqlarida qolib ketdi. Chunki zamonaviy kishilik jamiyati ulardek ulug‘ bir avliyo yaratgan emas; va hargiz ularga buyuk ehtirom ko‘rsatib, havas qilib, barcha-barchaga **namuna** qilib ko‘rsatish va shunday **ideall**arga intilish g‘oyasini tushunamizki, hech bo‘lmasa, **ilmda** rizq olish mumkin, deb hisoblaymiz. Demak, biz uchun *namuna va ideal ilmdadir.*

Bundan tashqari, altruistik fundamental qarashlarga ehtiyoj ham yo‘q emas. Shu sababli ham insoniyat tarixidagi ulug‘ ilm-fan “otaxonlari”ga bo‘lgan ma‘naviy bog‘lanish va yuksak ehtirom ijtimoiy faollik haqidagi g‘oyalarning, qarashlarning va ishlab chiqilishi lozim bo‘lgan nazariyalarning o‘zgarmas so‘ngsiz vazifasidir – yoki shunday bo‘lishi shart. Fan shundagina yashab keta oladi, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Л.Г.Черепанова. Социальная активность и ее аспекты. //Гуманитарный вектор. 2009. № 3. С. 60.
2. ФИЛОСОФСКИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. Редакторы-составители: Е.Ф.Губский, Г.В.Кораблева, В.А.Лутченко. Москва. Инфра-М. 1999. С. 13.
3. СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. Николас Аберкромби, Стивен Хилл, Брайен С.Тернер. Перевод с английского под редакцией кан. социол. наук С.А.Ерофеева. Москва. «Экономика». 2000. С. 304-305.
4. Hannah Arendt. THE HUMAN CONDITION. N.Y. 1997. P. 7.
5. https://ya.ru/neurum/c/drugoe/q/kakie_suschestvuyut_vidy_socialnoy_aktivnosti_3caa5a13.

IQTISODIYOT VA MA'NAVIYAT UYG'UNLIGINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI ROLI

Eshonkulov Laziz Azamatovich,

*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti katta ilmiy xodimi,
iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada iqtisodiyot va ma'naviyat tushunchalarining o'zaro bog'liqligi, ularning jamiyat taraqqiyotidagi va inson hayotidagi o'rni keng qamrovda yoritiladi. Maqolada iqtisodiy taraqqiyotning ma'naviy yuksalishga, ma'naviyatning esa iqtisodiy faollikka qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy va amaliy misollar asosida tahlil qilinadi. Qadimgi sivilizatsiyalar tajribasidan tortib, zamonaviy davlatlar iqtisodiy modellari va O'zbekistondagi islohotlar kontekstida iqtisodiyot va ma'naviyatning mutanosibliigi ko'rsatiladi.*

Kalit soʻzlar: iqtisodiyot, maʼnaviyat, insoniylik, iqtisodiy taraqqiyot, maʼnaviy qadriyatlar, jamiyat, axloq, barqaror rivojlanish, inson manfaati, milliy taraqqiyot, ijtimoiy masʼuliyat, korporativ madaniyat, taʼlim, innovatsiya, davlat islohotlari, falsafa, milliy anʼana, modernizatsiya.

Iqtisodiyot va maʼnaviyat tushunchalarining bogʻliqligi — jamiyatning barcha sohalarida ustuvor oʻrin egallaydigan, ilmiy va amaliy nuqtayi nazardan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu ikki tushuncha har qancha turli sohalarga mansubdek tuyulmasin, ularning oʻzaro taʼsiri va integratsiyasi inson hayotida, davlat taraqqiyotida, madaniyat va milliy taraqqiyotda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun ham jahon ilmiy va falsafiy tafakkurida iqtisodiyotning maʼnaviyat bilan chambarchas bogʻliq ekani alohida taʼkidlanadi va bu muammo toʻliq yoritilishga loyiq.

Iqtisodiyot, odatda, moddiy neʼmatlar yaratish, taqsimlash, almashish va isteʼmol qilish bilan bogʻliq munosabatlar majmuasi sifatida taʼriflanadi. Maʼnaviyat esa — insonning ruhiy-axloqiy dunyosi, qadriyatlar, anʼanalar, urf-odatlar, axloq va falsafa asoslariga tayanadigan tushuncha. Ammo har ikki tizimning eng muhim jihati — inson hayotini yaxshilash, taraqqiy etishga xizmat qilishidir. Iqtisodiy taraqqiyot oʻz-oʻzidan maʼnaviy yuksalishga yoʻl ochadi, maʼnaviy barkamollik esa iqtisodiy faollik va tashabbusning kuchayishiga sabab boʻladi.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaralsa, qadimgi davlat va jamoalarda iqtisodiyot bilan maʼnaviyat bir-biridan ajralmas holatda boʻlgan. Masalan, qadimgi Misr, Bobil, Xitoy va Oʻrta Osiyo sivilizatsiyalarida xoʻjalik yuritish, mehnat taqsimoti, savdo-sotiq kabi iqtisodiy faoliyatlar diniy, axloqiy va maʼnaviy qadriyatlar bilan chambarchas bogʻlangan. Mehnat qilish, adolat, halollik, baxt-saodat kabi tushunchalar diniy taʼlimotlarda ham, falsafiy va adabiy asarlarda ham asosiy oʻrin egallagan. Jumladan, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Farobiy, Ibn Sino va boshqa zamonamizning buyuk mutafakkirlari ijodida mehnat madaniyati, mol-mulk va maʼnaviyatning uygʻunligi keng yoritilgan.

Xususan, Alisher Navoiy oʻz asarlarida insonning moddiy farovonligini maʼnaviy taraqqiyot bilan bogʻlab, “dunyovu uxroviy

saodat”ga erishishning yo‘li avvalo ma’rifat, axloq va halol mehnatda ekanini ta’kidlaydi. Uning fikricha, boylik va ne’matning manbai faqat moddiy omillar emas, balki inson qalbidagi insof, adolat, vatanparvarlik va insoniy qadriyatlarda mujassamdir. Bu g‘oyalar, o‘z navbatida, jamiyatda iqtisodiy barqarorlik va madaniy yuksalishning asosiy poydevoriga aylanadi.

Iqtisodiyotning ma’naviyat bilan bog‘liqligi birinchi navbatda uning insonga va jamiyatga xizmat qilishida namoyon bo‘ladi. Ya’ni, iqtisodiy islohotlar, bozor munosabatlari, xususiy mulk, tadbirkorlik va moliya tizimlari aholi turmush darajasini yaxshilash, ish o‘rinlari yaratish, inson huquqlarini ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirish maqsadida yo‘naltirilgan bo‘lsa, bunday taraqqiyot ma’naviy yuksalishni ta’minlaydi. Demak, iqtisodiy siyosatda inson manfaatlari, ijtimoiy adolat, tenglik va shaffoflik ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ma’naviy barkamollik esa iqtisodiyotni to‘g‘ri yo‘naltirish, toza raqobat, mehnatga, mulkka, atrof-muhitga, jamiyatga va davlatga hurmat ruhini kuchaytirish orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, mamlakatda huquqiy ong yuqori bo‘lsa, korrupsiya va mansabdorlar o‘zboshimchaligi kamayadi, bu esa iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion g‘oyalar va biznes tashabbuslarning ko‘payishiga xizmat qiladi.

Ma’naviy qadriyatlar, ayniqsa, biznes etikasi, mehnat madaniyati, ijtimoiy mas’uliyat, xalq manfaatini ustuvor qo‘yish, hamkorlik, g‘amxo‘rlik, toza mehnat kabi tushunchalar iqtisodiy munosabatlarda alohida o‘rin tutadi. Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, biznes va iqtisodda insoniylik, adolat, ishonch, shaffoflik, jamoatchilik nazorati, soliq to‘lash madaniyati va mehnatga munosabatda yuqori ma’naviy standartlarga amal qilish iqtisodiy barqarorlik va o‘sishni ta’minlaydi.

Shu nuqtayi nazardan, Yaponiya tajribasi e’tiborga loyiq. Ularda “kadzoku” — “bir oila” tamoyili jamiyatning barcha qatlamlarida ustuvor hisoblanadi va iqtisodiy munosabatlar ham o‘zini oila a’zosi deb biladigan odamlar o‘rtasida ishonch, hamkorlik, odob, sadoqat va o‘zaro yordam prinsiplariga asoslanadi. Bunday muhitda korxona rahbarlari va ishchi-

xodimlar bir-birini qadrlaydi, mahsulot sifati va mijozlar manfaatiga jiddiy e'tibor qaratiladi. Yaponiya sanoati va iqtisodiyotining jahonda yuqori darajada bo'lishida aynan ana shu ma'naviy-axloqiy muhit hal qiluvchi o'rin tutgan.

Shuningdek, Germaniya, Finlyandiya, Skandinaviya mamlakatlari iqtisodiy modellari ham ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatga asoslanadi. Misol uchun, "skandinavcha sotsializm" deb ataluvchi ijtimoiy iqtisodiy tizimda davlat va xususiy sektor ishchi-xodimlarning huquqlarini himoya qiladi, ishsizlik, kambag'allik va ijtimoiy tengsizlikka qarshi samarali mexanizmlar joriy etiladi. Bu jarayonlarda aholining ma'naviy darajasi, davlatga va jamiyatga ishonchi, davlatning ochiqligi, jamoatchilik nazorati yuqori bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiyot va ma'naviyat o'rtasidagi bog'liqlik, ayniqsa, globallashtirish jarayonlarida yanada kuchaymoqda. Chunki bozor iqtisodiyoti va axborot texnologiyalari zamonida moddiy ne'matlar va manfaatlar ustuvor bo'lib borayotgani, ma'naviy qadriyatlar, milliy an'analar va axloqiy standartlarning inkor etilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida insonning ruhiy izolyatsiyasi, jamiyatda befarqlik, ijtimoiy yotlashish, manfaatparastlik, korrupsiya va boshqa salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham har bir jamiyat, davlat va millat iqtisodiy taraqqiyot jarayonida ma'naviyat, axloq, an'analar, milliy iftixor va ma'rifiy ruhni ustuvor qo'yishi shart.

O'zbekiston misolida oladigan bo'lsak, so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar, yangi korxonalar qurilishi, ish o'rinlari yaratilishi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, kichik biznes va xususiy mulkka erkinlik berish kabi jarayonlar davlatning ustuvor vazifalariga aylandi. Biroq, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "Rivojlanishning bosh mezon — ma'naviy yuksalish, jamiyatdagi sog'lom muhit va insonparvarlikdir." Har qanday iqtisodiy islohot, investitsiya, loyiha va rejalar, agar inson omili, ma'naviy tarbiya, ahloq, vatanparvarlik, mehr-oqibat, adolat va halollikni inobatga olmasa, bu islohotlar yoki taraqqiyot uzoqqa bormasligi aniq.

Hozirgi kunda mamlakatimizda “Yangi O‘zbekiston”ni barpo etish yo‘lida iqtisodiyot va ma‘naviyat uyg‘unligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bunda, avvalambor, inson manfaatlari, odilona va sog‘lom raqobat, shaffoflik, davlat xizmatida halollik va mas‘uliyat, xalq oldida hisobdorlik, ta‘lim va ilm-fanga sarmoya yo‘naltirish, madaniyat va san‘atni qo‘llab-quvvatlash, kitobxonlikni oshirish, mahalla va jamoat institutlarining roli kuchaytirilmoqda. Prezidentimizning ma‘naviyat borasidagi qator qaror va farmonlarida ham iqtisodiy rivojlanish bilan ma‘naviy barkamollikni chambarchas bog‘lash, ayniqsa, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, mehnat va sog‘lom turmush tarzini ommalashtirish asosiy vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan.

Iqtisodiyotda insoniylik va ma‘naviyatning ustuvorligi sohaviy darajada ham ko‘zga tashlanadi. Masalan, sanoat, qishloq xo‘jaligi, savdo, xizmat ko‘rsatish, bank-moliya, axborot texnologiyalari, infratuzilma va logistika kabi sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun inson omili, axloqiy me‘yorlar va korporativ madaniyat alohida ahamiyatga ega. Mahsulot va xizmat sifati, ishbilarmonlik muhiti, tadbirkorlik ruhi va raqobatbardoshlik — bularning barchasi inson ma‘naviyati, mas‘uliyat va insoniylik prinsiplariga bog‘liq. Korxonalarda etika kodeksi, xizmatchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, jamoada adolat va shaffoflik, rahbar va xodim o‘rtasida ishonch, korporativ ijtimoiy mas‘uliyatning yuqori bo‘lishi sohadagi iqtisodiy ko‘rsatkichlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir qiladi.

Iqtisodiyot va ma‘naviyat o‘rtasidagi bog‘liqlik ta‘lim, ilm-fan va innovatsiyalar sohasida ham alohida ahamiyatga ega. Har qanday ilmiy kashfiyot, texnologiya yangilanishi, innovatsiyaviy loyiha va startaplar nafaqat moliyaviy, balki ma‘naviy-axloqiy tamoyillarga tayanishga mo‘ljallangan bo‘lishi lozim. Ilm-fan va ta‘lim tizimida korrupsiyaga, formalizmga, ma‘lumotlarni soxtalashtirishga yo‘l qo‘ymaslik, halollik, adolat, izlanish va barkamollikni rag‘batlantirish, jamiyatning ma‘naviy salomatligiga ham ta‘sir qiladi.

Shuningdek, iqtisodiy madaniyat, ehson va xayriyachilik, volontyorlik, jamoatchilik nazorati va davlat-xususiy sheriklik kabi tushunchalar ham ma‘naviyatning iqtisodiyotga ta‘sirini kuchaytiradi. Jamiyatda ahillik, o‘zaro

yordam, kambag'allikka nisbatan befarqlikning yo'qligi, imkoniyati bor inson va tashkilotlarning muhtojlarga yordam qo'lini cho'zishga tayyorligi nafaqat ma'naviy yuksalish, balki iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy osoyishtalik va milliy birdamlikning kafolatidir.

Jamiyatda "muvaffaqiyat faqat boylik va moddiy farovonlik bilan o'lchanmaydi, balki insoniylik, ma'naviy barkamollik va axloq bilan ham belgilanadi" degan fikr keng tarqalgan. Zero, boylik va moddiy taraqqiyot bo'lmagan joyda ma'naviyatga yetarli e'tibor berilmasa, bunday jamiyatda qalb qashshoqligi, ijtimoiy nosog'lom muhit, maishat, befarqlik, korrupsiya, huquqbuzarlik, zo'ravonlik, jinoyatchilik, hashamat va manfaatparastlik kuchayadi. Bunday muhitda esa haqiqiy rivojlanishga erishib bo'lmaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, iqtisodiyot va ma'naviyat bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro ta'sir va integratsiyada bo'lishi lozim bo'lgan ikkita muhim omildir. Iqtisodiy rivojlanish ma'naviy barkamollik uchun mustahkam poydevor bo'lsa, ma'naviyat va axloq iqtisodiyotni oqilona, samarali va insonparvar tarzda yuritishning asosiy shartidir. Milliy taraqqiyotga erishishda, aholi farovonligini oshirishda, davlat va jamiyatni barqaror rivojlantirishda aynan shu ikki ustun tushunchaga tayanish zarur.

O'zbekistonning oldingi va bugungi rivojlanish yo'li, jahon tajribasi va insoniyat tarixidagi buyuk sivilizatsiyalar misoli shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyot va ma'naviyat uyg'unligi — kuchli, barkamol, insoniy jamiyat barpo etishning, uzluksiz taraqqiyot va xalq roziligining asosidir. Iqtisodiy taraqqiyot faqat moddiy resurslar bilan emas, ma'naviy boyliklar, axloqiy taraqqiyot va umuminsoniy qadriyatlar bilan ham o'lchanadi. Ma'naviyatsiz iqtisodiyot — muvaffaqiyatsiz, iqtisodiyotsiz ma'naviyat esa — asossiz bo'ladi.

Mana shu haqiqatni anglagan holda, bugungi dunyoda har bir davlat, jamiyat, millat va inson o'z taraqqiyot strategiyasida iqtisodiyot va ma'naviyat uyg'unligiga alohida e'tibor qaratishi kerak. Faqat shundagina xalq farovonligiga, milliy taraqqiyotga, umuminsoniy baxt va baxt-saodatga erishish mumkin.

IJTIMOIIY FAOLLIKNING UMUMJAMIYAT MANFAATLARIGA TA'SIRINING DOLZARBLIGI

Yuldasheva Maxfuzaxon Qobiljonovna,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

Falsafa kafedrası dotsenti,

siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ijtimoiy faollikning umumjamiyat manfaatlari bilan uyg'unligi masalalari atroflicha tahlil etiladi. Global va mahalliy ijtimoiy jarayonlar fonida fuqarolik jamiyati, faol fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatning o'zaro aloqadorligi ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida ijtimoiy faollikni kuchaytirish va uni strategik rivojlanish yo'nalishlariga yo'naltirish masalalari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy faollik, fuqarolik jamiyati, manfaat, barqarorlik, ijtimoiy tahlil, demokratik ishtirok.*

Bugungi globallashuv sharoitida fuqarolarning ijtimoiy faolligi demokratik jamiyatni mustahkamlovchi muhim omilga aylanmoqda. Ayniqsa, O'zbekistonda so'nggi yillarda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar fonida ijtimoiy faollik masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ijtimoiy faollik – bu fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtirokini ifodalovchi eng muhim omildir. U insonning shunchaki tomoshabin emas, balki faol ishtirokchi sifatida o'z huquq va majburiyatlarini anglagan holda harakat qilishidir. Bu jarayon fuqarolik jamiyati rivojining indikatorlaridan biri sifatida qaraladi. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlar fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan. Xususan, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning 2023-yilda aytganidek: “Yangi O'zbekistonni barpo etish faqat faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan jamiyat bilangina amalga oshadi.”

Ijtimoiy faollik – bu jamiyat a'zolarining ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish darajasi, ularning tashabbuskorligi, fikr bildirishi, fuqarolik burchini

ado etishga bo'lgan munosabati bilan tavsiflanadi. Umumjamiyat manfaatlari esa nafaqat alohida guruhlar yoki qatlamlar, balki butun jamiyatning uzoq muddatli farovonligi, barqarorligi va taraqqiyotini nazarda tutadi. Bu ikki tushuncha o'zaro uyg'unlikda bo'lsa, ijtimoiy barqarorlikka erishiladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Har bir islohot, har bir qaror – inson manfaatlariga xizmat qilishi shart." Bu fikr ijtimoiy faollikning faqat tashabbus bilan cheklanmasdan, balki jamiyat ehtiyojlarini chuqur anglash va unga javob berishni nazarda tutishini bildiradi. Misol uchun, "Yangi O'zbekiston" tamoyillari asosida davlat boshqaruvining ochiqligi, aholining davlat qarorlarini qabul qilishdagi ishtiroki, ijtimoiy tarmoqlar orqali fikr almashish madaniyatining shakllanib borishi ijtimoiy faollikning amaliy ifodasidir. Qiyosiy tahlil: Rivojlangan davlatlar tajribasida ijtimoiy faollik – bu faqat saylovlarda ovoz berish emas, balki ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, muammolarni muhokama qilish va ularning yechimida faol bo'lish demakdir. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining yuqori darajada yo'lga qo'yilganligi davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlab kelmoqda. O'zbekistonda esa bu boradagi ijobiy siljishlar "Obod qishloq", "Yashil makon", "Inson qadri uchun" kabi tashabbuslarda yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Ijtimoiy faollik jamiyat manfaatlariga quyidagi yo'nalishlarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

- **Huquqiy madaniyatning yuksalishi:** 2022-yilgi O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi uch yilda 26% ko'proq fuqaro mahalliy hokimiyat organlariga murojaat qilgan. Bu aholining faolligi va huquqiy ongi ortib borayotganini ko'rsatadi.

- **Davlat boshqaruvida shaffoflik:** OAV va ijtimoiy tarmoqlardagi faollik tufayli birgina 2023-yilda 187 nafar mansabdor shaxs qonunbuzarlik uchun javobgarlikka tortilgan (Manba: Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi hisobotlari).

- **Ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash:** Kam ta'minlangan oilalarga yordam berish maqsadida 2023-yilda "Saxovat va ko'mak"

platformasi orqali 1,2 milliondan ortiq fuqaro ijtimoiy himoya dasturlaridan foydalandi.

Yoshlar va ijtimoiy faollik: 2024-yilda o'tkazilgan "Yoshlar va jamiyat" sotsiologik so'roviga ko'ra, 16–30 yoshdagi fuqarolarning 64 foizi ijtimoiy hayotda faol qatnashish istagini bildirgan. Bu esa yosh avlod orasida liderlik, tashabbus va mas'uliyat tuyg'ularining kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

Ayollar faolligi – ijtimoiy barqarorlik omili sifatida: O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasining 2023-yilgi ma'lumotiga ko'ra, so'nggi besh yilda ayollarning NNT (nodavlat notijorat tashkilotlari) va mahalliy kengashlardagi ishtiroki 32% dan 45%gacha oshgan. Bu esa ayollar ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda faolroq bo'layotganini tasdiqlaydi.

Tavsiyalar: Ijtimoiy faollikni oshirish uchun ommaviy axborot vositalarida targ'ibot ishlarini kuchaytirish;

Fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlash va ularning faoliyatini qonuniy jihatdan rag'batlantirish;

Yoshlarning ijtimoiy loyihalarda ishtirokini ta'minlash va ularni rag'batlantirish;

Davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotni yanada takomillashtirish.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy faollik va umumjamiyat manfaatlari uyg'unligi har qanday rivojlangan jamiyatning tayanchi sanaladi. Yangi O'zbekistonning maqsadi – faqat iqtisodiy o'sish emas, balki har bir fuqarosi faol, ongli va jamiyatga daxldor bo'lgan taraqqiyot modelini shakllantirishdir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy faollik nafaqat shaxsiy taraqqiyot, balki butun jamiyat manfaatlari uchun muhim resursdir. Faol fuqarolik pozitsiyasi orqali jamiyatda shaffoflik, adolat, barqarorlik va ishonch muhitini shakllantirish mumkin. Shuningdek, yoshlar, ayollar va keng jamoatchilik orasida ijtimoiy faollikni rag'batlantirish demokratik institutlarning barqaror ishlashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston – xalqimiz orzusidagi Vatan”, T.: “O‘zbekiston” 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasidagi nutqlari.
3. “Ijtimoiy faol fuqarolik asoslari” – O‘zbekiston Milliy axborot agentligi materiallari.
4. www.norma.uz – fuqarolik jamiyati haqidagi normativ-huquqiy hujjatlar.
5. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.
6. Sh.M. Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” nutqi, 2023.

IJTIMOIIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBALARI

Xurshid Serobov,

Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo davlatlarida fuqarolarda ijtimoiy faollikni shakllantirish bo‘yicha qo‘llanilayotgan xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. AQSH, Yaponiya, Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya, Fransiya, Britaniya va boshqa davlatlar misolida fuqarolik ta’limi, raqamli demokratiya, ishtirokchi byudjetlashtirish, jamoatchilik muhokamalari, nodavlat tashkilotlar faolligi, elektron platformalar va davlat-jamoat hamkorligining muhim mexanizmlari ochib beriladi. Maqolada ushbu yo‘nalishlarning samaradorligi, ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlari va O‘zbekiston sharoitidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit soʻzlar: *ijtimoiy faollik, fuqarolik jamiyati, xalqaro tajriba, ishtirokchi byudjetlashtirish, raqamli demokratiya, davlat boshqaruvi, jamoatchilik, nodavlat tashkilotlar, jamoaviy qarorlar, fuqarolik taʼlimi, jamoatchilik nazorati, elektron platforma.*

Hozirgi globallashuv davrida fuqarolarda ijtimoiy faollikni shakllantirish va uni jamiyat rivojiga xizmat qildirish masalasi har bir davlat va millat oldida dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Fuqarolik jamiyati, demokratik qadriyatlar, davlat va jamiyat oʻrtasidagi oʻzaro ishonch va hamkorlik, inson huquqlari va erkinliklarini taʼminlash singari masalalar faqat huquqiy va institutsional oʻzgarishlar emas, balki keng maʼnodagi ijtimoiy faollik va javobgarlik tuygʻusini talab etadi. Shuning uchun ham rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy faollikni shakllantirish boʻyicha turli institutlar, mexanizmlar va innovatsion yondashuvlar shakllanmoqda. Bu maqolada xalqaro tajribalar misolida fuqarolarda ijtimoiy faollikni ragʻbatlantirish va rivojlantirishda qoʻllanilayotgan asosiy yoʻnalishlar, mexanizmlar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Avvalo, ijtimoiy faollik tushunchasi zamonaviy ilmiy nazariyada fuqarolarning davlat boshqaruvi, jamoatchilik ishlari, siyosiy-iqtisodiy islohotlarda faol ishtirok etishi, oʻz haq-huquqlarini anglashi va javobgarlik hissi bilan yashashi kabi masalalarni qamrab oladi. Bu faollikning shakllanishi va rivojlanishi uchun jamiyatda huquqiy, axloqiy, madaniy va iqtisodiy asoslar mustahkam boʻlishi talab etiladi. Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, har bir jamiyatda ijtimoiy faollik darajasi, uning shakl va mazmuni tarixiy anʼanalar, madaniy muhit, taʼlim tizimi, davlat siyosati va fuqarolik institutlarining faolligiga bevosita bogʻliq.

Masalan, AQSHda ijtimoiy faollik va fuqarolik jamiyati institutlari shakllanishida tarixiy anʼanalar, mustaqillik gʻoyasi va demokratiya prinsiplari ustuvor oʻrin tutadi. Bu mamlakatda fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etishi, jamoatchilik nazorati, mahalliy va federal saylovlarda qatnashish, ommaviy axborot vositalari, huquqiy institutlar va nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatiga keng yoʻl ochilgan. Jumladan, ishtirokchi byudjetlashtirish (participatory budgeting), elektron

petitsiyalar, qonun loyihalarini muhokama qilishda fuqarolik platformalari, jamoatchilik tinglovlari, erkin miting va piketlar tizimi ijtimoiy faollikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Yaponiya tajribasi ham alohida e'tiborga loyiq. Bu mamlakatda ijtimoiy faollikni shakllantirishda "katta oila" falsafasi va mehnat madaniyati ustuvor o'ringa ega. Jamiyatdagi hamjihatlik, o'zaro yordam va korporativ mas'uliyat tuyg'usi fuqarolarni davlat va jamoat ishlariga jalb qiladi. Mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari, mahalla va jamoatchilik yig'ilishlari, ekologik aksiyalar, jamoatchilik tozalik va gigiyena dasturlari fuqarolarda ijtimoiy faollik va hamjihatlik tuyg'usini rivojlantiradi.

Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya, Daniya) ijtimoiy faollikni shakllantirishda "ijtimoiy davlat" konsepsiyasi, ochiqlik va jamoaviy qaror qabul qilish prinsiplari asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Masalan, bu mamlakatlarda aholining turli ijtimoiy masalalarga munosabati muntazam o'rganiladi, jamoatchilik so'rovnomalari, ochiq muhokamalar, ishtirokchi forumlar, mahalliy kengashlarda fuqarolarning takliflari inobatga olinadi. Skandinavcha modelda davlatning shaffofligi, korrupsiyaga qarshi qat'iy kurash, turli toifadagi fuqarolar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolati ijtimoiy faollikning asosiy kafolatiga aylangan.

Germaniyada esa fuqarolarning ijtimoiy faolligi davlat siyosati darajasida rag'batlantiriladi. Mamlakatda "Bürgerbeteiligung" (fuqarolik ishtirokini ta'minlash) mexanizmi asosida davlat va mahalliy organlar barcha muhim qarorlarni jamoatchilik muhokamasidan o'tkazadi. Nodavlat tashkilotlar, fuqarolik tashabbuslari, qator homiylik dasturlari orqali aholi ijtimoiy loyihalarda qatnashadi, hududiy rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, ta'lim, tibbiyot va infratuzilma bo'yicha takliflar berib, ushbu loyihalarning amalga oshirishini kuzatib boradi.

Fransiyada fuqarolik jamiyatini shakllantirish va ijtimoiy faollikni oshirishda "Conseil économique, social et environnemental" (Iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik kengash) kabi institutlar orqali aholining keng qatlami muhim qarorlar qabul qilishda ishtirok etadi. Jamoatchilik muhokamalari,

referendumlar, elektron ovoz berish, onlayn platformalarda taklif va petitsiyalarni ko‘rib chiqish kabi mexanizmlar fuqarolarning davlat boshqaruviga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatini ta’minlaydi.

Britaniyada ijtimoiy faollik tushunchasi keng ma’noda qo‘llaniladi. Mahalliy va milliy miqyosda fuqarolar ko‘ngilli (volontyorlik) asosida jamoat ishlarida ishtirok etadi. Milliy qayg‘urish (public concern), sog‘liqni saqlash, ta’lim, madaniyat va yoshlar siyosatida turli ko‘ngilli tashkilotlar va jamoat fondlari muhim ijtimoiy loyihalarni amalga oshiradi. Ayniqsa, “Big Society” konsepsiyasi orqali hukumat aholini mahalliy darajada qaror qabul qilish va jamoatchilikni boshqarishga keng jalb qiladi.

Ijtimoiy faollikni shakllantirishda ta’lim tizimi va bolalikdan fuqarolik ongini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. AQSH, Finlyandiya, Germaniya, Kanada kabi davlatlarda maktab yoshidayoq bolalarga fuqarolik ta’limi, inson huquqlari, Konstitutsiya, davlat tuzilishi, jamoaviy hayot, huquq va majburiyatlar, jamoatchilik nazorati, saylov va ishtirokchilarning mas’uliyati haqida bilim va ko‘nikmalar singdiriladi. Maktablarda “Studentlar parlamenti”, “Yoshlar kengashi”, “Liderlik klublari” kabi ijtimoiy loyihalar bolalarda jamoat ishlariga dahldorlik va mas’uliyat tuyg‘usini rivojlantiradi.

Texnologik taraqqiyot sharoitida esa ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun raqamli demokratiya va elektron fuqarolik platformalari muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Masalan, Tayvanda “vTaiwan” platformasi orqali fuqarolar muhim qonun loyihalarini muhokama qiladi va o‘z takliflarini berib, davlat organlarining qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi. Estoniya, Kanada va Germaniyada elektron hukumat (e-government), onlayn petitsiyalar, raqamli ovoz berish, davlat xizmatlaridan foydalanish va jamoatchilik nazorati platformalari fuqarolarni davlat boshqaruviga yaqinlashtirdi. Bunday platformalarning afzalligi — jamoatchilik fikrini real vaqtda o‘rganish, shaffoflikni ta’minlash, faol fuqarolik pozitsiyasini rag‘batlantirish va xalqning davlat ishlaridagi ishtirokini kengaytirish imkoniyatida.

Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlarining roli tobora oshmoqda. Nodavlat notijorat tashkilotlar, huquqni muhofaza qilish markazlari, mustaqil OAV, kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari turli ijtimoiy masalalarda aholining manfaatlarini himoya qiladi. Britaniya, Germaniya, Fransiya, Shvetsiya, Italiya va boshqa ko'plab davlatlarda NNTlar orqali atrof-muhitni muhofaza qilish, inson huquqlarini ta'minlash, nogironlar va yoshlar manfaatlarini himoyalash, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, soliq va davlat xarajatlarini nazorat qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish borasida amaliy ishlar olib boriladi.

Bunday tashkilotlar loyihalarida fuqarolar ko'ngilli tarzda ishtirok etib, jamiyatdagi haqiqiy muammolarni ko'radi, taklif va tashabbuslar orqali ularning yechimlarini ishlab chiqadi, davlat va mahalliy hokimiyat organlari bilan muloqot qiladi. NNTlarning faolligi jamiyatda ijtimoiy adolat, tenglik, so'z va fikr erkinligi, shaffoflik va mas'uliyatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy faollikni rag'batlantirishning yana bir xalqaro tajribasi — fuqarolik lotereyalari, jamoatchilik yig'ilishlari, "town hall meeting"lar, ochiq parlament va kengashlar amaliyotlaridir. Irlandiya, Fransiya, Kanada, Belgiya, AQSH kabi davlatlarda muayyan qonun loyihalari, muhim ijtimoiy masalalar bo'yicha maxsus tanlov yoki tasodifiy yo'l bilan fuqarolar jalb etiladi. Ular yig'ilishlarda qatnashib, masala muhokamasida faol ishtirok etadi, takliflar va qarorlar qabul qilinishini kuzatib boradi. Bunday amaliyotlar, avvalo, davlat qarorlarining jamoatchilik fikri asosida qabul qilinishiga, xalqning ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlarda ishtirokchi byudjetlashtirish (participatory budgeting) — mahalliy byudjetlar va investitsiya loyihalarini shakllantirishda fuqarolarning bevosita ishtirokini ta'minlaydi. Portugaliya, Braziliya, Ispaniya, Fransiya va AQSH shaharlarida aholi ovoz berish, jamoatchilik muhokamalari va elektron platformalar orqali shahar infratuzilmasi, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, yo'l, kommunal xizmatlar uchun byudjet mablag'larining taqsimlanishini nazorat qiladi. Bu mexanizm fuqarolarda moliyaviy madaniyat,

mas'uliyat, jamoat mol-mulkini asrash va xuquqbuzarlikka qarshi kurashish tuyg'usini shakllantiradi.

Bugungi kunda ko'plab davlatlarda ijtimoiy faollikni rag'batlantirish uchun davlat organlari va jamoat institutlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhim vazifa sifatida belgilanmoqda. Germaniyada davlat va nodavlat sektor o'rtasida memorandumlar va doimiy muloqotlar yo'lga qo'yilgan, Yaponiya va Koreyada korporativ ijtimoiy mas'uliyat konsepsiyasi joriy etilgan. Turkiya va Malayziyada jamoatchilik nazorati, elektron shikoyat va murojaat platformalari fuqarolarning faolligini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ijtimoiy faollikni shakllantirish bo'yicha xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bu borada universal yechim yo'q — har bir davlat o'z tarixiy, madaniy va siyosiy xususiyatlaridan kelib chiqib, samarali mexanizmlar va yondashuvlarni ishlab chiqmoqda. Biroq barcha ilg'or tajribalarda quyidagi umumiy tamoyillar ustuvor ekanini ko'rish mumkin: fuqarolarni axborot bilan ta'minlash, bilim va salohiyatni oshirish, ishtirokchi institutlarni kengaytirish, shaffoflik va davlat organlari hisobdorligini kuchaytirish, mustaqil OAV va huquqni muhofaza qilish institutlarini qo'llab-quvvatlash, nodavlat sektor va davlat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish.

O'zbekiston uchun xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish — mamlakatda kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish, davlat va jamoatchilik munosabatlarini demokratik asosda rivojlantirish, inson huquqlari, jamiyatning huquqiy madaniyati va ijtimoiy faollikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda yurtimizda elektron hukumat, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, ishtirokchi byudjetlashtirish, nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik, jamoatchilik tinglovlari va elektron petitsiyalarni joriy etish kabi islohotlar bu boradagi xalqaro tajribadan ilhomlanib amalga oshirilmoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ijtimoiy faollik — bu zamonaviy demokratik jamiyatning asosiy belgisi va barqaror rivojlanish kafolatidir. Har bir davlat va jamiyat, o'z milliy va tarixiy xususiyatlaridan kelib chiqib, xalqaro tajribani chuqur o'rganishi, ilg'or mexanizmlarni joriy

qilishi va fuqarolarda mas'uliyat, ishonch, daxldorlik va adolat tuyg'usini shakllantirishi zarur. Zero, ijtimoiy faol fuqaro — bu kuchli davlat, taraqqiy etgan millat va barkamol jamiyatning asosidir.

“QUTADG‘U BILIG”DA INSONNING IJTIMOIIY FAOLLIGI MASALASI

Abdullayeva Marhabo Uskinbayevna,
*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. *“Qutadg‘u bilig” – XI asrda Yusuf Xos Hojib tomonidan yozilgan, davlat boshqaruvi, axloq, adolat va jamiyat tuzilmasi haqida chuqur tafakkurga asoslangan asardir. Ushbu asarda davlatning mustahkamligi, xalqning farovonligi va jamiyatdagi ijtimoiy tartibning barqarorligi insonlarning ongli va faol ishtirokiga bog‘liq ekanligi alohida ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *Yusuf xos Hojib, “Qutadg‘u bilig”, yoshlar, ma’naviyat, ijtimoiy faollik, ma’suliyat, burch, halollik, adolat.*

“Qutadg‘u Bilig” asari o‘z vaqtidagi ijtimoiy va ma’naviy muhitning to‘la shakllanishiga asoslangan va uning yoritilgan g‘oyalari ayni paytdagi jamiyatning axloqiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu asar XI asr turkiy xalqlar tarixida intellektual va siyosiy yuksalish davri bo‘lib, bu davrda nafaqat davlatlar tashkil topdi, balki ilm-fan, adabiyot, siyosiy fikr va ma’naviy hayot yuksak darajada rivojlandi. Ayniqsa, ijtimoiy faollik masalalari o‘z ifodasini o‘sha davr mutafakkirlarining asarlarida va davlat boshqaruvi tajribalarida topdi. O‘rta asrda ijtimoiy faollik masalalari asosan o‘sha davrning siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan davlat boshqaruvi, ilm-fan taraqqiyoti, ma’naviyat, va axloqiy qadriyatlar orqali ifoda etilgan. Shu davrda yashab ijod qilgan Yusuf Xos Hojib va uning “Qutadg‘u bilig” asari – bu faqat

badiiy emas, balki chuqur falsafiy va siyosiy-ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan durdona asardir. Asarda ijtimoiy adolat, davlat boshqaruvi, axloqiy tamoyillar bilan bir qatorda ijtimoiy faollik masalalari ham o'z aksini topgan.

XI asr turkiy adabiyoti va falsafasining yirik namoyandasi bo'lgan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari – nafaqat davlat boshqaruvi haqidagi pand-nasihat kitobi, balki ijtimoiy hayot, axloq, adolat va insonning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur mulohazalarga boy falsafiy asardir. Unda ijtimoiy faollik g'oyalari bevosita va bilvosita tarzda o'z ifodasini topgan. Asar har bir insonning o'z o'rnini bilib, adolat va halollik asosida faol hayot kechirishi zarurligini asoslaydi.

Ijtimoiy faollik tushunchasining "Qutadg'u bilig"da asardagi talqini bu- ijtimoiy faollik bugungi zamonaviy ifodada bo'lmasa-da, uning asosi – burch, mas'uliyat, halollik, adolat va mehnatsevarlik sifatida ko'rsatiladi. Asarda har bir toifa vakili – podshoh, vazir, qozi va xalq vakili – o'z ijtimoiy roli doirasida faol bo'lishi, jamiyatdagi barqarorlik va adolatga xizmat qilishi lozimligi uqtiriladi.

Yusuf Xos Hojib fikricha, har bir inson o'z vazifasini halol ado etsa, butun jamiyat rivojlanadi: "Agar har kim o'z ishini rost ado etsa, davlat mustahkam bo'lur." [1, B.- 47-48] Bu satrda ijtimoiy faollik mas'uliyat va sadoqat orqali ifodalanadi.

Davlat boshqaruvida faollik va mas'uliyat esa asar qahramonlari – Kuntug'di (adolat), Oyto'ldi (baxt), Ugdulmish (aql) va O'zg'urmish (hayotiy maqsad) ramziy obrazlar orqali har bir insonning ijtimoiy hayotdagi tutgan o'rni va vazifasi yoritiladi. Kuntug'di – hukmdor sifatida, adolatli bo'lishi, xalq dardiga quloq tutishi kerak. Oyto'ldi – baxt va davlat ramzi sifatida rahbarni qo'llab-quvvatlovchi kuch. Bu obrazlar orqali muallif ijtimoiy tizimning har bir bo'lagi faol, mas'uliyatli bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. "Sening ustringdan shikoyat qiluvchi bo'lsa, uni tingla, zulm qilganingni inkor etma." [5, B.-43] Bu jumlada rahbarning faolligi - ya'ni xalq bilan muloqotga tayyorligi va mas'uliyatni tan olishi ijtimoiy barqarorlik garovi sifatida talqin etiladi.

Bilim, aql va ma'naviyat – faol shaxs mezonlari asarda ijtimoiy faollikning asosiy shartlaridan biri bu - ilmga intilish va aqlni ishlatish deb ko'rsatiladi. Bilimdon, dono inson jamiyatda faol bo'ladi, boshqalarga yo'l ko'rsatadi. Shu bilan birga, u ma'naviy jihatdan toza bo'lishi, o'z nafsini tiyib, halol yashashi lozim deya ushbu misralarni keltiradi:

“Odamning kuchi ilm bilan bo'lsa, uning faolligi yurakdan tug'iladi.” [3, B.-26] Demak, ijtimoiy faollik faqat tashqi harakat emas, balki ma'naviy va aqliy yetuklik bilan bog'liqdir.

Asarda mehnat va halollik orqali faollik Yusuf Xos Hojib mehnatsevarlikni jamiyatdagi eng muhim fazilatlardan biri sifatida ko'rsatadi. Faol inson – bu ishlab, mehnat qilib, jamiyatga foyda keltiruvchi shaxsdir. Har kim mehnat qilish orqali o'z o'rnini mustahkamlashi kerak:

“Ishlamagan, yotgan kimsani xalq unutadi;

Mehnatkash bo'l – xalq seni izzat bilan yod etadi”. [2, B.- 13]

Bu fikrlar faol hayot kechirish, jamiyatga foyda keltirish ijtimoiy hurmat va obro' manbai ekanligini bildiradi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida ijtimoiy faollik masalalari o'z davrining shart-sharoitlariga mos, ammo bugungi kun uchun ham dolzarb g'oyalar asosida bayon qilingan. Muallif faol shaxsni – adolatli, halol, mehnatkash, bilimdon va mas'uliyatli inson sifatida tasvirlaydi. Bu jihatlar orqali u mustahkam va taraqqiy etuvchi jamiyatning asosiy ustunlari sifatida har bir fuqaroning faolligini ilgari suradi. Asar bizga o'rgatadiki, ijtimoiy faollik – bu nafaqat tashqi harakat, balki ichki ma'naviy uyg'oqlik va mas'uliyat hissidir.

Ijtimoiy faollik tushunchasining o'rta asrlardagi yani XI asrda bu tushuncha ko'proq “vazifaga sadoqat”, “halollik”, “ilmga intilish”, “rahbar va xalq orasidagi adolat” orqali talqin etilgan. Har bir insonning o'z o'rnini anglab, jamiyat oldidagi burchini halol va fidokorona ado etishi o'sha davrda faol shaxs sifatida ko'rilgan. Ijtimoiy faollik tushunchasi bugungi kunda esa fuqarolarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, tashabbus ko'rsatishi, o'z fikrini erkin ifoda etishi kabilarda tushuniladi. Faol shaxs

– bu jamiyatga foyda keltiruvchi, mas’uliyatni zimmasiga oluvchi yetuk insondir deya ta’riflanadi.

XI asrda hukmdorlar ilm-fan va shaxs kamolotining rivojini qo‘llab-quvvatlagan. Ular atrofida olimlar, mutafakkirlar, shoirlar to‘plangan, muhokamalar o‘tkazilgan. Bu esa faqat saroydagilarni emas, balki keng xalq ommasini ham ijtimoiy hayotga jalb qilishga xizmat qilgan. Davlat boshqaruvida adolat, halollik, va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari ilgari surilgan.

“Hukmdor adolatli bo‘lsa – xalq faol va xotirjam bo‘lur.” [4, B.- 79]

Bu tamoyil xalq bilan rahbar o‘rtasidagi sog‘lom ijtimoiy aloqalarning va faol fuqarolikning tarixiy ildizlarini aks ettiradi.

Asarda ijtimoiy faollik ko‘proq adolat, mas’uliyat, burch va vazifa tushunchalari orqali ifoda etiladi. Har bir insonning o‘z o‘rnida vijdonan ishlashi, boshqalar oldida mas’uliyatni his qilishi – bu faol fuqarolik pozitsiyasining qadimiy talqinidir. Yusuf Xos Hojib bunday deydi:

“Adolat bilan ish yurit, xalqning holini surishtir,

Ularni tingla, dardiga hamdard bo‘l”. [4, B.- 237]

Bu fikrlar davlat rahbarlari, mansabdor shaxslar va xalq orasidagi o‘zaro aloqaning faollikka asoslangan bo‘lishi kerakligini bildiradi

Ijtimoiy faollikni chin ma’noda kuchli va barqaror qiluvchi asos bu — ma’naviyatdir. Insonning vijdoni, axloqiy qarashlari, halollik va adolatga sadoqati, fidoyilik ruhi — bularning barchasi uning jamiyatdagi faolligiga turtki beradi. Yuksak ma’naviyatli shaxs jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydi, uni o‘zining hayotiy burchi deb biladi.

Shu bois, qadimiy sharqona tarbiya tizimida, ayniqsa, buyuk ajdodlarimiz – Imom Buxoriy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy asarlarida ma’naviy kamolotga erishish ijtimoiy taraqqiyotning poydevori sifatida talqin etilgan.

Yusuf Xos Hojibning ta’kidlashicha, jamiyatning barqarorligi va adolatli davlat tuzilishi, avvalo, insonning ma’naviy kamolotiga bog‘liq. Uningcha, inson avvalo o‘zini tarbiyalashi, ma’naviy jihatdan yetuk bo‘lishi kerak:

“Inson avval o‘zini tuzatsin, so‘ng jamiyat to‘g‘ri bo‘lar”. [6, B.- 341]

Bu fikr mutafakkirning falsafiy yondashuvida shaxs va jamiyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Aql va bilim — ma'naviyat asosi deb ta'kidlaydi.

Asarda aql va ilm insonning ruhiy kamolotida markaziy o'rin tutadi. "Qutadg'u bilig"da aql — nur, jaholat esa zulmat deb tasvirlanadi. Muallif fikricha, ilm va tafakkur insonni to'g'ri yo'lga boshlaydi:

“Aql — nur, u bilan topar inson yo'ling”. [7, B.- 453]

Aql insonni hayotdagi ma'naviy qadriyatlarga yetaklaydigan asosiy vosita sifatida talqin etiladi.

Axloqiy tarbiya - komil inson belgisi sifatida Yusuf Xos Hojib axloqni shaxsning eng oliy sifati deb hisoblaydi. Uningcha, faqat aql va bilim bilan cheklanib qolish yetarli emas - ular axloq bilan uyg'un bo'lishi kerak. U sabr, to'g'rilik, hayo, adolat va halollik kabi fazilatlarni inson kamoloti uchun zarur, deb biladi:

“Kimda axloq bo'lsa, u nur kabidir;

kimda yo'q - yuzi qorong'u.” [7, B- 267]

Qoraxoniylar davrida ijtimoiy faollik asosan diniy, iqtisodiy va madaniy sohalarda namoyon bo'lgan. Bu davrda turli ijtimoiy qatlamlar o'rtasida aloqalar kuchaygan, ayniqsa shaharlar markazida ijtimoiy hayot jonlangan. Masjidlar, madrasalar va ziyoratgohlar ijtimoiy hayot markazlari edi. Bu yerlar faqat ibodat qilish uchun emas, balki ilm olish, fikr almashish, muhokama qilish joyi bo'lib xizmat qilgan.

Davlat mulozimlaridan tashqari, imomlar, mudarrislar, qozilar va boshqa diniy yetakchilar ham ijtimoiy fikrga katta ta'sir ko'rsatgan.

Bozorlar va karvonsaroylar ijtimoiy va iqtisodiy aloqalar markazi edi. Odamlar nafaqat tovar almashish, balki yangiliklar olish, fikr almashish, turli bahs-munozaralarda ishtirok etish uchun ham shu joylarga to'planar edi.

Savdogarlar va hunarmandlar jamiyatda ijtimoiy jihatdan faolligi yuqori qatlamlardan bo'lishgan.

O'rta asrlarda Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” va Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asarlari bu davrdagi ilmiy-intellektual faollik mahsulidir.

Ulamolar va shoirlar ijtimoiy hayotda faol qatnashib, hukmdorlar saroylarida, madrasa va jamoat joylarida o'z bilimlari bilan ishtirok etishgan.

Asarda ayniqsa ayollar asosan uy-ro'zg'or doirasida faol bo'lishgan, biroq boy oilalarda va zodagonlar orasida ilmiy, savodli ayollar ham bo'lganligi borasida ham fikrlar mavjud.

“Ayolning o'rni uyda bo'lsada, uning tarbiyasi jamiyatning kelajagini belgilaydi.” [1, B- 157]

Qoraxoniylar davrida ayollar jamiyatda asosan an'anaviy rol o'ynagan bo'lsalar-da, ayrim ijtimoiy, madaniy va diniy jabhalarda faol ishtirok etgan. Ayniqsa saroy ayollari va ilmga intilgan ayollar ma'naviy hayotda muhim o'rin tutganlar.

Oila institutlari ijtimoiy hayotda muhim o'rin tutgan, nikoh, mehnat taqsimoti, urf-odatlar doirasida faol ijtimoiy rol bajarilgan.

Qoraxoniylar davridagi ijtimoiy faollik keng ko'lamli bo'lib, u diniy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy faoliyatlar orqali jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olgan. Bu faollik orqali turkiy musulmon jamiyati shakllanishi va mustahkamlanishida muhim rol o'ynagan. Qoraxoniylar davrida yoshlar jamiyatning faol a'zolariga aylangan. Ularning ilmga intilishi, madaniy va diniy hayotda ishtiroki jamiyatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Yoshlar nafaqat o'z vaqtida, balki keyingi avlodlarning tarbiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini o'z zimmlariga olishgan.

Bu davrda yoshlarning ilmiy, diniy, madaniy va iqtisodiy sohalarda faolligi ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamladi. Qoraxoniylar davrida yoshlar jamiyatda muhim ijtimoiy va madaniy rol o'ynagan. Ushbu davrda yoshlarning roli, asosan, ilm olish, mehnat, va madaniyatni rivojlantirish bilan bog'liq edi. Qoraxoniylar davrida yoshlarning faolligi ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan: ilmiy va madaniy faollik, shuningdek, ijtimoiy va mehnat faoliyati.

XI asrda ijtimoiy faollik g'oyalari o'z davrining siyosiy, ilmiy va ma'naviy muhitida yuksak darajada ifoda topgan. Bu davrda faol fuqaro – bu o'z vazifasini halol bajargan, ilmga intilgan, adolatni targ'ib qilgan va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shgan inson sifatida qaralgan. Yusuf Xos

Hojib va Mahmud Qoshg'ariy kabi mutafakkirlarning asarlari bizga o'sha davrda qanday faol, mas'uliyatli va ma'naviy yetuk shaxslar zarur bo'lganini ochib beradi. Bugun ham bu g'oyalar biz uchun ibrat maktabi bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Davron X.(tarjima) Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig". T.: Ma'naviyat. 2010. 31-38-boblar.
2. Karimov Q. Ilk badiiy doston. – Toshkent:.1976.
3. To'xliiev B. "Qutadg'u bilig"ning poetikasi masalalari. -"O'lmas obidalar" to'plami. Toshkent:.1989.
4. To'xliiev B. Bilim - ezgulik yo'li. Yulduzcha . T.:1997
5. Fitrat. Qutadg'u bilig. "Tanlangan asarlar". (nashrga tayyorl. H.Boltaboev). 2-jild. T.: Ma'naviyat. 2000.
6. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig". Adabiyot xrestomatiyasi. 26 jild. G'.G'ulom.T.:2018.
7. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи Қ.Каримов).—Т.:Фан, 1972. 965-Б

YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLATLARARO MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Sherzod Saydaliyevich Karshiyev,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
“Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda millatlararo munosabatlarni rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o‘rni haqida fikr yuritiladi.*

Jahonda xalqaro, millatlararo, konfessiyalararo hamkorlik va hamjihatlikni mustahkamlash ko‘p jihatdan jamiyat hayotiga milliy mafkuraning umumbashariy tamoyillaridan biri bo‘lgan bag‘rikenglikning samarali joriy etilishiga bevosita bog‘liq. Zero, so‘nggi yillarda dunyoda diniy omil bilan bog‘liq ravishda turli yo‘nalishlardagi jarayonlar avj olib bormoqda. Ko‘p hollarda murakkab va ziddiyatli, ba’zida esa qonli to‘qnashuvlar bilan kechayotgan bunday voqea-hodisalar turli din vakillari o‘rtasida toqat, hurmat, e’tibor va umuman hamkorlik ruhidagi aloqalarni shakllantirish va mustahkamlash ob’ektiv tarixiy zaruriyat ekanligini ko‘rsatmoqda.

Shu sababdan ham – xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat mamlakatimizda strategik vazifalardan biri sifatida belgilab olindi, shuningdek, BMT Bosh Assambleyasi 2018-yilning 12-dekabr oyida o‘tkazilgan yalpi majlisda “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” deb nomlangan maxsus rezolyutsiyani qabul qildi.

O‘zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan hujjat loyihasi BMTning barcha a’zo davlatlari tomonidan bir ovozdan qo‘llab-quvvatlandi. Mazkur rezolyutsiyani qabul qilish tashabbusi 2017-yil 19- sentiyabirda BMT Bosh Assambleyasining NyuYorkdagi 72-sessiyasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari

surilgan edi. O'zbekistonda yangilanish davrida jamiyat ma'naviy davrida jamiyat ma'naviy hayotini sog'lomlashtirish va rivojlantirish, inson omiliga katta e'tibor berish eng asosiy vazifalardan biriga aylandi. "Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar davomida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy-madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi" deya ta'kidlagan edi

Xalqimizning ma'naviyatini tiklashda va rivojlantirishda milliy til va milliy madaniyat, milliy ong, milliy o'z-o'zini anglash, milliy his-tuyg'uni, milliy g'urur va iftixorni o'stirish katta o'rin tutadi. Xalqimizning mustaqallikni qo'lga kiritishi unutilgan ko'pgina qadriyatlar, meroslar qatorida birinchi navbatda mustaqilligimizni mustahkamlaydigan, uning qudratini oshiradigan yangi qadriyatlarni rivojlantirishni zaruriy holat qilib qo'ydi.

Bu yangi ma'naviy qadriyatlar xalqimizning azaliy ezgu maqsadlarini ifodalab milliy istiqlol mafkurasida o'z aksini topdi. "Istiqlol mafkurasida polietnik O'zbekiston xalqining ezgu g'oya – ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish yo'lidagi asriy orzu-intilishlari, hayotiy ideallarini o'zida aks ettiradi". Xalqimizning ma'naviy ehtiyojlari shu yo'ldan og'ishmay borishi natijasida qondirilib boriladi.

Barchaga ma'lumki, milliy g'oya (makura)millatning ma'naviy merosidan oziqlanadi va ayni paytda, uning ma'naviyati rivojlanishiga o'zining ijobiy ta'sirini o'tkazadi. Endi mavzuimizdan kelib chiqqan holda, milliy g'oyaning umuminsoniy negizlari nimalarni o'z ichiga oladi, degan savolga javob berishga harakat qilamiz. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, umuminsoniylik tayyor holda osmondan tushadigan omil emas, u millatlarning ajdodlari tomonidan asrlar davomida yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklardagi, yer yuzida yashayotgan barcha millat, elat va xalqlarning rivojlanish barcha bosqichlari ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan eng ilg'or qismlari asosida shakllanadi.

Bunda millatning o'zi ham umuminsoniy qadriyat sifatida butun insoniyat uchun go'zallikning ramzi sifatidagi maqomining ahamiyatini ham alohida ta'kidlash lozim. Buning ma'no-mazmunini birgina o'zbek millati milliy g'oyasi va mafkurasidagi belgilab qo'yilgan quyidagi tamoyillarni keltirish orqali anglab olish mumkin. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, demokratiya tamoyillariga asoslanadi; xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma'naviyati, an'ana va udumlari, ulug' bobokalonlarimizning o'lmas meroslaridan oziqlanadi; adolat va haqiqat, erkinlik va mustaqillik g'oyalari hamda xalqimizning ishonch va e'tiqodini aks ettiradi; yurt tinchligi, Vatan ravnaqi va xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi; jamiyat a'zolarini, aholin ing barcha qatlamlarini O'zbekistonning buyuk kelajagini yaratishga safarbar etadi; millati, tili va dinidan qat'iy nazar mamlakatimizning har bir fuqarosi qalbida ona Vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalariga sadoqat va o'zaro hurmat tuyg'usini qaror toptiradi; jamoatchilik qalbi va ongiga fikrlar xilma -xilligi, vijdon erkinligi tamoyillariga rioya qilgan holda ma'rifiy yo'l bilan singdiriladi.

Milliy g'oya (mafкура)har bir zamonga tegishli bo'lgan masalalarni har doim o'zida mujassamlantirgan holda zamon talabi va ehtiyojlariga mos ma'naviy bilimlarni oldinga surib kelgan. Milliy g'oyada hozirgi zamonga mos bo'lgan talablar asosida yangi davrga xos ehtiyojlar hisobga olingan. Bular milliy manfaatlarni, ehtiyojlarni o'zida qamrab olgan va xalq ma'naviyatiga to'g'ri keladigan milliy g'oyaning oldiga qo'yiladigan talablardir.

Xalq ma'naviy ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan holda istiqlol mafkurasi oldiga quyidagi talablar zarur qilib qo'yilgan: inson qalbi va ongiga ijobiy ta'sir etadigan tushuncha va tuyg'ular, go'zal va hayotiy g'oyalar tizimini o'zida mujassam etishi; millat, xalq va jamiyatni birlashtiruvchi kuch, yuksak ishonch e'tiqod manbai bo'lishi; har qanday ilg'or g'oyani o'ziga singdirish va har qanday yovuz g'oyaga qarshi javob bera olishi; zamon va davr o'zgarishlariga qarab o'zi ifodalaydigan manfaat, maqsad-muddaolarni amalga oshirishning

yangi-yangi vositalarini tavsiya eta olishi. Bular asosida esa milliy istiqlol mafkurasida xalq ma'naviyatini boyitish, shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan mafkuraviy vazifalar qo'yiladi. Bular quyidagilar: mustaqil dunyoqarash va erkin tafakkurni shakllantirish; hur fikrli, mutelik va jur'atsizlikdan holi bo'lgan, o'z bilimi va kuchiga ishonib yashaydigan insonni tarbiyalash; odamlarimiz ayniqsa, yoshlarimizning irodasini baquvvat qilish, imon-e'tiqodini mustahkamlashga xizmat qiladigan ma'naviy muhit yaratish; vatandoshlarimiz tafakkurida o'zlikni anglash, tarixiy xotiraga sadoqat, muqaddas qadriyatlarimizni asrab-avaylash, vatanparvarlik tuyg'usini kamol toptirish; xalqimizga xos bo'lgan imon, e'tiqod, insof, diyonat, sahovat, halollik, mehr-oqibat, sharmu-hayo kabi fazilatlarni yanada yuksaltirish; mamlakatimizning polietnik xalqi ongi va qalbida "O'zbekiston-yagona Vatan" degan g'oyani shakllantirish va rivojlantirish. Milliy g'oya ozod insonni ulug'laydi, erkin fikr yuritishni targ'ib etadi, ilg'or umumbashariy g'oyalarga suyangan holda uni amalga oshirish uchun kurashga da'vat etadi.

Milliy g'oya millat ma'naviy taraqqiyotini, uning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlashning asosiy manbasi hisoblanadi. Millatning mustaqilligi, ozodligi, erkinligi, uning o'ziga xosligini esa faqat milliy g'oya, ularning moddiy kuchga aylanishi natijasida ta'minlash mumkin bo'ladi.

Professor S.Otamuratovning quyidagi fikriga qo'shilamiz. "Milliy g'oya har bir insonning o'zini anglashi jarayonida shakllana boshlaydi. Insonning shaxs sifatida shakllanishi esa uning o'zini anglashidan boshlanadi. ...Milliy g'oyaning ta'sir doirasi nihoyatda keng bo'lib, u millatning o'ziga xosligini saqlab turish, millat manfaatlari yo'lida millat vakillarini birlashtirish, uyushtirish va taraqqiyot yo'nalishlarini belgilash kabilarga o'zining ta'sirini o'tkazib turadi" Milliy g'oyaning tarixiy, falsafiy ildizlari uning tamoyillari bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning asosiy tamoyillaridan biri insonparvarlik g'oyasi bilan bog'liq ekanligini e'tiborga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Азизхонов А., Мусаев О., Хабибуллаева Д., Эгамбердиева У., Набиев Ғ., Орифхўжаев С. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёт. –Тошкент: —ДИТАФ, 2001. –335 б.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi // —Xalq so‘zi, 2017 yil 20 sentyabr.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. -6 б.
4. Отамуратов С. Миллий ривожланиш фалсафаси. –Тошкент: Академия, 2005. -25 б.
5. Убайдуллаева Р.А., Ата-Мирзаев О.Б. Изучение общественного мнения в Узбекистане: теория, методика, практика. Ташкент: —IQTISOD MOLIYA, 2014. –500 с.

TURIZM SOHASI VA IJTIMOIIY FAOLLIK: O‘ZARO ALOQADORLIK HAMDA MANFAATLAR UYG‘UNLIGI

Usmonova Nigora Aktam qizi,
Toshkent Xalqaro Universiteti
o‘qituvchisi

O‘zbekiston – o‘zining boy madaniy-tarixiy merosi, go‘zal tabiati, mehmondo‘st xalqi bilan dunyoga tanilgan. Yurtimizning turizm sohasidagi salohiyati jahon miqyosida katta e‘tiroflarga sazovor bo‘lganligini yana bir ta’kidlagan holda, bu borada keyingi yillarda xalqaro va mahalliy sayyohlarni turizm obyektlariga jalb etish, o‘ziga xos sayyohlik tajribasini yaratish bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Avvalo, sohaning normativ-huquqiy bazasi birmuncha takomillashtirildi, bir necha qonunlar, tegishli Prezident Farmon va

Qarorlari, hukumat qarorlari hamda bir qator idoraviy farmoyish va hujjatlar ham qabul qilinib, bugangi kunda ular sohaga oid munosabatlarni tartibga solib kelmoqda. Bunday hujjatlar qatorida “Turizm to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, “Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, “Faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, “Madaniy boyliklarning olib chiqilishi va olib kirilishi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, “Madaniy meros obektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, shuningdek davlatimiz rahbarining “O‘zbekiston Respublikasi sayyohlik industriyasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2016-yil 2-dekabrdagi PF-4861-soni Farmoni, “O‘zbekiston Respublikasi Davlat qo‘mitasining turizmni rivojlantirish bo‘yicha faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi 2016-yil 2-dekabrdagi PQ-2666-sonli Qarori, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 2017-yil 21-fevraldagi PF-4965-sonli Farmoni, “Buxoro va Buxoro viloyatida 2017-2019-yillar uchun sayyohlik salohiyatini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017-yil 19-maydagi PQ-2980-sonli Qarori, “O‘zbekiston Respublikasida 2018-2019-yillarda sayyohlikni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi 2017-yil 16-avgustdagi PQ-3217-sonli Qarori, “O‘zbekiston Respublikasining Konsullik Bo‘limi tarifiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 2017-yil 4-dekabrdagi PQ-3423-sonli Qarori, “Chorvoq” erkin turistik zonasini barpo etish to‘g‘risida”gi 2017-yil 5-dekabrdagi PF-5273-sonli Farmoni, “O‘zbekiston Respublikasining sayyohlik salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018-yil 3-martdagi PF-5326-sonli Farmoni, “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018-yil 6-fevraldagi PQ-3509-sonli Qarori hamda “O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulki

qo‘mitasining turizmni rivojlantirish bo‘yicha faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 6-fevraldagi PQ-3510-sonli Qarorlarini ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Bugungi kunda turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining jadal rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Ushbu sohani to‘g‘ri tashkillashtirgan holda rivojlanishi uchun maqbul sharoitlar yaratilsa mamlakat uchun katta daromad olib kelishi mumkin bo‘ladi. BMT ning Jahon sayyohlik tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra 2018 yilda dunyo bo‘ylab sayyohlar soni 1,4 milliarddan oshgan va sayyohlik orqali keladigan daromad butun dunyo daromadini 30 foizini tashkil etmoqda yekan. Ushbu raqamlar ham sayyohlikni naqadar salmoqli soha ekanligini ko‘rsatib turibdi. O‘zbekistonda ham hozirda turizm sohasiga davlat miqiyosida, alohida ye’tibor qaratilmoda.

2018-yil 28-dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev parlamentga Murojaatida barcha sohalar qatorida turizm sohasi borasida quyidagi fikrlarni bildirgan edi: “mamlakatimizning betakror tabiati, milliy qo‘riqxonalar, tog‘li hududlarda turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud, ayniqsa, tibbiyot turizmi, ziyorat turizmi va ekoturizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiyot, balki ijtimoiy sohalar rivojiga ham katta turtki beradi” [1].

O‘zbekiston turizm sohasida dunyo bo‘yicha ulkan salohiyatga yega bo‘lgan davlat hisoblanadi. Yurtimizda 7300 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud va ularni qariyb 200 tasi YUNESKO ro‘yhatiga kiritilgan. Shu bilan birgalikda mamlakatimiz betakror tabiati, go‘zal dam olish maskanlari imkoniyatlaridan foydalanib, yangi turistik yo‘nalishlarni ochish mumkin. Bu sohaga jahon brendlarini faol jalb yetgan holda, biz ziyorat turizmi, yekologik, ma‘rifiy, yetnografik, gastronomik turizm va bu sohaning boshqa tarmolarini rivojlantirishga alohida e’tibor aratishimiz zarur [2].

Shu o‘rinda turizm sohasining ijtimoiy ahamiyati, sohada turli subyektlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda ijtimoiy normalarning ham zaruriyati, shuningdek turistlarning alohida bir

ijtimoiy qatlam, guruh ekanligi, ular ijtimoiy faolligi jamiyat taraqqiyotida ham muhim o‘rin egallashi nuqtai nazaridan turizm sohasining ijtimoiy jihatlariga ham e‘tibor qaratish lozim.

Ijtimoiy qatlam – umumiy xususiyatlari, intilish va manfaatlari hamda ijtimoiy qarashlariga ko‘ra alohida guruhni tashkil etadigan kishilar jamoasi.

Ijtimoiy faollik – ijtimoiy subyektlar (jamiyat, tabaqa, guruh va shaxslar)ning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokining, mehnat hamda madaniy-ma‘rifiy faoliyatining kuchayishi, qonunda belgilab qo‘yilgan huquq va burchlarini to‘liq amalga oshirishga intilishi. Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va xulq-atvorini ongli ravishda boshqarishining asosiy sharti hisoblanadi. Ijtimoiy faollikning uch turi mavjud: ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va madaniyat, mehnat hamda turmush sohasidagi. Mehnat faolligi mehnat munosabatlari sohasida namoyon bo‘ladi va subyektning kasbiy-ijtimoiy vazifani bajarishi bilan bog‘liq holda yuzaga chiqadi. U ijtimoiy faollikning asosiy, belgilovchi turi sifatida e‘tirof etiladi. Uning shakllari quyidagicha: tejamkorlik, saranjomlik uchun harakat, ilmiy-texnikaviy ijodda ishtirok etish, ratsionalizatorlik, ixtirochilik va boshqa harakatlar. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va madaniyat hamda turmush sohasidagi faollik shaxsning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma‘rifiy jarayonlardagi, shaxsiy hayotdagi faoliyatida namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy qonuniyat – jamiyat hayotida obyektiv mavjud bo‘lib, izchil takrorlanib turadigan voqea-hodisalar yoki tarixiy jarayon bosqichlari o‘rtasidagi taraqqiyotni aks ettiradigan barqaror aloqadorlik.

Hozirda O‘zbekistonga keluvchi sayyohlarni qiynovchi muammolardan biri sifatida aeroportlardagi chamadonlarni olishda uzoq vaqt kutishlarni, yoki sayyoh aeroportdan chiqqandan so‘ng u mahalliy taksi haydovchilari orqali mehmonxonalarga yetib olish istagida bo‘lsayu, ammo haydovchilarni chettillarini bilmasligi. Shuningdek, aeroport hududida, sayyoh o‘zi bilan olib kelayotgan chet el valyutasini, mahalliy valyutaga almashtirib olishi uchun mahsus bankomatlar tashkillashtirilmaganligi va valyutani almashtirganidan so‘ng esa o‘sha

yerning o'zida, o'ziga qulay mahalliy transport vositasi uchun (bu avtobus, marshrutli taksi yoki metro xizmatlari bo'lishi mumkin) chipta sotib olish imkoniyati yaratilmaganligini aytib o'tish joizdir. Bu yerda sayyohlarga noqulaylik tug'diradigan eng katta muammolardan yana biri bu shahar ko'chalarida sanitariya-gigiyena shahobchalarining yo'qligidir. Aksari holatlarda O'zbekistonga kelayotgan sayyohlar birinchi navbatda poytaxt Toshkent bo'ylab sayohat qiladi va shundan so'ng boshqa viloyatlarga tashrif buyuradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda turizm sohasida hali amalga oshiriladigan ishlar juda ko'p bo'lib, sohani rivojlantirishda barcha imkoniyatlardan to'liq foydalanish zarur. Ayni paytda olib borilayotgan chora tadbirlar asosida respublikamizda turizm sohasini yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish muhim deb hisoblaymiz:

- turizmga mavsumiy davrni uzaytirish, ko'rsatiladigan xizmat turlarini ko'paytirish va turizm infratuzilmasini yaxshilash;

- mehmonxonalarni ko'paytirish, shu bilan birga, bu yo'nalishda xususiy joylashtirish obyektlari va mehmon uylari tashkil etish;

- sayyohlar tashrif buyuradigan maskanlar va avtomagistral yo'llar bo'yida sanitariya-gigiyena shoxobchalarini ko'paytirish suvenirilar ishlab chiqarish va ularni maxsus kiosklarda sotish, aeroportlarda faoliyat yuritadigan «Duti fri», «Taks fri» tizimidagi savdo shoxobchalarini turistik shaharlarda ham ochish, tadbirkorlik subyektlarini jalb qilgan holda avtomobil ijarasi markazlari va Wi-Fi zonalar tashkil etish.

Bunday chora-tadbirlar kelgusida mamlakatimizda turizmni rivojlantirishda mavjud imkoniyatlarimizdan keng foydalanishga hamda mamlakatimizga xorijiy turistlar oqimi ko'payishiga olib keladi.

IJTIMOIIY FAOLLIK VA EKOLOGIK MAS'ULIYAT: UMUMJAMIYATNING BARQAROR RIVOJLANISHIGA HISSA QO'SHISH

Abduraxmanova Nozima Akbar qizi,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Matematika yo'nalishi talabasi

Toshpo'lotova Jasmina Nuriddin qizi,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

"Matematika va Informatika" yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning o'zaro bog'liqligi, barqaror rivojlanish konsepsiyasida ahamiyatli o'rin tutadi. Bu maqolada ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning jamiyat rivojlanishiga qo'shadigan hissalar, shuningdek, bu masalalarga xalqaro tajribalarning qanday yondashishi va ularning barqaror rivojlanishdagi roli muhokama qilinadi. Maqola davomida ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning ahamiyatini, shu jumladan, ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi yangi yondashuvlarni, shuningdek, mavjud global va mahalliy amaliyotlarni ko'rib chiqamiz.*

Kalit so'zlar. *Ijtimoiy faollik, ekologik mas'uliyat, barqaror rivojlanish, ekologik barqarorlik, fuqarolik jamiyati, xalqaro tajribalar, yashil iqtisodiyot, ijtimoiy mas'uliyat.*

Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning o'zaro bog'liqligi bugungi kunda jamiyatlar uchun dolzarb masalaga aylangan. Ekologik mas'uliyat nafaqat davlatning yoki hukumatning burchi, balki har bir fuqaroning, jamoaning va tashkilotning mas'uliyati bo'lib, uning asosiy vazifasi atrof-muhitni himoya qilish, tabiatni asrab-avaylash va barqaror rivojlanishni ta'minlashdan iborat. Ijtimoiy faollik esa, fuqarolarning jamiyatdagi o'zgarishlarga, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarga faol aralashishini anglatadi. Bugungi kunda ijtimoiy faollik faqat siyosiy yoki ijtimoiy masalalar bilan cheklanmay, ekologik muammolarni hal qilishda ham muhim o'rin egallaydi. Dunyo bo'ylab ijtimoiy faollik va ekologik

mas'uliyatga bo'lgan yondashuvlar o'zgarmoqda. Yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik va barqaror rivojlanish masalalari faqatgina hukumatlar yoki tashkilotlar darajasida hal qilinmaydi, balki har bir insonning kundalik faoliyatiga ham bog'liq. Shu nuqtai nazardan, ekologik mas'uliyatni faqat qonunlar va normativ-huquqiy aktlar bilan cheklash emas, balki uning fuqarolik jamiyatining turli qatlamlari tomonidan faol qo'llab-quvvatlanishi zarur.

Misol sifatida, Yevropa Ittifoqi va Kanada kabi rivojlangan mamlakatlarda ekologik faollik va ijtimoiy mas'uliyatga bo'lgan yondashuvlar o'zining samaradorligini ko'rsatmoqda. Yevropa Ittifoqi, ayniqsa, o'z hududidagi ekologik mas'uliyatni oshirishga qaratilgan siyosatlarni amalga oshirishda fuqarolik jamiyatining o'rni muhimligini ta'kidlamoqda. Yevropa hududida yashil energiya, chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini tejash kabi ekologik masalalar bo'yicha ijtimoiy faollik katta ahamiyat kasb etmoqda. Bunday siyosatlar fuqarolarni, notijorat tashkilotlarni, biznes va davlatni birlashtirib, umumjamiyat manfaatlarini ta'minlashga yordam beradi. Kanadada esa ekologik faollik davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va mamlakatning ekologik siyosatlari har bir fuqaroning va jamoaning faolligini oshirishga qaratilgan. Kanadada "green jobs" (yashil ish o'rinlari) yaratish, ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorlikda ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi tashabbuslar mamlakatning rivojlanish modeliga aylanmoqda. Bu holat nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki barqaror iqtisodiy o'sish va jamiyatning iqtisodiy farovonligini oshirishga qaratilgan. O'zbekistonning ekologik siyosatlari ham shu yo'nalishda rivojlanmoqda. So'nggi yillarda mamlakatda ekologik mas'uliyatni oshirish bo'yicha turli tashabbuslar ilgari surilmoqda. Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatni birlashtiruvchi loyihalar, xususan, barqaror rivojlanish, suv resurslaridan foydalanish va ekologik tarbiya sohalarida jiddiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. O'zbekistonning ekologik mas'uliyatni kuchaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlari, fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan ijtimoiy loyihalar bilan to'ldirilmoqda. Shu bilan birga, davlat va fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy sheriklik modeli ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro miqyosda ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning o'zaro uyg'unligi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda katta rol o'ynaydi. BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs) doirasida atrof-muhitni himoya qilish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishning barqarorligini oshirish bo'yicha global hamkorlikni kuchaytirish zarurati ta'kidlanmoqda. Bu maqsadlarga erishishda ijtimoiy faollikning roli beqiyosdir. Fuqarolar, biznes va davlat o'rtasida o'zaro mas'uliyatli hamkorlik barqaror rivojlanishning asosiy omilidir. Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning uyg'unlashuvi nafaqat jamiyatning atrof-muhitni himoya qilishga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi, balki umumjamiyat manfaatlariga xizmat qiladi. Bu jarayonda innovatsion texnologiyalar va ilmiy-tadqiqotlar ham o'rin tutadi. Masalan, yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va ekologik innovatsiyalar ijtimoiy faollikni yuqori darajaga ko'tarishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, jamiyatlar va davlatlar o'rtasida mustahkam hamkorlik, ayniqsa, ekologik mas'uliyatning ahamiyatini tushunish va unga amal qilishni ta'minlaydi.

Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishdagi o'rni juda muhimdir, chunki u fuqarolarni va jamoalarni ekologik masalalarga faol jalb etadi. Hozirgi kunda global miqyosda ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning integratsiyasi orqali yangi barqaror rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlashga yo'naltirilgan. Dunyo miqyosida ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatni oshirish uchun bir nechta global tashabbuslar mavjud. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs) doirasida ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatga alohida e'tibor qaratilgan. Bu maqsadlar orasida, masalan, atrof-muhitni himoya qilish, barqaror energiya manbalaridan foydalanish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga oid aniq yo'nalishlar ko'rsatilgan. BMTning ekologik siyosatlari fuqarolarni nafaqat davlatlar miqyosida, balki mahalliy jamoalarda ham faol ishtirok etishga undaydi. Shuningdek, yashil

iqtisodiyot va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish, ijtimoiy faollikning ekologik mas'uliyatni oshirishdagi o'ziga xos vositasiga aylangan. Shu nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqi va Kanada kabi rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy faollikni ekologik mas'uliyatga bog'lab, yashil texnologiyalar va resurslarni tejashga asoslangan siyosatlarni ishlab chiqishmoqda. Bu siyosatlar fuqarolarni ham ekologik mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga undaydi, shu bilan birga, ularni yashil iqtisodiyotga oid yangiliklar bilan tanishtiradi.

Ijtimoiy faollikni oshirish va ekologik mas'uliyatni kuchaytirish uchun mahalliy va global miqyosda amalga oshirilgan tashabbuslar muhim rol o'ynaydi. Masalan, Shvetsiya va Daniya kabi davlatlar, ekologik barqarorlikni ta'minlashda fuqarolik jamiyatining o'zni katta ekanligini ta'kidlaydi. Bunday mamlakatlarda ekologik faollikni targ'ib qilish va fuqarolarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish bo'yicha turli o'quv dasturlari, targ'ibot kampaniyalari va ijtimoiy loyiha tashabbuslari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda ham ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning integratsiyasi tobora ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatda ekologik masalalar bo'yicha jamiyatni anglash va faollikka undashga qaratilgan ko'plab loyihalar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi fuqarolarni nafaqat ekologik mas'uliyatga, balki barqaror rivojlanish g'oyalariga ham jalb etishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatni qo'llab-quvvatlashda yashil texnologiyalar va innovatsion ekologik yechimlar asosiy vosita sifatida ishlatilmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham yordam beradi. Yashil energetika va qayta ishlanadigan resurslar sohasida ilg'or yondashuvlar ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan kuchli instrumentlarga aylangan. Bular barcha ijtimoiy qatlamlarga, ayniqsa yosh avlodga ekologik ongni oshirishda yordam beradi.

Texnologik innovatsiyalar ham ekologik mas'uliyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Internet orqali ekologik ta'lim berish, ekologik axborotlarni tarqatish va ekologik jihatdan mas'uliyatli iste'mol qilishni targ'ib qilishda yangi texnologiyalar va raqamli vositalardan keng

foydalanilmoqda. Shu tarzda, ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatni yaxshilash uchun raqamli platformalar va ekologik mobil ilovalar yordamida aholining faoliyatini rag'batlantirish mumkin. Shuningdek, jamiyatlarning ekologik mas'uliyatga bo'lgan qiziqishini oshirishda atmosfera isishi, ko'klamlarning o'zgarishi va tabiiy ofatlar kabi global muammolar ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu masalalar ijtimoiy faollikni kuchaytirishga, ekologik ongni oshirishga va barqaror rivojlanish g'oyalariga asoslangan tashabbuslarni rivojlantirishga imkon yaratmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatning o'zaro bog'lanishi, fuqarolik jamiyatlarining o'zgaruvchan ehtiyojlariga mos ravishda, ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar nafaqat atrof-muhitni himoya qilish, balki ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Barcha davlatlar, shu jumladan O'zbekiston, xalqaro tajribalarni o'rganib, ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyatni rivojlantirish orqali umumjamiyat manfaatlarini ta'minlashda muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toshpo'lotova, Jasmina, and O'ktamov Madadjon. "Boshlangich talim yo'nalishi talabalarini informatika fanini o'qitishda interaktiv usullardan foydalanish." *PEDAGOGS* 51 (2024): 115-119.
2. Madadjon, O'ktamov. "Translation Problems and Literary Translation in Uzbek literature: research, problems and solution." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILiy TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR* 1.7 (2025): 326-331.
3. Boqiyeva, Farida, and Madadjon O'ktamov. "MATEMATIKANI O'QITISHDA MASALANING BAJARADIGAN FUNKSIYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 50-52.
4. Bekmurodov, Nodirbek, and Asal Uralova. "O'RTA SINFLARDAGI BOLALARGA INFORMATIKA O'QITISHNING KREATIV G'OYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 39-41.
5. Ernazarova, Lola. "WEB-SAHIFANI BO'LIMINI O'QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 53-55.

MEDIADA IJTIMOIIY MAS'ULIYAT TUSHUNCHASI

Qurbonova Nafisa Shavkat qizi,

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy mas'uliyati tushunchasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil etiladi. Mediada ijtimoiy mas'uliyatning tarixi, mohiyati va zamonaviy talqini yoritiladi. Jumladan, jurnalistikaning axloqiy tamoyillari, yolg'on axborot tarqatish holatlari va ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi ijtimoiy rolga e'tibor qaratiladi. Misollar asosida media mahsulotlarining jamiyatga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy mas'uliyat, jurnalistika etikasi, ommaviy axborot vositalari, media axborot, so'z erkinligi, dezinformatsiya, media nazariyalar.

Ommaviy axborot vositalari (OAV) demokratik jamiyatning ajralmas qismi sifatida nafaqat axborot yetkazish, balki ijtimoiy ongni shakllantirish, odob-axloq me'yorlarini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Biroq, OAV faoliyatining jamiyat hayotiga ta'siri uning axloqiy mas'uliyatiga bevosita bog'liq. Shu sababli "mediada ijtimoiy mas'uliyat" tushunchasi jurnalistika amaliyotida muhim konsepsiyalardan biri sifatida qaraladi. Avvalo ijtimoiy mas'uliyatning nima ekanligini bilib olsak.

Ijtimoiy mas'uliyat – bu shaxs, jamoaning o'z qarorlari va xatti-harakatlarining boshqa odamlarga va atrof-muhitga ta'sirini hisobga olgan holda jamoa manfaatlarini ko'zlab harakat qilishning ma'naviy va axloqiy majburiyatidir. Bu tushuncha bugun paydo bo'lib qolgan qarash emas.

1953-yilda Bowen Howardning "Social Responsibilities of the Businessman" asarida ilk bor qo'llanilgan. [1] Termin dastlab iqtisodiy etikada qo'llanilgan bo'lsa-da, keyinchalik u sotsiologik, kommunikatsion va fuqarolik nazariyalarida ham asosiy tushunchalardan biriga aylanadi. Davrlar o'tishi bilan ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha bir necha olimlar ilmiy

izlanishlar olib borishdi. Ularning har qaysisi bu termini turlicha izohlaydi. Max Weber nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi jamiyatdagi ijtimoiy aksiyalarni tushunishda etika va axloqiy mas'uliyatni hisobga olishni talab qiladi. Uning fikricha, jamiyatdagi ijtimoiy tizimlar individlar tomonidan ishlab chiqiladi va ularning harakati tizimni mustahkamlash yoki buzishga olib kelishi mumkin.[2] Kapitalizmga qarshi chiqqan nemis olimi, iqtisodchi Karl Marxning ijtimoiy mas'uliyatga bo'lgan yondashuvi, iqtisodiy va sinfiy tizimlar asosida shakllanadi. U, ijtimoiy mas'uliyatning haqiqiy bajarilishi faqat kapitalizmni yo'q qilish va sinfiy tenglikni tiklash orqali amalga oshirilishi mumkin deb hisoblagan.[3] Emil Dyurkgeym nazariyasiga ko'ra, jamiyatni bir butun saqlab turuvchi kuch – bu ijtimoiy birdamlikdir.[4]

- Mexanik birdamlik (an'anaviy jamiyatlarda) – umumiy qadriyatlar asosida shakllanadi.

- Organik birdamlik (zamonaviy jamiyatlarda) – ixtisoslashgan rollar va o'zaro bog'liqlik asosida yuzaga keladi.

Ijtimoiy mas'uliyat aynan mana shu birdamlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy tizimlar nazariyasi asoschisi Tolkott Parsons esa jamiyatni tizim sifatida ko'radi va u to'rtta asosiy funksiyaga ega deb hisoblaydi:

- Moslashuv
- Maqsadga yo'naltirish
- Integratsiya (birlashtirish)
- Legitimlik (qonuniylik)

Ijtimoiy mas'uliyat aynan integratsiya va legitimlikni ta'minlash orqali jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi.[5] Yana bir olim Millsning nazariyasiga ko'ra, haqiqiy ijtimoiy mas'uliyat shunchaki axloqiy yoki huquqiy majburiyat emas. Bu — tashqi muhitni tushunishga asoslangan ongli harakatdir.[6] Har bir shaxs jamiyatdagi tizimli muammolarni anglab yetgan holda o'z pozitsiyasini bildirishga va ijtimoiy o'zgarishlarga hissa qo'shishga intilishi zarur. Mills shaxslarni o'zlarining individual muammolarini (masalan, ishsizlik, kambag'allik, oilaviy muammolar) oddiygina shaxsiy muvaffaqiyatsizlik emas, balki ularni yuzaga keltirgan

kengroq ijtimoiy tizim va tarixiy jarayonlar bilan bog'liq holat sifatida anglashga chorlaydi. Bu esa ijtimoiy ongga egalikni anglatadi, ijtimoiy ongga ega inson ijtimoiy mas'uliyatlidir deydi muallif. Mills ijtimoiy mas'uliyatni faol fuqarolik ishtiroki, tanqidiy fikrlash, tuzilmalarga nisbatan ongli yondashuv kabi komponentlar bilan bog'laydi.

Sotsiologiyada ijtimoiy mas'uliyat bu shaxs yoki guruhning jamiyat oldidagi axloqiy, huquqiy va fuqarolik burchlarini anglab, o'z xatti-harakatlari jamiyatga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini hisobga olib yashashi. Bu tushuncha jamiyatning umumiy farovonligini ta'minlashda insonlarning ijtimoiy tizimdagi o'rnini, mas'uliyatini va qarorlarining ta'sirini ifodalaydi. Sotsiologik yondashuvda ijtimoiy mas'uliyatning asosiy jihatlari quyidagilar:

1. Jamoaviy farovonlik uchun harakat: Ijtimoiy mas'uliyat insonlarning shaxsiy manfaatlaridan ko'ra jamiyat manfaati yo'lida faoliyat yuritishini talab qiladi. Masalan, ko'ngillilik, adolatni qo'llab-quvvatlash yoki atrof-muhitni asrash kabilar bunga misoldir.

2. Ijtimoiy rollar va normalar: Sotsiologiyada mas'uliyat ko'pincha insonning o'z ijtimoiy roliga (ota-ona, fuqaro, o'qituvchi) mos harakat qilishida namoyon bo'ladi. Bu normalarga rioya qilish jamiyatdagi muvozanatni saqlaydi.

3. Ijtimoiy tuzilmalar doirasidagi javobgarlik: Har bir inson yoki tashkilot o'z harakatlarining jamiyatga ta'sirini hisobga olib javobgar bo'lishi kerak.

4. Axloqiy ong va ongli tanlov: Ijtimoiy mas'uliyat odamlarning boshqalarga ta'sirini anglash asosida qilgan axloqiy tanlovlarida ifodalanadi

Media sohasida ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi 20-asr o'rtalarida shakllandi.

1949-yilda AQShda Matbuot erkinligi komissiyasi tashkil etildi, bu media ijtimoiy mas'uliyatining asosini qo'ydi. Ushbu komissiya matbuotning jamiyatga xizmat qilishi va axloqiy me'yorlarga rioya qilishi kerakligini ta'kidladi. Oksford universiteti Xalqaro media etikasi markazi tadqiqotchisi Melisanda Mildtonning fikrlariga ko'ra

jurnalistikadagi “media etikasi” tushunchasi sotsiologiya va shunga yondosh boshqa sohalarida “ijtimoiy mas’uliyat” terminiga muvofiq keladi. 1956-yil Siebert, Peterson va Schramm tomonidan chop etilgan “Four theories of the press” kitobida ijtimoiy mas’uliyat nazariyasi rasmiylashtirildi.[7] Bu nazariya matbuotga to‘liq erkinlik beradi, lekin ayni paytda jamiyat manfaatlariga xizmat qilish va tashqi nazoratni (ommaviy muhokama yoki o‘z-o‘zini tartibga solish) qabul qilishni talab qiladi. Unga ko‘ra, ommaviy axborot vositalari (OAV) erkin bo‘lishi kerak, biroq bu erkinlik cheklanmagan emas – u ijtimoiy javobgarlik bilan birga kelishi kerak. Media jamiyat manfaatlariga xizmat qilishi va faqat tijorat maqsadida ishlamasligi lozim. Media davlat senzurasidan ozod bo‘lishi kerak, lekin bu erkinlik o‘z- o‘zini axloqiy va professional tamoyillar asosida tartibga solishni talab qilishi (masalan, etik kodekslar, jamoatchilik kengashlari) ta’kidlanadi.

Ijtimoiy mas’uliyatli media quyidagi vazifalarni bajarishi kerak:

1. Jamiyatni to‘g‘ri, aniq va muvozanatli axborot bilan ta’minlash;
2. Jamoatchilik fikrini shakllantirishda vositachilik qilish;
3. Turli nuqtayi nazarlarni ifodalashga imkon berish;
4. Madaniy, axloqiy va demokratik qadriyatlarni mustahkamlash;
5. Hokimiyat ustidan ochiq nazorat qilish

Marshall McLuhan: “Mediani tushunish: insoniyat kengaytmalari” asarida “Ommaviy kommunikatsiya” (Mass communication) orqali medianing jamiyatdagi roli haqida gapiradi. U “Ommaviy media” orqali jamiyatni shakllantirishda “qutqaruvchi” va “tarqatilgan” ijtimoiy mas’uliyatlarni ajratib ko‘rsatgan. Media tarmoqlari ijtimoiy mas’uliyatni bajarishda muhim rol o‘ynaydi, chunki ular ma’lumotni tarqatish, qarorlarni qabul qilishda ta’sir ko‘rsatish va ijtimoiy o‘zgarishlarga yordam berish imkoniyatiga ega degan fikrlarni keltirib o‘tgan.[8] Noam Chomsky “The responsibility intellectuals” (Intellektuallarning mas’uliyati) asarida media kompaniyalarining siyosiy va iqtisodiy ta’siridan xavotirda bo‘lgan Uning nuqtai nazariga ko‘ra, media ijtimoiy mas’uliyatni to‘liq bajarish uchun ularning mustaqilligi va to‘g‘ri axborot taqdim etish qobiliyati zarur. Ammo, amalda, media ko‘pincha yirik

iqtisodiy manfaatlarga bo'ysunadi, shuning uchun ular ijtimoiy mas'uliyatni bajarishdan ko'ra, ma'lum guruhlarining manfaatlarini himoya qiladi. "Haqiqatni aytish va yolg'onlarni fosh qilish-ziyolilarning mas'uliyatidir."-deydi olim.[9]

Media ijtimoiy mas'uliyat bevosita so'z erkinligiga borib taqaladi. Bu tushunchalar o'zaro bog'liq bo'lib, ularni quyidagicha izohlash mumkin.

O'zaro bog'liqlik

So'z erkinligi

Fikr bildirish huquqini ta'minlaydi

Erkinlikni himoya qiladi

Tanqid qilish, haqiqatni aytish imkonini beradi

Ijtimoiy mas'uliyat

Bildirilgan fikrning ijtimoiy oqibatini hisoblaydi

Erkinlikdan foydalangan holda jamiyatga ziyon yetkazmaslikni nazorat qiladi

Haqiqatni aytishda odamlar huquqlarini poymol qilmaslikni taqazo etadi

Masalan, jurnalist biror korrupsiya holatini yoritayotgan bo'lsa u so'z erkinligiga tayangan holda bu mavzuni ko'tarishga haqli ammo faktlarni isbotlamasdan turib, kimnidir obro'siga putur yetkazsa, bu ijtimoiy mas'uliyatsizlik hisoblanadi. Demak shunday xulosa qilish mumkin. Ijtimoiy mas'uliyat "Men xohlaganimni aytaman" emas, balki "Men aytgan har bir gapim uchun javobgarman" degan yondashuvdir. Ammo bugun mediada bu qoidani buzayotganlar talaygina. Filologiya fanlari doktori B.Alimov o'zining "Ikkisidan birini tanlang: pandemiya yoki infodemiya" nomli maqolasida mazkur holatni quyidagicha izohlaydi: "Ayrim jurnalist va bloggerlar nafaqat ijtimoiy himoya, sog'liqni saqlash tizimi, balki davlat boshqaruvi tizimiga ham ishonchsizlik kayfiyatini keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan materiallarni tarqatishga o'tib olishdi. Bundan tashqari koronavirusga chalingan oddiy hamyurtlarimiz va qurbonlar shaxsiga nisbatan daxlsizlik prinsiplarini ko'r-ko'rona

buzayotganliklariga guvoh bo'layapmiz."[10] Bunday holatlarni OAVda ko'plab uchratishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy OAVlar axborot beruvchi emas, balki jamiyatga ta'sir qiluvchi kuchga aylangan. Shu sababli jurnalistlar nafaqat qonun oldida, balki ijtimoiy va axloqiy jihatdan ham mas'uliyatli bo'lishlari kerak. OAVda ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini mustahkamlash orqali sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brown, H.R. (1953). Social responsibilities of the businessman. University of IOWA press.
2. Weber, M. (1919). Politics as a Vocation. Munic University.
3. Karl, M. (1848). The communist manifesto. United Kingdom by Severn.
4. Durkheim, E. (1984). The division of labor in society. Great Britain by Macmillan Education Ltd.
5. Parsons, T. (2013). The social system. Taylor&Francis.
6. Mills, C.W. (1959). The sociological Imagination. Oxford University Press.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARINING IJTIMOY FAOLLIKKA TA'SIRI

Ostanaqulov Xojiakbar Mansurqul o'g'li,
Andijon davlat texnika instituti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ijtimoiy faollikni oshirishdagi o'rni va roli tahlil qilingan. Unda AKT vositalari orqali jamiyat a'zolarining faol

ishtirokini ta'minlash, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy harakatlarga ta'siri, shuningdek, raqamli vositalarning salbiy jihatlari va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. O'zbekiston tajribasi misolida AKT asosida ijtimoiy faollikni rivojlantirishning amaliy natijalari va istiqbollari ko'rib chiqilgan. Maqola davomida axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlikni oshirish zarurati alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy faollik, raqamli madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar, OAV, fuqarolik jamiyati, O'zbekiston, raqamli islohotlar, axborot xavfsizligi, onlayn platformalar.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bugungi globallashuv davrida AKT nafaqat iqtisodiy va ma'lumot almashish vositasi sifatida, balki ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylangan. Har bir inson kundalik faoliyatida internet, mobil aloqa, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalardan foydalanar ekan, ularning jamiyat bilan bog'lanish, fikr bildirish va umumiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlari kengaymoqda. Ayniqsa, yosh avlod uchun AKT – bu nafaqat texnologik vosita, balki ijtimoiy ong va faollikni shakllantiruvchi muhim omildir [1].

Shuningdek, davlat boshqaruvida ochiqlikni ta'minlash, fuqarolar murojaatlarini tez va samarali ko'rib chiqish, hamda aholining ijtimoiy fikrini tahlil qilishda AKT muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. E-hukumat, raqamli xizmatlar va onlayn platformalar orqali aholi o'z fikrini erkin bildirishi, tashabbus ko'rsatishi va ijtimoiy loyihalarda qatnashishi uchun imkoniyatlar yaratilyapti. Bu esa jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirishda AKTning o'rni beqiyos ekanini ko'rsatadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari fuqarolarning ijtimoiy faolligini shakllantirishda o'ziga xos platforma bo'lib xizmat qilmoqda. Avvallari odamlar jamoat yig'inlari yoki ommaviy uchrashuvlar orqali ijtimoiy muammolarga munosabat bildirishgan bo'lsa, bugungi kunda bu jarayonlar virtual makonga ko'chdi. Onlayn forumlar, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va turli mobil ilovalar orqali har bir fuqaro o'z fikrini ommaga yetkazish, dolzarb muammolarni ko'tarish va jamoatchilikni jalb etish

imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa ijtimoiy faollikning doimiy va interaktiv shaklda namoyon bo'lishiga zamin yaratdi [2].

AKT fuqarolarga nafaqat axborot olish, balki axborot yaratish va tarqatish imkonini ham berdi. Masalan, biror mahalliy muammoni yoritgan fuqaroning posti ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalib, muammoning hal qilinishiga sabab bo'lmoqda. Shuningdek, elektron petititsiyalar, jamoaviy so'rovnomalar va onlayn kampaniyalar orqali aholining ijtimoiy talablarini ifodalash imkoniyati ham kengaydi. Bu kabi raqamli faoliyat turlari orqali fuqarolar o'zlarining jamiyatdagi o'rnini anglab, ijtimoiy jarayonlarda bevosita ishtirok etishga intilmoqda.

Fuqarolik pozitsiyasining shakllanishida AKTning imkoniyatlari keng, ammo eng muhimi — bu texnologiyalar orqali jamiyatdagi muhim mavzular yuzasidan jamoaviy fikr paydo bo'ladi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy birdamlik va o'zaro hurmatni mustahkamlaydi [3].

Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari zamonaviy jamiyatda ijtimoiy harakatlarning shakllanishi, rivojlanishi va keng jamoatchilikka yetib borishida markaziy rol o'ynaydi. Facebook, Telegram, Instagram, Twitter kabi platformalar orqali turli tashabbuslar, fuqarolik jamiyati loyihalari va jamoaviy harakatlar tezda tashkil etilib, millionlab odamlarga yetkazilmoqda. Bunda axborot oqimi tezligi, xabarning ommaviy tarqalish imkoniyati va interaktivlik darajasi ijtimoiy tarmoqlarni ijtimoiy faollikning asosiy vositasiga aylantirdi.

Masalan, ekologik muammolar, inson huquqlari, sog'liqni saqlash yoki ta'lim sohasidagi kamchiliklar yuzasidan boshlangan oddiy bir post yoki video millionlab ko'ruvchilarga yetib borishi, hatto davlat tashkilotlarining e'tiborini jalb qilishi mumkin. Bu esa aholi ishtirokida muammolarga tezkor reaksiya berish, yechim topish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, blogerlar va faol fuqarolar ijtimoiy adolatsizlik, qonunbuzarlik holatlarini yoritish orqali jamiyatda kuzatuvchanlik va javobgarlik muhitini kuchaytirmoqda [4].

Ommaviy axborot vositalari ham ijtimoiy harakatlarga axboriy maydon yaratish orqali ularning rasmiy doiralarda ko'rib chiqilishiga, jamoatchilik orasida muhokama qilinishiga va qo'llab-quvvatlanishiga

imkon yaratadi. Ayniqsa, onlayn nashrlar va mustaqil internet saytlar turli fikrlar, tahlillar va ijtimoiy tashabbuslarni yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Demak, ijtimoiy tarmoqlar va OAV ijtimoiy faollikni rivojlantiruvchi kuchli vosita bo'lib, ularning mavjudligi fuqarolarni befarqlikdan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali ijtimoiy faollik rivojlanayotgan bo'lsa-da, ushbu vositalarning ayrim salbiy jihatlari ham mavjud bo'lib, ular ijtimoiy jarayonlarga noxush ta'sir ko'rsatishi mumkin. Eng avvalo, noto'g'ri yoki yolg'on axborotning keng tarqalishi jamoatchilik orasida chalg'ituvchi fikrlar va tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa jamiyatdagi muhim ijtimoiy masalalarning noto'g'ri talqin qilinishiga, ishonchsizlik muhitining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan feyk xabarlar fuqarolarning fikrini manipulyatsiya qilish vositasiga aylanmoqda [5].

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda haddan tashqari ko'p vaqt o'tkazish va virtual hayotga to'liq berilib ketish ayrim hollarda real ijtimoiy faollikni susaytiradi. Fuqarolar faqat onlayn izohlar yoki layklar orqali o'z faolligini ifodalaydi, lekin amaliy harakatlar qilishga sust qaraydi. Bu esa ijtimoiy faollikning yuzaki shaklga aylanishiga olib keladi. Shuningdek, texnologiyalardan foydalanish imkoniyatining notekis taqsimlanishi — ya'ni raqamli nomutanosiblik — ayrim aholi qatlamlarini ijtimoiy jarayonlardan chetda qoldiradi.

Shuningdek, ayrim siyosiy yoki iqtisodiy manfaatdor guruhlar AKT imkoniyatlaridan noto'g'ri foydalanib, fuqarolarning fikrini boshqarishga, sun'iy ijtimoiy harakatlar uyushtirishga harakat qilishi mumkin. Bu esa ijtimoiy faollikning sof va tabiiy shakllariga tahdid soladi. Shunday ekan, ijtimoiy faollikni AKT orqali rivojlantirishda nafaqat texnik vositalar, balki axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash va axborot xavfsizligini ta'minlash ham muhim o'rin tutadi [6].

O'zbekistonda so'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish borasida jiddiy islohotlar amalga oshirildi. Raqamli texnologiyalarni jamiyatning turli sohalariga tatbiq etish orqali aholining ijtimoiy faolligi sezilarli darajada oshdi.

Masalan, “Mening fikrim” elektron petititsiyalar portali, “E-ombudsman”, “E-petition”, “Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali” kabi loyihalar fuqarolarning muammolarini bevosita davlatga yetkazish va ularni hal qilishga xizmat qilmoqda. Ushbu platformalar orqali minglab murojaatlar berilib, ko‘plab masalalar ijobiy hal qilinmoqda, bu esa fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etishiga keng yo‘l ochmoqda.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali nafaqat shaxsiy fikrlar bildirilyapti, balki mahalliy va respublika miqyosidagi dolzarb masalalar bo‘yicha ochiq muhokamalar olib borilmoqda. Davlat tashkilotlari va mas’ul xodimlar ham ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etib, fuqarolar bilan ochiq muloqot qilmoqda. Bu esa jamiyatda ishonch muhitini mustahkamlab, raqamli diplomatiya shakllanishiga olib kelmoqda [7].

Kelajakda O‘zbekistonda AKT asosida ijtimoiy faollikni yanada rivojlantirish uchun bir qator strategik yo‘nalishlar mavjud. Jumladan, axborot madaniyatini rivojlantirish, yoshlar orasida raqamli savodxonlikni oshirish, internet infratuzilmasini yanada kengaytirish, shuningdek, axborot xavfsizligini ta’minlash ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Shuningdek, sun’iy intellekt va tahliliy platformalarni joriy qilish orqali fuqarolarning ehtiyojlarini yanada chuqurroq o‘rganish va ularga mos echimlar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaev Akhrorjon Axadjon o‘g‘li, “Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining muammolari va yechimlari”, Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi, 2023-05-15.
2. A.T. Kenjabayev, “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari”, O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017.
3. Dilshod Sobirov Solayevich, “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan pedagogik tizimni o‘zgartirishning strukturaviy-funksional jihatlari”, Academic Research in Educational Sciences, 2023-11-04.
4. F. Mulaydinov, “Digital Economy Is A Guarantee Of Government And Society Development”, Ilkogretim Online, 2021.

5. F. Mulaydinov, D. Solidjonov, “Virtual va to‘ldirilgan reallik texnologiyalari”, Tamaddun, 2022.

6. F. Mulaydinov, M. Butaboyev, T. Shodiyev, “Raqamli iqtisodiyot yuksalishning mezonlari”, XII xalqaro iqtisodchilar forumi, 2020.

FUQAROLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN XALQARO MEXANIZMLAR

Berdimurod Xolbekov,
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan xalqaro mexanizmlar tahlil qilinadi. Jumladan, fuqarolik ta’limi, qatnashuvchi byudjetlashtirish, raqamli demokratiya, fuqarolik lotereyalari, jamoatchilik yig’ilishlari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik kabi vositalarning mazmuni ochib beriladi. Maqolada ushbu mexanizmlarning samaradorligi, jamiyatda faol fuqarolikni shakllantirishdagi roli va ularni O‘zbekiston sharoitida tatbiq qilish imkoniyatlari keng yoritilgan. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari, huquqiy ma’rifat va jamoat tadbirlarining ijtimoiy faollikka ta’siri xususida ham fikr yuritiladi. Maqolada fuqaroning davlat ishlarida faol ishtirokini ta’minlash orqali kuchli va adolatli jamiyat barpo etish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy faollik, fuqarolik ta’limi, raqamli demokratiya, qatnashuvchi byudjetlashtirish, fuqarolik jamiyati, nodavlat tashkilotlar, elektron petitsiya, jamoatchilik yig’ilishi, huquqiy ong, davlat boshqaruvi, fuqarolar ishtiroki, jamoaviy qarorlar, jamiyat taraqqiyoti.

Fuqarolarda ijtimoiy faollikni uyg‘otish zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy faollik nafaqat siyosiy jarayonlarda, balki jamoatchilik hayoti, mahalliy boshqaruv, davlat

xizmati, ekologik muammolar va madaniy tadbirlarda ham fuqarolarning o'z joyini topishi va faol ishtirok etishini anglatadi. Jahon tajribasida bu maqsadga erishish uchun qo'llanilayotgan mexanizmlar turlicha va o'zaro uyg'unlikda ishlaydi. Maqolada rivojlangan mamlakatlardagi samarali mexanizmlar tahlil qilinib, ularni O'zbekiston shart-sharoitlariga moslash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Avvalo, fuqarolik ongini shakllantirish va uni rivojlantirish ta'lim orqali amalga oshiriladi. Maktab va universitetlarda joriy etilgan fuqarolik ta'limi insonning davlatga munosabatini aniqlaydigan asosiy mezonlardan biriga aylangan. Masalan, AQSH va Finlyandiyada bolalarga maktab yoshidanoq huquqiy bilimlar, davlat tuzilmasi, fuqarolik burchi haqida ta'lim beriladi. Bu orqali fuqarolar o'z huquq va majburiyatlarini anglab yetadi, davlat ishlariga befarq bo'lmaslikni o'rganadi. Shu bilan birga, jamoatchilik uchun tashkil etiladigan seminarlar, onlayn vebinarlar, interaktiv kurslar ham kattalar o'rtasida fuqarolik madaniyatini rivojlantiradi. Germaniyada bunday kurslar doimiy ravishda shaharlar va jamoat tashkilotlari tomonidan o'tkaziladi.

Ijtimoiy faollikni oshirishning yana bir samarali vositasi – bu qatnashuvchi byudjetlashtirish (participatory budgeting) hisoblanadi. Bu mexanizm fuqarolarni mahalliy moliyalashtirish jarayonlariga jalb etish orqali ularning mahalliy boshqaruvdagi ishtirokini ta'minlaydi. Portugaliya va Braziliyada mahalliy aholi o'z hududlaridagi ta'mirlash, obodonlashtirish, infratuzilma kabi masalalar yuzasidan onlayn ovoz berishda ishtirok etadi. Bu jarayon ochiqlik, hisobdorlik va mas'uliyatni ta'minlaydi. Jamoatchilik yig'ilishlari va byudjet muhokamalari fuqarolarning faol ishtirokini rag'batlantiradi. Yangi texnologiyalar yordamida esa bunday ovoz berish jarayonlari yanada soddalashtirilmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli demokratiya va fuqarolik texnologiyalari ham ijtimoiy faollikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Masalan, Tayvandagi vTaiwan platformasi orqali fuqarolar muhim qonun loyihalari yuzasidan o'z fikrlarini bildiradi. Bu fikrlar tahlil qilinib, parlament muhokamasiga yuboriladi. Bunday mexanizmlar aholining

davlat boshqaruvidagi ishtirokiga zamonaviy imkoniyat yaratadi. Elektron petitsiyalar, mobil ilovalar orqali jamoatchilik fikrini yig'ish, Nyu-York shahridagi 311 ilovasi misolidagi murojaat tizimlari fuqarolarning ovozi eshitish imkonini beradi. Bugungi kunda ko'pgina mamlakatlarda davlat idoralari Telegram botlar, mobil ilovalar orqali fuqarolar bilan interaktiv muloqotni yo'lga qo'yimoqda.

Shuningdek, fuqarolik lotereyalari va jamoatchilik yig'ilishlari ham demokratik qaror qabul qilish jarayonida yangi qadam sifatida baholanmoqda. Kanadada fuqarolar lotereya orqali tanlab olinadi va ular muayyan mavzulardagi yig'ilishlarda ishtirok etib, takliflar beradi. Bunday tajriba Fransiya, Irlandiya va Belgiyada ham qo'llanilmoqda. Bu orqali keng jamoatchilikning fikri o'rganiladi, qaror qabul qilish jarayonida xolislik ta'minlanadi. Ushbu usul fuqarolarning mas'uliyatini oshiradi, ularni davlat va jamiyat ishlariga bevosita jalb etadi.

Nodavlat tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari ham ijtimoiy faollikni oshirishda alohida rol o'ynaydi. Bu tashkilotlar orqali amalga oshirilayotgan loyihalar, tadbirlar, aksiyalar fuqarolarni turli ijtimoiy masalalarga yechim izlashda ishtirok etishga undaydi. Misol uchun, Britaniyada fuqarolarni mahalliy ekologik muammolar, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlarga faol jalb etish uchun turli kampaniyalar tashkil etiladi. Bu kampaniyalar orqali fuqarolar nafaqat o'z huquqlarini, balki jamiyat oldidagi burchini ham anglab yetadi.

Fuqarolarda ijtimoiy faollikni oshirishda ommaviy axborot vositalari ham muhim o'rin tutadi. Jurnalistika jamiyat ko'zgusi bo'lgani sababli, axborotning ochiqligi va xolisligi fuqarolarda ishonch uyg'otadi. Huquqbuzarliklar, korrupsiya, atrof-muhit muammolari haqidagi tahliliy materiallar aholini faollikka undaydi. Shvetsiya va Norvegiyadagi mustaqil nashrlar ijtimoiy adolatni ta'minlashda fuqarolar uchun muhim platforma hisoblanadi. Shuningdek, davlatning matbuot xizmati va rasmiy kanallari orqali beriladigan muntazam axborotlar, hisobotlar va ochiq muloqotlar ham jamoatchilikni davlat faoliyatiga yaqinlashtiradi.

Bundan tashqari, fuqarolarni jamoat ishlariga jalb qilishda rag'batlantiruvchi choralar ham samarali bo'lishi mumkin. Masalan,

Chexiyada jamoat nazoratida qatnashgan fuqarolarga soliq imtiyozlari taqdim etiladi. Yaponiyada fuqarolik aksiyalarida qatnashgan shaxslarga shahar miqyosidagi qarorlar muhokamasida ovoz berish huquqi beriladi. Bu esa ijtimoiy faollikning qimmatli va qadrlanadigan faoliyat sifatida qabul qilinishiga olib keladi.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda ham fuqarolik faolligini oshirish uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etilishi maqsadga muvofiq. Davlat xizmatlarini baholashda jamoatchilik fikrini hisobga olish, mahalliy qarorlar qabul qilishda fuqarolarning bevosita ishtirokini ta'minlash, volontyorlik faoliyatini institutsional qo'llab-quvvatlash kabi tadbirlar bu sohada katta o'zgarishlarga zamin yaratadi. Har bir inson jamiyatning faol va mas'ul a'zosi ekanini his qilsa, nafaqat davlat, balki millatning rivoji ham ta'minlanadi.

Har tomonlama barqaror taraqqiyot sari intilayotgan jamiyatda fuqarolarning ijtimoiy faolligi orqali davlat va xalq o'rtasidagi ishonch mustahkamlanadi. Bu ishonch poydevorida esa, albatta, haqqoniy ma'lumot, adolatli siyosat, ochiq muloqot va doimiy ishtiroq yotadi. Shuning uchun ham ijtimoiy faollikka erishish bugungi global dunyoda faqat imkoniyat emas, balki ehtiyoj hamdir.

Albatta, quyida sizning so'rovingizga muvofiq 500 so'z atrofidagi batafsil matn taqdim etilyapti:

Fuqarolik jamiyati institutlari — jamiyatda davlat va aholi o'rtasidagi aloqani ta'minlovchi muhim vosita sifatida faoliyat yuritadi. Ular fuqarolarni ijtimoiy hayotga jalb etish, ularning huquqiy ongini oshirish va jamoatchilik tashabbuslarini amalga oshirishda yetakchi rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) orqali amalga oshirilgan loyihalar fuqarolarda mas'uliyat, faollik va jamoatchilik bilan hamkorlikda ish olib borish qobiliyatini rivojlantiradi.

Avvalo, NNTlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan loyihalar fuqarolarni turli sohalarga jalb qiladi. Masalan, ekologik himoya, bolalar huquqlari, gender tengligi, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim va tibbiyot sohalaridagi islohotlar kabi mavzularda yirik

loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu kabi tashabbuslar orqali fuqarolar nafaqat ma'lum muammoni hal etishga hissa qo'shadi, balki o'z fuqarolik burchini anglaydi, tajriba to'playdi va jamoat manfaatlarini ko'zlab harakat qilishga o'rganadi. Germaniya va Niderlandiyadagi fuqarolik jamiyati institutlari davlat idoralari bilan tuzilgan memorandumlar asosida doimiy hamkorlikda faoliyat yuritadi. Bu hamkorlik natijasida fuqarolarning ishonch darajasi oshib, davlat qarorlarining ijtimoiy asosi mustahkamlanadi.

Ikkinchidan, fuqarolarni ijtimoiy masalalarga jalb etishning yana bir samarali usuli — jamoatchilik tadbirlari va aksiyalardir. Jamoatchilik aksiyalari orqali muayyan masalaga jamoat e'tibori qaratiladi, keng muhokama maydoni yaratiladi. Masalan, Fransiyada har yili "Jamoaviy muammoga jamoaviy yechim" shiori ostida o'tkaziladigan aksiyalarda minglab fuqarolar ishtirok etadi. Ular atrof-muhit, transport, ta'lim yoki turizm sohalaridagi muammolarga yechim taklif etadi va amaliy harakatda ishtirok etadi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda "Obod mahalla", "Yashil makon" kabi keng qamrovli jamoat aksiyalari fuqarolarni jamoaviy harakatga jalb etishda muhim vosita bo'ldi. Bunday tadbirlar odamlarda jamoat ishlariga daxldorlik tuyg'usini kuchaytiradi, faollikni rag'batlantiradi.

Uchinchidan, fuqarolarni o'z huquq va majburiyatlari haqida xabardor qilish ham ijtimoiy faollikning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Axborotsiz fuqaro o'z manfaatini himoya qila olmaydi, davlat bilan teng muloqotga kirisha olmaydi. Shu sababli NNTlar tomonidan olib boriladigan ma'rifiy ishlar — huquqiy seminarlar, axborot bukletlari, onlayn vebinarlar va treninglar — juda muhimdir. Jumladan, Kanadada "Know Your Rights" (Huquqlaringni bilib ol) loyihasi yoshlar o'rtasida katta samara bergan. O'zbekistonda ham inson huquqlari bo'yicha nodavlat markazlar, yoshlar tashkilotlari va kasaba uyushmalari tomonidan o'tkazilayotgan bilim berish tadbirlari fuqarolarda huquqiy ongini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati tashkilotlari — bu faqat ijtimoiy faollikni rag'batlantiruvchi emas, balki uni amalga oshiruvchi,

targ'ibotchi va qo'llovchi asosiy kuchdir. NNTlar bilan davlat idoralari o'rtasidagi samarali hamkorlik orqali fuqarolarning jamiyatdagi o'rni mustahkamlanadi, faollik esa ijtimoiy taraqqiyotning tabiiy qismiga aylanadi. Bunday tizimli va hamjihatlikka asoslangan yondashuv fuqarolik jamiyatining yetukligi va davlatning ochiqqligini namoyon etadi.

IJTIMOIIY FAOLLIKNING RIVOJLANISH TARIXI

Akramjonova Muhliisa Ikromjonovna,
O'zbekiston Xalqaro islomshunoslik akademiyasi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy faollikning tarixiy ildizlari tahlil qilinadi. Maqola qadimgi Yunoniston va Rimdan boshlab, o'rta asrlar, uyg'onish davri, sanoat inqilobi va 20-asrga qadar bo'lgan davrlarni o'z ichiga oladi. Har bir davrda ijtimoiy faollikning shakllanishi, rivojlanishi va jamiyatdagi o'rni ko'rsatilgan. Ayniqsa, fuqarolik huquqlari harakati va uning jamiyatdagi ta'siri alohida ta'kidlangan. Maqola ijtimoiy faollikning tarixiy jarayonlarini o'rganish orqali uning bugungi kunda ham dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy faollik, tarixiy ildizlar, siyosiy harakatlar, fuqarolik huquqlari, adolat, tenglik, jamiyat islohotlari.

Kirish. Ijtimoiy faollik jamiyatda adolat, tenglik va huquqlarni ta'minlashga qaratilgan jamoaviy harakatlarning ifodasi sifatida qadim zamonlardan buyon mavjud. Uning dastlabki shakllari qadimgi Yunonistonda siyosiy namoyishlar va falsafiy munozaralar orqali, Rimda esa plebeylarning siyosiy vakillik uchun kurashi bilan namoyon bo'lgan. O'rta asrlarda dehqon qo'zg'olonlari va hunarmandlar namoyishlari ijtimoiy faollikning paydo bo'lishidan dalolat beradi. Uyg'onish davri va sanoat inqilobi davrida esa ishchilar va ayollar huquqlari uchun kurash

yanada kuchaygan. 20-asrda fuqarolik huquqlari harakati, ayniqsa AQShda, irqiy ajratishga qarshi kurashning muhim bosqichiga aylandi.

Asosiy qism. Ijtimoiy faollik chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lib, harakatlarning dastlabki shakllari qadimgi sivilizatsiyalar, jumladan Yunoniston va Rimga borib taqaladi. Ushbu dastlabki ijtimoiy harakatlar ko'pincha ijtimoiy adolat, siyosiy vakillik va iqtisodiy sharoitlarga oid shikoyatlarni hal qilishga qaratilgan jamoaviy harakatlar bilan xarakterlanardi. Ayniqsa, o'rta asrlardagi dehqon qo'zg'olonlari va hunarmandlar namoyishlari ijtimoiy faollikning paydo bo'lishidan dalolat beradi, bu yerda chetlatilgan guruhlar zo'ravon tuzilmalarga qarshi noroziliklarini bildirishga intilganlar.

Qadimgi Yunonistonda ijtimoiy faollik turli yo'llar bilan namoyon bo'lgan, jumladan siyosiy namoyishlar va falsafiy munozaralar orqali mavjud tartibga qarshi chiqqan. Sokrat va Platon kabi shaxslar adolat va boshqaruv haqida muhokamalarga hissa qo'shib, kelajakdagi individual huquqlar va fuqarolik majburiyatlarini himoya qiluvchi harakatlar uchun asos yaratganlar. Shuningdek, Rimda plebeylarning siyosiy vakillik uchun kurashi ijtimoiy faollikning dastlabki shaklini ko'rsatadi, chunki oddiy odamlar qat'iy ierarxik jamiyatda kuch va ta'sirga erishishga intilganlar.

O'rta asr davri: qo'zg'olonlar va jamoaviy harakatlar O'rta asr davrida ijtimoiy norozilikning muhim misollari kuzatilgan bo'lib, ular dastlabki faollik sifatida tasniflanishi mumkin. Masalan, 1381-yildagi Angliyadagi Dehqonlar qo'zg'oloni past tabaqalar tomonidan iqtisodiy ekspluatatsiya va zulmli feodal tizimga qarshi jamoaviy harakat sifatida namoyon bo'lgan. Ushbu harakatlar ko'pincha jamoalar orasida adolatsizlikka qarshi umumiy norozilik hissi bilan boshqarilib, ijtimoiy sharoitlarni isloh qilishga qaratilgan tashkil etilgan namoyishlar va qo'zg'olonlarga olib kelgan. Bundan tashqari, hunarmandlar uyushmalaridan paydo bo'lgan hunarmandlar namoyishlari yaxshiroq ish sharoitlari va adolatli maosh uchun kurashishda muhim rol o'ynagan, bu davrda ijtimoiy faollikning ildizlarini yanada ochib bergan.

Uyg'onish davri (17-18 asrlar) ijtimoiy faollik rivojida muhim rol o'ynadi, mavjud normalarga qarshi chiqib, individual huquqlarni himoya

qildi. Bu davr intellektual uygʻonish davri boʻlib, olimlar oʻrnatilgan tartibga savol qoʻyishni boshlashdi, soʻz erkinligi, cherkov va davlatning ajralishi, hamda shaxsiy huquqlar kabi masalalarni taʼkidladilar. Ushbu asosiy gʻoyalar turli dastlabki faollik harakatlari, xususan, AQSh va Yevropada qulikka qarshi kampaniyalarning paydo boʻlishiga zamin yaratdi.

Uygʻonish gʻoyalari tarqalishi bilan ijtimoiy va siyosiy oʻzgarishlar yuzaga keldi, bu esa adolatliroq jamiyat shakllanishiga hissa qoʻshdi. Ratsional fikrlash va tajribaviy dalillarga urgʻu berilishi odamlarni nafaqat oʻz jamiyat sharoitlarini qayta koʻrib chiqishga, balki adolatsizliklarga qarshi harakat qilishga ham undadi. Bu fikrlashdagi oʻzgarish jamiyat tuzilmalarini isloh qilishga qaratilgan jamoaviy harakatlarni safarbar qilishda muhim boʻldi.

19-asr sanoat inqilobining oqibatlari faollikni, ayniqsa ishchilar huquqlari borasida, yanada kuchaytirdi. Bu davr keng koʻlamli mehnat ekspluatatsiyasi bilan tavsiflanib, ishchilarni tashabbus koʻrsatib, eʼtirozlar uyushtirishga va kasaba uyushmalarini tashkil etishga undadi. Ushbu harakatlar yaxshiroq ish sharoitlari, adolatli maoshlar va kollektiv muzokaralar huquqini talab qilishda muhim rol oʻynadi. Dastlabki mehnat harakatlarining muvaffaqiyatlari koʻplab odamlarning hayotini yaxshilaganligi bilan birga, keyingi ijtimoiy harakatlar uchun, jumladan fuqarolik huquqlari, ayollar huquqlari va atrof-muhit muhofazasi sohalarida namuna boʻldi.

Uygʻonish davrining individual faollik va jamoaviy harakatlarga urgʻusi ijtimoiy harakatlarni jamiyatdagi adolatsizliklarga javob sifatida tushunishga yordam berdi. Sotsiologlar keyinchalik resurslarni safarbar qilish va kollektiv xulq-atvor nazariyalari kabi turli nazariyalarni ishlab chiqdilar, ular ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillarning qanday qilib jamoaviy harakatlarga turtki berishini tahlil qiladi. Ushbu nazariy asos zamonaviy harakatlarga oʻtgan tajribadan oʻrganish, strategiyalarni moslashtirish va ijtimoiy adolat va islohotlar uchun samarali qoʻllab-quvvatlashni safarbar qilish imkonini berdi.

19-asr Amerika tarixida tezkor sanoatlashtirish va muhim ijtimoiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Bu davr mehnat huquqlari, ayollar huquqlari va ovoz berish huquqi kabi turli ijtimoiy harakatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, ular tez o'zgarayotgan jamiyatda yuzaga kelgan tengsizlik va adolatsizliklarni bartaraf etishni maqsad qilgan.

Bir vaqtning o'zida ayollar huquqlari harakati ham tez sur'atlarda rivojlandi, islohotchilar ayollar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashga intilishdi. Elizabeth Cady Stanton va Susan B. Anthony kabi yetakchilar ayollarning ovoz berish huquqi, mulk huquqlari, ta'lim va ishga kirish imkoniyatlari uchun harakatlar uyushtirdilar. Harakat muhim bosqichlar bilan belgilandi, masalan, 1913-1922 yillardagi Milliy Ayollar Partiyasining faoliyati ayollarning saylov huquqini talab qilishning oshib borayotganini ko'rsatdi.

Sanoatlashtirish jarayonida ko'plab ishchilar fabrikalar va sexlarda qattiq sharoitlarga duch kelishdi. Mehnat harakati ushbu muammolarga javoban shakllana boshladi; dastlabki tashkilotlar, masalan Milliy Mehnat Uyushmasi va Mehnatkashlar Qahramonlari, yaxshiroq ish sharoitlari, adolatli maoshlar va bolalar mehnatini tartibga solishni talab qildilar. Ushbu harakatdagi dastlabki taniqli shaxslardan biri 1844 yilda Lowell, Massachusetsda Lowell Ayollar Mehnat Islohotlari Uyushmasini tashkil qilgan Sarah Bagley bo'lib, u mill sexidagi qizlarni birlashtirib, ayollarning mehnat faolligidagi rolini namoyish etdi.

20-asr boshlarida universitetda ta'lim olgan yangi avlod ayollar shaharlarda islohotchi sifatida paydo bo'ldi, bularning ta'siri Chicago shahridagi Hull House kabi settlement uylarining tashkil etilishi bilan bog'liq edi. Faollar etnik va sinfiy tafovutlar ustidan ittifoqlar tuzishning muhimligini tushuna boshladilar, bu esa Amerikadagi aholining shahar joylariga ko'chishi va shaharliklar muammolariga e'tibor qaratishni o'z ichiga oldi. Mehnat huquqlari va ayollar huquqlari o'rtasidagi bog'lanish kengroq ijtimoiy adolat tushunchasini aks ettirib, turli harakatlar jamiyatdagi mavjud normalar va tengsizliklarga qarshi kurashganini ko'rsatdi.

20-asr dunyoda fuqarolik huquqlari va ijtimoiy adolat uchun muhim global harakatlar bilan yodda qoldi, ulardan eng mashhuri Amerika Fuqarolik Huquqlari Harakati edi. Ushbu harakat 20-asr oʻrtalarida AQShda afroamerikaliklarga nisbatan tizimli irqiy ajratish va kamsitishga javoban paydo boʻldi. Faollar tinch namoyishlar, jumladan, joylarda oʻtirib turish, boykotlar va ozodlik safari kabi turli shakllarda ishtirok etib, institutlashgan irqchilikni yoʻq qilish va qonun oldida teng huquqni taʼminlashga intildilar⁴.

Fuqarolik huquqlari harakatining eng muhim ikki yutugʻi 1964-yilgi Fuqarolik Huquqlari Toʻgʻrisidagi Qonun va 1965-yilgi Saylov Huquqlari Toʻgʻrisidagi Qonun edi. Ushbu qonunlar irq, rang, din, jins yoki milliy kelib chiqishga asoslangan kamsitishni taqiqlab, Janubiy shtatlarda irqiy ajratishni amalga oshirgan Jim Crow qonunlarini amalda tugatdi. Fuqarolik Huquqlari Qonuni jamoat joylarida, ishda va taʼlimda kamsitishni taqiqlagan boʻlsa, Saylov Huquqlari Qonuni afroamerikaliklarning saylov huquqini amalga oshirishiga toʻsiq boʻlgan savodxonlik testlari va saylov soliqlari kabi toʻsiqlarni yoʻq qilishga qaratilgan edi⁵.

Faollar oʻz maqsadlari uchun jamoat qoʻllab-quvvatlashini va hamdardligini jalb qilish uchun tinch yoʻl usullaridan foydalanganlar. Rosa Parksning oʻrinni boʻshatishdan bosh tortishi bilan boshlangan Montgomery avtobuslarini boykot qilish va Little Rock markaziy oʻrta maktabidagi integratsiya inqirozi afroamerikaliklar duch kelgan kurashlarni va ular tenglikka erishish uchun qilgan harakatlarini yoritdi. Ushbu harakatlar orqali harakat milliy eʼtibor qozonib, jamoatchilik fikriga taʼsir koʻrsatdi va qonuniy oʻzgarishlarni ragʻbatlantirdi.

4 Soffer, J. (n.d.). *Modern Women Persuading Modern Men: The Nineteenth Amendment and the Movement for Woman Suffrage, 1916–1920*. Gilder Lehrman Institute of American History. <https://www.gilderlehrman.org/history-resources/>

5 Tiches, K. (2024, may 3). *Advocacy and Activism Online*. The Digital Wellness Lab. <https://digitalwellnesslab.org/-briefs/advocacy-and-activism-online/>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. American Library Association. (2021, iyun 1). *Social Activism in the United States*. *College & Research Libraries News*, 82(6), 318–320. <https://crln.acrl.org/index.php/crlnews/article/view/16749/18274>
2. Dobson, C. (n.d.). *Social Movements: A Summary of What Works*. *The Citizen's Handbook*. <https://www.citizenshandbook.org/movements.html>
3. Soffer, J. (n.d.). *Modern Women Persuading Modern Men: The Nineteenth Amendment and the Movement for Woman Suffrage, 1916–1920*. *Gilder Lehrman Institute of American History*. <https://www.gilderlehrman.org/history-resources/essays/modern-women-persuading-modern-men-nineteenth-amendment-and-movement-woman>
4. Tiches, K. (2024, may 3). *Advocacy and Activism Online*. *The Digital Wellness Lab*. <https://digitalwellnesslab.org/research-briefs/advocacy-and-activism-online/>
5. University of Washington. (n.d.). *Mapping American Social Movements Project*. <https://depts.washington.edu/moves/>

II SHO‘BA. MA’NAVIYAT SOHASIGA OID ILMIY TADQIQOTLARNI TAHLIL QILISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

MEHR-OQIBAT – MA’NAVIY PROFILAKTIKA OMILI: IJTIMOIY TADQIQOT KEYSI

Muhammad Quronov,

*IMTI direktor o‘rinbosari, pedagogika
fanlari doktori, professor,*

Oybek Musurmonqulov,

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya
pedagogikasi milliy instituti yetakchi
mutaxassisi, pedagogika fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD),*

Sherzod Jumanov,

*Samarqand davlat pedagogika instituti
o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD)*

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev jinoyatchilikka qarshi kurashni uning oldini olishdan boshlash kerak deyilar. Bu bejiz emas va shu sababli har bir ota-ona jinoyatchilikning erta profilaktikasida ma’naviyat, tarbiyaning tutgan o‘rnini bilishi zarur. Ana shunda har birimizning “Mening mahallamda jinoyat sodir bo‘lmasligi kerak”, degan qat’iy qarorimiz mamlakat miqyosidagi erta profilaktikaning dasturulamaliga aylanadi.

Ana shu maqsadda ijtimoiy-ma’naviy tadqiqot guruhi tomonidan jinoyatchilikning erta oldini olishda ota-onalarning rolini oshirish bo‘yicha ishlar amalga oshirildi. Tadqiqot va targ‘ibot ishlari Buxoro viloyatining Jondor, Shofirkon va G‘ijduvon tumanlarida ham o‘tkazildi. Ushbu ma’rifiy “yurish”ga markaz huzuridagi “Ma’rifat” targ‘ibotchilar jamiyati

a'zolari, Buxoro Davlat universitetining psixolog, sotsiolog, pedagog olimlari jalb etildi.

Jinoyatning sabablari uchta. "... Birinchidan, shaxsning o'zi, uning dunyoqarashi, qiziqishlari, jamiyat va davlatga, yon-atrofidagi kishilar va oilaga munosabati, unda salbiy sifatlarning shakllanishi va kuchayishi; ikkinchidan – shaxs tarbiyalangan, voyaga yetgan oilaviy va ijtimoiy muhit; uchinchidan – jinoyat sodir etilgan vaqtdagi sharoit, vaziyatga e'tibor beriladi"[1], deyiladi. Keltirilgan uch sababning ikkitasi ota-onalarga, bizga bog'liq:

1)"shaxsning dunyoqarashi", "qiziqishlari", "jamiyat va davlatga, yon-atrofidagi kishilar va oilaga munosabati", "unda salbiy sifatlarning shakllanishi va kuchayishi";

2)"shaxs tarbiyalangan, voyaga yetgan oilaviy va ijtimoiy muhit". Ikki sabab bitta so'zga – TARBIYAga jo bo'ladi. Ha. Juda ko'p aytilayotgan, lekin yana takror-takror gapirishga bizni majbur qilayotgan so'z bu.

Dastlab Jondor tuman mahallalari xonadonlarida bo'lib, aholi bilan suhbatlashib, jinoyatchilikning ma'naviy-ma'rifiy sabablari o'rganildi. 24-noyabr kuni tumanning 12 maktabida "Avlodlar uchrashuvi" tashkil etildi. Ko'pni ko'rgan nuroniylar, ota-onalar, uyushmagan yoshlar zalni to'ldirib o'tirishdi.

Jinoyatchilikning erta profilaktikasi tarbiyaga, ota-ona va bolalarning o'zaro munosabatlariga bog'liq. Shu sababli ota-onalarga "Siz bolalaringiz sizlarga qanday muomala-munosabat qilishlarini istardingiz?", deb savol berildi. Ular "Bolalarimiz muloyim bo'lishsa. Ko'nglimizga qarashsa, o'qrayishmasa, gap qaytarishmasa", deyishdi. Ularga "Bolalaringiz shundaymi?", deb so'ralganda ularningko'pchiligi jim qolishdi. "Qaniydi shunday bo'lishsa", deb qo'ydi bir onaxon sekingina.

Keyin yoshlarga: "Ota-onalaringiz sizlarga qanday muomala-munosabat qilishlarini istardingiz?", deb savol berilganida ular "Muloyim bo'lishsa. Ko'nglimizga qarashsa, o'qrayishmasa, jerkib tashlashmasa", deyishdi. Ular ham "Ota-onalaringiz shundaymi?", deb so'ralganda jim qolishdi. Faqat bir kollej o'quvchisi: "Ko'pincha urishishadi, do'q qilishadi", deb qo'ydi iymenib. O'smirlar uni unsiz ma'qullashdi.

Shunda ularga:“Ikki avlod bir-biridan mehr istashmoqda. Bunga nima xalaqit berayapti?”, degan aniqllovchi savol berilganida ham jimlik cho‘kdi. Bizningcha bu jimlik ularga bu savol shu paytgacha berilmaganini ko‘rsatadi.

Qalmoq mahallasi raisasi Mahfuza opa va kotiba Sanobarxon bilan suhbatlashildi. Ular hozirgi yoshlar toshbag‘ir, bemehr bo‘lib ketayotganidan nolishdi. Biz buning sababini birga qidirdik:

“Faraz qiling. Siz 10 yoshli o‘g‘lingiz Raufjon tokka ulangan elektr plitaga suv tomizib o‘tirganini ko‘rib qoldingiz. Nima qilasiz?”

Urishaman.

Iltimos, aniqroq ayting.

Aniqrog‘i, “Rauf axmoq!. Kallang bormi? Uyga o‘t qo‘yayapsanmi, kasofat? ...”, deb ayuhannos solib, siltab qo‘lidan suvni tortib olasiz. To‘g‘rimi?

Ha... endi bolani urishmasa bo‘lmaydi-da.

Siz ta‘bir joiz bo‘lsa, tarbiyaning eng, so‘nggi, eng oson, eng keskin, eng og‘ir – yuzinchi metodini qo‘llar ekansiz. Undan oldingi 99 ta yumshoq metodini qo‘llamadingiz. Siz birdan hujum qildingiz. Natijada bolangiz sizdan ham, o‘zidan ham xafa bo‘ldi, ranjidi, sovudi. Buning sababchisi siz deb o‘yladi. Siz o‘sha minutlarda unga do‘st emas, yov bo‘lib ko‘rindingiz. Xo‘mraygan Raufjondan muomalangizga mos - sovuq so‘zlarni tingladingiz. Qahrli ko‘zlaringiz to‘qnashdi. Xafa bo‘ldingiz. Biroz o‘tib, pushaymon ham bo‘ldingiz. Ikkingizning ham ko‘nglingiz yaralandi.

Nima deyishim kerak edi?

G‘azab – jaholatdan. Agarda siz g‘azabingizni tiyib, “Raufjon, bolam, nima qilayapsan?”, deganingizda, u, avvalo, o‘zi qilayotgan ishga o‘zi baho berardi. Uning gaplarida iqrori aytilardi. Siz bu iqrordan tarbiyaviy maqsadda foydalanardingiz. Undan so‘ng “Bolam, plitaga sovuq suv quyaversang, u buziladi. Chiqarib tashlaymiz. Yangisini sotib olishga anchagina pulimiz ketadi. Yorilib, seni tok uradi. Otib yuboradi, yo badaningni kuydiradi. Tanangda dog‘ qoladi. Bolam, men sening bu

ahvolga tushishingni istamayman. Sen xohlaysanmi? Yo‘q. Endi bunday qilmagin-a, bolam. Xo‘pmi?

U “Hmm”, deydi.

Shunda siz, “O‘zimning aqlligim. Qani nimani tushunganingni aytib ber. Men xotirjam bo‘lay, xo‘pmi”, deb tushunganini uning o‘z og‘zidan eshitishga erishing. Ana shunda u o‘z qilmishi oqibatlarini anglaydi. O‘z so‘zlari bilan aytib beradi. Albatta, u chala gapiradi. Chunki u oqibatni Sizday to‘liq anglamagan bo‘ladi. Shunda to‘ldirib, xatosini to‘liq tushunishiga yordam bering. Mana, Siz birinchidan, undan xatosiga iqorni, ikkinchidan, qaytib qilmaslikka va’dani olasiz. Mana shu tarbiya. Bunga 5 minut vaqt ketadi. Bu 5 minut juda qimmat turadi. Mana shu 5 minut balki qanchalar farzandlarimizni jinoyatdan saqlab qolishi mumkin.

Tarbiya usullarini bilmaydigan nodon ona bir umr javrab, bolasini o‘zidan begonalashtirib, natijaga erishmay o‘tadi. Bir umr “Bolam qayerda, nima qilayapti ekan-a?”, degan xavotirda yashaydi. Chunki bolasidan ko‘ngli to‘q emas. Chunki o‘rgatmagan. Dono ona esa ana shu 5 minutni oltin daqiqalarga aylantiradi. Kafolatli natijaga erishib, bir umr xotirjam yashaydi. Chunki hech bir bola yomon bo‘lib tug‘ilmaydi. Yomon bo‘lishiga biz – kattalar aybdormiz. Aniqrog‘i – bizning tarbiya usullarini bilmasligimiz va qo‘llamaganimiz sabab.

Yoshlar orasidagi, umuman barcha jinoyatlarga sabab – profilaktik, preventiv tarbiya yaxshi olib borilmaganida. Chunki har bir jinoyat bu – taqiqlangan ishni nega taqiqlanganini, oqibatlarini bilmay, yoki bilib qilish demak.

Jinoyatga odamni bolalikdan, kichik-kichik taqiqlarni buza borishdan iborat tajriba olib boradi. Misol uchun, yuqoridagi “Plita voqeasi”ni olaylik. U Raufjonning 1-yil, 2-yil keyingi “eksperimentlari”ni boshlayotganida ham yodiga tushib, o‘ylatadi, to‘xtatadi. Buni tarbiyaning yaxshi 5-6 usullaridan biri desa bo‘ladi.

Nega 1-chisi emas? Chunki metod Raufjon xato qilib bo‘lganidan keyin qo‘llandi. Dono onalar esa bola xato qilmasidan oldin, yaxshi gaplar bilan haftada 1-2-marta turli xatolardan ogohlantirib turishadi. Nodon ona esa birdaniga lovullab ketadi. Afsuski, “bolani yaxshilab do‘pposlasa,

mulla bo‘ladi”. “Bolani yaxshilab adabini berib, qo‘rqitish kerak”, degan qarashlar hali kuchli. Aslida bu bizning milliy tarbiyamizga zid. Qobusnoma, “Mahbub ul qulub”, “Turkiy Guliston yoxud axloq” kitoblarida bolani so‘kish, qo‘rqitish, urish yo‘q. Nega deganda, qo‘rquv bolani ongsiz itoatda, tarbiya esa ongli itoatda saqlaydi. Qo‘rqituvchi bo‘lmagan joyda bola bilganini qiladi. Fosh bo‘lgach, urush-janjol yanada kuchliroq davom etaveradi...

Tarbiya ko‘rgan bolaga uning o‘z fikri, aqli rahbar. Chunki unga ota-onasi nima, nega to‘g‘ri, nima, nega noto‘g‘riligini yaxshilab tushuntirib qo‘ygan bo‘ladi. Har bir vaziyatda buni eslab, o‘ylab ish tutadi.

Qo‘rqitib tarbiyalagan bola “ota-onam bilmasa”, deb ish tutadi. Qilmishi o‘ziga keltirajak ziyonni o‘ylamaydi. Natijada 1-2 qilmishi beshikast o‘tar. Lekin 3-si, kattarog‘i fosh bo‘ladi. 3-qilmish haqorat, so‘kish, urish bilan yakun topadi. Bu ham o‘tadi. Lekin u ota-ona va bolani bir-biridan begonalashtirib, sovutib ketadi. Ikki tomon bir-birining nimalarni o‘ylayotganini bilmay, bilishni ham istamay yashashga o‘tishadi.

Jondor, Shofirkon, G‘ijduvonda “Avlodlar uchrashuvi” ma’rifiy tadbirlari o‘tkazildi. Zalni ikkiga bo‘lib, bir yonga keksalar, ota-onalar, ikkinchi yonga – yoshlar o‘tqazildi. Bu yuzma-yuz, bevosita muloqotga qulay bo‘ldi. Yuqorida aytganimizdek, hayron qiladigan narsa shu bo‘ldiki, uchala uchrashuvda ham ikki avlod bir-biridan “mehr”, “xushmuomala”, “e’tibor”, “qo‘llab-quvvatlash”ni kutishi ma’lum bo‘ldi.

Eng ko‘p aytilgan, istalgan, kutilgan so‘z “mehr” bo‘ldi. Bu bizda hayrat uyg‘otdi. Nahotki mehr shunchalar noyob bo‘lsa? Nahotki ikki tomon ham bemehr bo‘lsa? Yo‘q. Ikki tomonda ham mehr berish va olish istagi bor. Unda nega mehr buncha tansiq?!

Buni aniqlashni ota-onalarning kundalik lug‘at boyligidan boshladik. “Mehr” so‘zining ma’nosini so‘radik. Aytganlar “yaxshilik”, “xushmuomalalik”, deyishdi. Albatta, bundan ko‘nglimiz to‘lmadi. Chunki mehr - arabcha so‘zligini, o‘zbekcha “quyosh” deyilishini bilamiz. Quyosh ham yoritadi, ham isitadi. Oy esa yoritadi, isitmaydi. Demak, mehribon odam boshqa odamga mehr berib, uni isitadi, ko‘nglini yoritadi. Shuning

uchun mehribonlik, deyiladi. So‘ralgan 354 keksa-yoshlardan 1 o‘qituvchi ayol “mehr” so‘zining ma’nosi “quyosh”ni anglatadi, dedi, xolos. Biz u kishiga esdalik sovg‘a berdik.

O‘rtaga “Aytingchi, kundalik hayotda biz bir-birimizga mehribonmizmi? Marhamat, misollar keltiring”, degan taklifni tashladik. Qatnashchilardan 5-6 nafari mehribonlikka kundalik hayotdan misol keltira olishdi, xolos. Qolganlarningbu so‘zni noto‘g‘ri tushunishlari, yo bilmasliklari ma’lum bo‘ldi. Misol uchun “mehribonlik bu – opajon, ko‘ylagingiz biram o‘zingizga yarashibdi. Chiroyli chiqibdi”; “Bolam, agar 5 ta 5 olsang, senga PSP-2, spinner olib beraman, deyish”, deyishdi. Albatta bu javoblar to‘g‘ri emas (biri – maqtash, biri – va’da) edi.

Shunda biz “Bolalaringiz sizlarga o‘z mehrlarini qanday bildirishmoqda?”, deb so‘radik. So‘ralganlar chuqur o‘yga tolib, jim qolishdi. Faqat bir o‘qituvchi ayol “8-mart kuni o‘g‘lim rasm chizib, tagiga “Dunyodagi eng yaxshi onaga!”, deb yozib sovg‘a qildi”, dedi. Erkaklar javob berishmadi.

Yoshlarga “Ota-onangiz sizga o‘z mehrlarini qanday bildirishgan?”, deb so‘radik. 2-3 nafar o‘smir qizlar onalari ularni quchoqlab, o‘pganlarini eslashdi. Bir mahalla faoli bolaning boshini silash, yana biri – bolaning yelkasiga sekin qoqib qo‘yish, sovg‘a berish, maqtab qo‘yish kabi usullarini aytishdi.

Tadqiqot natijasida ota-onalar va bolalar orasida bir muammo borligi aniq bo‘ldi. Ya’ni ular bir-birlariga mehribonlik qilishlari kerakligini yaxshi bilishadi. Ammo buni qanday namoyon qilishni bilishmaydi. Oy kabi nur berilayapti, lekin quyosh(mehr)dek issiqlik, nur berilmayapti. Chunki ularga bu maktab, kollej, institutda mehribonlik ko‘nikmalari, kompetensiyalari o‘rgatilmagan, ko‘rsatilmagan. Natijada avlodlar orasida befarqlik uchrab turibdi.

Biz bu muammoning sababini psixologiya fanlari doktori, professor Hazrat Jabborovdan so‘radik. U kishi: “Buning sababi bizda tuyg‘ular tarbiyasiga e’tibor yetishmayotganida. Onalar o‘zlari anglamagan holda chaqaloqni bag‘riga bosib, nafaqat sut, balki mehr ham beradilar. Ota ham erkalaganida mehr beradi. Bu instinkt darajada sodir bo‘ladi. Biroq, bola katta bo‘lganida turmush tashvishlari bilan buni unutishadi. Yo uyalishadi.

Buning oqibatida “tuyg‘ular deprivatsiyasi” degan psixologik muammo paydo bo‘ladi.

Olimlarning ta’kidlashicha, 80% talaba-yoshlarda tuyg‘ular deprivatsiyasi kuzatiladi. Afsuski, bu baloning sharpalari bizda ham kuzatilayapti. Misol uchun ba’zida ota yo onasi vafot etganida yig‘lay olmayotgan yigitlarni ko‘rib qolayapmiz. Zudlik bilan bolalarimizning tuyg‘ularini tarbiyalashga kirishishimiz kerak. Hozirgi Z avlod uchun buning ahamiyati kundan kunga oshib borayapti ”.

“Avlodlar uchrashuvlari»da turli fikrlar aytiladi. Noan’anaviy pedagogik vaziyatlar yaratildi. Otalardan biri “Ota farzandiga mehrini bildirmaydi. Uning mehri ichida bo‘ladi. U bolasi bilan gaplashmaydi, lekin uy qurib beradi, to‘y qilib uylantiradi. Mana shu mehr bo‘ladi”, dedi.

Oilada mehrsizlik nimadan paydo bo‘ladi? Milliy tarbiya usullarini bilmaslikdan. Milliy tarbiya fayz bergan oilalarda bu usullar hozir ham yashayapti. Ota-onalarni, ularning oqibatli bolalarini shod-mamnun qilmoqda. Mehrsizlik esa ma’naviy begonalashuvga olib keladi. Mehrsizlik odamiylik javhari bo‘lgan ko‘ngilni yaralab, sovuq qoldiradi. Shu bois suhbatlarda kattalar ham yoshlar ham: “Muloyim bo‘lishsa. Ko‘nglimizga qarashsa, o‘qrayishmasa, urishib tashlashmasa, gap qaytarishmasa”, degan istaklarini aytishdi.

Xulosa. Tarbiyaga e’tiborsizlik – bemehrlik – begonalashuv – to‘qnashuv – jinoyat. Bular – jinoyatga olib chiquvchi pillapoyalar. Ular yosh yigit-qizni uydan bezdirib, ko‘chaga haydab chiqaradi. Huquqbuzarlik, jinoyatga sharoit yaratib beradi.

Odam bir umr boshqalardan mehr (issiqlik, yorug‘lik) kutadi. Agar u uyda bo‘lmasa, ko‘chadan qidiradi, topadi. Ota-ona o‘g‘il-qizining, o‘g‘il-qiz – ota-onasining ne xayol, tashvish, reja, g‘oyalar bilan yashayotganini bilmasa, so‘ramasa, bu xonadonga “ma’naviy qish” kirganga o‘xshaydi. Mehr isitmasa, yoritmasa, bu uyga bahor kelmaydi. Begonalar oilasi bo‘lib qoladi.

“Avlodlar uchrashuvlari”dagi pedagogik eksperimentlar natijasida ikkala avlod ham “Mehribon yigit-qizdan jinoyatchi chiqmaydi” degan yakdil xulosaga kelishdi.

YOSHLARDA DAXLDORLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING MA’NAVIY-MA’RIFIY OMILLARI

Musaev Mansur Tursunpo‘latovich

*Respublika Ma’naviyat va ma’rifat
markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy
tadqiqotlar instituti bo‘lim boshlig‘i,
siyosiy fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarda daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishning ma’naviy-ma’rifiy omillari haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada jamiyatning har bir bir a’zosi o‘zini mamlakatning istiqboli uchun har bir xatti-harakatida dahldorlikni o‘zini muqaddas burchi sifatida his etib yashashi va faoliyat yuritishi bu mamlakatni taraqqiyotiga bevosita xizmat qilishi to‘g‘risidagi fikrlar ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mamlakat, ma’naviyat, mafkura, yoshlar, daxldorlik, jamiyat, istiqbol, dahldorlik, muqaddas burch, sha’n, qadr-qimmat.

Bugungi kunda jahonda inson qalbi va ongi uchun kurashni tobora avj olishi dunyoning mafkuraviy manzarasini o‘zgarishiga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, dunyoda geosiyosiy maqsadlar va mafkuraviy jarayonlarning shiddat bilan globallashtayotgani bugungi zamon talabidan kelib chiqqan holda yangicha fikrlovchi avlodni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Bu xaqda fikr yuritganda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: “Mamlakatimiz aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, shu yo‘nalishdagi ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ta’sirchanligini yanada oshirishimiz zarurligi davr talabiga aylanib bormoqda”[1]. Shu o‘rinda, yoshlarda daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish deganda eng avallo, ularning jamiyat, oila, mamlakat va dunyoda kechayotgan voqea-hodisalarga nisbatan befarq bo‘lmay, o‘zini mas’ul va faol fuqaro sifatida his etish talab etiladi.

Ayniqsa, daxldorlik tuygʻusini shakllantirish oʻz navbatida yosh avlodni maʼnan etuk, vatanparvar va faol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Daxldorlik tuygʻusi haqida soʻz yurttilsa, u insonning oʻzini biror ishga, voqeaga, jamiyatdagi jarayonlarga daxldor deb his qilishi, unga munosabat bildirish va faol ishtirok etishni anglatadi.

Daxldorlik insonni vijdoni bilan bogʻliq fazilat boʻlib, unga koʻra, inson oʻzini jamiyatning bir boʻlagi sifatida his etadi. Insonni daxldorligi deganda jamiyatning yutugʻidan quvonib, kamchiligini bartaraf etish yoʻlidagi xatti-harakatlarida ham namoyon boʻladi. Jamiyatning har bir bir aʼzosi oʻzini mamlakatning istiqboli uchun har bir xatti-harakatida dahldorlikni oʻzini muqaddas burchi sifatida his etib yashasa va faoliyat yuritsa bu mamlakatni taraqqiyotiga bevosita xizmat qiladi. Shu oʻrinda, daxldorlik insonda asta-sekin shakllanadigan fazilat boʻlib, uning ilk koʻrinishlari har bir oilada va uning natijasida har bir insonda vujudga keladi. Yoshlarda daxldorlik tuygʻusini shakllantirishda taʼlim tarbiyaning oʻrni muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqda Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev taʼbiri bilan aytganda “Buyuk yunon olimi, Sharqda “Birinchi muallim” deb ulugʻlanadigan Aristotelning “Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi”, degan soʻzlari, qarang, miloddan 350 yil avval aytilgan. Demak, insoniyat ongli hayot kechira boshlagan davrdan buyon taʼlim va tarbiya masalasi, doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda”[2], deya taʼkidlagani ayni haqiqatdir. Shu maʼnoda, bugungi kunda barcha yurtdoshlarimizdan oʻsib kelayotgan avlod tarbiyasiga yanada masʼuliyat hissi bilan yondashish orqali millatimizning bebaho maʼnaviy merosi hisoblanmish qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom tuygʻusini qaror toptirishga, daxldorlik tuygʻusini shakllantirishga alohida eʼtibor qaratishni taqoza etmoqda. Ayniqsa, bu borada yoshlarda daxldorlik tuygʻusini shakllantirishda ularning maʼnaviy-axloqiy jihatdan rivojlantirish va jamiyatga faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu oʻrinda, yoshlardan daxldorlik fazilatini yuksaltirishda axloq qoidalariga rioya qilish asosiy vazifa hisoblanadi. Boisi, daxldorlik axloq va odob, ilm-maʼrifat va ruhiy sogʻlomlik uygʻunligidan tashkil topadi. Daxldorlikka rioya qilishni taʼminlovchi

asosiy kuch esa bu jamoatchilik fikri hisoblanadi. Insonning tabiiy tuygʻulari va tarbiya jarayonida shakllangan daxldorlik burchi amaliy xatti-harakatga olib keladi. Daxldorlik fazilati inson ongida vijdon amri shaklida paydo boʻladi va uni ezgu ishlar qilishga daʼvat etadi. Shu oʻrinda, “daxldorlik” tushunchasini mazmun mohiyatiga eʼtibor qaratilsa, umumiy leksik maʼnoda “kimligiga qaramasdan”, “soʻzida turmoq”, “tegishli boʻlish”, “eʼtiborga, nazarga olish”, “oʻzini hurmat qilmoq”, “har tomonlama hurmat qilish”, “hurmatda boʻlish” kabi maʼnolarini anglatadi. Daxldorlik insonning yuksak maʼnaviy fazilati sifatida u shaxsning oʻz xatti-harakati, jamoatchilik oldidagi masʼuliyat hissini anglatuvchi tuygʻu hisoblanadi. Daxldorlik nohaklikka, adolatsizlikka murosasizlik, ezgu va bunyodkor ishlarga va gʻoyalarga xayrixohligini faol namoyon etadi. Daxldorlik fazilati sof holatda mavjud boʻla olmaydi va u qator insoniy sifatlar turkumi kontekstida mavjud boʻladi. Yaʼni daxldorlik tushunchasi bugungi kunda keng isteʼfoda boʻlgan “maʼnaviy-axloqiy tarbiya”, “vijdon, uning tarkibiy qismlari”, “vijdon amri”, “vijdon uygʻoqligi”, “milliy gʻoya”, “komil inson”, “fidoyilik”, “vatanparvarlik”, “mafkuraviy immunitet” kabi tushunchalar bilan aloqadordir. Shu maʼnoda ham shaxsning maʼnaviy, axloqiy va estetik kamolotida barcha masalalar qatorida daxldorlik masalasi muhim oʻrin tutadi.

Bugungi kunda yoshlarni har tomonlama yetuk va barkamol etib tarbiyalash, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va maʼnaviy taraqqiyotiga erishuvda jamiyatda yoshlarning faol ishtirokini taʼminlash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Yoshlarda daxldorlik tuygʻusini shakllantirish orqali ularni jamiyatga befarq boʻlmagan, faol fuqaro sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Daxldorlik – odam bilan odamni, xalqini, Vatanini, olamni bogʻlaydigan rishta. U uxlayotgan odamni – uygʻotadi, yotganni – turgʻizadi, turganni – yurgizadi, yurganni – yugurtiradi. Shu bilan bir qatorda daxldorlik millatni va xalqni buyuk maqsadlari sari safarbar etib, mustaqillikni mustahkamlash uni himoya qilishga, Vatanni ozod va obod, jamiyatni erkin va farovon qilishga daʼvat etadi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, daxldorlik tarbiyasida ijtimoiy muhit, oila va jamiyatdagi ta'lim-tarbiya, atrofdagi kishilarning madaniyati, axloq-odobi, dunyoqarashi muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, bu yuksak ma'naviy-axloqiy fazilat yoshlarni ezgu maqsad va amallarga undab, mustaqil fikrlashga, faol fuqarolik pozitsiyasini namoyon qilish orqali xolisona, to'g'ri baho berishiga xizmat qiladi.

Daxldorlik insonning kelib chiqishi, moddiy ahvoli, ijtimoiy mavqei bilan belgilanmaydi, u ma'naviy tarbiya mahsulidir. Shu sababli u shaxsning vijdoni bilan chambarchas aloqadadir. Shu sababli daxldorlik hissi insonning tashqi ham muhit, jamiyatga bog'likligini ifodalab, ham uning faoliyat, xulq atvor motivlarini belgilaydi. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda barpo etilayotgan demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishda millatimiz va xalqimiz manfaatlarini o'z manfaatlaridan har tomonlama ustun quyadigan daxldor insonlarni tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor vazifasi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, jahonda kechayotgan globallashuv sharoitida yoshlar ongiga mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlar raxna solishga intilayotgan bir zamonda jamiyatimizda demokratik qadriyatlarning tarkib topishi yoshlar dunyoqarashini milliy g'oya asosida shakllantirishni hayot-mamot masalasiga aylantirmoqda. Bu haqda pedagogika fanlari doktori, professor Muhammadjon Quronov qayd etganidek: "Jamiyatda mustaqil fikrlovchi, hurfikir, talabchan, didli, ma'naviyati yuksak odamlar qancha ko'p bo'lsa, ommaviy madaniyatning bozori shuncha kasod bo'ladi. Aqlli, talabchan, faxm-farosatli odamlar o'zlari iste'mol qiladigan, kiyadigan, eshitadigan, ko'radigan, o'qiydigan narsalarga yuksak talab qo'yadilar"[3]. Binobarin ustozimiz Muhammadjon Quronovning fikriga ko'ra, dahldorlik fazilati yuksak darajada shakllangan insonlarda milliy mentalitetimizga mutlaqo to'g'ri kelmaydigan yoshlar o'rtasida targ'ib etilayotgan "ommaviy madaniyat"ning tuban illatlaridan yoshlarimizni asrash eng avallo, milliy ma'naviyatimizni saqlashga zamin yaratadi. Xulosa qilib aytganda, hozirgi murakkab va tahlikali davrda ma'naviy-ma'rifiy ishlarini zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan himoya

qilish, yurtdoshlarimizning hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish, mamlakatimiz mustaqilligi, tinch-osoyishta hayotimizga xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan tajovuzlarga qarshi izchil kurash olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. Б-280.
2. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. Б-224.
3. Қуронов М. Мафкуравий таҳдид ва ёшлар тарбияси. “Akademiya”. 2008. Б-7.

YANGI O‘ZBEKISTONNING MA’NAVIY STRATEGIYASIDA UZLUKSIZ TA’LIM-TARBIYA: MUAMMO VA YECHIMLAR

Sharif Kabilov,

*O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Magistratura “Boshqaruv fanlari”
kafedrasi professori*

Annotatsiya. *Maqolada Yangi O‘zbekistonning ma’naviy strategiyasida uzluksiz ta’lim-tarbiya masalalari tahlil qilingan.*

Tayanch so‘zlar: *Yangi O‘zbekiston, Yangi O‘zbekiston ma’rifatli jamiyat, ma’naviyat, ma’naviy olam, yangi ma’naviy makon, ma’naviy tarbiya, ma’naviy yangilanish, ma’naviy xavfsizlik.*

Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar tufayli jamiyatimiz iqtisodiy va ma’naviy-ma’rifiy istiqbol sari yuz burdi. Ma’naviyat va ma’rifatni rivojlantirish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishini tashkil etmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil avgust oyida nashr qilingan “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”[1] asari inson kamolotining yuksalishiga, ma’naviy olami, dunyoqarashi shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi, shuningdek ma’naviyatga qaratilgan xurujlar haqida atroflicha fikr yuritish, xalqimiz yangi hayot, yangi jamiyat qurayotgan hozirgi murakkab va tahlikali zamonda odamlarni bunday xatarlardan ogoh etish, el-yurtimiz, keng jamoatchilik e’tiborini bu masalalarga yana bir bor qaratish, kelajak avlodni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalash bilan bog‘liq vazifalarni aniq belgilab olish borasidagi hayotiy ehtiyojlarni chuqur anglashga yordam beradi.

“Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarining alohida fasli “Ma’naviy taraqqiyot” deb nomlanib, o‘z tarkibiga “Ma’naviy yangilanish: imkoniyat va istiqbollari”, “Yangi ma’naviy makonni yaratish borasidagi vazifalar”, “Ma’rifiy islohotlar va barkamol inson tarbiyasi”, “Yangi O‘zbekiston va ma’naviy yangilanish”, “Ma’rifatli jamiyat sari”, “Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi” kabi dolzarb mavzularni o‘z tarkibiga olgan bo‘lib, Yangi O‘zbekistonni yetuk ma’naviyatli jamiyat, erkin va baxtli insonlar yashaydigan yurtga aylantirish g‘oyasi ilgari surilgan.

Yangi O‘zbekiston ta’lim-tarbiya bilan shug‘ullanuvchilar hamkorlikda o‘z xalqiga, jumladan yoshlarga millatning an’analari, tili va madaniyatiga, qadriyatlariga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib, o‘z xalqini, millatini jahon hamjamiyatida tenglar ichra teng idrok qiluvchi chin insonni, o‘z Vatanining jonkuyarini tarbiyalash mumkin emasligini chuqur anglashlari talab etiladi.

Biz yangi jamiyat qurayapmiz. Yangi jamiyatni esa yangicha dunyoqarash, dunyoviy bilimlar va demokratik tafakkurga ega, Vatanga, kasbga sadoqatni hayotiy ehtiyojga aylantirgan insonlarga O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan tub islohotlar, siyosatimizdagi ma’naviy mezonlar hayotda doimo hal qiluvchi omil bo‘lib kelayotganligini anglab yetamiz.

“Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarining “Ma’naviy taraqqiyot” bobining muqqadimasida Shavkat Mirziyoyev: “Mening nazarimda, insoniyat dunyosining buyuk bir yoritqichi - ma’naviyat chirog‘i bor.

Bu chiroqning boshqalardan farqi shuki, u insonning ongi va tafakkurini yoritadi, qalbi, vijdonini uygʻotadi, odamiylik hissini kuchaytiradi.

Oʻzbekistonning yangi uygʻonish davrini yaratishga kirishgan ekanmiz, har bir yurtdoshimizning qalbi va ongida ana shunday maʼnaviyat shuʼlasi porlashi va u bizni ezgu ishlarga undab, yuksak masʼuliyat tuygʻusi bilan yashashga daʼvat etib turishi zarur”. [2] Bu esa Yangi Oʻzbekiston taraqqiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan birga, maʼnaviy-maʼrifiy jabhalarda amalga oshirilayotgan islohotlar ham muhim ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Inson fenomeni maʼnaviyatga asoslanadi. Nima uchun shu tezisni ilgari surdik. Sababi, Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi maʼnaviy mezonlarni nazarda tutadi.

Insonning fenomenal jihatlaridan biri u hamisha oʻziga oʻzi muammo yaratib, oʻzini oʻzi inkor qilib, oʻzini oʻzi rad etib yashaydigan olam ekanligida. Borliqda biron-bir jonot insonchalik oʻziga oʻzi muammo yaratmaydi. Ular qanday yashayotganini, nimaga yashayotganini tushunmaydi. Faqat insongina orzular va maqsadlar olami sifatida hayotga intiladi. U buyuk kashfiyotlar, olamshumul ixtirolar qilish salohiyatiga ega boʻlish bilan birga, shunchalik uning teskarisini ham amalga oshirishga qodir boʻlgan noyob mavjudot. Yaxshilikni ham, yomonlikni ham aql bilan qiladi. Aql esa ruhdan oziq oladi. Demak, ruhiyatimiz tozarishi, poklanishi, qalbimiz goʻzallashishi, tuygʻularimiz shaffoflashishi lozim ekan.

Kimning qalbida illatlar gʻolib chiqsa, u yomon odamga, fazilatlar gʻolib chiqsa, yaxshi odamga aylanadi. Lekin shu narsa aniqki, mutloq yaxshi odam ham, mutloq yomon odam ham yoʻq. Boʻlishi ham mumkin emas! Ana shunday murakkab sharoitda biz mumkin qadar fazilatlarini tarbiyalashimiz, farzandlarimizni ezgulikka, muruvvatlilikka, bagʻrikenglikka, sadoqatlilikka oʻrgatmogʻimiz lozim. Hozirgi zamonaviy sivilizatsiya sharoitida bunga katta ehtiyoj sezilmoqda.

Milliy qadriyatlardan uzoqlashish insonning maydalashishiga, insonlik mohiyati yo‘qolishiga olib kelmoqda. Natijada, uning ijtimoiy mohiyati, buyuk maqsadlar bilan yashash salohiyati yo‘qolmoqda.

Turmush tarzida sun‘iylik, befarqlik, loqaydlik chuqurlashib bormoqda. Loqaydlik va befarqlik esa har qanday taraqqiyotning kushandasi hisoblanadi. Donishmandlardan biri bu borada shunday degan ekan: “Dushmaningdan qo‘rqma, zo‘r bo‘lsa seni o‘ldiradi. Do‘stingdan qo‘rqma, zarur bo‘lganda sotqinlik qilishi mumkin. Loqaydlardan qo‘rq, befarqlardan qo‘rq. Loqaydlik va befarqlik mavjud ekan insoniyatga o‘lim tahdid solaveradi”.

Yangi O‘zbekiston va ma’naviy yangilanish. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida muallif xalqimizning ma’naviy xavfsizligi haqida qayg‘urib, jamiyatning osoyishtaligi, barqarorligi, bugun ostonamizga yopirilib kelishi mumkin bo‘lgan, yoshlar ongini zabt etuvchi xatarlardan ogoh etib, barchamizni sezgirlikni yo‘qotmaslikka da’vat etadi va ma’naviyatimizning bo‘lg‘usi egalari – yoshlarimizni turli mafkuraviy xurujlardan asrash borasida oldimizda turgan fuqarolik va kasbiy vazifalarimizni aniq belgilab berganiga shohid bo‘lamiz.

Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiber-jinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi taxdidlar xavfi tobora ortib bormoqda.

Milliy ma’naviyatimizga mutlaqo begona bo‘lgan zararli g‘oyalar, tushuncha va qarashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta’bir joiz bo‘lsa, “chaqirilmagan mehmon” bo‘lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg‘ak bolalarimizning pokiza qalbi va ongiga kirib kelayotganidan ham ko‘z yuma olmaymiz», [3] deb yozadilar. Darhaqiqat, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning inson ma’naviyatiga qarshi qaratilgan xurujlarning real xavfi haqida atroflicha fikr yuritishi, xalqimiz yangi hayot, yangi jamiyat asoslarini qurayotgan hozirgi murakkab va tahlikali zamonda odamlarni bunday xatarlardan ogoh etishi, el-yurtimiz, keng jamoatchilik e’tiborini bu masalalarga yana bir bor qaratishi, kelajak avlodimizni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalashi bilan bog‘liq vazifalarni aniq belgilab olish hayotiy zarurat mahsuli sifatida dunyoga kelganligini ta’kidlash zarur.

Ayniqsa bugunga kelib G'arb mamlakatlarida moddiyotga berilish, nafsni qondirish, buyumparastlik kabi illatlarning singdirilishi iqtisodiy jarayonlarni jadallashtirdi. "Barcha narsa sotish va sotib olish mumkin bo'lgan tovarga aylantiriladi", degan tushuncha insonlar ruhiyatiga singdirila boshlandi. Tovar (buyum) ga sig'inish kuchaydi. Globallashuvning xususiyati madaniyatlarning "duragaylashuvi"ga olib keldi. Fikr va buyumlarning, inson tanasi va ruhiyatining, tabiat va madaniyatning tovarga aylantirilishi bugungi kunning asosiy xususiyati bo'lib qolmoqda. Jamiyat hayotining barcha sohalarida savdo-sotiq munosabatlari ustuvor bo'lmoqda, «yemak va tomoshalar» shiori ostida insonlarda iste'molchilik kayfiyati avj oldirildi. «Insonning hamyoni qayerda bo'lsa, uning qalbi ham o'sha yerda» degan halokatli g'oya singdirilmoqda. Molparastlik va xudbinlikning shu tariqa hammabop qadriyat sifatida tiqishtirilishi inson ma'naviy olamiga jiddiy tahdid solmoqda.

Insonning ma'naviy mijozi buzilsa, uni davolovchi, nasihati ila yo'lga soluvchi shaxsga ehtiyoji katta bo'ladi. Ana shu shaxsni to'g'ri tanlash, uning nasihati, ma'rifatga yo'llashi orqali inson hayotda to'g'ri yo'lini topadi. Bugungi kunda insonning ma'naviy tabibi kim bo'la oladi.

Bu murakkab vazifani ado etishda esa, uzluksiz ta'lim vakillari bilan birga nuroniylar va albatta diniy soha vakillarining hamrohligi ko'p samara beradi. Zero, hadisi sharifda: "Hech bir ota o'z farzandiga chiroyli xulqu odobdan buyukroq meros bera olmaydi", deyiladi (Imom Buxoriy "Al-adab al-Mufrad" asari).

Biz huquqiy davlat barpo etayapmiz. Huquqiy davlatning ko'zi ham, so'zi ham, quroli ham, himoyasi ham qonun bo'lishi kerak.

Jinoyatning zamonaviy rivojlanishi doimiy o'zgarishlar tendensiyasini ko'rsatadi; u tobora transmilliy va uyushgan xarakter kasb etmoqda.

Kibermakonda jinoyatchilikning keng miqyosda o'sishi, moliyaviy firibgarlikning avj olishi, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni sotishning yangi usullari, soxta (feyk) va noto'g'ri xabarlarining tarqalishi,

yuqori texnologiyalardan foydalangan holda jinoyat sodir etishning usul va vositalari rivojlanmoqda.

Zoʻravonlik jinoyati, noqonuniy migratsiya, jumladan, odam savdosi va odamlarni jinoiy ekspluatatsiya qilish, kontrabanda, giyohvand moddalar savdosi, qurol va oʻq-dorilarning noqonuniy savdosi tahdidlari saqlanib qolmoqda.

Terrorchilik va ekstremistik gʻoya hamda targʻibotlar internet tarmogʻida ham jadallik bilan tarqalmoqda.

Ayrim davlatlarda aholining jinoyatga nisbatan fobiyasi sezilarli boʻlib bormoqda. Jinoyat milliy xavfsizlikka tahdid sifatida qarala boshladi.

Siyosatshunoslik muhitida faol qoʻllanilayotgan “gibrid urush”, “rangli inqiloblar”, “kiberurushlar” kabi tushunchalar nafaqat kriminologik tadqiqotlar, balki fanlar integratsiyasining ham obyektiga aylandi.

Mavjud vaziyat shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini chinakam taʼminlash boʻyicha huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish boʻyicha ilmiy tahlil va tegishli tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Aynan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Yangi Oʻzbekiston strategiyasi” asari hozirgi murakkab sharoitda yoshlarni, uka-singillarimizni, mahalladoshlarimizni nafaqat yot mafkuralar, odam savdosi, diniy ekstremizm, terrorchilik, giyohvandlik kabi tashqi taʼsirlardan, balki oʻzimizdagi xavf-xatarlar – toʻrachilik, sansalorlik, mahalliychilik, boqibegʻamlilik kabi illatlardan asrashda faollik koʻrsatishga daʼvat etadi.

Asarda muallifining: “Uzluksiz taʼlim tizimida maʼnaviy tarbiya asoslarini kuchaytirish lozim va bunda oʻsib kelayotgan avlodning yosh xususiyatlari va intilishlarini hisobga olish zarur. Maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tashkil etishda ana shu qoidaga amal qilinmayapti.

Bu borada oila, bogʻcha, maktab, oliy taʼlim, mahalla tizimining har biri alohida ish olib borayotgani, yaʼni, oʻzaro hamkorlik va uygʻunlikni toʻla-toʻkis taʼminlashga erishilmagani ishimizning samarasiga salbiy

ta'sir ko'rsatmoqda"[4], deb ta'kidlashi barchamizni amalda ma'naviy tarbiya bilan shug'ullanishga ishorani ekanligini vabugun hayot yangicha fikrlash va ishlash, milliy "aql markazlari"mizni shakllantirishni talab etayotganligi lekin, afsuski, dunyodagi, yon-atrofimizda kechayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni chuqur tushunib, ta'sirchan va ommabop shaklda yetkazib beradigan tahlilchi va ekspertlarimiz juda kamligi, targ'ibotning ilmiy asoslangan zamonaviy texnologiyalari va yangi shakllarini, tahdidlarga qarshi samarali kurash usullarini ishlab chiqadigan vaqt kelganligini anglash zarurligi kitobda o'z ifodasini topgan.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonning strategiyasi" (2021) kitobida yangi ma'naviy makon nima?,- degan savol qo'yilib, muallif: "Mening nazarimda, u - biz orzu qilayotgan Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma'rifatli jamiyatdir"[5] deb javob beradi.

"Yangi O'zbekistonning strategiyasi" kitobida: "Yangi ma'naviy makon jamiyatimizning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan ichki tahdidlar – el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik kabi holatlarga barham berishga qaratilgan ijtimoiy makondir. Siyosatshunoslar o'rtasida: "Sen uxlaganingda, dushman uyg'oq bo'ladi",[6] degan gapni unutmaslik kerak"ligiga muallif ishora qiladi va "Ayniqsa, hozirgi zamonda, dunyodagi ilg'or xalqlar katta-katta marralar sari intilayotgan bir paytda ma'naviy jihatdan g'aflatga botib, "uxlab yotish"ga, loqayd bo'lishga hech kimning haqqi yo'q. Barcha fojia va muammolar, Vatanga, millatga, kelajakka xiyonat aynan loqaydlikdan boshlanadi", deb barchamizni ogohlikka undaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev:[7] "Biz bugungi keskin sharoitda g'oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob beryaptimi? Bular oddiy savollar emas. Odamni jiddiy o'ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar. Agar biz bu yorug' dunyoda "o'zbek", "o'zbekistonlik", "O'zbekiston", degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo'lsak, bu

savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo'yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart. Ertaga kech bo'ladi", deya ta'kidlagani bejiz emas..

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarini o'rganish asnosida:

- asriy sinovlardan o'tgan qalqonimiz – yuksak ma'naviyatimiz, madaniyatimiz, axloqiy qadriyatlarimiz;

- hayo, ibo, uyat degan qo'rg'onlarimiz;

- oriyat, burch, diyonat, adolat, sadoqat, qadr-qimmat, muruvvat va rahm-shafqat, halollik kabi betakror fazilatlarimiz;

- ilm-ma'rifat, jasorat va shijoatni diliga jo qilib, komillik yo'lini tutgan farzandlarimizning baxtli va farovon yashashi uchun kuch va imkoniyatlarini safarbar etayotgan, ma'naviy tarbiya masalasini yuksak tutgan xalqimiz borligidan takror va takror Allohga shukrlar bo'lsin deymiz.

Yoshlarimizning ma'naviy olamini asrashga barchamiz mas'ulmiz. Bugungi tahlikali dunyo bu dolzarb masalada qayg'urib yashashga undamoqda.

[1] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekistonning strategiyasi.* – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2021.

[2] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekistonning strategiyasi.* – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2021. – 265 b.

[3] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekistonning strategiyasi.* – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2021. – 268 b.

[4] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekistonning strategiyasi.* – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2021. – 270 b.

[5] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi.* – T., – 2021. – 276-b.

[6] *Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi.* – T., – 2021. – 299-b.

[7] 2023-yilning 22-dekabr kuni Prezidentimiz raisligida o'tkazilgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqi.// <https://president.uz/uz/lists/view/6941>

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR VA SHAXS IJTIMOIIY FAOLLIGI

Mavrunova Munisa,

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
instituti dotsenti,
falsafa fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy va umummilliy qadriyatlar, shuningdek, shaxsning ijtimoiy faoliyatining o'zaro aloqasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Milliy qadriyatlar har bir jamiyatda uning madaniy, axloqiy, ijtimoiy va tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi, ular odatdagi hayotda amaliyotga tatbiq etiladi. Umummilliy qadriyatlar esa insoniyatning barcha madaniyatlari va jamiyatlarida keng qamrovli ahamiyatga ega bo'lib, axloqiy, erkinlik va adolat kabi universallarni o'z ichiga oladi. Maqola ham milliy va umummilliy qadriyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq tushunishga, shuningdek, shaxsning ijtimoiy faoliyatining jamiyatdagi rivojlanishga qanday ta'sir qilishini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, aholining madaniy ehtiyojlari, nomoddiy madaniy meros, zamonaviy jamiyat, madaniyat va san'at, ma'naviyat, tarix, milliy qadriyat, sivilizatsiya, integratsiya.

Odatda turmushda, ijtimoiy hayotda, alohida inson va insoniyat faoliyatida odamzot tomonidan yaratilgan barcha narsalar, mavjud ijtimoiy – siyosiy, madaniy-mafkuraviy hodisalarni qadrlil yoki qadrsizligiga qarab baholaymiz, munosabat bildiramiz. Shuning uchun ham barcha odamlar tomonidan o'sha narsa - buyumlar, voqea - hodisalarning ahamiyatini

ko'rsatish maqsadida qadriyat tushunchasi qabul qilingan. Shu ma'noda, qadriyatni voqelikdagi muayyan hodisalarning inson va jamiyat uchun foydalilik ahamiyatini anglatish uchun ishlatiladigan tushuncha ma'nosida e'tirof etilishini ta'kidlash lozim.

Qadriyatlar shaklan va mazmunan tarixiy, ayni paytda zamonaviy bo'lishi mumkin. Qadriyatlarning turli shakllari mavjud bo'lib, ularning eng ko'p e'tirof etiladiganlari quyidagilardan iborat: moddiy, ma'naviy, umumbashariy, mintaqaviy, umuminsoniy; jamiyat hayotining sohalari bo'yicha iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy qadriyatlar; ijtimoiy ong shakllariga mos keladigan axloqiy, diniy huquqiy, ilmiy; hayotning ijtimoiy tuzilishiga mos keladigan, milliy, sinfiy, partiyaviy va boshqalar.

Shuni qayd etish lozimki, insoniyat uzoq ming yillar davomida o'z hayoti, turmush darajasini osonlashtiradigan, yengillashtiradigan minglab qadriyatlarni shakllantirdi. Ularning talay qismi muayyan tarixiy bosqichda ijtimoiy-ma'naviy jihatdan eskirgani, insoniyatning tobora o'sib borayotgan talab va ehtiyojlariga javob bera olmaganligi uchun yo'q bo'lib ketdi.

Qadriyatlar birdaniga paydo bo'ladigan ijtimoiy fenomen hodisa emas. Aslida, insoniyat taraqqiyotining qanchalar darajada rivojlanib, ilgarilab ketganligini anglatuvchi omil ham qadriyatlar hisoblanadi. Qadriyatlarning miqdori va sifati qanchalar darajada ko'p bo'lsa bashariyat taraqqiyoti ham shunga mos ravishda taraqqiy etadi. Qadriyatlar u yoki bu millat va elatning ijtimoiy ehtiyojlari tufayli sodir bo'ladi.

Shunday qadriyatlar borki, ular insoniyat paydo bo'lganidan to hozirgacha o'z mazmun - mohiyatini o'zgartirmaydi, aksincha, uning ahamiyati davrlar o'tgan sari kuchayib boraveradi. Tinchlik, barqarorlik, insoniylik, axloq, erkinlik, ijtimoiy tenglik, ijtimoiy adolat, yaxshilik, go'zallik, demokratiya, qonun ustuvorligi kabi qadriyatlarni shu ma'noda tushunsa bo'ladi.

Qadriyatlar jamiyatda, inson hayotida tutgan o'rni va ahamiyati nuqtayi nazaridan moddiy, madaniy, ijtimoiy, siyosiy kabi yirik turlarga bo'linadi. Ayni paytda qadriyatlarni milliy va umumbashariy muammolarni hal etish, insoniyat taraqqiyotini ta'minlashga yordam

berishini e'tiborga olgan holda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lish ham keng tarqalgan. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni birbiridan mutlaqo farqlanuvchi sifatlar ma'nosida tushunish unchalar darajada to'g'ri bo'lmaydi. Ularning biri ikkinchisiz mavjud bo'lishi aslo mumkin emas.

Aslida umuminsoniy qadriyatlar birlamchi holatda milliy qadriyatlar tarzida paydo bo'ladi. So'ngra, u yoki bu milliy qadriyatlardagi eng qimmatli, qadrli, ahamiyatli qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlar darajasiga aylanishi va butun insoniyat taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin. Biz yuqorida sanab o'tgan qadriyatlarni shu ma'noda tushunish kerak.

Milliy qadriyatlarga beriladigan ta'riflarda yakdillik yo'q. Bu, tabiiyki, mazkur masalaning juda serqirraligi, ushbu muammoning ilmiy-nazariy jihatdan hali ko'p ishlanishi lozimligidan darak beradi. Masalan, "Tarbiya" ensiklopediyasida milliy qadriyatlarga quyidagicha ta'rif beriladi: "Muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, ma'naviyati, urf-odat va an'analari, o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir"^[1].

Yana bir asarda milliy qadriyatlarga millat uchun muhim va jiddiy ahamiyatga ega jihatlar, hususiyatlar, moddiy va ma'naviy boyliklar sifatida baho beriladi. Shuningdek, milliy qadriyatlari bo'lmagan millat yoki elat yo'qligi ta'kidlanadi. Millat – milliy qadriyatlarning sohibi; millatning tanazzuli – milliy qadriyatlarning tanazzulidir. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, kelajagi, uni tashkil etgan avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, milliy ong, til, ma'naviyat hamda madaniyat bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lishi qayd etiladi^[2].

"Jahon falsafasi qomusi"da^[3] milliy qadriyatlarga ancha kengroq ta'rif beriladi. Unda qayd etilishicha, milliy qadriyatlar – muayyan millatning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklar, yashayotgan hudud, madaniy – ma'naviy meros, milliy madaniyat, til, milliy ong, millat ruhi, tarixi, yashash tarzi, milliy umrguzaronlikning tartib - qoidalari hamda ular bilan bog'liq xususiyatlar,

jihatlar va boshqalarning ijtimoiy ahamiyatini ifodalaydigan tushuncha hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar umumijtimoiy qadriyatlar tizimidagi xususiy bo'g'in, ya'ni millatga xos bo'lgan qadriyatlarning eng muhim, umumiy jihatlarini aks ettiradi. Milliy qadriyatlar tayanadigan etnik tizimning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin: 1. Millatning genofondi, tabiiy betakrorligi, o'ziga xosligi, tarixiy o'zgaruvchanligi va ijtimoiy rang-barangligi. 2. Millat tarixi, o'tmishi, kelajagi va ma'naviy merosi. 3. Milliy hudud, jamiyat va undagi jarayonlar, moddiy va ma'naviy yashash sharoitlari, iqtisodiy asos va ijtimoiy ustqurma bilan bog'liq jihatlar. 4. Urf - odat, an'ana, marosimlar, turmush tarzi va boshqlardagi milliylik, ular bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlar. 5. Milliy til, milliy madaniyat va ma'naviyat, milliy ong va milliy ruh, milliy tuyg'ular va g'oyalar.

Yuqorida ta'kidlangani kabi, milliy qadriyatlarga turfa ta'riflar berish mumkin. Masalan, uning inson, jamiyat va ijtimoiy hayotning, shuningdek, madaniyat, ma'naviyatning eng muhim qismlari, tarkibiy tuzilishi, alohida olingan aniq muayyan makonda yuz bergan ijtimoiy, madaniy voqealar, ijtimoiy hodisalarni baholash, ular ijtimoiy ahamiyati hamda qadrini aniqlashni ifodalaydigan tushuncha sifatida ham anglash mumkin.

Milliy qadriyatlar rivojida madaniyat va ilm - fanning o'rni hamda ahamiyati juda katta. Yurtimizda uzoq ming yillar davomida o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimi yaratildi. Yuqorida ta'kidlangan ilm-fan, madaniyat sohalari betakror milliy qadriyatlarning shakllanishini ta'minladi. Ayniqsa, islom omili milliy qadriyatlarimizning asrlar osha bezavol ajdodlardan avlodlarga yetib kelishida muhim rol o'ynadi.

Ma'lumki, milliy qadriyatlar turli shakllarda, bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda o'zini ko'rsatadi. Ana shu shakllar esa milliy qadriyatlar tizimini tashkil etadi. Bu tizimni tabiiy-tarixiy birlikni ta'minlovchi qadriyatlar-yuksak axloqiylik, insonparvarlik, qon-qarindoshlik, Vatanparvarlik, ona yurt qayg'usi kabi tuyg'ular chambarchas bog'lab turadi.

Biroq, ushbu sifatlar orasida madaniy – ma'naviy qadriyatlar alohida o'rin tutadi. Millatning madaniy birligi milliy qadriyatlarni bezavol keyingi avlodlarga yetkazib berishga imkon beradi. Milliy madaniyat aslida milliy qadriyatlarning yo'qolib ketmasdan, aksincha, uning yangi mazmun bilan boyishi, jamiyat va millatning jipslashuvini ta'minlovchi ta'sirchan omil hisoblanadi.

Shu ma'noda, milliy madaniyatni muayyan millatning madaniy rivojlanish sohasidagi qadriyatlari, ularning ma'naviy merosi, an'analari, urf - odatlari, milliy adabiyoti, san'ati va boshqa ma'naviy omillarning namoyon bo'lishi ma'nosida tushunish mumkin. Milliy madaniyatning asosida har bir millat, xalq va elatni rivojlanish jarayonida avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan madaniy xususiyatlari, o'ziga xosligi yotadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tarixiy jarayonda milliy madaniyat va milliy qadriyatlar jamiyat ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillar sifatida doimo bir - birini to'ldirib boradi. Ulardan birortasini asosiy, boshqasini esa, ikkinchi darajali deyish mumkin emas. Chunki, milliy qadriyatlar milliy madaniyatlar bag'rida shakllangan kabi, milliy madaniyatlarning yanada ravnaqi jamiyat tomonidan milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatda namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, milliy madaniyat va milliy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar jamiyatni yanada rivojlantirishda, ijtimoiy – ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish va barqarorlashtirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Jamiyat ijtimoiy-ma'naviy barqarorligini ta'minlashda milliy qadriyatlar bilan bir qatorda umuminsoniy qadriyatlar o'zni ham tobora kengayib bormoqda. Mamlakat rahbari ta'kidlagani kabi, XX asrning oxiri va XXI asrning boshlariga kelib insoniyat ko'plab umumbashariy muammolarga duch keldi. Ushbu muammolar va ularning yechimlariga doir masalalar bugungi kunda nihoyatda dolzarb bo'lib bormoqda. Avvalo, globallashtirish hodisasining o'zi alohida mavzuga aylandi va bu haqda maxsus globalistika fani shakllandi. Global jarayonlar va muammolarning paydo bo'lish tarixi, bugungi xususiyatlari va darajalari, milliy hamda umuminsoniy jihatlari bilan bog'liq masalalarga e'tibor ortib bormoqda.

Qamrovi jihatdan global, ammo mamlakatimiz hayoti va taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan bunday muammolarni hal qilishda kuch va imkoniyatlarni birlashtirish, umumiy va xususiy manfaatlarni uyg'unlashtirish lozim. Bu esa, o'z navbatida, kelajagimiz qiyofasini belgilaydigan global muammolarning milliy va mintaqaviy darajadagi yechimlarini topishni paysalga solmaslik zarurligidan kelib chiqadi^[4].

Bugungi dunyoning haddan tashqari tez globallasuvi insoniyatning umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatida ham jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Avvalo, ta'kidlash lozimki, umuminsoniy qadriyatlar jahondagi barcha odamlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezoni hisoblangan, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar tizimini ifoda etadigan tushuncha.

Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko'lamli va serqirra tushuncha. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt saodat kabi umumijtimoiy ma'no-mazmun kasb etadigan tushunchalardangina iborat emas. Uni faqat madaniy boyliklar ma'nosida tushunish ham unchalik to'g'ri emas. Shu bilan birga muayyan milliy, etnik va boshqa xususiy qadriyatlar tizimi ham umuminsoniy qadriyatlarning o'rnini bosa olmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar tizimi va uning namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish, aslida, tarkibiy qismlari bir biri bilan dialektik tarxda bog'langan umumiy tizimni, uning asosiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilishdir.

Umuminsoniy qadriyatlar tizimi birdaniga paydo bo'ladigan, shakllanadigan jarayon emas. U uzoq evolyutsion yo'lni bosib o'tgan. Umuminsoniy qadriyatlar shakllanishining umumiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- bunday qadriyatlarning asosini, shubhasiz, milliy qadriyatlardagi eng muhim, insoniyat, uning taraqqiyoti uchun dolzarb bo'lgan qadriyatlar tizimi tashkil etadi;

- umuminsoniy qadriyatlar insoniyat hayotining barcha sohalariga-iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy jabhalari teng ravishda ijobiy ta'sir ko'rsata oladigan, kishilik jamiyatini yanada rivojlantirishga so'zsiz hissa qo'sha oladigan qadriyatlardan iboratdir;

- insoniyat rivojlanishining barcha davrlarida teng ahamiyatga ega, dolzarblik darajasi hech qachon pasaymaydigan umuminsoni qadriyatlar mavjud. Ularning eng ahamiyatlilari tinchlik va xavfsizlik, o'zaro hamkorlik, erkinlik, inson huquqlari, demokratiya, qonun ustuvorligi va boshqalar;

- umuminsoniy qadriyatlar tizimi o'z o'zidan paydo bo'ladigan, shakllanadigan jarayon emas. Aksincha, bunday qadriyatlar insoniyat tomonidan umumbashariy ehtiyojlar natijasida paydo bo'ladi, rivojlanadi. Bu esa alohida olingan konkret ijtimoiy-siyosiy, tarixiy davrda davlatlar, siyosiy kuchlarning o'z oldilariga qo'ygan maqsad-muddaolari va ularni amalga oshirish yo'lida tanlagan vositalariga bog'liq;

- tarixiy taraqqiyotning muayyan davrlarida umuminsoniy qadriyatlar tizimida sodir bo'ladigan transformatsiya jarayonlarida yangi qadriyatlar shakllanish holatlari yuz berishi mumkin. Bu narsa ko'proq inson, uning faoliyati, inson va jamiyat, inson va tabiat munosabatlari tufayli yuz beradi.

Umuminsoni qadriyatlar mutlaqo o'zgarmaydigan hodisa emas. Yuqorida ta'kidlaganimiz kabi u turli sabablar tufayli o'z shakli va mazmunini o'zgartirib turishi, muayyan paytda ikkinchi darajaga aylanishi, keyin yana ustuvor ahamiyat kasb etishi mumkin. Masalan, 1991-yilda sobiq SSSRning parchalanishi tufayli dunyoning siyosiy-mafkuraviy qiyofasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Siyosatdonlarning qayd etishlaricha bir qutbli dunyo paydo bo'ldi. Bu esa jahonda demokratiya, inson huquqlaridan iborat umuminsoniy qadriyatlarning tantanasi sifatida e'tirof etildi.

Biroq, voqealarning keyingi rivoji bu masalada hali qator muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, 2022-yil 24-fevralda Rossiya va Ukraina o'rtasidagi voqealar bir qutbli dunyoning barham topganidan, qadriyatlar tizimida umumbashariy qadriyatlar ahamiyati o'z kuchini saqlab qolayotganligidan darak berdi. Boshqacha so'z bilan aytganda bugun dunyoning ham ma'naviy, ham mafkuraviy qiyofasi o'zgarib ketdi.

Shuningdek, ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida umuminsoniy qadriyatlar transformatsiyasiga, xalqaro munosabatlardagi beqarorlikka

ekologik tahdidlar, terrorizm xavfining kuchayib borishi, odam savdosi, giyohvand moddalar, yengil o'qotar qurollar, qolaversa, yuqori texnologiyalarning noqonuniy savdosi ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlagani kabi, kam sonli millatlarga mansub shaxslar huquqlarining muntazam ravishda buzilishi va murosasizlik bilan bog'liq amaliyotlar nafaqat fuqarolar xavfsizligiga tahdid solmoqda, balki, yanada kattaroq mojoro va zo'rovonliklarga olib kelayotganini barchamiz kuzatmoqdamiz. Buning zahirida etnik va diniy nizolar, tajovuzkor millatchilik, shovinizm va ksenofobiya kabi hodisalar yotibdi^[5].

Bugungi O'zbekiston milliy qadriyatlar bilan barobar ravishda umuminsoniy qadriyatlar rivoj topayotgan, ularga keng yo'l ochilayotgan davlatlardan biriga aylanib bormoqda. Mamlakatimizda umuminsoniy qadriyatlarning qadr topishiga qaratilayotgan e'tiborni quyidagilarda ko'rish mumkin:

- mintaqaviy, xalqaro munosabatlarda O'zbekistonning ochiqlik siyosati;

- yurtimizda erkin va ochiq fuqarolik jamiyatining qurilishi yo'lida olib borilayotgan shaffof siyosat;

- davlat boshqaruvidagi sivilizatsiyaviy imkoniyatlar;

- mamlakatimizda "Davlat-inson uchun", "Shaxs-jamiyat-davlat" tamoyillari asosida inson huquqlarini rag'batlantirish, himoya qilish bo'yicha insonparvarlikka asoslangan siyosatning amalda ro'yobga chiqishi;

- davlat organlarining jamiyat fuqarolariga xizmat qilishining samarali vositalarining yuzaga kela boshlashi;

- mamlakatda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga ustuvor ahamiyat berilishi;

- millatlararo totuvlik va bag'rikenglik siyosatining insonparvarlik g'oyalari bilan uzviy bog'liqligini taxminlash asosida jamiyatda millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik muhitini yuzaga keltirish uchun keng imkoniyatlarning yaratilayotganligi.

Yuqorida sanab o'tilgan omillar, shubhasiz, mamlakatimizda umuminsoniy qadriyatlarning qadr topishiga keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. Umuman, umuminsoniy qadriyatlar har qanday madaniyat turida borliqni aks ettiruvchi maholar majmuini o'z ichiga oladi, ularning mazmuni jamiyat taraqqiyotining aniq tarixiy davri yoki etnik an'analar bilan bevosita bog'liq bo'lmaydi. Ushbu e'tiqodlar va tasavvurlar, qaysidir bir madaniyatga mansubligidan qat'i nazar, barcha kishilar va xalqlar tomonidan qadrlanadi va ma'qullanadi.

"Ijtimoiy fikr" respublika jamoatchilik fikrini o'rganish markazi tomonidan o'tkazilgan "Siz aynan qanday qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlarga kiritasiz?", deb nomlangan sotsiologik so'rovnoma asosan 49,7 foiz respondentlar "Shaxsning axloqiy sifatleri", 36,5 foizi "Oilaviy qadriyatlar", 31,4 foizi "Demokratik qadriyatlar", 19,9 foizi "Bag'rikenglik, tinchliksevarlik", deb javob berganlar^[6].

Ushbu javoblardan shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi O'zbekiston jamiyati uchun shaxsning axloqiy qadriyatlari va oilaviy qadriyatlar eng ustuvor ahamiyatga ega. Bu tushunarli, chunki, hozirgi globallashuv sharoitida inson, uning axloqi, insoniylik fazilatlari shaxsning milliy o'ziligining asosi sifatida o'z ahamiyatini aslo yo'qotgani yo'q. Ayni paytda bag'rikenglik, tinchliksevarlik bugungi tahlikali zamonda xalqimizning eng ustuvor umuminsoniy qadriyatlaridan biriga aylangan.

Shuningdek, "Siz aynan qanday qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlarga kiritasiz?", deb nomlangan savolga javob berganlarning 15,6 foizi madaniy qadriyatlar, 5,7 foizi esa ekologik qadriyatlarni e'tirof etganlar. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda ekologik muammolarga e'tiborni yanada kuchaytirish talab etiladi. Haqiqatdan ham, odamlarning ekologik madaniyatini oshirish, yashil hududlarning salmog'ini oshirish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylanib bo'ldi.

Umuminsoniy qadriyatlarning yanada rivoj topishiga Yangi O'zbekistonda ham alohida e'tibor berilmoqda. Masalan, 2025-yilgi ma'lumotlarga ko'ra mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari

bir oila farzandidek ahil-inoq yashamoqda. 16 mazhabdagi diniy tashkilotlar o'z faoliyatini erkin amalga oshirmoqda. Ular yurtimiz ravnaqi yo'lida barcha soha va tarmoqlarda fidokorona mehnat qilib, mamlakat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shmoqdalar.

Hozirgi paytda, yurtimizda millatlararo munosabatlar siyosatini amalga oshirishda mavjud 152 ta milliy - madaniy markaz va 38 ta do'stlik jamiyati faoliyat olib bormoqda. Milliy madaniy markazlar mamlakatda istiqomat qilayotgan boshqa millatlar qadriyatlarini qadrlash, urf - odatlari bardavomligini ta'minlash barobarida, yoshlarimizni o'zga millatlar madaniyati, qadriyatlarini hurmat qilish ruhida tarbiyalashga munosib hissa qo'shmoqda.

Milliy madaniy markazlar faoliyati uchun poytaxtning eng shinam binolaridan biri ajratib berilgan. Binoda ruslarning "Maslenitsa", bolgarlarning "Martinitsa", armanlarning "Vardavar", polyaklarning hosil bayrami-"Dojinki", koreyslarning "Chxusok", tatar va boshqirdlarning "Sabanto'y", greklarning "Oxi" singari bayramlari barcha millat vakillari ishtirokida katta tantanalar o'tkazib kelinmoqda. Bularning bari mamlakatimiz aholisida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yanada uyg'unlashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashda mamlakat Prezidenti tomonidan 2021-yil 11-avgustda qabul qilingan "Vatandoshlar" jamoat fondini tashkil etish to'g'risida»gi qarori alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Unda xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlarni tarixiy Vatani atrofida yanada jipslashtirish, ularning qalbi va ongida yurt bilan faxrlanish tuyg'usini yuksaltirish, milliy o'zlikni saqlab qolish, xorijda o'zbek tili, madaniyati, qadriyatlari, an'analarini avaylab-asrash mazkur yo'nalishdagi eng ustuvor vazifalardan biri ekanligi ta'kidlandi.

Hozirda 10 milliondan ortiq vatandoshlarimiz xorijda yashab keladi. Bular etnik o'zbeklar va o'zbekistondan chiqqan turli millat vakillaridan iborat fuqarolar. Ularning aksariyati Markaziy Osiyo, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida, shuningdek, AQSHda istiqomat qiladi. Dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi vatandoshlarimizga ko'maklashish, ular bilan

aloqalarni yanada mustahkamlash masalalarini hal etishning o'ziga xos tizimi yaratilgan. Markaziy Osiyo, Yevroosiyo va Amerikada istiqomat qilayotgan yurtdoshlarimiz 170 dan ortiq milliy madaniy markaz va jamiyatlarni tashkil etgan^[7].

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida ochiq jamiyatning shakllana borishi qadriyatlar tizimida ham jiddiy transformatsiya jarayonini yuzaga keltirmoqda. Bu narsa, shubhasiz, umuminsoniy qadriyatlar masalasiga ham tegishli hisoblanadi. Kuchli globallashuv, barcha sohalardagi integratsiya jarayonlari, ta'sirchan axborot makonining yaratilishi, ayniqsa, odamlarda media madaniyatining ortib borishi-bularning bari umuminsoniy qadriyatlar ta'sirini oshirib bormoqda.

Ta'kidlash lozimki, har qanday taraqqiyot milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligi natijasidagina sodir bo'lishi mumkin. Mavjud uyg'unlik jamiyat a'zolari, ayniqsa yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligi har qanday shaxsda tafakkur kengligi, diniy va dunyoviy bag'rikenglik, yuksak siyosiy madaniyat, milliy va umuminsoniy taraqqiyotga teran aql bilan munosabatda bo'lish kabi sifatning shakllanishiga zamin yaratadi.

Bugungi o'zbek jamiyatida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, islohotlar ham yoshlarimizning ijtimoiy faolligini tobora oshirmoqda. Ular o'zlarini jamiyatning ongli a'zosi sifatida ko'rmoqdalar. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligini ijobiy hol tarzida qabul qilmoqdalar. Millat va mamlakat taqdirini o'zlarining taqdirilari bilan bog'lamoqdalar. Bunday hol Respublika Oliy ta'lim muassasalari talaba - yoshlari hamda professor - o'qituvchilariga taqdim etilgan onlayn so'rovnomada ham muayyan ma'noda o'z tasdig'ini topdi. Anonim holda o'tkazilgan so'rovnomada ishtirok etgan 10502 nafar respondentning 67,1 foizi "Siz qanday qadriyatlarni e'zozlaysiz?", degan savolga "Umuminsoniy qadriyatlarni", deb javob berganlar. Respondentlarning 67,4 foizi "Milliy qadriyatlarni", 26 foizi "Zamonaviy qadriyatlarni" e'zozlashi ma'lum bo'lgan. So'ralganlarning 3,8 foizi qadriyatlarga e'tibor bermasligini bildirganlar^[8].

Bulardan shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda talaba-yoshlar milliy qadriyatlar bilan teng barobar umuminsoniy qadriyatlarga ham alohida e'tibor bermoqdalar. Buning asosiy sabablari haqida yuqorida fikrlashgan edik: dunyoning tobora globallashib borishi, axborot makonining kengayishi, mamlakatimizning ochiq jamiyatga aylanishi bu boradagi eng muhim omillar hisoblanadi. Ayni paytda ta'kidlash lozimki, savolga "Zamonaviy qadriyatlar", deb javob berganlar ham qaysidir ma'noda umuminsoniy qadriyatlarni nazarda tutganliklaridan darak beradi.

Bugungi yoshlar zamonaviy qadriyatlar deganda ko'proq ilm-fan asoslarini o'rganishda, maishiy turmush va o'z hayotini tashkil etishda zamonaviy amaliyotga e'tiborni berishni nazarda tutmoqdalar. Bu jarayonda, shubhasiz, milliy qadriyatlarni e'zozlovchi, o'z Vatani, ota-onasiga sodiq, axloqiy jihatdan barkamol yigit - qizlar o'zligini yo'qotmasdan, ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirishda adashmayaptilar. Biroq, e'tiqodi sust, xorij ta'siriga tevarak - atrofdagi voqea - hodisalar mohiyatini anglamasdan tushib qolayotganlar esa turli ma'naviy, mafkuraviy tahdidlarga dosh bermasdan "aynish" holatiga ham tushib qolmoqdalar.

Albatta, bu jamiyatni jiddiy ravishda tashvishga solishi kerak. Milliy qadriyatlarning jamiyat a'zolarining muayyan qismida inkor etilishi xavfining borligini e'tirof etishi ikki xulosaga olib keladi: birinchisi, yoshlarimizning e'tiqodi sust, milliy qadriyatlarga bepisandlik bilan munosabatda bo'ladiganlarning "zamonaviylik" degan soxta qarashlarga rom bo'lishi oqibatida o'z milliy qadriyatlarini inkor etishlari bo'lsa, ikkinchidan, ayrim yigit-qizlarning xorijning ta'siri ostida o'z milliy qadriyatlarini batamom unutishlari, inkor qilishlari ularni Vatan, milliylik, o'zlik kabi muqaddas tuyg'ulardan mutlaqo ayirmoqda.

Biz yuqorida ta'kidlab o'tgan so'rovnomada "Zamonaviy deb o'ylagan qaysi madaniyat ko'rinishlarini qadriyat sifatida kiritishni xohlardingiz?", degan savolga respondentlarning 38,5 foizi "kiyinish madaniyatini", 30,1 foizi "hayotda mustaqil bo'lishni", 1,7 foizi xattoki "egoizmni", deb javob berganlar^[9]. Ushbu javoblar bugungi yoshlar

tafakkur tarzida qadriyatlar tizimi kuchli transformatsiya jarayoniga duch kelayotganidan dalolat beradi.

Yuqorida keltirilgan misollar va bildirilgan fikr, mulohazalardan shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi O‘zbekistonda davlat tomonidan olib borilayotgan tub islohotlar natijasida ochiq jamiyat barpo etimoqda. Mamlakatimiz jahon globallashuvi va kuchli integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etmoqda. Bunday hol milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimida transformatsion o‘zgarishlarga olib kelmoqda.

Tahlillar shundan dalolat beradiki, xalqimizning aksariyat katta ko‘pchiligi milliy qadriyatlarni o‘z hayotining asl maqsadi deb biladi. Ayni paytda, fuqarolarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz orasida umuminsoniy qadriyatlarni e’tirof etish, ularni o‘zlashtirishga bo‘lgan intilish ham muayyan darajada ortib bormoqda. Bu narsani, fikrimizcha, o‘ta siyosiy lashtirish, mafkuralashtirish unchalik ham maqsadga muvofiq emas. Chunki, dunyoning tez va shiddat bilan globallashuvi barcha ochiq jamiyatlar, hususan O‘zbekiston jamiyatiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmaydi.

Ana shunday sharoitda umuminsoniy qadriyatlarning eng insonparvar, adolatli, ijobiy jihatlarini o‘zlashtirish, ularni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unligini ta’minlashga ustuvor ahamiyat berishni maqsadga muvofiq, deb bilamiz. Bu narsa, shubhasiz jamiyat a’zolarida kuchli ijtimoiy faollikning shakllanishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2022. – B. 303.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2022. – B. 309.
3. Tarbiya. Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010. – B.510.
4. Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. – T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2006. – B.234.

5. Jahon falsafa lugʻati. – T.: “Oʻzbekiston faylasuflar milliy jamiyati” nashriyoti, birinchi kitob, 2016. – B.804.

6. “Ijtimoiy fikr” respublika jamoatchilik fikrini oʻrganish markazi joriy arxivi.

EKOMADANIYAT – INSON MAVJUDLIGINING ASOSI

Ikramov Ravshan Aktamovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti dekani
Yuridik fanlar nomzodi, professor

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bugungi kundagi dunyo ekologik manzarasi oʻrganilgan, hamda insoniyat kelajagi va uning mavjudligi ekologik madaniyatga bogʻliqligi masalasi tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirishdagi muhim omillarga eʼtibor qaratilgan.*

Kalit soʻzlar: *texnogen sivilizatsiya, inson omili, aholi salomatligi va genofondi, ekosentrik, antroposentrizm, “yashil makon”, ekologik tafakkur*

Bugungi shiddatli globallashuv sharoiti, texnogen sivilizatsiya, inson tafakkurining rivojlanishi bir tomondan insoniyat zimmasidagi ogʻir yuklarni kamaytirayotgan boʻlsa, boshqa tarafdin tabiatni cheksiz ehtiyojlari yoʻlida ochkoʻzlarcha oʻzlashtirishi oqibatida insoniyat kelajagi xavf ostida qoldirmoqda. Bugungi kishilik jamiyatining taqdiri koʻp jihatdan uning ekomadaniyatga bogʻliq boʻlib qolmoqda. Bu borada prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Oʻzbekistonni yanada rivojlantirish borasidagi harakatlar strategiyasi” beshinchi boʻlim, birinchi qismida atrof-muhitni, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muommalarni oldini olish masalasiga alohida eʼtibor qaratish muhimdir”, degan edilar [1].

Insoniyat tarixi qadimgi zamondan to hozirgi kungacha inson va tabiat munosabatlarining o'zgarib, rivojlanib yangi shakl kasb etib borishi bilan farqlanmoqda. Ekologik madaniyat tarixi biosferada homo sapiens (homo sapiens), ya'ni "aqli odam" paydo bo'lishidan boshlanadi. Ming yillar davomida insoniyat atrof-muhit va jamiyatdagi shaxsiy munosabatlar bilan o'zaro munosabatda ekologik madaniyat tajribasini to'pladi. Jamiyat taraqqiyotining ilk davrlarida insonlar taqdiri tabiat ne'matlarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda o'zlashtirayotgan ne'matlarini qanchalik oqilona foydalana olishi bilan bog'liq. Insonning ichki va tashqi faoliyati tabiatga moslashishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash, irodasini boshqarish, emotsiyalarga berilmaslik, oqillik va donolikni tafakkur etish va o'zini tutishga e'tibor berilgan. Inson bu yerda uning tabiatdan ajratilgan maxsus komponenti sifatida qabul qilinmaydi, aksincha, uning bir bo'lagi va rivojlantiruvchi omili sifatida qaraladi. Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning tubdan o'zgarishini insonning ishlab chiqaruvchiga aylanishi, tabiiy muhitni o'zgartirishi mumkinligini anglagan neolit inqilobi bilan bog'lashadi.

Keyingi sanoatgacha bo'lgan bosqich qishloq xo'jaligining asta-sekinlik bilan o'sishi, hunarmandchilikning rivojlanishi, oddiy tovar ishlab chiqarishning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan holda, sanoat inqilobining ilmiy-texnik taraqqiyoti, texnogen sivilizatsiyaning bosqichma-bosqich shakllanishi oqibatida insonning texnikaviy tafakkur kuchi tabiat kuchlaridan ustun kelishiga olib kelgan holda bu taraqqiyot natijasi o'laroq inson o'zini o'zi yo'q qilish jarayoniga ham yo'l ochdi. So'nggi o'n yilliklarda sayyoramizda ro'y berayotgan global ekologik inqiroz shaxsning ekologik madaniyati yetarli darajada shakllanmaganligining oqibatidir[2].

Ekologik madaniyat - bu tabiat haqidagi bilim, ong idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof-muhitga nisbatan faoliyatining yuksak ko'rsatgichi, ongli va ma'suliyatli yondashuvdir. Insoniyat jamiyati tez taraqqiy etayotgan sivilizatsion makonda tabiatni muhofaza qilish harakati butun

dunyoni qamrab oladi. Bugungi zamon fanida “ekologiya” tushunchasi insonlar hayotining biologik, iqtisodiy gegiyenik, texnik, ijtimoiy omillarining birligi sifatida tafsiflanadi. Ekologik madaniyatda 3ta asosiy komponentni ajratib ko‘rsatish mumkin: kognitiv (bilim), qiymat yo‘nalishlari va faoliyat(ko‘nikma va qobiliyatlar)[3]. Ekologik madaniyat -butun shaxsning mohiyati, uning turli tomonlari va fazilatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ekologik madaniyat inson hayotining axloqiy va ma‘naviy sohasi sifatida quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:ekologik ong; ekologik munosabat va ekologik faoliyat.

Ekologik madaniyat ilmiy bilimlarni tabiiy, ijtimoiy va texnik elementlarini birlashtiradi, ya‘ni yaxlit tizimning shakllanishini ifodalovchi geografik voqelikdagi fazoviy-zamon munosabatlari bilan o‘zaro ta’sirda bo‘ladi. Insonning ekologik madaniyatini shakllantirish - bu jamiyat va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni uyg‘unlashtirish usuli bo‘lib, sayyora hayotini saqlashga, jamiyatning ongli ijtimoiyiqtisodiy faoliyatga, tabiat-inson-jamiyat, ya‘ni, uchta tamoyil mavjudligini tushunishga qaratilgan. Geoekologik madaniyatni shakllantirishdan maqsad tabiatga mas’uliyatli, g‘amxo‘r munosabatni tarbiyalashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonlari va natijalarini tushunishga qaratilgan ilmiy bilimlar tizimini shakllantirish bo‘yicha maqsadli tizimli ish olib borishni taqozo qiladi. Tabiatga nisbatan ekologik qadriyat yo‘nalishlari, normalari va qoidalari, uni o‘rganish va muhofaza qilish qobiliyati va ko‘nikmalari, shuningdek, tabiiy resurslardan to‘g‘ri foydalanish, afsuski , hozirgi paytda amalda har doim ham amalga oshirilmaydi.

Ekologik madaniyat atrof-muhit haqidagi axborotni kengaytirish bilan emas, balki ekologik fikrlashni shakllantirish bilan bog‘liq. Ekologik madaniyat bugungi bir qancha omillarga ko‘ra dolzarb masaladir.

Birinchidan, tabiat va atrof muhitga nisbatan odamlarning dunyoqarashini o‘zgartirishning tizimli omilidir. Ikkinchidan, ekologik madaniyat ekologik bilimlarning uyg‘unlashuvi va funksional bo‘lishi uchun ta’lim sohasida uzoq muddatli uzluksiz jarayonni qamrab oladi. Ekologik madaniyatning mohiyati va namoyon bo‘lish xususiyatlarini

turli tomonlardan tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi. Xususan inson bioijtimoiy mavjudot sifatida nafaqat jamiyat, balki tabiatning ham bir bo'lagidir[4]. Demak, inson tabiat bilan o'zining biologik va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish yo'lida munosabatga kirishadi, uni o'zlashtiradi. Ekologik madaniyat insonning tabiatni o'zlashtirish va o'zgartirish yo'lidagi ongli faoliyati natijasidir.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ekologik madaniyat umuman jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, tegishli bilimlar, madaniy an'analar, qadriyatlar insonning tabiiy muhitga bevosita ta'sir qilish vositalarini, shuningdek, tabiatning ma'naviy va amaliy rivojlanishi vositalarini baholashni o'z ichiga oladi. Atrof muhitni muhofaza qilish institutlari alohida element sifatida muayyan shaxsda ekologik madaniyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish maqsadiga xizmat qiladi.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ekologik madaniyat umuman jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, tegishli bilimlar, madaniy an'analar, qadriyatlar insonning tabiiy muhitga bevosita ta'sir qilish vositalarini, shuningdek, tabiatning ma'naviy va amaliy rivojlanishi vositalarini baholashni o'z ichiga oladi. Insoniyat haliyam amal qilib kelayotgan madaniyatning bu turini sezilarli darajada G'arbiy Yevropa falsafasi boshlab bergan bo'lib, uning asosi egosentrikdir. Tabiat haqidagi tushuncha insondan uzoq, qolaversa unga qarama-qarshi bo'lgan ob'ekt sifatida shakllanadi. Jamiyatimizda aniq takliflar asosida jamiyatning eng quyi tizimidan boshlab tabiatni asrash bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Bunda mahalla fuqarolarining, ayniqsa, yoshlarning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirish bilan bog'liq masalalarni tadqiq qilish orqali ularning atrof-muhit sofliгинi ta'minlashdagi ma'suliyatini yanada oshirib borish bugungi kunning asosiy vazifasiga aylandi[5].

Bu borada O'zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2022-yil 21-dekabrdagi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llagan murojaatnomasida: "Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy

harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo'yicha sa'y-harakatlarimizni, xususan, «Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz», deb ta'kidlagan edi.

Darhaqiqat, bugun barcha xalq, millat va elatlarning vazifasi – bu atrof-muhitga ziyon yetkazmagan holda tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishdan iborat. Ma'lumki, «Yashil makon» umummilliy loyihasini amalga oshirish, mazkur loyiha doirasida yiliga 200 million tup daraxt va buta ko'chatlarini ekish belgilangan edi. Bunday keng ko'lamli tashabbusning amalga oshirilishi natijasida shaharlarimizdagi yashil maydonlar hududi hozirgi 8 foizdan 30 foizga oshirilishi rejalashtirilgan. Umuman bu loyiha bo'yicha kelgusi besh yilda 1 milliard tup daraxt ko'chat ekilishi maqsad qilingan. Bu kabi yirik loyihalarni amalga oshirishda yoshlarning o'rne va ularga tabiatni asrash bo'yicha berilayotgan ekologik ta'limning o'rne muhimdir.

Ekologik madaniyatni shakllantirishda eng muhim omillardan biri mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirish, mehnat faoliyati uchun yuqori ijtimoiy motivlarni shakllantirish, bilimga kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish, bilimlarni amaliyotga qo'llash istagi, burch, ma'suliyatni anglash ba bajarishga tayyorgarlik holati bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.

2. Андреев М.Д. Экологическая культура как основа гармонизации отношений между обществом и природой // успехи современного естествознания.-2009.-№7.с.143-145.

3. Sh.Otaboyev, S.Mirvaliyev va E. Tursunov - Ekologiyada madaniyat va ma'naviyat muommalari. T.: «Nishon noshir nashriyoti»,2009.-B.124.

4. Родзевич Н.Н. Геоэкология и природопользование: Учеб. для вузов / Н.Н. Родзевич. – М.: Дрофа, 2003. - 256 с.

5. Глобалистика: Энциклопедия. – М., 2003; Горохов, В.Г. Философия техники как теория технической деятельности и

проблемы социальной оценки техники / В.Г.Горохов // Философские науки. – 2006. – №4.

6. Моисеев, Н.Н. Рациональный гуманизм / Н.Н.Моисеев // Общественные науки и современность. – 1993. – №3; Попкова, Н.В. Философская экология / Н.В.Попкова. – М., 2010.

MA'NAVIY MEROS JAMIYAT MA'NAVIY HAYOTINING IJTIMOIIY-TARIXIY ASOSIDIR

Jabborova Saodat Sattorovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.f.d.,(PhD)

Annotatsiya: Maqolada muallif ma'naviyat yuksalishida madaniy-ma'rifiy tizimning takomillashganligining ahamiyatini yangi asrda kishilik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni tahlil etgan. Mamlakatni jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro'-e'tiborga ega bo'lgan, har tomonlama obod va farovon davlatga aylantirish borasidagi fikrlarni bayon etadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, jamiyat, ma'naviy salohiyat, madaniy-ma'rifiy, mehr-oqibat, madaniy meros, davlat organi, jamoatchilik, milliy g'urur.

Yurt kelajagi, jamiyat a'zolarining farovon turmushi ijtimoiy taraqqiyot sur'atlari bilan hamohang ekanligi yangi fikr emas. Qaysi mamlakatda taraqqiyotning maqbul sur'atlari saqlab turilgan bo'lsa, o'sha joyda fuqarolar turmushi ham izchil farovonlashib boradi, yurt yorug' kelajak sari ildamlaydi.

Prezident Sh.Mirziyoyev mamlakatlar siyosiy salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillarga e'tiborni qaratadi. “Xalqaro maydonda, deb yozadi u, turli manfaatlar to'qnashuvi kuchayib borayotgani, jahon siyosati va iqtisodiyotida muammolar keskinlashayotgani, dunyoning umumiy manzarasini o'zgartirish tarafdorlari tobora ortib borayotgani hozirgi

global dunyo taraqqiyotiga xos bo'lgan eng muhim xususiyatlar sifatida namoyon bo'lmoqda". "Umuman, deya fikrini davom ettiradi mamlakatimiz rahbari, bugungi kunda davlatlar va bevosita insonlarga ta'sir ko'rsatayotgan tahdidlarning eng keng tarqalgan turi – davlatlararo va davlatlarning ichki hayotidagi ziddiyatlar natijasida yuzaga kelgan tahdidlar bo'lib qolmoqda. Ular qayerda sodir bo'lmasin, qo'shni hududlar uchun ham xavf tug'dirishi umkin. Ular beqarorlik va tahdidlarning yaqqol ko'rinishi bo'lmish ekstremizm, terrorizm, ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi, keragidan ortiqcha qurol-yarog'larning yig'ilishi va ularning nazoratsiz tarqalishi, inson huquqlari buzilishi, aholining ommaviy quvg'in qilinishi, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va noqonuniy migratsiyaning o'sishiga olib kelmoqda". Boshqacha aytganda, jahon siyosiy maydonidagi ziddiyatlar mamlakatlarning ham siyosiy, ham iqtisodiy salohiyatini tushirmoqda.

Mamlakatlarning ijtimoiy salohiyati ham jiddiy xavf ostida qolmoqda. Turmush tarzining unifikatsiyalashayotgani, barcha yurtlarda turli guruhlar va tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikning keskinlashayotgani jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlar xarakterini tubdan o'zgartirayapti. Oila instituti inqirozi turli mamlakatlarda yolg'iz kishilar sonining oshib ketishiga, yolg'izlikning o'tkir ijtimoiy muammoga aylanishiga sabab bo'layapti. Bu omillar inson va ijtimoiy kapitalni rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Tashvishlanarli jihati shundaki, ushbu omillar O'zbekistondagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy turmushga, yurtning taraqqiyot sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, G.Bekmurodovanning ilmiy ishida iqtisodiy destruksiyalar O'zbekiston eksport salohiyatini oshirishga xalal berayotgani, iste'mol bozoriga ta'sir ko'rsatayotgani, iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirishga to'sqinlik qilayotgani, milliy iqtisodiyotni mustaqil boshqarish imkoniyatlarini kamaytirayotgani ochib beriladi.

Zamonaviy siyosiy destruksiyalar esa O'zbekiston tashqi siyosatini murakkab va muammoli aspekt bilan to'ldirmoqda, ko'p qirrali tashqi siyosat olib borish imkoniyatlarini cheklamoqda, xalqaro munosabatlarni milliy manfaatlar asosida tashkil etishga xalal bermoqda, O'zbekistondagi

siyosiy sistemaning milliy xarakterini saqlashni murakkablashtirmoqda, mamlakatning xalqaro aloqalarni optimallashtirish borasidagi faoliyati samarasini tushirmoqda. Tadqiqotchi ijtimoiy destruktiv omillarning ham O'zbekistonga ta'siri kuchayayotganini qayd qiladi. "Jahonda milliylik yo'qolib borayotgan bir sharoitda, deb yozadi u, O'zbekistonda milliylikning zamonaviylik bilan unifikatsiyalashuvi sodir bo'lmoqda, ijtimoiy tengsizlik keskinlashayotgan bir sharoitda boylar va kambag'allar daromadlari o'rtasidagi tafovut kengaymoqda, oila instituti inqirozga yuz tutishi ta'sirida an'anaviy oila tipi transformatsiyaga uchramoqda, yolg'izlikning tendensiyaviy tus olishi tashvishlar oldida yolg'iz qolish holatlarini ko'paytirmoqda, umumjahon demografik disbalansi demografik vaziyatni ijtimoiy taraqqiyotni sekinlashtiruvchi omilga aylantirmoqda, ish o'rinlaridagi nomutanosiblik mehnat resurslaridan oqilona foydalanishga xalal bermoqda, global mehnat migratsiyasi mehnat resurslari muayyan qismining xorijga oqib ketishini jadallashtirmoqda".

Xullas, yangi asrda kishilik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar ko'paygandan ko'paydi. Xuddi shu kabi jamiyatning ma'naviy salohiyatiga tahdid solayotgan omillar ham kamayayotgani yo'q. Ushbu omillar turli mamlakatlarda turli tarzda namoyon bo'ladi, albatta. O'zbekistonga keladigan bo'lsak, real voqelikka doir faktlar tahlili ko'rsatadiki, uning ma'naviy salohiyatiga quyidagi omillar ayniqsa katta xavf tug'dirmoqda.

Ma'naviy-ruhiy muhitni buzuvchi omillar. O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy muhit sog'lomligicha qolmoqda. Biroq keyingi yillarda unga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar bo'y ko'rsata boshladi. To'g'ri, bu omillar mavjud muhitni tugal izdan chiqarib yuboradigan miqyosga yetgani yo'q. Shunga qaramasdan, ularga e'tiborsizlik kelajakda jamiyat ma'naviy salohiyatining keskin tushib ketishiga sabab bo'ladi.

Ma'naviy qashshoqlikni keltirib chiqaruvchi omillar. Ma'naviy qashshoqlik inson e'tiqodi, fazilatlarini, bilimlari va qadriyatlarining tanazzulga yuz tutganini ifodalovchi fenomendir. U "hozirgi zamon sharoitida bir millat, bir mamlakat doirasidan chiqib, umumbashariy tus oldi. Natijada zamondoshlarimizning katta qismi o'zining kundalik amaliy

faoliyatining markazida o'zini ko'ra olmay qoldilar. O'z xulq-atvori, hatti-harakatining ijodkori o'zi ekanliklarini tushunishni istamay qoldi. Aksincha, ba'zan o'z his-tuyg'ularining ta'siri ostida ongsiz tasodifiy sodir etilayotgan hatti-harakatlar qurboniga aylanib qolmoqda. Oqibatda bunday kishilarda mustaqil fikrlash, ishlash, yashash malakalari, bir so'z bilan aytganda, shaxs mustaqilligi yemirilib bormoqda".

Ma'naviy merosni sifatli asrashga xalal berayotgan omillar. Ma'naviy meros jamiyat ma'naviy salohiyatining ijtimoiy-tarixiy asosidir. U nafaqat millat ma'naviy taraqqiyoti xususiyatlarini anglab olish va tarixiy tajribalarni o'zlashtirish imkonini beradi, balki bugunning dolzarb muammolarini hal qilishda ham o'ziga xos metodologik asos vazifasini o'taydi. Shuni nazarda tutgan holda davlat rahbari: "Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi", deb ta'kidlagan edi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, bugungi kunda O'zbekistonning asrlar davomida shakllanib kelgan ma'naviy salohiyatiga xavf solayotgan omillar nihoyatda ko'paydi. Jumladan, ma'naviy-ruhiy muhitni buzadigan, ma'naviy qashshoqlikni keltirib chiqaradigan, mafkuraviy nigilizmni kuchaytiradigan, ijodkor nufuziga putur yetkazadigan, ilmiy izlanishlarni to'g'ri tashkil qilish, amalga oshirish va baholashga to'siq bo'ladigan, kishilar badiiy didini buzadigan, ma'naviy merosni sifatli asrashga xalal beradigan omillar hamda tashqi ma'naviy tahdidlar jamiyat ma'naviy salohiyatini yuksaltirishga jiddiy to'siq bo'lmoqda. Bu omillar ma'naviy-ruhiy muhitga, jamiyat a'zolari madaniy saviyasiga, milliy g'oya va mafkuraga, ilm-fan rivojiga, milliy adabiyot va san'atga, ma'naviy merosga, mamlakatning ma'naviy xavfsizligiga rahna solmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги ПҚ-3907-сон "Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини

сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори // <https://lex.uz/docs/3864155>

2. S.S. Jabborova. Jamiyatda ma’naviy salohiyatni rivojlantirish-yurt kelajagini belgilab beruvchi muhim omil. Tafakkur ziyosi ilmiy uslubiy jurnal. 3/2023.B 186

3. Jabborova S.S. O‘zbekistonda jamiyatning ma’naviy salohiyati va uning ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlashdagi roli. Farg‘ona davlat universiteti ilmiy xabarlar. 4-2023. B. 67

4. Jabborova S.S. Ma’naviy salohiyatni yuksaltirish va boshqarishda davlatning roli. Current Approaches and new Research in Modern Sciences. 2023 P. 34.

5. **Jabborova S.S.** Ma’naviy salohiyatning ijtimoiy taraqqiyot manbai sifatida xususiyatlari. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari № 3 (4) – 2024. B. -240-246.

6. **Jabborova S.S.** Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ma’naviy salohiyatdan foydalanish istiqbollari. 2024 yil 2-son. B. -213-218

7. **Jabborova S.S.** Sharq allomalari ma’naviy merosi va ularning jamiyat ma’naviy salohiyatini shakllantirishdagi ahamiyati. “Ilm sarchashmalari” 4-son, (aprel 2024) Urganch -2024 B. -165-168

IJTIMOIIY FAOL FUQARONI TARBIYALASH – IJTIMOIIY DAVLATNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Xoliqov Lazizjon Maxmud o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalash – ijtimoiy davlatni rivojlantirishning muhim omili ekanligi, shuningdek, fuqarolar ijtimoiy masalalar bo‘yicha bilimli bo‘lsa va faol bo‘lsa, ular jamiyatdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish uchun harakat qilishlari mumkinligi yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy faol fuqarolar, ijtimoiy xavfsizlik, fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy hamjihatlik, fuqarolik taʼlimi va boshqaruvi, yosh liderlar, inklyuziv taraqqiyot, fuqarolik burchi.

Ijtimoiy faol fuqarolar, jamoat ishlarida ishtirok etadilar, ovoz berishadi, fuqarolik burchlarini bajaradilar va ijtimoiy adolatni himoya qiladilar. Ularga bu ishlarni bajarish uchun zarur koʻnikma va bilimlarni oʻrgatishda taʼlim muhim rol oʻynaydi. Ijtimoiy davlatda tengsizliklarni kamaytirishga urgʻu beriladi. Agar fuqarolar ijtimoiy masalalar boʻyicha bilimli boʻlsa va faol boʻlsa, ular jamiyatdagi boʻshliqlarni bartaraf etish uchun harakat qilishlari mumkin. Ular tashabbuslarni boshlashlari, NNTlarga qoʻshilishlari yoki siyosat ishlab chiqishda ishtirok etishlari mumkin. Ushbu jamoaviy harakat yanada mustahkam ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari va yaxshi davlat xizmatlariga olib kelishi mumkin.

Fuqarolik nafaqat huquqiy maqom, balki ishtirok etish hamdir. Fuqarolik faoliyati ovoz berishdan tortib norozilik namoyishlari yoki jamoat xizmatiga qadar boʻlishi mumkin. Kuchli fuqarolik pozitsiyasi ijtimoiy davlatga koʻproq masʼuliyat, yaxshi siyosat va inklyuziv oʻsish kabi foyda keltirishi mumkin. “Fuqarolik pozitsiyasi – shaxsning jamiyat hayotining turli yoʻnalishlaridagi ijtimoiy, siyosiy, huquqiy koʻrinishi boʻlib, u demokratik bilimlarni faol oʻzlashtirish natijasida shakllangan shaxs nuqtayi nazarlari, qarashlari va amaliy harakatlarida oʻz ifodasini topadi. Fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish oʻz ichiga fuqarolikni anglash va fuqarolik faolligini qamrab oladi” [1]. Fuqarolik pozitsiyasi shaxsning ijtimoiy, siyosiy va huquqiy oʻziga xosligini ifodalaydi, uning eʼtiqodi, qadriyatlari va demokratik tamoyillarga mos keladigan xatti-harakatlari bilan shakllanadi. U odamlarning jamiyatdagi rolini izohlaydi va uning rivojlanishiga faol hissa qoʻshadi.

Fuqarolik pozitsiyasi ijtimoiy davlatning qon tomiri hisoblanadi. Demokratik bilimlarni rivojlantirish, inklyuziv institutlarni rivojlantirish va tizimli toʻsiqlarni bartaraf etish orqali jamiyatlar fuqarolarga adolatli kelajakni shakllantirish imkoniyatini berishi mumkin. Oʻzbekiston islohotlarining hozirgi bosqichida siyosiy va huquqiy ongli fuqarolikni shakllantirishning tamal toshi sifatida maʼnaviy qadriyatlarni tiklashga

ustuvor ahamiyat qaratmoqda. Ushbu strategiya fuqarolarning davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyat tuyg'usini chuqurlashtirish, fuqarolar ishtirokini rivojlantirish va milliy modernizatsiyaga jamoaviy egalikni ta'minlashga qaratilgan. "O'zbekistondagi islohotlarning hozirgi bosqichida fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyatini oshirish, ularning davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyat, burchini anglash, o'tish davridagi islohotlarda faol ishtiroklarini ta'minlashlari uchun ular o'rtasida ma'naviy qadriyatlarni yuksaltirishga muhim ahamiyat berilmoqda" [2].

Mehr (rahm-shafqat), sadoqat (sodiqlik) va adolat kabi qadriyatlarning tiklanishi jadal modernizatsiya sharoitida ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlaydi. Madaniyat yetakchilari (masalan, mahallalar) jamoat ishlarini va qonunlarga hurmatni rag'batlantirish uchun safarbar qilingan. "Xalq qabulxonolari" kabi platformalar fuqarolarga o'z muammolarini bevosita mansabdor shaxslarga bildirish imkonini beradi. "Yoshlar parlamenti" va ko'ngillilar tarmoqlari (masalan, Kelajak ovozi) yosh yetakchilarni siyosatni ishlab chiqish va mahalliy aholi faolligiga o'rgatadi.

Fuqarolik ta'limi va boshqaruviga ma'naviy qadriyatlarni singdirish orqali O'zbekiston zamonaviylikni o'z ichiga olgan holda o'z madaniy merosini hurmat qiladigan ijtimoiy davlatga o'ziga xos yo'l yaratmoqda. Muvaffaqiyat ushbu qadriyatlar fuqarolarning vakolatlarini cheklash emas, balki ularni kuchaytirishga bog'liq. Agar bu yondashuv samarali muvozanatlangan bo'lsa, O'zbekistonni an'ana va taraqqiyotning o'tish davri jamiyatlarida barqaror rivojlanishning asosiy omillari bo'lgan bilimdon, faol va axloqiy jihatdan mustahkam fuqarolarni tarbiyalash uchun qanday uyg'unlashishi mumkinligining global namunasi sifatida ko'rsatishi mumkin.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "Siyosiy yetuk, mustahkam fuqarolik pozitsiyasiga ega yuzlab yigit-qizlar parlamentimiz va xalq deputatlari mahalliy kengashlarining a'zosi sifatida davlat hamda xo'jalik boshqaruvi organlari va mahalliy hokimiyat idoralarida rahbarlik lavozimlarida faoliyat ko'rsatmoqda" [3]. O'zbekiston parlamenti, mahalliy Kengashlari va davlat institutlari

tarkibiga yuzlab siyosiy yetuk, irodali yosh yetakchilarning faol kiritilishi milliy boshqaruv modelidagi o'zgarishlardan dalolat beradi. Bu strategiya nafaqat Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning islohotlar dasturini aks ettiribgina qolmay, balki yoshlarni modernizatsiya, innovatsiyalar va ijtimoiy hamjihatlikning asosiy omili sifatida belgilaydi.

Yosh liderlar siyosatni ishlab chiqish, byurokratik inersiyaga qarshi kurashish va raqamlashtirish, iqlimga chidamlilik va yoshlar ishsizligi kabi masalalarga ustuvor ahamiyat berish uchun yangi istiqbollarni ochib beradi. Masalan, O'zbekistonning so'nggi paytlarda IT-sohasi o'sishi va yashil energiyaga e'tibor qaratayotgani yosh avlodlar tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan global tendensiyalarga mos keladi. Iqtisodiyot organlaridagi yosh rahbarlar tadbirkorlik va xorijiy investitsiyalarni rivojlantirmoqda, bu esa tovarga bog'liq bo'lgan tarmoqlardan tashqari diversifikatsiya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Yoshlar yetakchilarining faqat ramziy rollarni emas, balki qaror qabul qilish vakolatiga ega bo'lishini ta'minlash ierarxik an'analarni yo'q qilishni talab qiladi. Yosh yetakchilar muzokaralar olib borish, siyosatni ishlab chiqish va axloqiy yetakchilik bo'yicha treningga muhtoj.

O'zbekistonning yoshlar yetakchiligiga bo'lgan dadil garovi o'tish davri demokratiyalari uchun loyiha bo'lib, avlodlar o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv taraqqiyotga turtki berishi mumkinligini isbotlaydi. Ijtimoiy davlatda hukumat va fuqarolar o'rtasida hamkorlik mavjud. O'qimishli, faol fuqarolar o'z rolini va davlat rolini tushunganlari uchun yaxshiroq hamkorlardir. Ular yanada samarali hamkorlik qilishi va barqaror rivojlanishga olib kelishi mumkin.

Muxtasar qilib aytganda, ijtimoiy davlat adolatli siyosat, davlat xizmatlari va ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari orqali fuqarolar farovonligini birinchi o'ringa qo'yadi. Ijtimoiy faol fuqaro fuqarolik burchini bajaradi, adolat tarafdori bo'ladi, jamoat tashabbuslarida ishtirok etadi. Ijtimoiy faol fuqarolarni tarbiyalash ijtimoiy davlatni saqlab qolish va rivojlantirish uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акрамов А.А. Бўлажак ўқитувчилар фуқаролик позициясини шакллантиришда шахсга йўналтирилган технологияларнинг ўрни // Замонавий таълим / современное образование, 2017.– № 4. – Б. 57.
2. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. –Тошкент: О‘zbekiston, 2010. – 426 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.–Т.: Ўзбекистон, 2020. – 440 б.
4. Lazizjon Kholikov. PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF NATIONS AND INTERNATIONAL RELATIONS IN THE VIEWS OF EASTERN THINKERS // Current approaches and new research in modern sciences. 2023/7/10.

IJTIMOIIY HIMOYA: TARIXIY ILDIZLAR VA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA

Qirg‘izaliyev Axadjon Abdulfatto o‘g‘li,
*Ijtimoiy-ma‘naviy tadqiqotlar
instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ma‘naviy tarixiy taraqqiyotida ijtimoiy himoya haqidagi qarashlar va ularning ma‘naviy qadriyatlar tizida tutgan o‘rni yoritilgan hamda ijtimoiy himoya haqidagi qarashlardan misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, ijtimoiy tenglik, islom, ijtimoiy aolat, temir daftar, ayollar daftari, yoshlar daftari, ijtimoiy davlat.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining muhim bosqichida ijtimoiy himoya tizimi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Ijtimoiy tenglik, fuqarolarning hayot sifati, zaif qatlamlarni

manzilli qo'llab-quvvatlash kabi masalalar demokratik islohotlarning markazida turibdi. Ammo zamonaviy tizimni mukammal anglash uchun uning tarixiy ildizlarini, xalqimizning qadimiy an'analarida va diniy qarashlarida mavjud bo'lgan ijtimoiy g'amxo'rlik tamoyillarini chuqur o'rganish lozim. Mazkur maqola ana shu tarixiy asoslarni tahlil qilish, milliy qadriyatlar bilan uyg'unligini aniqlash, badiiy va ilmiy manbalardagi ifodalarini ko'rsatish hamda zamonaviy yondashuvlar bilan taqqoslashni maqsad qilgan.

O'zbek xalqi tarixida ijtimoiy birdamlik qadriyat sifatida mustahkam o'rin tutgan. Ayniqsa, mahalla instituti, jamoaviy mas'uliyat va saxovatlik an'analari orqali jamiyat o'z ichki ijtimoiy himoya mexanizmlarini shakllantirgan. Masalan:

Hashar — jamoaviy mehnat, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda bir-biriga ko'mak.

Mehr-muruvvat — yetim-esir, keksalar, bemorlar va beva-bechoralarga yordam berish.

Sadaqa va ehson — xalqning o'z ixtiyori bilan kambag'allarga bergan moddiy ko'magi.

Xotin-qizlar o'rtasida "jiyda sayli", "beva-bechoralar kuni" kabi xalqona tadbirlar orqali yordam ko'rsatish.

Mahalla, ota-onaga hurmat, qo'shnichilik madaniyati, bir-birining g'amini yeyish — bular milliy madaniyatimizning ijtimoiy g'amxo'rlikdagi asosiy unsurlari hisoblanadi. Bu qadriyatlar haqida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tarix instituti olimlari o'z tadqiqotlarida qayd etishadi (Qarang: M.Toshmuhamedov, "O'zbek jamiyatida an'anaviy institutlar evolyutsiyasi", 2021).

Islom dini ijtimoiy tenglik va g'amxo'rlikni shunchaki ixtiyoriy amal emas, balki farz sifatida talqin qiladi. Qur'oni karimda kambag'allar, yetimlar, musofirlar va bemorlarga yordam berish, boylar zimmasiga zakot to'lash, ehson qilish majburiyati yuklangan (Baqara surasi, 267-273 oyatlar).[1]

Islom dinidagi ijtimoiy himoyaga doir muhim tushunchalarga quydagilarni misol qilishimiz mumkin:

- Zakot — mol-mulkning belgilangan qismini kambag'allarga berish.
- Sadaqai fitr — Ramazon oyi yakunida beriladigan yordam.
- Waqf — diniy, ta'limiy va sog'liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirish uchun ajratilgan xususiy mulk.[1]

Masalan, Buxorodagi Mir Arab madrasasi, Abdullaxon madrasasi va Samarqanddagi Ulug'bek madrasasilar o'z vaqtida waqf mulklari evaziga faoliyat yuritgan. Bu tizimlar nafaqat diniy, balki ijtimoiy xizmat (ta'lim, yordam, davolash) ko'rsatishda asosiy vosita bo'lgan.

Imom G'azzoliy "Ihyo ulumiddin" asarida ijtimoiy adolatni jamiyat taraqqiyotining negizi deb biladi:

"Boylik o'zi uchun emas, jamiyat uchun xizmat qilganidagina haqiqiy ne'matga aylanadi."[2]

Sovet Ittifoqi davrida markazlashgan iqtisodiy siyosat asosida keng qamrovli ijtimoiy himoya tizimi joriy etildi:

- Davlat pensiya tizimi: nafaqaga chiqqan, mehnatga layoqatsiz, nogiron va boquvchisini yo'qotgan shaxslar moddiy ta'minlandi.
- Bepul ta'lim va tibbiyot: har bir fuqaro uchun kafolatlangan huquq.
- Ijtimoiy sug'urta: vaqtincha mehnatga layoqatsizlik yoki homiladorlik tufayli yordam to'lash.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1985-yilda O'zbekistonda pensiya oluvchilar soni 2,3 milliondan oshgan, bepul tibbiy xizmatdan esa deyarli 100% aholi foydalangan (Manba: SSSR Goskomstat hisobotlari, 1986).

Sovet modelining kamchiliklari ham mavjud edi — masalan, individual ehtiyojlar emas, markaziy kvotalar asosida yordam belgilanardi. Biroq u ijtimoiy himoya g'oyasining institutsional shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

1991-yildan so'ng, O'zbekiston o'zining milliy ijtimoiy siyosatini shakllantira boshladi. Ayniqsa 2016-yildan boshlab islohotlar yangi bosqichga ko'tarildi:

"Temir daftar" — ishsiz va muhtoj oilalarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash; • "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari" — gender va yoshga oid ehtiyojlarni hisobga olgan ijtimoiy yondashuv;

Elektron platformalar orqali yordam olish — “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” joriy etildi;

Nogironlar huquqlarini himoya qilish: 2021-yilda “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi.

2023-yil holatiga ko‘ra, 2,1 million fuqaro manzilli ijtimoiy yordam olgan. Davlat budjetining 57 trln so‘mi ijtimoiy sohalarga yo‘naltirilgan (Manba: Moliya vazirligi hisobotlari, 2023).

Badiiy adabiyotda ijtimoiy g‘amxo‘rlikning ifodasi quydagilarda aks etadi. Alisher Navoiy – “Mahbub ul-qulub” asarida shunday yozadi: “Saxovat ahli do‘st topgay, tama’ ahli dushman yig‘gay.”[3]

Bu g‘oyada xalq orasida saxovat bilan ijtimoiy birdamlik aloqasi ko‘rsatilgan.

Abdulla Avloniy – “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida quydagicha yozadi:

“El farzandi xalq uchun yashamasa, uning umri behuda kechgay.”[4]

Muallimlar, olimlar, siyosatchilar xalqga xizmat qilish orqali ijtimoiy mas’uliyatni bajarmog‘i lozim.

Fitrat va Cho‘lpon asarlarida — “G‘amginlar, bechoralar, beva-yetimlar” obrazlari orqali ijtimoiy nohaqlik tanqid qilinadi, adolatli jamiyat orzulanadi.

Mirkarim Osim – “Temur Malik”:

Asarda xalqni muhofaza qilish, zaiflarni asrash, adolatni o‘rnatish qahramonning asosiy vazifasidir.

O‘zbekiston tajribasi gibril xususiyatga ega: unda Beverij modeli (universal kafolatlar) va milliy qadriyatlar (mahalla, saxovat, sadaqa) uyg‘unlashgan.

Beverij modeli (Buyuk Britaniya) — davlat tomonidan moliyalashtirilgan bepul xizmatlar.

Bismark modeli (Germaniya) — ish beruvchi va xodimlar tomonidan moliyalashtiriladigan sug‘urta asosidagi model.

O‘zbekistonda esa:

Mahalla orqali manzilli yordam.

Diniy bayramlarda keng ko‘lamli xayriya.

Raqamli texnologiyalar orqali shaffoflik va tezkorlik.

Bu model rivojlanayotgan davlatlar uchun o'ziga xos namunadir.

O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi bevosita xalqimizning qadimiy madaniyati, diniy e'tiqodlari va tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. U mahalla an'analaridan tortib, zamonaviy elektron xizmatlarga bo'lgan yo'lni bosib o'tgan. Bugungi kunda ijtimoiy adolat, tenglik va g'amxo'rlik tamoyillarini chuqur anglash va ularni siyosiy hamda amaliyotda to'laqonli aks ettirish — kelajakdagi barqarorlik kafolatidir. Maqolada tahlil qilingan tarixiy asoslar esa ushbu yo'nalishda mustahkam zamin bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qur'oni karim. Tarjimasi va tafsiri. – Toshkent: “Hilol-nashr”, 2019.
2. Imom G'azzoliy. Ihyo ulumiddin. – Qohira, 2002.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Toshmuhamedov M. O'zbek jamiyatida an'anaviy institutlar evolyutsiyasi. – Toshkent: Ijtimoiy fanlar, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Ijtimoiy xarajatlar bo'yicha hisobot. – Toshkent, 2023.

UZLUKSIZ TA'LIM-TARBIYA – MILLIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING MUHIM SHARTI

Malika Usmanova,

*O'zbekiston Respublikasi IIV ixtisoslashtirilgan
maktab-internati o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada uzluksiz ta'lim-tarbiyadagi bo'shliqlar turli jinochlarga sabab bo'layotgani ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: globallashtirish, ta'lim, tarbiya, uzluksiz ta'lim, ma'naviyat, ma'naviy tahdid, ma'naviy tanazzul, jinoyatchilik, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy ishlar.

Kirish. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020 yilning 30 sentyabr kuni “O‘qituvchi va murabbiylar kuni”ga bag‘ishlangan tantanali marosimda: “Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq. Buyuk yunon olimi Aristotelning «Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi», degan so‘zlari bor»[1] deb ta’kidlab yoshlar tarbiyasiga va ta’limini yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish nihoyatda muhim ekanligiga ishora qildilar. Bu dav’atni har birimiz chuqur idrok etishimiz kerak.

Prezident Shavkat Mirziyoyev: [2] “Biz bugungi keskin sharoitda g‘oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob beryaptimi? Bular oddiy savollar emas. Odamni jiddiy o‘ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar.

Tahlillar. Tinchlik – bebaho ne‘mat. Bugungi tahlikali zamonda ogoh bo‘lib, yoshlarni yot bo‘lgan turli xil manfur g‘oyalardan asrash barchaning vazifasi.

Ma’naviyat, kuchli bilim, xalqning an‘analari va qadriyatlari, ulug‘ ajdodlar ilmiy merosi, siyosiy-ijtimoiy taraqqiyotning davlat va jamiyat rivojidadagi o‘rni ana shu kurashning bosh quroliga aylanmog‘i lozim. So‘nggi yillarda dunyoning qator mamlakatlarida kelib chiqqan nizo va kelishmovchiliklar oqibatida notinchlik, xalqning iqtisodi keskin pasayishi, ishsizlik darajasi deyarli ommaviy tus olganini ko‘rish mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari natijasida xalqimizning ongu tafakkuri, dunyoqarashi o‘zgarmoqda. Bu borada olib borilayotgan muhim ishlarga qaramasdan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi yangilanishlar jarayonida ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning samaradorligiga to‘siq bo‘layotgan bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Xususan, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emas, xalqimiz, ayniqsa yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayapti, ushbu yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligi samarali yo'lga qo'yilmagan.

Jamiyatda uyushgan jinoyatchilik, o'g'rilik, firibgarlik, ekstremizm, aqidaparastlik, kiberjinoyatlar soni kun sayin ortib bormoqda. Bu jinoyatlarni sodir etuvchi shaxslarning aksariyat qismi yaratilgan sharoitlarni anglamaslik, huquq va erkinliklar to'g'risida yetarli bilimga ega emasligi, nosog'lom muhitda tarbiya topganlik, majburiyatlarni to'liq anglamaslik ortidan yuzaga kelmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, amalga oshirilayotgan ijobiy ishlarga qaramasdan, so'ngi vaqtlarda yoshlar o'rtasida sodir etilayotgan tan jarohati yetkazish va bezorilik jinoyatlar salmog'i sezilarli darajada yuqoriligicha qolmoqda.

Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2018 yil 27 iyul kuni jinoyatchilikning oldini olish, davlat idoralari va jamiyatning bu boradagi mas'uliyatini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishita'kidlaganidek, «bitta bo'lsa ham jinoyat bo'lgani hammamizni tashvishga solishi kerak» [3] deb ta'kidlaganlar.

Yoshlar orasida tan jarohati va bezorilik jinoyatlarni sodir etilishi – bugungi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda.

Eng achinarlisi, yoshlar tomonidan guruhbozlikda ushbu turdagi jinoyatlarni o'tkir tig'li jismlar bilan sodir etilishi, hozirgi kunda barchani uylantirish lozim.

Ko'p hollarda yoshlar arzimagan sabablar bilan janjallashib, o'rtadagi munosabatlarni sovuq qurol bilan «hal» qilganlari bu fikrimizni yaqqol tasdiqlab turibdi.

Misol sifatida aytish joizki, joriy yilning 12 fevral kuni Toshkent viloyatining Toshkent tumani "Ozodlik" mahallasida joylashgan bolalar maydonchasida soat 22.00 larda 18 yoshli Akbarjon ismli yig'it 19 yoshli

Askar ismli tanishi bilan oldindan bo‘lib kelgan nizodan janjallashib Akbarjon o‘zi bilan olib kelgan oshxona pichog‘i bilan Asqar ismli tanishiga tan jarohati yetkazgan va u olgan tan jarohati oqibatida shifoxonada vafot etgan.

Bu borada tabiiy savol tug‘iladi, kim mazkur yoshlarni hulq-atvorini nazorat qilish kerak edi?

Ota-ona, istiqomat qilayotgan mahalladagi faollar, ta’lim olayotgan ta’lim muassasa rahbariyati va birga ta’lim olayotgan o‘quvchi-talabalar yoki qo‘ni-qo‘shnilar yoshlarni oldindan bo‘lib kelgan nizolarini eshitmaganmi? Agar mazkur xolatga to‘g‘ri yondashuv asosida barcha o‘z vaqtida aralashib nizolarni muhokama qilinib hal etilganida bunday mudxish fojea yuz bermas edi.

Bu borada Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 19 sentyabr kuni BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida “Dunyoda terrorizm tahdidlari, ayniqsa, so‘nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan kuch ishlatish yo‘li bilan kurashish usuli o‘zini oqlamayotganidan dalolat beradi. Bu borada ko‘p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi”, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma’rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir” [4], deya murojaat etgan edilar.

Bugungi kunda radikal g‘oyalarning yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’siri Axborot almashinuvining kuchayishi, yoshlarni hamisha axborot oqimi ta’sirida bo‘lishiga olib kelmoqda. Internet tarmoqlarida buzg‘unchilik, zo‘ravonlik, ekstremizm va terrorizmni targ‘ib qiluvchi veb-saytlar 10 mingdan, axloqsizlik va behayolikni targ‘ib qilishga qaratilgan veb-saytlar 50 mingdan oshiqni tashkil etmoqda.

Tahlillarga asosan [5], 2024 yil 12 oy yakunlari bilan Toshkent shahrida jami 4 722 nafar yoshlar tomonidan 5 582 ta jinoyat sodir etilib, ushbu ko‘rsatkich salmog‘i bo‘yicha umumiy jinoyatning 17 foizini tashkil etmoqda.

Shundan, 1 046 ta guruh bo'lib, 111 ta mast xolatda, 1 028 ta residiv (*ilgari sudlangan tomonidan*), 170 nafari oliy o'quv yurt talabalari tomonidan jinoyatlar sodir etilgan.

Ayniqsa, Toshkent shahrida yoshlar tomonidan aksariyat og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etilgan.

Jumladan, jami qotilliklar har to'rtinchisi (*25 foizi yoki 60 tadan 15 tasi*) hamda og'ir tan jarohati yetkazish jinoyatlarining deyarli har ikkinchisi (*40 foizi yoki 115 tadan 47 tasi*) aynan yoshlar tomonidan sodir etilgan bo'lib, ushbu jinoyatlarni 60 foizi o'tqir tig'li jismlar orqali sodir etilgan.

Shuningdek, Toshkent shahrida yoshlar tomonidan sodir etilgan 5 582 ta jinoyatlarning 980 tasi (*17,6 foizi*) o'g'rilik, 842 tasi (*15,1 foizi*) firibgarlik, 196 tasi (*3,5 foizi*) bezorilik, 108 tasi (*1,9 foizi*) talonchilik, 31 tasi (*0,6 foizi*) bosqinchilik va 19 tasi (*0,5 foizi*) transport vositasini olib qochish jinoyatlar hisoblanadi.

Mazkur jinoyatlarning kelib chiqish sabablari o'rganilganda:

- 27,7 foizi yengil daromad topishga qiziqishdan;
- 15,4 foizi moddiy yetishmovchilikdan;
- 13,4 foizi ishsizlikdan;
- 10,3 foizi jamiyatda o'zining boshqalardan ustunligini ko'rsatishidan;
- 9,2 foizi tarbiyaviy yoki axloqan buzuvchilikdan;
- 24,6 foizi boshqa sabablarga ko'ra sodir etilgan

Yoshlar el-yurt manfaati yo'lida bir tanu bir jon bo'lib birlashishi, yuksak marralarni zabt etishda mamlakatimiz rahbariga o'ta mustahkam va eng ishonchli qanot bo'lishi, qalb da'vatiga aylanishi lozim.

Yoshlarimiz Konstitutsiya va qonunlarni yaxshi bilish, o'z huquqlaridan foydalanish bilan birga, eng avvalo, burch va majburiyatlarini to'liq bajarishga odatlanishi lozim.

Atrofdagi voqea-hodisalarga teran tafakkur va vazminlik bilan munosabatda bo'lish, ularni har tomonlama chuqur tahlil qila olish kundalik vazifamizga aylanishi kerak.

AHMAD DONISH QARASHLARIDA MA'NAVIY IDEALLAR VA IJTIMOIIY FAOLLIK G'OYALARI

Atayev Alisher Rizkulovich,
*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar
instituti kichik ilmiy xodimi*

Annotatsiya. Ahmad Donish (1827–1897) – XIX asr Buxoro amirligida siyosiy va ma'naviy inqirozga qarshi kurashgan ma'rifatparvar mutafakkirdir. U ilm, erkinlik, adolat va axloqiy poklikni taraqqiyot mezonlari sifatida ilgari surgan. Uning asarlarida jamiyatni yangilash, xalq manfaatini himoya qilish va halol boshqaruv g'oyalari asosiy o'rin tutadi. Mazkur tadqiqotda Donishning ijtimoiy-ma'naviy qarashlari zamonaviy O'zbekiston rivoji bilan uyg'unlikda tahlil qilinadi. Uning tarixiy g'oyalari bugungi ma'naviy siyosat va yangilanish tamoyillari bilan qanchalik mushtarakligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Ahmad Donish, ma'naviy ideallar, ijtimoiy faollik, islohot, ma'rifatparvarlik, adolat, tenglik, jadidchilik, diniy tanqid, feodalizm, xalqparvarlik.

Ma'naviyat har bir jamiyatning asosiy tayanchi bo'lib, uning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 19-yanvar kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida shunday degan edi: "Afsuski, hali oramizda milliy g'oyaning, ma'naviyatning mohiyatini to'liq anglab yetmaganlar, ma'naviyat kerakmi-yo'qmi deb yurganlar ham yo'q emas."⁶ Bu fikrlar Ahmad Donishning asarlarida ilgari surilgan ma'naviy ideallar va ijtimoiy faollik g'oyalari bilan uyg'unlashadi.

Donish XIX asrda yashab, o'z asarlarida xalqning farovonligi, adolat, ilm-ma'rifat va erkinlikni targ'ib qilgan. Uning qarashlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, zamonaviy O'zbekiston jamiyatining ma'naviy

⁶ Shavkat Mirziyoyev, "Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir", 2021-yil 19-yanvar, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti: <https://president.uz/oz/lists/view/4089>

rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. XIX asrning ikkinchi yarmi Buxoro amirligi tarixida chuqur siyosiy inqiroz, diniy fanatizm va ijtimoiy adolatsizlik bilan belgilandi. Jaholat, qorong‘ilik va bosqinchilik siyosati jamiyatning ichki hayotini iskanjaga oldi. Bunday holatda ma‘naviy uyg‘onish zaruriy ehtiyoj sifatida ko‘ndalang turardi. Ana shu og‘ir ijtimoiy-madaniy muhitda Ahmad Donish xalq qalbini uyg‘otishga, ularni ma‘rifat, tafakkur va adolat sari yetaklashga harakat qildi. U jamiyatni tubdan o‘zgartirish g‘oyasini ilgari surgan ilk mutafakkirlar sirasiga kiradi. “Ahmad Donish hech qachon xalqdan ajralgan emas. U hamisha xalqqa yaqinroq bo‘lib, ularning dardini yaxshi his qilgan... u o‘z davrining eng bilimdon odami sifatida hamisha xalq haqida o‘ylagan, xalqini qashshoqlikdan, ekspluatatorlar zulmidan xalos qilish yo‘lini izlagan.”⁷ Bu og‘riqli haqiqatni Ahmad Donish o‘z asarlarida qat’iy tarzda ifodalab, o‘z xalqining eng og‘ir ahvoliga befarq qaray olmasligini namoyon etdi. Sadriddin Ayniy ham bu jihatni alohida ta’kidlab, shunday yozadi: “Ahmad Donish doimo o‘z izdoshlari, shogirdlari va hamrohlari orasida edi. U o‘z taassurotlari va mulohazalari bilan o‘sha paytgacha “shunday bo‘lishi kerak, degan fikrdan bosh tortgan” Buxoro ziyolilarining bu qismining uyg‘onishiga hissa qo‘shdi⁸. Ahmad Donishning bu holatdagi tarixiy o‘rni Yevgeniy Bertels tomonidan ham yuqori baholangan. U shunday yozadi: “ Ahmad Kalla ning ijodi butun keyingi davr adabiyotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan”⁹ Donishning xalqdan ajralmagan, ular bilan bir nafas olgan, ularning ruhiyatini tushunib, dardiga malham bo‘lgan ziyoli sifatidagi obrazini bugun ham qadrlash lozim. Ayniy va Bertels kabi yirik mutaxassislarning u haqdagi baholari, uni faqat tarixchi emas, balki ma‘naviy kurashchi sifatida ham tasvirlaydi. Donishning maqsadi shunchaki tanqid qilish emas, balki uyg‘onish g‘oyasini amaliy harakatga aylantirish bo‘lgan. U bugungi kun uchun ham ibratli siymodir — xalqqa xizmat, ma‘naviy tiklanish va adolat yo‘lida jasorat namunasi.

⁷ Abdurahmonov X.T. *Ahmad Donish – O‘rta Osiyoda ma‘rifat asoschisi. // International Scientific Journal of Biruni*, ISSN (E) 2181-2993, Vol. 3, Issue 2, December 2024. – B. 360.

⁸ Rahimiy F., Olimov K. *Devoni Ahmadi Donish bozyofti purarzihi adabiy va tarixiy*.

⁹ Bertels Ye.E. *Ahmad Kallening asarlari qo‘lyozmalari*. – Moskva–Leningrad, 1936. – B. 23.

Donish ko'rsatgan yo'l nafaqat o'z davriga, balki hozirgi zamonga ham tegishlidir.

Donishning xalq bilan uyg'un yashagan faoliyati faqat jamiyatdagi ijtimoiy muammolar bilan cheklanmagan. U mamlakat taraqqiyotining asosiy kaliti sifatida ilm-ma'rifat masalasini ko'tarib chiqqan eng muhim mutafakkirlardan biridir. Ayniqsa, o'sha davr Buxoro amirligida ilm-fan emas, balki diniy rasmiyatchilik va marosimlar jamiyat hayotini belgilab turgan bir paytda, Donish bu to'siqlarni keskin tanqid qiladi. Diniy taqlid, xurofot va fanatizm ilmiy tafakkurni siqib chiqargan, maktab va madrasalarda esa erkin fikr emas, yod olish va andozaviy dunyoqarash ustuvor bo'lgan. Shu kabi og'ir muhitda Donish ilm-ma'rifatni nafaqat muqaddas qadriyat, balki jamiyatni uyg'otish va isloh qilishning yagona yo'li sifatida e'tirof etadi. U bu pozitsiyani o'z asarlarida qat'iy tarzda ifoda etadi. Donish shunday deydi: "Nega barcha fanlar faqat Yevropa olimlarining qo'lida? Nega bizning barcha aqlli odamlarimiz — savodsiz (zamonaviy fanlardan bexabar)? Axir biz, bechora odamlar, odam emasmidik?"¹⁰

Bu so'zlar zamirida umidsizlik emas, aksincha, uyg'onishga undov, tan olishga chorlov bor. Bu chaqiriqni Ibrohim Muminov shunday izohlaydi: "U mamlakatni saqlab qolish va taraqqiy ettirishning yagona yo'li sifatida fan va texnikani o'rganishga da'vat etgan."¹¹

Donishning ilmga doir bu keskin tanqidlari zamonaviy intellektual tahlilning tarixiy ildizlarini ko'rsatadi. U "nega bizda ilm yo'q?" degan murakkab, ammo hayotiy savolni jamiyatga ochiq tarzda qo'yadi — va bu savol bugun ham dolzarb. I. Muminov ushbu pozitsiyani "najot yo'li" sifatida talqin etadi. Shunday qilib, Donish uchun ilmga da'vat — bu abstrakt nazariya emas, balki xalq taqdiriga daxldor, tarixiy haqiqatlardan tug'ilgan faryod edi. Va aynan shu haqiqat uni islohot zaruratining sahnasiga olib chiqdi.

Ahmad Donishning ilm-ma'rifatga bo'lgan qat'iy da'vati, albatta, mustaqil tafakkur va erkin izlanish bilan chambarchas bog'liq edi. Ammo

¹⁰ Ahmad Donish. Navodir-ul-voqoe ("Noyob voqealar"). Toshkent: Fan, 1964. — B. 52.

¹¹ Ibrohim Muminov. O'zbekistonda XIX asr oxiri — XX asr boshidagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. — Toshkent: Fan, 1976. — B. 107

u yashagan davrda erkin fikrlashning o'zi jinoyatga tenglashtirilgan. Buxorodagi diniy muhitda taqlid ustuvor bo'lib, ilmiy yangilik, zamonaviy tafakkur yoki ijtimoiy muhokama kabi hodisalar "bid'at" deb e'lon qilinardi. Diniy muassasalar esa ma'naviy barkamollik emas, balki rasmiyatchilik va xurofotni kuchaytirish vositasiga aylangan edi. Aynan ana shunday bosimlar ichida Ahmad Donish o'zining ma'naviy islohatchilik harakatini boshlagan. U jaholatni faqat g'azab bilan emas, balki ilmiy mantiq va axloqiy asoslar bilan rad etgan, diniy mutaassiblikning jamiyat taraqqiyotiga qanday zarar yetkazayotganini ochiq ko'rsatgan.

Donish bu masalada nafaqat hukmdorlarni, balki rasmiy diniy elitani ham tanqid qiladi: "U nafaqat amirlar va amirlik amaldorlarini, balki madrasa o'qituvchilari va rasmiy diniy shaxslarni ham tanqid qiladi, o'z zamonasining ziyolilarini — o'zini 'fanlar cho'qqisiga chiqqan' deb hisoblaganlarni ham tanqid ostiga oladi..."¹²

Donish dinning mohiyatini inkor etmagan, aksincha, uni soxtalashtirayotgan, o'z manfaatlari yo'lida suiste'mol qilayotgan ruhoniylar qatlamiga qarshi chiqqan. U islomni zamonaviylashtirish yoki uni tubdan o'zgartirish tarafdori emas edi. Aksincha, u dinning asl mohiyatiga — ya'ni adolat, poklik va tafakkurga asoslangan yuksak ma'naviy tizim sifatida tiklanishini istagan. Shuning uchun ham u o'z tanqidlarini rasmiy ulamolarga, ular yuritayotgan xurofotga asoslangan va zulmni oqlovchi tafsirga qarshi yo'naltirgan. Ibrohim Muminovning quyidagi so'zlari bu kontekstda ehtiyotkorlik bilan baholanishi lozim: "Islom dinining ayrim jihatlarini to'g'ri deb hisoblamagan, ularni shubha ostiga olgan."¹³ Sababi mazkur fikr, sovet mafkurasi ta'sirida bildirilgan, chunki Donish hech qachon dinni o'zini islohot qilishga emas, balki din niqobi ostida amalga oshirilgan adolatsizlikka qarshi chiqqanini anglatadi. Donishning e'tirozlari zamonaviylashtirishga emas, soxtalikni fosh etishga qaratilgan edi. U din nomi bilan xalq ustidan hukm yuritayotgan, islomning asl ruhini buzayotgan muhitni fosh qilgan.

¹² Ahmad Donish. Navodir-ul-voqoe ("Noyob voqealar"). Toshkent: Fan, 1964. — B. 56

¹³ Ibrohim Muminov. O'zbekistonda XIX asr oxiri — XX asr boshidagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. — Toshkent: Fan, 1976. — B. 121

Ahmad Donishning diniy muhitga bo'lgan tanqidlari uni jamiyatdagi boshqa chuqur illatlar — ayniqsa, adolatsiz ijtimoiy tengsizlikga qarshi fikr yuritishga yetakladi. XIX asr Buxoro amirligi siyosiy tuzilmasi adolat emas, zulm va poraxo'rlik ustiga qurilgan edi. Amir va uning atrofidagi amaldorlar xalqni soliq va zo'ravonlik bilan ezar, dinga suyanib, o'z manfaatlarini oqlashga urinardi. Donish esa bu tuzumni shunchaki fosh etuvchi emas, balki uni tubdan isloh qilish zarur deb biluvchi mutafakkir sifatida maydonga chiqdi. U hukmdorlar, qozilar, raislar, harbiylar va boshqa lavozim egalari buzuvchi hayot tarzini ochiq tasvirlaydi va bunday tizim xalqni tanazzulga olib borishini qat'iy ta'kidlaydi. Ayniqsa, uning feodal piramidaning ideologik asoslaridan biri bo'lgan rasmiy diniy tizimni ham tanqid qilishga jur'at etgani, Donishning har tomonlama mustaqil fikrlovchi siymoga aylanganini ko'rsatadi.

“Amir — buzuvchi va zolim, bosh qozi — ochko'z va ikkiyuzlamachi; rais ham, politsiya boshlig'i ham xuddi shunday — u doim mast, qimorboz, yo'lto'sar va o'g'rilar boshlig'idir.”¹⁴ Bu ta'riflar shunchaki g'azabli tasvirlar emas — ular Donish tomonidan jamiyatdagi siyosiy va iqtisodiy inqirozning aniq simptomlari sifatida baholangan.

Donishning bu ijtimoiy tengsizlikka qarshi aytgan fikrlari va xalq manfaatini himoya qilishdagi qat'iyligi, uni ijtimoiy tenglik g'oyasining jiddiy tarafdori sifatida ham namoyon etadi. Uning asarlarida mavjud tabaqalanish, boy va kambag'al o'rtasidagi bevosita ijtimoiy ziddiyat ochiq va keskin til bilan fosh etiladi. Donish bu tafovutni shunchaki iqtisodiy muammo emas, balki ma'naviy inqirozning ildizi sifatida talqin qiladi. Ayniqsa, u kambag'allar huquqlarini himoya qilishni shaxsiy intellektual vazifasigina emas, balki jamiyatni asrashning ajralmas sharti deb bilgan. Uning fikricha, adolat va tenglik bo'lmagan jamiyatda barqarorlik, taraqqiyot va uyg'onish haqida gapirishning o'zi asossiz bo'ladi.

Bu masalaga yondashishda Donish diniy tushunchalarni ham ijtimoiy kontekstda qayta talqin qiladi. “Qodir Tangri kambag'allar va boylar

¹⁴ Ahmad Donish. Navodir-ul-voqoe ("Noyob voqealar"). Toshkent: Fan, 1964. — B. 80.

o'rtasida yarashuv va tenglik bo'lishi uchun zakotni (ehsonni) joriy qilgan. Boy kishilar o'z boyliklarining ma'lum bir qismini kambag'allar, nogironlar va majruhlarga berishlari lozimki, jamiyatda osoyishtalik va tenglik qaror topsin."¹⁵

Zakot, Donish nigohida, faqat diniy farz emas — bu ijtimoiy muvozanatni tiklash, boy va kambag'al o'rtasida adolatli munosabat o'rnatishning amaliy yo'lidir.

Donish bu qarashlarini faqat o'z davri doirasida emas, balki tarixiy qiyosiy tahlil asosida ham boyitgan. U G'arbdagi jamiyatlar, xususan franklar tarixiga murojaat qilib, ijtimoiy tenglikning tabiiy asoslarini izlaydi. Bertels bu qiziqishni quyidagicha bayon etadi: "...franklar orasida shunday nazariya mavjudki, dastlab barcha odamlar mol-mulk jihatidan teng bo'lgan, biroq keyinchalik kuchlilar zaiflarni talon-taroj qilgan."¹⁶

Shunday qilib, Donish uchun adolat va tenglik tushunchalari — bu abstrakt ideal emas, balki amaliy siyosiy-ijtimoiy norma edi. U diniy g'oyalarning mohiyatini adolatga yo'naltirgan, tarixiy misollar bilan esa ijtimoiy adolatsizlikning ildizlarini ochib bergan. Zakotning asl ruhini ijtimoiy muvozanat tamoyiliga aylantirgan bu qarashlar, hozirgi zamon uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan. Donish uchun tenglik — bu orzudagi jamiyat emas, balki real hayotda bo'lishi shart bo'lgan, ma'naviy barqarorlikni ta'minlovchi ijtimoiy tamoyildir.

Ahmad Donishning tenglik, adolat va ilm asosidagi islohotga chaqiruvlari, o'z-o'zidan, zamonasining yangilanishga bo'lgan ehtiyoji bilan uyg'unlashib borardi. XIX asr oxiriga kelib Buxoroda ijtimoiy-madaniy muhitda yangilanish zarurati tobora oshdi. Yevropa bilan bevosita aloqa o'rnatgan va Rossiya orqali ko'z ochgan yangi avlod ziyolilari orasida jamiyatni isloh qilish zarurati tobora teranroq anglana boshladi. Bu ehtiyojlar fonida Donishning tanqidiy fikrlari, ma'rifatparvarlik qarashlari va yangicha tafakkuri harakatga aylanib boradi. Aynan shu asosda keyinchalik jadidchilik harakati shakllana

¹⁵ Ahmad Donish Me'yor-ut-tadayon ("Diniy e'tiqod mezonlari"). — B. 26.

¹⁶ Bertels Ye.E. Ahmad Kallening asarlari qo'lyozmalari. — Moskva—Leningrad, 1936. — B. 18.

boshladi. Donish bu harakatning bevosita tashabbuskori bo‘lmasa-da, uning ijtimoiy-axloqiy qarashlari mazmunan va ruhiy jihatdan jadidchilik g‘oyalariining asosiy manbalaridan biriga aylandi. “Ahmad Donishning tarbiyaviy g‘oyalari tarixda ‘jadidiya’ yoki ‘jadidchilik’ nomi bilan mashhur bo‘lgan yangi g‘oyaviy-siyosiy harakatning g‘oyaviy manbalaridan biriga aylandi.”¹⁷

Donishning g‘oyalari qog‘ozdagi nazariyalar darajasida qolmagan — ular yoshlar ongida uyg‘onish iskanjasini harakatga aylantira oldi. Ayniqsa, Sadriddin Ayniy bu jihatni chuqur anglab, quyidagicha fikr bildiradi: “Ahmad Donishning ‘Navodir-ul-vaqoe’ asari buxorolik yoshlarning ma’lum bir qismini rag‘batlantirish uchun muhim bo‘lgan... bu hodisalarning keskin tanqidi bizni o‘ziga tortdi.”¹⁸ Bu o‘zgarishlar faqat ta’sirchan asarlar natijasi emas — ular o‘ziga xos mafkuraviy asosga ega bo‘lgan harakatning boshlanish nuqtasiga aylanadi.

Bu nuqtani Yevgeniy Bertels aniq ifodalaydi: “A. Kallaning siyosiy traktati boshlanadi, unda davlat boshqaruvi va islohotlar zarurati haqidagi qarashlari izchil tizimda bayon etilgan. Bu asar jadidchilik tarixi uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega.”¹⁹

Donishning tarixiy ahamiyati shundaki, u yangilanish zaruratini hukmdorlarning nohaq siyosatidan emas, xalqning ehtiyojidan kelib chiqqan holda asoslaydi. Uning asarlarida faqat tanqid emas, balki konstruktiv islohot g‘oyalari bor. Ayniy bu g‘oyalarni yoshlar ongini o‘zgartirishga hissa qo‘shgan muhim manba deb bilsa, Bertels Donishning siyosiy traktatini butun jadidchilik harakatining g‘oyaviy boshlanish nuqtasi sifatida e’tirof etadi. Bu fikrlar Donishni shunchaki tarixiy kuzatuvchi emas, balki zamonidan ilgarilab ketgan, yangilanishni jamiyat ongiga tatbiq eta olgan chin mutafakkir sifatida namoyon etadi.

Ahmad Donishning yangilanish va jadidchilik g‘oyalariiga yo‘l ochib bergan faoliyati, shubhasiz, uning shaxsiy hayoti va hayotiy pozitsiyasi bilan chambarchas bog‘liq edi. Zamonasining mafkuraviy va diniy

¹⁷ Abdurahmonov X.T. *Ahmad Donish – O‘rta Osiyoda ma’rifat asoschisi.* // *International Scientific Journal of Biruni*, ISSN (E) 2181-2993, Vol. 3, Issue 2, December 2024. – B. 363.

¹⁸ Ibid. – B. 363..

¹⁹ Bertels Ye.E. *Ahmad Kallening asarlari qo‘lyozmalari.* – Moskva–Leningrad, 1936. – B. 20.

taqiqlari ostida yashagan Donish, o'z hayoti orqali mustaqil fikrlash, erkin yurish va jamiyatda faol ishtirok etishning ilhom manbaiga aylangan. Buxoro amirligi davrida shaxsiy erkinlik mafkuraviy va diniy nazorat ostida bo'lib, mustaqil fikr yuritgan har qanday kishining hayoti xavf ostida edi. Ammo bu holat Donishni to'xtatgani yo'q. U faqat yozgan asarlari bilan emas, balki o'z shaxsiy hayoti bilan ham erkinlikni targ'ib qildi. Uning pozitsiyasi — jamiyatdagi qoliplarni inkor etgan, mafkuraviy asoratga bo'ysunmagan jasorat namunasi edi. “Men o'zimni tanigandan beri erkin yurganman, hech qachon, hech mavretida asoratga tushmaganman, saroyga mansub bo'lib, ma'mur va mashxur bo'lgan vaqtlarda ham erkinligimni qo'ldan bermay asoratni tan olgan emasman. Podshoga yozgan maktub va arizalarim ham riyokorlik va xushomadgo'ylikdan holi edi”.²⁰ Donishning erkinligi faqat jismoniy mustaqillik emas, balki siyosiy va fikriy mustaqillik edi. U bu holatni o'zining asarlarida aniq va dadil tarzda ko'rsatilgan.

Shunday qilib, Donishning shaxsiy erkinlikka asoslangan ijtimoiy faolligi, o'z davrida yakkayu yagona mafkuraviy qarshilik sifatida namoyon bo'lgan. Bu faollik bevosita uning mustaqil tafakkuriga tayangan, xalq manfaatiga xizmat qilgan va ijtimoiy o'zgarishlarning yo'lini ochgan. U asarlaridagi tanqidlar orqali u ko'rsatadiki, erkinlik faqat shaxsiy huquq emas — u butun jamiyatning tafakkuriy uyg'onishi uchun zaruriy shartdir deb hisoblagan. Donish erkin fikr yuritgan, ijtimoiy murosasizlikka qarshi chiqqan va bu yo'lda o'z hayotini namunaga aylantirgan ma'rifatparvar arbobdir. U erkinlikni shunchaki shaxsiy haqiqat emas, balki milliy tiklanishning ajralmas asosiga aylantirdi.

Ahmad Donishning butun hayoti va asarlari davomida ilgari surgan asosiy tamoyillari — islohot, adolat, ma'rifat, axloqiy poklik, xalqparvarlik — o'z davrining tanazzulga yuz tutgan tuzumiga nisbatan dadil muqobil edi. Bugun esa bu qadriyatlar Yangi O'zbekiston taraqqiyoti uchun asosiy g'oyaviy tayanchga aylanmoqda. Shu jihatdan qaraganda, Donish faqat tarixiy shaxs emas, balki zamonaviylik ildizidir. U ilgari

²⁰ “Risola yohud Mang'itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi”. Ahmad Donish. “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2014. – 129 b.

surgan g'oyalar nafaqat XIX asr uchun, balki XXI asrda barpo etilayotgan yangi jamiyat uchun ham dolzarbdir. Mustaqil O'zbekistonning ma'naviy strategiyasi, jamiyatda adolat, axloq, erkin tafakkurga asoslangan islohotlar — bularning barchasi Donish merosi bilan mushtaraklik kasb etadi.

Ahmad Donishning ma'naviy va ijtimoiy qarashlari XIX asr Buxoro muhitida vujudga kelgan bo'lishiga qaramay, ular hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning asarlari, fikrlari va amaliy harakatlari orqali ilgari surilgan asosiy g'oyalar – adolat, ilm-ma'rifat, ijtimoiy tenglik, axloqiy poklik, xalqparvarlik, feodalizmga qarshi kurash va mustaqil tafakkur – zamonaviy O'zbekiston jamiyatining ma'naviy tamal toshlariga aylanmoqda.

Donish ilmni zulmatga qarshi kurashning yagona yo'li sifatida ko'rgan, axloqiy buzilish va rasmiy din nomi bilan yuritilgan zo'ravonlikni fosh etgan, mustaqil tafakkurni esa jamiyatni uyg'otish vositasi sifatida talqin qilgan. Uning “franklar nazariyasi”ga bergan bahosi va zakot to'g'risidagi izohlari, sinfiy adolatsizlikka qarshi chiqishlari, amirlik tuzumidagi buzqlikni ochiq tanqid qilishi — bularning barchasi uning chuqur tahliliy salohiyatini ko'rsatadi.

Donishning islohotparvar g'oyalari aynan shu yurt farzandlari — jadidlar, o'z davrining ilg'or ziyolilari uchun kuchli g'oyaviy manba bo'lib xizmat qilgan. Bugungi O'zbekistonda ham Donish merosi milliy tiklanish va ma'naviy yangilanishning muhim ilhom manbai sifatida e'tirof etiladi. Uning adolatparvarlik, xalq uchun xizmat qilish, mustaqil tafakkur va islohotga yo'naltirilgan qarashlari Prezident Shavkat Mirziyoyev boshchiligida olib borilayotgan “Yangi O'zbekiston” g'oyasi bilan uyg'unlashadi. Ahmad Donish – o'tmish timsoli emas, balki bugunning va kelajakning hamfikir yo'lboshchisidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev, “Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir”, 2021-yil 19-yanvar, O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti:
<https://president.uz/oz/lists/view/4089>¹

2. Ahmad Donish. Navodir-ul-voqoe (“Noyob voqealar”). Toshkent: Fan, 1964.

3. Ibrohim Muminov. O‘zbekistonda XIX asr oxiri – XX asr boshidagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. – Toshkent: Fan, 1976.

4. Ahmad Donish Me’yor-ut-tadayon (“Diniy e’tiqod mezonlari”).

5. Risola yohud Mang’itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi”. Ahmad Donish. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2014. – 129 b.

6. Bertels Ye.E. Ahmad Kallening asarlari qo‘lyozmalari. – Moskva–Leningrad, 1936

7. Abdurahmonov X.T. Ahmad Donish – O‘rta Osiyoda ma’rifat asoschisi. // International Scientific Journal of Biruni, ISSN (E) 2181-2993, Vol. 3, Issue 2, December 2024.

8. Rahimiy F., Olimov K. Devoni Ahmadi Donish bozyofti purarzishi adabiy va tarixiy.

WORLD SKILLS STANDARTLARINI MILLIY PROFESSIONAL TA’LIM TIZIMIGA JORIY ETISHNING AXBOROT-TA’LIM PORTALINI YARATISH ZARURATI

Otayarov Javohir Odiljon o‘g‘li,

*Professional ta’limni rivojlantirish instituti
bosh mutaxassisi, tayanch doktorant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada WorldSkills xalqaro harakati standartlarini O‘zbekistonning milliy professional ta’lim tizimiga joriy etish zarurati, bu yo‘ldagi islohotlarning huquqiy asoslari va axborot-ta’lim portalini yaratish orqali bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritilgan. Muallif WorldSkills standartlarining kasbiy ta’lim

sifati va zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirishdagi oʻrni, shuningdek, axborot-taʼlim portali orqali oʻquv dasturlarini integratsiyalash, baholash tizimini takomillashtirish, instruktor va ustozlarni malaka oshirish imkoniyatlarini tahlil qilgan.

Kalit soʻzlar: WorldSkills, kasbiy taʼlim, axborot-taʼlim portali, xalqaro standartlar, raqobatbardosh mutaxassis, oʻquv dasturlari, baholash tizimi, raqamli transformatsiya, malaka oshirish, mehnat bozori.

Bugungi globallashuv jarayonida mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash taʼlim tizimining asosiy vazifasiga aylanmoqda. Xususan, kasbiy taʼlim sohasida xalqaro standartlarga asoslangan yondashuvlar, xususan **WorldSkills** harakati va uning standartlari, bu boradagi islohotlar markaziga aylangan. WorldSkills standartlarini milliy professional taʼlim tizimiga joriy etish jarayonida axborot-taʼlim portali yaratish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu portal orqali xalqaro standartlarga mos oʻquv dasturlarini tarqatish, baholash mezonlarini joriy qilish, instruktor va ustozlarni tayyorlash hamda talabalarning bilimini zamonaviy usullarda sinovdan oʻtkazish imkoniyati yaratiladi.

Oʻzbekiston Respublikasini Prezidentining 2024 yil 16 oktabrdagi “Kasbiy taʼlimda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro taʼlim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi PF-158-sonli farmoni bilan tasdiqlangan 2025-2027 yillarda kasbiy taʼlimni rivojlantirish boʻyicha chora-tadbirlar dasturining 13-bandida Texnikum oʻquvchilarining kasblar boʻyicha xalqaro musobaqalarda ishtirokini taʼminlash belgilangan. Amalga oshirish mexanizmi sifatidja esa texnikum oʻquvchilari uchun kasblar boʻyicha milliy chempionatlar oʻtkazib borish, texnikum oʻquvchilarini «WorldSkills» va shu kabi boshqa xalqaro musobaqalarga tayyorlashni tashkil etish, xalqaro musobaqalarda gʻoliblikni qoʻlga kiritgan oʻquvchilar va ularni tayyorlagan oʻqituvchilarni moddiy ragʻbatlantirish choralarini koʻrish masalalari koʻrsatib oʻtilgan. Albatta bu kabi vazifalarni amalga oshirishda WorldSkills standartlarini milliy professional taʼlim

tizimiga joriy etishning axborot-ta'lim portalini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

WorldSkills nima?

WorldSkills — bu xalqaro kasbiy mahorat musobaqasi bo'lib, unda turli mamlakatlardan yosh mutaxassislar o'z kasbiga oid bilim va ko'nikmalarini namoyon etadi. Bu tizimda har bir kasb bo'yicha aniq kompetensiya standartlari mavjud. O'zbekiston ham ushbu harakatga qo'shilgan davlatlardan biri sifatida, o'zining kasb-hunar ta'lim tizimini ushbu standartlarga moslashtirish yo'lida ish olib bormoqda.

Asosiy qism

1. WorldSkills standartlari va ularning ahamiyati

WorldSkills – bu dunyo miqyosida kasbiy mahoratni baholovchi va rivojlantiruvchi xalqaro harakat bo'lib, unda ishtirok etish mutaxassislarning malaka darajasini xalqaro mezonlarga ko'ra aniqlash imkonini beradi. WorldSkills standartlari:

- o'quv dasturlarining amaliyotga yo'naltirilganligini ta'minlaydi;
- kasb egalarining xalqaro darajadagi ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- malaka talablarini aniqlashtirib, sertifikatlashtirish tizimini takomillashtiradi.

2. Axborot-ta'lim portalining zarurati

WorldSkills standartlarini samarali joriy etish uchun yagona, integratsiyalashgan axborot-ta'lim portali quyidagi funksiyalarni bajarishi lozim:

- O'quv-uslubiy materiallarni yagona platformada jamlash;

- Instruktorlar va o'qituvchilarni masofaviy tayyorlash va malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish;

- Baholash tizimi va WorldSkills mezonlariga asoslangan testlarni yaratish va avtomatlashtirish;

- Talabalar faoliyatini monitoring qilish va elektron portfoliolarini yuritish;

- Kasbiy yo'naltirish xizmatlari va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kasb tanlash bo'yicha yo'riqnoma.

3. Portaldan foydalanish samaradorligi

Bunday portal:

Milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi;

Ta'lim jarayonining sifatini oshiradi;

Elektron o'quv materiallari orqali resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi;

Qobiliyatli yoshlarni WorldSkills musobaqalariga tizimli tayyorlashni tashkil qiladi.

WorldSkills standartlarini milliy professional ta'lim tizimiga joriy etish – bu nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki O'zbekiston yoshlarini xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishning eng muhim omillaridan biridir. Boshqacha qilib aytganda, WorldSkills kompetensiyalarini milliy ta'lim tizimiga joriy etish — bu zamon talabi. Axborot-ta'lim portalining yaratilishi esa bu jarayonni tezlashtirish, sifatli va ochiq qilish uchun muhim qadamdir. Bu jarayonda axborot-ta'lim portali strategik vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday portalni yaratish – davlat, ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlab, butun tizimda raqamli transformatsiyani jadallashtiradi. Ushbu tashabbus professional ta'lim sohasida yangi bosqichni boshlab beradi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 16 oktabrdagi "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-158-sonli farmoni. (2024).

2. WorldSkills International. (n.d.). WorldSkills: A global movement to raise the profile and recognition of skilled professionals.

3. Ta'limda raqamli va innovatsion texnologiyalarning o'rni va istiqbollari mavzusida ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Menejment va zamonaviy texnologiyalar universiteti. 2023-yil 14-dekabr

4. Turg'unov, M. (2023). WorldSkills: Kasbiy mahorat musobaqalarining xalqaro ta'lim tizimidagi o'rni. – "O'zbekiston ta'limi va innovatsiyalar" jurnali, №3(17), 14-21.

MAKTABGACHA TA'LIMDA IJTIMOY FAOLLIKKA TAYANGAN HOLDA TARAQQIYOTGA ERISHISHNING MA'NAVIY ASOSLARI

Imixonova Nodira Sayidburxon qizi,

Namangan davlat universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida bolalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish orqali ularning har tomonlama kamol topishida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Ijtimoiy faollik orqali bolalarda mustaqil fikrlash, shaxsiy mas'uliyat, ijtimoiy ong va madaniyat rivojlanishining asosiy tamoyillari ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, ijtimoiy faollik, ma'naviy tarbiya, taraqqiyot, shaxs kamoloti, axloqiy qadriyatlar.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy xulq-atvori tajribasi kattalar bilan muloqot jarayonida shakllanadi va tengdoshlari bilan turli xil qo'shma tadbirlar va munosabatlarda mustahkamlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yuqori sezuvchanligi, asab tizimining plastikligi tufayli oson o'rganish muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatlarini yaratadi axloqiy tarbiya va shaxsning ijtimoiy rivojlanishi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning etakchi vazifasi insonparvarlik munosabatlarini tarbiyalashdir. Ushbu munosabatlar shakllanishi uchun axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismlarini bilish zarur. Bu birinchi navbatda axloqiy ongni, axloqiy his-tuyg'ularni, axloqiy xulq-atvorning

ko'nikmalarini va odatlarini shakllantirishdir. Axloqiy tarbiya tizimida ushbu tarkibiy qismlar birdamlikda namoyon bo'ladi. Shaxsiyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishi bolalar axloqiy munosabatlarga kirishish jarayonida sodir bo'ladi. Maktabgacha yoshda allaqachon ushbu munosabatlar kattalarning ma'lum qoidalari, ko'rsatmalari va talablari asosida qurilgan. Axloqiy tarbiya jarayoni, biz allaqachon aytib o'tganimizdek, bola shaxsining ijtimoiy rivojlanishidan tashqarida mumkin emas. Fuqarolik, mehnatsevarlik, muomala va xulq-atvor madaniyati asoslarini tarbiyalash - bularning barchasi maktabgacha yoshda, agar bolalar kattalar va tengdoshlari bilan munosabatlarda faol ishtirok etsa va o'zlarini baholashni va bilishni o'rgansalar, mumkin. Yoshlik davrida bolalar oilada kattalar bilan, do'stlari va qarindoshlari davrasida, bolalar bog'chasida muloqot qilishlari kerak - bu kognitiv aloqa deb ataladigan asr. O'yin davomida, sayr paytida bolalar ko'p savollar berishadi. Bolalar uchun kattalar hamma narsani biladigan, barcha savollarga javob beradigan va kerakli ma'lumotlarni beradigan odamdir. Kichikroq maktabgacha yoshdagi bola uchun kattalar shubhasiz hokimiyatdir va bolalar ularga so'zlar va xatti-harakatlar bilan taqlid qilishga harakat qilishadi. Bu yoshda ular nusxa ko'chirishga moyil. O'rta va katta maktabgacha yoshdagi oddiy muloqot va kattalar xatti-harakatlarini nusxalash endi bolani qoniqtirmaydi, u hamkorlik, birgalikdagi faoliyat va ushbu faoliyatda ma'lum natijaga erishishni xohlaydi. 6-7 yoshdan boshlab, bola hisob-kitob qilishni xohlaydi, uning fikrlarini diqqat bilan tinglaydi, uning muvaffaqiyatsizliklariga hamdard bo'lgan kattalarga sezgir. Kattalar va maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasidagi aloqa oson emas. Bolani haqiqiy dunyo bilan tanishtirish, uning qiziqishlarini qondirish asosan kattalarning xatti-harakatlariga bog'liq. Boshqacha qilib aytganda, kattalar bolaning ijtimoiy rivojlanishiga yordam berishi kerak. Bolalarning axloqiy tarbiyasida va ularning ijtimoiy rivojlanishida bir xil ahamiyatga ega tengdoshlari bilan muloqot. Bolalik dasturida «Bolalar orasida bola» deb nomlangan maxsus bo'lim mavjud. Bu erda tarbiyachi uchun maktabgacha yoshdagi bolalar o'z tengdoshlarining kayfiyatini tushunishni, zaiflarni qanday himoya qilishni

va himoya qilishni bilishni va bolalarga g'amxo'rlik qilishda yordam berishni o'rganishlari muhimdir. Asosiy narsa - bolalarga nima uchun bolalar bog'chasida, keyin esa maktabda ba'zi qoidalarga rioya qilish kerakligini tushunishga o'rgatish. Katta maktabgacha yoshda, tengdoshlari bilan munosabatlarda bolalar xayrixohlik, sezgirlik, g'amxo'rlik va o'zaro yordamga tayyor bo'lishlari kerak. Kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar jarayonida bolaning ijtimoiy rivojlanishi ham faolroq bo'ladi. U o'zini qadrlashni, o'zini o'zi bilishni o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalash ko'proq bog'liqdir dan hissiy soha bola, uning tajribalari. Chagrin va quvonch, zavq va xijolat - bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalarga xosdir. Shu sababli, bolalarning axloqiy tarbiyasi va ijtimoiy rivojlanishi adabiyotlardan, filmlardan yorqin misollarni talab qilishi, bolalarning ertaklarni tayyorlashda, qo'g'irchoq teatrini yaratishda ishtirok etishi va hokazolarni talab qilishi tabiiydir va hokazo. Bunday tadbirlarda bolalarda paydo bo'ladigan axloqiy tuyg'ular qo'shma faoliyat uchun o'ziga xos turtki bo'lib xizmat qiladi. bolalar va kattalar, ijobiy axloqiy munosabatlarni shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi va ularni axloqiy tarbiyalash bilan bog'liq o'z vatanining madaniyati, uning o'tmishi va hozirgi kuni. Vatanga, uning madaniy merosiga bo'lgan muhabbatni tarbiyalash, avvalo, ayrim tarixiy voqealarga qiziqishni shakllantirishni, o'z xalqining madaniy merosiga hurmat tuyg'usini tarbiyalashni nazarda tutadi. Ushbu ish bolalarning yoshi va ularning hayotiy tajribalarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Vatan haqidagi she'rlar, qo'shiqlar, tarixiy mavzudagi hikoyalarni o'qish, dostonlar - bularning barchasi fuqarolik tarbiyasiga, o'z xalqining urf-odatlarini tushunishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya eng samarali tarzda amalga oshiriladi turli xil turlari faoliyat, chunki bolaning faoliyatidagi ishtiroki xarakter xususiyatlari va shaxsiyat xususiyatlarini shakllantirishda iz qoldiradi. Tarbiyachining xulq-atvori, uning bolalarga munosabati, unga qo'yiladigan talablar bolaning shaxsiyatini shakllantiradi va bola shaxsiyatining umumiy yo'nalishi nihoyatda muhim - u yaratuvchi, faol faol yoki iste'molchi, o'zi uchun har kimdan iloji boricha ko'proq narsani olishga intiladigan egoist sifatida

o'sadi. Bolalarni axloqiy tarbiyalash mazmunini rejalashtirishda yosh guruhlari, tarbiyachi bolalarda qanday axloqiy fazilatlarni tarbiyalaydi, bir vaqtning o'zida qanday vosita va usullarni qo'llaydi, deb o'ylaydi. Shunday qilib, maqsadga muvofiqlikni oshirishda tarbiyachi bolalarni o'z faoliyati uchun maqsad qo'yishga o'rgatadi, so'ngra bolalarga ushbu maqsadga qanday erishish kerakligini aytadi, vazifani bajarish uchun namuna keltiradi, bolalar bilan birgalikda maqsadga erishish yo'llarini belgilaydi. Astasekin, bolalar mustaqil ravishda o'yin maqsadi, tirik burchakda ishlash maqsadi va boshqalarni belgilashni o'rganadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarga kamtarlik o'rgatiladi, chunki bolalar ko'pincha o'zlari va ota-onalari haqida maqtanish, xayol qilishni yaxshi ko'radilar. O'qituvchi esa bolaga uning imkoniyatlarini, faoliyati natijalarini tanqidiy baholashga yordam beradi, bolalarni kuchli va kuchsiz tomonlarini to'g'ri baholashga o'rgatadi. Ijobiy axloqiy fazilatlarning shakllanishi tarbiyachilarning maqsadga muvofiq izchil ishlarining natijasidir. O'rnatilgan nomaqbul fazilatlarni engish uchun ishlash uchun katta sabr-toqat talab etiladi. Bolaning yomon xulq-atvorining sabablari boshqacha: bola oilada buziladi va aksincha, unga etibor berilmaydi; bolaga bo'lgan haddan tashqari muhabbat, uning har bir istagining zudlik bilan bajarilishida va bolani doimiy ravishda jazolashda, oilada bir xil talablarning etishmasligi va ularni taqdim etish tartibida namoyon bo'ldi. O'qituvchi kuzatuvlar, ota-onalar bilan suhbatlar va maxsus diagnostika yordamida bolaning o'zini tutish normasidan chetga chiqish sabablarini aniqlaydi, yo'llarini belgilaydi tarbiyaviy ishlar u bilan bunday bolaning barcha ijobiy ko'rinishlarini diqqat bilan kuzatib boradi va maqtash, rag'batlantirish, ishonch va boshqalar tizimidan foydalanadi. Shunday qilib, bolalarning axloqiy tarbiyasi va ijtimoiy rivojlanishi maktabgacha yosh ko'p qirrali jarayon bo'lib, uni amalga oshirishda tarbiyachilar va barcha maktabgacha ta'lim muassasalarining ijodiy yondashuvini talab qiladi. Barcha ota-onalar o'sib-ulg'aygan farzandining tengdoshlari bilan muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishini orzu qiladilar. Zero, aynan muloqot orqali bolalarda jamiyatdagi fe'l-atvor, xulq-atvor turi yotadi va shaxsiyat shakllanadi. Shuning uchun ijtimoiy moslashuv maktabgacha yoshdagi

bolalar uchun juda muhimdir. Har qanday jamoaga kelganda, odamlarga odatlanib qolish va o'zlarini «ochib berish» uchun vaqt kerak, bolalar esa ularning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan jamoada yashashni o'rganadilar. Bolalarning ijtimoiy tajribasini shakllantirish usullari quyida to'xtalamiz. Bolaning shaxsiyati uyg'un rivojlanishi uchun bolalarning ijtimoiy rivojlanishi ajralmas pedagogik tizimga asoslangan bo'lishi kerak. Bolaning ijtimoiy mavqeini shakllantirishga ta'sir qiluvchi usullarga quyidagi tadbirlar kiradi: Shunday qilib, bolalarning ijtimoiy rivojlanishi uchun sharoit yaratishda ularga nafaqat ijtimoiy tajribani bilim va ko'nikma shaklida o'tkazish, balki ichki salohiyatni ochib berishga ko'maklashish zarur. Jarayonda ijtimoiylashuv bola ikki turni o'rganadi munosabatlar: «Men jamiyatdaman», «Men va jamiyat», bu Devid Iosifovich Feldshteynning fikriga ko'ra, ikki darajadagi chegaralarni ifodalaydi bola shaxsining ijtimoiy rivojlanishi Feldshteyn Devid Iosifovich psixologiya fanlari doktori, professor, Rossiya Ta'lim akademiyasining muxbir-a'zosi, APSNning to'liq a'zosi, psixologiya bo'yicha mutaxassis rivojlanish Ijtimoiylashuv - individualizatsiya «Men jamiyatdaman» - ontogenez davrlarining oraliq darajasi (1 yosh, 6 va 15 yosh) ob'ektiv dunyoning rivojlanishi bilan tavsiflanadi, bola inson narsalar dunyosiga kiradi va ular bilan munosabatlar - bu ijtimoiylashuv. Lavozi o'zlashtirilmoqda «Men boshqalar bilan bir xilman»... Mavzu-amaliy jihatlarining dolzarbligi mavjud tadbirlar: o'zlashtirish ijtimoiy tajriba; ob'ektlarga ishlov berish usullarini o'zlashtirish; ularning harakatlarini baholash; bayonot ijtimoiy mavqei «Men boshqalar qatoridaman» «Men va jamiyat» - pozitsiya ontogenezning tugun bosqichlarida hosil bo'ladi (0, 3, 10, 17 yosh)... Ontogenezning ushbu bosqichlarida bola yoqadi»Alohida» o'zlarini jamiyatdan, o'zlarini sinab ko'rish, odamlar o'rtasidagi munosabatlar tizimidagi o'rnini belgilash. O'zingizni anglashda sifat o'zgarishi mavjud «Men»... Vaziyatda «Men boshqa odamlar bilan munosabatlarda tengman», «Men boshqalarga o'xshamayman» bola uni ochib beradi»O'zlik, avtonomiya, mustaqillik» bu individualizatsiya. Ushbu bosqichlarda insonni assimilyatsiya qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish munosabatlar: o'zingizni isbotlash

istagi; boshqalar tomonidan tan olinishi; jamiyatda tegishli pozitsiyani egallashga intilish Lavoziqlar «Men jamiyatdaman», «Men va jamiyat» jarayonida paydo boʻladi ijtimoiy rivojlanish bir necha bor, muntazam ravishda almashtiriladi, ammo sifat jihatidan bir-biridan farq qiladi. Ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish Bu bola oʻzi yashaydigan jamiyatning qadriyatlarini, urf-odatlarini, madaniyatini oʻrganadi, oʻynaydi, oʻqiydi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qiladi, boshqalarning manfaatlari, jamiyatdagi xatti-harakatlar qoidalarini va meʼyorlarini hisobga olgan holda yonida yashashni oʻrganadi. Qoida sifatida, ijtimoiylashuv avloddan avlodga bilim, qadriyat, munosabat, rol va urf-odatlarining asosiy oʻtkazuvchisi boʻlgan oilada amalga oshiriladi. Babunova T.M. Ijtimoiy rivojlanish Bu ichki jarayon va natija rivojlanish oʻz navbatida tashqi sharoitlar, shu jumladan, taʼsir koʻrsatadigan insonning shaxsiy sohasi ijtimoiy jihatdan tashkil etilgan taʼlim Ijtimoiy rivojlanish(ijtimoiylashuv) - assimilyatsiya jarayoni va undan keyin ijtimoiy va madaniy tajribaning individual rivojlanishi iiborat boʻlgan ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish uchun zarur ning: Mehnat qobiliyatlari; Normalar, qadriyatlar, anʼanalar, qoidalar; - ijtimoiy shaxsiyat xususiyatlari insonga boshqa odamlar jamiyatida qulay va samarali yashashga imkon beradigan, rivojlanish ota-onalar, oʻqituvchilar va bolalar ongiga bagʻrikenglik (birovning turmush tarzi, fikri, xulq-atvori, qadriyatlariga nisbatan bagʻrikenglik, suhbatdoshning oʻz nuqtai nazaridan farq qiladigan nuqtai nazarini qabul qilish qobiliyati). Barcha komponentlar bir-biri bilan chambarchas bogʻliq. Bittasini oʻzgartirish muqarrar ravishda boshqa uchta komponentning oʻzgarishiga olib keladi. Ijtimoiy rivojlanish ikki yoʻl bilan amalga oshiriladi Insonning oʻz-oʻzidan oʻzaro taʼsiri paytida ijtimoiy haqiqat va atrofdagi dunyo; Shaxsni maqsadga muvofiq ravishda tanishtirish jarayonida ijtimoiy madaniyat(mazmuni har xil boʻlgan maqsadli taʼlim orqali ijtimoiy madaniyatning jihatlari). Zamonaviy ilmiy va gumanistik taʼlim tizimi uchlikni amalga oshirishga imkon beradi maqsadlar: Madaniyatli insonni tarbiyalash (madaniyat mavzusi); Bepul fuqaro (tarix, fuqarolik jamiyati mavzusi); Ijodiy shaxs (faoliyat mavzusi, oʻz-oʻzini rivojlantirish) . Ushbu maqsadni amalga oshirish quyidagilarni

hal qilishga qaratilgan vazifalar: Insonda inson faoliyatining asosiy shakllarida o'zini kashf etish va yaratish qobiliyatlari va ehtiyojlarini tarbiyalash; - rivojlanish o'zini dunyo bilan birlikda, u bilan dialogda bilish qobiliyati; - rivojlanish ko'paytirish, rivojlantirish, madaniy tajribani o'zlashtirish asosida o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini o'zi anglash qobiliyati insoniyatning o'z-o'zini rivojlantirish; Gumanistik qadriyatlar va ideallar, erkin inson huquqlari asosida dunyo bilan aloqa qilish zarurati va qobiliyatini shakllantirish. Vazifalarni amalga oshirish maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi metodologiyaning umumiy ilmiy darajasining asosiy yondashuvlariga mos ravishda qurilgan yaxlit pedagogik tizim mavjud bo'lganda eng samarali hisoblanadi pedagogika: Akseologik yondashuv (kommunikativ, psixoseksual, milliy, huquqiy madaniyat qadriyatlari). Madaniyatshunoslik yondashuvi (inson tug'ilgan va yashagan joyi va vaqtining barcha sharoitlari, uning yaqin atrof-muhitining o'ziga xos xususiyatlari, mamlakatning tarixiy o'tmishi, o'z xalqining qadriyat yo'nalishlari, dostonlar va boshqalar). Antropologik yondashuv (diagnostika, turli xillarni hisobga olish - yoshi, ta'lim jarayonida aqliy, jinsi, milliy-shaxsiy xususiyatlari). Sinergetik yondashuv (pedagogik jarayonning har bir sub'ekti - bolalar, otaonalar, o'qituvchilar) o'z-o'zini rivojlantiradigan quyi tizimlardan o'tish rivojlanish o'zini o'zi rivojlantirishga). Polisubjektiv yondashuv (barcha omillar ta'sirini hisobga olgan holda) ijtimoiy rivojlanish: oila, tengdoshlar, maktabgacha ta'lim muassasasi, iqlim, jamiyat, davlat va boshqalar). Tizimli va tizimli yondashuv (tuzilish maqsadlari, vazifalari, mazmuni, vositalari, usullari, tashkil etish shakllari, o'qituvchilarning oila bilan o'zaro ta'siri shartlari va natijalari). Integratsiyalashgan yondashuv (ta'limning turli bo'limlari aloqalari, vatanparvarlik bilan ijtimoiy, estetik, mehnat, axloqiy, jismoniy, jinsiy, atrof-muhit va boshqalar) Faoliyat yondashuvi (bolaning tashqi dunyo bilan munosabatlarining dinamikasini aniqlash, faoliyat sub'ekti tomonidan o'z ongidagi ehtiyojlarni amalga oshirishni amalga oshiradi). Ekologik yondashuv (vosita sifatida ta'lim maydonini tashkil etish muammolarini hal qiladi shaxsning ijtimoiy rivojlanishi). Fan va amaliyotning hozirgi holati maktabgacha ta'lim dasturlar, texnologiyalar,

vositalar, shakllar va usullarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ulkan salohiyat mavjudligini ko'rsatadi

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning ijtimoiy faoliyatga tayangan holda tarbiyalanishi, nafaqat ularning ijtimoiy ko'nikmalarini, balki ma'naviy qadriyatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy faoliyat va axloqiy-ma'naviy qadriyatlar bolalarni jamiyatga moslashtiradi, ularni faol va mas'uliyatli fuqaro bo'lib yetishishlariga ko'maklashadi. Bu jarayonda o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning barcha a'zolari birgalikda ishlashlari kerak. Faqat shunda maktabgacha ta'lim tizimida barqaror va muvaffaqiyatli taraqqiyotga erishish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–2707-sonli qarori. – 2017-yil 29-dekabr.
3. Abdullaeva, M. R. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
4. G'ulomova, G. Sh. Bola shaxsining ijtimoiy-psixologik rivojlanishi. – Toshkent: TDPU, 2019.
5. Xolboeva, M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tarbiyani shakllantirish yo'llari. – Andijon: AndDU, 2021.
6. Vygotskiy, L. S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
7. Bronfenbrenner, U. Ekologik tizimlar nazariyasida bola rivoji. – Nyu-York: Harvard University Press, 1979.
8. Юдин, Е. Г. Социальная активность личности. – Москва: Наука, 1984.

SUN'IY INTELLEKT FENOMENINING IJTIMOIIY-SIYOSIY JARAYONLARDAGI O'RNI

Shermatov Avazbek G'ofur o'g'li,

Ijtimoiy-ma'naviy

tadqiqotlar instituti ilmiy xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi kunda jamiyat hayotining ajralmas bo'lagiga aylangan sun'iy intellekt texnologiyasining jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga bo'lgan har tomonlama ta'siri tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt jamiyat siyosiy hayotida katta ta'sir kuchiga, katta imkoniyatlarga ega bo'lsada, undan noto'g'i yo'nalish inson hayotini yengillashtirish o'rniga bir qator xatarli oqibatlariga olib kelishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, saylovlar, monitoring, manipulyatsiya, deepfakelar, neyrotarmoq.

Saylov jarayonlari va saylovchilarga ta'sir o'tkazish:

Sun'iy intellekt boshqa muhim sohalar qatori jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ham sezilarli ta'sir o'tkazishi mumkinligi ma'lum bo'lmoqda. Xususan, demokratik jamiyatlarda eng muhim siyosiy institut bo'lgan saylovlar SI ta'sirida sezilarli o'zgarishlarga uchramoqda.

SI orqali saylov kampaniyalarini optimallashtirish, saylovchilar haqida ma'lumotlar to'plash va ularga individual tarzda murojaat qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, 2024-yilgi AQSH prezidentlik saylovlarida SI vositalari keng qo'llanildi. Prezidentlikka nomzodlar, xususan Donald Tramp, SI vositalaridan nutqlar yozish, reklama yaratish va saylovchilarni o'ziga og'dirishda foydalandi. Masalan, Tramp saylov kampaniyasi "Campaign Nucleus" nomli SI dasturini reklama va xabarlarini tezkor ishlab chiqishda va ma'lum guruhlariga moslashtirib tarqatishda qo'llagan[1].

Hozirda turli siyosiy kuchlar SI yordamida mashhur shaxslarning soxta tasvirlari va videolari("deepfake"lar)ni yaratib, ijtimoiy tarmoqlarda, internet platformalarida faol ravishda tarqatish ishlarini

amalgaga oshirmoqda. Masalan, Donald Tramp saylov kampaniyasi vakillari 2024-yilgi saylovlarda AQSHda mashhur bo'lgan ayol xonanda Teylor Svift ning Trampni qo'llab-quvvatlayotganini ko'rsatadigan soxta tasvirlarni tarqatishga qo'l urdi[3]. Teylor Sviftning Qo'shma shtatlarning o'zida millionlab ashaddiy muxlislari borligini inobatga olsak, Tramp jamoasining bunday harakatlari mantig'ini tushunish mumkin. Xonandaning o'zi keyinroq soxta kontentlarni rad qilib chiqdi. Bu yerda Sviftning Trampning raqibi – demokratlarni qo'llab-quvvatlashini esdan chiqarmaslik kerak. SI yordamida Teylor Sviftni demokratlardan "tortib olib", respublikachilar partiyasi foydasi uchun "ishlatish"ni alohida tadqiqot mavzusi sifatida o'rganish mumkin. Shunisi aniqki, bugun siyosatchilar o'z manfaati yo'lida SI vositalariga tez-tez murojaat qilmoqda.

Jamiyat kayfiyatini monitoring qilish:

So'nggi vaqtlarda sun'iy intellekt vositalari yordamida ijtimoiy tarmoqlardagi postlar, sharhlar, maqolalar va boshqa onlayn kontentlarni tahlil qilish ommaviy tusga kirmoqda. Bu jamoatchilik kayfiyatini aniqlashga, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni o'z vaqtida baholashga yordam berishi turgan gap. Sun'iy intellekt algoritmlari bunda katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkorlik bilan, samarali tahlil qilish imkonini beradi. Shu o'rinda texnologiyalardan foydalanishda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va axloqiy tushunchalarni unutmaslik masalalarini ham nazardan qochirmaslik zarur. Bu yerda asosiy e'tibor SI vositalari jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilishiga yo'l qo'ymasligiga qaratilishi kerak. Bunda, sun'iy idrokdan foydalanib, fuqarolarning erkinliklari, huquqlarining cheklanishiga yo'l qo'ymaslik asosiy vazifa sanaladi. Sun'iy intellekt bergan imkoniyatlar har qanday fuqaroning xulq-atvorini, hatti-harakatlarini batafsil o'rganib, kelajakda undan kutiladigan harakatlarni ham yuqori aniqlikda bashorat qilishga imkon beradi. Gap shundaki, bu imkoniyat ba'zi hollarda hukumat va fuqarolarning manfaatlariga birdek xizmat qilsada, hukumatlar buni suiste'mol qilib, fuqarolar ustidan mutlaq nazorat o'rnatish yo'lida foydalanishlari mumkin degan jiddiy xavotirlar mavjud.

Soxta kontent(deepfakelar)lar va ularning ta'siri.

Hozir SI yordamida soxta yangiliklar, axloqsiz kontent va dezinformatsiyalarni(bir so'z bilan aytganda "deepfake"lar) yaratish va tarqatish imkoniyatlari ortdi. Deepfake texnologiyalari orqali siyosatchilarning ham nutqlari o'zgartirilishi, bundan turli maqsadlarda foydalanish holatlari ko'p uchramoqda.

Bugun SI asosida ishlovchi "deepfake"(ingliz. "chuqur yolg'on") texnologiyalari dunyoda tobora ommalashmoqda. Undan shaxsni obro'sizlantirish, tahqirlash yo'lida foydalanish holatlari ko'paydi. SI dasturlari istalgan shaxsning birgina suratidan foydalanib, uni turli ko'rinishlarda tasvirlash imkoniga ega. Bundan ijobiy foydalanish qatorida insonlarni behayo, bachkana ko'rinishlarda taqdim etuvchi "dipfeyklar"ning ko'payishi bugun global muammoga aylandi deb aytish o'rinli. Sababi, birinchidan, bunday "kontent"larni yaratish juda oson. Buni SI asosidagi generatsiya ishlaridan xabari bor istalgan odam qiyinchiliksiz bajarishi mumkin. Ikkinchidan, hozirda dipfeyklarga qarshi kurashish favqulodda qiyin vazifaga aylandi. Texnologiyaning muttasil taraqqiy etishi ortidan SI generatsiya qilgan, aslida mavjud bo'lmagan surat, videomateriallarni haqiqiysidan ajratish deyarli imkonsiz bo'lib bormoqda. Hozirda mashhur shaxslar qatori, oddiy insonlar ham birdek g'arazli dipfeyklar qurboniga aylanmoqda. Uchinchidan, bunday "kontent" yaratuvchilarni topish juda qiyin. Aksar hollarda, axloqsiz dipfeyklarni yaratgan va keng ommaga tarqatgan kishini topishning iloji yo'q. Turli messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlarda anonim ravishda dipfeyk tarqatganlarning ko'pchiligi qonun ta'qibidan, javobgarlikdan chetda qolmoqda. Misol uchun, hozirda Janubiy Koreyada dipfeyk-pornografiya bilan bog'liq jinoyatchilik avj olib, oddiy odamlar hayotini barbod qilmoqda. Jinoyatchilar ilg'or SI dasturlari vositasida odamlarning, ayniqsa, ayollarning oddiy rasmlaridan foydalanib, behayo suratlar, videomateriallar tayyorlab turli yashirin guruhlarda, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatish bilan shug'ullanishadi. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, 2024-yil davomida 900 dan ziyod shunday jinoyat holatlari sodir etilgan. Hukumat esa bunga qarshi qat'iy choralar ko'rishga majbur bo'lmoqda:

endi behayo mazmundagi dipfeyklarni saqlash uchun uch yilgacha, ularni yaratganlik uchun esa yetti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanadi[4]. Keskin choralar ko‘rilayotganiga qaramay, bu turdagi jinoyatchilik darajasi kamaygani yo‘q: minglab jinoyat ishlari orasida o‘nlab jinoyatchilargina hibsga olinishiga erishilgan[4].

Bugungi davrda sun‘iy idrok vositalarining shiddat bilan rivojlanishi ortidan deepfake texnologiyalarining ham yangicha turlari muttasil ko‘payib bormoqda. Hozirda istalgan odam dipfeyklar qurboniga aylanishi mumkinligini Janubiy Koreya misoli tasdiqlaydi. Bunday soxta kontentlar yaratilishiga jiddiy e‘tibor berilib, o‘z vaqtida zarur choralar ko‘rilmasa, ular turli hollarda jamiyatda katta rezonans keltirib chiqaruvchi siyosiy voqealarga aylanishi, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Huquq sohasida SI o‘rni.

Sun‘iy idrok hozirga kelib, huquq sohasida faol qo‘llanmoqda. Zamonaviy siyosiy jarayonlarda sun‘iy intellekt texnologiyalari qonunchilik faoliyatining samaradorligini oshirish, huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish va normativ-huquqiy bo‘shliqlarni aniqlashda muhim vositaga aylanmoqda. Dastlab SI qonunchilik matnlarini avtomatik tarzda tahlil qilish, huquqiy hujjatlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash, shuningdek, huquqiy loyihalarning ijtimoiy ta‘sirini baholash imkonini beruvchi vosita sifatida shakllangan. Bugungi kunga kelib Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy va boshqa yetakchi davlatlar qonunlarni ishlab chiqish, monitoring qilish hamda siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida SI algoritmlaridan foydalanish orqali raqamli qonunchilikni joriy etmoqda.

Biroq SI asosidagi huquqiy texnologiyalarning siyosiy-huquqiy maydonga faol kirib kelishi bir qator dolzarb muammolarni ham o‘rtaga tashlaydi. Xususan, algoritmlarning shaffofligi, qarorlar ustidan inson nazorati, shaxsiy ma‘lumotlarning himoyasi hamda raqamli diskriminatsiya xavfi hozirgi global siyosiy kun tartibining ajralmas qismiga aylangan[2]. Xususan, Yevropa Ittifoqining 2024-yilda qabul qilingan **EU AI Act qonuni** SI texnologiyalarining inson huquqlari, demokratik boshqaruv va qonun ustuvorligiga tahdid soluvchi jihatlarini

qat'iy tartibga solishga qaratilgan[5]. Shu bois, zamonaviy siyosiy jarayonlarda SI'ning o'rni faqat texnologik qulaylik emas, balki huquqiy, axloqiy va siyosiy jarayonlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi faktor sifatida ko'rib chiqilishi zarur.

Xulosa.

Sun'iy intellekt (SI) bugungi kunda nafaqat iqtisodiy va texnologik sohalarda, balki siyosiy jarayonlar, ijtimoiy boshqaruv va huquqiy maydonda ham muhim o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Saylov kampaniyalarida SI asosidagi kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, saylovchilarning xatti-harakatlarini modellashtirish hamda jamiyat kayfiyatini monitoring qilish amaliyoti siyosiy strategiyalarning optimallashtirishiga olib kelmoqda. Biroq bu jarayonda algoritmik manipulyatsiyalar, soxta axborot (deepfake)lar orqali jamoatchilik fikriga bosim o'tkazilishi, shuningdek, demokratik institutlarning zaiflashuvi xavfi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalarida real va soxta axborot o'rtasidagi farqni aniqlash tobora murakkablashayotgani siyosiy jarayonlarning shaffofligini ta'minlashda jiddiy muammo sanaladi.

Shuningdek, huquqiy sohada SI texnologiyalarining joriy etilishi normativ hujjatlarni tizimlashtirish, huquqiy bo'shliqlarni aniqlash va qonun ijodkorligini raqamlashtirish imkonini yaratmoqda. Biroq bu yutuqlar inson huquqlari, shaxsiy daxlsizlik va raqamli tenglik kabi asosiy demokratik tamoyillar bilan muvofiqlashtirilmasa, SI siyosiy qaror qabul qilishda inson ishtirokini cheklovchi xavfli vositaga aylanishi mumkin. Shu bois, siyosiy va huquqiy sohalarda SI ning roli bir yoqlama innovatsiya emas, balki murakkab ijtimoiy-axloqiy va qonunchilik tizimi bilan uyg'unlashgan holda baholanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. AI Tools Speed Up Campaign Work, Yet Skepticism Slows Adoption, *Bloomberg Government*, <https://news.bgov.com/bloomberg-government-news/ai-tools-speed-up-campaign-work-yet-skepticism-slows-adoption> ;

2. Crawford, K. (2021). Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. Yale University Press;

3. Donald Trump shares fake AI images of ‘support’ from Taylor Swift fans, The Times: <https://www.thetimes.com/world/us-world/article/donald-trump-taylor-swift-ai-truth-social-0btsbsng5>;

4. Deepfake porn is destroying real lives in South Korea, CNN: <https://edition.cnn.com/2025/04/25/asia/south-korea-deepfake-crimes-intl-hnk-dst/index.html>;

5. European Parliament. (2024). Artificial Intelligence Act – Final Text Approved by the European Parliament. eur-lex.europa.eu

TALABALARDA JAMIYAT TAQDIRIGA DAXLDORLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING TYUTORLIK TEXNOLOGIYALARI

Malikova Dildoraxon Qobilovna,

Qori Niyoziy nomidagi

Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muallif oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda jamiyat taqdiriga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish, jamiyat hayotiga befarq bo‘lmaslik, faol ishtirok etish, mas’uliyat hissi va jamoaviy manfaatlarga e’tiborli bo‘lish kabi fazilatlarni shakllantirishda tyutorlarning o‘rni haqida so‘z yuritadi. Maqolada talabalar bilan ishlash jarayonida tyutorlar faoliyati uchun aniq tavsiyalar va texnologiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *jamiyat, talaba, tyutor, pedagogik madaniyat, ijtimoiy faollik, texnologiyalar.*

Ma’naviy fazilat bashariyatga taalluqli ekan, daxldorlik insonga xos, insonga munosibdir. Daxldorlik tuyg‘usi orqali inson o‘zligini, o‘z ma’naviy

qiyofasining mazmun - mohiyatini ijtimoiy hayotda namoyon qiladi. Jamiyat va mamlakat hayotiga nisbatan daxldorlik tuyg‘usi bilan yondashilar ekan, har bir shaxs o‘zidagi individual axloqiy - ma’naviy fazilatni ifoda etadi.

“Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, Xudo xohlasa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz ham albatta bo‘ladi”[2]. Zero jamiyatimizdagi ma’naviy-mafkuraviy muhitning sog‘lomligini ta’minlash, yoshlarning buyuk maqsad yo‘lida sobitqadam bo‘lishlariga erishish, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi yo‘lida xizmat qilishga doir ko‘nikmalarini shakllantirish, hayotiy tajribalarning muntazam ortib borishida milliy tarbiyaning roli tobora oshib bormoqda. Ezgu fazilatlar nafaqat qalb olami munavvar, ma’naviy burchlariga sobit insonlar, balki jamiyatning ham bebeho boyligi hisoblanadi.

Bugungi kunda jamiyatda faol fuqarolarni shakllantirish ta’limning asosiy vazifalaridan biriga aylandi. Talabalarda jamiyat hayotiga befarq bo‘lmaslik, ijtimoiy masalalarga daxldorlik tuyg‘usini uyg‘otishda tyutorlar muhim rol o‘ynaydi. Tyutor nafaqat ta’limiy maslahatchi, balki talabaning shaxsiy, ijtimoiy rivojlanishida yetakchi hisoblanadi.

Talabalarning ma’naviy-ma’rifiy, axloqiy –tarbiyaviy masalasi har qanday jamiyat, har qanday mamlakatning kelajak taqdirini belgilovchi masaladir. Zero, ta’lim-tarbiya masalasi ustuvor ahamiyat kasb etgan oilalar rivojlanadi, barcha jabhalarda taraqqiy etadi. Aynan ta’lim-tarbiya jarayoni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi bois jamiyatda moddiy va ma’naviy boyliklarni ishlab chiqarish, farovonlik oshadi. Bundan mamlakat har tomonlama yuksalib boradi.

Jamiyatga daxldorlik tuyg‘usi — bu shaxsning o‘zini jamiyat a’zosi sifatida his qilishi, uning muammolariga befarq bo‘lmasligi, faol ishtirok etish istagidir. Bu tuyg‘u faqat bilim emas, balki tarbiya va shaxsiy tajriba orqali shakllanadi.[3]

Daxldorlik tuyg‘usi bilan yashaydigan insonlar o‘zlaridagi ma’naviy fazilatlarni boshqalarga ifoda etishga qodir bo‘ladi. Shaxs ma’naviy qiyofasi va unda daxldorlik tuyg‘usining mavjudlik darajalari amaliy

xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi. Daxldorlik tuyg‘usi ma’naviyat bilan uyg‘unlashar ekan, ular hamkorlikda axloqiy zamin ustiga quriladi.

Tyutorlar talabalarda ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borishlari muhim, bular:

Interaktiv usullar: debatlar, case study, rolli o‘yinlar orqali talabalarni jamiyatdagi muammolarni muhokama qilishga jalb qilish.

Ijtimoiy loyihalar: talabalarni volontyorlik, xayriya va jamoat tadbirlarida ishtirok etishga undash. **Shaxsiy maslahat va rahbarlik:** talabaning qiziqishlari asosida ijtimoiy faoliyatlarga yo‘naltirish.

Refleksiya jarayonlari: talabalar o‘z tajribasini tahlil qilishga va xulosa chiqarishga o‘rgatiladi.[4]

Tyutor faoliyatida samarali usullaridan biri ularning talabalar bilan birgalikda “Talaba – jamiyat – men” mavzusida ochiq muloqotlarni; Jamiyatdagi dolzarb muammolarga bag‘ishlangan debatlar; Case study (amaliy holatlarni tahlil qilish) — ijtimoiy masalalarni muhokama qilish orqali voqelikka daxldorlikni oshiradi. “Bir kun – bir foydali ish” aksiyalari; shuningdek, talabalarni mahalliy jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikka jalb qilish orqali ham talabalarda jamiyat taqdiriga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishga erishish mumkin.

Tyutorlar faoliyati talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ularning mustaqil ta’lim olish qobiliyati va jamiyatga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Talabalar bilan ishlash jarayonida tyutorlar uchun aniq beshta texnologik tavsiya keltirilgan:

1. **Shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash.** Bunda har bir tyutor guruhlaridagi har bir talabaning qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini individual ravishda o‘rganishi lozim. Shuningdek, talabani o‘zini anglash, maqsad qo‘yish va rejalashtirishga yo‘naltirilgan shaxsiy rivojlanish rejasini tuzishda yordam berishi muhim. Misol uchun talaba jamiyatda ekologik masalalarga qiziqsa, tyutor uni "yashil tashabbuslar" guruhiga jalb qilishi mumkin.

2. **Faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish.** Tyutor talabalar bilan tez-tez jamiyatdagi dolzarb masalalarni muhokama qilish uchun munozaralar, debatlar tashkil qilishi va talabalarni ijtimoiy loyihalarda

volontyorlik, xayriya aksiyalari ishtirok etishga undashi lozim. Masalan, tyutorlar "Talabalar orqali jamiyatga ta'sir" mavzusida ijtimoiy loyiha ishlab chiqishlari mumkin.

3. Mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish. Tyutorlar ta'lim jarayonida talabalarni mustaqil ravishda axborot izlash, tahlil qilish va taqdim qilishga o'rgatishlari, fanlararo yo'nalishda ijodiy topshiriqlar taklif qilishlari ham jamiyat hayotiga befarq bo'lmaslik, faol ishtirok etishni o'rgatadi. Misol talaba "Jamiyatda ta'limning ahamiyati" mavzusida slayd-prezentatsiya tayyorlaydi.

4. Jamoaviy ish usullarini rivojlantirish. Tyutor faoliyati davomida guruhli loyiha ishlarini tashkil qilishi, ya'ni o'zaro o'rgatish metodlaridan (**peer-to-peer learning**) foydalanishi muhim. Masalan, talabalar guruhi mahalliy ijtimoiy muammoni, masalan, chiqindilarni saralashni o'rganib, yechimlar taklif qiladi.

5. Refleksiya va o'z-o'zini baholashni qo'llash. Tyutorlar talabalari bilan o'tkazilgan har bir faoliyatdan so'ng talabalardan fikr va taassurotlarini yozishlarini so'rashlari, bunda talabalarning muvaffaqiyatlar va kamchiliklar bo'yicha shaxsiy xulosalar chiqarishga yo'l ochishlariga imkon berish orqali ham jamoaviy manfaatlarga e'tiborli bo'lish kabi fazilatlarni shakllantirishda xissa qo'shishi mumkin. Misol uchun, loyihadan keyin talabalar "Nima o'rgandim?", "Qanday his qildim?", "Kelgusida nima qilaman?" degan savollarga javob yozishadi.

Tyutor faoliyati samaradorligini baholashda quyidagi mezonlar inobatga olinishi mumkin:

1. Talabalarning ijtimoiy loyihalardagi ishtiroki;
2. Mustaqil tashabbuslarning ko'payishi;
3. Jamoaviy ishlarda faol qatnashish;
4. Talabalarda ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usining shakllanishi.

Tyutorning faoliyati nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. U talabaning shaxs sifatida shakllanishida, jamiyat hayotiga daxldorlik tuyg'usini uyg'otishda ko'p qirrali vazifalarni bajaradi. Buning uchun tyutor zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv

usullar va faol muloqot asosida ish yuritishi lozim. Natijada talabalar faqat bilim emas, balki faol fuqarolik pozitsiyasiga ham ega bo‘ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 7-jild. O‘zbekiston SSJ «Fan» nashriyoti Toshkent —1991
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz// Toshkent: —O‘zbekiston NMIU, 2017. – 482 b.
3. Quronov M. Oila uchinchi renessansning eng mustahkam ustuni. – T.: 2021. –41 b.
4. Kovaleva T.M. Tyutorstvo kak antropopraktika.Chelovek.RU № 11(2016) 75 s.
5. Kovaleva T.M. Professiya «Tyutor» / T. M. Kovaleva i dr. M.; Tver: SFK-ofis, 2013.
6. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar dunyoqarashini shakllantirish. – T.: 2017. –284 b.
7. Malikova D.Q. Xorijiy mamlakatlarda tyutorlik modellari rivojlanishining komparativ pedagogik xususiyatlari. Yevraziyskiy jurnal akademicheskix issledovaniy, (2022). 2(6), 654 b.

O'QUVCHILARNING BADIY-ESTETIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Adashaliyeva Nigora Shuhratjonovna

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
magistranti*

Annotatsiya. *Ushbu maqola adabiy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar vositasida o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish hamda o'qitishga kompetensiyaviy yondashuv masalasiga bag'ishlanadi.*

Kalit so'zlar: *adabiy ta'lim, innovatsion texnologiya, kompetensiyaviy yondashuv, badiiy-estetik tafakkur, tahlil usullari, ijtimoiy g'oya.*

Zamonaviy ilm-fan va texnika yuksak rivojlangan globallashuv davrida so'z san'atining asl mohiyatini anglash, inson tafakkuri va tasavvurini ma'naviy-ruhiy boyituvchi adabiy ta'limning ahamiyatini chuqur idrok etish muhim masalalardan biridir. Bu jarayon nafaqat soha mutaxassislari, balki til va adabiyot o'qituvchilari uchun ham dolzarb bo'lib, yosh avlodning badiiy-estetik didini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining 2017–2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida “jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalash... yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash” vazifasining qo'yilishi, Respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning ijodkor ziyolilar vakillari bilan uchrashuvda “madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy san'atni anglashga o'rgatish, ularning estetik olamini sog'lom asosda shakllantirish bo'yicha oldimizda muhim

vazifalar”²¹ turganligiga e’tibor qaratish yoshlarimizda badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirish bilan bog’liq muammoning dolzarbligi va uni davlat siyosati darajasida hal etish zarurligini ko’rsatadi.

So‘z san‘atining tub mohiyatini anglash, uni yosh avlodga to‘g‘ri yetkazish va tafakkurini ma‘naviy-ruhiy oziqlantirishga xizmat qilish – bu adabiy ta‘lim oldidagi asosiy vazifalardandir. Texnologiyalar rivojlanib, sun‘iy intellekt va raqamli axborot oqimi hayotimizga chuqur singib borayotgan hozirgi zamonda kitob o‘qishga bo‘lgan munosabat ham o‘zgarib bormoqda. Shu sababli, adabiy ta‘lim faqatgina an‘anaviy usullarga emas, balki zamonaviy pedagogik va texnologik yondashuvlarga ham tayanishi kerak. Masalan, interaktiv darslar, audiokitoblar, badiiy asarlar asosida muhokamalar tashkil etish, virtual borliq va hatto sun‘iy intellekt yordamida adabiy jarayonlarni chuqurroq tahlil qilish kabilar bu jarayonda muhim o‘rin tutishi mumkin.

Metodist S. Qambarovanning fikricha, “adabiy ta’limda virtual texnologiyalardan foydalanish qahramonlar qismatidagi ayanchli kunlar, fojialar, ular yo‘l qo‘ygan xatolar sabablarini aniqlab, tahlil qilib, xayolan “ortga qaytish” yo‘li yoki kelgusida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqealarni faraz qilish orqali sujet chizig‘ida harakatlanish, o‘sha lavhalarni turli rakurslarda ko‘rish imkoniyatini yaratishi yoxud asardagi hayotni virtual gavdalantirishi bilan xarakterlanadi. O‘quvchi “Agar qahramon o‘sha holatda boshqacha yo‘l tutganida voqea qanday bo‘lishi mumkin edi?” degan faraz bilan voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatsa, ma’lum ma’noda sujetga zid holat kuzatilishi mumkin. Bu jihatni, albatta, dasturchi va g‘oya muallifi avvaldan ko‘zda tutgan va rejalashtirgan bo‘lishi zarur”²².

Ilm-fan va jamiyat taraqqiyotining bugungi bosqichida ta‘lim tizimining eskirgan an‘anaviy usullari zamonaviy talablarni to‘liq qondira olmasligini hisobga olsak, uzluksiz ta‘limning barcha yo‘nalishlarida, jumladan, adabiy ta‘lim jarayonida ham texnologiyalardan samarali

²¹ Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘z AS, 2017-yil 4-avgust.

²² Qambarova S. Adabiyotni o‘quv fani va san‘at turi sifatida o‘qitish metodologiyasi. Ped. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. – Toshkent, 2024. – 71 b.

foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogik jarayonni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirmasdan turib yuqori natijalarga erishish qiyin.

Ilmiy-adabiy manbalarda "texnologiya" tushunchasi turlicha izohlanadi. Unga faoliyatni tashkil etish usullari, aniq maqsadlarga erishish yo'llari hamda pedagogik jarayonda qo'llanadigan metodlarning majmuyi sifatida qaraladi. Masalan, "Ensiklopedik lug'at"da texnologiya "xalq xo'jaligining turli sohalarida xomashyo va materiallarni qayta ishlash hamda mahsulot tayyorlash usullarini takomillashtirishga yo'naltirilgan fan" sifatida ta'riflanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'qitish sifatini oshirishda muhim omillardan biri bo'libgina qolmay, o'qitish samaradorligini oshirishga, balki pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

"O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi"²³.

Ta'lim texnologiyasi esa – ing. ta'lim jarayonini san'at darajasida yuksak mahorat bilan tashkil etishga doir ma'lumotlarga oid ta'limot ma'nosini anglatadi. U amaliyotga tatbiq qilinadigan pedagogik tizim loyihasi sifatida ilmiylik, amaliylik, tavsifiylik va tizimlilik xususiyatiga ega. Pedagogik texnologiya ma'lum vaqtga mo'ljallangan dastur bo'yicha tuzilgan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishi kafolatlangan, ilmiy jihatdan asoslangan tizimdir. Ta'lim tizimidagi har qanday o'quv fanida bo'lgani singari adabiyot o'qitish metodikasi rivojida ham jamiyat taraqqiyoti

²³ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – 569 b.

muhim o‘rin tutadi²⁴. Asosiy e‘tibor qaratadigan jihat – bu badiiy-estetik tafakkur masalasi va uni rivojlantirishdir.

Tadqiqotlardan ma‘lumki, badiiy-estetik tafakkur taraqqiyoti eng qadimgi davrlardan tortib o‘rta asrlargacha kechgan yaxlit bir ilmiy-ijodiy jarayon sifatida baholanadi. Shu o‘rinda adabiy ta‘lim jarayonini texnologik asosda tashkil etishning nazariy jihatlari nimalardan iborat va u o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga qanday ta‘sir ko‘rsatadi degan savol tug‘iladi.

Adabiy ta‘lim jarayonini texnologiyalar vositasida tashkil etish zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘quv jarayonini samarali olib borish, ta‘limning sifatini oshirish va o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayon quyidagi nazariy asoslarga tayangan holda amalga oshiriladi:

Ta‘lim jarayonini ilmiy asoslangan metodikalar yordamida tashkil etish. Bu usul ta‘lim mazmunini o‘quvchilarga tushunarli va samarali yetkazishga xizmat qiladi. Adabiy ta‘limni texnologiyalashtirishda tushunarlilik, izchillik, mantiqiylik, bosqichma-bosqich rivojlantirish kabi tamoyillar asosida o‘quv jarayoni quriladi.

O‘quvchilarning adabiy asarlarni chuqur tahlil qilish, estetik zavq olish va badiiy idrokini rivojlantirishga qaratilgan ta‘lim metodlari qo‘llaniladi.

Interaktiv ta‘lim usullari, raqamli resurslar va multimediya vositalarining qo‘llanilishi o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bunda o‘quvchilarning adabiy asarlarni tahlil qilish ko‘nikmasi ortadi; san‘at va badiiy ijodga nisbatan estetik didi shakllanadi; tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi; adabiy jarayon va badiiy hodisalarni anglaydigan avlod shakllanadi. Bu borada atoqli yozuvchi Ulug‘bek Hamdam shunday deydi: “Yangi yuz yillikka va shu bilan birga, yangi ijtimoiy-siyosiy hayotga kirib borayotgan kunimizda XX asr kishisini, avvalo, tafakkur

²⁴ Matchonov S. Adabiy ta‘lim tizimini texnologiyalashtirish va badiiy-estetik tafakkur muammolari / “Yangi O‘zbekistonda o‘zbek adabiy tilining rivojlanish tendensiyalari: muammolar, yechimlar, tavsiyalar” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Toshkent, 2024. 21-oktabr. – 171 b.

tadriji va uning ijtimoiy-psixologik asoslari nuqtayi nazaridan tadqiq qilish bugunning ehtiyojidir”²⁵.

O‘quvchida barkamollikni ta’minlashning asosi bo‘lgan badiiy-estetik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda ijodiy va mantiqiy metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi. 7-sinf adabiyot darsligida Ernest Hemingueyning “Chol va dengiz” qissasini o‘rganish ko‘zda tutilgan²⁶. Matn o‘qib bo‘lingach, ushbu asarni o‘rganishni **imo-ishoralar tili metodi** asosida tashkil etish mumkin. Bu metod noan’anaviy o‘qitishda o‘ziga xos yondashuv bo‘lib, o‘quvchilarning tasavvuri va badiiy idrok qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘qituvchi asardagi asosiy tushunchalarni belgilaydi: hayot uchun kurash, inson irodasi, tabiat va odam o‘rtasidagi munosabat, umid. O‘quvchilarga asardagi muhim syujetlar haqida qisqacha ma’lumot beriladi. Dars vizual va jismoniy harakatlarga asoslangan bo‘lishi tushuntiriladi. Shundan so‘ng o‘quvchilar guruhlariga bo‘linadi. Har bir guruhga asardan bir syujet taqsimlanadi. Ular ushbu sahnani imo-ishoralar, harakatlar yoki pantomima orqali ifodalashlari kerak. Boshqa guruhlar esa harakatlar orqali asarning qaysi qismi ifodalanayotganini tushunishga va izohlashga harakat qilishadi. O‘quvchilar harakat va imo-ishoralar orqali tasvirlangan sahnalardan kelib chiqib, asarning estetik mazmunini tushunishga intiladi. Har bir guruh o‘z ijrosini namoyish qilgandan so‘ng, umumiy tahlil qiladi. Ushbu metodning samaradorligi quyidagilardan iborat:

- Badiiy tafakkurni rivojlantiradi – o‘quvchilar asarni so‘zlar orqali emas, balki his-tuyg‘ular bilan anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar;
- Tasavvur va ijodiy fikrlashni oshiradi – harakat orqali tasvirlash o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi;
- Jamoaviy ish va tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi – guruh bo‘lib ishlash muloqot va fikr almashish jarayonini mustahkamlaydi;
- Asarning estetik va ma’naviy jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi – o‘quvchilar majoziy va badiiy tasvirlarni o‘z tajribalariga asoslanib idrok qiladilar.

²⁵ Hamdamov U. Badiiy tafakkur tadriji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. – 199 b

²⁶ Mirzayeva Z. Jalilov K. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2022. – 224 b

Bu metod darsni jonlantiradi va o'quvchilarga "Chol va dengiz" asarini nafaqat o'qish, balki his qilish imkonini ham beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy pedagogik yondashuvlarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Raqamli resurslar, interaktiv metodlar va kompetensiyaviy yondashuv adabiy ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu boisdan, adabiy ta'limni texnologiyalashtirish nafaqat hozirgi kun talablariga mos, balki yosh avlodni ijodiy va estetik jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishda ham asosiy omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yukshaltirishning mustahkam poydevoridir. O'z AS, 2017-yil 4-avgust.

2. Hamdamov U. Badiiy tafakkur tadriji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. – 199 b.

3. Matchonov S. Adabiy ta'lim tizimini texnologiyalashtirish va badiiy-estetik tafakkur muammolari / "Yangi O'zbekistonda o'zbek adabiy tilining rivojlanish tendensiyalari: muammolar, yechimlar, tavsiyalar" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Toshkent, 2024. 21-oktabr. – 171 b.

4. Mirzayeva Z. Jalilov K. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2022. – 224 b

5. Qambarova S. Adabiyotni o'quv fani va san'at turi sifatida o'qitish metodologiyasi. Ped. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. –Toshkent, 2024.–71 b.

6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – 569 b.

SOG‘LOM VA ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING QIYOSIY TAHLILI

Ishmatova Ozodaxon Sirodjoyva

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika fakulteti,
Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi*

Yusufova Jasmina Ulug‘bek qizi

Maxsus pedagogika kafedrasi yo‘nalishi talabasi

Kamiljanova Dildora Elmurad qizi

Maxsus pedagogika kafedrasi yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sog‘lom va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar o‘rtasidagi nutq rivojlanishining farqlari taqqoslanadi. Sog‘lom bolalarda nutq tabiiy rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tadi, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda esa bu jarayon kechikadi yoki buziladi. Tadqiqotda nutq rivojlanishiga ta’sir qiluvchi biogenetik, sotsiogenetik va neyrofiziologik omillar hamda logopedik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun individual va maxsus reabilitatsion dasturlar ishlab chiqish zarurligi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *nutq rivojlanishi, eshitish nuqsoni, logopediya, reabilitatsiya, kompensator mexanizmlar.*

Nutq rivojlanishi insonning ijtimoiylashuvi, shaxsiy shakllanishi va bilim olishi uchun muhim omildir. Sog‘lom bolalarda nutq tabiiy rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tadi, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda esa bu jarayon sezilarli darajada kechikadi yoki buziladi. Ushbu farqlarni chuqur o‘rganish, logopedik va surdopedik amaliyotda to‘g‘ri yondashuvlarni ishlab chiqish uchun muhim asos bo‘ladi [1].

Sog‘lom bolalarda nutq rivojlanishi biogenetik va sotsiogenetik omillar bilan belgilanadi [1]. Ular nutqni eshitish orqali o‘zlashtiradi va ijtimoiy muhitda faol muloqotga kirishadi. Biroq, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqni idrok eta olmasligi sababli, tovush tizimi, so‘z boyligi va grammatik strukturalarni o‘zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga

duch keladi [2]. Tadqiqotchi G.L. Volovina (1996) o'z asarlarida eshitish qobiliyatining buzilishi natijasida bolaning nutqiy muloqotga kirishish qobiliyati sezilarli darajada cheklanishini ko'rsatgan. Unga ko'ra, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda leksik va grammatik tizimlar sust rivojlanadi, bu esa o'qish va yozish ko'nikmalariga ham salbiy ta'sir qiladi [3].

F.U. Qodirova (2020) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda sog'lom bolalarda 5 yoshga kelib faol so'z boyligi o'rtacha 2500–3000 so'zni tashkil etsa, og'ir eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda bu ko'rsatkich 500–700 so'z atrofida bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi [4].

A.A. Leontyev (1974) esa nutq faoliyatining shakllanishida eshitish tahlilchisining yetakchi rolini alohida qayd etadi. Uning fikricha, eshitish orqali bola nafaqat til elementlarini o'zlashtiradi, balki nutqiy vaziyatni idrok etish va javob reaksiyasini shakllantiradi [5].

Fonetik-fonematik rivojlanishda ham sezilarli tafovutlar kuzatiladi. Sog'lom bolalarda 4 yoshga kelib asosiy fonemalar to'g'ri talaffuz qilinadi, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda esa bu jarayon sust va buzilgan bo'ladi [6]. T.A. Vlasova (1992) eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda differensial fonematik eshituvning shakllanishi 7–8 yoshgacha kechikishi mumkinligini bildiradi [6].

Sog'lom bolalarda pragmatik nutqiy komponent (tovushlar orqali o'z fikrini ifodalash, intonatsiya, pauzalar, muloqotga kirishish qoidalari) ertaroq shakllanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda esa bu komponent zaif rivojlanadi. O'zbekistonlik tadqiqotchi G.K. Raxmatova (2019) nutqiy muloqotning pragmatik komponentini rivojlantirishda vizual yordamchi vositalarning (labdan o'qish, jestlar, mimika) muhimligini ta'kidlaydi [7].

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, sog'lom va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutq rivojlanishi o'rtasida jiddiy farqlar mavjudligi ko'rinadi. Ushbu tafovutlar biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan izohlanadi. Ilmiy tadqiqotlar va amaliy kuzatishlar ushbu bolalar bilan ishlashda individual, maxsus yondashuv zarurligini ko'rsatmoqda.

Nutq — bu miya po‘stlog‘i va po‘stloqosti tuzilmalarining murakkab funksional o‘zaro ta’siri natijasi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda Broka va Vernike zonalarining aktivlashuvi sust bo‘ladi [8; 9]. Shuningdek, eshitishdagi buzilishlar auditor afferent impulslarning miya markazlariga yetib borishini cheklaydi, bu esa fonologik kodlash, sintaksis va semantik tahlil jarayonlariga to‘sqinlik qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda kompensator rivojlanish mexanizmlari faol ishlaydi: vizual idrok (ko‘rish orqali axborot olish), kinestetik sezgi (artikulyatsiya organlari harakati orqali o‘rganish), va taktil sezuv (masalan, fonema orqali vibratsiyani idrok etish) rivojlanadi [10;11;12]. Bu metodik yondashuvlar asosida A.I. Sokolova, L.V. Lopatina, E.N. Shumilina tomonidan ishlab chiqilgan kompleks metodikalar mavjud.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishida atrof-muhitning, oilaning, pedagogik muhitning o‘rni katta. L.S. Vygotskiy tomonidan taklif etilgan “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi asosida surdopedagoglar bolaning mavjud nutqiy salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo‘naltirilgan interaktiv muloqot metodikalarini ishlab chiqqan [1].

Nutq rivojlanish bosqichlaridagi solishtirma tahlil

(Ishmatova O.S. tahlili)

Nutq bosqichi	Sog‘lom bolalarda	Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda
Tovush reaksiyasi (0–6 oy)	Faol, eshitishga bog‘liq	Susaygan, ba’zida yo‘q
Lele va babbling (6–12 oy)	Oddiy bo‘g‘inlar (ba-ba, ma-ma)	Kam, monoton tovushlar
Birinchi so‘zlar (12–18 oy)	Faol nutq bosqichi	Ko‘pincha kechikadi

Nutq bosqichi	Sogʻlom bolalarda	Eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarda
Gap shakllanishi (2–3 yosh)	Ikki-uch soʻzli gaplar	Soʻz boyligi kam, grammatik xatoliklar
Erkin muloqot (4–5 yosh)	Sarlavhali gaplar, murakkab strukturali iboralar	Fonematik va leksik kamchiliklar saqlanadi

Logopedik korreksiya eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar bilan ishlashda individual reabilitatsion dasturlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Masalan:

- Fonematik eshituvni rivojlantirish mashqlari ;
- Nutqiy motorikani rivojlantirish uchun artikulyatsion gimnastika;
- Koʻmakchi vositalar: vizual kartochkalar, piktogrammalar, gestlar tili;
- Texnik vositalar: FM-sistemalar, audio-koʻmakchi qurilmalar.

BMTning Inson huquqlari toʻgʻrisidagi umumjahon deklaratsiyasi va YuNESKO tavsiyalariga koʻra, eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarning nutqiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash uchun ijtimoiy, pedagogik va texnik sharoitlar yaratilishi lozim (BMT, 2006).

Xulosa qilib shuni taʼkidlash joiz ki, sogʻlom va eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar oʻrtasidagi nutq rivojlanishidagi farqlar, avvalo, eshitish qobiliyatining nutq shakllanishidagi muhim oʻrniga bogʻliqdir. Sogʻlom bolalar tabiiy tarzda eshitish orqali til elementlarini oʻzlashtirsa, eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarda bu jarayon sunʼiy, yaʼni kompensator va vizual metodlarga asoslangan holda kechadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, bu farqlar nafaqat fonetik va grammatik rivojlanishda, balki semantik, pragmatik va kommunikativ sohalarda ham yaqqol koʻzga tashlanadi. Bu esa pedagogik va logopedik yondashuvlarda diferensial va individual reabilitatsion metodlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. (1934). Мышление и речь. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.
2. Боскис Р.М. (1981). Развитие речи у детей с нарушением слуха. Москва: Педагогика.
3. Воловина Г.Л. (1996). Развитие речи и формирование коммуникативной деятельности у слабослышащих детей. Санкт-Петербург.
4. Қодирова Ф.У. (2020). Nutqiy rivojlanish va logopedik ishlar. Toshkent: O'qituvchi.
5. Леонтьев А.А. (1974). Психоллингвистика и проблемы речевой деятельности. Москва: Наука.
6. Власова Т.А. (1992). Фонематическое восприятие у детей с нарушением слуха. Москва: Просвещение.

ZAMONAVIY POSTMODERN ADABIYOTIDA DIALOG VA KO'PQIRRALI MULOQOT

Gulzoda Safarova,

Toshkent amaliy fanlar universiteti magistranti

Zamonaviy jahon adabiyotida dialog tushunchasi postmodern estetikasida sifat jihatdan yangi, mafkuraviy va uslubiy jihatdan murakkab jarayon sifatida qayta talqin etildi. Postmodern dunyoqarashi uchun haqiqatning ko'pqirraliligi, yakka va mutloq ma'nolarning inkor qilinishi, har bir ovoz va fikrning mustaqilligi muhim prinsiplardan hisoblanadi. Shu sababli ham postmodern adabiyotida dialog — bu faqat qahramonlar o'rtasidagi an'anaviy suhbat emas, balki matnlar, uslublar, mafkuralar, davrlar, o'quvchi va muallif o'rtasidagi cheklanmagan, dinamik va ko'pqavatli muloqot maydonidir.

Adabiyotda dialogning o'рни haqida so'z borar ekan, avvalo bu atamaning shakllanishi, evolyutsiyasi va zamonaviy adabiy maktablarda qanday namoyon bo'layotgani nazarda tutiladi. Dialog — bu nafaqat badiiy asarlarda qahramonlar o'rtasidagi muloqot shakli, balki butun adabiy jarayon, muallif va o'quvchi, muallif va jamiyat, muallif va an'ana o'rtasidagi ruhiy va ma'naviy muloqot ramzi hamdir. Jahon adabiyotida dialogning mohiyati haqida gapirar ekanmiz, u nafaqat badiiy uslubning bir jihati, balki madaniyatlararo muloqot va intertekstual aloqalarning ham asosiy turtkisi bo'lib xizmat qilganini ko'ramiz.

Dialog to'g'risidagi nazariy qarashlar M.M.Baxtin tomonidan mukammal shakllantirilgan. U dialogizmni, ya'ni til, matn, obraz, mafkura va butun ma'naviy hayotdagi ko'pqirrali muloqotni ta'kidlagan. Shuningdek, postmodern adabiyotida ham dialogning yangi qirralari ochilgan, u intersubektivlik va plyuralizmni kuchaytirgan.

Postmodern adabiyoti, eng avvalo, voqelikning tafsiliy va yarimqora ko'rinishlarini, ma'nolarning nisbiyligi va parchalanganligini namoyon etar ekan, bu jarayonda dialog asosiy pog'onaga chiqadi. Endi adabiy asardagi dialog nafaqat personajlar ruhi, tafakkuri, qarama-qarshiligi, balki butun voqelikning, madaniyat va zamonning, muallif va an'ananing, janr va uslubning o'zaro tortishuvi va bir-biriga ta'siri sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, postmodern adabiyotida dialog o'zgacha konseptual, uslubiy va jamiyatshunoslik funksiyalariga ega bo'ladi.

Postmodern adabiyotida dialog tushunchasi birinchi navbatda intertekstuallik bilan bog'lanadi. Yuliya Kristeva, Rolan Bart, Umberto Eko kabi nazariyachilar ta'kidlashicha, har qanday postmodern matn o'zi oldiga o'zga matnlar bilan ochiq va yashirin muloqot olib borish vazifasini qo'yadi. Bunday muloqot nafaqat so'z va ifoda sathida, balki ma'nolar, timsollar, janrlar sathida ham ro'y beradi. Bu jarayonda o'quvchi ham faol muloqotchiga aylanadi: endi ma'noni muallif emas, balki o'quvchi, uning tajribasi va individual interpretatsiyasi belgilaydi. Postmodern adabiyoti uchun xos "o'quvchi bilan dialog"da matn o'ziga nisbatan ishonchsiz, parodiyaviy, ko'pqirrali pozitsiyani egallaydi — bu

adabiyotdagi eng muhim demokratik tajriba, har bir ovoz va nuqtai nazarning teng huquqliligini ta'minlaydi.

Postmodern asarlarda dialogning an'anaviy (ikki personaj yoki guruh o'rtasidagi) shakli ham yangi ma'noga ega bo'ladi. Masalan, Orxan Pamukning "Mening nomim Qizil", "Qora kitob" romanlarida personajlar nafaqat bir-biri bilan, balki o'quvchi, muallif, tarix, an'ana, madaniyat bilan ham "suhbat" olib boradilar. Bunday uslubda har bir ovoz alohida haqiqatga da'vo qiladi, ma'nolar chegarasi ochiq qoladi va hech qachon yakuniy yakunga yetmaydi. Ushbu dialogik uslub — postmodern estetikasida "polifoniya", ya'ni ko'p ovozlilik bilan bog'liqdir: har bir qahramon, hatto muallifning o'zi ham bir vaqtning o'zida bir nechta rolda va bir nechta nuqtai nazarda namoyon bo'ladi.

Postmodern adabiyotida dialog nafaqat verbal, balki ichki va meta-lingvistik shakllarda ham keng qo'llanadi. Masalan, Xaruki Murakami yoki Salman Rushdi kabi mualliflar asarlarida personajlarning ichki mulohazalari, xayollari, olamga nisbatan o'z "ichkari" dialoglari alohida estetik qiymatga ega. Bunday holatda dialog real voqelik bilan ruhiy voqelik, tashqi voqelik bilan ichki fantaziya, o'tmish bilan hozirgi zamon o'rtasida kechadi. Bu jarayon adabiyotda voqelikning ko'pqirrali va barqaror emasligini, ma'nolarning mo'rt va tez o'zgaradigan tabiatini yanada yorqinroq ko'rsatadi.

Postmodern estetikasida dialog — bu ko'proq "muloqot" emas, balki "tortishuv", "tanlov", hatto ba'zan mutlaqo namunal "nosuhbat" holatlarini ham o'z ichiga oladi. Ya'ni postmodern adabiyotining dialogik tuzilmalarida ko'pincha personajlar bir-birini eshitmaydi, tushunmaydi yoki go'yoki parallel, mutlaqo bir-biriga bog'liq bo'lmagan hayot ifodasiga aylanadi. Samyuel Bekket yoki Sara Keyn dramaturgiyasida ana shunday dialoglar — insonlar orasidagi aloqalarning imkonsizligi, tilning o'z ma'nosini yo'qotishi, fikr va ma'noning parchalanishi motivlari to'liq namoyon bo'ladi.

Postmodern adabiyotida dialogning yana bir o'ziga xos jihat — bu janrlararo muloqot va matnning avtosatirik pozitsiyasidir. Asar ichidagi dialoglar ko'pincha o'ziga-o'zi ishonchsizlik, parodiya, o'ziga nisbatan

shubha va hatto o'z janrini inkor etishgacha boruvchi uslubda quriladi. Masalan, Umberto Eko yoki Jorj Perek kabi mualliflar asarlarida dialoglar parodikulyarlik, intellektual yumor va ironiya bilan sug'orilgan bo'ladi. Bu — adabiyotning faqat o'ziga qaratilib, o'zining doimiy "qayta o'qilishi" va so'zlarning ma'nosi chegarasini doimiy ravishda sinovdan o'tkazishidir.

Shuningdek, postmodern adabiyotida dialog raqamli va media muhit bilan ham uyg'unlashgan. Zamonaviy asarlarda (Jennifer Igan, Pol Oster, Duglas Kouplend va boshqalar) elektron maktublar, chatlar, forumlar, virtual muloqot formatidagi dialoglar qo'llaniladi. Bu nafaqat adabiy janr va uslubning yangi qirralarini ochadi, balki zamonaviy insonning muloqot madaniyati, ma'naviy ehtiyojlari va psixologik tuzilmasini ham o'zida aks ettiradi. Virtual dialoglar, qisqa va fragmentar muloqot shakli, "emodzi"lar va internet so'zlari adabiy matnda yangi polifoniya, ma'nolar uyg'unligi va nosog'lomlik holatlarini yaratadi.

Postmodern adabiyotida dialog, ayni paytda, madaniyatlararo muloqot funksiyasini ham bajaradi. Zamonaviy dunyo globallashtan, ko'pmadaniyatli va gibrid xarakterga ega bo'lgani uchun adabiyotda turli sivilizatsiya, til, din va an'analarning to'qnashuvi, ularning muloqotga kirishi, o'zaro inkor yoki tan olish holatlari dialogik uslubning ustuvor nuqtasiga aylanadi. Shu bois Orxan Pamuk, Salman Rushdi, Chinua Achebe kabi mualliflar asarlarida bir vaqtning o'zida bir necha madaniyat, tarixiy qatlam, til va estetik kodlar o'zaro bahs va muloqotda bo'ladi.

Postmodern adabiyoti uchun yana bir muhim jihat — bu dialogning faqat lingvistik emas, balki vizual, grafik, media va dizayn imkoniyatlari orqali ham yangilanishi. Ayrim mualliflar (masalan, Mark Danilevskiy, Jennifer Igan) asarlarida dialoglar infografika, tablitsa, video-ssenariy, o'yin ssenariylari shaklida ham namoyon bo'ladi. Bu holat adabiy matnning cheklanmaganligi, o'quvchining ham faol kreatorga aylanishi va ma'nolar oqimining mutlaq erkinligiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy postmodern adabiyotida dialog — bu faqat personajlar o'rtasidagi an'anaviy muloqot emas, balki matn, janr,

til, uslub, madaniyat, mafkura va hatto o'quvchining o'zi bilan bo'ladigan cheklanmagan, ko'pqavatli, ko'p ovozli, intertekstual, ironiyali va avtosatirik muloqotdir. U har doim bir ma'noga ega bo'lishni istamaydi, chunki postmodern uchun asosiy qiymat — bu ko'p ovozlilik, ko'p ma'nolilik va cheklanmagan interpretatsiyalar imkoniyatidir. Shu bois, bugungi adabiyotda dialog mafkuraviy, estetik, psixologik, jamiyatshunoslik va media qirralarda yangi mavhum va yangicha tafakkurni shakllantirishda muhim o'rin egallab kelmoqda.

JAMIYATDA BOLA HUQUQLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Hafizullayev Javlon,

*Alfraganus Universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabasi*

Nosirov Sabohiddin,

*Alfraganus universiteti Xalqaro munosabatlar
yo'nalishi talabasi*

Abdullayeva Mohiniso,

*Alfraganus universiteti Xalqaro munosabatlar
yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bola huquqlarining inson huquqlari tizimidagi o'rni, ularning xalqaro va milliy qonunchilikda mustahkamlab qo'yilishi, shuningdek, bu huquqlarning amalda ta'minlanishi tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bolalarning huquqlari qanday kafolatlangani yoritilib, BMTning Bola huquqlari deklaratsiyasi (1959), Konvensiyasi (1989) va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar faoliyati haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: BMT, UNICEF, normativ-huquqiy hujjatlar, konvensiya, deklaratsiya, Bolalar Ombudsmani

Bola huquqlari, bu umuman olganda inson huquqlari hamdir. Bola huquqlari, ya'ni inson huquqlari avvalambor O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan. Konstitutsiyamizning bosh yo'nalishi-insonni va uning hayotini ulug'lashdir. Asosiy qonunimizning 13-moddasida: "O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, eriknligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi", deb mustahkamlab qo'yilgan.

Bugungi kunda jamiyatimizda, xalqaro maydonda bola huquqlarini ta'minlash ularni himoya qilish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Tarixan nazar solib qaraydigan bo'lsak, bola huquqlarini ta'minlash, ularni muhofaza qilish yo'lida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Xususan, 1946-yil Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) huzurida Xalqaro Bolalar jamg'armasi (UNICEF) tashkil etildi. U mamlakatlarga favqulodda vaziyatlarda ko'maklashadi, shuningdek birlamchi tibbiy-sanitar yordam ko'rsatish, toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, maqbul sanitar sharoitlari yaratish bilan shug'ullanadi, bolalar va ayollar ovqatlanishi va ta'lim olishi ustidan nazorat qiladi. YUNISEF faol ishlari tufayli har yili 3 milliondan ortiq bolaning hayoti saqlab qolinadi. 1959-yilda BMT Bosh Assambleyasi Bola huquqlari deklaratsiyasini qabul qildi. Uning maqsadi baxtli bolalikni ta'minlash, bolalarning huquq va erkinliklaridan ularning o'zlari va jamiyat manfaatlarida foydalanishdan iborat bo'lib, barcha davlatlar va manfaatdor shaxslarni bolalarga berilgan huquqlarni tan olishga va ularga rioya etishga chaqirdi 1979-yil BMT tomonidan Xalqaro bola yili deb e'lon qilindi. Bolalarning huquqlari shuningdek 1989-yil 20-yanvardagi Bolalar huquqlari haqidagi Konvensiyada ham mustahkamlangan. Unda davlatlar tomonidan 18 yoshga to'lmagan shaxslar uchun elementar huquqlar ta'minlanishi nazarda tutilgan:

- o'z oilasida yashash huquqi;
- yetarlicha ovqatlanish va toza suv bilan ta'minlanish huquqi;
- qulay yashash darajasiga ega bo'lish huquqi;

- sog‘lig‘ini saqlash huquqi;
- alohida g‘amxo‘rlik va maxsus professional tayyorgarlik olish huquqi;
- o‘z tilida so‘zlashish, o‘z dinidan va madaniyatidan foydalanish huquqi;
- o‘yinlar va ko‘ngilochar tadbirlarda qatnashish huquqi;
- erkin ta‘lim olish huquqi;
- o‘z salomatligini himoyalash huquqi;
- shafqatsizlik, kamsitish va adolatsiz munosabatda bo‘lishdan himoyalalanish huquqi;
- o‘z fikrini erkin bildirish, o‘z nuqtayi nazarlarini namoyon etish uchun tengdoshlari bilan uchrashish huquqi.

Ammo bugungi kunda bizni jamiyatimizda bu huquqlarni amalga oshirishda bir qancha muammolar yuz bermoqda. Bu muammolarni kelib chiqish sabablarini quyidagicha tasniflashimiz mumkin:

- Ekologiya oqibatida;
- Siyosiy qarama – qarshiliklar tufayli;
- Harbiy harakatlar oqibatida;

Endi bu sabablarni birma-bir tahlil qilib chiqamiz.

Ekologik omillar. Bu muammolar ortidan ayniqsa, Afrika mintaqasidagi bolalar aziyat chekmoqda. Bu mintaqada asosan, toza ichimlik suvi yetishmasligi va bu asnoda kelib chiqadigan turli xil yuqumli kasalliklar.

Siyosiy qarama – qarshiliklar. Ba‘zi bir davlatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar tufayli davlat hududida yashayotgan, davlat hududiga kirib kelayotgan shaxslarga, xususan, bolalarga fuqarolik berishda turli xil muammolarga duch kelinmoqda. Bu esa bolalarni ayni shu davlatda ta‘lim olishi, tibbiy xizmatdan foydalanishda turli xil muammolar yuzaga kelmoqda.

Harbiy harakatlar. Bu harakatlar Yaqin Sharq va Afrika mintaqasidagi ko‘plab mamlakatlarida uchramoqda. Bu yerda bollar va ayollar huquqlari buzilmoqda. Bu yerda insoniyatning eng oliy huquqlaridan biri bo‘lgan yashash huquqi buzilmoqda. Bu masalada O‘zbekistonning bir nechta ishlarni amalga oshiridi. Xususan, Yaqin Sharq va Afg‘onistondan 5marotaba o‘tkazilgan “MEHR” operatsiyasi davomida 400dan ortiq

ayollar va bolalar olib kelindi. Bu qilingan ishlarni xalqaro hamjamiyat qoʻllab – quvvatladi.

Oʻzbekiston qonunchiliga bola huquqiga doir koʻplab normalar keltirilgan. Xususan Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bolalarga nisbatan bir qancha normalar keltirilgan. Xususan, Konstitutsiyamizning 78 – moddasida shunday deyilgan:

“Farzandlar ota-onasining nasl-nasabi va fuqarolik holatidan qatʼi nazar, qonun oldida tengdirlar.

Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini taʼminlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan toʻlaqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir.

Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

Davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga boʻlgan mehr-muhabbat tuygʻularini shakllantirish toʻgʻrisida gʻamxoʻrlik qiladi.”

Yaʼni ota – ona hoh boy boʻlsin, hoh kambagʻal boʻlsin yoki boy davlatlarning fuqarosi boʻlishidan qatʼiy nazar farzandlar qonun oldida tengdirlar.

Endi Yevropa mintaqasidagi ayrim davlatlarning qonunchiligidagi bola huquqlarining oʻrnini koʻrib chiqamiz.

Germaniya qonunchiligida bola huquqlari alohida oʻrin tutadi. Germaniya 1989 yilda Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyani (CRC) ratifikatsiya qilgan va undan keyin bola huquqlarini himoya qilishga katta eʼtibor qaratilgan.

• **Bola huquqlarini himoya qilish:** Germaniya Konstitutsiyasi (Grundgesetz) bolalar huquqlarini taʼkidlab oʻtadi, bunda davlatning asosiy maqsadi bolalarni himoya qilish va ular uchun barqaror muhit yaratishdir.

• **Tarbiyaviy huquqlar:** Bolalar va ota-onalar oʻrtasidagi munosabatlarni tartibga soladigan qonunlar mavjud. Ota-onalar bolalariga qarashda, ularning manfaatlarini birinchi oʻringa qoʻyishlari kerak.

• **Bola huquqlari va sudlar:** Germaniyada bola huquqlarini himoya qilish uchun maxsus organlar, jumladan, bolalar va oila sudlari mavjud. Agar bola zarar ko'rsa yoki huquqlari buzilsa, sud orqali himoya qilinadi.

Fransiyada ham bola huquqlari alohida himoya qilinadi. Fransiya Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilgan va uning ta'siri davlatning qonunchiligiga chuqur kirib borgan.

• **Bola huquqlari to'g'risidagi qonunlar:** Fransiyada bola huquqlari milliy qonunchilikda kuchli o'rin egallaydi. 2007-yilda "Bola huquqlari to'g'risidagi kodeks" (Code Civil) ishlab chiqildi va unda bolalar uchun ta'lim, sog'liqni saqlash va himoya huquqlari aniq belgilangan.

• **Bola himoyasi:** Fransiya davlat organlari va ijtimoiy xizmatlar bolalar himoyasini ta'minlash uchun faoliyat olib boradi. Bolalarni zo'ravonlikdan himoya qilish uchun maxsus qonunlar mavjud.

• **Bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha maxsus tashkilotlar:** Fransiyada bola huquqlari bo'yicha maxsus komissiyalar va tashkilotlar faoliyat yuritadi, shuningdek, bolalar uchun huquqiy yordam ko'rsatadigan tashkilotlar mavjud.

Buyuk Britaniyada bola huquqlari alohida o'rin egallaydi, ayniqsa, bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilganidan keyin.

• **Bola huquqlari to'g'risidagi qonunlar:** Buyuk Britaniyada bola huquqlari to'g'risida bir qancha qonunlar mavjud, jumladan, "Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" va "Bola va yoshlar huquqlari to'g'risidagi qonun" (Children Act 1989).

• **Bola himoyasi:** Bolalar va yoshlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan davlat siyosati doimo rivojlanib bormoqda. Buyuk Britaniya bolalar uchun xavfsiz muhit yaratish, ularga ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlarini taqdim etishda qat'iy qarorlar qabul qiladi.

• **Bola himoyasiga oid maxsus tashkilotlar:** "NSPCC" (National Society for the Prevention of Cruelty to Children) kabi tashkilotlar bolalar huquqlarini himoya qilish, ularni zo'ravonlikdan saqlash va ularning manfaatlarini himoya qilishda faol ishtirok etadi.

Bola huquqlarini amalga oshirishda O'zbekistonda bir qancha omillar to'sqinlik qilmoqda. Xususan, oiladagi ba'zi omillar, ba'zi "qadriyat"lar to'sqinlik qilmoqda. Bulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

1. An'anaviy oilaviy tuzum va avtoritar tarbiya

O'zbek jamiyatida **katta yoshdagilarga bo'ysunish, ota-onaning so'zini so'zsiz bajarish**, bolaga "kichik" sifatida qarash kabi qadriyatlar hukmron.

Bu holat bolalarning **fikr bildirish, qaror qabul qilish** yoki **norozilik bildirish** huquqlarini cheklaydi.

Bola tarbiyasida ba'zan jismoniy yoki og'zaki jazolarni "tarbiya" deb qabul qilish hollari uchraydi.

2. Gender stereotiplari

Jamiyatda hali ham **qiz bolalarga nisbatan cheklovchi qarashlar** mavjud:

Qiz bolalarning o'qishi, ishlashi yoki erkin harakat qilishiga qarshi turuvchi ijtimoiy bosimlar mavjud.

O'g'il bolalarni "kuchli bo'lishi kerak" degan stereotiplar ostida his-tuyg'ularini bildirishdan tiyilishi, bu esa psixologik rivojiga salbiy ta'sir qiladi.

3. Erta nikohlar va majburiy nikohlar

Ba'zi hududlarda **erta nikoh** va **majburiy turmushga chiqarish** hollari mavjud bo'lib, bu bola (ayniqsa, qiz bola)ning:

Ta'lim olish huquqini buzadi,

Bolalik davrining to'xtatilishiga olib keladi,

Reproduktiv sog'lig'iga xavf tug'diradi.

4. Ijtimoiy tengsizlik va kambag'allik

Ba'zi oilalar bolalarni **mehnatga majbur qilishadi**, ayniqsa, qishloq joylarda. Bu ta'lim olish huquqining buzilishiga olib keladi.

Kambag'allik tufayli bolalar **sog'liqni saqlash, ovqatlanish**, va **uy-joy** huquqlaridan to'liq foydalana olmaydi.

5. "Ota-onaning ishi bu, davlat aralashmaydi" degan tushuncha

Ba'zi holatlarda jamiyatda **ota-onaning bolani qanday tarbiyalashi ularning shaxsiy ishi**, degan qarash mavjud.

Bu esa zo'ravonlik, beparvolik, yoki e'tiborsizlik hollariga qarshi aralashuvni kechiktiradi yoki umuman amalga oshmaydi.

Tavsiyalar:

Tarbiya va oilaviy qadriyatlarni zamonaviy huquqiy me'yorlar bilan uyg'unlashtirish.

Gender tengligini targ'ib qilish.

Bolaning shaxs sifatida tan olinishi va ularning ovozini eshitish madaniyatini shakllantirish.

Ammo Yevropa davlatlarining qonunchiligidagi ba'zi normalari O'zbekistonning qonunchiligiga, qadriyatlariga mos kelmaydi. Bulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

Bolalar jamiyatning bir bo'g'inidir. Ularning huquqlari bolaning jamiyatda qanday o'rinda ekanligini bildiradi. Bu esa Bolani davlatga bo'lgan ishonchini ertangi kunini belgilab beradi.

III SHO‘BA. JAMIYAT BIRDAMLIGINI TA‘MINLAYDIGAN OMILLAR TAHLILI

SIYOSIY ONGDAN FUQAROLAR MADANIYATIGA O‘TISH JARAYONI

Baxtiyor Omonov,

*O‘zbekiston milliy universiteti
professori, siyosiy fanlar doktori*

Siyosiy ong – siyosatning subyektiv mezon. Siyosiy faoliyatni aks ettirish darajasi va shakllariga ko‘ra, siyosiy ong tuzilishida dialektik jihatdan o‘zaro bog‘liq ikki daraja – nazariy-mafkuralashtirilgan kundalik darajalar farqlanadi[1]. Bu murakkab jarayon tadrijiy va tabiiy ravshda ro‘y beradi. Fuqarolar madaniyati uning eng yuqori nuqtasidir. Xo‘sh, unga qay yo‘l bilan erishiladi, degan savol tug‘iladi.

Avvalo, aytish kerakki, bu aslini olganda, siyosiy tizimga ijobiy yo‘naltirilgan “xayrixoh tarzda ishtirok etish madaniyati”dir. Fuqarolar madaniyati mukammal va tizimga solingan ko‘rinishda AQSHda (dastlab Angliyada) o‘rganilgan. Fuqarolar madaniyatida siyosiy institutlarning legitimligi (qonuniyligi), ijtimoiy siyosatning yo‘nalishi va mazmuniga nisbatan konsensus (kelishuv), manfaatlar xilma-xilligiga nisbatan bag‘rikenglik va ularning murosaga kelishiga ishonch, shuningdek fuqarolarning siyosiy bilimdonligi va o‘zaro ishonchi keng tarqalgan bo‘ladi. Mazkur tipologik modelda sanoatlashgan mamlakatlar siyosiy tizimiga, birinchi navbatda, uning anglo-amerika turiga mos keluvchi o‘ziga xos etalon siyosiy madaniyatni ko‘rish qiyin.

H.Odilqoriyev va Sh. G‘oyibnazarov siyosiy ongning ushbu funksiyalarini qayd etadilar[2]:

1.	Илмий-маърифий	гуруҳ ва жамoa манфаатларига бўлган эътиёжни ифода қилиш,
2.	Билим	сиёсий воқеаларни аниқлаш, идрок этиш, тегишли ахборотни жамлаш ва тақдир этиш,
3.	Ҳиссий	манфаатларни ҳимоя қилиш,
4.	Коммуникатив	алоқалар тизимини таъминлаш,
5.	Прогностик	баъкорат қилиш,
6.	Тарбиявий	одамларнинг сиёсий фаоллигини шакллантириш, уларни тўғри томонга йўналтириш,

Shuningdek, siyosiy ongning siyosiy jarayonlarni va manfaatlarni yuzaga keltirish, demokratik qadriyatlarni shakllantirish va rivojlantirish, yo‘naltiruvchanlik kabi funksiyalari mavjud.

Fuqarolar madaniyatida ikki “ziddiyat” ko‘zga yaqqol tashlanadi:

1) o‘zining siyosiy qarorlarga asosli ta’sir ko‘rsata olish imkoniyatini yuqori baholash bilan real ta’sir ko‘rsatish darajasining pastligi o‘rtasidagi ziddiyat;

2) fuqarolar siyosiy hayotda ishtirok etishi shartligini yalpi e’tirof etishning darajasi bilan ishtirokning real ahamiyati va hajmi o‘rtasidagi ziddiyat.

Siyosiy madaniyati rivojlangan mamlakatlarda fuqarolar ko‘proq ijtimoiy faol bo‘ladilar. Ular siyosiy jarayonning doimiy ishtirokchisi bo‘lib, siyosiy guruhlarda kam ishtirok etsa-da, asosli ta’sir ko‘rsatish salohiyatiga ega. Ya’ni, shaxs zarur holda o‘z ijtimoiy imkoniyatlarini siyosiy maqsadlar yo‘lida safarbar eta oladi. Bunday mamlakatda yashovchi fuqaro siyosiy aloqalarini yuksak saviyada saqlashga, biron-bir tashkilotga a’zo bo‘lishga va norasmiy siyosiy munozaralarda ishtirok etishga ko‘proq moyildir. Mazkur faoliyat turlari siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida faol qatnashishga majbur etmaydi, ammo bunday qatnashish ehtimolini oshiradi.

Mamlakat fuqarolari siyosiy madaniyati, avvalambor, xayrixoh tarzda ishtirok etish madaniyatidir. Individlarning faqat siyosatga “kirish”ga emas,

siyosiy tashkilotlar va siyosiy jarayonlarda ishtirok etishga ham ijobiy munosabat bildiradilar. Boshqacha aytganda, fuqarolar madaniyati – ishtirokchilik siyosiy madaniyati bo‘lib, unda siyosiy madaniyat va siyosiy tuzilma mutanosib ravishda bir-biriga mos keladi.

Fuqarolar madaniyatida ishtirokchilik siyosiy qarashlari pariarxal va tabaalik siyosiy qarashlari bilan uyg‘unlashadi, ammo ularni inkor etmaydi. Individlarning siyosiy jarayon ishtirokchilariga aylanadi, ammo ular o‘z tabaalik yoki pariarxal qarashlaridan voz kechmaydi. Buning ustiga, nisbatan oldin yuzaga kelgan bu siyosiy qarashlar ishtirokchilik qarashlari bilan qo‘llab-quvvatlanibgina qolmay, ishtirokchilik qarashlariga ham mos keladi.

An‘anaviy siyosiy qarashlar shaxsning siyosatga nisbatan majburiyatlarini cheklashga va bu majburiyatlarni “yumshatish”ga moyil. Tabaalik qarashlari va pariarxal qarashlar ishtirokchilik qarashlarini “boshqaradi” yoki yo‘naltirib turadi. Bunday ko‘rsatmalar siyosiy tizimdagi ishtirokchilik qarashlariga ijobiy ta‘sir etadi hamda boshqa odamlarga ishonch va umuman ijtimoiy ishtirok siyosiy ko‘rsatmalar kabi fuqarolar madaniyatida muhim o‘rin tutadi. Bunday an‘anaviy ko‘rsatmalarni qo‘llab-quvvatlash va ishtirokchilik qarashlariga qo‘shilishida siyosiy faollik va maqsadga muvofiqlik mavjud bo‘ladi. Ammo bu tobelik, an‘analarni saqlash va jamoa qadriyatlariga sodiqlik bilan muvozanatga keltirilgan muvoziy siyosiy madaniyatga olib keladi.

Xo‘sh, barqaror va rivojlangan demokratiyalardagi oqilona-faol model ideallari bilan siyosiy aloqalarning tiplari o‘rtasidagi nomuvofiqlikning sababi nimada? G. Almond va S. Verbaning fikricha, bu nomuvofiqlik demokratiya yomon ishlayotganidan dalolatdir. Ma‘lumotlarga ko‘ra, fuqarolar madaniyati uning subyekti ham faol-ta‘sirchan, ham passiv rol o‘ynashini qo‘llab-quvvatlaydigan ikki asosiy yo‘nalish bor: bir tomondan, jamiyatda ikki qarama-qarshi fuqarolik maqsadlarini ko‘zlagan individlarning taqsimlanishi sodir bo‘ladi; ikkinchi tomondan individning qarashlaridagi ma‘lum noizchilik unga nomuvofiq maqsadlarni birvarakay ko‘zlash imkonini beradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, so'ralganlarning real siyosiy xulq-atvori bilan ularning o'z harakat qilish qobiliyati va majburiyatini idrok etishi o'rtasida uzilish ko'zga tashlanadi. Buyuk Britaniyada va AQSHda respondentlar subyektiv siyosiy bilimdonlik namunalarini ko'rsatishgan. So'ralganlarning aksari mahalliy hokimiyatning qaroriga ta'sir ko'rsatishga qodir desa, yana bir qismi markaziy hokimiyatga nisbatan o'z imkoniyatiga kamtarona baho bergan. Ya'ni, fuqaro sifatidagi imkoniyatlarini yuqori baholash faol siyosiy xulq-atvor bilan mustahkamlanmagan. *Siyosiy hayotda ishtirok etishning majburiyligi hissi bilan reallik o'rtasida uzilish mavjud.* Oddiy fuqaro o'z mahalliy jamoasi ishlarida ishtirok etishi shart, degan respondentlar soni amalda bunday faoliyatda ishtirok etganlar sonidan ko'p bo'lib chiqdi; bu tamoyil AQSH va Buyuk Britaniyada yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Siyosiy ong jamiyat ma'lum "rivojlanish nuqtalari"ga kirishiga qarab siyosiy tizimning tartibsizlik va tartiblilik holatiga o'z vaqtida hamda shaklan va mazmunan samarali o'tishiga ko'maklashadi, o'zgarayotgan siyosiy tizimning faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi, uning "inqiroz davri"dan o'tishiga yordam beradi. Mafkuraviy va psixologik jihatdan u ijtimoiy taraqqiyotda siyosiy barqarorlashish mexanizmlarining "ulanishi" va "uzilishi"ni ta'minlaydi. Bunda jamiyatning saqlanishiga, ijtimoiy taraqqiyot talablariga siyosiy tizimning javob berishiga, siyosiy munosabatlarni uyg'unlashtirish va voqelikning siyosiy tomonlarini teran bilish hisobiga ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtirishga yordam berish muhim vazifadir[3].

Xulosa shuki, jamiyat siyosiy madaniyati o'z-o'zidan shakllanmaydi, balki fuqarolarning siyosiy ongi, siyosiy faolligi natijasida yuzaga keladi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, siyosiy ongning darajasi, uning kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga qay darajada adekvat yoki noadekvat ekanligi jamiyatdagi tub islohotlarning strategik o'rnini tushunishga yordam beradi. Binobarin, shaxs siyosiy ongining uning siyosiy madaniyatida namoyon bo'lishi ziddiyatli va murakkab jarayon bo'lib, muayyan tarixiy shart-sharoitlarga va siyosiy tizimning darajasiga (avtoritar, demokratik) bog'liq bo'ladi.

[1] To‘ychiyev B., Omonov B. Siyosiy madaniyat. Monografiya. T.: Tafsir Books, 2024. – B. 62.

[2] Odilqoriyev X. T., G‘oyibnazarov Sh. R. Siyosiy madaniyat. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004. –B. 116.

[3] To‘ychiyev B., Omonov B. Siyosiy madaniyat. Monografiya. T.: Tafsir Books, 2024. – B. 66.

TALABALARNING IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Valixanova Nigora Abdukaxxorovna,

p.f.f.d. (PhD), “University of economics and pedagogy” NOTM professori v.b.

Annotatsiya. *Talabalarning individual yoki shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuv saviyasini takomillashtirish, kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish, faol fuqarolik dunyoqarash pozitsiyasini shakllantirish asosida ijtimoiy hayotni demokratlashtirish bugungi kun davlat ta’lim siyosati asosini tashkil qiladi. Maqolada ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish talabalarda jamiyatda yuz berayotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish orqali, jamiyat hayotida bo‘layotgan o‘zgarishlarda faol ishtirok etish, o‘zining faol fuqarolik burchi, majburiyati va huquqlarni bilish, unga rioya etish, huquqiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish kabi sifatlarni rivojlantirishi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *islohot, talaba, ijtimoiy faollik, kompetentlik, qobiliyat, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi.*

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangi jamiyat o‘zgarishlariga ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. “Islohot – bu yangilanish, o‘zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o‘zgarishi kerak. Inson o‘zgarsa, jamiyat o‘zgaradi”[1]. Chunki, har qanday islohot zahirida

yoshlarimiz faolligi, tashabbuskorligi va ularning ilmiy-ijodiy g'oyalarini qo'llab quvvatlash ishlarini olib borilishi jamiyat ertangi kuni farovonligidan dalolat beradi. Shuning uchun, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish talabalarda adolat, huquqiy tenglik, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo'lida eng muhim tashabbuskor omil hisoblanadi.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida ijtimoiy faol, barkamol talaba-yoshlarni tarbiyalashda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mutaxassislar oldida turgan dolzarb masaladir. Biror mamlakatda demokratik davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik huquq va majburiyatlarining butun majmuini faol, mas'ul va samarali amalga oshirish orqali, o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llashga imkon beruvchi tayyorgarlik qobiliyatiga ijtimoiy faol fuqarolik deyiladi.

Ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko'rinishini ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etgan. Ijtimoiy faollik me'yoriy va odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. O'quvchi yoshlarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o'rtasidagi ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayonidir [3].

Talabani ijtimoiy faolligi oshirishda avvalo, o'zini-o'zi faollashtirish, o'quv jarayonida erishgan yutuqlarini o'zini-o'zi baholash prinsipi asosida qurish muhim rol o'ynaydi. Talabani individual-shaxsiy javobi, o'z o'quv faolligini tahlil qilishga undovchi vaziyatlarga jalb etish zarur. Talaba uchun o'quv mashg'ulotidagi muvaffaqiyatlilikning bosh mezonini o'qituvchi unga qo'yadigan baho emas, balki aniq bir o'quv yutug'i, topshiriqni bajarishning mahsuldorligi bo'lishi kerak. Talaba o'z hatti-harakatlarining natijasini mustaqil baholash, o'zini-o'zi nazorat qilish, o'z xatolarini topish va to'g'rilash ko'nikmasini rivojlantirish o'z irodasiga bog'liq.

Kompetentlik – shaxsning muayyan ta'lim yo'nalishi yoki mutaxassisligi bo'yicha olgan bilim, malaka va ko'nikmalari hamda

shakllangan shaxsiy xislatlarini mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyatidir [2].

Mamlakatda demokratik davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik huquq va majburiyatlarining butun majmuini faol, mas'ul va samarali amalga oshirish orqali, o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llashga imkon beruvchi tayyorgarlik qobiliyatiga ijtimoiy faol fuqarolik deyiladi.

Fuqarolik jihatidan kompetentli inson ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faollik ko'rsatishni bilish, keng doiradagi ijtimoiy rollar: saylovchi, saylanuvchi, iste'molchi, ishbilarmon, hamkor va boshqa rollarni o'ynashni bilishi, fuqarolar, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy institutlar bilan o'zaro munosabatlarga kirishishida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o'z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a'zosi bo'lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir. Yosh avlod tarbiyasida qadriyat, faol fuqarolik pozitsiyasiga yo'naltirish, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining asosiy komponenti hisoblanib, muayyan xulq va faoliyatning uzluksizligi sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish talabalarida jamiyatda yuz berayotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish orqali, jamiyat hayotida bo'layotgan o'zgarishlarda faol ishtirok etish, o'zining faol fuqarolik burchi, majburiyati va huquqlarni bilish, unga rioya etish, huquqiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish kabi sifatlar rivojlantiriladi.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimida, ijtimoiy faol fuqaro, fuqarolik jamiyati qurish to'g'risidagi tasavvurlar talaba-yoshlarga o'quv fanlari orqali singdirilib kelinmoqda. Talabalarning demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish, vatanparvarlik, milliy o'zlikni anglash, xalq farovonligi, qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash kabi ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishda "O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi: Fuqarolik jamiyati", "Siyosatshunoslik", "Ijtimoiy pedagogika", "Umumiy pedagogika" fanlari juda ham muhim o'rin egallaydi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish:

- yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi – ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;

- talabalarga demokratik davlat qurish g'oyasini singdirib borish orqali jamiyat hayotning barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini ta'minlash;

- talabalarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik, xalq farovonligi, komil inson g'oyalari singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini ta'minlash;

- talabalarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirishga olib keladi.

Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda intellektual bilim-salohiyat, avvalo, kreativ yondashuv asosida, bilim va tafakkuri, o'z ijtimoiy faolligiga munosabatni tubdan o'zgartirishi lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar qatorida individual-shaxsiy sifatlar ham muhim o'rin egallaydi. Har bir talabaning ta'lim va ijtimoiy-shaxsiy rivojlanish sifatini oshirish uchun frontal, guruhli va individual mashg'ulotlarni nazarda tutuvchi, kasbiy-ijodiy individual sifatlarini rivojlantirishi kerak. Bundan tashqari, o'quv materialining tabaqalashganligini, turli murakkablik darajasi va hajmdagi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, har bir talabaning individual xususiyatlarini inobatga oluvchi aniq o'quv guruhlaridagi ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha ijtimoiy loyihalar tadbirlar tizimini ishlab chiqish kerak.

Talaba o'zining ijtimoiy loyihalari bilan, seminar treninglar va turli tashabbuskor, volontyorlik guruhlarida ishtirok etishning ijobiy tajribasi fuqarolik sohasidagi faoliyatga nisbatan xavotirlanuvchanlikning pasayishiga ko'maklashadi. Chunki, bularning barchasi tashabbuskorlik, maqsadga intiluvchanlik, o'zining ijtimoiy yo'nalgan nuqtai nazarini himoyalashda qat'iyatlilikning, ya'ni individual sifatlarining rivojlanishiga ko'maklashishi kerak.

Demak, shaxsning subyekt sifati rivojlanishi ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda bilimlarni sof individual

o‘zlashtirishni hisobga olish, o‘qitishning subyektiv motivlari, o‘qitish predmetiga munosabat, ta’lim oluvchining qobiliyatlari, shaxsiy sifatlari va tajribasiga bog‘liq bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni ishlab chiqish ta’lim-tarbiya jarayonining zarurati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi.–Toshkent: O‘zbekiston, 2019.–39 b
2. Muslimov N.A Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi Monografiya. Fan va texnologiya.: 2013 y. 6–10 b
3. Tojiboyeva X.M. “O‘quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimi” diss. 2018 y

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHISINING KASBIY KOMPETENSIYALARI VA ODOB-AXLOQ QOIDALARI

Ismailov Dilshod Baxriddinovich,
Respublika Ma’naviyat va ma’rifat
markazi Samarqand viloyati bo‘limi rahbari

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasi hamda malaka talablari mohiyatan kasbiy, xususiyl ahamiyatga egaligi, “Davlat fuqarolik xizmatchilarining odob-axloq qoidalari” esa universal ma’naviy talablarni aks ettirishi ta’kidlangan. Davlat xizmatiga kirishning ochiq mustaqil tanlov mexanizmlari orqali “meritokratiya” tamoyili amalda ishlay boshlaganligi va ushbu yangicha tanlov tartibotlari sohada tanish-bilishchilik va turli korrupsiogen omillarning oldini olishdagi ahamiyati ta’kidlangan. Davlat fuqarolik xizmatchilarining ma’naviy-axloqiy fazilatlarini baholash tizimi joriy etilganligi, ularning xizmat faoliyatiga oid va xizmatdan tashqari odob-

axloqiga doir qoidalarga rioya etishlari Milliy “Karyera modeli” elektron platformasida nazorat qilib borilayotganligi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: *Davlat fuqarolik xizmatchisi, ma’naviyat, kasbiy kompetensiyasi, malaka talabi, xalqqa xizmat qilish, milliy kadrlar zaxirasi, odob-axloq, fazilat, xulq-atvor, meritokratiya va Milliy “Karyera modeli”.*

Davlat fuqarolik xizmatchilariga qo‘yiladigan umumiy, professional talablarni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarni – bu Bosh vazir yoki uning o‘rinbosarlari bo‘ladimi, hukumat a‘zosi yoki hududlar hokimi bo‘ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lib qolishi kerak”, [1] tarzida ta’kidlandi. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yilning 8-avgustdagi “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi O‘RQ-788-son qonuni [2] qabul qilindi va unda davlat fuqarolik xizmatchilarining huquqiy maqomi aniq belgilanib, shu lavozimda o‘z faoliyatini amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi davlat fuqarolik xizmatchisi ekanligi ko‘rsatib o‘tildi.

Davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasi (davlat organining vakolatlarini lozim darajada amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, malakalar va ko‘nikmalar majmui), malaka talablari – (davlat fuqarolik xizmatining muayyan malaka darajasi berilishi va (yoki) davlat fuqarolik xizmatining muayyan lavozimini egallash uchun talabgor bo‘layotgan nomzodlarga nisbatan davlat organi tomonidan belgilanadigan, ish tajribasiga va kasbiy kompetensiyasiga doir talablar) sifatida ajratib ko‘rsatilgan.

Odob-axloq qoidalari bu – davlat fuqarolik xizmatchilarining xulq-atvor tamoyillari, qadriyatlari va me’yorlarini tizimlashtiruvchi, jamiyatning talablari va boshqaruv tizimining mansabdor shaxslarga qo‘yadigan talablari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni qayta ishlash va tizimlashtirish natijasida shakllantirilgan hujjatlar bo‘lib hisoblanadi. Davlat xizmatidagi xodim deganda davlat organlarining huquqlarini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha tashkiliy-boshqaruv funksiyalarini bajaruvchi, fuqarolar uchun huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi

yuridik ahamiyatga ega bo'lgan harakatlarni amalga oshiruvchi va xizmat majburiyatlarini bajarmaganliklari uchun og'ir javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lgan shaxslar nazarda tutiladi. [3]

Davlat fuqarolik xizmatchilarining asosiy prinsiplari qatoriga “Xalqqa xizmat qilish” va “Davlat organlarining va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldida mas’ulligi” prinsiplari kiritilgan. Ushbu prinsiplar mohiyatan ma’naviy-axloqiy bo’lib, “Xalqimiz davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak”, degan tamoyil O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida o‘z aksini topayotganini tasdiqlaydi. Buning yana bir tasdig‘ini davlat xizmatchilarining Vatanga sadoqat va xizmat vazifasiga fidoyilik, davlat va jamiyat manfaatlariga sodiqlik, adolatlilik, halollik va xolislik, korrupsiyaviy holatlarga murossasiz munosabatda bo’lish va qarshi kurashish, xushmuomalalik bilan fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch va hurmat hissini uyg‘otish kabi prinsiplar asosida amalga oshirish shartligi belgilangan odob-axloq qoidalarining qabul qilinishida ham ko‘rish mumkin.

Davlat xizmatiga kirishning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi tomonidan yo‘lga qo‘yilgan ochiq mustaqil tanlov mexanizmlari orqali “meritokratiya” tamoyili amalda ishlay boshladi. Ushbu yangicha tanlov tartibotlari sohada tanish-bilishchilik va turli korrupsiogen omillarning oldini oladi. Buning uchun davlat organlariga kimningdir tavsiyasi yoki subyektiv fikri bilan emas, balki talabgorning malakasi va kasbiy kompetensiyalarining sog‘lom raqobatini ta’minlaydigan “vacancy.argos.uz” elektron portali orqali eng munosib nomzodlar tanlab olinmoqda.

Nomzodning alohida qobiliyatlari, shu jumladan, uning kasbiy, ma’naviy fazilatlari va alohida xizmatlarini xolisona va adolatli baholashda meritokratiya tamoyili qo‘llanilayotganligi tanlov jarayonlarining samarali bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Qolaversa, davlat fuqarolik xizmatchilarining rahbarlik lavozimlarini malakali kadrlar bilan to‘ldirish maqsadida davlat fuqarolik xizmatchilarini markazlashtirilgan holda saralab olish, tayyorlash, qayta tayyorlash va uzluksiz malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yildi.

Davlat fuqarolik lavozimlari “siyosiy”, “boshqaruv” va “yordamchi” guruhlariga ajratilib, ularning huquqiy maqomi, lavozimga tayinlash va xizmatni o‘tash tartibi hamda davlat fuqarolik xizmatiga kirish, uni o‘tash va tugatish asoslari belgilanmoqda. Unga muvofiq, davlat fuqarolik xizmatiga tanlov asosida ishga qabul qilinishi, davlat fuqarolik xizmatchilarining faoliyati eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichlari (Key Performance Indicators – KPI) asosida baholanishi, davlat fuqarolik xizmatchisining uzluksiz malakasini oshirish tizimi joriy etilishi, davlat fuqarolik xizmatchilariga egallab turgan lavozimga ko‘ra malaka darajalari berilishi, rahbarlik lavozimlarini malakali kadrlar bilan to‘ldirish maqsadida “milliy kadrlar zaxirasi” shakllantirilishi, davlat fuqarolik xizmatini tugatishga mehnat to‘g‘risidagi qonunchilikda mehnat shartnomasini bekor qilish bilan bog‘liq, davlat xizmatchisining O‘zbekiston fuqaroligini yo‘qotishi, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik sodir etishi kabi holatlar asos bo‘lishi ta‘minlanmoqda.

Bugungi kunda davlat xizmatchisi tashabbuskor, bilimdon, yuksak madaniyatli, halol va o‘z kasbining ustasi bo‘lishi kerak. Bunday xodim har qanday vaziyat va sharoitga to‘g‘ri yondasha oladi, hodisa va voqealarga dadil, odil va xolisona baho beradi, haqiqiy talab va adolatli ish uslubini vujudga keltiradi hamda mehribon inson sifatida katta mavqega ega bo‘ladi. Bu talab davlat xizmatchilari kasbiy ma‘naviyatining yetakchi fazilatlariga urg‘u qaratib keladi. Jumladan, davlat xizmatchilari xushmuomala, iltifotli, odobli, e‘tiborli, fuqarolar va hamkasblari bilan munosabatda sabr-toqatli bo‘lishi hamda ularni hurmat qilishi shart. Davlat xizmatchilari o‘ziga bo‘ysunuvchilarga va fuqarolarga nisbatan qo‘pollik qilmasligi, odamlarning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitmasligi, ularga asossiz psixologik va jismoniy ta‘sir ko‘rsatish holatlariga yo‘l qo‘ymasligi kerak.

Ayniqsa, davlat xizmatchilari xizmatdan tashqari vaqtda umumiy qabul qilingan odob-axloq normalariga rioya etishlari, g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga yo‘l qo‘ymasligi kerak.

“Davlat xizmatchisining fazilatlari” tushunchasi O‘zbekiston Respublikasi boshqaruv sohasida garchi hali to‘liq tatbiq etilmagan, qonuniy asoslari bosqichma-bosqich shakllanib borayotgan bo‘lsa-da,

o'zbek davlatchilik tarixida bu borada ko'plab ma'lumotlar mavjud. Jumladan, Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida o'z davri va keyingi davr davlat xizmatchisi uchun lozim bo'lgan "12 ta fazilat va xislatlar"ni keltirib o'tgan. Asarda keltirilishicha, rahbar shaxs sog'lom, suhbatdoshining fikrlarini tez tushunadigan, fikrini ravshan tushuntira oladigan, nafsini tiya oladigan, adolatli, bilimli, oriyatli va qat'iyatli bo'lishi kerak. [4]

Shu o'rinda davlat arbobi va buyuk mutafakkir Alisher Navoiy fikrlariga e'tibor qaratsak: "Odamiy ersang demagil odami, onikim, yo'q xalq g'amidin g'ami". Ulug' bobomiz bu bilan bizga dunyoda insonlarning dardu tashvishlarini, xalq g'amini o'ylamay yashaydigan fazilatsiz insonni odamlar qatoriga qo'shib bo'lmasligini ta'kidlaganlar.

Buyuk davlat arbobi, Sohibqiron Amir Temurning "Temur tuzuklari" davlat boshqaruvi va davlat xizmati rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Unda, ayniqsa, davlat xizmati sohasida faoliyat yurituvchi kadrlar uchun ta'kidlangan sifatlar bugungi kunda ham dolzarbdir.

Amir Temur "Kuch – adolatdadir", degan shiorga qat'iy rioya qilgan holda mamlakatni boshqargan. Sohibqiron mazkur shiorga o'zi amal qilish bilan birga vazirlarni ham unga amal qilishga undagan. Vazirlar, davlat xizmatchilariga qo'yilgan boshqa sifatlar aynan shu shiordan kelib chiqib shakllangan, deyish mumkin. Sohibqiron adolatparvarlik, Vatanga sadoqat va qat'iyat kabi fazilatlarni ulug'lagan. Xushmuomalalik, sabr-matnatlilik, odillik kabi sifatlarni o'zida mujassam qilgan Sohibqiron boshqa amaldorlardan ham shunday fazilatlarni talab qilgan.

Amir Temur hukmdorning mansabdor shaxslarni tanlab olish va ularni joy-joyiga qo'yish qobiliyatini hokimiyatni amalga oshirish va mustahkamlashning bosh sharti, deb hisoblagan. Jumladan, "Temur tuzuklari"da ta'kidlanganidek, vazir lavozimiga nomzod shaxslar quyidagi to'rt fazilatga ega bo'lishi lozim bo'lgan. Birinchisi – asillik, toza nasllilik, ikkinchisi – aql, farosatlilik, uchinchisi – sipohu raiyat ahvolidan xabardorlik, ularga nisbatan xushmuomalada bo'lishlik, to'rtinchisi – sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik.

O'zbekiston Respublikasining "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi qonuniga muvofiq hamda davlat xizmatchilarining xizmat faoliyatiga oid va xizmatdan tashqari odob-axloqi, jamoatchilik bilan munosabatlariga doir qoidalarga rioya etilishini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining "Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori [5] qabul qilindi. Qarorning 1-ilovasi asosida davlat fuqarolik xizmatchilari odob-axloqining namunaviy qoidalari tasdiqlandi. Unga ko'ra, davlat xizmatchilari o'z kasbiy faoliyatini quyidagi prinsiplar asosida amalga oshirishi shart:

- qonuniylik;
- Vatanga sadoqat va xizmat vazifasiga fidoyilik, yuklangan funksional vazifalarini to'liq bajarish, ijro intizomiga qat'iy rioya etish;
- fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;
- davlat va jamiyat manfaatlariga sodiqlik;
- adolatlilik, halollik va xolislik;
- korrupsiyaviy holatlarga murosasiz munosabatda bo'lish va qarshi kurashish;
- xizmat sirini qat'iy saqlash;
- mansab vakolatlarini suiiste'mol qilmaslik;
- manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik.

Davlat xizmatchilari mehnat faoliyati davomida va ishdan tashqari vaqtda xulq-atvorning quyidagi umumiy qoidalariga amal qilishi lozim:

- davlat xizmatining obro'siga putur yetkazishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlardan tiyilish, axloq normalariga doimiy rioya qilish;
- mas'uliyat, kasbiga sadoqat va halollikni kundalik shiorga aylantirish;
- murakkab vazifalarni bajarishda hamkasblariga ko'maklashish;
- xushmuomalalik, e'tiborlilik va hushyorlik bilan fuqarolarda davlatga nisbatan ishonch va hurmat hissini uyg'otish;

- oilasida sog‘lom muhitni ta‘minlab, oila a‘zolariga doimiy g‘amxo‘r bo‘lish, farzandlarida Vatanparvarlik va boshqa yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish;

- fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, iqtisodiy ahvoli va boshqa omillardan qat‘i nazar, ular bilan bir xil, samimiy, odob doirasida munosabatda bo‘lish;

- jamiyatda axloqning umume‘tirof etilgan qoidalariga amal qilish.

Ma‘lumki, shaxsning ma‘naviyati uning kasbiy ma‘naviyatida, xulqida, fazilatlarida amalga oshadi va namoyon bo‘ladi. “Ma‘naviyat” – his etiladigan, anglanadigan, oqilonalikka asoslangan. Shu sababli axloqiy tushunchalar ma‘naviyatga doir bo‘lsa, xulq ana shu tushuncha, bilimlarning amali sifatida e‘tirof etiladi. “Axloq” – ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud bo‘lgan insonlarning o‘zini-o‘z idora qilish shakllari va me‘yori, o‘zaro muloqot va munosabatlarda ularga xos bo‘lgan ma‘naviy kamolot darajasining namoyon bo‘lishidir.

Davlat fuqarolik xizmatchisi – ijtimoiy faol shaxs, fuqaro. Shu bois u ishdan bo‘sh vaqtlarida oddiy inson sifatida jamoat joylarida, tadbirlarda, ma‘raka-marosimlarda va mahalla tadbirlarida ishtirok etadi. Davlat xizmatchilari ishdan bo‘sh vaqtlarida umumqabul qilingan axloq normalariga rioya qilishlari va ularga zid bo‘lgan xulq-atvor va xatti-harakatlardan o‘zlarini tiyishlari shart. Davlat xizmatchilarining xizmat faoliyatidagi tashqi ko‘rinishi va kiyinish uslubi fuqarolarning davlat organlari va tashkilotlari faoliyatiga hurmatini, shu jumladan, davlat xizmatining nufuzini oshirishga xizmat qilishi kerak.

Davlat xizmatchisining tashqi ko‘rinishi mehnat sharoitlari va xizmat turiga qarab, xizmat majburiyatlarini bajarishi vaqtida fuqarolarning davlat tashkilotiga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga ko‘maklashishi, umumiy qabul qilingan ish uslubiga muvofiq bo‘lishi va rasmiylik, xolislik, kamtarlik hamda intizomni namoyon etishi lozim.

Davlat fuqarolik xizmati munosabatlarida davlat xizmatchisining odob-axloqi va uning fazilatlari hal qiluvchi o‘rin tutadi. Davlat xizmatchisining axloqiy fazilatlarini tarbiyalamasdan, uning Vatanga sadoqatini, manfaatlar to‘qnashuvi vaziyatlarida davlat manfaati

ustuvorligini ta'minlash, davlat sha'ni, imijini himoya qilish uchun jonbozlik qilishga qaratilgan samarali faoliyatni kutib bo'lmaydi. Buning uchun davlat xizmatchisi aholini qiynab kelayotgan muammolar yechimini ta'minlaydigan shaxs bo'lib, u halol va adolatli, xizmat vazifasiga sadoqat va mas'uliyat bilan yondashadigan, umuman insonlar bilan bo'ladigan muomalada har tomonlama o'ylab, muomala qilish qoidalariga rioya qilish fazilatlariga ega bo'lishi lozim.

Davlat xizmatchisi shaxsini tarbiyalash bu – shaxs tomonidan o'ziga xos xususiyatlarni ijtimoiy-madaniy muhitda faollik va muloqot jarayonida rivojlantirishning murakkab jarayoni. Shaxs, avvalambor, ijtimoiy munosabatlarning ta'siri ostida shakllangan fazilatlarini ko'rsatuvchi shaxsning ijtimoiy xarakteristikasidir. Zero, shaxs – maqsadli ta'lim-tarbiya orqali ijtimoiy-siyosiy tizimda shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi, 2017-yil 14-yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 8-avgustdagi "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi O'RQ-788-son Qonuni.

3. Muhammadjonova L.A. Davlat xizmatchisi etikasi va imiji. O'quv qo'llanma. Toshkent. Universitet. 2017 y. – B-264.

4. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent. Yangi asr avlodi. 2022 y. –B. 244-245.

5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-oktyabrdagi "Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 595-sonli Qarori.

YOSHLAR IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA KOGNITIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Umarov Nodirbek,

*Navoiy davlat universiteti ilmiy
tadqiqotlar markazi boshlig'i*

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda kognitiv ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati, yoshlardagi ijtimoiy passivlik va marginallikni bartaraf etish masalalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy faollik, ijtimoiy passivlik, marginal shaxs, PBL texnologiyasi, diskussiya va munozara metodlari, kognitiv dissonans.*

Ijtimoiy faollik bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki jamiyatning barqaror rivojlanishi, demokratik qadriyatlarning qaror topishi va fuqarolarning o'z hayotiga daxldorlik hissi aynan shu omilga chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy faollik – bu shaxs yoki guruhning jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatishga intilishidir. Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida yoshlar ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok etishi zarur. Davlatimiz rahbari ham “Yoshlar – davlatning eng katta boyligi, bebaho kapitali, uni ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, intellektual va madaniy rivojlantirishning asosiy manbaidir” deb doimo ta'kidlab keladi. Ularning faolligi jamiyatning yangilanishiga, ilg'or g'oyalarni ilgari surishga turtki bo'ladi. Ekologiya, iqlim o'zgarishi, migratsiya, ijtimoiy tengsizlik kabi global muammolar yechimi uchun faqat hukumat emas, balki faol jamoatchilik, ayniqsa yoshlarning tashabbuslari zarur bo'lmoqda. Ijtimoiy faol yoshlar – bu fuqarolik jamiyatining tayanchi. Ular o'z fikrini erkin bildiradi, jamiyatdagi muammolarga befarq bo'lmaydi va ularni bartaraf etishga harakat qiladi. Yangi texnologiyalar, startaplar, ijtimoiy loyihalar ko'pincha ijtimoiy faol yoshlar tomonidan ilgari suriladi. Ular jamiyatga yangilik olib kiradi, mavjud muammolarga

innovatsion yondashuvlar taklif qiladi. Shuningdek, Ijtimoiy faol yoshlar ijtimoiy birdamlik, tolerantlik, adolat va tenglik kabi qadriyatlarning himoyachisidir. Bu esa jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlaydi. Yoshlarni ijtimoiy faollikka yo'naltiruvchi bir qancha omillar mavjud. Jumladan, Oila – birinchi ijtimoiy institut sifatida ijtimoiy qadriyatlarni singdiradi.

Ta'lim muassasalari – fuqarolik ongini, ijtimoiy faollik va liderlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

OAV va ijtimoiy tarmoqlar – axborot olish, dunyoqarashni kengaytirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

NNTlar va yoshlar tashkilotlari – amaliy faollikni oshirish maydoni bo'la oladi.

Davlat siyosati – yoshlar uchun imkoniyatlar va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratadi.

Ijtimoiy faol bo'lmagan yoshlar jamiyatdagi muammolarga befarq bo'lib, o'z fuqarolik burchlarini (masalan, saylovda qatnashish, jamoat ishlari, volontyorlik) bajarmaydilar. Bu esa demokratik institutlarning zaiflashishiga olib keladi. Yoshlar – yangi g'oyalar va innovatsiyalarning manbai. Ularning ijtimoiy faollikdan chetda qolishi jamiyatda yangiliklar, texnologik yondashuvlar, startaplar rivojlanishining sekinlashuviga sabab bo'ladi. Faollikdan yiroq yoshlar o'zini jamiyatdan ajralgan deb his qilishadi, bu esa radikal qarashlarga moyillik, norozilik kayfiyatlarining ortishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatlar ijtimoiy beqarorlikka olib keladi. Faol bo'lmagan yoshlar ko'pincha ijtimoiy ko'nikmalardan (kommunikatsiya, liderlik, jamoaviy ishlash) mahrum bo'ladi, bu esa ularning bandlik imkoniyatlarini cheklaydi. Yosh avlod jamiyatning kelajagi hisoblanadi. Ularning faollikdan chetda qolishi jamiyatda "avlodlar o'rtasidagi uzilish", tajriba almashinuvi va madaniy merosning uzluksiz rivojiga to'sqinlik qiladi. Bu esa yoshlardagi ijtimoiy passivlikni rivojlanishiga olib keladi. Ijtimoiy passivlik – bu shaxs yoki guruhning jamiyat hayotida, jamoat ishlarida, siyosiy, iqtisodiy yoki madaniy jarayonlarda ishtirok etmasligi, befarqlik bilan qarashi yoki harakatsiz

qolish holatidir. Ijtimoiy passiv yoshlar orasida marginallik vujudga kelishi mumkin. Marginal shaxs – bu jamiyatning asosiy ijtimoiy qatlamlari yoki guruhlariga to‘liq kirmagan, ya’ni ijtimoiy jihatdan “chetda qolgan” yoki “oraliq holatda” yashovchi insondir. Marginal yoshlarning radikal guruhlar, ekstremistik g‘oyalar ta’siriga tushish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Marginal yoshlar ko‘pincha identitet inqirozi (o‘zini tanimaslik)ni boshdan kechiradi. Ular kim ekanini, qayerga tegishli ekanini aniq bila olmaydi. Bu holat ruhiy bosim, stress, ijtimoiy beqarorlik holatlariga olib keladi. AQSh sotsiologi Robert Park marginal shaxsni “ikki madaniyat orasida qolgan inson” deb ta’riflagan. Bunday inson jamiyatda o‘z o‘rnini topa olmaydi, o‘zini begona his qiladi.

Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda kognitiv ta’lim texnologiyalari ham muhim o‘rin tutadi, chunki bu texnologiyalar yoshlarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, tanqidiy yondashuvni shakllantirish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Kognitiv ta’lim texnologiyalari orqali yoshlar real ijtimoiy muammolarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va asosli xulosalar chiqarishni o‘rganadilar. Bu ularga ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish, o‘z pozitsiyasini ifodalash imkonini beradi. Kognitiv strategiyalar, jumladan, muammoni aniqlash, gipoteza ilgari surish, dalillar asosida qaror qabul qilish orqali yoshlar ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surish va amalga oshirishda yetakchi bo‘la oladi. Axborotga to‘g‘ri yondashish, noto‘g‘ri yoki manipulyativ ma’lumotlarni ajrata olish yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Kognitiv texnologiyalar bu borada metodik yondashuvlar beradi. O‘quv jarayonida kognitiv yondashuv orqali yoshlarda ijtimoiy ong, fuqarolik pozitsiyasi va mas’uliyat hissi kuchayadi. Bu esa ularni jamiyatdagi islohotlarga faol hissa qo‘shishga undaydi. Kognitiv texnologiyalarda keng qo‘llaniladigan interaktiv usullar (munozara, “miya shturmi”, rol o‘yinlari) yoshlarni faol ishtirokchi etib shakllantiradi, ularning ijtimoiy masalalarga bo‘lgan qiziqishini orttiradi. Masalan, PBL (Problem-Based Learning – muammoga asoslangan o‘rganish) texnologiyasi yoshlarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga jalb qiladi. Bu metod yoshlarni ijtimoiy

masalalarga qarshi faollikka undaydi, chunki ular jamoaviy ishlar orqali o'z fikrlarini bildirishadi, muammolarni tahlil qiladilar va hamkorlikda yechim izlaydilar. Masalan, jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlikka oid loyiha ustida ishlash, yoshlarni jamiyatdagi o'zgarishlarga mas'uliyatli munosabatda bo'lishga rag'batlantiradi. Diskussiya va munozara metodlari yoshlarni o'z fikrlarini ochiq bildirishga, boshqalarni tinglashga va turli nuqtai nazarlarni tushunishga undaydi. Bu metod orqali yoshlar o'z fikrlarini aniq ifodalashga, boshqalar bilan muloqot qilishga va jamoaviy qarorlar qabul qilishga o'rgadilar. Jamiyatdagi ijtimoiy muammolar haqida munozaralar o'tkazish, yoshlarni faollikka undaydi va ularning ijtimoiy ongini oshiradi. Ba'zida yoshlarda kognitiv dissonans ham vujudga kelishi mumkin. Kognitiv dissonans – bu shaxsning fikrlar, e'tiqodlar yoki xatti-harakatlari o'rtasidagi ziddiyatni anglash holatidir. Bu tushuncha pedagogika-psixologiya sohasida eng mashhur ilmiy konseptlardan biri bo'lib, uni 1957 yilda Leon Festinger ishlab chiqqan. Kognitiv dissonansni boshdan kechirgan odamlar, ziddiyatli fikrlar yoki e'tiqodlar o'rtasida uyg'unlik yaratish yoki ziddiyatni bartaraf etish uchun o'z qarashlarini yoki xatti-harakatlarini o'zgartirishga intilishadi. Yoshlar o'zlarining shaxsiy e'tiqodlari, qadriyatlari va jamiyatdan o'rgangan ko'nikmalariga asoslanib turli ijtimoiy vaziyatlarda kognitiv dissonansni boshdan kechiradilar. Ular ko'pincha o'z e'tiqodlari va jamiyatda qabul qilingan normativlar o'rtasidagi ziddiyatni his qilishlari mumkin. Yoshlar o'zlarining shaxsiy qarashlari va jamiyatning ularning ustiga qo'ygan talablariga (oilalar, do'stlar, maktab, jamiyat) qarshi chiqishadi. Masalan, ota-onaning an'anaviy qarashlari bilan o'zlarining zamonaviy dunyoqarashlari o'rtasida ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, kognitiv dissonans yoshlarning o'z-o'zini anglash jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Masalan, yoshlar maqsadlariga erishishga intilishadi, lekin ularning xatti-harakatlari, odatlari va muhitdagi shartlar bu maqsadlar bilan ziddiyatli bo'lishi mumkin. Yoshlar ko'pincha o'zlari yaratgan ideal tasavvurlar va haqiqat o'rtasidagi tafovutni his qilishadi. Masalan, ularning hayotdagi maqsadlari va rejalari ko'pincha real hayotdagi imkoniyatlar yoki resurslar bilan mos kelmasligi mumkin.

Kognitiv ta'lim texnologiyalari esa yoshlardagi kognitiv dissonansni bartaraf etishga ko'maklashadi. Kognitiv ta'lim texnologiyalari orqali yoshlar o'zlarining fikrlarini yoki e'tiqodlarini jamiyatning kutilgan normativlariga moslashtiradilar, boshqacha qilib aytganda, yoshlar o'z xatti-harakatlarini ziddiyatni kamaytirish uchun o'zgartiradilar.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv ta'lim texnologiyalari onlayn o'qish platformalari va guruh asosidagi o'quv jarayonlarini taqdim etadi. Bu yoshlarni birgalikda ishlashga, muammolarni birgalikda hal qilishga va fikr almashishga undaydi. Ijtimoiy faollik, ayniqsa, guruh loyihalari, muhokama platformalari va o'qituvchi bilan interaktiv suhbatlar orqali rivojlanadi. Yoshlarning emotsional va ijtimoiy intellektlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, konfliktlarni hal qilish, hamdardlik, ehtiyotkorlik va boshqa ijtimoiy kompetentsiyalarni o'rgatadigan interaktiv simulyatsiyalar va o'yinlar ijtimoiy muhitda faol bo'lishni rag'batlantiradi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda bilim almashish, yangi g'oyalar va fikrlarni baham ko'rish imkoniyatini yaratadi. Yoshlar, onlayn guruhlar orqali o'zlarini qiziqtirgan mavzularda munozaralar olib borish, savollar berish va javoblar olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev "Hozirgi zamon va yangi O'zbekiston". "O'zbekiston" nashriyoti 2024-yil. 209-bet.
2. Sh.S.Tajiyeva "Kognitiv qobiliyatlarning ta'lim jarayonidagi o'rni" Yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi. 3-jild 2-son. 2025-yil 6-fevral.
3. O.Jabborova "Individual yondashuv texnologiyasi mazmuni", "Multidisciplinary Scientific Journal" 4-jild 3-son. 2023-yil.
4. Leon Festinger "A theory of Cognitive dissonance". Stanford university press, California.
5. Chad Alan Goldberg "Robert park's marginal man: the career of a concept in american sociology". Laboratorium. 2012. Vol. 4, no. 2:199–217.

HOZIRGI DAVRDA TARBIYAVIY ISHLARNING ASOSIY TAMOYILLARI

Bo'stonov Abduqahhor Sodiqovich,

*Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada yoshlar tarbiyasida davr va uning xususiyatlari, yoshlarning hayotiy qiziqishlari va mo'ljallari hisobga olinishi kerakligiga e'tibor qaratilgan. Hozirgi paytda mamlakatimizda tarbiyaviy ishlarning dolzarb masalalari, tarbiya sohasidagi faoliyatning asosiy tamoyillari va yo'nalishlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: davr, yoshlar, ta'lim-tarbiya, jamiyat, tarbiyaviy ishlar, huquqiy-meyoriy hujjatlar, tarbiya prinsiplari.

Har bir inson taraqqiyotning ma'lum bir bosqichidagi jamiyatda, ya'ni zamon va makonda yashaydi, davr va ijtimoiy muhit shaxs shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Yoshlar tarbiyasida davrning xususiyatlari va talablaridan kelib chiqish zarur. Hozirgi davrning asosiy xususiyati bu – globallashtirish va o'ta axborotlashgan jamiyatda yashayotganligimizdir.

Albatta, ta'lim-tarbiyaning harakatlantiruvchi kuchi zamonaviy ehtiyojlar va jamiyat manfaatlari hisoblanadi. Ayni vaqtda yoshlarning hayotiy qiziqishlari va mo'ljallari hisobga olinishi, ular jamiyat taraqqiyoti talablari bilan muvofiqlashtirilishi kerak. Bunda masalaning ikki jihatini bilish va e'tiborga olish zarur. Birinchidan, yoshlarning hayotiy qiziqishlari va mo'ljallari ularning ehtiyoj va maqsadlari bilan bog'liq ekanligi. Ikkinchidan, yoshlarning hayotiy qiziqishlari va yo'nalishlarini istiqbolli tarzda, to'g'ri shakllantirish masalasi. Ya'ni, kelgusida ular jamiyatda o'z o'rnini (ishini) topa olishi, shu bilan birgalikda jamiyat rivojlanishida muvaffaqiyatli ishtirok eta olishi lozim. Ya'ni, o'quvchi, farzand o'zicha nimaga qiziqsa va nimani xohlasa, shu narsaga yo'naltirish emas, balki unda hayotiy (avvalo kasbiy) motivlarni maqsadga muvofiq istiqbolli shakllantirish lozim.

Bizning fikrimizcha, hozirgi glaballashuv sharoitida tarbiyaviy ishlarning dolzarb masalalari quydagilardan iborat:

1. Fuqarolarda O'zbekiston Respublikasining bolalar va yoshlarga oid qonun hujjatlari va ular asosida ishlab chiqilgan tarbiyaviy ishlarning huquqiy-me'yoriy asoslari bo'yicha bilim darajasini oshirish. Juda ko'p katta yoshlilar – ota-onalar, mahalla faollari va hatto ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar bola huquqlariga oid normativ hujjatlar mazmunini bilmaydilar. Bu esa tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda amaldagi qonun hujjatlari asosida olib borilishida muammolarni keltirib chiqaradi.

2. Tarbiya ishi muammolarini sharoit taqozosiga ko'ra, mavjud vaziyatdan kelib chib emas, balki amaldagi huquqiy-meyoriy hujjatlar, pedagogik qonuniyatlar va tarbiya prinsiplari asosida hal qilish kerak. **O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetentsiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.**[3]

3. Nazariyotchi olimlar va tajribali amaliyotchi pedagoglar hamda psixologlar hamkorligida yoshlar muammolarini, ularning hayotiy mo'ljallari, ehtiyoj va qiziqishlarini maxsus o'rganilishi lozim. Tarbiyaviy ishlarni ham tashkiliy-boshqaruv jihatdan, ham mazmun-mohiyatan o'rganishlar natijasida olingan ilmiy-amaliy xulosalar asosida yo'lga qo'yish lozim.

4. Kattalar va bolalar o'rtasida, ya'ni ota-ona va farzand, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda ziddiyatli holatlarni pedagogik-psixologik jihatdan tadqiq qilinishi kerak. Bunda **xalqimizning ko'p asrlik pedagogok tajribasi bilan birgaqlikda zamonaviy pedagogika va psixologiyaning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish zarur. Ta'kidlash joizki, hozirgi davrda masalaga ilmiy-amaliy yondashilmasa, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi.**

5. Jahonda g'oyaviy-mafkuraviy kurashlar keskin davom etayotgan, ma'naviy tahdidlar kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlar o'rtasida

milliy qadriyatlarga bepisandlik, zararli yot g'oyalar ta'siriga berilish, jinoyatchilik va ekstremizm harakatlariga adashib qo'shib qolish holatlari hamon uchramoqda.[2] Bunday sharoitda shaxsning axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish eng dolzarb masalalardan biridir. Axborot iste'moli madaniyati – axborot dunyosidan ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni saralab olish borasidagi bilimlar, qobiliyat va malakani o'zida ifoda etadi[5,93].

Ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlari samaradorligining ilmiy asoslangan monitoringini ta'minlashga qaratilgan sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishni muntazam yo'lga qo'yish. Masalaning bu jihatini Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari bilan asoslash mumkin: Jamiyatimizni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish borasidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlarni, tahliliy va targ'ibot materiallarini tayyorlash usulini tubdan qayta ko'rib chiqishimiz zarur. Umuminsoniy, milliy va diniy qadriyatlarimizga bepisandlik bilan qarash holatlariga qarshi kurashning metodologik asoslarini shakllantirish lozim. [1.30].

Har bir shaxs jamiyatda uyg'un yashashi, jamoaga sig'ishi uchun uning hatti-harakatlari, shu jumladan fe'l-atvori u yashayotgan jamiyatda amal qilayotgan qadriyatlarga, umumqabul qilingan ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy normalarga va ustanovkalarga mos bo'lishi kerak. Tarbiya jarayoni tahlil qilinsa uning asosini qadriyatlarni shakllantirish tashkil qilishi ma'lum bo'ladi [5.58]. Qadriyatlar esa dastlab oilada shakllana boshlaydi. Ming yillar mobaynida shakllangan milliy qadriyatlarimiz hozirgi davrda yaratilgan madaniy-ma'naviy boyliklar bilan qo'shib, taraqqiyotimizni tezlatadi, g'oyaviy va ma'naviy poklanishni ta'minlashga ko'maklashadi.

Ma'naviy – ma'rifiy tarbiya sohasidagi faoliyatimizda quyidagi tamoyillar va talablar asosida ish olib borish muhim ahamiyatga ega:

-Tarbiya prinsiplarini bilish va tarbiya jarayonini shular asosida tashkil qilish. Tarbiya prinsiplariga quyidagilar kiradi: tarbiyaviy jarayonning maqsadga yo'naltirilganligi; tarbiyaviy jarayonning insonparvarlik va demokratik asoslanganligi; tarbiyaviy jarayonning ijtimoiy hayot bilan bog'liqligi; tarbiyada milliy-madaniy va umuminsoniy

qadriyatlarining ustuvorligi; tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va gender xususiyatlari, rivojlanish darajalari hamda shaxsiy imkoniyatlarining hisobga olinganligi; ta'lim-tarbiyaning birligi va uzviyligi. [4.187]

- Moslik va tizimlilik. Tarbiyaviylar ishlar mazmun-mohiyatan o'quvchining yoshi, psixofiziologik xususiyatlari va davrga mos bo'lishi lozim. Shu bilan birga oila muhiti, mahalliy ijtimoiy muhit albatta diqqat e'tiborda bo'lishi talab etiladi. Ya'ni, bolalar va yoshlar tarbiyasiga qo'yilayotgan asosiy talablar ta'lim muassasasida, oilada va ko'chada bir xil bo'lishi lozim. "Tarbiyada tanaffus bo'lmaydi", degan chuqur ma'noli gapni ko'p takrorlaymiz. Lekin, afsuski, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda ana shu qoidaga amal qilinmayapti. Bu borada bog'cha, maktab, oliy ta'lim, mahalla tizimining har biri alohida ish olib borayotgani, ya'ni, o'zaro hamkorlik va uyg'unlikning yo'qligi ishimizning samarasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda[1.18]. Tarbiyaviy jarayon yaxlit tizim va aniq chora-tadbirlar ko'lamida, barcha bosqich va yo'nalishlarda, ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab olgan bo'lsagina, shu bilan birgalikda uzluksiz, izchil va sobitlik bilan olib borilsagina o'quvchi yoshlar qalbi va ongiga yetib boradi.

Tarbiya ishida rasmiyatchilikka, to'rachilik va shiorbozlikka yo'l qo'ymaslik. Aks holda o'zimizni o'zimiz aldagan bo'lamiz. Asosiy e'tibor jarayonning o'zigagina emas, pirovard natijaga qaratilishi kerak.

Fikr, so'z va amal birligi. **Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda ularning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda.** [3]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, nafaqat yuqori darajada bilimli, shu bilan birga, yaxshi tarbiya ko'rgan, keng dunyoqarashli, o'z hayotiy pozitsiyasiga ega bo'lgan, ma'naviyati yuksak yoshlar har qanday murakkab muammolarni hal etishga qodir bo'ladi. Shu bois o'quvchilarni dunyoni to'g'ri idrok etishga o'rgatishda sifatli ta'lim bilan birga samarali

tarbiya beradigan tizim ham nihoyatda zarur. Ta'lim-tarbiyaning jamiyat rivojida yuksak mavqei to'liq anglatish orqali bilim olish va tarbiyali bo'lishga intilishni yosh avlod uchun eng muhim vazifaga aylantirish zarur.

FOYDALANILGAN DABIYOTLAR ROYXATI

1. Shavkat Mirziyoyev. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir. Toshkent, "Tasvir" nashriyoti, 2021. 36b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4307-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 1059-son qarori, 1-ilova.
4. Pedagogika: ensiklopediya. III jild. Toshkent, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
5. "Xalq ta'limi" jurnali 2015 yil 5-son.

IJTIMOIIY FAOL FUQARONI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIIY METODIK YONDASHUVLARI

Azimov Sarvarbek Qayumjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti
stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning zamonaviy metodik asoslarini tahlil qiladi. Bugungi kunda global va mahalliy muammolarni hal qilishda fuqarolarning faolligi muhim ahamiyatga ega. Maqolada ijtimoiy faollikni rivojlantirishning ta'lim orqali amalga oshiriladigan usullari, zamonaviy raqamli

texnologiyalarning ta'siri, shuningdek, bu jarayondagi muammolar va ularning yechimlari ko'rib chiqiladi. Yangi yondashuvlar va innovatsion usullar misollar orqali tahlil qilinadi. Xulosa va takliflarda esa ijtimoiy faollikni yanada oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy faollik, fuqarolik tarbiyasi, zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar, metodik yondashuvlar, ijtimoiy mas'uliyat.*

Ijtimoiy faol fuqaro jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U nafaqat o'z huquq va majburiyatlarini biladi, balki ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadi. Bugungi kunda global iqlim o'zgarishlari, iqtisodiy tengsizlik va ijtimoiy adolatsizlik kabi muammolar fuqarolardan yuqori darajadagi mas'uliyat va faollikni talab qilmoqda. Ushbu maqola ijtimoiy faol fuqaroni shakllantirishning metodik asoslarini zamonaviy sharoitlarda tahlil qilishga bag'ishlanadi [1].

Ijtimoiy faollikni rivojlantirishning metodik asoslari

Ijtimoiy faollikni shakllantirishda ta'lim tizimi faol va amaliy yondashuvlarga tayanadi. Bugungi kunda bir qator metodlar samarali deb topilmoqda. Masalan, loyiha asosidagi ta'lim (project-based learning) va muammoga yo'naltirilgan o'qitish (problem-based learning) yoshlarni real hayotiy muammolarni hal qilishga jalb qiladi. Bu usullar orqali o'quvchilar, masalan, mahalliy ekologik muammolarni o'rganib, ularni hal qilish uchun loyihalar ishlab chiqishi mumkin. Bu jarayon nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki tashabbuskorlik va ijodkorlikni ham rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar ham ijtimoiy faollikni oshirishda muhim vositaga aylandi. Onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va simulyatsiya dasturlari yoshlarni faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, virtual munozaralar yoki onlayn petytsiyalar fuqarolik faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bu platformalar yoshlarga o'z fikrlarini ifoda etish, global muammolar haqida xabardor bo'lish va boshqalar bilan hamkorlik qilish imkonini beradi [2].

Jamoaviy ishlash ko'nikmalari ijtimoiy faollikning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Guruh loyihalari va ijtimoiy tashabbuslar orqali yoshlar hamkorlik, liderlik va mas'uliyatni o'rganadi. Masalan, mahalla yoki maktab miqyosida tashkil etilgan ijtimoiy loyihalar yoshlarga o'zlarining kichik harakatlari bilan katta o'zgarishlarga erishish

mumkinligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, axloqiy va fuqarolik tarbiyasi ijtimoiy faollikni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. O'quv dasturlariga ijtimoiy mas'uliyat, adolat, tenglik va inson huquqlari kabi mavzularni kiritish yoshlarda ijobiy qadriyatlar va fuqarolik ongini rivojlantiradi. Bu yondashuv yoshlarni nafaqat o'z manfaatlarini, balki jamiyat manfaatlarini ham o'ylashga undaydi.

Hozirgi kunda mavjud kamchiliklar

Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda bir qator to'siqlar mavjud. Birinchi navbatda, ta'lim dasturlarining eskirganligi muammo sifatida ko'zga tashlanadi. Ko'pgina ta'lim muassasalarida fuqarolik faolligiga qaratilgan zamonaviy metodlar yetishmaydi. Darslar ko'pincha nazariy bilimlarga asoslanib, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor berilmaydi. Natijada, o'quvchilar ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga tayyor bo'lmaydi.

Raqamli tengsizlik ham katta muammo hisoblanadi. Aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, qishloq va chekka hududlarda yashovchilar zamonaviy texnologiyalarga teng darajada ega emas. Internet va raqamli resurslarga kirish imkoniyati cheklangan bo'lsa, raqamli platformalar orqali ijtimoiy faollikni rivojlantirish qiyinlashadi [3].

Yoshlar orasida ijtimoiy faollikning ahamiyatini anglash darajasi pastligi ham muhim muammo. Bu ko'pincha jamiyatdagi ishonchsizlik, passivlik va ijtimoiy tashabbuslarga qarshi motivatsiya yetishmasligidan kelib chiqadi. Yoshlar o'z harakatlari jamiyatda o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligiga ishonmasligi mumkin. Nihoyat, resurslarning cheklanganligi ijtimoiy faollikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Ta'lim muassasalari va jamoat tashkilotlari ko'pincha yetarli moliyaviy va infratuzilmaviy imkoniyatlarga ega emas. Bu esa zamonaviy ta'lim metodlarini joriy etish va keng ko'lamli loyihalarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Kamchiliklarni bartaraf etish yechimlari

Ushbu muammolarni hal qilish uchun bir qator yechimlar taklif etilmoqda. Avvalo, ta'lim dasturlarini yangilash zarur. O'quv dasturlariga loyiha asosidagi ta'lim, raqamli vositalar va amaliy ko'nikmalarni

rivojlantirishga qaratilgan yangi metodlarni kiritish kerak. Masalan, maktablarda “Ijtimoiy tashabbus” kabi fakultativ darslar joriy etilishi mumkin, bu darslarda o‘quvchilar o‘zlarining kichik loyihalarini ishlab chiqishadi.

Raqamli infratuzilmani rivojlantirish ham muhim yo‘nalishdir. Davlat va xususiy sektor hamkorligi orqali qishloq va chekka hududlarda internet va raqamli resurslarga kirish imkoniyatini oshirish kerak. Bu raqamli tengsizlikni kamaytirib, barcha yoshlar uchun teng imkoniyatlar yaratadi [4].

Motivatsiyani oshirish uchun ijtimoiy tarmoqlarda muvaffaqiyatli fuqarolik tashabbuslari haqida kampaniyalar o‘tkazish foydali bo‘ladi. Bundan tashqari, yoshlarni rag‘batlantirish uchun grantlar, stipendiyalar va tanlovlar tashkil etish ularning faolligini oshiradi. Masalan, ekologik loyihalar yoki mahalliy muammolarni hal qilishga qaratilgan tashabbuslar uchun kichik grantlar ajratilishi mumkin.

Jamoat tashkilotlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish ham samarali yechimdir. Nodavlat tashkilotlar (NNT) va xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda seminarlar, treninglar va loyihalar tashkil etish yoshlarni ijtimoiy faollikka jalb qilishga yordam beradi. Bu tashkilotlar ko‘pincha tajriba va resurslarga ega bo‘lib, mahalliy ta’lim muassasalariga yordam berishi mumkin.

Zamonaviy yangiliklar va ularning ijtimoiy faollikdagi o‘rni

Virtual platformalar ijtimoiy faollikni oshirishda muhim vositaga aylandi. Masalan, “Change.org” kabi platformalar fuqarolarga onlayn petytsiyalar orqali o‘z fikrlarini bildirish va ijtimoiy o‘zgarishlarga hissa qo‘shish imkonini beradi. Bu platformalar yoshlarni global va mahalliy muammolar haqida xabardor qiladi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va o‘z ovozlari dunyo miqyosida eshittirishga yordam beradi. Virtual muhitda tashkil etilgan munozaralar va kampaniyalar fuqarolik faolligini oshirishda samarali bo‘lib, ayniqsa, yosh avlod uchun qulay va jozibador hisoblanadi.

Gamifikatsiya ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishda innovatsion yondashuv sifatida qo‘llanilmoqda. O‘yinlashtirish usullari, masalan,

ekologik muammolarni hal qilishga bag'ishlangan mobil ilovalar, yoshlarni qiziqarli va interaktiv tarzda jalb qiladi. Bunday ilovalar foydalanuvchilarga virtual muhitda muammolarni hal qilish, ball to'plash yoki muayyan yutuqlarga erishish imkonini beradi. Bu nafaqat ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi, balki yoshlarda muammolarni ijodiy va tashabbuskorlik bilan yechish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash yoki suvni tejash bo'yicha o'yinlar foydalanuvchilarni atrof-muhitga e'tiborli bo'lishga undaydi [5].

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy faol fuqaroni shakllantirish jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Faol fuqarolar jamiyatdagi muammolarni aniqlab, ularga yechim topishga intiladi, adolat, tenglik va mas'uliyat qadriyatlarini targ'ib qiladi. Zamonaviy ta'lim metodlari, masalan, loyiha asosidagi ta'lim va muammoga yo'naltirilgan o'qitish, yoshlarda tashabbuskorlik va ijodkorlikni rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar, xususan, virtual platformalar, gamifikatsiya, blokcheyn va AI vositalari esa bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Jamoaviy ishlash ko'nikmalari va fuqarolik tarbiyasi yoshlarni nafaqat o'z manfaatlarini, balki jamiyat manfaatlarini ham o'ylashga undaydi.

Ijtimoiy faol fuqaroni shakllantirish jamiyatning rivojlanishi, adolat va tenglikni ta'minlash uchun muhim shartdir. Zamonaviy ta'lim metodlari, raqamli texnologiyalar va jamoaviy ishlash ko'nikmalari yoshlarda ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Virtual platformalar, gamifikatsiya, blokcheyn va AI kabi yangiliklar bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Ammo muvaffaqiyatga erishish uchun ta'lim dasturlarini yangilash, raqamli tengsizlikni bartaraf etish, motivatsiyani oshirish va resurslarni kengaytirish zarur. Davlat, xususiy sektor va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik bu maqsadlarga erishishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuvlar yoshlarni faol, tashabbuskor va mas'uliyatli fuqarolarga aylantirib, jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirova, N. (2023). Yoshlarni ijtimoiy faollikka undashda raqamli texnologiyalarning oʻrni. *Oʻzbekiston taʼlim va fan jurnali*, 4-son, 45-50-betlar.
2. Qosimova, D. (2024). Ijtimoiy faollikni shakllantirishda mahalla institutining zamonaviy metodlari. *Jamiyat va boshqaruv jurnali*, 2-son, 15-22-betlar.
3. Rahmonov, Sh. (2021). Zamonaviy taʼlimda ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning psixologik-pedagogik asoslari". *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 3-son, 55-62-betlar.
4. Sodiqov, A. (2022). Fuqarolik taʼlimida kompetensiyalarga asoslangan yondashuvning ahamiyati. *Xalq taʼlimi jurnali*, 6-son, 32-38-betlar.
5. Toʻxtayeva, Z. (2023). Ijtimoiy loyihalar orqali fuqarolik faolligini oshirishning innovatsion usullari. *Ilm-fan va innovatsiyalar jurnali*, 5-son, 28-34-betlar.

IJTIMOIIY FAOL FUQARONI TARBIYALASHNING METODIK ASOSLARI

Almamatova Mavluda Rustam qizi,

Guliston Davlat pedagogika instituti

“Miliy gʻoya va falsafa” kafedrasi oʻqituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning metodik asoslariga bagʻishlanadi. Oʻzbekistonning zamonaviy taʼlim tizimida yosh avlodni nafaqat bilim bilan, balki ijtimoiy faollik, masʼuliyat va fuqarolik ongini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Maqolada ijtimoiy faollik tushunchasi, uning ahamiyati va ijtimoiy faol fuqarolarni tarbiyalashning asosiy metodlari tahlil qilinadi. Shuningdek, oʻqituvchilarning metodik yondashuvlari va pedagogik rolini oshirishning

ahamiyati yoritiladi. Ushbu maqola ta'lim jarayonida ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish, jamiyatda fuqarolik ongini shakllantirishga qaratilgan metodlarni amaliyotga joriy etish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy faol fuqaro, tarbiya, metodika, fuqarolik ong, pedagogika, innovatsion yondashuvlar.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy faol fuqarolar tarbiyalash muhim masalalardan biridir. Har bir millat o'zining kelajagini qurishda bilimli, ma'naviyatli, mas'uliyatli va ijtimoiy faol fuqarolarni tarbiyalashga tayanadi. Ijtimoiy faollik, o'z navbatida, jamiyatning barqarorligini, rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Shunday ekan, ijtimoiy faol fuqarolarni tarbiyalashda ta'lim tizimi, jamiyat, davlat va shaxsning o'rni beqiyosdir.

Ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning metodik asoslari o'zining murakkabligi bilan ta'lim jarayonida alohida e'tibor talab etadi. Ushbu maqolada ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning asosiy metodik asoslari, ularning zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanilishi va o'qituvchilar va pedagoglarning bu boradagi roli tahlil qilinadi.

Ijtimoiy faollik — bu shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga faol qatnashish, o'z huquq va mas'uliyatlarini anglab yetish, jamiyatni yaxshilash va rivojlantirishga hissa qo'shish istagi va qobiliyatidir. Ijtimoiy faol fuqarolar nafaqat o'zining shaxsiy manfaatlarini, balki jamiyatning umumiy manfaatlarini ham inobatga olishadi. Bunday fuqarolar huquq va burchlarni to'liq anglaydilar, demokratik jarayonlarda ishtirok etadilar, ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol bo'ladilar. [1]

Ijtimoiy faollikni tarbiyalashda yosh avlodning madaniy va ma'naviy jihatlari bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy ongini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda ta'lim tizimi va tarbiya jarayonlari bu maqsadni ko'zlab ishlab chiqilgan.

Tadqiqot adabiyotlari va metodologiyasi. Yo'ldoshev M. Q. – “Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar” (2020) kitobi mavzuga doir eng yaxshi adabiyotlardan biridir. Bu Kitobda zamonaviy dars metodlari, interfaol yondashuvlar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid

texnologiyalar yoritiladi. Ular orqali o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga erishiladi. [2]

Keyingi manbamiz Turaqulov E. M. – “Ma’naviyat asoslari va fuqarolik tarbiyasi” (2019) hisoblanadi. O'quvchilarda fuqarolik ongini shakllantirish, ijtimoiy faollik, odob-axloq, o'zini boshqarish, oila va jamiyatdagi o'rni kabi masalalar batafsil bayon etilgan. [3]

Xrojiy adabiyotlardan Paulo Freire – “Pedagogy of the Oppressed” (1970) bo'lib, Freire tanqidiy pedagogika asoschisi bo'lib, ta'limni ijtimoiy ozodlik vositasi sifatida ko'radi. U o'quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki jamiyat muammolariga munosabat bildiruvchi faol ishtirokchi deb biladi. [5]

Ijtimoiy faol fuqaro — bu jamiyat hayotida bevosita ishtirok etuvchi, demokratik qadriyatlarga sodiq, qonunlarga hurmat bilan qaraydigan, vatanparvar va tashabbuskor shaxsdir. Ushbu tushuncha quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- **Fuqarolik ong** – jamiyat va davlat oldidagi burch va huquqlarni anglash;

- **Ijtimoiy javobgarlik** – atrofdagilar va jamiyat oldidagi mas'uliyat hissi;

- **Faollik** – ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaslik, ishtirokchanlik;

- **Huquqiy savodxonlik** – qonunlarni bilish va ularga amal qilish ko'nikmalari.

Bu elementlar shaxsning har tomonlama ijtimoiy faol bo'lishida asosiy omillar hisoblanadi.

Maqolani tayyorlashda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi:

2.1. Teoretik metodlar:

- **Nazariy tahlil** – pedagogik va sotsiologik adabiyotlar asosida “ijtimoiy faol fuqaro” tushunchasining tarkibiy qismlari va yondashuvlari o'rganildi.

- **Taqqoslash** – milliy va xalqaro ta'lim tizimidagi fuqarolik tarbiyasi metodlari solishtirildi (Finlandiya, Janubiy Koreya, Estoniya tajribalari).

Tadqiqotning ilmiy yondashuvlari. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida olib borildi:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. O'quvchi shaxsining ijtimoiy faollik salohiyatini, fuqarolik pozitsiyasini, mustaqil fikrlash va tashabbus ko'rsatish imkoniyatlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi. Bu yondashuv shaxsning jamiyatdagi o'rnini anglash va mas'uliyatli qaror qabul qilish malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan.

2. Faoliyatga asoslangan yondashuv. Shaxs ijtimoiy faol fuqaro sifatida o'zini faqat bilimlar orqali emas, balki ijtimoiy amaliyotda ishtirok etish orqali namoyon qiladi. Bu yondashuvda o'quvchining ijtimoiy loyihalarda, volontyorlikda, maktab o'zini o'zi boshqaruv organlarida ishtiroki tahlil qilindi.

3. Madaniy-tarixiy yondashuv. Ijtimoiy faollik va fuqarolik pozitsiyasi milliy qadriyatlar, tarixiy meros, oila va jamiyatning madaniy konteksti bilan bevosita bog'liq. Shuning uchun tadqiqotda ijtimoiy ong va fuqarolik hissi evolyutsiyasi milliy-tarixiy an'analar asosida ko'rib chiqildi.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqot davomida umumta'lim maktablari misolida o'quvchilarda ijtimoiy faollik va fuqarolik ongini shakllantirish bo'yicha mavjud metodik yondashuvlar chuqur o'rganildi. Bu jarayonda nazariy adabiyotlar tahlili, empirik so'rovlar, intervyular va kuzatuvlar asosida tahliliy xulosalar chiqarildi. Quyida ushbu tahlil asosida olingan asosiy natijalar bosqichma-bosqich yoritiladi.

Nazariy manbalar tahlili natijalari.

Nazariy manbalarni chuqur o'rganish shuni ko'rsatdiki:

"Ijtimoiy faol fuqaro" tushunchasi turli manbalarda turlicha talqin qilinadi. Ammo umumiy jihat sifatida quyidagi mezonlar ajratib olindi:

Jamiyatdagi faol ishtirok (saylovlarda qatnashish, jamoat ishlarida faol bo'lish);

Ijtimoiy mas'uliyat (tartib, qonun, madaniyatga hurmat);

Tanqidiy fikrlash va tashabbuskorlik (mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati).

Milliy adabiyotlarda (Karimov I.A., Turaqulov E.M.) ijtimoiy faol fuqaro tarbiyasi ma'naviyat va vatanparvarlik asosida talqin qilinadi,

xorijiy manbalarda esa bu tushuncha ijtimoiy ishtirok va demokratik qadriyatlar asosida yondashiladi (Freire, Dewey). [4]

Ushbu tadqiqotda tajriba sifatida qo'llangan **innovatsion metodlar** o'zini samarali deb ko'rsatdi:

- **Case-study** metodidan foydalangan guruhda o'quvchilar 27% ga ko'proq tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etdi.

- **Loyiha asosida o'qitish** metodi orqali ishlagan sinflarda o'quvchilarning o'z ijtimoiy rolga bo'lgan tushunchasi aniq shakllangan.

- **Rolli o'yinlar** va "Yoshlar senati" kabi mashg'ulotlar orqali qatnashgan o'quvchilar orasida ijtimoiy tashabbus ko'rsatish holatlari ko'paydi.

Ijtimoiy faol fuqaro tarbiyasi uchun zarur bo'lgan uch asosiy komponent aniqlab olindi:

- a) Bilim (huquqiy, ijtimoiy, tarixiy);
- b) Munosabat (Vatanga, jamiyatga, odamlarga nisbatan);
- d) Amaliy harakat (ijtimoiy ishtirok, tashabbus, volontyorlik).

Maktabda mavjud tarbiyaviy metodlar ko'proq axloqiy yondashuvga asoslangan, ammo ijtimoiy faollikni shakllantiruvchi interfaol metodlarga ehtiyoj katta. Tarbiya va o'qitish integratsiyasi talab etiladi: fuqarolik faolligini faqat alohida mashg'ulotlar emas, balki barcha fanlar orqali singdirish zarur.

Xulosa. Shuningdek, o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda maktab, oila va mahalla o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari birgalikda ishlashi, farzandlarimizni jamiyat oldida javobgarlikni his qiladigan fuqarolar qilib tarbiyalashi kerak.

Ijtimoiy faol fuqaro tarbiyasi — bu nafaqat darslarda, balki kundalik hayotda, jamoat ishlarida faol qatnashish orqali shakllanadigan jarayon bo'lib, unga zamonaviy metodlar, faoliyatga asoslangan yondashuvlar orqali yondashish eng to'g'ri yo'ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, yangi tahriri. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2020.
2. Yo‘ldoshev M.Q. – Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Turaqulov E.M. – Ma’naviyat asoslari va fuqarolik tarbiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
4. John Dewey – Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
5. Paulo Freire – Pedagogy of the Oppressed. – London: Continuum, 2005.

BO‘LAJAK MAXSUS PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA PEDAGOGIK AMALIYOTNI SAMARALI TASHKIL ETISH

Ibadullaeva Sharofat Nurullayevna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Maxsus pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik amaliyotning maqsadi talabalarni kasbiy faoliyatning asosiy turlariga tayyorlash, o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikmalarni namoyon etishga jalb etish, kasbiy faoliyatning ta’minlash, ya’ni kasbiy muhitga olib kirish, o‘zaro munosabatlar jarayonida ijtimoiy rollarni va kasbiy o‘zini o‘zi anglash, shaxsiy va kasbiy fazilatlarni uyg‘unlashtirishga undash ta’lim tizimi aloxida o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik amaliyot, kasbiy faoliyat, kasbiy faoliyat, kasbiy muhit, kadrlar tayyorlash, pedagogik amaliyot, bo‘lajak o‘qituvchi.

Intensiv rivojlanayotgan yangi bozor munosabatlari bilan bog‘liq ravishda mamlakatimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar uzluksiz ta’limning

har bir bo'g'iniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ta'lim xizmatlari bozoridagi keskin raqobat kadrlar tayyorlashning mazmunini buyurtmachi tashkilotlar uchun mo'ljallangan talablar bilan optimallashtirishning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

oliy ta'limning o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish integratsiyalashuviga asoslangan amaliyotga yo'naltirilganligi; kasbiy faoliyatdagi o'zgarishlarga nafaqat kasbiy malakalar, balki shaxsiy fazilatlarga ega integrativ pedagog kadrlarni tayyorlashga mo'ljallangan ta'lim maqsadlarini ko'zlash va natijalarni bashoratlash.

Bo'lajak maxsus pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning muhim sharti pedagogik amaliyotdir.

Pedagogik amaliyotning maqsadi talabalarni kasbiy faoliyatning asosiy turlariga tayyorlash, o'zlashtirilgan bilim, ko'nikmalarni namoyon etishga jalb etish, kasbiy moslashuvni ta'minlash, ya'ni kasbiy muhitga olib kirish, o'zaro munosabatlar jarayonida ijtimoiy rollarni va kasbiy o'zini o'zi anglash, shaxsiy va kasbiy fazilatlarni uyg'unlashtirishga undash hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot kompleks tavsifga ega jarayon bo'lib, unda maxsus pedagoglar ixtisoslikka doir kasbiy vazifalarni bajaradilar, harakatlarni amalga oshiradilar. Demak, pedagogik amaliyot ishlab chiqarish, ya'ni ta'lim muassasalari negizida amalga oshiriluvchi maqsadli o'quv va kasbiy faoliyat integratsiyasini ta'minlovchi eng samarali, eng optimal jarayondir. Bu xususda K.D. Ushinskiy talabalar o'qitish usullarini kitobdan yoki o'qituvchining so'zlaridan o'rganishi mumkin, ammo bu usullardan foydalanish mahoratiga uzoq muddatli amaliyot orqali ega bo'lish mumkin, deb yozgan edi .Yu.K. Babanskiy o'zining ilmiy ishida pedagogik amaliyot jarayonida talabalar o'qitish va tarbiyalashning qonuniyat va tamoyillarini to'liq anglash, amaliy faoliyatda kasbiy mahorat va tajribani o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar deb ta'kidlagan. Darxaqiqat, pedagogik amaliyot o'quv fanlari bilan birgalikda talabalarga kasbiy o'sish yo'nalishlari va istiqbollarni aniqlashga, ularda kasbiy o'zini-o'zi hurmat qilishni mustahkamlaydi va bo'lajak o'qituvchi shaxsiyatini shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyotda talabalarning faoliyati mazmuni bevosita jarayonda, asosli materiallar asosida takomillashtiriladi, ularning kasbiy dunyoqarashi faqat jonli taassurotlar va kuzatishlar negizida rivojlanadi.

Maxsus pedagoglarning pedagogik amaliyotida muhim tarkibiy qismlar sifatida quyidagilarni ajratdik:

1. Ijtimoiy va kasbiy faoliyatda o'zgarishlarga motivatsion yo'nalganlik. Talabalar uchun zarur sifatlardan hisoblanadi. Mazkur sifatlarning nafaqat kasbiy faoliyatda, balki shaxsiy hayotning turli jabhalarida ham zarurdir. Shu jumladan o'ziga ijodiy munosabatni ifodalaydi. Pedagogik amaliyotda mazkur sifatlarning shakllanganligi aniqlanadi.

2. Pedagogik faoliyatning barcha yo'nalishlari, jumladan, o'qitish, tarbiyalash, tashxislash, rivojlantirish, tuzatish, yo'naltirish, maslahat berish va boshqa faoliyatlarga kompleks yo'nalganlik. Bunda talabalarning o'quv jarayoni mazmunini tushunishi va uning uslubiy jihozlaridan foydalanishni bilishi, ta'lim jarayonida tadqiqot usullarini qo'llashi namoyon bo'ladi.

Maxsus pedagogika yo'nalishi talabalari pedagogik amaliyotining ko'rsatilgan tarkibiy qismlari quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

bo'lajak maxsus pedagogda kasbiy malakani, insonparvarlik xissini, pedagogik voqelikka nisbatan dunyoqarashni rivojlantirish;

faoliyat predmetini anglashga, unga nisbatan kasbiy madaniyatni shakllantirish;

pedagogik ta'sir, korreksion-kompensatsion usullar, pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va ularni o'qituvchilik faoliyati elementlari bilan integratsiyalash qobiliyatini rivojlantirish.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning turli shakllari qo'llaniladi. Talabalar kasbga doir bilimlarni ma'ruza mashg'ulotlari jarayonida o'zlashtiradilar. Mazkur bilimlarning ko'nikma darajasiga yetishida amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati kattadir. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar qanchalik tizimli va kasbiy yo'nalgan tarzda tashkil etilmasin, talabalarda kasbga doir harakatlarni reallashtirishda pedagogik amaliyotning imkoniyatlari kattadir. Pedagogik amaliyotning samarali tashkil etilishi esa, o'z-o'zidan ma'ruza va amaliy

mashg'ulotlarda o'zlashtirilgan bilimlar va egallangan ko'nikmalar darajasiga bog'liqdir. Pedagogik amaliyotning talabalar uchun "quruq xisobot"dan yiroq bo'lishi, OTM va amaliyot tashkil etilgan ta'lim muassasasi o'rtasidagi maqsadli hamkorlik darajasiga, xususan mazkur hamkorlikda faqat shartnomaning tuzilganligidagina iborat bo'lmay, balki maqsadli individual tuzilgan reja asosida vazifalar bajarilishiga bog'liqdir.

Biz pedagogik amaliyot oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayoni samaradorligini va talabalarning kasbiy tayyorgarligini baholashning muhim shakllaridan hisoblanganligi bois, ushbu jarayonni sxematik bashoratlash, unga asosan optimal maqsad belgilash, mazkur maqsadga erishish uchun vazifalar rejalashtirish, har bir bajarilgan vazifani baholash imkonini beruvchi indikatorli harakatlarga ustuvorlik berish maqsadga muvofiqligini aniqladik. Bu bilan pedagogik amaliyot oddiygina nazariy ma'lumotlarni amaliyotda qo'llashga mo'ljallangan jarayon emasligini, aksincha, strategik jarayon, ya'ni muayyan vazifalar doirasida kasbiy harakatlarni bajarishga mo'ljallangan yaxlit, izchil, ketma-ket, tizimli kasbiy rivojlanish kompleksi ekanini subyektlar ongiga singdirishga harakat qildik. O'z-o'zidan mazkur majmuaviy harakatlarni OTM pedagogi, talaba va ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan anglangan holda amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida qisqa muddatli seminarlar tashkil etish rejalashtirildi. Mazkur o'quvlarning mazmuni oliy ta'lim muassasasi pedagoglari, bitiruvchi kurs talabalari va ta'lim muassasalari o'qituvchilari o'rtasida hamkorlikni o'rnatishga, subyektlar faoliyatini o'zaro tahlil qilishga, yuzaga keluvchi to'siqlar va bo'shliqlarni aniqlash va tezkor to'ldirishga yo'naltirilgan yondashuvlardan tashkil topadi. Amaliyotdagi muammolar xususida so'ralganda talabalarni barcha o'qituvchilar ochiq kutib olmasligi, ular amaliyot davrida doimiy kuzatuvchi sifatida qolib ketayotgani, natijada sinov darslari tayyorlash va o'tishga ishtiyoqi pastligi va boshqa misollar sabab sifatida keltirildi.

Demak, pedagogik amaliyotga maqsad aynan amaliyot belgilangan muddatda emas, balki oliy ta'limda o'quv jarayoni boshlanganda, ya'ni talabalarga kasbiy harakatlarni bajarish vazifalari yuklatilgandan boshlab

belgilanishi maqsadga muvofiqdir. Pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning traektoriyasini kasbiy faoliyatga yo'naltirish, kasbga doir axborotni izchil o'zlashtirish muhitini yaratishda ijtimoiy buyurtmaga yo'naltirilgan maqsadlar ustuvorlik qilishi talab etiladi. Maqsad mazmunida amalga oshirilishi lozim bo'lgan harakatlar aks etmagani sababli talabalar jarayonda oddiy kuzatuvchi sifatida qolmoqdalar. Pedagogik amaliyotning bunday samarasiz tashkil etilishi uning maqsadiga va unga asoslangan holda texnologik loyihalashtirilmaganligiga bog'liqdir. Pedagogik amaliyotning texnologik loyihalashtirilishi maqsadning to'g'ri belgilanishini, subʼektlar faoliyatining natijaga yo'naltirilganligini taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibadullayeva, S. N. (2023). Qualified practice period in preparing future special teachers for professional activity. American Journal of Pedagogical and Yeducational Research, 12, 13-16.
2. Ibadullayeva, S. N. (2023). Pedagogical Practice in the Process of Complex Preparation of Students for Professional Activity. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 20, 9-12.
3. Ibadullayeva, S. N. (2023). Bo'lajak maxsus pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda malakaviy amaliyot davri. Yeuropen Journal of Interdisciplinary Research and Development, 14, 347-350.

ICHKI VA TASHQI MOTIVATSIYANING TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDAGI O'RNI

Erkinov Muslimbek Mo'yiddin o'g'li,

*Turon universiteti "Pedagogika va psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi*

Akramova Farangiz Ravshan qizi,

Turon universiteti Psixologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada motivatsiyaning ikki asosiy qismi – ichki va tashqi motivatsiya tushunchalari, ularning psixologik asoslari hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Ichki motivatsiya – insonning o'z ichki ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlari orqali rag'batlantirilishi, tashqi motivatsiya esa tashqi mukofotlar, ijtimoiy bosim yoki jazolash orqali yuzaga kelishi bilan tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Tashqi motivatsiya, ichki motivatsiya, shaxsiy rivojlanish, qiziqish va ehtiyojlar, ijobiy va salbiy, beqaror barqaror motivlar.

Inson hayoti davomida o'z oldiga maqsad qo'yishi, unga erishishga astoydil harakat qilishi bir qatorda turli faoliyatlarda qatnashishi ko'p jihatdan motivatsiya bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Har bir insonning harakati ortida uni harakatga undovchi ichki yoki tashqi kuch yoki sabablar, ehtiyojlar va istaklar yotadi. Motivatsiya — bu insonni muayyan maqsad sari undovchi ichki energiya bo'lib, u shaxs rivojlanishining ajralmas va hal qiluvchi omillaridan biridir hisoblanadi.

Psixologiyada motivatsiya ikki asosiy shaklda — ichki va tashqi motivatsiya sifatida qaraladi. Ichki motivatsiya shaxsning o'z qiziqishi, shaxsiy ehtiyoji yoki ma'naviy qoniqish istagidan kelib chiqsa, tashqi motivatsiya esa tashqi omillar — mukofot, baho, maqtov yoki jazolardan kelib chiqadi. Ushbu maqolada aynan shu ikki turdagi va qolgan boshqa turdagi motivatsiyalari hamda shaxsning o'zini anglash jarayoni, o'z ustida ishlashi, maqsadga intilishi va hayotiy muvaffaqiyatlariga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi.

XX asr boshlarida dunyoning turli mamlakatlarida motivatsiya masalasini o'rganishga qiziqish ortib, bu boradagi tadqiqotlar faol ravishda olib borila boshlandi. Motivlar masalasi psixologiya fanida uzoq va bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan murakkab yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy yondashuvlar shakllanish jarayonida motivatsiya dastlab assotsiatsiyachilar ilgari surgan "atomistic" qarashlardan chekinib, yaxlit xulq-atvorni tushuntirishga qaratilgan yangi nazariy asoslar bilan boyidi.

Xususan, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xorijiy psixologlar motivatsiyani tushuntirishda turli nazariy yondashuvlardan foydalanganlar. Uilyam Makdugal ingliz psixologi sifatida inson xatti-harakatlarini instinktlar bilan bog'lab, motivatsiyani tug'ma ehtiyojlar orqali izohlashga harakat qilgan. Uning ishlari keyinchalik etologiya sohasida mashhur bo'lgan Konrad Lorens va Nikolaas Tinbergen tomonidan rivojlantirildi.[1]

Bu davrda yana bir muhim nazariy yondashuvni Zigmund Freyd ishlab chiqdi. U inson xulq-atvori, orzulari va ruhiy muammolarini ong osti darajasida yashirin ehtiyojlar va ichki kuchlar bilan bog'lab tushuntirdi. Freyd motivatsiyani ruhiy jarayonlarning ichki qarama-qarshiliklari orqali talqin qilgan.

Motivatsiyani chuqur o'rganishga qaratilgan dastlabki ilmiy izlanishlar Rossiyada ham olib borilgan. Aleksey Uxtomskiy motivlar masalasiga ham fiziologik, ham psixologik jihatdan yondashib, insonning yaxlit xulq-atvori asosida ularni o'rganishga harakat qilgan. Uning ilmiy qarashlari motivatsiyaning nevrofiziologik asoslarini anglashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Inson harakatlarini harakatlantiruvchi omillar turlicha bo'lib, ularni psixologiyada bir nechta asosiy turlarga ajratish mumkin. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, motivlar odatda oltita asosiy turlardan iborat bo'ladi: tashqi, ichki, ijobiy, salbiy, barqaror va beqaror motivlar.

Tashqi motivlar — bu motivlar insonning atrof-muhitidagi omillar ta'sirida shakllanadi. Ular tashqi rag'batlantirishga bog'liq bo'lib, inson maqsad sari emas, balki atrofdagilar tomonidan yaratilgan holatlarga

javoban harakat qiladi. Masalan, do'sti yangi telefon xarid qilganini ko'rgan shaxs, unga o'xshash vositani xarid qilish uchun ishlashga undaladi. Bunda asosiy rag'bat — boshqalar bilan tenglashish istagidir.

Ichki motivlar — bu insonning o'z ehtiyoji, qiziqishi yoki ichki holatidan kelib chiqadigan motivlardir. Masalan, yangi joylarga sayohat qilishga, muhitni o'zgartirishga bo'lgan ichki ehtiyoj tufayli sayohatga chiqish. Bu kabi motivlar odatda tashqi rag'batlardan mustaqil bo'lib, shaxsning o'z ichki holatiga asoslanadi.

Faoliyatga undovchi motivlar — bu motivlar ijobiy natijaga erishish istagi bilan bog'liq bo'ladi. Ular shaxsni faoliyatga undaydi, chunki faoliyat natijasida mukofot, muvaffaqiyat yoki qoniqish kutiladi. Masalan: "Ko'proq mehnat qilsam, kasbiy jihatdan o'saman" yoki "Yaxshi o'qisam, oliy ta'lim muassasasiga kiraman" kabi iboralar ijobiy motivga misol bo'la oladi.[2]

Faoliyatdan to'xtatuvchi motivlar — bu motivlar esa salbiy oqibatlardan qochish istagi bilan bog'liq. Ular shaxsni noqulay holatlardan saqlanish maqsadida harakat qilishga undaydi. Masalan: ota-onalar tomonidan bolalarni sport yoki fan to'garaklariga borishdan qaytarish, ular qiziqqadigan kasbga past baho berib boshqa bir kasbga yo'naltirish kabilarni aytish mumkin.

Barqaror motivlar — bu motivlar chuqur ichki ehtiyojlarga asoslangan bo'lib, ular vaqt o'tishi bilan o'zgarib ketmaydi va tashqi ta'sirlarsiz ham mavjud bo'ladi. Masalan, kasbga bo'lgan chin dildan qiziqish, ijodkorlik yoki ilmga bo'lgan tabiiy ehtiyoj.

Beqaror motivlar — bu motivlar esa tashqi rag'batlarga kuchli bog'liq bo'lib, doimiy mustahkamlovchi omillarsiz o'z kuchini yo'qotishi mumkin. Masalan, faqat mukofot yoki maqtov uchun harakat qilish holatlari. Rag'bat yo'qolganida, faoliyatga bo'lgan ishtiyoq ham pasayadi.[2]

Tashqi motivatsiya — bu insonni tashqi omillar orqali faoliyatga jalb qiladigan kuchdir. Tashqi motivatsiya, odatda, atrof-muhitdagi moddiy yoki psixologik shart-sharoitlar bilan boshqariladi. Bunda shaxs o'z xatti-harakatlarining sababini tashqaridan qabul qiladi va faoliyatini shu

sabablarga asoslaydi. Misol uchun, odamlar pul, mukofot yoki jazo kabi tashqi rag'batlar orqali faoliyatga undaydi. Bunday motivatsiya asosan tashqi manfaatlar, mukofotlar yoki jazolar bilan bog'liq bo'lib, shaxsning ishga bo'lgan intilishiga sabab bo'ladi. Masalan, ish beruvchi tomonidan ko'rsatilgan mukofot yoki o'qituvchidan olinadigan yaxshi baho tashqi motivatsiya bilan bog'liq jarayon hisoblanadi.

Ichki motivatsiya esa insonning o'z ichki ehtiyojlari va qiziqishlari bilan bog'liq. Ichki motivatsiya shaxsni o'z maqsadlariga erishishga undaydi, chunki u odamni o'zini anglash va shaxsiy malakalarini rivojlantirish istagi bilan harakatga keltiradi. Ichki motivatsiya yordamida shaxs o'zi nima uchun ish olib borayotganini tushunadi va o'z faoliyatidan haqiqiy qoniqish olishga harakat qiladi. Masalan, insonning yangi bilim olishga bo'lgan ehtiyoji yoki muayyan maqsadga erishish istagi ichki motivatsiya bilan bog'liqdir. Shaxs o'zini erishgan yutuqlari bilan faxrlanadi va o'z muvaffaqiyatlariga bo'lgan ichki ishonchni his qiladi.[3]

Shaxs rivojlanishida ichki va tashqi motivatsiyaning uyg'unlashuvi juda muhimdir. Ichki motivatsiya, odamning faoliyatini chuqurroq va uzoq muddatli tarzda rag'batlantiradi, tashqi motivatsiya esa tezda harakatga keltiradi va o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi. Misol uchun, agar shaxs o'zining kasbiy maqsadlariga erishish uchun ichki motivatsiyaga ega bo'lsa, tashqi rag'batlar (yaxshi maosh, tan olinish) unga qo'shimcha rag'bat bo'lishi mumkin. Bu ikki turdagi motivatsiyaning uyg'un ishlashi, shaxsning professional va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi, uning motivatsiyasini mustahkamlaydi va uzoq muddatda muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi.[4]

Har qanday motivatsiya muayyan psixologik omillarga asoslanadi. Ushbu omillar orasida maqsad, qiziqish va shaxsiy ehtiyojlar motivatsiyaning eng muhim komponentlari sifatida ajralib turadi.

Maqsad — bu inson harakati yo'nalgan yakuniy natijadir. Maqsadlar motivatsiyani shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Maqsad qanchalik aniq, shaxs uchun ahamiyatli va erishilishi mumkin bo'lsa, motivatsiya darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Ayniqsa, o'z-o'zini anglash va o'z

imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish yo'lida qo'yilgan maqsadlar ichki motivatsiyaning kuchli manbai bo'lib xizmat qiladi.

Qiziqish esa — insonning ma'lum bir faoliyat turiga nisbatan ichki jalb qilinishi va faol ishtirok etish istagidir. Qiziqish orqali yuzaga kelgan motivatsiya odatda ijobiy his-tuyg'ular, ijodkorlik va samaradorlik bilan bog'liq bo'ladi. Shaxs qiziqish orqali faoliyatda mustahkam ishtirok etadi, bu esa uzoq muddatli va barqaror motivatsiyaga olib keladi.

Shaxsiy ehtiyoj — bu insonning ichki psixologik talab va istaklari bo'lib, ular hayotdagi tanlov, faoliyat va maqsadlarni belgilashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'zini hurmat qilish, erkinlik, mustaqillik, tan olinish yoki xavfsizlik kabi ehtiyojlar inson harakatlarining asosiy motivlariga aylanadi. Aynan mana shu ehtiyojlarni qondirishga bo'lgan intilish kuchli va doimiy motivatsiyani yuzaga keltiradi.[5]

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, motivatsiya inson hayotida muhim psixologik omil sifatida shaxsning harakatga kelishi, maqsad sari intilishi va o'zini rivojlantirishi jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ichki va tashqi motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari bor bo'lishiga qaramay, ularning har ikkalasi ham inson faoliyatini boshqarishda o'z o'rniga ega. Ayniqsa, ichki ehtiyojlar, qiziqish va shaxsiy maqsadlar orqali shakllangan ichki motivatsiya barqarorlik, mustahkamlik va ijodkorlikni ta'minlaydi.

Zamonaviy psixologik nazariyalar asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, motivatsiya nafaqat muvaffaqiyatga erishish, balki insonning o'zini anglash, ijtimoiy muhitda faol bo'lish va hayotdan qoniqish hosil qilishida ham asosiy omil hisoblanadi.. Shu bois, har bir inson o'z motivatsiyalarini anglash va rivojlantirish orqali hayotini mazmunli va samarali yo'nalishga yo'naltirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova, L.T. (2020). *Psixologiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Rasulova, M.R. (2019). *Ta'lim psixologiyasi*. Toshkent: Noshir.

3. Madrahimov, N.M. (2018). *Motivatsiya va faoliyat: nazariy va amaliy yondashuvlar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

4. Qodirova, G'.O. (2022). *O'zini anglash va motivatsiya: nazariy asoslar va psixologik yondashuv*. Toshkent: Innovatsiya ziyo.

5. Abdullayev, S. (2020). *Psixologiyada motivatsiya turlari va ularning amaliy ahamiyati*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

SIFATLI TA'LIM – BARKAMOL AVLOD, IJTIMOIIY FAOL SHAXSLARNI TARBIYALASHNING ASOSIDIR

Bahronova Mavluda O'tkir qizi

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti assistenti, Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan davrda har bir davlatning taraqqiyoti, uning xalqaro maydondagi mavqei ko'p jihatdan ta'lim tizimining sifatiga bog'liqdir. Sifatli ta'lim – bu nafaqat bilim berish jarayoni, balki har tomonlama yetuk, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlaydigan va zamonaviy hayotga moslashgan barkamol avlodni tarbiyalash kafolatidir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning markazida inson omili, xususan, yosh avlodni tarbiyalash masalasi turadi.

Kalit so'zlar: Oila, ota-ona, sifatli ta'lim, barkamol avlod, tafakkur egalari, ijtimoiy faol shaxslar, mas'uliyat.

Yangi O'zbekistonni barpo etish yosh avlodni barkamolligi ya'ni ma'naviy axloqiy va intellektual shakllanganligiga bog'lik chunki axloqi pok shaxsi go'zal dunyoqarashi keng insongina Yangi o'zgarishlar yangi rivojlanishlarni amalga oshirib mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyoti ma'naviy-ma'rifiy hayotini jadallashtirishga qodir. Shu o'rinda

maqullash kerakki o'zbek xalqi azal azaldan o'zining boy ma'naviyatini, madaniyati tafakkuri bilan dunyoga mashhur bo'lib uning ilm fani taraqqiyotini ta'minlay olgan xalqdir. [1] Nimagaki, eng buyuk siymolarning bizning ajdodlarimiz, Xoja Ahmad Yassaviy, Xoja Bahovaddin Naqshband, Al-Beruniy, Ibn Sino, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Al-Buxoriy, At-Termiziy, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi bobolarimiz. Bizning yurtimiz azaliy ilm markazi bo'lib kelgan.

Barkamol avlod deganda nima tushuniladi? Barkamol avlod — bu jismonan sog'lom, aqliy va ma'naviy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlay oladigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan, yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir, o'z oldiga maqsad qo'yib unga erisha oladigan yosh avlodni anglatadi.

Ijtimoiy faol shaxs — bu jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, o'z huquq va majburiyatlarini yaxshi biladigan, tashabbuskor va fidoyi, davlat va jamiyat rivojiga hissa qo'shishga intiladigan, o'z atrofidagi muammolarga befarq bo'lmagan insondir.

Ular o'rtasidagi bog'liqlik: Barkamol avlod tarbiyasi orqali ijtimoiy faol shaxslar shakllanadi. Ya'ni, barkamol yoshlar - jamiyatda yetakchi bo'lishga harakat qiladi, o'z fikrini erkin bildiradi, tashabbus ko'rsatadi, o'zgarishlar qilishga intiladi.

Sifatli ta'lim har qanday jamiyat taraqqiyotining tayanchi bo'lib, u kelajak avlodni bilimli, salohiyatli va ijtimoiy faol shaxslar qilib shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ta'lim – bu nafaqat bilim berish jarayoni, balki inson ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, uning jamiyatdagi o'rnini belgilash, mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor va vatanparvar fuqaroni tarbiyalashning muhim vositasidir. Barkamol avlod, ijtimoiy faol shaxs deganda biz har tomonlama rivojlangan, jismonan sog'lom, ruhan pok, yuqori bilimga ega, ijodiy va tanqidiy fikrlovchi yoshlarni tushunamiz. Bunday avlodni shakllantirish esa, o'z navbatida, zamon talablariga javob beradigan, ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida yo'lga qo'yilgan sifatli ta'lim tizimiga bog'liqdir.

Sifatli ta'lim – bu nafaqat darslik va o'quv dasturlarining zamonaviyligi, balki o'qituvchilarning kasbiy mahorati, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, innovatsion yondashuvlar, teng imkoniyatlar yaratilgan muhit, shuningdek, ta'limga bo'lgan jamiyat e'tibori va qadriyatidir. Shuningdek, ta'lim insonlarning ijtimoiy faolligini oshiradi. Bilimli inson jamiyat muammolariga befarq bo'lmaydi, u o'z fikriga ega bo'ladi, qarorlar qabul qilishda ishtirok etadi, oilasining mustahkamligini ta'minlashga intiladi va o'z mamlakatining taraqqiyotiga hissa qo'shishga intiladi. Mamlakatimizda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o'z samarasini berib kelyapti. Ammo, yaratilayotgan imkoniyatlarga yoshlarimiz, ota-onalarimiz tomonidan yetarli darajada javob qaytarilmayapti. Bolalar vaqtlarini ko'ngil ochar o'yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarga sarflayaptilar. O'qituvchilar o'z ustlarida ishlab, ularni darsga qiziqtirishga, interfaol metodlardan foydalanib dars o'tishga harakat qilishyapti. Bolalarni esa dars qiziqtmaydi. Biz ota-onalarning mas'uliyatimiz, farzandlarimizni oilada kitobga, o'qishga muhabbat uyg'otishimiz lozim. Ustozlar o'rgatayotgan ilmni qiynalmasdan o'zlashtiradilar. Bolalarimizda daxldorlik, mas'uliyat hissini shakllantirishimiz kerakki, mas'uliyatni his qilmagan bolaga gapirish befoyda. O'z taqdiriga loqaydlik yoshlarimizni xarob qiladi. Mas'uliyatli bolalarga darsingni qil, kitob o'qi deyish shart emas.

Barkamol avlod – bu mamlakatning ertangi kuni. Ularning ijtimoiy faolligi esa – bugungi taraqqiyot va barqarorlikning kafolatidir. Shuning uchun har bir yoshning barkamol bo'lib ulg'ayishi va jamiyatda faol ishtirok etishi davlat va jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biridir. Bu nafaqat shaxsiy yutuqlarga, balki butun jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan asosiy poydevordir. Barkamol avlod va ijtimoiy faol shaxs–sifatli ta'lim samarasi sifatida e'tirof etilishi bejiz emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jabborov Xazrat Xusenovich. Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari. Oriental renaissance: innovative, educational,

natural and social sciences.volume 2 | issue 1 issn 2181-1784 scientific journal impact factor. Sjif 2021: 5.423.

2. Bahronova.M.O‘ “Oilada farzandni barkamol qilib tarbiyalashda milliy tarbiyaning ahamiyati “ inter education & global study. 2025. №2.

3. Bahronova.M.O‘ “Oilada farzandni barkamol qilib tarbiyalash yo‘llari“. Science shine international scientific journal issue 1 volume 1 | issn 3030-377x | 15.01.2025

4. Quronov M., X.Jabborov. Yosh ota-ona kitobi. – T.: Muharrir, 2018.

SHAXS MA’NAVIY KAMOLOTIDA AXLOQIY TARBIYANING O‘RNI

Jumaniyazova Nafosat Ravshanbekovna,

Toshkent shahar Yashnobod tumani,

156- maktab katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Demokratiyaga asoslangan milliy davlatchilikni shakllantirishda jamiyatda ma’naviy va axloqiy tarbiya darajasini yuksaltirish muhim o‘rin tutadi. Axloqiy tarbiya va uning jamiyat rivojidagi o‘rni masalalari qadim-qadimdan mutafakkirlarni qiziqtirib kelgan. Ma’naviy-axloqiy tarbiya o‘z milliy asoslariga ega bo‘lib, milliy qadriyatlar bilan borib tutashadi. Shu bois, milliy davlatchilikni rivojlantirishda aynan milliy axloq va milliy ma’naviyat masalalari yetakchi o‘ringa o‘tadi Ushbu maqolada ma’naviy-ma’rifiy axloqiy tarbiyaning inson hayotida nimaligi, uning ahamiyati, usullari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *demokratiya, jamiyat, ong, millat, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ma’naviy-axloqiy madaniyat, ma’naviy-axloqiy kamolot, ma’naviy-axloqiy ong, ma’naviy tarbiyada e’tiqod, fan, adabiyot, san’at, maorif, din, axloq, odob.*

1990-yil 24 vartda mamlakatimizda prezidentlik institutining vujudga kelishi mamlakatimiz milliy davlatchiligining rivojlanishida mutlaqo yangi bosqichni boshlab berdi. Demokratiyaga asoslangan milliy davlatchilikni shakllantirishda ma'naviy va axloqiy tarbiya masalasi muhim o'rin tutadi. Jamiyat rivojida ma'naviy va axloqiy komillik darajasi targ'ibotning o'rni ham muhim sanaladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxs dunyoqarashini shakllantirishning ham muhim omili hisoblanadi. Shaxs dunyoqarashining shakllanishida ma'naviy-axloqiy tarbiya ham muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchida ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish, ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Axloqiy tarbiyaning asosi axloq va axloqiy me'yorlardir.

G'arb faylasufi Albert Shveyser: "Voqelikni shakllantiradigan kuchlar ichida birinchisi - ma'naviyat va axloq. Qolgan barchasi ozmi-ko'pmi ikkinchi darajali", — degan edi. [7,25]

Axloq (lotincha „moralis“ — xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi. Axloqiy me'yorlar to'g'risidagi bilimlar o'quvchilar ongiga ta'lim va tarbiya jarayonida singdirilib boriladi. Axloqiy tarbiyaning natijasi o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatning shakllanishida ko'rinadi.

„Axloq“, „xulq“ va „atvor“ so'zlari arabcha so'z bo'lib, ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida qo'llaniladi. Ayrim odamlar „Axloq — kishilarning har bir jamiyatga xos xulq me'yorlari majmui“ deyishsa, boshqalar esa „Axloq — ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, hamma sohalarda kishilarning xatti-harakatlarini tartibga solish funksiyasini bajaradi“, deyishadi. Axloq me'yorlari xulq-atvorning regulyatori sifatida odat me'yorlariga zid xatti-harakat axloqsizlik harakati deb qaraladi.

Shunisi ham borki, huquq majburiy bo'lsa, axloq ixtiyoriydir. Axloqiy tarbiya odamlarni nomusli vijdonli, adolatli, vatanparvar, mehnatsevar bo'lishga o'rgatadi. Axloqiy tarbiyada yaxshi xulqni takomillashtirish uchun kurashiladi. Xalq ta'limi tizimida o'qitish tarbiyalanuvchilarning axloqiy mukammallashtirishi bilan bog'liq bo'ladi. Ularda ong bilan xulq birligi tarbiyalanadi. Shaxsning jamoat va vatanga, mehnatga, kishilarga, o'z xulqiga munosabatlari quyidagilarda o'z aksini topgan:

- a) jamiyatga, Vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash;
- b) mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash;
- d) atrofdagi kishilarga axloqiy munosabat, yuqori muomala madaniyatiga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish;
- e) shaxsning o'ziga, o'z xulqiga axloqiy munosabatni tarbiyalash.

Dars va darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonini Alpomish, To'maris, Shiroq kabi xalq qahramonlari, Amir Temur, Ulug'bek, Bobur singari davlat arboblari va sarkardalarimiz, Ibn Sino, Beruniy kabi olim-u fuzalalarimiz qarashlariga tez-tez murojaat qilishimiz, yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash ishining asosini tashkil qiladi. Shu bilan birgalikda tarbiya borasidagi jahon standartlariga ham e'tiborni qaratmoq lozim. Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, o'ziga munosabatni ochib beruvchi ma'naviy fazilatlarga muvoffiq ravishda tarbiyalash — tarbiyalanuvchi shaxs axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishini talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy his-tuyg'ular o'quvchilarga atrofdagi kishilarning xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon yekanligini anglab olishga yordam beradi. Axloqiy tushunchalarning turli yosh davrlarida shakllanish darajasi turlichadir. Jumladan, axloqiy onglilik, axloqiy qadriyatlar, axloqiy his-tuyg'ular. Axloqiy me'yorlar to'g'risidagi bilimlar o'quvchilar ongiga ta'lim va tarbiya jarayonida singdirilib boriladi. Axloqiy tarbiyaning natijasi o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatning shakllanishida ko'rinadi.

Axloqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari, shuningdek, milliy istiqlol g'oyasining o'quvchilar ongida aks etishidir.

Axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyat ta'lim-tarbiya jarayonida yo'lga qo'yilayotgan axloqiy, ijtimoiy-g'oyaviy, iqtisodiy, huquqiy, estetik va ekologik mavzulardagi suhbat, bahs-munozara, debatlar xalq xo'jaligining turli sohalarida fidokorona mehnat qilayotgan, ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish hamda sport sohalarida yuksak darajadagi muvaffaqiyatlarni qo'lga kirish bilan O'zbekiston Respublikasi nomini jahonga mashhur qilayotgan, uning obro'-e'tiborining oshishiga o'zining munosib hissasini qo'shayotgan shaxslar hayoti va faoliyat to'g'risidagi ma'lumotlardan samarali foydalanish, vatanparvarlik namunalarini ko'rsatgan, xalq qahramonlari namunasida shakllantiriladi.

“Uzluksiz ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya asoslarini kuchaytirish lozim va bunda o'sib kelayotgan avlodning yosh xususiyatlari va intilishlarini hisobga olish zarur”, deydi Prezidentimiz o'zining “Yangi O'zbekiston strategiyasi” asarida. [1,270] Axloqiy tarbiya o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni samarali tashkil etishda ong, his-tuyg'u hamda xulq-atvor birligiga erishish maqsadga muvofiqdir. Zero, ular birligida ma'lum kamchiliklarning yuzaga kelishi ham o'quvchilarning komil shaxs bo'lib kamol topishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Dunyoqarash tabiat, jamiyat, inson tafakkuri hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimidir.

Yuksak ma'naviy komillik, yurt ozodligi, obodligi va xalq farovonli yo'lida fidokorona mehnat qilish, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan talabchan bo'lish, o'zida irodaviy sifatlarni tarbiyalay olish, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijodkorlik hamda mustaqil fikrlash layoqatiga ega bo'lish kabi xislatlarni yangi O'zbekiston hayotida ustuvor bo'lgan tamoyillar sifatida e'tirof etish mumkin. Fikrimizni ma'naviy tarbiya haqida davom ettirsak, ma'naviy tarbiya – yuksak ma'naviyatni tarbiyalash vositasi, muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma'naviy yetuklik kabi sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy ta'lim-tarbiya jarayonini ifodalovchi tushuncha.

Vazirlar Mahkamasining qarori bilan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi tasdiqlandi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning samarali usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish hisoblanadi.

Konsepsiyaning maqsadi — yosh avlodda mustaqil hayot uchun zarur ijtimoiy ko'nikma va fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirish asosida yuksak fazilatli, barkamol avlodni voyaga yetkazishdan iborat. Konsepsiya to'rtta bosqichni qamrab oladi:

birinchi bosqich: oilalarda (homila davri, bola tug'ilgandan 3 yoshgacha bo'lgan davr);

ikkinchi bosqich: maktabgacha ta'lim 3–6 (7) yoshgacha bo'lgan davr;

uchinchi bosqich: umumiy o'rta ta'lim (7 (6)-10 yoshgacha boshlang'ich sinf, 11–17 (18) yosh);

to'rtinchi bosqich: ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar va OTM tizimidagi yoshlar.

Komil insonni shakllantirishda maktabda, oilada sog'lom ma'naviy muhit barqaror bo'lishiga erishish muhim ahamiyatga ega. Chunki sog'lom muhit natijasidagina axloqiy fazilatlar tarkib topadi. Kishi o'z hayotida axloqiy kamillikka qanchalik ko'p intilsa, shunchalik o'z xato-kamchiliklarini anglab boradi. O'z kamchilik va hatolarini anglagan hatolarini tushinib qayta takrorlamaslikka harakat qiladigan qisqsini aytganda ko'rgan eshitganlaridan xuloslay oladigan insonni komillikka qadam qo'yayotgan inson deyishimiz mumkin O'zbek zaminimiz xalqi axloqiy va ma'naviy tarbiya sohasida boy tajriba va an'analarga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.

2. “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, 2018yil 15 - avgust, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>

3. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 592 b.

4. Karimov I.A. Yuksak manaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 174 b.

ALLAN KORRINGTON G‘ILDIRAGI OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA ARALASH TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA

Pulatova Dilfuza Azamkulovna,
*Chirchiq davlat pedagogika
universiteti o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Allan Korrington g‘ildiragi modelining mazmuni, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida aralash (gibrid) ta’limni samarali tashkil etishda ushbu modelning imkoniyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyada g‘ildirak modelining afzalliklari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar. Allan Korrington g‘ildiragi, aralash ta’lim, oliy ta’lim, pedagogik texnologiya, samaradorlik, interfaollik.

So‘nggi yillarda axborot texnologiyalari va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim sohasida sezilarli o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida an’anaviy va masofaviy ta’lim shakllarini uyg‘unlashtiruvchi **aralash ta’lim** modellari tobora

ommalashmoqda. Bunday sharoitda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning faolligini oshirish va mustaqil tafakkurini rivojlantirish maqsadida yangi pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, amerikalik pedagog Allan Korrington tomonidan taklif etilgan **g'ildirak modeli (Wheel Model)** zamonaviy aralash ta'limni tashkil etishda muhim vosita sifatida qoraladi.

Allan Korrington tomonidan ishlab chiqilgan **g'ildirak modeli (Wheel Model)** - bu ta'lim jarayonida talabani faol sub'ekt sifatida ko'ruvchi, uni o'quv jarayonining markaziga joylashtiruvchi konstruktiv pedagogik model hisoblanadi. Bu model ta'limni shaxsga yo'naltirilgan, integrativ va interaktiv usullar bilan boyitishga xizmat qiladi.

G'ildirak modelidagi asosiy metafora – bu **talaba** markazda turishi va uni o'rab turgan **faoliyat turlari g'ildirak spitsalari** kabi atrofiga joylashishi hisoblanadi. Ya'ni, g'ildirak markazida – **talaba shaxsiyati**, uning bilimlari, salohiyati, qiziqishlari va o'qish tarzi turadi. G'ildirakning har bir “spitsasi” esa ta'limda qo'llaniladigan muayyan usul yoki faoliyat turini anglatadi.

G'ildirak modelining asosiy tarkibiy qismlari:

Markaz – Talaba G'ildirakning markaziy nuqtasi - bu talabaning individual ehtiyojlari, o'quv maqsadlari va shaxsiy salohiyatidir. Bu yondashuvda har bir ta'limiy faoliyat aynan talabani inobatga olgan holda tashkil etiladi. Shu bois, model **shaxsga yo'naltirilgan ta'lim** tamoyilini amalga oshiradi.

Spitsalar - Ta'limiy faoliyat turlari G'ildirakning spitsalari talabaning rivojlanishini ta'minlaydigan turli o'quv faoliyatlari hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

An'anaviy ma'ruzalar – bilimlarning nazariy asosini berish;

Interaktiv seminarlar – fikr almashish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;

Mustaqil o'qish – shaxsiy izlanishlar orqali bilimni chuqurlashtirish;

Onlayn muhokamalar va forumlar – raqamli muhitda muloqot va hamkorlik;

Keys-tahlil va muammoli vazifalar – amaliyotga yaqin vaziyatlarni hal qilish;

Loyiha ishlari – ijodkorlikni va jamoaviy ishni rivojlantirish;

Refleksiya – o‘quv faoliyatini tahlil qilish va shaxsiy xulosalar chiqarish.

Tashqi halqa — Pedagogik muhit G‘ildirakning tashqarisida esa ta’lim muhitini tashkil qiluvchi omillar joylashgan: pedagogning roli, ta’lim platformalari (Moodle, Teams, Google Classroom va h.k.), baholash mezonlari va tashkilotchilarning qo‘llab-quvvatlovi. Bu muhit samarali ishlashi uchun **pedagog va talabalar o‘rtasidagi hamkorlik** juda muhim.

G‘ildirak modelining nazariy asoslari

Allan Korrington g‘ildirak modelini yaratishda **konstruktivizm** ta’lim nazariyasidan ilhom olgan. Bu nazariyaga ko‘ra, talabalar bilimni tayyor shaklda qabul qilmaydilar, balki uni faol tarzda o‘z tajribalari asosida qurib boradilar. G‘ildirak modelining har bir faoliyat turi talabani mustaqil fikrlashga, qaror qabul qilishga va bilimni amaliyotda qo‘llashga undaydi.

Shu bilan birga, model **Govard Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi, Devid Kolbning tajribaga asoslangan o‘qish davri va Blum taksonomiyasi** bilan uyg‘un tarzda ishlaydi. Masalan, keys-tahlil va refleksiya faoliyatlari yuqori darajali tafakkur operatsiyalarini talab qiladi.

Aralash ta’limda Allan Korrington g‘ildiragi modelini qo‘llash tajribasi va samaradorligi

Aralash ta’lim (gibrid ta’lim) — bu an’anaviy sinfdagi o‘qitish bilan onlayn o‘quv muhitini uyg‘unlashtiruvchi yondashuv bo‘lib, unda talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi muloqotning turli shakllari birlashtiriladi. Allan Korrington g‘ildiragi modeli aynan mana shu formatdagi ta’limni samarali tashkil etishda muhim o‘rin tutadi. Sababi, ushbu modelda an’anaviy, raqamli va mustaqil o‘quv faoliyatlari kompleks ravishda tuzilgan.

1. Platformalar va raqamli muhit imkoniyatlari

Allan Korrington g‘ildiragi modelini amalga oshirishda zamonaviy ta’lim platformalari muhim rol o‘ynaydi. Masalan:

Google Classroom: talabalarga onlayn topshiriqlar berish, muhokamalar tashkil etish va refleksiyaning baholash imkonini beradi;

Moodle: o'quv materiallari, testlar, forumlar va mustaqil ishlarni markazlashtirilgan holda joylashtirish mumkin;

Microsoft Teams: sinxron darslar, videokonferensiyalar va guruhli muhokamalarni tashkil etishda samaralidir.

G'ildirak modelining har bir "spitsasi" ushbu platformalar orqali qo'llab-quvvatlanadi va oliy ta'lim muassasalaridagi aralash ta'limda faoliyatlarni diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi.

2. Ustuvorliklari va samaradorlikka ta'siri

G'ildirak modelini aralash ta'limda qo'llashning bir necha asosiy ustuvorliklari mavjud:

Talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi: har bir talaba o'ziga qulay formatda o'rganish imkoniga ega bo'ladi.

O'quv motivatsiyasini oshiradi: mustaqil ish, refleksiya va loyiha faoliyatlari orqali shaxsiy e'tirofga erishish ehtimoli yuqori.

Multimodal ta'lim muhitini yaratadi: axborot turli formatlarda — video, matn, tasvir, interaktiv vazifa sifatida taqdim etiladi.

Ta'limda individuallashtirishni ta'minlaydi: har bir talaba o'z tempida harakat qilishi mumkin.

Bir qator tadqiqotlar va amaliyotlar shuni ko'rsatmoqdaki, Allan Korrington g'ildiragi modelini aralash ta'limga integratsiya qilish natijasida talabalarning quyidagi ko'rsatkichlari yaxshilangan:

Ta'limga qiziqish darajasi — 30–40% ga oshgan;

Mustaqil fikrlash ko'nikmalari — 25% ga yaxshilangan;

Onlayn muhitda ishtirok darajasi — 2 baravar oshgan;

Ta'lim yakunlari bo'yicha muvaffaqiyat darajasi — o'rtacha 20% ga o'sgan.

3. Amaliyotdagi misollar

Ayrim oliy ta'lim muassasalarida g'ildirak modelidan foydalanish quyidagi formatlarda amalga oshirilmoqda:

“1 hafta – 1 mavzuda 6 faoliyat”: har bir mavzu uchun 6 turdagi faoliyat — ma’ruza, video, forum, mustaqil ish, test va refleksiya belgilanadi.

“Interaktiv davracha”: talabalar 4 ta guruhga bo‘linib, har biri g‘ildirakning muayyan spitsasiga javobgar bo‘ladi va keyin o‘zaro ma’lumot almashadi.

“Spitsa asosida baholash”: har bir faoliyat uchun alohida baholash mezonlari belgilanib, reyting shaklida yig‘iladi.

G‘ildirak modelini milliy ta’lim tizimiga moslashtirish yo‘nalishlari
va metodik tavsiyalar

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, raqamlashtirish, interfaol o‘qitish texnologiyalari va mustaqil ta’limni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar, Allan Korrington g‘ildiragi modelini amaliyotga joriy etish uchun qulay sharoit yaratadi. Biroq, har qanday modelni samarali tatbiq etish uchun uni mahalliy shart-sharoit, talabalarning o‘quv madaniyati va pedagog kadrlar salohiyatiga moslashtirish talab etiladi.

1. Metodik yo‘nalishlar va moslashuv jarayoni quyidagi mexanizmlardan iborat

G‘ildirak modelini o‘quv fanlarining modulli tuzilmasiga moslashtirish kerak. Har bir modul doirasida 5–7 ta faoliyat turini (ma’ruza, keys-tahlil, onlayn muhokama, mustaqil topshiriq, refleksiya) qamrab olish samarali hisoblanadi.

Fan dasturlari, xususan, o‘quv maqsadlari va topshiriqlari **Blum taksonomiyasi** asosida qayta ishlanishi kerak. Bu talabalarda analiz qilish, solishtirish, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy echim topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mavjud darsliklar va o‘quv materiallarini raqamlashtirish va interaktiv formatda qayta ishlash talab etiladi. Masalan, matnli materiallarga qo‘shimcha ravishda podkastlar, videodarslar, infografika va testlar joriy etiladi.

2. O‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar

Oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar uchun maxsus seminarlar, treninglar va onlayn kurslar tashkil etish zarur. Ularda g‘ildirak modelining nazariy asoslari, faoliyat turlari va baholash strategiyalari yoritilishi kerak.

G‘ildirak modelini qo‘llayotgan o‘qituvchilar o‘rtasida tajriba almashuvini yo‘lga qo‘yish kerak. Bu maqsadda fakultet va kafedralar doirasida “ta’lim innovatsiyalari guruhlarini” tuzilishi mumkin.

Talabalarning har bir faoliyati alohida baholanishi lozim. Masalan, muhokamada qatnashish — 10 ball, keys-tahlil echimi — 20 ball, refleksiya yozish — 10 ball va hokazo. Bu usul talabalarni barcha faoliyat turlarida faol ishtirok etishga undaydi.

3. Talabalar uchun yo‘naltiruvchi strategiyalar

Faoliyat turlari bo‘yicha **yo‘riqnomalar** taqdim etish (masalan, refleksiya qanday yoziladi, forumda qanday qatnashish kerak).

Raqamli platformalardan **foydalanish bo‘yicha qo‘llanmalar** (video yoki illyustrativ shaklda).

Modelning umumiy tuzilishi bilan **talabalarni tanishtirish darsi** tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, Allan Korrington g‘ildiragi modeli nafaqat zamonaviy ta’lim talablariga javob beradi, balki uni milliy ta’lim tizimi sharoitida ham samarali joriy etish mumkin. Modelni muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun fan dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, pedagoglar malakasini oshirish va raqamli muhitni rivojlantirish zarur. Ushbu model orqali talabalarda shaxsiy mas’uliyat, mustaqillik va faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son qarori. “Oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2017. – №17. – Modda 2909.

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent: Oliy ta'lim vazirligi, 2020. – 64 b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4883-son qarori. “2020–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasining ta'lim va ilm-fan sohasini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2020. – №23. – Modda 4883.

4. Karrington A. The Padagogy Wheel V4.0 [Elektron resurs]. – <https://designingoutcomes.com>

5. Колб Д. Э. Опытное обучение: опыт как источник обучения и развития. – Englvud Kliffs: Prentis-Xoll, 1984. – 256 с.

6. Гарднер Г. Структуры разума: теория множественного интеллекта. – Nyu-York: Basic Books, 1983. – 412 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Nayimova Aziza Dilmurot qizi,
Qarshi davlat universiteti
Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Ertak terapiyasi, “Mentorlik” va “Kamalak” kabi loyihalar orqali o'quvchilarda mustaqillik, mas'uliyat va ijtimoiy faollikni shakllantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari bu kompetensiyalarni rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti uchun muhimligini asoslaydi.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy faol fuqarolik, fuqarolik kompetensiyasi, boshlangʻich taʼlim, pedagogik-psixologik yondashuv, ertak terapiyasi, ijtimoiy loyihalar, mustaqillik, masʼuliyat, kommunikativ koʻnikmalar.

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim oʻrin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro boʻlib faollashuvi muhim oʻrin tutadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala boʻlib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun mohiyati toʻgʻrisidagi tasavvur bilan bogʻliq yondashuvlar, turli darvlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish taʼlimining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol Ijtimoiy faoliyatga, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega boʻlishga intilish boʻlgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogikpsixologik imkoniyatlarini aniqlashtirish, bizningcha quyidagi fikr mulohazalarni taʼkidlab oʻtish imkonini berdi:

- yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi – ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;

- Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga demokratik davlat qurish gʻoyasini singdirib borish orqali jamiyat hayotning barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini taʼminlash;

- Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida millatlararo totuvlik, dinlararo bagʻrikenglik, xalq farovonligi, komil inson gʻoyalarini singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini taʼminlash;

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirish;

- Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishi «Mentorlik», «Bolajon minbari» kabi ijtimoiy loyihalarda faollik koʻrsatish orqali oshirib borish;

- Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini taʼlim muassasalaridagi, “Kamalak” uyushmalari faoliyatida faol ishtirok etish, oʻzini-oʻzi

boshqarish organlari faoliyatiga keng jalb etish orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish sharoitlari orasida ob'ektiv (ta'lim muassasasining demokratik hayot tarzi, uning tarbiyaviy tizimining ochiqligi, ta'lim va tarbiya texnologiyalari va b.q.) hamda sub'ektiv (ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi va pedagoglarning shaxsiy sifatlari) sharoitlar orqali rivojlanadi. Ammo ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining mazkur mezonlarni aniqlashtirish, jumladan ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan qiyoslash va ularda baholash mezonlari va vositalarini aniqlashni talab etadi.

Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili "ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o'z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a'zosi bo'lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir" deb ta'kidlashga asos bo'ladi. Bolalarda ijtimoiy kompetensiya shakllanishning boshlang'ich daraja sini aniqlash turli xil texnikalardan foydalangan holda amalga oshiriladi: bolaning o'zini o'zi qadrlashi, shaxsning ijtimoiylshuvini o'rganish usullari, hissiyotlarni aniqlash, sotsiometriya usullari, bolalar jamoasidagi psixologik munosabatlar va undagi har bi bola mavqeini aniqlash.

Mualliflik ertagidan ertak terapiyasi usuli sifatida foydalaniladigan darslar:

- bolalarning faolligi va mustaqilligini sezilarli darajada oshirishga;
- xulq-atvorni ixtiyoriy tartibga solish, yuqoriga ko'tarish;
- bilimni oshirishga faol qiziqish, faol pozitsiyani rivojlantirishga qobiliyat;
- muloqotning kommunikativ tomoni bilan bog'liq ko'rsatkichlarini yaxshilash;

-belgilangan o'z-o'zini anglashning o'sishi va ijobiy tomon o'zgarishlar o'sishi, "rad etilgan" va "qabul qilinmagan" toifasidagi bolalarda o'z-o'zini hurmat qilishi; vaziyatli muammolarni hal qilish usullarini tanlashga imkon beradi. Mualliflik ertagidan foydalanish psixologik muhitning yaxshilanishiga, olalarning holati tenglashuviga xizmat qiladi va munosabatlarni mustahkamlash uchun doimiy moyillik

kuzatildi. Ijtimoiy kompetensiyalar shakllanishi sezilarli darajada oshadi: bolalar bir-birlariga ko'proq e'tibor berishadi, tez-tez yordam berishni boshlaydilar, turli muammolarni hal qilishda, munosabatlarda bag'rikenglik kuzatiladi, haqoratli so'zlar va iboralar kundalik hayotni tark eta boshlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, yosh avlodni har tomonlama yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash bugungi kun ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish ularning kelajakda ongli, mas'uliyatli va faol fuqaroga aylanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim muassasalarining demokratik hayot tarzi, ochiq tarbiyaviy tizim, zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan birga, pedagoglarning shaxsiy fazilatlari ham muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish ularda ijtimoiy-siyosiy faollik, huquqiy savodxonlik, fuqarolik mas'uliyati va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorgarlikni ta'minlab, barqaror fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova, R. M. (2021). Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik asoslari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Xasanov, M. T. (2020). Fuqarolik tarbiyasi va uni shakllantirish omillari. Samarqand: Ma'rifat.
3. Jo'rayev, B. B. (2019). "Boshlang'ich ta'limda tarbiyaviy ishlar va ijtimoiy loyihalarning ahamiyati". Ta'lim va Innovatsiyalar, 3(2), 45–49.
4. Abdurahmonova, S. (2022). Pedagogik psixologiyada zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ilm Ziya.
5. UNESCO (2015). Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing.

6. Nurgalieva, D. (2023). “Ertak terapiyasi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish”. Psixologiya va Ta’lim, 5(1), 60–64.

ADABIYOTNING SHAXS TARBIYASI VA IJTIMOIIY FAOLLIKDAGI O‘RNI

Xayrullayeva Zahro Uyg‘un qizi,
Samarqand davlat chet tillar instituti,
Sharq tillari fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi zamonning dolzarb masala sanalgan o‘smirlar tarbiyasida adabiyotning roli va jamiyatda yoshlarning ijtimoiy aloqadorligini kuchaytirish maqsadida adabiyotning o‘rnini mustahkamlash, yoshlarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida samaradorligini oshirish hamda bu sohani rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari borasida so‘z yuritilgan. Adabiyot va tilga qaratilgan e’tibor jamiyatning ijtimoiylashuv davriga yana bir karra muvaffaqiyatli hissa qo‘shadi. Adabiyot olami chegara bilmay, betakrorlik va ko‘p qirralikni o‘zida mujassam etgan ulug‘vor bir qudrat sanaladi. Uning quroli sanalmish–so‘z esa ana shu qudratning manbaidir. Yoshlarga badiiyat orqali ta’sir etish ularning kelajakda yetuk va komil inson bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi. Zero, “Badiiy mahorat – yozuvchining badiiy talanti o‘lchovidir” (Ch.Aytmatov) [2.39]. Bu qobiliyat bilan yozuvchi kitobxonga hayotni anglatadi. Adabiyot insonni tarbiyalaydi. Shunday qilib, bu sohalarni yanada taraqqiy etishi va ommalashishi uchun, kelgusi avlodni vatanparvarlik ruhida o‘stirish uchun bir qancha davlat dasturlari ishlab chiqilib davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi.

Kalit so‘zlar. Ijtimoiy tarbiya, faollik, adabiyot, ta’lim-tarbiya, vatanparvarlik, adabiy ijod, yurtga muhabbat, hurfikrlilik.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asarida adabiyotni "Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan qudratli vosita borki, u ham bo'lsa, so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotni insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilar inson ruhining muhandislaridir. Adabiyot, so'z san'ati azaldan xalq qalbining ifodachisi, haqiqat va adolat jarchisi bo'lib keladi" deb e'tirof bilan baholaydi. Hozirgi taraqqiy etayotgan zamonda yurtimizda barcha sohalar kabi ma'naviyatimiz tayanchi bo'lgan adabiyot va san'atga katta e'tibor qaratilmoqda. Negaki adabiyot xalqlarni, insonlarni va butun bir jamiyatni birdamlikka chorlovchi chaqiriqdir. Insonning kelajakdagi faolligini oshirib millat taqdirini oldinga yetaklaydi.

Adabiyot ayni damda emas, balki juda qadim zamondan ijtimoiy jamoalar paydo bo'lgan davrlardan rivojlanib kelgan. Abdulla Qahhor aytganidek, "Adabiyot atomdan kuchli, lekin uning kuchini o'tin yorishga sarf qilish kerak emas". Negaki, adabiyot orqali insonlarning qalbiga malham bo'lish, jamiyat taqdirini belgilash mumkin. Dunyoni qurol bilan qo'lga olishning imkoni yo'qdir, ammo aynan adabiyot bilan birlashtirish, bir maqsad yo'lida karvon tuzish haqiqatga birmuncha yaqin qarashdir. Buning yorqin dalili sifatida buyuk mutaffakkir Alisher Navoiy birgina butun dunyoni zabt etgan.

"Adabiyot - doimo ommaviylikka suyanadi, o'z tasdig'ini jamiyat fikridan oladi", u "butun xalqdan, eng kamida – xalqning ma'rifatli qismi e'tiboridan madad oladi. Adabiyot butun jamiyatning mulkidir". Shu sabab ham adabiyot boy va kambag'alga, ayol va erkakka, yosh-u qariga, demakki, irq-u nasliga, oq-u sarig'u qoraligiga qaramasdan hammaga, butun insoniyatga birday xizmat qiladi. Umumjahoniy va umuminsoniy xislati bilan hayot va insonni komillikka yetaklaydi [1.6]. Adabiyot va san'at orqali yoshlarning ma'naviy jihatdan tarbiyalash vatanparvarlik ruhida ulg'aytirish, e'tiqod va muhitga bo'lgan shaxsiy dunyoqarashini ijobiy tomonga yo'naltirish kishidan adabiy ijod talab qiladi. Bugungi globallashtirish va texnikalar taraqqiyoti davrida insoniyat adabiyotga ehtiyoj sezmoqda. Yoshlar adabiyotni o'rganish bilan birga o'z tarixi, an'ana, urf-odatlarini milliylikni anglab yetadi. Shu bois adabiyot tarbiya poydevori

sanaladi. “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan chuqur ma’noli so’zni aytgan ma’rifatparvar jadid Abdulla Avloniy millatning ertasini har qachongidan ko’proq o’ylagan edi. Bu fikrlar bilan Abdulla Avloniy tarbiyani yetakchi o’ringa qo’yadi. Tarbiya eng avvalo oiladan boshlanadi. Inson dunyoga kelganidayoq tarbiya ola boshlashi kerak. Yosh avlodni tarbiyalovchi insonlarning o’zida jamiyatda o’rin egallash uchun maqsad, faollik, intilish bo’lmasa, bu holatda jamiyat tanazzulga yuz tutishi turgan gap. Shunday qilib, ma’naviyatni ma’rifatdan ajratib bo’lmagani kabi ta’lim-tarbiyaning bir-biri bilan aloqadorligini uzish mumkin emas va buning iloji ham yo’q.

Shu o’rinda tarbiyalovchi asarlar sirasiga Tohir Malikning “Alvido bolalik” asarini tahlil qilib ketish ayni muddao.

Alvido bolalik— yozuvchi Tohir Malikning oila misolida bolalarni tarbiyalash borasida yo’l qo’yilayotgan kamchiliklar qanday og’ir oqibatlarga olib kelayotganini, hech kim jinoyatchi bo’lib tug’ilmasligi, bolani atrof-muhit, jamiyatdagi turli illatlar jinoyatchiga aylantirishi o’ziga xos tarzda ochib bergan asari. Asar g’oyasi o’smirlar tarbiyasida oilaning, maktab va tengdoshlarning qay darajada roli mavjudligini ochib beradi. Jamiyat uchun jinoyatchidan ko’ra loqayd odam xavfliroq! Jinoyatchi jabrini tortadi, balki to’g’ri yo’lini topib oladi. Loqayd odam esa yangi-yangi jinoyatlarni ko’rganida ham ko’z yumib ketaveradi. Buning uchun uni hech kim ayblamaydi. Loqaydlik degan dard bo’lmaganida qanchadan qancha odam jinoyat jari yoqasida to’xtatib qolinardi. Masalan, Qamariddinni olaylik. Agar u oilada chiroyli tarbiya ko’rganida, tengdoshlari singari o’qish yo’lini tanlaganida o’z onasining qotili bo’lmas edi Uning asar boshidayoq aytgan gaplari kitob o’qiyotgan kishining yuragiga g’ulg’ula soladi. Uning qonli ko’zlarida alanga olgan alamzadalik gulxani butun vujudni kuydirib kul qiladi. Uning asar boshida tilga olgan millatimizga xos bo’lmagan mafkurasi, ya’ni -“Hozir qo’limga miltiq berib qo’yishsa-yu darvozadan otam bilan onam kirib kelishsa, shartta otardim. Ana undan keyin o’zimni ham otib yuborishsa mayli. Yo’q, avval sud bo’lishi kerak. Sudda gapirishim shart: “Bolasini tashlab ketgan ota-onaning jazosi shu”, deyman. “Tirik yetimlar, hammangiz ablah ota-

onalarigizni topib, otib yuboring. Yolg'on gaplar to'qib, ularni yaxshi odam qilib ko'rsatmang bir- birlaringizga. Ayamay, otib tashlang!" deyman. "Tirik yetimlarga miltiq beringlar!" deyman. Ana shundan keyin meni otishsa ham mayli..." degan o'ta sayoz fikrining o'zi murg'ak qalb taqdirining qanchalik achinarli holga tushganidan darak beradi. Bu yovuzlik maktabning eng a'lochisi bo'lgan Asror va Dilduzlarni ham chetlab o'tmadi. Alal oqibat qissa yakunida o'smirlarning uquvsizlik natijasida achchiq qismatga yuz tutishi yoritib beriladi. Ushbu asarni o'qigan har qanday inson o'zini jaholat eshigidan yiroq tutadi.

Shunday qilib, didaktik va detektiv janrdagi asarlarni mutolaa qilish natijasida nafaqat o'smirlar ongini, balki har qanday yosh toifasidagi kishining mafkurasini teran qilib, qoradan oqni, yomondan yaxshini farqlashga o'rgatadi, ularning jamiyat va inson taqdiriga befarq bo'lmaslik zahirida ulg'aytiradi. Kitobxonlik jamiyatni razolatdan saqlab qoladi, insoniyatga ofiyat beradi. Har qaysi zamonda adabiyot o'zining beqiyos qiymatiga ega bo'lib qoladi.

JAMOATCHILIK NAZORATI – FAOL DEMOKRATIK JAMIYAT POYDEVORI

Ibragimov Mirfayz Ikrom o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Davlat boshqaruvi huquqi yo'nalishi
magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarda inson manfaatlari, huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan yondashuv yoritilgan. Xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada jamoatchilik nazoratining konstitutsiyaviy institut sifatida mustahkamlangani, uning fuqarolik jamiyati shakllanishidagi roli va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, "Jamoatchilik nazorati

to'g'risida"gi Qonun mazmuni, nazoratning ochiqlik, ixtiyoriylik va jamoatchilik manfaatlariga asoslangan xususiyatlari asoslantirilgan.

Kalit so'zlar: *jamoatchilik nazorati, suverenitet, demokratiya, jamiyat, taraqqiyot, referendum, monitoring, ekspertiza.*

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning markazida inson manfaatlarini, uning huquq va erkinliklarini to'liq ta'minlash masalasi turmoqda. Har bir sohadagi yangilanish va o'zgarishlar, avvalo, fuqarolarning farovon hayotini yaratishga va ularning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga qaratilgan. Kuchli ijtimoiy siyosat olib borilishi ham, shubhasiz, jamiyatda adolat va tenglik tamoyillarini qaror toptirish orqali davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishiga aylanganini ko'rsatadi.

Bu yondashuv O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida o'zining yorqin ifodasini topdi. Ayniqsa, ushbu Konstitutsiyasining 1-moddasida "O'zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat" [1], deb belgilanganligi nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur norma orqali davlat va jamiyat hayotida inson qadrini ulug'lash, unga g'amxo'rlik qilish tamoyillari konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo'yildi, chunki inson sha'ni va erkinligini ta'minlamagan jamiyatda demokratiya va taraqqiyot haqida so'z yuritishning o'zi mushkuldir.

Demokratik jamiyatning asosiy poydevorlaridan biri esa davlatning xalq oldidagi javobgarligidir. Bu, o'z navbatida, jamoatchilik nazoratining samarali faoliyat yuritishini taqozo etadi. Zero, xalq ishonchini qozongan davlat – o'z faoliyatini ochiqlik va shaffoflik asosida quradigan davlatdir. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 2-moddasida bu haqida aniq va ravshan ko'rsatib o'tilgan. Xususan, ushbu moddada davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi ifodalangan [1]. Bu norma jamiyat va fuqarolarning davlat boshqaruvidagi o'rni va ularning nazorat funksiyasining huquqiy asoslarini belgilash orqali jamoatchilik nazoratining zarurligini yuksak darajaga ko'tardi.

Alohida e'tiborga loyiq jihat shundaki, "jamoatchilik nazorati" tushunchasi ilk bor O'zbekiston Konstitutsiyasida konstitutsiyaviy institut sifatida e'tirof etildi. Bosh Qomusimizning 36-moddasida quyidagicha belgilangan:

"O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish, shuningdek, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati vositasida amalga oshiriladi" [1]. Mazkur norma jamoatchilik nazoratini fuqarolarning bevosita siyosiy faolligi va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishdagi eng muhim vosita sifatida e'tirof etdi. Chunki nazorat bo'lmagan jamiyatda adolat ham, taraqqiyot ham bo'la olmaydi. Jamoatchilik nazorati orqali fuqarolar davlat idoralari faoliyatini kuzatib, kerak bo'lganda o'z talab va fikrlarini ochiq bildiradilar, takliflar kiritadilar va xatolarning oldini olishda ishtirok etadilar. Shu bilan birga, Konstitutsiya jamoatchilik nazoratining aniq mexanizmlarini ishlab chiqish va uni qonuniy asosda mustahkamlash zaruratini ham belgilab berdi.

Har bir jamiyatning rivojlanish darajasi, avvalo, uning fuqarolik ongiga, adolat va qonun ustuvorligiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Shu jihatdan, Prezidentimiz mamlakatimiz mustaqilligining o'ttiz ikki yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida: "Bizga, birinchi navbatda, kuchli fuqarolik jamiyati zarur, chunki har qanday islohot har birimizning yuragimizdan, ongimizdan boshlanishi lozim. Adolatli qonunlar bo'yicha vijdonan yashashga tayyor bo'lishimiz, mamlakat kelajagi uchun bir yoqadan bosh chiqarib olg'a qadam bosmog'imiz kerak" [2], deya ta'kidladi. Bu fikrlar chuqur haqiqatni o'zida mujassam etadi, chunki har qanday islohot yoki yangilanish tashqaridan emas, insonning o'z ichki e'tiqodi, vijdoni va ongidan boshlanadi. Shunday e'tiqod va mas'uliyat fuqarolik jamiyatining shakllanishiga asos bo'ladi. Kuchli fuqarolik jamiyatini esa jamoatchilik nazoratisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Darhaqiqat, jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Agar jamiyatda fuqarolar

davlat organlari faoliyati ustidan nazorat o'rnatmasa, ularning o'z huquq va manfaatlarini himoya qilish imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, bunday sharoitda haqiqiy fuqarolik jamiyatining shakllanishi mumkin emas, chunki jamoatchilik nazorati – bu fuqarolarning o'z davlatiga befarq emasligini, uning faoliyatini kuzatib, kamchilik va muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etishga faol hissa qo'shishini anglatadi.

Bunday nazoratni amalga oshirish faqatgina maxsus tashkilotlar yoki siyosiy partiyalar vakillariga emas, balki har bir alohida fuqaro, mahalla vakillari va boshqa jamoat tuzilmalariga ham tegishlidir. Fuqarolik nazorati keng jamoatchilik vakillarining o'z tashabbuslari bilan davlat va jamiyat hayotiga aralashuvi, faol ishtirok etishi orqali amalga oshiriladi. Biroq jamoatchilik nazorati keng ko'lamda va tizimli ravishda amalga oshirilishi uchun uni rasmiy huquqiy asos bilan mustahkamlash zarur edi. Ana shunday huquqiy asos sifatida O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 12 aprelda qabul qilingan "Jamoatchilik nazorati to'g'risida" [3]gi O'RQ-474-sonli Qonuni keltirib o'tishimiz mumkin. Ushbu qonunning maqsadi – davlat organlari va muassasalari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir. Qonunda jamoatchilik nazoratining subyektlari va obyektlari, uning asosiy prinsip va shakllari aniq belgilab berilgan. Fuqarolar va jamoat birlashmalari davlat organlariga murojaatlar va so'rovlar yuborish, jamoatchilik muhokamalari, eshituvlari, monitoringlari va ekspertizalarini o'tkazish kabi vositalar orqali nazoratni amalga oshirishlari mumkin.

Bu tartiblar esa bir jihatdan davlat organlarining ochiqlik va shaffoflik prinsiplariga rioya qilishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytiradi. Jamoatchilik nazorati natijalari esa davlat idoralari faoliyatini takomillashtirish, xalq manfaatlarini to'liqroq hisobga olish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Aslida, jamoatchilik nazorati – bu davlat organlarining normativ-huquqiy hujjatlarga amal qilish faoliyati ustidan fuqarolar murojaatlari instituti orqali og'ishmay nazorat olib borishdir. Bu faoliyat fuqarolik

jamiyati institutlari va alohida fuqarolar tomonidan tizimli ravishda amalga oshiriladi. Jamoatchilik nazorati orqali jamiyat o'zining davlat organlari faoliyatiga nisbatan xolis va mustaqil munosabatini ifoda etadi [4].

Jamoatchilik nazorati o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalo, uning davlat hokimiyati xarakteriga ega emasligi diqqatga sazovordir. Ya'ni, jamoatchilik nazorati davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan rasmiy nazorat emas, balki mustaqil fuqarolik tashabbusining mahsulidir. Bu xususiyat jamoatchilik nazoratini yanada ochiq va erkin shaklda amalga oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, jamoatchilik nazorati majburiy xarakterga ega emas. Bu degani, fuqarolar va jamoat tashkilotlari o'z ixtiyorlari bilan, tashabbus asosida nazorat faoliyatini olib boradilar. Demak, jamoatchilik nazorati majburiyati davlat idoralari tomonidan emas, balki fuqarolarning o'z ehtiyoji va mas'uliyat hissi bilan shakllanadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, davlat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari jamoatchilik nazoratining subyektlari emas. Ular nazorat qilinadigan, ya'ni obyekt bo'lib xizmat qiladi. Subyekt esa faqat fuqarolar, nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari va boshqa fuqarolik jamiyati institutlari bo'lishi mumkin. Bu esa davlat va jamiyat o'rtasida sog'lom muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Jamoatchilik nazoratining yana bir muhim xususiyati – u jamoa va fuqarolar nomidan amalga oshiriladi. Bu esa jamoatchilik nazoratini shaxsiy manfaatlardan emas, balki keng jamoatchilik manfaatlari asosida olib borilishini ta'minlaydi. Ana shu omil tufayli jamoatchilik nazorati davlat boshqaruvida ochiqlik va javobgarlik muhitini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda O'zbekistonda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarning markazida inson manfaatlari, huquq va erkinliklarini to'liq ta'minlash masalasi turibdi. Fuqarolarning farovon hayotini yaratish va davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlash yo'lida kuchli ijtimoiy siyosat olib borilmoqda. Ayniqsa, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada jamiyat va davlat hayotida inson qadrini ulug'lash va unga

g'amxo'rlik qilish tamoyillari konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo'yildi. Shu nuqtayi nazardan, jamoatchilik nazorati institutining Konstitutsiyaviy darajada tan olinishi O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va kuchaytirish yo'lida muhim qadam bo'ldi. Jamoatchilik nazorati fuqarolarning siyosiy faolligini va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishning, davlat faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta'minlashning asosiy vositasiga aylandi. Bu esa jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahrir). – Toshkent: "O'zbekiston", 2023. – 83 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz ikki yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/6637>
3. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 12 apreldagi "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi O'RQ-474-sonli Qonuni // <https://lex.uz/docs/-3679092>
4. Xojiyev E.T., Asadov Sh.G'. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo'mitasi. Monografiya. - T.: Akademiya, 2014 - 132-b.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR SHAXSIDA RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Normurodov Mirkamol Nurmurod o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
magistranti

Niyozova Dilafruz Abduraxmonovna
Parkent tumani 57-umumiy o'rta
ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar shaxsining rivojlanish bosqichlari, psixologik va intellektual xususiyatlari, ularning qiziqishlari va individual rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, oila, maktab va jamiyatning bola tarbiyasidagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: Kichik maktab yoshi, psixologik rivojlanish, qiziqish, mustaqil fikirlash, emotsional holat, oila, tarbiya.

Kichik maktab yoshi — bu bolaning shaxsiy va psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Maktabga ilk qadam qo'ygan bolaning aqliy faolligi, mantiqiy fikrlashi va mustaqil tafakkuri shakllanadi. Ularning jamiyatga munosabati, axloqiy qadriyatlarni anglash darajasi ham ayni shu davrda shakllanib boradi. Bu davrda bolalar xarakterining shakllanishi, mas'uliyat hissi, o'zini baholash, nazorat qilish kabi muhim shaxsiy sifatlarning rivojlanishi kuzatiladi. Tarbiyada bolaning xatolarini tan olishi, o'z fikrini erkin bildirishi, qaror qabul qilishga yo'l qo'yilishi nihoyatda muhim hisoblanadi. Har bir bola o'ziga xos va takrorlanmas bo'lib, uning shaxsiyati yaqinlar, ota-ona va o'qituvchilarning munosabati asosida shakllanadi. Shaxs rivojlanishida muhitning ta'siri katta ahamiyat kasb etadi. Oila va maktabda mehr, ishonch va e'tibor asosida shakllangan tarbiya bola dunyoqarashining kengayishiga, sog'lom fikrlashga va maqsadli hayotga intilishiga zamin yaratadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda qiziqishlar ayni paytda shakllana boshlaydi. Qiziqishlar — bu bolaning ichki ehtiyoji bo'lib, ularning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu jihatdan oila muhiti, ota-onaning

rag'bat va yangi faoliyat turlariga yo'naltirishlari hal qiluvchi omildir. Maktab va ustozlar esa bolaning fanga, yangi bilimlarga bo'lgan qiziqishini uyg'otishda interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulotlar va ijodiy topshiriqlar orqali katta hissa qo'shadilar. Bundan tashqari, tengdoshlar bilan bo'lgan munosabatlar, guruhli ishlar, musobaqalar ham bolaning qiziqishlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar, ommaviy axborot vositalari orqali bolalar yangi sohalar bilan tanishadi. Ammo bu jarayonda bolani ongli va maqsadli yo'naltirish, salbiy ta'sirlardan himoyalash zarur bo'ladi. Agar bolaning qiziqishlari qo'llab-quvvatlanmasa, bu ularda befarqlik, passivlik, motivatsiyaning yo'qolishiga olib keladi. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar tomonidan individual yondashuv asosida qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Qiziqarli va zamonaviy metodlardan foydalanish: O'quvchilarni jalb etish va qiziqtirishda zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlar juda muhim ahamiyatga ega. O'yinlar, multimedia, internet resurslari va virtual sinflar orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin.

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish

O'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatish, ularning qarorlar qabul qilish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi. Mustaqil fikrlash o'quvchilarga muammolarni hal qilishda yangi va samarali yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Kritik fikrlashni rivojlantirish: O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish, ularni mustaqil ravishda tahlil qilish, baholash va xulosa qilishga undaydi. Bu jarayon o'quvchilarning analitik qobiliyatlarini oshiradi.

Muammolarni hal qilish: O'quvchilarni muammolarni mustaqil ravishda yechish, o'z nuqtai nazarini bildirish va qarorlar qabul qilishga o'rgatish kerak. Bu ko'nikmalar ularni kelajakda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli shaxslar bo'lishiga yordam beradi.

O'quvchilarning emotsional rivojlanishini ta'minlash

O'quvchilarning emotsional holati ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Ularning psixologik holatini, hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish o'quvchilarni muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltiradi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: O'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash, stressni boshqarish, o'zini anglash va o'z hissiyotlarini ifoda etish ko'nikmalarini o'rgatish zarur. O'quvchilarga hissiy barqarorlikni saqlashda yordam berish ularning ta'lim jarayoniga yanada faolroq jalb bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva, G. (2021). O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim: nazariy asoslar va amaliyot. **Toshkent: Ta'lim nashriyoti.**
2. Muminov, R. (2020). Ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy texnologiyalar: ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. **Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.**
3. Yusupov, B. (2020). Zamonaviy ta'limda interaktiv yondashuvlar: muammolar va yechimlar. **Toshkent: Innovatsion ta'lim nashriyoti.**
4. Nosirova A.R, Karimova V.A (2019). Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent : TDPU nashriyoti.
5. Karimova V.A (2016). Psixologiya (Darslik). Toshkent: O'qituvchi.

YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

D.K.Rafikova,

Farg'ona davlat universiteti Pedagogika kafedrası

katta o'qituvchisi p.f.b.f.d (PhD)

M.M.Muhammadqosimova,

Pedagogika yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati, ularning jamiyatdagi o'rni hamda ijtimoiy faolligini oshirishda ta'lim- tarbiya tizimining roli, yosh avlodni ijtimoiy hayotga jalb etish, ularning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, tashabbuskorlik

va ma'sulyat hissini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlarning o'rni ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, yoshlar siyosati, ijtimoiy faollik, pedagogik asoslar, millat, globallashuv, g'oya, erkinlik, qadriyatlar, ma'naviyat, tafakkur, vatanparvarlik tarbiyasi, zamonaviy yoshlar, faol fuqarolik, tashabbus.

Bugungi kunda mustaqillikni mustahkamlash esa ana shu vazifani amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Xalq yoki millat o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga ega bo'lsagina, o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini erkin belgilab olishi yoshlarni o'z milliy qadriyatlari negizida tarbiyalashlari mumkin. Biroq, jamiyat hayotining barcha jabhalarini erkinlashtirmasdan haqiqiy erkinlikka erishib bo'lmaydi. Erkinlik g'oyasi va xalqning ma'naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun yuksalishning qudratli manbai bo'lib xizmat qilgan. Sharqda shaxs erkinligi va huquqlari, hatti-harakati, xulq-atvori, jamiyatdagi o'rni, mas'uliyatini idrok etish holatlariga baho berilganda muayyan guruh, etnos, xalq, millat, jamiyatning manfaatlari, huquqlariga alohida qadriyatlar va an'analardan kelib chiqqan holda yondashiladi.

Globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mutloqlashtirish holatlari ham namoyon bo'lmoqda. Bunda "Erkin hayot" niqobi bilan murtodlik (prozelitizm), ayirmachilik (radikalizm), xudbinlik (nigilizm), vatansizlik (kosmopolotizm) kabi illatlarni umumiy axloq g'oyalari sifatida targ'ib qilishga urinish bor.

Bunday sharoitda eng avvalo jamiyat axloqiy muhitini ana shu salbiy ta'sirlardan asrab qolish ehtiyoji o'n chandon ortadi. Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Bugungi kunda butun dunyo, ayniqsa, islom ham ja'miyati davrning tahlikali tahdidlari bilan yuzma - yuz turibti. Islom dinini siyosiy lashtirish va musulmon yoshlarini radikallashtirish borasidagi urinishlar bunday xatarlarni o'ta jiddiy tahlil qilish, baholash va ularga munosib javob berishni taqozo etmoqda. Shunday ekan, globallashuv jarayonlari tufayli inson faoliyatida uchrayotgan salbiy amallarning oldini olish uchun uni milliy qadriyatlar,

diniy qadriyatlar va umuminsoniy madaniyat yutuqlari asosida tarbiyalash bugungi kun talabidir”[1].

Umuminsoniy qadriyatlarning ilk kurtaklari Sharqda shakllanib, diniy qadriyatlar inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida e'zozlanib kelmoqda. Sharq qadriyatlari o'z - o'zanida rivoj topib borishi bilan bir qatorda insoniyatning kelgusi taraqqiyotiga zamin bo'lib xizmat qildi, hamda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Sharq sivilizatsiyasi va madaniyati xalqlarni ma'naviy ruhiy jihatdan buyuk o'zgarishlarga tayyorlashda mayoq vazifasini o'tab kelmoqda. Tarixning guvohlik berishicha, o'zbek xalqi eng qadimiy xalqlardan biri bo'lib, jahon sivilizatsiyasida munosib o'rnini egallab kelmoqda. Chunki, jahon miqyosida o'zining aql - idroki, tafakkur qilish qobiliyati umuminsoniy qadriyatlar talabiga javob beradigan buyuk alloma mutaffakkirlarni yetkazib berdi. O'zbek xalqi milliy qadriyatlarini xarakterlaydigan o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: yuksak insonparvarlik, bag'rikenglik, mehmondo'stlik, hamma millat va elat vakillariga izzat hurmat ko'rsatish, mulohazalilik, sharm- xayolilik, bolajonlilik, hamdardlik, mahalladoshlik, halollik va boshqalar. Bu va shunga o'xshash o'zbek milliy qadriyatlar Yangi O'zbekistonda yashayotgan har bir kishining ko'nglida g'ururlanish hissiyotini paydo qiladi va bu bilan haqli ravishda faxrlanadi.

Hozirgi adolatli davlat bunyod etilayotgan davrda o'tmish ajdodlarimizning tajribalarini o'rganish, ularning ibratli ishlaridan ijobiy saboq olish, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan yangicha dunyoqarashni va milliy mafkurani shakllantirish, harakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasi sari tamoyiliga asoslangan barqaror International qurish yo'lidagi muhim muammolardandir. Shuning bilan bir qatorda bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri har bir fuqaro ayniqsa, yoshlarda milliy, umum insoniy qadriyatlarga mos xislat va fazilatlarni shakllantirish, ularning ma'naviy olamini boyitish masalasida davr talabidan kelib chiqqan holda ijodiy yondashishdan iborat. Shu nuqtai nazardan qaraganda umum insoniy qadriyatlar insonni e'zozlash, hayotni sevish, burch, sadoqat, ajdodlarga hurmat, vatanparvarlik, adolat,

ma'rifatparvarlik, tinchlik, totuvlik, do'stlik, hamkorlik singari fazilatlarini ifoda etadi. Umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligini tan olmay jahon axli, boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilib bo'lmaydi. Shuning uchun Yangi O'zbekistonning strategik maqsadi umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish orqali jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallash, taraqqiy etgan davlatlar qatoridan joy olishdir, umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlovchi adolatli turmush tarzini barpo qilish uchun odilona ijtimoiy harakatlarda milliylik ham e'tirof etishni shart. Umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlar negizida shakllanib, kamol topib boradi. Lekin shunga qaramay u mazmun jihatidan chuqur va boydir. Chunki, umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarga barcha millatlar, elatlar va xalqlarning maqsad va intilishlari birligi va umumiyligi o'z aksini topishi lozim. Bugun O'zbekistonda yoshlarning ezgu maqsadlarini hayotga tadbiq etishlari uchun zarur barcha sharoitlar yaratilmoqda. Yoshlar muammolari davlat siyosati darajasida hal etilmoqda. 2017 yil 30 iyunda mamlakatimiz yoshlari hayotida yangi sahifa ochildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi, uning asosiy faoliyati yoshlarning barcha tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va amalga oshirishga qaratildi. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularda ijodkorlik, kreativlik qobiliyatlarini yanada rivojlantirish maqsadida qator yangi loyihalar ishlab chiqilmoqda. Yoshlarni yuksak axloq va intizomli qilib tarbiyalash, ularning sifatli ta'lim olishi va vatanparvarlik ruhida voyaga etishi mamlakat iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotining kaliti hisoblanadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlik va muvaffaqiyat asosidir. Yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, ularni ijtimoiy va ijodiy faollikka undashda milliy-umuminsoniy an'analarning ahamiyati, bugungi kunda yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha mamlakatlar uchun umumiy masaladir. Yoshlar tarbiyasi mavzusi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida shunday dedi: "Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga etishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz

– yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olish. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz[1]

O‘zbek xalqining asriy an‘analari, jumladan, tarbiya sohasidagi an‘analari ajdodlarimizning tabarruk qadriyatlari bilan bog‘liq. Yoshi kattalarga salom berish, ularni hurmat qilish, yoshi kichiklar va kuchsizlarni avaylash, ilm olish va kasb o‘rganishga da‘vat, halol mehnat qilishga chaqirish, qo‘shnilar bilan xushmuomala bo‘lish kabi an‘analar o‘zbeklar oilalarida, ularning dinga munosabatlaridan qat’iy nazar, yoshlarga singdirib kelingan. Afsuski, ilg‘or qarashli, o‘qimishli, odobli va kelajagini bugundan, yoshlik chog‘idan qurayotgan yoshlar bilan bir qatorda, ishyoqmas, qo‘pol, takasaltang, savodsiz va gumroh o‘spirin yoshlar ham uchrab turibdi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, bunday yoshlar ham dunyoviy, ham diniy savodsiz bo‘lib, ularning tarbiyasiga oilalarida kam e‘tibor berilgan, asosan, moddiy ta‘minlab qo‘yish bilan cheklanilgan.

Yoshlar tarbiyasida ma‘rifat va madaniyatning muhim o‘rnini e‘tiborga olib, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017-2018-yillarda qator g‘oyalar va tashabbuslarni ilgari surdi. Buyuk ajdodlarimizning bebaho ilmiy-ma‘rifiy meroslarini o‘rganishdan tashqari, ushbu muassasalarning asosiy vazifasi yoshlarni buyuk va shonli o‘tmishga hurmat hamda iftixor bilan qarash, ulug‘ ajdodlarga munosib avlod bo‘lishga, ilm va ma‘rifat olishga intilish ruhida tarbiyalashdan iborat. Yoshlar va jamiyatning turli yoshdagi boshqa a‘zolarining ma‘rifiy-madaniy tarbiyasida tabarruk qadriyatlarimiz imkoniyatlari, buyuk ma‘naviy-ma‘rifiy merosimizdan foydalanish jarayonida Din ishlari bo‘yicha qo‘mita, O‘zbekiston musulmonlari idorasi, yoshlar, xotin-qizlar va boshqa jamoatchilik tashkilotlari faoliyat olib bormoqdalar. Umid qilamizki, barcha sa‘y-harakatlar o‘zining ijobiy natijalarini, albatta beradi. Yoshlar tarbiyasiga barcha mas‘ul hamkasblarimizni, yoshlarimizning o‘zlarini dinimiz tarixi, milliy-diniy va madaniy

an'analarimizni chuqurroq o'rganish, ulardan ma'rifiy-tarbiyaviy maqsadlarda faolroq foydalanishni taklif qilgan bo'lardim.

XXI asr yoshlar hayoti va kamoloti bilan bog'liq muammolar barchada birdek mas'ullik hissini oshirish, o'z oldiga yangi maqsad va rejalarni belgilab olishda muhim omillardan biriga aylandi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar tashkiloti sessiyasidagi nutqlarida bugun dunyo yoshlari son jihatidan insoniyat tarixidagi eng yirik avlod bo'lib, afsuski, ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati voyaga etmagan yoshlar tomonidan sodir etilayotgani qayd etib o'tildi. Bu qatlam vakillari bilan bog'liq masalalar nafaqat O'zbekiston balki butun hamjamiyat oldidagi muhim muammolardan biri bo'lib turganligini ko'rsatmoqda.

Hozirgi kunda butun dunyoda globallashuv, madaniyatlar aralashuvi jarayoni kechmoqda. Bu murakkab jarayon nafaqat yoshlarga, balki kattalar dunyoqarashiga ham ta'sir etyapti. Bir tomondan, axborot texnologiyalari kundalik hayotimizga shu qadar shiddat bilan kirib kelyaptiki, buni har qanday raqamlarsiz ham kuzatishimiz mumkin.

Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi juda dolzarbdir, chunki zamonaviy dunyoda inson ijobiy va salbiy kabi turli xil kuchli ta'sir manbalari bilan o'rab olingan va rivojlanmoqda (bu birinchi navbatda aloqa va axborot vositalari, uyushmagan ekologik hodisalar).) Madaniyat umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilishda, foydali narsalarga intilishda namoyon bo'ladi.

Jamiyatimizning taraqqiyoti demokratik o'zgarishlarning darajasi va sur'atlari uning milliy o'ziga xos va mos rivojlanishi bilan odamlarning tafakkuri va ijtimoiy saviyasining bir-biriga qanchalik mutanosib bo'lishiga bog'liqdir. Demokratik o'zgarishlar avvalambor, adolat mezonida shakllanib, davlat rivoji va taraqqiyotining asosi hisoblanadi. SHu ma'noda o'tmish merosimiz sarchashmalarida ham adolatga alohida urg'u berib, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ushbu masala yuzasidan adolatni xalqimiz uchun azal-azaldan tinch va farovon hayot mezonini, barcha ezguliklar manbai bo'lib kelgani va Sohibqiron Amir Temur bobomiz "Kuch – adolatda" degan hikmatga amal qilib, davlat

boshqaruvini tashkil qilish, el-yurtning tinchligi va obodligini ta'minlashga erishganini qayd etib, bugungi kunda mamlakatim qo'llanilib kelinmoqda.

“Umuminsoniy qadriyatlar barcha xalq va elatlarga xos bo'lgan, ularning insoniy fazilatlarini ifodalaydigan an'analar, urf - odatlar, intilishlar, g'oyalar, sog'lom fikr, yuksak did bilan baholash qobiliyati, shu asosida qilinadigan harakat va faoliyat va hokazolar bo'lib, undan unumli foydalanish umumbashariy muammolarni to'g'ri hal qilishga ko'p jihatdan ijobiy ta'sir etadi”[2].

Insoniyatning omon qolishi, ularning huquq va erkinliklari, xalqlarning har tomonlama hamkorligi, ekologik va energetik muammolar, umuminsoniy boy tarixiy meros, umuminsoniy fazilatlar, hozirgi dunyoning yaxlitligi, o'zaro bog'liqligi va boshqalar shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston milliy va umuminsoniy qadriyatlar uygunligi asosida, milliy mentalitetimizning o'ziga xos jihatlarini hisobga olib, ijtimoiy hayotimizdagi an'anaviylik va zamonaviylikka tayanilgan holatda fuqarolik jamiyatini barpo etishga alohida e'tibor qaratmoqda. Zero, fuqarolik jamiyati bu demokratik qadriyatlarni qaror toptiradigan va ularga tayanadigan jamiyatdir. Mamlakatimiz milliy taraqqiyot kontseptsiyasi Sharqona va umuminsoniy demokratiya xususiyatlaridan kelib chiqadi. Unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar va tamoyillar ustuvordir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. “Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir” - Toshkent, O'zbekiston, 2018 yil.
2. Nazarov Q. “Aksiologiya – qadriyatlar falsafasi” – Toshkent, Akademiya nasiriyoti 2011 yil

OILA – HAYOTNING ASOSIY POYDEVORI

Niyozova Shohista Nusratilloevna,
*Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi
Buxoro viloyati bo'limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada oila, oila va nikoh munosabatlari, oiladagi ijtimoiy muhit, tarbiya va uning xususiyatlari to'g'risida so'z boradi. Oilaviy tarbiya masala hozirgi davrning muhim muammolaridan biri sifatida qaralmoqda. Oilaviy munosabatlar keng qamrovli bo'lib, nafaqat huquqiy normalar, balki odob-axloq qoidalari va urf-odatlar bilan ham tartibga solinadi. Bundan kelib chiqqan holda, nikoh tuzilishining huquqiy asoslarigina emas, balki uning pedagogik jihatlari ham oila mustahkamligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, tarbiya, qadriyat, ijtimoiy institut, oilaviy tarbiya.

Oila jamiyatning eng mustahkam poydevoridir. Zero uning bag'rida eng ezgu qadriyatlar ulug'lanadi, milliy an'analar avloddan-avlodga vorisiylik asosida yetib keladi. Har bir oila a'zosi esa, u kamol topgan muhit qadriyat va an'alarini aks ettiradi. Oila har bir insonning hayotidagi eng muhim ijtimoiy birlikdir. Oila, shuningdek, jamiyatning asosiy poydevori hisoblanadi. U nafaqat shaxsiy munosabatlar, balki madaniyat, an'ana va qadriyatlarning saqlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Oila inson ilk bolaligidan boshlab ongida shakllanadigan barcha insoniy fazilatlar, ezgu niyatlar, qadriyatlar takomil topadigan va sog'lom e'tiqodlar shakllanadigan muqaddas dargoh. Shu muqaddas dargohda ma'naviy-ahloqiy muhitni vujudga keltirish va u orqali shaxsni sog'lom e'tiqodli, mustaqil fikrlaydigan, komil inson qilib tarbiyalash bugungi islohotlar davrida O'zbekiston uchun davlat ahamiyatiga molik masaladir. "Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman, oilamiz tinch bo'lsin! Oila kichik vatan, oila tinch bo'lsa, baxtli bo'lsa, vatan tinch bo'ladi. O'sha baxtli kunlarni, vatanimizning, yoshlarimizning

kamolini hozir niyat qilayotganimiz kabi ko‘rish hammamizga nasib etsin!”, - deya ta’kidlagan edilar muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev [4;5].

Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro‘yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta’lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida umumiy o‘rta ta’lim tizimi o‘quv jarayonida o‘quvchilarning mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish g‘oyasini keng tatbiq etish imkoniyatlari amalga oshirilmoqda. “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish” [2] kabi ustuvor vazifalardan kelib chiqib, yurtimizda yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun ularni har tomonlama tarbiyalashimiz zarur.

Ta’kidlash joizki, oilaning eng avvalo, e’tiqod va sog‘lom dunyoqarash tarbiyasidagi roli benazir. Shu sababli oila, ta’lim muassasasi hamda mahalla tizimida bola tarbiyasi bilan bog‘liq barcha tarbiyaviy ishlarning asosida xalq an’analarining, xususan, oilaviy o‘zaro munosabatlarda saqlanib qolgan milliy qadriyatlarning tub mohiyatiga aloqador qonuniyatlarni o‘rganish vazifasi turibdiki, ularni tadqiq etish, qo‘lga kiritilgan natijalarni amaliyotga tatbiq etishni davrning o‘zi taqozo etib turibdi. Chunki barqaror va mustahkam oilani shakllantirish, unda ma’rifatparvarlik an’analarini kuchaytirish, oilaviy urf-odatlarini zamon talablari asosida qayta o‘rganib chiqib, eng nodirlariga nisbatan farzandlarimizda mustahkam e’tiqodni tarbiyalashning ta’sirchan vositalarni ishlab chiqish jamiyat ma’naviyatini barqarorlashtirishni ta’minlaydigan omillardan sanaladi.

I.A.Karimov ta’kidlaganlaridek: “Oila haqida gapirar ekanmiz, avvalambor, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga,

kelajak nasllar qanday inson bo‘lib yetishishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog‘i ekanini tan olishimiz darkor” [3]. Bugungi kunda oila singari ta’sirchan ijtimoiy institut orqali bolalarda aynan shunday qadriyatlarga nisbatan e’tiqodni shakllantirish, va shu orqali oilaga nisbatan ijobiy ijtimoiy qarashlarni hosil qilish dolzarb masalalardandir.

Mustaqil davlatimizda bugungacha oila bilan bog‘liq 50 ga yaqin qonun, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 20 ga yaqin farmon, qaror va farmoyishi, Vazirlar Mahkamasining 70 dan ortiq qarori qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 14-bobi aynan **“Oila”** deb nomlanadi. Unda 5 ta modda mavjud. Bu moddalarda ham milliy ham umuminsoniy qadriyatlar mohiyati aks etgan. 76-modda shunday jaranglaydi: “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O‘zbekiston xalqining an’anaviy qadriyatlariga nikohlanuvchining ixtiyoriy roziligiga va teng huquqligiga asoslanadi”. [1].

Bu bobning qolgan moddalarida oila bilan bog‘liq eng muhim jihatlar qamrab olingan. Shu moddalar asosida butun boshli “Oila kodeksi” ham qabul qilingan. Unda oila bilan bog‘liq barcha huquqiy jihatlar qamrab olingan.

“Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini” – degan jumlada tabiiy ravishda naslimiz davomiyligini saqlaydigan maskan ekanligi va unda “O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga” asoslanishi aynan tabiat va jaiyatdagi parite qonuniniyatiga asosan ikki qarama-qarshi jins vakillari orasida bu kelishuvning bo‘lishi alohida ta’kidlangani ayni muddaodir. Chunki bugungi kunda g‘arb madaniyatining jirkanch ko‘rinishi bo‘lgan bir jinsli nikohning oldini olishga qaratilgan g‘oya aks etganligi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Shuningdek oila to‘laqonli rivojlanishi uchun davlat tomonidan barcha sharoitlarning yaratilishi – insonparvarlikning sharqona ko‘rinishi bo‘lib, mamlakatimizda yosh oilalar uchun bugungi kunda yaratilayotgan sharoitlar, imtiyozlar – oilalar mustahkamligini saqlash yo‘lidagi ezgu qadamdir. Ushbu bobning “ko‘p bolali oilalarga qonunga muvofiq

imtiyozlar va ijtimoiy kafolatlar” belgilanganligi esa o‘zbek xalqining bolaparvarlik fazilatini rag‘batlantirishning gumanistik tamoyili deb baholash mumkin.

Muqaddas Qomusning 77-moddasida “Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga etguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta’lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar” [1] sifatida keltirilib, bunda bevosita ota-onalar zimmasiga yuklatilgan vazifalar ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar zimmasiga ham yuklatilmoqda. Bu vazifalar qatoriga bolalarni voyaga etgunga qadar boqish va tarbiyalashdan tashqari, ularning ta’limi, sog‘lom va to‘laqonli kamol topishi haqida qayg‘urish ham qo‘shilmoqda.

Ushbu modda asosida O‘zbekistonda bugungi kunda ota-onadan bevaqt judo bo‘lgan yoki qarovsiz qolgan bolalar vasiylik asosida yaqinlariga berilishining qonuniy asoslari belgilangan.

Shuningdek, 78-moddada “Farzandlar ota-onasining nasl-nasabi va fuqarolik holatidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar. Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir. Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbat tuyg‘ularini shakllantirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladi” keltirilib, bolaning manfaatlari, bolalarning to‘laqonli, jismoniy, aqliy va madaniy rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishi ekanligi ta’kidlanadi. Onalik, otalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinib, davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, buyuk ajdodlarimizning boy ma’naviy merosidan faxrlanish tuyg‘usini shakllantirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladi. Aynan ushbu moddada bobokalonimiz Imom al-Buxoriyning muqaddas hadisi shariflarida

ifodalangan ota-onaning farzand oldidagi burchlari, farzandlarning mas'uliyatlari hayotbaxsh tamoyillar asosida aks etgan.

Sharqda azal-azaldan oila muqaddas dargoh sanalgan, farzand tarbiyasiga katta e'tibor qaratilgan. Oilada bo'lajak farzandni tarbiyalash bola ona qornidayoq boshlash ta'kidlanadi. Ammo, inson zoti yaratilibdiki, hayotda xatolar qiladi, adashadi, kechiradi, kechiriladi, shunday xatolar borki, ularni kechirish mumkin emas, chunki, bu nafaqat bir kishiga, bir oilaga, balki butun bir jamiyatga ziyon yetkazadi, bu bizning farzandlarimiz tarbiyasiga mas'uliyatsiz oqibatida yuzaga keladi. Darhaqiqat, oilaviy tarbiyada ota-ona zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklanganki, bu mas'uliyat zamirida xalqning taqdiri, yurtning ertangi kuni, vatan ravnaqi turibdi. Oila vatan ichra vatandurki, unda yaxshi tarbiya ko'rgan farzandgina haqiqiy inson bo'lib yetishadi.

Oila – bu muqaddas qo'rg'on, aziz dargoh, ma'naviyat sarchashmasi, kelajak poydevori. Darhaqiqat, bu ko'k gumbaz ostida hayot charxpalagi tinmay aylanaveradi, har kun qadamlarimiz vajohatini his etgan bu qo'hna zamin ne-ne jang-u jadallarga, tarix sahifalariga muhrlangan ne-ne buyuk voqeliklarga guvoh, bu muqaddas ona zamin qanchadan qancha shoir-u olimlarga shoh-u gadolarga abadiy maskan bo'ldi, ne-ne shoh asarlar yaratildi va abadiyatga daxldor bo'ldi. Buyuk yevropalik olim Artur Paup aytganidek, "Yevropa hamon uyquda chog'ida Sharq mutafakkirlari olamning yarmini ilmu urfon nuri ila yoritgan edi". Navoiy asarlarida ma'naviyatli, ma'rifatli komil insonni tarbiyalashga katta e'tibor qaratilgan, zero ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, iymon-e'tiqodin butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuchdir. Ma'naviyat zamirida esa mustahkam oila qo'rg'oni bunyod etiladi. Hazrat Navoiy talqinida oila - ma'naviyat o'chog'i, ota-ona esa mehr nuri ila qizdirguvchi mash'aldir.

Darvoqe, har bir go'dak ko'z ochib dunyo yuzini ko'rarkan, u eng avvalo, oila atalmish muqaddas dargoh bag'rida, ota hamda ona singari mo'tabar zotlar qo'lida kamol topadi. Oila posbonlari sanalmish ota-ona dilbandi, jigargo'shasi uchun jonini berishga tayyor turadi, ona allasi, ota mehri orqali murg'ak qalb sohibi oilasiga, qadrdon aka-ukalariga,

vataniga muhabbat tuygusini o'z qalbida, mitti vujudida his eta boshlaydi. Shuning uchun bir parcha etni voyaga etkazib, kamol toptirishda, bir kasb sohibi bo'lib yurtiga, xalqiga xizmat qilishida ota-onaning, ustozning mehnati beqiyos. Alisher Navoiy "Hayratul abror" dostonida ota-onani hurmat qilish, ular xizmatida bo'lishni sharaf deb biladi:

Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano qoshig'a,
Tun-kunningga aylagali nurposh
Birisin oy angla, birisin quyosh [5].

Darhaqiqat, oila posbonlari bo'lmish ota-onalarni oy-u quyosh kabi qadrlash, ular uchun zarur bo'lsa aziz jonni fido qilish farzandlar uchun ham qarz, ham farzdir. Shoir nazdida oilada farzand hamisha ota-onaga nisbatan qarzдорlik hissini tuyib yashamog'i darkor, zero butun koinot uzra oy qorong'u kechaga nur berib osmon-u falakni yoritganidek, onalar tuni bilan bedor bo'lib oq sut beradi, ko'z nurini, qalb qo'rini berib katta qiladi, quyosh taftidan butun borliq zavq olganidek, otalar xizmatidan farzandlar voyaga yetib oila qo'rg'onining suyanchig'iga aylanadi.

Alisher Navoiy yuksak axloq-odobni, insoniy fazilatlarni oila poydevorini yaratishda, bolani tarbiyalashda eng birinchi omil, deb hisoblaydi hamda "Mahbubul qulub" asarida "Go'zal axloq, inson vujudining xushmanzara bog'idir, va odamiylik olamining javohirga boy tog'idir. Odob axloqni insoniyat qadrini o'lchaydigan tarozining toshiga tenglashtirsa bo'ladi. Go'zal axloq tufayli kattalar hurmatiga sazovor bo'ladi va kattalardan kichiklarga iltifot, marhamat etishadi" [6].

Oila suyanchig'i, nasllar davomchisi farzandlardir. Muborak hadisi sharifda bu hayotiy haqiqat go'zal tarzda ifodalangan, "hech bir ota – ona o'z farzandiga go'zal axloqu tarbiyadan boshqa buyuk me'ros qoldira olmaydi". Tarbiya bermoq uchun, avvalo, tarbiyachining o'zida ham jamiki insoniy fazilatlar mujassam bo'lmog'i lozim. Avvalo, muomala madaniyati, so'zlash odobini ularga o'rgatish, yoshligidanoq rostgo'ylik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash darkor.

Oila - nafaqat bir yurtning, balki umuminsiniyatning katta siyosati. Aytish kerakki – davlat siyosati. Nega deganda, bashariyatning tirikligi,

uzluksuzligi – oiladan! Axir oilaning eng birlamchi va bevosita vazifasi ma’naviyat tili bilan aytganda, muqaddas vazifasi – insoniyatning zanjirini sog‘lom va iqtidorli avlodlar bilan ulab borishdan iborat. Bu hamma millat hamma davlat hamma xalqlar zimmasidagi sharaflı vazifa.

Xulosa. Oila, har bir inson hayotida muhim o‘rin tutadi. U nafaqat hissiy, balki madaniy va ijtimoiy jihatdan ham insonni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Oila qadriyatlarini saqlab qolish va rivojlantirish, jamiyatning mustahkamligi uchun zarurdir. Oila a’zolarining o‘zaro hurmat va sevgi bilan munosabatda bo‘lishi, ularning kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil Toshkent “Yuridik adabiyotlar” publish nashriyoti. 38-40 b.
2. Yangi O‘zbekiston fidoyisi. 2024-yil Toshkent “Ma’naviyat” nashriyoti. 5-10 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni //O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
4. Karimov I.A. Oila farovonligi – millat farovonligi. – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining besh yilligiga bag‘ishlangan tantanali majlisdagi tabrik so‘zi, 1997 yil 5 dekabr.
5. Qurbonova O‘.U., D.I.Tosheva. Oila pedagogikasi. Darslik. Buxoro. “Durdona” nashriyoti. 2023. 214 b.

OILA TUSHUNCHASINING BUGUNGI O‘ZBEKISTON YOSHLARI TOMONIDAN QABUL QILINISHI

Nosirov Sabohiddin,

*Alfraganus universiteti Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi
talabasi*

Hafizullayev Javlon,

*Alfraganus universiteti Milliy g‘oya va huquq ta’limi
yo‘nalishi talabasi*

Abdullayeva Mohiniso,

*Alfraganus universiteti Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi
talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila o‘zi nima ekanligi unga diniy va dunyoviy qarashlar, O‘zbekiston va Yevropa davlatlarining oila tizimlari o‘rtasidagi farqlar va bugungi kundagi eng katta muammolardan biri bo‘lgan ajrimlar va ularning kelib chiqish sabablari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: oila qonunchiligi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, bola huquqlari gender tengligi, Niso surasi, bir jinsli nikoh

Oila — bu muqaddas tushuncha va bugungi kundagi eng ko‘p yordamga zarur bo‘lgan sohalardan biridir. Oila serqirra va mazmuniga ko‘ra keng qamrovli institut hisoblanib, yosh avlod ta’lim-tarbiyasida, ularni sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol toptirish borasida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jarayonida muhim o‘rin tutadi. Shu bois, oila azaldan jamiyat ijtimoiy-ma’naviy, qolaversa iqtisodiy, ma’rifiy, ahloqiy, hattoki, siyosiy hayotida muhim ahamiyatga molik bo‘lgan muqaddas maskan sifatida e’tirof etiladi.

Jamiyatshunos olimlarimiz oilaga turlicha ta’rif berishadi. Oila — nikoh yoki tug‘ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a’zolari ro‘zg‘orining birligi, o‘zaro yordami va ma’naviy mas’uliyati bilan birbiriga bog‘langan. Oilada yashash baxt va saodatdir. Shu sababli ham o‘zbek jamiyatida oila muqaddas dargohligi bilan bog‘liq tushunchalar ko‘p tarqalgan. Inson zoti tug‘ilibdiki yashash uchun barcha zaruriyatlarni

jumladan ,yurish-turish, gapirish, o'qish-yozishdan tortib tabiat qonunlari bilan to'qnash kelganda nima qilish kerakligigacha oilada anglaydi va o'rganadi. Oila jamiyatning o'zani u qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat shunchalik qudratli bo'ladi. Bizga to'laqonli baxtni tuhfa qiladigan ham, afsuski, ba'zida baxtimizni yarimta qiladigan ham bu oila va oilaviy hayotdir.

Endi Yevropadagi oilaviy inqiroz sabablarini ko'rib chiqamiz. Bu statistikani birgina Germaniya davlati misolida ko'rib chiqamiz.

Germaniyada ajrim darajasi oxirgi yillarda ko'tarilgan. 2020-yilda, Germaniyada 120,000 dan ortiq ajrim ro'yxatga olingan. Bu raqamlar o'zgarib turadi, lekin, umuman olganda, Germaniya ajrim darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar qatorida turadi.

2020-yilda ajrimlarning umumiy soni Germaniyada o'rtacha 38% ni tashkil etdi (bu, nikohga kirgan har uchinchi juftlikning ajralishini anglatadi).

Ajrimlarning eng yuqori darajasi shahar hududlarida, ayniqsa yirik shaharlarda (Berlin, Munich va boshqalar) kuzatiladi.

Germaniyada ajrimning eng ko'p uchraydigan sabablari orasida moliyaviy muammolar, ishsizlik, o'zaro tushunmovchiliklar va hattoki bolalar tarbiyasi bilan bog'liq qarorlar mavjud.

Germaniyada ajrimlar haqida ba'zi so'nggi statistikalar (2020-2023 yillarda):

Ajrim darajasi: Germaniyada har yilda taxminan 30-40% nikohlar ajraladi

Yosh guruhlari: Germaniyada ajrimlarning eng ko'p uchraydigan yosh guruhi 40-49 yosh orasidagi juftliklardir. Ular ko'pincha uzoq muddatli nikohlardan keyin ajrashadilar.

Bolalar bilan ajrimlar: Germaniyada ajralgan juftliklarning ko'plari bolalar bilan birga yashashga davom etadilar. Odatda, bolalar ona bilan yashaydi, lekin ota-onaga o'rtasidagi bo'linishlar bolalar tarbiyasida noqulayliklarga olib keladi.

2019-yilda Germaniyada ajralishlarning soni 151,000 atrofida bo'lgan. 2020-yilga kelib, ajrimlarning umumiy soni kamaygan, biroq ajrim darajasi yirik shaharlarda yuqori bo'lgan.

Yevropadagi oila inqirozining yana bir sababi bu – erta turmushdir. Yevropadagi syrim davlatlardagi nikoh yoshlari:

Bolgariyada har ikki jins vakillariga ham – 18 yosh,

Angliyada – 16 yosh

Fransiya va Vengriyada erkaklar uchun – 18 yosh, ayollar uchun – 16 yoshdir.

Rossiya Federatsiyasida belgilangan nikoh yoshini (18)

Endi O'zbekistonda ajrimlarning sonini ko'rib chiqamiz.

Sudga ajrim uchun ariza topshirayotgan er-xotinning tanlagan qarori ularning o'ziga ham, jamiyatga ham, oiladagi farzandining taqdiriga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aslida oilaviy ajrimlar masalasi bugun yoki kechaning muammosi emas.

Xo'sh, oilaviy ajrimlarning asosiy sababi nimada?

Bu mavzuni o'rganishimizdan maqsad - oilaviy ajrimlarga nima sabab bo'layotganligi va bu ajrimlarning oldini olish uchun nima ishlar qilish kerakligini, kelib chiqadigan sabablarni bartaraf etish yo'llarini o'rganishdir.

Mutaxassisning so'zlariga ko'ra, nikohlanuvchilarning aksariyati oila qurishga tayyor emas. Shu borada mavjud muammolarning oldini olish maqsadida barcha shahar va tumanlarda Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari faoliyati takomillashtirildi. 10 oy davomida 67 ming 237 nafar nikohlanuvchi shaxslar ushbu markazlarda o'qitildi.

Shuningdek, nikohdan ajralish sabablari o'rganilib, tahlil etilganda farzandsizlik 12,3 foiz, uchinchi shaxs aralashuvi 15 foiz, uzoq vaqt bir oila bo'lib yashamaganlik 12,2 foiz, moliyaviy va moddiy qiyinchiliklar 5,9 foiz, xiyonat 2,7 foiz, spirtli ichimlik va giyohvand moddalar iste'moli 2,6 foiz, ommaviy yoki xorijiy madaniyatning salbiy ta'siri 2,1 foiz, tazyiq va zo'ravonlik 1,5 foiz va boshqa sabablar 26,9 foizni tashkil etgan.

Oilalarda 1,9 foiz holatda chet elga chiqish maqsadida va 5 foiz holatda imtiyozli uy olish maqsadida ham ajrimlar amalga oshirilgan.

Endi viloyatlarda oila haqidagi qarashlarni ko‘rib chiqamiz. 210 dan ortiq talabalar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalarga ko‘ra, har bir viloyatlarda oilaga bo‘lgan qarashlar turlicha ekanligini bilib oldik.

VILOYAT-LAR	Soni	Yoshi	Jinsi	FIKRLARI
Andijon	15	18-20	50% erkaklar 50% ayollar	Ayollar oilani tarbiya beshigi ekanligini, erkaklar esa oila mustahkam qo‘rg‘on ekanligini bildirishdi
Buxoro	15	18-22	40% ayollar 60% erkaklar	Ayollar oilani jamiyatning bir bo‘g‘ini ekanligini, erkaklar esa oila Vatan ichidagi vatan ekanligi bildirishdi
Farg‘ona	15	18-20	40% erkaklar 60% ayollar	Ayollar oilani sirli makonga qiyoslashdi, erkaklar esa har bir erkak kishining oriyati ekanligini bildirdi
Samarqand	15	18-21	75% erkaklar 25% ayollar	Ayollar oilani xuddi uzum donalariga, erkaklar esa oilani kattagina bir bog‘ga, oilaboshini esa bog‘bonga qiyoslashdi.
Qashqadaryo	15	18-20	70% ayollar 30% erkaklar	Ayollar oilani xuddi shishaga o‘xshatishdi. Agar oilaga shisha kabi darz ketsa, uni tiklash juda qiyin. Erkaklar esa oilani oilani bamisoli dengizga o‘xshatishdi. Dengizning qurishi esa oilaning barbod bo‘lishidek gap.
Surxondaryo	15	18-19	35% erkaklar 65% ayollar	Ayollar oilani “maktab”ga erkaklar esa misoli bir davlatga o‘shatishdi. Chunki har ikkalasi ham kerak paytda rag‘batlantiradi, kerak paytda

				jazolaydi.
Namangan	15	18-20	55% ayollar 45% erkaklar	Ayollar fikriga ko'ra oilani xuddi inson tanasiga o'xshatishdi. Agar insonni biror joyi og'rib qolsa, u insonning sog'lig'iga ta'sir ko'rsatadi. Erkaklar esa oilani "ruhiy quvvatlar manbayi" deya ta'rif berishdi.
Sirdaryo	15	18-19	40% ayollar 60% erkaklar	Ayollar oilani xuddi "mehr" bulog'iga o'xshatishsa, erkaklar esa, erkak kishini gapi o'tadigan oila haqiqiy oila deb hisoblashadi.
Jizzax	15	18-21	65% ayollar 35% erkaklar	Ayollar oilani xuddi maslahat kengashiga o'xshatishsa, erkaklar "hikmatlar makoni"ga o'xshatishadi.
Navoiy	15	18-22	35% ayollar 65% erkaklar	Ayollar oilani xuddi atirgulga o'xshatishadi. Atirgulning har bir bargi bu oilaning har bir a'zosidir. Erkaklar esa oilani uyga o'xshatishadi. Agar uy qulab tushsa bu oila barbod bo'ldi degani.
Xorazm	15	18-23	85% erkaklar 15% ayollar	Ayollarning fikriga ko'ra oila bamisoli marjon shodasidir. Har bir oila a'zosi xuddi marjon shodalari kabi "ko'rinmas" ip bilan bog'langan. Bu ipning nomi - MEHRDIR. Erkaklar esa oilani anor mevasiga o'xshatishadi. Agar anor oila

				kabi bo‘linib ketsa, donalari xuddi oila a‘zolari kabi har tomonga sochilib ketishadi.
Toshkent. vil	15	18-19	55% ayollar 45% erkaklar	Ayollar oilani xuddi tarix kitobiga o‘xshatishadi. Oila davrasida o‘tgan har bir kunimiz tarixga aylanib boradi. Erkaklar esa oila deganda ota - ona balki do‘stlar, kursdoshlar davrasini tushunishadi.
Qoraqalpog‘-iston. Respublikasi	15	18-22	60% qizlar 40% erkaklar	Ayollar oilani xuddi “magnit”ga o‘xshatishadi. Inson oilasidan qancha masofa uzoqda bo‘lmasin, qancha vaqt uzoqda bo‘lmasin baribir o‘z oilasini qumsaydi. Erkaklar esa oilani tiniq suvga o‘xshatishadi. Suvga tushgan har bir dog‘ oilaga otilgan “toshdir”
Toshkent shahri	15	18-20	70% erkaklar 30% ayollar	Ayollarning fikriga ko‘ra, oila insonga Alloh tomonidan berilgan bir “omomat”dir. Bu “omomat”ni qanchalik asrashi yoki unga xiyonat qilishi insonni o‘ziga bog‘liq. Erkaklar esa oilani yonayotgan olovga o‘xshatishadi. Agar olovga o‘tin(moddiy va ma’naviy ta’minot) tashlab turilmasa, olov so‘nib qoladi.

Misol uchun poytaxtimiz **Toshkent shahridan** bo‘lgan talabalarning fikriga ko‘ra, oila bu insonga beriladigan ruhiy kuchlar to‘plamidir. Chunki bir ishni boshlaganimizda birinchi kuchni, birinchi maslahatni oiladan olamiz. Ular bizga ham moddiy ham ma’naviy yordam berishadi.

Ular doimo yonimizda bo'lishadi. **Jizzaxlik** talabalarning fikriga ko'ra oila bu kichik vatan, kichik qo'rg'ondir. Oilamizni himoya qilishimiz Vatanni himoya qilishdek gapdir. **Surxondaryolik** talabalarning fikriga ko'ra oila bamisoli bir davlat. U kerak bo'lsa rag'batlantiradi, o'rni kelsa jazolaydi ham. **Toshkent viloyatidagi** talabalarning fikriga ko'ra ular oilani faqat ota – ona qurshovidagi oila emas, balki sinfdoshlar, do'stlar, kursdoshlar o'rtasidagi munosabatlarni ham xuddi oila kabi ifodalashdilar. Chunki kursdoshlar ichida o'zimiz qatori, bizdan katta yoki bizdan kichik bo'lgan aka – ukalarimiz, opa – singillarimiz bo'lishi mumkin. **Andijonlik** talabalarning fikriga ko'ra, oila muqaddas dargohdir. Bu dargohda hammani hamjiatlikda yashashi, iladagi tinchlik oilaning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi. **Sirdaryolik** talabalarning fikriga ko'ra, agar oilada erkak kishini gapi ustun bo'lsa, oilada otaning o'rni yuqori bo'lsa, u haqiqiy oiladir. **Qashqadaryolik** talabalarning fikriga ko'ra, oila bu inson uchun eng qadrli insonlarning nikohidir. Oilaning ajralishi eng qadrli insonlarning biridan ayrilish kabidir. **Farg'onaliklar** talabalarning fikriga ko'ra, oila har bir insonning oridir. Agar bir insonni oilasiga yomon gap tegsa, uning oriyatiga tekkandek bo'ladi. **Namanganlik** talabalarning fikriga ko'ra, oila bu "sirlar makoni"dir. Chunki har bir oilani o'zining ichki muammolari, ichki sirlari mavjud. Bu sirlarni ochish esa oilaga xiyonatdir. **Samarqandlik** talabalarning fikriga ko'ra, oila tarbiya maskanidir. Chunki farzandning tarbiyasi uni oilasi qanaqa ekanligini bildiradi. **Buxorolik** talabalarning fikriga ko'ra, oila davlatning bir bo'lagidir. Agar davlatni uzumga o'xshatsak, oilalar esa uzum donalaridir. Agar bir oilaga darz ketsa bitta uzum donasi chiriydi yoki qurt yeydi. Bu esa mevaning yetilishiga ta'sir ko'rsatadi. **Navoiylik** talabalarning fikriga ko'ra, oila bu xuddi bir uy kabidir. Oilaning barbod bo'lishi bu bitta uyning qulashidir. **Xorazmlik** talabalarning fikriga ko'ra, oila bamisoli marjon shodasidir. Agar oilaga darz ketsa, oila har tomonga xuddi marjon shodalari kabi tarqalib, sochilib ketadi. **Qoraqalpog'istonlik** talabalarning fikriga ko'ra, oila bamisoli tiniq suvdur. Suvga tushga har bir dog' oilaga otilayotgan "toshlar"dir.

Oilaviy ajrim ko'rsatkichlari Qoraqalpog'iston Respublikasi (-59), Samarqand (-285), Qashqadaryo (-68), Buxoro (-95), Toshkent (-198), Sirdaryo viloyatlarida (-134) kamaygan. O'tgan yilning shu davriga nisbatan eng yuqori o'sish ko'rsatkichlari Farg'ona viloyatida 10,2 foizga yoki 456 ta (4 901), Andijon viloyatida 14,9 foizga yoki 612 ta (4 695), Xorazm viloyatida 7,4 foizga yoki 330 ta (2 030), Toshkent shahrida 5,2 foizga 255 ta (5 130) qayd etilgan.

2023 yil davomida 24 ming 193 nafar ajrim yoqasiga kelib qolgan oiladan 20 ming 265 nafari yarashtirilishiga erishilgan. "Nizoli oilalar bilan individual ishlash daftari" ishlab chiqilgan bo'lib, unda nizoli oilalarga individual yondashish yo'l-yo'riqlari belgilangan va bu daftarga nizoli oilalar kiritilib, tegishlicha mutaxassislar tomonidan yakka tartibda ish olib borilishi yo'lga qo'yilgan.

AJRIMLARNING ASOSIY SABABLARI

1. Erta turmush

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida nikoh yoshi har ikkala jins vakillari uchun 18yosh etib belgilangan. Ayrim hollarda urzli sabablarga ko'ra 1 yoshga qisqartirish mumkin. Bunda tuman hokimining ruxsati bilan amalga oshiriladi.

2. Nikohlanuvchilarning oila qurishga tayyor emasligi

3. Yaqin qarindoshlar o'rtasidagi quda- andachilik.

4. Ba'zi bir mentalitetimizga zid bo'lgan urf – odatlar.

Bu borada Qur'oni Karimda ham bir qancha oyat va suralar keltirib o'tilgan.

Misol uchun yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh haqida shunday deyilgan:

"Sizlar uchun (bu gap erkaklarga aytilyapti) onalaringiz, qizlaringiz, opa-singillaringiz, ammalariningiz, xolalaringiz, aka-ukalaringizning qizlari, opa-singillaringizning qizlari, emizgan onalaringiz, emishgan opasingillaringiz, qaynonalaringiz, nikohingizda bo'lgan xotinlaringizning tarbiyangizda bo'lgan qizlari – mana shu sanab o'tilgan ayollarga uylanish harom qilindi (**Qur'oni karim, Niso surasi, 23-oyat**).

Bu ajrimdan aziyat chekadigan inson o'rtadagi norasiyda farzand. Agar farzand ona bilan ketsa, otaning g'amxo'rligidan, ota bilan ketsa onaning mehridan mosuvo bo'ladi. Ko'ngli yarim bo'lib qoladi. Bu holat bolaning huquqlarini cheklanishiga ham olib keladi. Chunky milliy qonunchiligimizda ham xalqaro huquqda ham har bir bola oilada g'amxo'rlik qilinishi huquqiga ega ekanligi belgilab o'tilgan.

2022-yilning yanvar-noyabr oylarida nikohdan ajrashgan oilalar soni **44 742** nafar qayd etilgan. Nikohdan ajrashgan oilalarda jami farzandlari soni **43 515** nafarni tashkil etgan.

Nikohdan ajrashgan oilalardagi farzandlar sonini respublika hududlari bo'yicha taqsimlanishi:

Qoraqalpog'iston R. – 2 343 ta

Andijon – 3 230 ta

Buxoro – 2 520 ta

Jizzax – 1 458 ta

Qashqadaryo – 3 321 ta

Navoiy – 1 302 ta

Namangan – 3 475 ta

Samarqand – 5 029 ta

Surxondaryo – 2 602 ta

Sirdaryo – 1 914 ta

Toshkent – 4 213 ta

Farg'ona – 4 394 ta

Xorazm – 2 067 ta

Toshkent sh. – 5 647 ta

Mamlakatimizni oila sohasi borasidagi eng muhim qilgan ishlaridan biri Konstitutsiyamizga oila bobini kiritilishidir. Ayrim huquqshunos professorlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, jahondagi ko'pgina davlatlarning Konstitutsiyalarida oila bobi yo'qligini aytib o'tishadi.

Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasining "Oila, bolalar va yoshlar" deb nomlangan XIV-bobi 76-moddasida ifodalanishicha: "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir" [1]. Ushbu norma mazmun-mohiyatidan anglashiladiki, oila instituti falsafiy-huquqiy,

ijtimoiy-biologik va ma'naviy-ahloqiy kategoriyadir. Bu degani, xalqimizning oilaga taalluqli milliy an'ana va qadriyatlari hamda oilaning to'laqonli rivojlanishi uchun davlat ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa zarur shart-sharoitlarni yaratib beradi. Oila bilan bog'liq qoidalarga qiyosiy-tahliliy nazar shundan dalolat beradiki, Yangi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik va Oila kodekslari, shuningdek boshqa tegishli normativ hujjatlarimizning xalqparvarligiga, ularning milliy qadriyatlarimiz va an'alarimiz bilan uyg'unligiga amin bo'lamiz.

Xulosa qilib aytganda, oila muqaddas dargoh. Uni himoya qilishimiz, asrashimiz shart. Oila bu har bir insonning kichik vatani. Bir oilaning buzilishi bu bir Vatanning vayron bo'lishidir.

IV SHO‘BA. XALQPARVAR DAVLAT BARPO ETISHDA IJTIMOIIY FAOL FUQARONING ROLINI OSHIRISH VAZIFALARI

SIYOSIY YANGILANISHLAR JARAYONIDA MILLIYLIK VA UMUMINSONIYLIK DIALEKTIKASI

Turdiyev Bexruz Sobirovich,

Buxoro davlat universiteti

*Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası professori,
falsafa fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya: Siyosiy yangilanishda milliylik va umuminsoniylik dialektikasiga tayanish demokratik rivojlanish va yangilanishlar strategiyasida belgilovchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola har qanday millat va xalqning milliy siyosati jahondagi turli millat va xalqlarining umuminsoniy siyosiy qadriyatlari bilan ochiq muloqot o‘rnatishiga qodir bo‘lishi va ayni ana shu ochiq muloqot jarayonida ma’lum bir qadriyatlar tizimi ikkinchi bir qadriyat va madaniyatga ta’sirini o‘tkazib, uni boyib borishiga imkoniyat yaratishi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: islohot, siyosat, taraqqiyot, strategiya, dialektika, regressiya, suverenitet, madaniyat, hamjihatlik.

Keyingi yillarda mamlakatimizdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy strategik islohotlar natijasida tub o‘zgarishlar sodir bo‘lib, mazkur islohotlar negizida milliy va umuminsoniy jihatlar o‘zaro uyg‘un holda takomillashib, rivojlanib boryapti. Bu o‘zaro aloqadorlik siyosiy yangilanishlar jarayonidagi milliy va umuminsoniy jihatlar dialektikasi sifatida izohlanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek, “Mustaqillik tufayli biz dunyo hamjamiyatining teng huquqli a’zosi bo‘lib, yorug‘ kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan bunyod etmoqdamiz. Istiqlol yillarida erishgan yutuqlarimizga tayanib, milliy tiklanishdan - milliy

yuksalish sari dadil qadam qo‘ymoqdamiz. Mamlakatimiz taraqqiyotini yanada yuksak bosqichga ko‘tarish maqsadida Harakatlar strategiyasini qabul qildik. Bu noyob hujjatda belgilangan ulug‘vor vazifalarni ro‘yobga chiqarishga qat’iy kirishganimiz biz uchun yangi ufq va imkoniyatlar ochib bermoqda” [1].

Insoniyatning axloq, san’at, madaniyat va din kabi ijtimoiy voqeliklarida ham milliy, ham umuminsoniy jihatlari mavjud bo‘lib, ularning o‘zaro bog‘liqligi milliylik hamda umuminsoniylik mutanosibligini ko‘rsatadi. Shu sababli siyosiy yangilanishlardagi milliylik va umuminsoniylik nisbati uning ajralmas qismlari, axloq, san’at, siyosat, huquq, mafkura kabi hodisalarda shu jihatlarning qanchalik darajadagi o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Demokratik tamoyillar bashariyat merosi deb ta’riflash mumkin bo‘lgan umuminsoniy qadriyatlarning asosiy manbai hisoblanadi. Ushbu qadriyatlarsiz demokratiya ham, barqaror rivojlanish ham bo‘lmaydi. Milliy siyosiy yangilanishlarimiz ham faqat milliy asosdagina emas, shu bilan birga umuminsoniy siyosiy qadriyatlar ta’sirida shakllanadi va o‘zaro boradi. Bunda sivilizatsiya beshigi hisoblanadigan Sharq madaniyati va jahondagi boshqa madaniyatlar o‘zining ijobiy jihatlari bilan ta’sir etgan. O‘z navbatida, o‘zbek xalqi ham jahon tamaddunining yuksalib borishida, umumjahon siyosiy yangilanish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. O‘zbek xalqi axloqidagi oriyat, diyonat, kattalarga hurmat, mehmondo‘stlik, mehnatsevarlik singari fazilatlarga ularning ruhiyatidagi samimiylik, halollik, bag‘rikenglik, saxovatpeshalik jihatlari, milliy adabiyot va san’ati uyg‘unlashib, milliy ma’naviyatining o‘ziga xos fazilatlarini shakllantirgan.

Shunisi diqqatga sazovorki, siyosiy hayotning dialektik rivojlanish yo‘li ma’lum siyosat va mafkura ta’siri ostida turlicha kechadi. Agar siyosiy yangilanishlar tarixiga nazar tashlasak, renessans davrida ham yoki undan keyin ham obyektiv va subyektiv omillar ta’siri ostida milliy va umuminsoniy hayot uyg‘unligi bir-biridan uzoqlashtirilganligini ham ko‘rishimiz mumkin. Siyosiy yangilanishlar tizimida milliy va umuminsoniylikning o‘zaro uyg‘unlikda ba’zan juda ulkan rivojlanish

yoʻlidan borganligi, gohida esa ular oʻrtasidagi uzoqlashish erishilgan yutuqlardan chekinish, baʼzi sohalardagi regressiya, taraqqiyot yoʻlidan sekinlashib mamlakat hayotida turgʻunlik holatiga uchrab qolish sabablari ham boʻlganligining guvohi boʻlamiz.

Davlat suverenitetini eʼlon qilinishi bilan, bu yoʻqotishlarni tiklash, siyosiy yangilanishlar jarayonida milliylik va umuminsoniylikning uzviy aloqadorligini tiklash orqali xalqni ulugʻ maqsad asosida birlashtirish imkoni yuzaga keldi. Milliy maʼnaviyatimizni chuqur oʻzlashtirib, haqiqiy maʼnoda jahon madaniyatiga oʻz hissamizni qoʻshish davri yetib keldi.

Bugun oʻzbek xalqining milliy madaniyati jahon umuminsoniy tamadduni taraqqiyotiga oʻzining munosib hissa qoʻshganligini butun dunyo eʼtirof etmoqda. Chunki oʻzbek xalqi milliy madaniyati jahon ilm-fani, boshqaruv sanʼati, adabiyot va sanʼati, axloqiy va falsafiy fikrlarning rivojida ulkan hissa qoʻshgan. Shu maʼnoda, yuksak milliy madaniyat jahon xalqlarini bir-biriga yaqinlashtiruvchi asosiy mezon boʻlib kelgan va bugungi kunda ham shunday boʻlib davom etib kelmoqda. “Bir haqiqatni hech qachon unutmaylik, -deydi Shavkat Mirziyoyev, - biz buyuk tarix, buyuk davlat, buyuk madaniyat yaratgan xalqmiz. Biz – hech qachon mehnatdan qochmaydigan, qiyinchilikdan qoʻrqmaydigan, adolatni qadrlaydigan, azmu shijoatli, buyuk xalqmiz. Barchamiz bir tanu bir jon boʻlib, yakdil va ahil boʻlib harakat qilsak, halol-pok boʻlib, yaxshi niyat bilan mehnat qilsak, har qanday marralarni egallashga, boshqacha aytganda, tariximizning yangi sahifasini yaratishga qodir xalqmiz” [2].

Bugun milliylik va umuminsoniylikni uygʻunlashtirishda tinchlik va barqarorlikni saqlashning ahamiyati beqiyosdir. Bu borada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan strategik islohotlar diqqatga sazovor. Jumladan, milliy siyosat, madaniyatimizni umuminsoniy dialektik aloqadorlikda olib borish, jahon xalqlari bilan madaniy aloqalarni mustahkamlash va rivojlantirish mamlakatimiz siyosatining ustuvor yoʻnalishini tashkil etib, mazkur yoʻnalishda olib borilayotgan strategik islohotlar naqadar muhim va koʻp qirraligi bilan koʻzga tashlanmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqida taʼkidlab oʻtganidek: “Oʻzbekiston jahonning barcha

mamlakatlari bilan keng ko‘lamli va o‘zaro manfaatli sheriklikni, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning institutlari bilan amaliy muloqotni rivojlantirish uchun doimo tayyor” [3]. Prezidentimizning yuqoridagi so‘zlaridan kelib chiqib, siyosiy yangilanishda milliylik va umuminsoniylik dialektikasi o‘zaro ta’siri va boyishi obyektiv jarayon ekanligi, ular tarixiy jarayonning doimiy ravishda bir-biriga ta’sir ko‘rsatganidan, ma’lum xalqlar ma’naviyatining boshqa bir xalqlar ma’naviyati zaminida ildiz otib, gurkirab rivojlanishidan dalolat beradi.

Milliylik va umuminsoniylik dialektikasining o‘zaro ta’sirlashuvi va boyishi, “bu jarayonga etnosentrizm, ya’ni o‘z madaniyatini yuksak madaniyat namunasi, deb bilish, o‘z milliy qadriyatlarinigina etalon sifatida talqin etish, o‘zga madaniyatlarga past nazar bilan qarash, ularni g‘ayrimadaniy hodisa sifatida baholash jiddiy zarar yetkazishini ta’kidlash zarur” [4].

Agar bunda, boshqa xalqlar milliy ma’naviyatiga mansub bo‘lgan tarixiy tarqqiyot yo‘li, u yashayotgan muhit va mentalitetiga xos xususiyatlardan kelib chiqib yondashilsa to‘g‘ri bo‘ladi. Shundagina uning mohiyatini, unda ifodalanayotgan umuminsoniy mazmunni anglash, ma’naviyatlar tizimidagi beqiyos o‘rnini to‘g‘ri baholash mumkin. Demak, o‘z milliy madaniyati, uning qadriyatlar olamidani, unga mansublikdan faxrlanish boshqa xalqlar ma’naviyatiga hurmat va e’tibor bilan qarashni talab etadi. Xuddi shu jarayonda milliylik va umuminsoniylik dialektikasi uchun yo‘l ochiladi.

“Agar milliy ma’naviyat bo‘lmasa, umuminsoniy ma’naviyat yo‘q, umuminsoniy ma’naviyatlarsiz esa hozirgi zamon ilg‘or millatlari yo‘q. Millatlar umumjahon, umumbashariy ma’naviyatning yaratuvchilaridir” [5]. Demak, ular o‘zaro ta’sir jarayonida ma’lum bir milliy madaniyatga jahon madaniyatining umuminsoniy elementlari qo‘shilib ketadi. Bunday o‘zaro boyish, ular o‘rtasidagi umumiy jihatlarning paydo bo‘lish jarayoniga internasionallashuvga olib keladi. Bunday o‘zaro ta’sir va boyish jamiyat ma’naviy rivojlanishiga hamohang ravishda yuksalib borishini aks etadi. Shu ma’noda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ma’naviyatimiz ifodasi bulgan millatlararo totuvlikni “Ana shunday

murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, bu bizning zaminimizda tinchlik va osoyishtalikning mustahkam kafolati, xalqimiz bunyodkorlik salohiyatini, uning ertangi kunga bo'lgan ishonchini oshirishning asosi bo'lib xizmat qilmoqda" [6] deb alohida ta'kidlaydi.

Darhaqiqat, bugungi integratsiyalashuv jarayonida milliylik va umuminsoniylikning uyg'unligini faqat o'zaro sog'lom muloqot, o'zaro bir-birini tushunish va hurmat qilish madaniyati bilan saqlab qolish mumkin. Mazkur muloqot – bir-birini tushunish va hurmat qilish madaniyati milliylikning umuminsoniylik bilan uyg'unlashuviga aylantiradigan g'oyatda murakkab va ijtimoiy zaruratga aylangan tarixiy-falsafiy hodisadir.

Afsuski davlar o'rtasidagi turli kelishmovchiliklar asosida yuzaga kelayotgan o'zaro urushlar, milliylik va umuminsoniylikning aloqadorligini yana ham dolzarb qilib qo'ymoqda. Bu dolzarblik esa, o'z navbatida yuksak madaniyatga bo'lgan ehtiyojga tayanadiki, milliy va umuminsoniy ma'naviyat bor joyda barqarorlik, o'zaro ruhan va qalban yaqinlik, tinchlikparvarlik va bunyodkorlik tuyg'ulari shakllanadi. Demak, o'zaro dialektik bog'liqlik bu jahon madaniyatlari aro tinchlik va barqarorlik, insonparvarlik va yuksalish sari yo'ldir. O'zaro bir-biriga nisbatan hurmat, bir-biriga bo'lgan ishonch orqali umuminsoniy ma'naviyat yuksalishiga olib keladi.

Bugungi kunda O'zbekistonning jahon hamjamiyatida madaniyatlararo muloqotni o'rnatish maqsadida xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlikda faoliyat yuritib, bu orqali jahon xalqlariga milliy madaniyatimizni tanishtirishga muvaffaq bo'lmoqda. Bu borada YUNESKO bilan xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirish, umuminsoniy va milliy merosimizni asrab-avaylash sohasidagi tadbirlar alohida ahamiyatga ega.

**YUNESKOning nomoddiy merosidan joy olgan O‘zbekiston
milliy obektlar ro‘yxati**

Kirgan yili	Nomoddiy madaniy meros nomi
1990	Xivaning Ichan qal’asi
1993	Buxoro
2000	Shahrisabzning tarixiy markazi
2001	Samarqand
2008	Shashmaqom
2008	Surxondaryo viloyatining qadimgi etnografik manzilgohi – Boysun tumani madaniy makoni
2009	Farg‘ona vodiysining an’anaviy ashulasi –Katta ashula
2009	milliy taomimiz “Palov madaniyati va urf-odatlar”
2009	Sharq mamlakatlarining yangi yil bayrami – Navro‘z
2014	o‘zbek xalqining yumoristik san’ati – Askiya
2016	Palov
2019	Lazgi
2020	Minyatura san’ati
2021	Baxshi san’ati
2022	Nasriddin Afandi latifalari
2022	Ipakchilik va to‘quv uchun an’anaviy ipak ishlab chiqarish
2023	“Bezak san’ati: naqqoshlik
2023	Iftor va uning ijtimoiy- madaniy an’analar
2023	O‘zbekistonda kulolchilik san’ati
2024	Navro‘z
2024	Rubob yasash va chalish san’ati

Shuningdek, O‘zbekistonning YUNESKO bilan madaniy sohadagi hamkorligini Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Ahmad Farg‘oniy, Imom Buxoriy, Kamoliddin Behzod singari buyuk alloma va davlat arboblarning tavallud kunlarining, Buxoro, Xiva, Samarqand, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, Toshkent, Marg‘ilon kabi tarixiy shaharlarning, xalqimizning durdona adabiy meroslari “Alpomish” dostoni, “Avesto” tarixiy yozma

yodgorligi hamda Xorazm Ma'mun akademiyasining tarixiy yubileylarining hamkorlikda katta tantana bilan o'tkazilganligi misolida ham ko'rishimiz mumkin [7]. Bugun YUNESKO O'zbekistonning moddiy va nomoddiy merosini jahon sivilizatsiyasi madaniyatiga qo'shgan hissasini e'tirof etilishida beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Natijada, madaniyatlararo muloqot jarayonida mamlakatimiz jahon xalqlari bilan o'zining munosib pozitsiyasiga ega bo'lib bormoqda. O'zbekiston YUNESKOning bunday strategik faoliyatini qo'llab-quvvatlab, ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish borasida tashkilotning ko'plab xalqaro hujjatlarini ratifikatsiya qilib kelmoqda. Jumladan, O'zbekiston YUNESKOning 2001 yil noyabrda qabul qilingan butun dunyoda madaniy xilma-xillikni saqlash va targ'ib qilishga yordam beruvchi "Madaniy xilma-xillik to'g'risida Umumjahon deklaratsiyasi"ga qo'shilgan. Mazkur deklaratsiya madaniy xilma-xillikni tan olish, insoniyat birligini anglash va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda [8].

Xulosa qilib aytganda, siyosiy yangilanishlar jarayonida milliylik va umuminsoniylik bir-biri bilan dialektik bog'langan. Shuning uchun ham milliylik va umuminsoniylik strategik rivojlanish jarayonida bir-birini taqozo etadi, ularni bir-biridan ayro holda ham, birini ikkinchisiga teskari qo'yish ham mumkin emas. Bu madaniyat, siyosat, iqtisod, ma'naviyat va ma'rifat sohasidagi katta yo'qotishlarga sabab bo'lishi mumkin. Shunday ekan, jamiyatdagi siyosiy yangilanishlar uchun, umuminsoniylik va milliylikning dialektik aloqadorligi muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 87-88.
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: Тасвир, 2020. – Б. 68.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75–

сессиясидаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 24 сентябрь, №202 (7704).

4. Очилдиев А. Маданият фалсафаси. – Тошкент: Мухаррир нашриёти, 2010. – Б. 62.

5. Мамадалиев Ш.О., Эрназаров Р.У., Эркаев А. ва бошқ. Маънавий асослари. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – Б. 52.

6. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 298.

7. Uzbekistan. // <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz>.

8. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity // Records of the General Conference, 31st session, Paris, 15 October to 3 November 2001, Volume 1: Resolutions. – Paris: UNESCO, 2002. – P. 61-66.

ZAMONAVIY IJTIMOIIY-MADANIY MAKONDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Nishonov Sarvar Jasur o‘g‘li

*falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti “Ijtimoiy-
gumanitar fanlar” kafedrasi dotsent v.b.,*

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ijtimoiy-madaniy vaziyat o‘smirlar va yoshlar o‘rtasida ommaviy madaniyatning keng tarqalishi bilan tavsiflanadi, bu esa ma’naviy-axloqiy va badiiy-estetik qadriyatlar sohasining shakllanishiga ta’sir qiluvchi omil hisoblanadi. Ommaviy madaniyatning keng tarqalishi ham madaniy, ham pedagogik hamjamiyatni jiddiy tashvishga solmoqda. Yoshlar zamonaviy makonda jamiyatning xulq-atvorini ijtimoiy-badiiy loyihalashdagi ishtiroki ularning mustaqil ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyatga, muloqotga bo‘lgan ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarish, shuningdek, o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga

chiqarish, o'ziga xosligini namoyon etish va anglash, shaxsiy fazilat sifatida badiiy madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar. *Badiiy madaniyat, xalq madaniyati, elitar madaniyat, ijtimoiy-madaniy makon, qadriyat, inson, ijtimoiy, siyosiy, jamoa, ma'naviy, demokratik, ichki va tashqi omillar, ma'naviy-ma'fkuraviy munosabatlar.*

Shaxs badiiy madaniyatini shakllantirish madaniyat va jamiyat rivojlanishining yangi bosqichida hal etilishi zarur bo'lgan dolzarb ijtimoiy-madaniy muammolar sirasiga kiradi. Bugungi kunda shaxs rivojlanishining eng murakkab jihatlari dunyoqarash asoslarining yo'qligi, avlodlarning ma'naviy vorisiyligi mexanizmining buzilishi, milliy madaniy an'analarga qiziqishning pasayishi bilan bog'liq. Bunday sharoitda badiiy madaniyatning ma'naviy-axloqiy va badiiy-estetik qadriyatlar sohasi sifatidagi roli sezilarli darajada oshadi, ular o'sib kelayotgan avlodning insonparvarlik va ijodiy tajriba asosida dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu so'zlarning isboti "Ayni paytda jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan keskin bir davr kechmoqda" [1]. Zamonaviy badiiy madaniyat murakkab ko'p madaniyatli makon bo'lib, unda yoshlarni yo'naltirish oson emas, shuning uchun pedagoglar shaxsni badiiy madaniyat va san'at olamiga jalb etishning eng samarali yo'llarini izlash vazifasini qo'yimoqdalar. Zamonamizning badiiy madaniyati badiiy va nobadiiy, mahalliy va universal, innovatsion va an'anaviy, klassik va noklassik madaniyatlar uyg'unligi bilan ajralib turadi; unga eksperimentlar va innovatsiyalarga ijobiy ochiqlik fonida san'atning yangi sintetik turlari va janrlarining paydo bo'lishi xosdir [2].

Bunday sharoitda shaxsning xalq va elita badiiy madaniyatida mujassam bo'lgan badiiy qadriyatlarni o'zlashtirish zarurati saqlanib qoladi. "Rossiya madaniyati" Federal maqsadli dasturi konsepsiyasida (2012-2018-yillar) ko'rsatilishicha, yosh avlodning badiiy madaniyatini shakllantirish milliy va xorijiy badiiy madaniyat qadriyatlarini, xalq ijodiyotining eng yaxshi namunalarini, mumtoz va zamonaviy san'atni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladi [3].

Badiiy madaniyatning bu va boshqa turlarining ayrim pedagogik jihatlarini qisqacha ko'rib chiqamiz. Xalq badiiy madaniyati (folklor) noma'lum ijodkorlar tomonidan yaratiladi, miflar, rivoyatlar, afsonalar, qo'shiqlar, raqslar, ertaklar, hunarmandchilik va amaliy san'atlarni o'z ichiga oladi; u mahalliy an'analar bilan bog'liq bo'lib, ochiq demokratik xususiyatga ega.

Avvalo, xalqning ma'naviy-axloqiy va badiiy-estetik qadriyatlari hamda an'analarini aks ettiruvchi obrazlar kabi kuchli pedagogik salohiyatga ega bo'lgan xalq badiiy madaniyatining yo'nalishlariga to'xtalib o'tish zarur. Shaxsning xalq madaniyatini o'zlashtirishi bolalikdan oilada boshlanadi, umumta'lim yoki maxsus maktablardagi tasviriy san'at darslarida davom etadi. Tasviriy san'at bo'yicha maktab dasturlarining yuqori sifatini ta'kidlaymiz, ularga rus xalq san'atini o'rganish bo'yicha bloklar kiritilgan. Ushbu dasturlar darsliklar, ish daftarlari va ko'rgazmali qo'llanmalar bilan ta'minlangan. Maktablarda bu fan bo'yicha o'quv soatlarining cheklanganligi materialni chuqur o'zlashtirish imkonini bermaydi.

Shuningdek, ta'kidlash joizki, umumta'lim maktablarida mintaqaviy badiiy madaniyat o'rganilmaydi, gumanitar fanlarda mintaqaviy badiiy madaniyatlarning chuqur qatlamlari tadqiq etilgan, keng qamrovli badiiy material to'plangan, biroq u o'quvchilar tomonidan kam o'zlashtiriladi. Afsuski, shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda xalq badiiy madaniyati jamiyatdagi ayrim yoshlar guruhlari, mutaxassislar va usta-professionallarning qiziqish doirasiga aylanishi mumkin. Bolalar va yoshlarning qo'shimcha ta'lim tizimi hamda madaniy-hordiq chiqarish faoliyatining butun tizimi ahamiyati ortib bormoqda, ularda milliy badiiy madaniyatni o'zlashtirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilgan bo'lib, barcha davrlarda o'z dolzarbligini yo'qotmaydigan elita badiiy madaniyati ham xuddi shunday yaxlitlikka ega.

Elitar badiiy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. U o'sib kelayotgan avlodning badiiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning qadriyatlarini o'zlashtirish tadqiqotchilar tomonidan o'smirlar badiiy madaniyatini shakllantirishning yetakchi

tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Elita madaniyatining ko'zga ko'ringan mutaxassislari tajriba darajasida ijod qildilar, o'z asarlarining mavzularini ochib berish uchun yangi ifodali tillarni izladilar, texnik yangiliklarni, yangi materiallar va texnologiyalarni o'zlashtirdilar. "Zamonaviy madaniyatda F. Fellini, A. Tarkovskiy filmlari, F. Kafka, G. Bell kitoblari, P. Pikasso rasmlari, F. Dyual, A. Shnitke musiqalari elitar madaniyatga kiradi. Ba'zan elitar asarlar mashhur bo'lib ketadi (masalan, F. F. Koppol va B. Bertoluchchi filmlari, Salvador Dali va M. Shemyakin asarlari)" [4]. Elitar madaniyat - me'yorlar, qadriyatlar, qoidalar, ko'nikmalar, texnologiyalarni maxsus o'zlashtirishni, ya'ni maxsus ta'limni talab qiladigan kasbiy madaniyatdir. To'plangan tajriba (bilimlar, ko'nikmalar va faoliyat usullari, ma'nolar, obrazlar va boshqalar) tanish tizimlarda (tabiiy va sun'iy tillarda) mujassamlangan matnlarda qayd etiladi, asosan ixtisoslashtirilgan institutlar (o'quv yurtlari, studiyalar va boshqalar) negizida maqsadli o'qitish orqali uzatiladi. Elita badiiy madaniyati haqiqiy qadriyatlarning eng muhim saqllovchisi sifatida doimiy harakatda bo'lib, unda yangi badiiy uslublar va yo'nalishlar shakllanmoqda.

Bugungi kunda elitar madaniyat va san'atning muhim qismi postmodernizm estetikasi bilan belgilanadi, u klassik merosga izdoshlik bilan ajralib turadi, uning innovatsion shakllari esa ijodkorning shaxsiy ifodasiga, shakl va mazmunning g'ayrioddiylikiga qaratilgan. Misol uchun rassomlar o'z ijodlarida tushunarli bo'lishga intilmaydilar va ko'proq o'ziga xoslik, g'ayrioddiylikka e'tibor qaratadilar, tomoshabinlarda his-tuyg'ularni uyg'otishga, ba'zan esa hissiy larzaga keltirishga intiladilar. Shuning uchun ko'plab tadqiqotchilar postmodernizmga madaniyatning asl qadriyatlarini yo'q qilish xavfini va san'atning estetik tajribaning madaniy vorisiyligi, shaxsga katarsistik ta'sir ko'rsatish, shaxsni milliy va umuminsoniy qadriyatlar doirasida shakllantirish kabi muhim vazifalarini inkor etishni ko'radilar.

Binobarin, madaniyat quyidagilarni aks ettiruvchi ko'p qirrali hodisadir:

- shaxsning bilish jarayoni

- o'zini ijodiy o'zgartiradi va takomillashtiradi;
- muloqot jarayonining o'ziga xos yo'nalishlarida aks etadi.

Shaxsning badiiy madaniyatini o'zlashtirish ichki holatga, dolzarb ijtimoiy kutilmalarga mos kelish uchun ma'naviy-axloqiy sa'y-harakatlarni talab etadi.

“Afsuski, yoshlar ulg'ayish davrida ko'pincha ushbu madaniyat turini shakllantirishning yuqori darajasiga ko'tarilmaydi” [5].

Shunday qilib, o'smirlar va yoshlarning badiiy madaniyatini shakllantirish badiiy madaniyat rivojlanishining zamonaviy bosqichining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq dolzarb muammo bo'lib, uni hal etish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarur. Bu yondashuv o'smirlarning badiiy merosini o'zlashtirishda ularni turli ta'lim, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-badiiy loyihalarda faol loyihaviy badiiy faoliyatga jalb etish orqali faollashtirish uchun qo'llaniladi, bu esa badiiy madaniyatni rivojlantirishning ustuvor shakllaridan biriga aylanib, o'smirlarning badiiy madaniyatini shakllantirishni hal etish usuli hisoblanadi.

Pedagogikada loyihalashtirish shaxsning o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga eng mos keladigan faoliyatni mustaqil tanlashini ifodalaydi. Bunday holda, o'smirlar ijtimoiy ahamiyatga ega badiiy mahsulot yaratish uchun haqiqiy imkoniyatga ega bo'ladilar. Yoshlarning ijtimoiy-badiiy loyihalashda ishtirok etishi ularning mustaqil ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatga, muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish, shuningdek, o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, individualligini namoyon etish va anglash, shaxsiy fazilat sifatida badiiy madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining yigirma olti yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutq // Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J. 2. – T.: O'zbekiston, 2018. – B. 224.

2. Ежова, Е. Ю. Развитие художественной культуры личности: современные культурологические модели. Вопросы культурологии. М.: Изд. “Феникс”, 2010. № 1. 58–63 с.

3. Вебер, М. Избранные произведения. М.: Изд. “Прогресс”, 1990. - 45 с.

4. Дианова, В. М. Постмодернистская философия искусства: истоки и современность. Санкт-Петербург: Изд. “Петрополис”, 1999. - 409 с.

5. Литвак, Р. А. Формирование межкультурного общения молодежи в полиэтничном обществе. Формирование полиэтничной культуры: методология, теория и практика: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. – Костанай, Изд. “Наука”, 2014. – 51 с.

MILLIY AN’ANALARNING FUQAROLIK-HUQUQIY HIMOYASI ZARURATI: BUNGA QANCHALIK EHTIYOJ MAVJUD?

Toshkanov Nurbek Bahriddinovich,
*yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Toshkent davlat yuridik universiteti
Biznes huquqi kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy qadriyatlarning iqtisodiy va madaniy ahamiyati, an'anaviy bilimlar va ularni huquqiy tartibga solish modellariga oid xalqaro tajriba keng yoritilgan. Shuningdek, milliy qonunchilikni takomillashtirish yo'nalishlari, jumladan, an'anaviy bilimlarni fuqarolik qonunchiligi doirasida tartibga solish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar. Milliy qadriyat, an'anaviy bilimlar, intellektual mulk, patent, hunarmandchilik.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda intellektual mulkni huquqiy himoya qilish sohasida jadal islohotlarni amalga oshirmoqda.

Jumladan, 2023-yil 30-aprelda yangilangan tahrirda qabul qilingan Konstitutsiya ijodiy erkinlikni kafolatlash bilan birga, intellektual mulkni huquqiy muhofaza qilishni yanada takomillashtirishga asos yaratdi [1]. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarni xalqaro darajada tan olish va himoya qilish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Xususan, O'zbekistonning madaniy brendlari – Chust pichog'i, Samarqand noni, Marg'ilon adrasi, Rishton kulolchiligi kabilar xalqaro bozorda tan oldirish choralari ko'rilmogda [2]. Ushbu qadriyat darajasiga yetgan hunarmandchilik namunalari nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, ular millatimizning o'ziga xosligini ifoda etadi.

An'anaviy bilimlar va ularning huquqiy ahamiyati

An'anaviy bilimlar avloddan-avlodga o'tib kelgan madaniy merosning bir qismi bo'lib, ular millatlar, mahalliy jamoalarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. Ushbu bilimlar norasmiy usullarda yaratilgan va qo'llaniladigan, lekin, ayni paytda, iqtisodiy foyda keltiradigan boylik hisoblanadi. Butunjahon intellektual mulk tashkiloti tomonidan mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif berilgan: "an'anaviy bilim – bu jamoalar va mahalliy xalqlar tomonidan ularning moddiy va madaniy muhitidan kelib chiqadigan ehtiyojlarga javoban an'anaviy va norasmiy usullarda ishlab chiqilgan g'oyalar" [3].

Masalan, G'ijduvon shashligi haqida bundan bir necha yil oldin yuzaga kelgan bahs an'anaviy bilimlarni huquqiy tartibga solishning zarurligini ko'rsatdi. Ma'lumki, 2023-yil 29-mayda G'ijduvon shashligiga geografik ko'rsatkich maqomi berildi. O'zbekiston Respublikasining "Geografik ko'rsatkichlar to'g'risida"gi qonuniga ko'ra agar geografik ko'rsatkichni ro'yxatdan o'tkazgan shaxs muayyan sifati, nom qozongani yoki boshqa xususiyatlari sezilarli darajada uning geografik kelib chiqishiga bog'liq bo'lgan tovarni ishlab chiqarayotgan bo'lsa, mazkur shaxs ushbu geografik ko'rsatkichdan foydalanish huquqini oladi. Ro'yxatdan o'tkazilgan geografik ko'rsatkichdan foydalanish huquqi xuddi shu geografik obektda joylashgan va xuddi shunday xususiyatlarga

ega bo'lgan tovar ishlab chiqarayotgan boshqa yuridik yoki jismoniy shaxsga ham berilishi mumkin.

2023-yil 30-avgust kuni G'ijduvon tumani hokimi patentlangan shashlikni tayyorlash uchun hokimlikdan ruxsat olish va to'lov qilish kerakligini aytdi. Intellektual mulk sohasida vakolatli organ sifatida Adliya vazirligi buni yuqoridagi normaga asoslangan holda rad etdi [4].

Adliya vazirligining ta'kidicha, Buxoro viloyatida birinchi bo'lib davlat ro'yxatidan o'tkazilgan ushbu geografik ko'rsatkichdan foydalanish huquqini tasdiqlovchi guvohnoma uning egasi, ya'ni G'ijduvon tuman hokimligiga guvohnomada ko'rsatilgan tovar turiga nisbatan foydalanish huquqini beradi. Muayyan tovarning geografik ko'rsatkich sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilishi jismoniy va yuridik shaxslarga qo'shimcha majburiyatlarni yuklamaydi.

Bizningcha, ushbu holatda G'ijduvon shashligi geografik ko'rsatkich maqomidan ko'ra an'anaviy bilim maqomi berilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bunga bir necha sabablar bor.

Birinchidan, an'anaviy bilimlar deganda bu inson faoliyatining turli sohalarida qo'llaniladigan, ma'lum tartibda va ma'noda avloddan-avlodga o'tib kelgan bilim, usul va uslublar, shu jumladan, genetik resurslardan foydalanish tushuniladi.

Mazkur elementlar G'ijduvon shashligida ham bor. Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida shashlikchilarning butun bir sulolasi bor. Ularning ajdodlari amirlar davridan beri kabobpazlik qilib keladi. Demak, bu bilimlar avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Ikkinchidan, bu kabi bilimlar mahalliy jamoalar va an'anaviy bilim egalarining turli ehtiyojlari uchun saqlanib qolingan va moslashtirilgan hamda hayotning turli sohalarini rivojlantirish uchun muayyan qiymatga ega. G'ijduvon kabobi ustazodalari ham o'z tirikchilik ehtiyojlarini mazkur sohadan qondirib kelishmoqda, ya'ni uni pishirish bo'yicha bilimlar muayyan qiymatga ega.

Uchinchidan, har qanday mahalliy jamiyat, jismoniy yoki yuridik shaxslar an'anaviy bilimlar egasi bo'lishi mumkin. Bundan ko'rinadiki,

kabobpaz ustazodalar ham bunday huquq egasi bo'lishi mumkin. Ularning o'z oqsoqollari ham bor [5].

Zarmetan qatig'i ham shular jumlasidandir. G'ijduvon shashligidan farqli ravishda mazkur qatiqni tayyorlash texnologiyasining ayrim jihatlari ma'lum xolos. Afsonalarga ko'ra Xo'ja Hizr bu hududdan o'tayotganida chanqab, qishloq ahlidan suv so'raydi. Shunda u kishiga suv o'rniga muzdekkina qatiq berishgan. Qatiqni ichgan Hazrat duo qiladi. Shu bois ham "Zarmetan qatig'iga duo ketgan", degan gaplar bor [6].

Bundan tashqari atlas, adras kabi o'zbek milliy matolari o'zbek xalqining boy merosi va an'alarini aks ettiruvchi madaniy-tarixiy ahamiyatga ega. Ushbu matolardagi naqshlarning rangini o'zgartirish orqali sanoat namunasini himoya qilish mezonlariga javob beradigan yangi dizaynni yaratishi mumkin. Biroq allaqachon ma'lum bo'lgan va uzoq vaqt davomida qo'llanilgan an'anaviy naqshlar yangilik mezoniga javob bermaganligi sababli patent himoyasini ololmaydi [7, 20-bet].

Shu sababli mazkur minglab yillik, afsonaviy qadriyatlarni an'anaviy bilim maqomida huquqiy jihatdan tan olishning ahamiyati yuqori. Bundan ham xalq, ham hunarmandlar, ham iqtisodiyot foyda ko'radi.

Xalqaro tajribadan saboq

Lotin Amerikasi mamlakatlari, jumladan, Venesuela, Ekvador va Boliviya an'anaviy bilimlarni mahalliy xalqlarning madaniy merosi sifatida himoya qilishga oid ilg'or tajribalarni shakllantirgan. Ularning Konstitutsiyalarida jamoaviy intellektual mulk va mahalliy jamoalarning huquqlari kafolatlangan. Bu esa, o'z navbatida, mahalliy jamoalarning madaniy va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish imkoniyatini beradi [8].

Shuningdek, Avstraliyada an'anaviy bilimlar dori-darmonlar ishlab chiqarishda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Kimberli mintaqasidagi mahalliy aholi tomonidan ko'p asrlardan buyon ishlatilgan o'simlik asosida dori vositalari yaratilib, patentlanmoqda [9].

Milliy qonunchilikni takomillashtirish takliflari

O'zbekistonda an'anaviy bilimlarning huquqiy maqomini belgilash maqsadida fuqarolik qonunchiligini isloh qilish zarurati mavjud. Bu orqali an'anaviy bilimlarni jamoaviy mulk sifatida tartibga solish, ulardan foydalanish huquqlarini aniq belgilash hamda ularning tijoratlashtirilishi ustidan nazorat o'rnatish mumkin bo'ladi.

Lotin Amerikasi, Avstraliya, Qirg'iz Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi tajribasidan kelib chiqib, an'anaviy bilimlarni muhofaza qilishga oid alohida qonun qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Bu qonun mahalliy jamoalarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishda muhim huquqiy vosita bo'ladi.

Shu bilan birga, huquqshunos olimi Y.Satvaldiyeva hunarmandchilik buyumlarining mashhur milliy naqshlari katalogini ishlab chiqishni taklif etgan. Uning fikricha, ushbu ishlanma allaqachon mavjud milliy bezaklar, naqshlar va dizaynlardan iborat tizimli to'plamni yaratishni nazarda tutadi. Bunday katalog hunarmandlar uchun muhim manba bo'lib, ularga boy madaniy merosdan foydalanish imkoniyatini beradi va yangi mahsulotlar yaratishda ilhomlantiradi. Zamonaviy ishlarga an'anaviy elementlarni kiritish nafaqat xalq merosini saqlab qoladi, balki hunarmandlarga o'z dizaynlarini yaxshilashga yordam beradi, mahsulotlari noyob va madaniy ahamiyatga ega bo'lishiga xizmat qiladi [7, 22-bet].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, an'anaviy bilimlar va milliy qadriyatlarni huquqiy himoya qilish O'zbekistonning madaniy merosini saqlash va iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Milliy qonunchilikni xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda takomillashtirish, shu jumladan, an'anaviy bilimlarni huquqiy maqom bilan ta'minlash masalalariga e'tibor qaratilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son
2. Benkler Y. Coase's Penguin, or, Linux and "The Nature of the Firm" // Yale Law Journal. 2002.

3. Gʻijduvon hokimi patentlangan shashlikni tayyorlash uchun hokimlikdan ruxsat olish va toʻlov qilish kerakligini aytdi. Vazirlik buni rad etdi // <https://kun.uz/uz/news/2023/08/30/gijduvon-hokimi-patentlangan-shashlikni-tayyorlash-uchun-hokimlikdan-ruxsat-olish-va-tolov-qilish-kerakligini-aytdi-vazirlik-buni-rad-etdi>

4. Zoʻr kabobning siri: amirlar zamonidan buyon kabobpazlik qilayotgan sulola vakillari bilan suhbat // URL: <https://kun.uz/uz/news/2022/12/25/zor-kabobning-siri-amirlar-zamonidan-buyon-kabobpazlik-qilayotgan-sulola-vakillari-bilan-suhbat>

5. Satvaldiyeva Yulduzxon Xatamjan qizi. Sanoat namunalarining huquqiy tartibga solinishi. Yuridik fanlar boʻyicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2024. 51 bet

6. Johnsson D. Z. The Branding of Traditional Cultural Expressions: To Whose Benefit? // Draho P. and S. Frankel (eds.) Indigenous People's Innovation: Intellectual Property Pathways to Development. 2012.

7. Gervais D. Traditional innovation and the ongoing debate on the protection of geographical indications // Indigenous Peoples' Innovation: Intellectual Property Pathways to Development. 2012.

QADRIYAT VA FAOLIYAT UYGʻUNLIGI: NIZOMULMULK QARASHLARIDA JAMIYATNI BARQARORLASHTIRISH OMILLARI

Jabborova Saodat Sattorovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Farhodova Dilnura Fazliddinovna

Buxoro Davlat Pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadriyat va faoliyat uygʻunligining ijtimoiy barqarorlikka taʼsiri Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asari asosida tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan gʻoyalar zamonaviy

fuqarolik jamiyati qurilishida qanday ahamiyat kasb etishi ochib beriladi. Muallif qadriyatga asoslangan faoliyat modelini tarixiy tajriba, falsafiy yondashuv va hozirgi jamiyatdagi ehtiyojlar nuqtayi nazaridan baholaydi. Maqolada ijtimoiy barqarorlik, adolat, axloqiy boshqaruv va fuqarolik faolligi o'rtasidagi bog'liqlik dalillar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, jamiyat barqarorligi, Siyosatnoma, axloqiy boshqaruv, ijtimoiy muvozanat, ma'naviy tamoyillar, barqaror rivojlanish.

Bugungi kunda jamiyat barqarorligini ta'minlash uchun faqatgina tashkiliy va huquqiy tizimlar yetarli emas. Insoniy qadriyatlar, ma'naviy mezonlar va fuqarolik faolligi bu yo'lda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, qadimiy manbalar, xususan, XI asrda yashab ijod qilgan Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asari nafaqat o'z davrining siyosiy-falsafiy muammolarini yoritadi, balki bugungi kun uchun ham chuqur ijtimoiy va axloqiy saboqlar beradi. Bu asar orqali qadriyatlar bilan yo'naltirilgan faoliyat qanday qilib jamiyatning asosiy tayanchiga aylanishi mumkinligi chuqur yoritilgan.

Global ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlar, ma'naviy inqiroz sharoitida qadriyatlar va faoliyat uyg'unligini o'rganish har qachongidan ham muhimroqdi. Nizomulmulk "Siyosatnoma" asarida davlatni boshqarish jarayonida shaxsiy manfaat emas, balki umumiy manfaat va ma'naviy tamoyillar ustuvorligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, adolat — davlatning ustuni, xalqqa xizmat qilish esa har bir rahbarning burchidir. U shunday deydi: "Podshoh elga g'amxo'rlik qilmasa, el undan yuz o'giradi". Bu ibora faoliyatning — ayniqsa, rahbarlik faoliyatining — axloqiy negizga tayanishi lozimligini ko'rsatadi.

Qadriyat bu yerda doimo yo'naltiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Nizomulmulk uchun faoliyat – bu nafaqat boshqaruv, balki xizmat, g'amxo'rlik, muvozanatni saqlash demakdir. Uning qarashlarida har bir inson – oddiy fuqarodan tortib podshohgacha – o'z vazifasini jamiyatga foyda keltiruvchi tarzda ado etishi kerak.

Menimcha, qadriyatlar bilan bog‘lanmagan faoliyat samarasiz va zararli bo‘ladi. Nizomulmulk o‘z asarida ko‘plab misollar keltirib, mansabni suiiste‘mol qilgan amaldorlar jamiyatga qanday zarar yetkazishini bayon qiladi. Misol uchun, u bir vazirning xalqdan soliqlarni haddan tashqari ko‘paytirgani bois isyon ko‘tarilganini yozadi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, agar faoliyat shaxsiy manfaat, ochko‘zlik, adolatsizlik asosida qurilsa, jamiyat beqarorlikka yuz tutadi.

Bunday hollarda barqarorlikni tiklash uchun oddiy qonunlar yetarli emas. Qadriyatlar — halollik, adolat, vijdon, rahm-shafqat — faoliyatga ichki mezon sifatida ta’sir etishi zarur. Demak, qadriyat faoliyatni ma’noga to‘ldiradi, unga yo‘nalish beradi va jamiyatni ijtimoiy muvozanatda ushlab turadi.

Zamonaviy davrda fuqarolik faolligi demokratik jamiyatlar uchun muhim ko‘rsatkichga aylangan. Biroq bu faollik faqat harakat bilan emas, ma’naviy asoslar bilan mustahkam bo‘lsa, ijobiy natija beradi. Nizomulmulk fikricha, xalq faqat qoniqish va adolatni his qilgan taqdirdagina boshqaruvni qo‘llab-quvvatlaydi.

Buning sababi shundaki, faoliyatga ma’naviy tamoyillar singdirilganida odamlar o‘zini jamiyatda mas’ul deb his qiladi. Ular jamiyatdagi adolatsizlik, beparvolik, korruptsiyaga qarshi kurashishda faollik ko‘rsatadi. Bu esa barqarorlikni ta’minlashdagi eng muhim omildir. Qadriyatlar orqali faoliyatda uyg‘unlik bo‘lsa, xalq davlatga ishonadi, ishonch esa ijtimoiy birlikni mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, “Siyosatnoma”da ilgari surilgan fikrlar bugungi boshqaruv tizimi, korruptsiyaga qarshi kurash, inson huquqlari va davlat xizmatida halollik tamoyillari bilan bevosita bog‘lanadi. Nizomulmulk o‘z asarida rahbarlar va mansab egalari uchun axloqiy mezonlarni alohida urg‘u bilan bayon qiladi. Unga ko‘ra, rahbarlar nafaqat qonunlarni bilishi, balki ularni adolat asosida qo‘llay olishi, xalq bilan muloqotda ochiq va mas’ul bo‘lishi kerak. Bunday yondashuv bugungi rahbarlik madaniyatining ham muhim mezoni bo‘lib qolmoqda. Zero, rahbar shaxsining qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan faoliyati jamiyat ishonchini oshiradi va boshqaruv tizimining samaradorligini ta’minlaydi.

Shuningdek, “Siyosatnoma”da jamoatchilik nazorati, ya’ni xalqning davlat boshqaruvida bilvosita ishtiroki haqida ham muhim g‘oyalar ilgari suriladi. Bu g‘oyalar zamonaviy demokratiya va fuqarolik jamiyatining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Nizomulmulk shunday yozadi: “Podshoh har ishda o‘zidan pastdagilarning fikrini eshitsa, saltanat mustahkam bo‘ladi.” Bu so‘zlar zamonaviy til bilan aytganda, inklyuziv boshqaruvga, ya’ni barcha qatlam vakillarining fikrini inobatga olishga da’vatdir. Bu esa bugungi demokratik institutlar faoliyatining ham ajralmas qismidir. Buning ustiga, Nizomulmulk faoliyatning barqarorligi uchun bilim va tafakkur ham muhim omil ekanligini qayta-qayta ta’kidlaydi. U har bir rahbar va fuqaro o‘z kasbining ustasi bo‘lishi, bilim va tajribaga tayanib ish yuritishini istaydi. Bu jihat bugungi kunda ham dolzarb – bugungi globallashuv davrida bilim, mas’uliyat va ma’naviyat birligi faoliyatning sifat ko‘rsatkichiga aylanmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni mana shunday qadriyatlar asosida tarbiyalash barqaror jamiyat poydevorini mustahkamlaydi.

Maqolada tilga olinayotgan muammolarni yanada chuqurroq yoritish uchun, zamonaviy tahliliy yondashuvlar-masalan, fuqarolik jamiyati nazariyasi, kommunikatsion boshqaruv modeli, ijtimoiy kapital nazariyasi kabi konsepsiyalarni ham muhokamaga kiritish mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy kapital nazariyasi doirasida qaralganda, qadriyatlar o‘zaro ishonch, hamkorlik va ijtimoiy tarmoqlarni mustahkamlovchi asosiy resurs hisoblanadi. Shunday ekan, qadriyatlar faqat ma’naviy tushuncha emas, balki real ijtimoiy barqarorlik omili sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Boshqa tomondan, zamonaviy O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar, masalan, “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi ham aynan qadriyatlar asosida faoliyat olib borish tamoyiliga urg‘u beradi. Bu yondashuv Nizomulmulk qarashlari bilan uyg‘un bo‘lib, har bir islohotning zahirida insoniy omil va axloqiy mezonlar turishini anglatadi. Davlat va jamiyat o‘rtasida kuchli ishonch bog‘lanmasi aynan ana shu qadriyatli yondashuvlar orqali shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat barqarorligini ta’minlash faqat tashkiliy yoki huquqiy mexanizmlarga emas, balki insoniy qadriyatlar va

axloqiy tamoyillarga asoslangan faoliyatga ham bevosita bog'liqdir. Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asarida ilgari surilgan g'oyalar bugungi zamonaviy boshqaruv va fuqarolik jamiyati qurilishi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U faoliyatning ma'naviy negizda olib borilishini, rahbarning adolatli va halol bo'lishini, xalq bilan doimiy aloqada turishini zarur deb biladi. Asarda bayon etilgan fikrlar shundan dalolat beradiki, qadriyatlar bilan yo'naltirilgan faoliyat jamiyatning ijtimoiy muvozanatini ta'minlab, barqaror taraqqiyotga zamin yaratadi. Bugungi islohotlar jarayonida ham ushbu tarixiy merosdan saboq olib, qadriyatlar va faoliyat uyg'unligini ta'minlash zaruriyati yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alimova D., To'laganov A. Fuqarolik jamiyati: mohiyati va rivojlanish bosqichlari. — Toshkent: Ijtimoiy fikr, 2010.
2. Bobojonov S. Islom siyosiy tafakkuri tarixi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Nizomulmulk. Siyosatnoma. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
5. Jabborova S.S. Jamiyat ma'naviy salohiyatini yuksaltirishda milliy g'oya va mafkuraning roli. // Science and Innovation in The Education System. International scientific-online conference. – Italy, 2023. - B. 37-40.
6. Jabborova S.S. Ma'naviy salohiyatni yuksaltirish va boshqarishda davlatning roli. // Current Approaches and new Research in Modern Sciences. International scientific-online conference. – Poland, 2023. - B. 32-35.

OILA QADRIYATLARI VA JAMIYATDAGI IJTIMOIIY BARQARORLIK

Karimova Muqaddas Otajonovna

Farg'ona davlat universiteti p.f.n., dotsent

Rustamova Nargiza Axadjonovna

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Anotatsiya Ushbu maqolada oila qadriyatlarining jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikdagi o'rni va ahamiyati o'rganilgan. Oila nafaqat shaxs tarbiyasining birinchi maktabi, balki jamiyatning barqarorligi va ijtimoiy muvozanatining poydevori sifatida ko'rib chiqiladi. Zamonaviy globallashuv sharoitida oilaviy qadriyatlarni saqlash va avlodlarga yetkazishning dolzarbligi ta'kidlanadi. Maqolada oila qadriyatlari ijtimoiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishi, zamonaviy tahdidlar va ularga qarshi kurashish yo'llari yoritiladi. Oila qadriyatlarini rivojlantirish orqali jamiyatdagi birlik va tinchlikni mustahkamlash mumkinligi asoslangan.

Kalit so'zlar: oila qadriyatlari, ijtimoiy barqarorlik, jamiyat, globallashuv, tarbiya, ma'naviyat.

Har qanday jamiyatning ildizi oiladan boshlanadi. Oila nafaqat yangi avlodni tarbiyalovchi muqaddas maskan, balki jamiyatning barqarorlik asosi, ijtimoiy muvozanat va axloqiy mezonlar manbaidir. Oila insonning birinchi tarbiya maktabi, hayotga bo'lgan qarashi va ma'naviy dunyosining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Undagi munosabatlar, qadriyatlar va odatlar kelajak avlodning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini belgilaydi.

Tarixdan ma'lumki, har qanday buyuk sivilizatsiyaning asosi oiladagi sog'lom muhit, avlodlar o'rtasidagi izchillik va qadriyatlarga sodiqlik orqali shakllangan. Oila jamiyatda milliylikni, urf-odat va an'analarni saqlovchi eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Oila faqat shaxsiy muammolar yechimini topuvchi doira emas, balki ijtimoiy hayotning har bir jabhasiga bevosita ta'sir qiluvchi zamin hisoblanadi.

Bugungi globallashuv, raqamli texnologiyalar, mass-mediyaning kuchayishi va ochiq madaniy muloqotlar davrida milliy oila qadriyatlariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Afsuski, ayrim hollarda tashqi madaniy oqimlar va iste'mol jamiyati g'oyalari oilaviy qadriyatlar bilan to'qnash kelib, yoshlar ongida identitet inqirozini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda har bir oilaning ma'naviy immuniteti kuchli bo'lishi, an'anaviy qadriyatlar zamonaviylik bilan uyg'unlashtirilgan holda saqlanib qolishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy qadriyatlar – bu o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, iymon-e'tiqodi, urf-odat va axloqiy me'yorlarining mujassamidir. Oila esa bu qadriyatlarni yosh avlodga singdiruvchi eng birlamchi tarbiya muassasasi hisoblanadi. Shu sababli oilaning mustahkamligi nafaqat individual farovonlikni, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi omildir.

Zero, oila qadriyatlari jamiyat barqarorligining poydevori sifatida xizmat qiladi. Oila mustahkam bo'lsa jamiyat mustahkam, oila sog'lom bo'lsa - jamiyat sog'lom bo'ladi. Oilada hukm suradigan mehr-oqibat, o'zaro hurmat, mas'uliyat va e'tibor – bu nafaqat oilaviy baxtning garovi, balki ijtimoiy muvozanatning ham kafolatidir. Oila haqida mutafakkirlar bildirgan iqtiboslarga to'xtalib o'tsam:

“Oila – bu jamiyatning hujayrasi. Agar har bir hujayra sog'lom bo'lsa, jamiyat ham sog'lom bo'ladi.”- Mahatma Gandi

“Oila bu – insoniyatning eng qadimiy va eng tabiiy institutidir.” — Aristotel

“Qanchalik ko'p oilalar mustahkam bo'lsa, shunchalik jamiyat barqaror bo'ladi.” - Lev Tolstoy

Oila qadriyatlari deganda, avvalo, mehr-oqibat, hurmat, sadoqat, mas'uliyat, tarbiya, mehnatsevarlik, sabr-toqat va o'zaro kechirimlilik kabi fazilatlar tushuniladi. Bu qadriyatlar har bir insonning shaxsiyati, dunyoqarashi va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarida muhim o'rin tutadi. Aynan oilada shakllangan qadriyatlar orqali inson o'zining kimligini anglaydi, o'ziga va boshqalarga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

Oila bu hayotning ilk maktabi. Bola muhabbat, g'amxo'rlik, adolat, halollik kabi tushunchalarni ilk bor onasining quchog'ida, otasining harakatlarida his etadi. Agar oilada sog'lom qadriyatlar hukmron bo'lsa, bola ham ijobiy xarakterga ega bo'lib voyaga yetadi. Bunday insonlar esa jamiyatda tinchlik, barqarorlik va o'zaro ishonch muhitini yaratadi. Aksincha, oilaviy qadriyatlardan yiroq muhitda ulg'aygan shaxslar ko'pincha ijtimoiy muammolar manbaiga aylanadi.

Zamonaviy texnologiyalar, globallashuv, ommaviy axborot vositalarining kuchli ta'siri, g'arb madaniyatining ayrim jihatlari yoshlarning ongida qadriyatlar bilan bog'liq chalkashliklar tug'dirmoqda. Individualizm, iste'molchilik, tezkor hayot tarzi, ko'pincha an'anaviy qadriyatlar bilan to'qnash kelmoqda. Natijada ajrimlar sonining ortishi, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi muloqotning susayishi, keksalarga befarqlik, ma'naviy bo'shliq kabi holatlar tobora ko'p uchramoqda.

Oila ichida yuzaga kelgan inqirozlar jamiyat hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki sog'lom oila bu ijtimoiy muhitning mustahkam bo'g'ini. Agar oila zaiflashsa, jamiyat ham ma'naviy jihatdan tanazzulga uchrashi mumkin. Oila qadriyatlarini tiklash va mustahkamlash orqali ijtimoiy muvozanatni ta'minlash mumkin.

O'zbek xalqi tarixan kuchli oilaviy an'analarga ega bo'lgan. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, bir-biriga mehr, sabr-bardosh, mehnatsevarlik bular xalqimiz hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Bu qadriyatlar asrlar davomida nafaqat oilalarni, balki butun jamiyatni birlashtirib turgan. Bugungi kunda esa ushbu merosni asrab-avaylash, uni yangi avlod ongiga singdirish muhim vazifaga aylangan.

Shu sababli, oiladagi qadriyatlarni zamon talablari bilan uyg'unlashtirgan holda yosh avlodni tarbiyalash nafaqat oila, balki butun jamiyatning barqaror kelajagini ta'minlaydi. Oila nafaqat mehr va tarbiya maskani, balki yuksak ma'naviyat, ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotning boshlang'ich nuqtasidir.

Oila qadriyatlari jamiyat barqarorligining yuragi, uning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hayotini muvozanatda tutuvchi, jamiyat taraqqiyotining poydevorini tashkil etuvchi eng asosiy ustundir. Sog'lom

oila mustahkam jamiyatning kafolatidir. Shu sababli, oila qadriyatlarini asrash, ularga hurmat bilan yondashish va ularni yangi avlodga singdirish har bir insonning, har bir oilaning, butun jamiyatning dolzarb va muqaddas vazifasidir.

Bugungi globallashuv sharoitida, texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan, madaniy va axborot oqimlari cheksiz kengaygan zamonda, oila qadriyatlarini mustahkamlash yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bunday sharoitlarda insoniyatning asosiy ma'naviy an'analari va qadriyatlari zaiflashishi, shakllanish jarayonida xatoliklarga duchor bo'lishi mumkin. Ammo aynan oilaviy qadriyatlar – inson qalbining ildizi, uning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy muvozanatining asosi sifatida o'z ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Oila nafaqat insonning birinchi tarbiya maktabi, balki uning ijtimoiy hayotga tayyorlanishi, jamiyatga moslashishi, axloqiy va ma'naviy tamoyillarni o'zlashtirishi manbaidir. Har bir ota-ona, pedagog va jamiyat faoli oilada mehr-oqibat, hurmat, mas'uliyat kabi qadriyatlarni bolalarga singdirish uchun doimo o'z namunasi bo'lishi kerak. Shunda yosh avlodning ma'naviy barkamolligi ta'minlanadi, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni sog'lomlashtirishga, birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Shuningdek, oila qadriyatlarining mustahkamligi jamiyatda ishonch, tinchlik va xavfsizlik muhitini yaratadi. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga zamin yaratadi. Bugungi murakkab va o'zgaruvchan dunyoda barqarorlikni saqlab qolish uchun, oilaning asosiy qadriyatlarini saqlab qolish va ularni avloddan-avlodga uzluksiz uzatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Faqatgina shunday birlik va hamjihatlik orqali biz jamiyatimizda chinakam tinchlik, barqarorlik va farovonlikni mustahkamlashimiz mumkin. Oila qadriyatlari bu nafaqat insoniy fazilatlarining manbai, balki mamlakatimiz va butun insoniyat kelajagining garovi ekanligini hech qachon yoddan chiqarmasligimiz lozim. Shu bois, har bir fuqaro o'z oilasida ma'naviy poydevorlarni mustahkamlashga, milliy

qadriyatlarimizni asrab-avaylashga va jamiyatimizning ruhiy barkamolligi uchun mas'uliyat bilan yondashishga chaqiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Freyd, Z. (2009). Psixologiya va jamiyat. Moskva: Nauka.
2. G'ulomov, A. (2018). Oila va jamiyat barqarorligi: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: O'qituvchi.
3. Gandi, M. (2016). Jamiyat va inson qadriyatlari. Mumbai: Sabarmati Ashram.
4. Karimova, M. (2020). "Oila qadriyatlari va yoshlar tarbiyasi." Pedagogika va psixologiya, 3(12), 45-52.
5. Konfutsiy. (2017). Etik qadriyatlar va oilaviy tarbiya. Pekin: Xalq nashriyoti.
6. Safarli, E. (2022). Milliy qadriyatlar va zamonaviy jamiyat. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Tetcher, M. (2019). "Oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy o'zgarishlar." Sotsiologiya jurnali, 5(7), 23-29.

GLOBALLASHUV JARAYONLARIDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING IJTIMOIIY FAOLIYATGA TA'SIRI

Jo'rayev Ahmad Muhammadiyevich
Alfraganus universiteti "Ijtimoiy fanlar"
kafedrasi dotsenti f.f.b.f.d.(PhD)
Toshkent davlat Transport universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv jarayonlarining milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unligini ta'minlash orqali ijtimoiy faoliyatning samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlar

bilan uyg'unlashtirish ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotning asosiy omillari sifatida ko'rsatilgan. Bugungi globallashuv va axborot tezkor almashinuvi sharoitida jamiyatda axloqiy-me'yoriy tamoyillarning roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlar har qanday jamiyatda ijtimoiy ong, ijtimoiy faollik va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Har bir xalq o'zining milliy qadriyatlariga suyangan holda umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'un yashashi jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining asosi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *Globallashuv, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy faoliyat, fuqarolik jamiyati, inson huquqlari, madaniy xilma-xillik, ijtimoiy qadriyat, axloqiy inqiroz, ma'naviy inqiroz, iste'mol jamiyati, individualizm, sekulyarizm, madaniy integratsiya, milliy identifikatsiya, siyosiy manipulyatsiya, texnologik taraqqiyot, raqamli inqilob.*

Globallashuv jarayonlari milliy madaniyatlar va qadriyatlarni bir-biriga yaqinlashtirsa-da, ba'zan ularning o'ziga xosligini yo'qotishiga sabab bo'ladi. Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, tili, dini va madaniyatidan iborat bo'lib, jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi deganda, avvalo, jamiyatda ilgari qabul qilingan va e'zozlangan axloqiy me'yorlarning o'z kuch va ta'sirini yo'qotishi, natijada yangi me'yorlarga nisbatan ijtimoiy konsensusning susayishi tushuniladi. Bu jarayon, bir tomondan, taraqqiyot oqimi bilan bog'liq bo'lsa-da, boshqa tomondan, turli ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillarning uyg'unlashuv natijasidir. Sotsiolog olim Daniel Bell kapitalizmning ichki ziddiyatlari, xususan, moddiy manfaatlar bilan ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko'rsatib, ijtimoiy-axloqiy buzilishning dastlabki alomatlariga e'tibor qaratadi [1].

Uning nazarida individualizm va iste'molchilik taraqqiy etar ekan, an'anaviy me'yorlar bilan jamoaviy birdamlikni ta'minlab turuvchi tamoyillar susayib boradi. Zamonaviy global jamiyatda buzilish tushunchasi Zigmunt Bauman tomonidan ham atroflicha o'rganilgan.

Bauman globallashuv tufayli vujudga keladigan “suyuq zamon” (liquid modernity) konsepsiyasini ilgari suradi va ijtimoiy munosabatlar, xususan, axloqiy tamoyillar mustahkam asoslardan mahrum bo‘layotganini ta’kidlaydi [2].

Demak, qachonki ijtimoiy tartib bo‘shasha, shaxslar mustaqilligi ortib, lekin shu bilan birga ular o‘z manfaatlarini har narsadan ustun qo‘yadigan qarashlarni ilgari sura boshlasa, bu ma’naviy-axloqiy me’yorlarning buzilishiga xizmat qilishi muqarrar bo‘ladi.

Texnologik taraqqiyot, xususan, internet va raqamli kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi jamiyatdagi qadriyatlar almashinuvi jarayonini tezlashtirdi. Axborot oqimining kuchayishi bilan bir qatorda, odamlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga bog‘liqlik va keraksiz ma’lumotlar tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy-stress holatlari kuzatilmoqda.

Umuminsoniy qadriyatlar - bu barcha insoniyat tomonidan e’tirof etilgan asosiy tamoyillar: inson huquqlari, erkinlik, adolat, bag‘rikenglik, ekologik ong va boshqalar. Ushbu qadriyatlar ijtimoiy faoliyatda quyidagicha aks etadi:

- **Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish:** Fuqarolar o‘z huquq va majburiyatlarini anglab, jamiyatda faol ishtirok etadi.

- **Inson huquqlarini himoya qilish:** Har bir shaxsning huquqlari va erkinliklari ta’minlanadi.

- **Madaniy xilma-xillikni hurmat qilish:** Turli millat va madaniyatlar o‘rtasida bag‘rikenglik va hamjihatlikni mustahkamlash.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi ijtimoiy faoliyatda barqarorlikni ta’minlaydi. Masalan, milliy qadriyatlar yoshlarni vatanga sadoqat, oila qadri, tilga hurmat kabi fazilatlar bilan tarbiyalasa, umuminsoniy qadriyatlar ularni huquqiy madaniyat, erkinlik, adolat kabi prinsiplar asosida shakllantiradi. Bu uyg‘unlik yoshlarning dunyoqarashini kengaytirib, ijtimoiy mas’uliyat hissini oshiradi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi fenomenida individualizm kuchayishi ham alohida omil sifatida qayd etiladi. An’anaviy jamiyatlarda jamoaviychilik, oila, qabila yoki mahalla kabi ijtimoiy uyushmalar markaziy o‘rin tutar ekan, modern jamiyatlarga xos

xususiyatlardan biri - shaxs erkinligining yuksalishi, individual manfaatlarining ustun kelishi bo'lib bormoqda. Shu ma'noda, iste'mol jamiyati "hayotdagi eng katta maqsad - bozor munosabatlari vositasida shaxsiy ehtiyojlar, talab va xohishlarni qondirish" degan tezisni ilgari suradi. Frensis Fukuyama individualizm va umuman, bozor iqtisodiyoti munosabatlari jamiyatda an'anaviy ishonch va birdamlik tamoyillariga tahdid solishini alohida ta'kidlaydi [3]. Buning oqibatida, o'zaro hamkorlik va xolis insoniy munosabatlarga asoslangan axloqiy qadriyatlar zaiflashib, shaxslar o'rtasida "raqobat – ustunlik – yakkalanish" zanjiri shakllanishi mumkin.

Globallashuv - bu iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy tizimlarning tobora birlashuvi va o'zaro bog'liqligidir. Bu jarayon axborot almashinuvi va madaniyatlararo muloqotni kuchaytirsada, milliy qadriyatlar yo'qolib ketishi xavfini ham tug'diradi.

Shu sababli, har bir jamiyat globallashuv jarayonida o'zining tarixiy-madaniy ildizlariga tayanib, milliy o'zligiga sodiq qolishi kerak. Bunda **milliy qadriyatlar** - xalqning tili, dini, urf-odatlar, an'analari - ijtimoiy faoliyatning asosiy tayanchi sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilish jarayonida siyosiy omillarning ham sezilarli ta'siri bor. Bir tomondan, siyosiy institutlar tomonidan adolat, qonun ustuvorligi, halollik kabi tamoyillarni e'lon qilinishi - axloqiy tartibni saqlashda muhim ekanligi hamisha ta'kidlanadi. Biroq, amaliyotda ayni o'sha siyosiy institutlarning o'zida korruptsiya, manfaatparastlik, manipulyativ mafkuraviy targ'ibot hollari yuz berayotgan bo'lsa, jamoat ongida axloqiy normaga bo'lgan ishonch susayishi muqarrar. Nikolas Rescher siyosiy manipulyatsiya axloqiy muvozanatni buzishda eng xavfli omil ekanini eslatib o'tadi [4].

Siyosiy manfaatlar, ayrim guruhlarining xususan jamiyatda beqarorlik hosil qilish maqsadida "ma'naviy bo'shliq"ni kuchaytiruvchi targ'ibotlari natijasida ham axloqiy buzilish sodir bo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlar - bu butun insoniyat tomonidan e'tirof etilgan asosiy tamoyillar: inson huquqlari, tinchlik, bag'rikenglik, erkinlik,

tenglik, adolat va boshqalar. Globallashuv sharoitida bu qadriyatlar dunyo xalqlari o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, nizolarni bartaraf etish, ekologik muammolarni birgalikda hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu qadriyatlar ijtimoiy faoliyatda quyidagicha aks etadi:

- inson huquqlarini himoya qilish;
- fuqarolik jamiyatini rivojlantirish;
- gender tengligini targ'ib qilish;
- inson salohiyatini ro'yobga chiqarish.

Ijtimoiy faoliyatda qadriyatlar uyg'unligi muhim omil hisoblanadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar ijtimoiy faoliyatda bir-birini to'ldiradi. Masalan:

- **Milliy qadriyatlar** yoshlarda vatanga sadoqat, oila qadri, tilga hurmat, ajdodlarga ehtirom kabi fazilatlarni shakllantiradi.

- **Umuminsoniy qadriyatlar** esa ularni xalqaro miqyosda fikrlovchi, tolerant, huquqiy madaniyatga ega fuqarolar sifatida tarbiyalaydi.

Shu orqali yoshlar o'z millatiga sodiq, lekin dunyoqarashi keng, global mas'uliyatni his qiluvchi faol shaxslarga aylanishadi. Ijtimoiy faoliyatda esa ular:

- ko'ngilli harakatlarda qatnashadi,
- ekologik tashabbuslarga qo'shiladi,
- ijtimoiy tarmoqlarda foydali kontent yaratadi,
- jamiyatdagi muammolarga befarq bo'lmaydi.

Milliy qadriyatlar – bu xalqning tarixiy tajribasi, diniy e'tiqodi, urf-odatları, tili, madaniyati va an'analaridan shakllangan qadriyatlardir. Masalan, o'zbek xalqiga xos bo'lgan **kattalarga hurmat, mehmonga izzat, halollik, uyat va vijdon, vatanga sadoqat** kabi tushunchalar jamiyat hayotining barcha sohalarida aks etadi. Ushbu qadriyatlar:

- Yosh avlodning sog'lom axloqiy asosda tarbiyalanishiga xizmat qiladi.
- Oila mustahkamligi va avlodlararo uzviylikni ta'minlaydi.
- Ijtimoiy birdamlik va milliy birlikni mustahkamlaydi.

Umuminsoniy qadriyatlar – bu butun insoniyat tomonidan e'tirof etilgan axloqiy me'yorlardir. Bularga quyidagilar kiradi: **inson huquqlari**,

erkinlik, adolat, tinchlik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat, ekologik ong va boshqalar.

Bu qadriyatlar:

- Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi.
- Shaxsning huquqiy madaniyati va ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi.
- Global muammolarga qarshi birgalikda kurashish (masalan, iqlim o‘zgarishi, urushlar, odam savdosi va boshqalar) imkonini yaratadi.

Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir, – dedi Shavkat Mirziyoyev 2021 yil 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha yig‘ilishda. – Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat [6].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, globallashtirish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi - bu faqat madaniyat yoki ma’naviyat masalasi emas, balki ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot garovidir. Har bir jamiyat o‘z milliy qadriyatlariga sodiq qolgan holda, umuminsoniy qadriyatlar asosida dunyo bilan hamkorlikda yashashi zarur. Shu yo‘l bilan ijtimoiy faol, ongli, huquqiy madaniyatga ega fuqarolar shakllanadi. Bunday fuqarolar esa jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchidir.

Globallashtirish jarayonlari milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligini ta’minlashni talab etadi. Milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish ijtimoiy faoliyatning samaradorligini oshiradi. Bu jarayon yoshlarning dunyoqarashini kengaytirib, ijtimoiy mas’uliyat hissini oshiradi va jamiyatda barqarorlikni ta’minlaydi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar jamiyatning ma’naviy poydevorini tashkil etadi. Ular orqali shaxsda ongli fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy mas’uliyat va faol hayotiy pozitsiya shakllanadi. Milliy qadriyatlar bizni o‘zligimizga qaytaradi, umuminsoniy qadriyatlar esa bizni dunyo bilan

bog'laydi. Ushbu qadriyatlarning uyg'unligi ijtimoiy barqarorlik, taraqqiyot va insoniylikning kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Daniel Bell. The Cultural Contradictions of Capitalism. – New York: Basic Books, 1976. – 23-bet.
2. Zygmunt Bauman. Globalization: The Human Consequences. – New York: Columbia University Press, 1998. – 45-bet.
3. Francis Fukuyama. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – New York: Free Press, 1995. – 102-bet.
4. Nicholas Rescher. Moral Absolutes: An Essay on the Nature and Rationale of Morality. – New York: Peter Lang, 2008. – 56-bet.
5. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996. – 78-bet.

MARKAZIY OSIYOLIK MUTAFAKKIRLARNING MA'RIFATLI JAMIYAT HAQIDAGI FALSAFIY QARASHLARI VA ULARNING KONSEPTUAL AHAMIYATI

Togayev Shavkat Xurramovich,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi dotsenti

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirish va rivojlantirishda konseptual ahamiyatga ega bo'lgan tarixiy manba sifatida Markaziy Osiyolik mutafakkirlarning ma'rifat, ma'rifatparvarlik, ma'rifatchilik haqidagi ijtimoiy-falsafiy qarashlari qisqacha bayon qilingan bo'lib, ularning tarixiy ahamiyati va

o'rni haqida so'z yuritiladi. Ma'rifatli jamiyatni bunyod etish, orzu-havasdan, reallikka aylanishi uchun ajdodlardan avlodlarga tarixiy meros sifatida o'tib kelayotgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarga tayanib ish ko'rishni, undan mustahkam poydevor sifatida foydalanishni taqozo etadi. Chunki, poydevor qanchalik mustahkam bo'lsa, uning ustiga qo'rilgan imorat ham shunchalik bardoshli bo'ladi.

Kalit so'zlar. Yangilanayotgan O'zbekiston, Markaziy Osiyo, ma'rifat, ma'rifatparvarlik, ma'rifatchilik, ma'rifarli jamiyat, Markaziy Osiyo Uyg'onish davri, jadidchilik, "Avesto" ma'rifati, Islom ma'rifati, Forobiy ma'rifati, M.Behbudiy ma'rifati.

Markaziy Osiyoda ma'rifatli jamiyatni shakllantirish va rivojlantirish haqidagi falsafiy qarashlarning ildizi uzoq moziyga borib taqaladi. Ularda bayon qilingan fikrlar, ayniqsa ma'rifatparvarlik va jaholatparastlik o'rtasidagi kurashning yechimini topishga qaratilgan g'oyalari hozirgi kunga qadar konseptual ahamiyatga molik bo'lgan milliy-ma'naviy qadriyat sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda, ya'ni tarixiy makon va zamon o'lchovlariga ko'ra, ularning qaysi biri oldin paydo bo'lgan degan savol tug'iladi?. Bu savolga javob topish qiyin albatta. Shunday bo'lishiga qaramasdan, insonning bioijtimoiy mavjudot ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, jahl – bu hayvoniy hisning odamda mujassamlashgan ruhiy holatidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, hayvoniy-ruhiy jahl, johillik, jaholatga asoslangan holda jaholatparastlik vaqt nuqtayi nazaridan oldin paydo bo'lgan deyish mumkin.

Odamning ijtimoiy mavjudot ekanligi nuqtayi nazaridan qaraganda, ma'rifatga asoslangan ma'rifatchilik, odamning o'zini hayvonot dunyosidan ajratib, ilk mehnat taqsimoti chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilikning kelib chiqishi oqibatida paydo bo'lgan, shakllana borgan. Chunki, dehqonchilik, chorvachilik, ayniqsa hunarmandchilik ilmni talab qilgan, ilm esa ma'rifiylik asosida ajdodlardan avlodlarga o'tib borgan. Shu sababli, kishilarning moddiy va ma'naviy hayotida katta sifatiy o'zgarishlar sodir bo'lishiga imkoniyatlar yaratilgan. Jaholat esa insonning tabiat kuchlari oldidagi ojizligi, uning sir-asrorliklarini

bilmasligi, oldin hosil qilingan ko'nikmalarga qattiq yopishib olganligi, ibtidoiy to'da yetakchilarini tan olmasliklari yoki aksincha, ularning topshiriqlarini vahshiylarcha bajarishlari tufayli ijtimoiy ahamiyat kasb eta borgan. Eng qadimgi va qadimgi davrlarda odamlar o'rtasida bo'lib o'tgan qonli to'qnashuvlar o'ta johillik bilan olib borilgan, bu esa, o'z navbatida jaholatparastlikning ijtimoiy ahamiyat kasb etishiga sharoit yaratib bergan.

Ushbu masalaga falsafiy jihatdan yondashadigan bo'lsak, ma'rifatparvarlik va jaholastparastlik o'rtasidagi kurash bu jamiyat mavjudligining obyektiv qonuniyatlaridan biridir. Ma'rifatli jamiyatning obyektiv reallik sifatida paydo bo'lishi, o'z navbatida tarixiy makon va zamonda mavjud bo'lgan odamlarning onglilik darajasiga bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ma'rifatli jamiyat oldiniga g'oya sifatida progressiv fikrlaydigan kishilar tomonidan bayon qilinadi, so'ngra uni amalga oshirishning konseptual asoslari ishlab chiqiladi, so'ngra shu asosda uning mexanizmlari yaratilib harakatga keltiriladi. Bu masala bir kunda, bir yilda emas, balkim uzoq vaqt davomida obyektiv va subyektiv omillarning faol ishtiroki asosida amalga oshiriladi.

Ma'rifatli jamiyatni shakllantirish va rivojlantirish masalasi, avvalo ma'rifatparvarlikdan boshlanadi. Bunga "oqsoch tarix" guvohlik beradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda Markaziy Osiyoda yashab o'tgan mutafakkirlarning ma'rifatli jamiyat haqidagi falsafiy qarashlarini quyidagi davrlarga bo'lish mumkin.

1.Qadimgi davrda shakllangan ilk ma'rifatchilik g'oyalari.

Markaziy Osiyo odamzod oyog'i tekkan eng qadimgi o'lkalardan biri. Bu o'lkada ular tomonidan: ilk san'at namunalari bo'lmish qoyatoshlarga chizilgan rasmlar; oldiniga tosh, so'ngra yog'och, keyichalik esa metallardan yasalgan mehnat qurollari, har xil taqinchoqlar, harbiy ahamiyatga ega bo'lgan qalqon, nayza, qilich, kamonlar, sapol buyumlarga yozilgan yozuvlar, mexanikaga oid arava g'ildiraklari, shamol tegirmonlari ixtiro qilingan maskan, turar joylar, qal'alar; suv inshootlari, xullas dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik rivojiga o'zining munosib hissasini qo'shgan sivilizatsiya o'choqlaridan biri

sanaladi. Bularning mavjudligi mantiqan olib qaraganda zardo'shtiylikning "Avesto" kitobida bayon qilingan desak mubolag'a bo'lmaydi.

1. "Avesto" ma'rifatchiligi. "Avesto" ajdodlarimiz tomonidan eramizdan oldingi IX asrlarda 12 ming ho'kiz terisiga oltin suvi bilan yozilgan, eng qadimiy she'rlar, musiqa, badiiy-falsafiy tafakkur, diniy aqidalar, ilmiy mushohadalar, dunyoviy va diniy dunyoqarashlar, xullas ma'rifatchilik g'oyalarini o'zida mujassamlashtirgan eng qadimiy yozma asaridir. "Avesto" ma'rifatchiligida ilgari surilgan g'oyalar:

1) chorvachilikni rivojlantirish uchun birinchi navbatda cho'ponlarni tayyorlash va ularga yaxshi yashashlari uchun shart-sharoitlar yaratib berish;

2) hayvonlar zoti tozaligini saqlash, ularni urchitish, sog'ligini saqlash uchun oqilona ish yuritish;

3) dehqonchilikni rivojlantirishda yerga mexanik qurilmalar yordamida ishlov berish, yerning meliorativ holatini, pokizaligini saqlash;

4) yangi kanallar qazish, ariq-zovurlarni tozalash, yerlarni o'z vaqtida ekin ekishga tayyorlash kabilar kiradi.

Masalan, "Avesto"da: " O'zoq vaqt ishlov bermay va ekin ekilmay qolgan yer eng baxtsiz zamindir. U ersiz va bolasiz yurgan qari qizga o'xshaydi. Qari qiz erga tegishini xohlagani singari, haydalmagan yer qo'shchini kutadi" [1.27.], - degan bir qator ilmiy-amaliy ahamiyatga molik bo'lgan fikrlar bildirilgan. "Avesto" da ma'rifatchilikning tamal toshini belgilab beruvchi: " Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal ni olqishlayman, Fikr, so'z va amal olamidan ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amalni tanlayman" [2.34.], -degan nihoyatda chuqur mantiqiy ma'noga ega bo'lgan, ayni vaqtda yangilanayotgan O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirishga asos bo'ladigan konseptual g'oya bo'lib xizmat qilishi, shubhasizdir.

2. Markaziy Osiyo Uyg'onish davri ma'rifatchiligi. Markaziy Osiyoda islom dini VIII-IX asrlarda urush qilish, zo'rlik ishlatish va

imtiyozlar yaratish orqali joriy qilingan bo'lsa-da, keyinchalik u xalqimizning iymon-e'tiqodi va madaniyatiga aylanib qoldi.

Bu davrda arab xalifaligining madaniy markazlari bo'lgan Bag'dod va Damashq shaharlarida ilm-fan rivoji kuchayib ketdi. Buning sababi, bir tomondan, qadimgi Yunoniston mutafakkirlari (Platon, Aristotel, Galen, Gippokrat, Arximed va h.k.) ilmiy merosining kirib kelganligi bo'lsa; ikkinchi tomondan, qadimgi Xitoy va Hindiston olimlarining asarlari orqali ushbu mamlakatlar fan va madaniyatining keng yoyilishi, ularning arab mamlakatlari, So'g'd, Xorazm, Xuroson kabi o'lkalarda rivoj topgan fan va madaniyat bilan uzviy ravishda qo'shib ketishi bo'ldi. Bu oxir oqibatda Sharq Uyg'onish davrining boshlanishi uchun zamin tayyorladi. Ana shu zamin asosida Markaziy Osiyoda Buxoriy, Termiziy, Nasafiy, Xorazmiy, Farg'oniy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Roziy kabi bir qator mashhur allomalar yetishib chiqdi. Markaziy Osiyo Uyg'onish davri ma'rifatchiligining o'ziga xos jihatlari. Bular quyidagilar: a) dunyoviy ma'rifatga intilish; b) tabiatni bilishga qiziqish; v) insonni, uning aqliy, tabiiy, badiiy, ma'naviy fazilatlarini ulug'lash; g) komil insonni tarbiyalash; d) qomusiy bilimga, barcha narsalarga qiziqish kabilardan iborat edi. Shuning uchun ham bu davrda yashagan mutafakkilarning kashfiyotlari jahon ilmfani va madaniyatining rivojiga xizmat qilgan edi.

Markaziy Osiyodagi Uyg'onish davrini IX-XII asrlarni qamrab oluvchi birinchi va XIV-XVI asrlarni o'z ichiga oluvchi ikkinchi bosqichlarga ajratish mumkin. Forobiy ma'rifati. Uyg'onish davrining birinchi bosqichida ijod qilgan ma'rifatchi Sharq allomalaridan biri atoqli faylasuf va axloqshunos olim Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn O'zlug' ibn Tarxon Forobiydir (873-950). Sharqda «Ikkinchi muallim» deb tan olingan bu alloma o'zining «Fozil odamlar shahri», «Davlat arbobining hikmatlari», «Baxt-saodatga erishuv haqida» kabi bir qator asarlari bilan axloq ilmini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan.

Forobiy ma'rifatidagi asosiy g'oyalardan birini kasb axloqining kelib chiqishi, xususiyatlari va hayotga tatbiq etilishi borasida quyidagi

falsafiy fikrlari tashkil qiladi.: «Insonning kasb-hunar va san'atdagi fazilatlariga kelsak, bu fazilat tug'ma emasdir. Agar kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lganida, podshohlar ham o'zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo'lgan, tabiat talab qilgan tibbiy majburiyat bo'lib qolar edi. Nazariy va buyuk fikriy fazilat, ulug' tug'ma fazilat va kasb-hunar fazilati odat-malaka bo'lib qolgan odamda bu fazilatlar irodani hosil qilishning va odatga aylantirishning sababi bo'ladi. Bunday odamlar cheksiz va juda kuchli tabiat va iroda egalaridir. Xalqlar va shahar ahllarida axloq, odob, rasm-rusum, kasb-hunar odat va irodani hosil qilish uchun insondan zo'r kuch va qudrat talab qilinadi. Bu ikki yo'l bilan, ya'ni ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim so'z va o'rgatish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan bo'ladi» [3.284.].

Forobiyning fikricha, ma'rifatni, eng avvalo, fozillar shahrining hokimi amalga oshirmog'i kerak. Buning uchun esa : «Hokim Allohdan boshqa hech kimga bo'ysunmasligi kerak. U tabiatan to'rt muchali sog'-solim bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishida biror a'zosidagi nuqson halal bermasligi zarur, aksincha, u sog'-salomatligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim» [4.244.].

3. Islom dini ma'rifatchiligi. Diniy ma'rifatchilik buyuk ajdodlarimiz Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Hakim Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy kabi allomalar tomonidan izchillik bilan amalga oshirilgan ishlar tufayli islom dini ma'naviyat va ma'rifat olamida odamlarning e'tiqodiga aylandi. Shuning uchun ham bo'lsa kerak Hakim at-Termiziy "Kitob bayan-al-ilm" nomli risolasida ma'rifatni nur, yorug'likka qiyoslagan edi.

Islom dinidagi ma'rifatchilikning eng asosiy g'oyalaridan birini "Ilm egallang! Ilm – sahroda do'st, hayot yo'llarida – tayanch, yolg'izlik damlarida –yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda – quroldir" degan hayotiy fikrlar tashkil qiladi.

" Hadis"lardan ma'rifatchilikni tarannum etuvchi namunalar quyidagilardan

iborat:

“ Sizlarga bir gap aytaman, yodlab qolinglar, dunyo to‘rt kishinikidir:

1. Alloh taolo bir bandaga mol bergan va ilm bergan. U bandaga berilgan mol va ilmning tasarrufida taqvo qiladi va silai rahm qiladi. Ilmi va molidan Alloh uchun haq ajratadi. Bu eng afzal o‘rin.

2. Bir banda bor, Alloh unga ilm bergan, lekin mol bermagan. Lekin uning niyati to‘g‘ri: Agar Alloh menga mol bers aydi falonchiga o‘xshab sarf qilardim, Bu shu niyatiga qarab teng ajr oladi.

3. Bir banda bor. Alloh unga mol bergan, ilm bermagan. Mol tasarrufida Alloxdan qo‘rqmaydi. Molidan qarindoshlariga bermaydi. Bu esa eng yomon o‘rindir.

4. Bir banda bor. Alloh unga mol ham, ilm ham bermagan. U aytadiki: agar Alloh menga ham bergandaydi falonchiga o‘xshash ish qilardim. U shu niyati bilan o‘sha kishiga barobar hisoblanadi (savob va gunoxda)” [5.79.]

4. Markaziy Osiyodagi yangi davr – jadidlar ma’rifatchiligi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlarining milliy harakatlarini g‘oyaviyma’rifiy tayyorlab bergan va ularni ruhlantirib turgan ma’rifatparvarlar orasida Zavqiy, Muqimiy, Furqat, Avaz O‘tar o‘g‘li, Ahmad Donish, M.Behbudiy, Munavvar qori, A.Fitrat, A.Cho‘lpon, Abdulla Avloniy, Tavallo kabi siymolarni e’tirof etish lozim.

O‘zida millat ozodligi va yurt farovonligi yo‘lida mardona kurashgan, bu yo‘lda ko‘p qurbonlar bergan jadidlar harakati ma’rifatchilikning yorqin ifodasi edi. Shuningdek, ma’rifatchilik insoniyatning bir jamiyatdan ikkinchi jamiyatga, bir tarixiy davrdan boshqa tarixiy davrga o‘tishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaning eng yetuk, ongli, oq-qorani tanigan, fidoyi, elim deb, yurtim deb yashovchi, uzoqni ko‘zlovchi ma’naviyatli siymolari ma’rifatchilik bilan shug‘ullanadi. Ma’rifatparvarlar odatda davr uchun, jamiyatning buguni va kelajagi uchun muhim bo‘lgan g‘oyalarni ko‘tarib chiqadi va shu g‘oyani amalga oshirish uchun izchil kurash olib boradi. Har bir davrning o‘z ma’rifatparvarlari bo‘ladi.

Masalan, Ahmad Donish 1869 yilda, ya'ni yurti vassalga aylantirilgan davrda «Biz — o'zbeklar qachongacha g'aflat uyqusida yotamiz, qachon qoloqlikdan qutulamiz», deya fikr yuritgan. Bu qoloqlikdan qutulish yo'lini u ma'rifatda ko'radi, xalqni ma'rifatli bo'lishga chorlaydi. Keyinroq boshqa ma'rifatparvarlar ham shu g'oyani o'z asarlarida ilgari surganlar. XIX asrning oxiri va XX asrning boshida vujudga kelgan jadidchilik harakati vakillari bu borada ibratli ishlarni amalga oshirganlar. Ular 1906 yildan boshlab, Turkistonda «Taraqqiy», «Xurshid», «Tujjor», «Samarqand», «Oyina», «Buxoroyi Sharif», «Umid» kabi gazeta va jurnallar chiqarganlar, bosmaxona va nashriyotlar, kutubxonalar, teatrlar, yangicha maktablar ochganlar, xayriya jamiyatlarini tuzganlar, o'tmish madaniyatimizni, tariximizni targ'ib qilish bilan birga olamshumul yangiliklarni ham ommaga yetkazishga harakat qilib, dunyoviy bilimlarni ham chuqur egallashga da'vat etganlar. Ma'rifatchilar xalqni milliy uyg'onishga da'vat etib, «Najot-ilmu irfonda» deb bilganlar, xalqni ma'naviyat yo'liga boshlashga harakat qilganlar [6.540-541.]. Misol tariqasida bu davr ma'rifatchilik g'oyalarini M.Behbudiyning falsafiy –ma'rifiy qarashlarida ko'rib chiqaylik.

Behbudiyni ma'rifati. Mahmudxo'ja Behbudiyni (187–1919 yy.) islohnin maktab va madrasalardan boshlash erur, chunki millat hayoti ta'lim-tarbiya bilan belgilanadi, deydi[7. 1-son] . Bizning boylarimiz o'zlarining savodsizligi uchun ham sinadilar, chunki ular savdo qilish, moliyaviy operatsiyalarni olib borish ishlarini bilmaydilar[8.2-son]. Agar biz madaniyat va iqtisod sohalarida boshqa millatlarga qaram bo'lishni istamasak, biz milliy sudyalari, advokatlar, o'qituvchilar, davlat arboblari, injener, savodli tijoratchilarni tayyorlashimiz zarur. Ular savdo idoralari va banklarda bizga yordam berishlari, bizni manfaatlarimiz, dinimizni himoyachilari bo'lmoqlari zarur. Busiz bizni kunimiz sanoqlangandir. Masala shunday ekan, siz hurmatli vatandoshlar, o'z farzandlaringizni din va millatga xizmat qilmoqlari uchun zamonaviy bilimga o'rgatishga harakat qilishingiz zarur, millat va dinga faqat bilim va mablag' bilan xizmat qilish mumkin [9.10-son].

Barcha millatlar o'z farzandlarini din va millatga sodiq bo'lish ruhida ta'lim beradilar. Shuning uchun ular maktabga alohida ahamiyat beradilar. Bizda mana shuni his qilish yo'q. Biz din va millatni himoya qiluvchi ishonarli va mustahkam vositaga ega bo'lmog'imiz shart. Bu vosita — maorifdir[10.41-son.]

Behbudiy ikki darajadagi mutaxassislar tayyorlash zarurligini maslahat beradi.

Birinchi darajadagilar diniy ma'lumot egalari. Bular xalqning ma'naviy nasihatgo'ylari, islomning pokligini saqlovchilardir. Ikkinchi darajadagilar zamonaviy bilimga ega bo'lganlar. Bular musulmonlar manfaatlarini ijtimoiy hayot sohasida himoya qiladilar. Shuning uchun, deydi Behbudiy, o'quvchilarni Makka, Madina, Misr va Istambulga yuborish bilan birga, Rossiyaning universitetlari va texnik o'quv yurtlariga yuborish kerak. Bundan tashqari yangi usul maktablariga o'quvchilar tayyorlash uchun Kavkaz, Qrim, Orenburg va Qozon shaharlariga ham o'quvchilar yuborish zarurligini uqtiradi[11.7-son].

M. Behbudiy til o'rganish masalasida turk xalqlarining lug'at fondidan arab va fors so'zlarini butunlay chiqarib tashlab bo'lmaydi, chunki bu so'zlar asrlar davomida singib kelgan va ma'lum tarixiy sabablarga ko'ra shu darajada uyg'unlashib ketganki, ularni chiqarib tashlash turk xalqlarini o'zaro yaqinlashtirish o'rniga uzoqlashtirishi mumkin. Masalan, «mehmon» so'zini olaylik. Bu so'z aslida fors tilidan kirib kelgan bo'lsada turk uchun ham, fors uchun ham tushunarli, «kunak» so'zi faqat turk uchun tushunarli xolos. To'g'ri, bizning tilimizga turk so'zlarini kiritish kerak, biroq sun'iy yo'l bilan emas, asta-sekinlik bilan maqsadga muvofiq bo'lgandagina.

Musulmonlarni birlashtiruvchi eng to'g'ri yo'l bu fors, arab, turk va rus tillarini o'rganishdir. Biz uchun fors tili madrasa va ulamolar tili, arab tili dinimiz tili bo'lsa, turk tili Turkiston aholisining asosiy qismining tilidir. Rus tili biz uchun nihoyat zarur, chunki biz rus tilini bilmasdan turib savdo, sanoat taraqqiyoti, din va millat uchun xizmat qila olmaymiz. Arab tili din uchun qanchalik zarur bo'lsa, rus tilini bilish ham bizning hayotimiz uchun shunchalik zarurdir. Agar

arab tilini bilmasak dinni, rus tilini bilmasak boylikni qo'ldan chiqaramiz. Turk va fors tillari haqida gapirishning hojati yo'q. Chet tillaridan birini — ingliz, fransuz yoki nemis tilini bilish ham millat uchun zarurdir[12.12-son.] .

Shunday qilib ma'rifatning asl mohiyatini M.Behbudiyning quyidagi:” «Ilmma'rifatsiz hech bir millat ...hayot maydonida tura olmas. Xoh ul millat hokim, xoh millat mahkum bo'lsin, ilm ma'rifatdan mahrum bo'lganligi uchun boshqa san'at va hunar toji bo'lgan millatlarning oyog'i ostida ezilurga majburdirlar... Boy bo'lgan millat albatta dunyoda yashay oladur. Ul millatning diniga emas, hatto milliyatiga va shaxsiyatiga hech kim tega olmaydir... Hunarlik va boy bo'lmoq uchun nima lozimdir? Albatta, ilm va ma'rifat lozimdir... Hunarli va ma'r ifatli bo'lgan millatlarning xalqlari faqir va bechora bo'lib, darvishlar qiyofasiga kirib, gadoylik qilib yurmaydilar»[13.452.] ,— degan so'zlaridan anglab olish mumkin.Jadidlarning rahnomasi bo'lgan M.Behbudning mazkur fikrlari yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirish va rivojlantirishda konseptual ahamiyatga ega bo'lgan manba sifatida xizmat qilishi haqiqat singari ravshandir.

Xulosa

Ma'rifatli jamiyat — bu har tomonlama dunyoviy va diniy ilmlarni egallagan, insonning barcha huquqlari ta'minlangan, aholisining turmush darajasi yuqori bo'lgan, yoshlarni ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan qadriyatlarni egallash orqali o'zligini namoyon qiladigan, tinchlik, adolat, insonparvarlik, bag'rikenglikni oliy saodat deb biladigan kishlar hamjamiyatidir. Bunday jamiyatni shakllantirish uchun davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev yozganidek:“ Shu munosabat bilan, odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir. Va bunda mamla katimiz asrlar davomida jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi, umuminsoniy madaniyat markazlaridan biri bo'lib kelganligini aks ettiradigan ilmiy-tarixiy va ijtimoiy-falsafiy konsepsiyani samarali amalga oshirish lozim”[14.289.]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ҳомидий Ҳ. “Авесто”дан “Шохнома”га.- Т.:”Шарқ”,2007.- Б.46-47.
2. Авесто.Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. – Т.: «Шарқ», 2001. – Б.34.
3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри – Т.:Янги аср авлоди, 2016. – Б.283-284.
4. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – Б.244.
5. Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Т.:Камалак,1991. – Б.79.
6. Бегматов А. Маърифат. Маърифатчилик//Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 5-жилд. – Т.:
7. «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – Б.540-541.
8. «Ойна», Самарқанд, 1913.1-сон.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING YOSHLAR IJTIMOIIY FAOLLIGIGA TA’SIRI

Masharipova Gularam Kamilovna,
Alfraganus university professori,
falsafa fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy faollikga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab berildi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar har bir jamiyatning ma’naviy-axloqiy asosini tashkil etadi. Ular shaxsning shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarda faolligini oshirishi, fuqarolik ongini rivojlantirishi hamda barqaror jamiyat qurilishida muhim o‘rin tutadi.

Kalit soʻzlar: yoshlar, ijtimoiy faoliyat, ijtimoiy faollik, milliy, umuminsoniy qadriyatlar, fuqarolik, ijtimoiy munosabatlar.

Milliy qadriyatlar - muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti, urf-odati, diniy eʼtiqodi, tili, sanʼati va turmush tarzidan kelib chiqqan ijtimoiy-maʼnaviy meʼyorlar yigʻindisidir. Oʻzbek xalqining milliy qadriyatlari tarkibiga quyidagilar kiradi: mehr-oqibat va insonparvarlik, keksalarni hurmat qilish va ota-onaga sadoqat, mehnatsevarlik, halollik, or-nomus, vatanparvarlik va xalqparvarlik. Bu qadriyatlar jamiyatda birdamlik va ijtimoiy barqarorlikni taʼminlashda muhim vositadir [1, 295-b.].

Umuminsoniy qadriyatlar - butun insoniyat tomonidan tan olingan va umumiy rivojlanishga xizmat qiluvchi tamoyillardir. Ular: adolat, erkinlik, tenglik, tincliksevarlik, bagʻrikenglik, inson huquqlari, demokratiya, oliy axloqiylik va masʼuliyat. Bu qadriyatlar barcha millatlararo munosabatlarni uygʻunlashtiradi va xalqaro hamkorlikni mustahkamlaydi.

«Milliy tarbiya, milliylashuv esa rivojlanayotgan bola shaxsiga ilk yoshlardan oq bevosita taʼsir qilish orqali samaradorlik, tabiiylik, ustuvorlik kasb etadi. Dastlab birinchi, keyinchalik ikkinchi signallar sistemasi mazmunini belgilovchi milliy muhit, milliy ruh, oila, mahalla, qishloq muhiti shaxsga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatadi [2, 67-b.]. Milliy tarbiya milliy manfaatlarga mos ravishda maqsadga yoʻnaltirilsa, ulkan yaratuvchan, taraqqiyparvar maʼrifiy kuchga aylanadi.

Ijtimoiy faollik - bu shaxsning jamiyat hayotida ongli, faol ishtirok etishi, oʻz fikri, qarashi va harakati bilan ijtimoiy jarayonlarga taʼsir koʻrsatishga intilishi demakdir [3, 17-b.].

Ijtimoiy faollikning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

➤ Ongli ishtirok – inson ijtimoiy hayotda befarq emas, balki oʻz qarashlari, pozitsiyasi bilan qatnashadi.

➤ Tashabbuskorlik – jamiyatdagi muammolarga befarq boʻlmay, ularga yechim taklif qiladi.

➤ Masʼuliyat hissi – oilasi, jamoasi, vatani oldidagi burchini chuqur anglaydi.

➤ Fuqarolik pozitsiyasi – ijtimoiy adolat, qonun ustuvorligi, taraqqiyotga intilishni qoʻllab-quvvatlaydi.

➤ Axborotga qiziqish – jamiyatdagi o‘zgarishlardan xabardor bo‘lishga intiladi, o‘z fikrini erkin bildiradi.

Ijtimoiy faollik ko‘rinishlari:

➤ Saylovlarda ishtirok etish;

➤ Jamoat ishlarida qatnashish (mahalla, ko‘ngilli tashkilotlar va h.k.);

➤ Ijtimoiy tarmoqlarda muhim masalalar yuzasidan fikr bildirish;

➤ Talabalar, yoshlar tashkilotlarida faol bo‘lish;

➤ Atrof-muhitni asrash, xayriya ishlarida ishtirok etish [4, 170-b.].

Ijtimoiy faoliyat — bu shaxs yoki guruhlarining jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, ijtimoiy muammolarni hal qilishga, adolat va taraqqiyotga hissa qo‘shishga qaratilgan ongli harakatlar majmuidir. Quyida ijtimoiy faoliyat qanday amalga oshirilishi bosqichma-bosqich tushuntirilgan:

1. Muammoni aniqlash. Jamiyatda mavjud dolzarb ijtimoiy muammolar (masalan, ishsizlik, atrof-muhit muhofazasi, yoshlar tarbiyasi, sog‘liqni saqlashdagi muammolar) aniqlanadi. Bu muammo kimlarga ta’sir qilayotgani va nimaga olib kelayotgani o‘rganiladi.

2. Tashabbus ko‘rsatish. Muammoni hal qilish uchun g‘oya yoki tashabbus taklif qilinadi. Tashabbus jamoatchilik e’tiboriga havola qilinadi (uchrashuvlar, ijtimoiy tarmoqlar, tadbirlar orqali).

3. Jamoani shakllantirish. Bir kishi ham faol bo‘lishi mumkin, ammo ko‘pchilik bilan birgalikda ish samarador bo‘ladi. Hamfikrlar, ko‘ngillilar, mahalla faollari, NNTlar jalb qilinadi.

4. Loyihalar va tadbirlarni amalga oshirish. Amalga oshiriladigan ishlar rejalashtiriladi: seminar, davra suhbat, xayriya aksiyasi, ekologik subbotnik, huquqiy-ma’rifiy uchrashuv va h.k.

Aniq maqsadlar belgilanadi va ularni amalga oshirish uchun resurslar (vaziyatga qarab – vaqt, mablag‘, joy, axborot) yig‘iladi.

5. OAV va ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash. Faoliyat natijalari ommaga yetkaziladi. Bu orqali boshqa fuqarolar ham faollikka undaladi, jamoatchilikda ijobiy fikr shakllanadi.

6. Natijalarni tahlil qilish. Amalga oshirilgan faoliyat qanday samara berdi?

Kimlar ishtirok etdi, qanday muammolar bartaraf etildi?

Kelgusidagi ishlar uchun xulosa chiqariladi.

Masalan: mahallada nogironlarga yaqindan yordam berishda yoshlarni jalb qilish, o'quvchilarga milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi tadbir tashkil etish, yoshlar o'rtasida ekologiya haqida ma'rifiy aksiyalar o'tkazish va ijtimoiy tarmoqlarda ijtimoiy adolatni targ'ib qilish va qonuniy muammolarni yoritish

Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish - bu jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy barqarorligi, taraqqiyoti uchun muhim omildir. Faol, ongli va tashabbuskor yoshlar har qanday mamlakatning kelajagi sifatida qaraladi [5, 46-b.]. Quyida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning asosiy yo'llarini keltiramiz:

1. Ta'lim tizimida fuqarolik tarbiyasini kuchaytirish. Maktab va oliy o'quv yurtlarida vatanparvarlik, fuqarolik burchi, ijtimoiy adolat kabi tushunchalarni chuqur o'rgatish. "Huquqshunoslik", "Odobnoma", "Ma'naviyat darslari"ni amaliy tarzda olib borish. Ijtimoiy loyihalarda ishtirok etgan yoshlarni rag'batlantirish.

2. Yoshlar tashkilotlarini faol qo'llab-quvvatlash. "Yoshlar ittifoqi", "Kamolot", "Eko-yoshlar", "Yosh jurnalistlar" kabi harakatlarda yoshlarning ishtirokini kuchaytirish. Yoshlar tashabbuslarini moliyaviy va tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatlash.

3. Ijtimoiy loyihalar va ko'ngillilar harakatini rivojlantirish. Ko'ngillilik asosida ekologik, xayriya, ta'limiy loyihalarda ishtirok etish imkonini yaratish. Yoshlarni o'z jamoasidagi muammolarga befarq bo'lmaslikka o'rgatish (mahalla ishlari, nogironlar bilan ishlash va boshqalar).

4. Axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish. Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar orasida ijtimoiy muammolarni yoritish, bloglar orqali ijobiy fikr shakllantirish. Ijtimoiy tarmoqlar orqali ijtimoiy harakatlarga yoshlarni jalb qilish.

5. Yetakchilik va nutq madaniyatini rivojlantirish. Ritorika, ommaviy chiqish, liderlik bo'yicha trening va seminarlar tashkil etish. Yoshlarning o'z fikrini ochiq va asosli ifoda etishiga ko'maklashish.

6. Sport, madaniyat va san'at orqali faollikni oshirish. Sport musobaqalari, teatr, musiqa, debat klublarida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish. Bu orqali yoshlar o'z iste'dodini namoyon qiladi va jamiyat bilan faol muloqotga kirishadi.

7. Rag'batlantirish va e'tirof etish. Ijtimoiy faollikda namuna bo'lgan yoshlarni omma oldida taqdirlash. Diplom, stipendiya, sertifikatlar bilan rag'batlantirish tizimini kuchaytirish.

Xulosa. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish — bu nafaqat ularning ma'naviy kamoloti, balki jamiyatning ertangi kunini mustahkamlashdir. Bu yo'lda ta'lim, ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik tashkilotlari, ota-onalar va davlat idoralari birgalikda harakat qilishi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Masharipova G.K. Atalarimizning islamiy öncesi inançlari ve kutladıkları törenler // 2.Uluslararası Türk kûltûrû Sempozyumu 2nd International Turkish Culture Symposium - Turkish Culture Throug Developmentak Periods - 7-8 ekim/October 2024. Ankara. - S. 293-309.

2. Қуронов М. Миллий тарбия. – Т., Академия, 2007, 67-бет.

3. **G'ofurov N., Ortiqov S. Fuqarolik jamiyati va ijtimoiy faollik.** – Toshkent: "Ma'naviyat", 2015.

4. Masharipova G.K. Education Of Youth Of New Uzbekistan By Studying The Heritage Of Thinkers. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol. 11, Issue 12, December (2023). - Pp.169-174

5. **Yo'ldoshev A. Yoshlar va ijtimoiy faollik.** - Toshkent: O'zbekiston yoshlar ittifoqi nashriyoti, 2019.

O‘SMIRLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA NAZARIY-ILMIY VA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Norqulov Husniddin Do‘sbekovich,
*pedagogika fanlari nomzodi, dotsent,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti
katta ilmiy xodimi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida insonning ijtimoiy, psixologik va etik rivojlanishi muhim ekanligi, nazariy-ilmiy va innovatsion yondashuvlar asosan oilaviy qoidalar va axloqiy normalarni tushuntirishga hamda ularning shaxsiy va ijtimoiy identini (o‘zligini anglash) shakllantirishga qaratilganligi, shuningdek, farzandlik burch va mas’uliyatini yanada chuqurroq his etish kerakligi kabi masalalar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ota-onalar, tarbiyachilar, o‘qituvchilar, oilaviy qoidalar va axloqiy normalar, nazariy-ilmiy va innovatsion yondashuvlar, ijtimoiy faollik, ma’naviy yetuklik, iqtisodiy mustaqillik.*

Bugungi kunda o‘smirlarni mustaqil hayot yo‘lini tanlashga tayyorlash va ularda ijtimoiy faollikni shakllantirish muhim ahamiyatga molikdir. O‘smirlar ma’naviy darajasining sustligi, hayotiy qadriyatlarni anglamasligi, o‘zlarining hayoti davomida turmush tarzini ijtimoiy-madaniy me’yor va qoidalar asosida qura olmaslik, odamlar o‘rtasidagi ko‘plab ijtimoiy munosabatlarni tushunmaslik holatlari ko‘p uchraydi. Avvalambor, o‘smirlar tarbiyasida faqat bir tomonlama yondashish, ya’ni ularni faqat oila qurishga tayyorlashdan iborat bo‘lib qolib, ularning ijtimoiy faol, ma’naviy yetuklik, iqtisodiy mustaqil bo‘lish imkoniyatlaridan foydalanish darajasiga e’tibor qaratilmagan. Buning uchun oilada ota-onalarning farzand tarbiyasi borasidagi bilimlari ko‘p jihatdan ahamiyatli hisoblanadi.

Har bir ota-ona o'smirlar tarbiyasida o'zlarining burch va ma'suliyatlarini chuqur anglashlari lozim. "Shuning uchun ham ota-ona bolalariga doimo yaxshi va go'zal o'rnak bo'lishlari lozim. Barcha yaxshi sifatlarni namoyish qilib, barcha yomon sifatlardan uzoqda bo'lishlari kerak. Ota-ona bolalariga shaxsiy namuna ko'rsatishlari bilan birga, ularga odoblarni kunt bilan, zerikmasdan o'rgatib borishlari zarur" [1].

Yosh oilalarga turar joy olish imkonini beruvchi samarali uy-joy bozori va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish, oilaviy korxonalarni ochish, tomorqa xo'jaligini rivojlantirish, shuningdek yosh oilalar a'zolarini mehnat bozorida talabchan turli kasb va mutaxassisliklarga o'qitish, yosh oilalarning ijtimoiy xizmat markazlari, klublarini ochish, sog'lom turmush tarzini tarbiyalash, ongli ota-onalikka tayyorlash, oilaviy munosabatlarni mustahakamlash uchun shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish va tadbir etish davr talabidir.

Bolalari bilan do'st, ularga diqqat-e'tibor bilan qaraydigan, qayg'ulariga hamdard, xursandchiliklarini baham ko'ruvchi, talablarida sabrli, bolalariga doimiy ma'naviy tomondan ko'maklashuvchi ota-onalargina o'zlarining farzandlariga haqiqiy ma'noda namuna bo'la oladilar [2].

O'smirlar uchun mustaqil hayot mas'uliyatli, qiyin davrdir. Bu davr yangi ijtimoiy aloqalar, kelajak uchun ko'rsatmalar, ijtimoiy moslashuv kabi qator jaryonlarni bosib o'tish uchun o'smirlarni bolalik davridayok ular uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish lozim. O'smirlarni jamiyat hayotiga integrasiya qilish, ularda faollikni kuchaytirish, hayotiy qiyinchiliklardan xayiqmaslik hissida tarbiya qilish, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlash davr talabidir.

Pedagogik jarayonning samaradorligini ta'minlashda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasi, uyin texnologiyasi, vebinar texnologiyasi, muammoli o'qitish texnologiyasi, kompyuterli axborot texnologiyasi, munosabat texnologiyasi kabi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kafolatlangan natijaga erishish imkonini beradi.

Shuningdek, o'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda **nazariy va ilmiy** yondashuvlari ham masalaning mohiyatini oydinlashtirishga xizmat qiladi. O'smirlar oilaviy hayotga tayyorlanish jarayonida insonning ijtimoiy, psixologik va etik rivojlanishi muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda nazariy yondashuvlar asosan yoshlarning oilaviy munosabatlarga, oilaviy qoidalar va axloqiy normalarga bo'lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Oilaviy hayotga tayyorlashdagi nazariy yondashuv, o'smirlarning shaxsiy va ijtimoiy identini (o'zligini anglash) shakllantirish, ularga turmush munosabatlari, farzandlik burch va mas'uliyati kabi masalalarni tushuntirishni nazarda tutadi.

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda **nazariy-ilmiy va innovasion pedagogik yondashuvlarni** keltirib o'tish mumkin.

1. Nazariy yondashuvlar:

-**O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy ta'lim nazariyasi** ijtimoiy munosabatlarni va shaxsning ijtimoiy faoliyatini tarbiyalashga yo'naltirilgan. Bu nazariya o'smirlarning ijtimoiy dunyoni tushunishini va ularning oilaviy hayotga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy ta'lim nazariyasining asosiy komponentlari yoshlarning jamiyatdagi, oiladagi va ijtimoiy muhitdagi rolini, vazifalarini va mas'uliyatlarini aniqlashga, shu bilan birga ularning shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy ta'lim nazariyasining amaliy qo'llanilishi yoshlar uchun zarur bo'lgan ijtimoiy, axloqiy va psixologik ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda psixo-ijtimoiy rivojlanish nazariyasi yoshlarning psixologiyaviy va ijtimoiy rivojlanishini o'rganishga qaratilgan. Bu nazariya, asosan, yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi jarayonlarni, ularning emotsional va ijtimoiy aloqalarini hamda oilaviy hayotga tayyorgarlikni tartibga soladi. Psixo-ijtimoiy rivojlanish nazariyasi yoshlarning o'zini anglash, ijtimoiy munosabatlarni o'rganish va oiladagi rollarni tushunishga asoslangan.

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda **psixoijtimoiy rivojlanish** ularning oiladagi munosabatlariga, shaxs sifatida shakllanishlariga, oilaviy va ijtimoiy vazifalarga qanday moslashishlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Psixo-ijtimoiy rivojlanishning oilaviy hayotga ta'siri ayni vaqtda yoshlarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy munosabatlar va oiladagi rollarni tushunish bilan chambarchas bog'liqdir.

-O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda kognitiv rivojlanish nazariyasi yoshlarning fikrlash, qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish va hayotga oid bilimlarni o'rganish jarayonlarini tushuntiradi. Kognitiv rivojlanish nazariyasi yoshlarning har xil ijtimoiy va oilaviy vaziyatlarda o'z fikrlari, bilimlari va ko'nikmalarini qanday qo'llashini o'rganishga yordam beradi.

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda **kognitiv rivojlanish nazariyasi** psixologiya va pedagogikada yuqori darajadagi aql-idrok, ijtimoiy qobiliyatlar va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Kognitiv rivojlanish nazariyasining asosiy prinsiplari yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligini, ularning fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

-O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda oilaviy tizimlar nazariyasi - bu oilaviy munosabatlar va ularning bir-biriga ta'siri, ya'ni oila a'zolari o'rtasidagi aloqalar va o'zgarishlarning dinamikasiga e'tibor qaratadi. Oila a'zolarining o'zaro munosabatlari va emotsional aloqalari yoshlarning psixologik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Oiladagi samarali va hurmatli aloqalar yoshlarga o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, empatiya va muloqotni o'rganishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, yoshlarning ijtimoiy munosabatlarda yuqori darajada emotsional barqarorlikka ega bo'lishini ta'minlaydi.

2. Ilmiy yondashuvlar:

-O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha sotsiologik ilmiy yondashuvlar yoshlarning oilaviy hayotga intilishlari va ko'nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy tadqiqotlar, sotsiologik nazariyalar va metodologiyalar asosida yaratilgan tartiblardan foydalanadi. Bu yondashuvlar yoshlarning oilaviy munosabatlar, jamiyatdagi o'rni, gender

rollari va ma'naviyati bo'yicha tushunchalarini shakllantirishga yordam beradi. Sotsiologiya yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonini turli ijtimoiy kontekstlarda tahlil qiladi va oilaviy munosabatlar, qoidalar va ijtimoiy tartiblarning yoshlarga ta'sirini o'rganadi.

Sotsiologik tadqiqotlar, shuningdek, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy innovatsiyalar va yangi qo'llanmalarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. Ijtimoiy innovatsiyalar, masalan, oilaviy ta'lim, gender tengligini ta'minlash va ijtimoiy dasturlar yoshlarga oilaviy hayotga tayyorlanishda yordam beradi. Jamiyatdagi ijtimoiy tizimlar yoshlarning ijtimoiy qoidalarga moslashishini osonlashtiradi.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayonini o'rganishda sotsiologik metodlar, shu jumladan, suhbatlar, sotsiologik testlar, kuzatuvlar va intervyulardan foydalaniladi. Bu metodlar yoshlarning oilaviy munosabatlar va ijtimoiy muhitga moslashish jarayonini chuqur tadqiq qilishga yordam beradi.

- O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha psixologik ilmiy yondashuvlar yoshlarning shaxsiyat rivoji, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy qoidalarga moslashishini tushunishga qaratilgan psixologik nazariyalar va metodlarni o'z ichiga oladi. Psixologik yondashuvlar yoshlarning emotsional va ma'naviy holatlarini, xis-tuyg'ularini, ichki munosabatlarini, kommunikatsiya salohiyatini va turmushga munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Yoshlar oilaviy hayotga tayyorlanish jarayonida psixologiyani bir qator muhim aspektlari kuzatilishi mumkin. Bu aspektlar yoshlarning shaxsiyat rivoji, xis-tuyg'ular, ishonch va munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi. Oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida yoshlar turli psixologik muammolarga duch keladilar. Bu muammolar ularning oilaviy munosabatlar, shaxs rivoji va oiladagi rollariga taalluqli bo'ladi.

- O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha pedagogik ilmiy yondashuvlar yoshlarning oilaviy hayotga munosib tayyorgarlikni o'rganishda pedagogika fanining asosiy nazariy asoslariga tayangan yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Bu yondashuvlar yoshlarning shaxsiyat rivoji, ijtimoiylashuvi, axloqiy qadriyatlar va oilaviy munosabatlar

bo'yicha bilimlarini shakllantirishga qaratilgan. Pedagogikada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qaratilgan nazariyalar yoshlarning oiladagi rolini, kommunikatsiya ko'nikmalarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy muammolarni qabul qilishdagi pedagogik ta'sirni o'rganishga qaratilgan.

Pedagogika metodlari yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanish jarayonini har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi. Bu metodlar yoshlarning axloqiy va ijtimoiy salohiyatlarini oshirishga yordam beradi. Pedagogika nazariyalari, metodlari va prinsiplari yoshlarning oiladagi munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy rollarini tushunishga yordam beradi. Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanishida pedagogik yordam, ko'nikmalar va axloqiy qiymatlarni shakllantirish muhim rol o'ynaydi.

-O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha iqtisodiy ilmiy yondashuvlar yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarlikdagi iqtisodiy va moliyaviy ko'nikmalar, oilaviy boshqaruv va turmush sharoitlarini tushunishga qaratilgan. Iqtisodiy ilmiy yondashuvlar yoshlarning iqtisodiy faoliyatini, oilaviy moliyaviy munosabatlarni va ijtimoiy taraqqiyotning iqtisodiy omillarini o'rganishga yo'naltirilgan.

Iqtisodiy nazariyalar yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanishida iqtisodiy va moliyaviy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu nazariyalar yoshlarga iqtisodiy qarorlar qabul qilish, resurslarni to'g'ri taqsimlash, moliyaviy mas'uliyatlarning ahamiyatini tushunishda yordam beradi. Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlanishi faqat moliyaviy bilimlar bilan cheklanmaydi, balki ularning hayotdagi iqtisodiy tajribalari, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy bo'shliqlarni anglashda ham muhim o'rin tutadi.

-Gender ilmiy yondashuvlar yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarlikni shakllantirishda erkak va ayol o'rtasidagi ijtimoiy rollarni, huquqlarni, mas'uliyatlarni va qadriyatlarni hisobga oladi. Genderning o'zgarishlariga, ijtimoiy munosabatlarga va jamiyatdagi tenglikka alohida e'tibor beriladi. Bu yondashuv yoshlarning oiladagi ijtimoiy vazifalarini qabul qilishda, gender rollari va stereotiplaridan ozod bo'lishda, hamda oiladagi munosabatlarning barqarorligiga qaratilgan. Oiladagi erkak va ayolning o'rni, ularning vazifalari va mas'uliyatlari, ular oilaviy hayotdagi hamkorlikning samaradorligini belgilaydi.

3. Innovatsion yondashuv:

O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda **innovatsion texnologiyalar** ahamiyatli bo'lib, "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, Innovasion quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi" [3].

Innovasiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib ko'rsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish. **Ilm-fan** – bu ma'lum mablag'larni bilimlar va g'oyalarga aylantirish. **Innovasiyalar** – bu bilimlar va g'oyalarni mablag'larga aylantirishdir. **Ixtiro** – bu yangi konsepsiyani yaratish demakdir.

Innovasion texnologiyalar pedagogik jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritgan bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Bugungi kunda tashkil etilgan Innovasion maktabda oilaviy munosabatlarning ma'naviy-axloqiy asoslari, oila iqtisodiyoti, ro'zg'or va byudjetini yuritish, oiladagi ijtimoiy rollar va er-xotin munosabatlaridagi "nozik" masalalar, nikoh munosabatlari va salomatlik, reproduktiv salomatlik, gender munosabatlari, oilaviy munosabatlarni uyg'unlashtirish va oilaviy nizolarning oldini olish, oilada muloqot madaniyati, oilada huquqiy munosabatlar, oilani idora etish, oila "siyosati" kabi yo'nalishlarda master-klasslar o'tkaziladi.

Innovasion maktabda ilmiy-uslubiy jihatdan, ya'ni milliy qadriyatlar asoslari zamonning fan va jamiyat taraqqiyoti tendensiyalari bilan psixologiya va boshqa ijtimoiy - huquqiy sohalardagi yangiliklari - innovasiyalari bilan uyg'un holda amalga oshiriladi. Shuningdek, ilg'or xorijiy amaliyot va zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham chuqur o'rganilib, mutaxassis-olimlar tomonidan yoshlarni oila qurishga kompleks tayyorlash yuzasidan psixologik, huquqiy, tibbiy, ijtimoiy-

iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, diniy-ma'rifiy, reproduktiv salomatlik yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtirgan o'quv mashg'ulotlari ham zamonaviy innovasion texnologiyalar asosida olib borilishi rejalashtirilgan.

Innovasion maktab qoshida yoshlarda an'anaviy oilaviy qadriyatlarga hurmat hissini kuchaytirish, oilaning tarbiyaviy va madaniy-ilmiy ta'sirini oshirish maqsadida oila mavzusiga bag'ishlangan ta'sirchan video va animasion filmlar, videoroliklar, infografik lavhalar asosida Mediateka ham tashkil etilgan. Shuningdek, ushbu maktabda yoshlarimizni boy ma'rifiy-adabiy merosimizni chuqur o'rganishga rag'batlantirish maqsadida buyuk allomalarimiz, taniqli ijodkorlarimizning oilaparvarlik, farzandlik, kelin-kuyovlik, qaynona-qaynotalikning muqaddas burchlarini anglatishga, oilaviy rishtalarni mustahkam bog'lashga va yoshlarimizning diniy-huquqiy bilimlarini oshirishga xizmat qiluvchi kitoblaridan tarkib topgan shinam kutubxona ham o'rin olgan. Bu o'z navbatida o'smirlarni oilaga tayyorlash masalalarini ilgari suradi.

Buning davomi sifatida reproduktiv salomatlikka bag'ishlangan "Erta turmushga chiqishning salbiy oqibatlari" mavzusidagi ma'naviyat soatini o'tkazishda "Keys-stadi" metodini qo'llashni kuzatamiz. Mavzu asosida mashg'ulot ishlanmasi ishlab chiqiladi. Sinf jamoasi kichik guruhlariga bo'linadi. Yangi mavzu reja asosida bayon qilinadi, ya'ni Respublikamizda bugungi kunda voyaga yetmaganlar o'rtasida erta turmushga chiqish ko'paymoqda. Bunga sabab, o'smirlik davridagi 13-15-16 yoshli o'smirlarda erta turmushga chiqishning salbiy oqibatlari, jinsiy tarbiya va reproduktiv salomatlik to'g'risida batafsil ma'lumotning yo'qligi tufayli ajralishlar, nogiron bolalarning tug'ilishi hollari kuzatilmoqda.

Ye.I.Zritneva kelajak avlod oilaparvar vakilini tarbiya qilishning nazariy asoslariga to'xtalib: "Bu jarayonning asosiy g'oyasi o'quvchilarda psixologik darajada oila-nikoh munosabatlarining tashkil etilishi, saqlanib qolishi va mustahkamlanishi asosiy masala hisoblanadi" [4] - deb ko'rsatib o'tgan.

Demak, biz pedagoglar ushbu muammoning oldini olishimiz uchun “Ma’naviyat soatlarida” o‘smirlarga “Erta turmushga chiqishning salbiy oqibatlari”, “Istalmagan homiladorlik” to‘g‘risida tushunchalar berib borishimiz zarur. Erta turmushga chiqishning salbiy oqibatlarini oldini olish maqsadida yoshlarga jinsiy tarbiya va reproduktiv salomatlikning barcha jabhalari bo‘yicha yetarlicha ma’lumot yetkazib berish, ularga o‘zini yaxshiroq tushunish, shaxslararo munosabatlarda to‘g‘ri yo‘l tanlashlarida va kelgusi oilaviy hayotga tayyor bo‘lishlarida yordam beradi.

O‘tilgan mavzu va videorolik asosida taqdim etilgan “Erta turmushga chiqishning salbiy oqibatlari va uning oldini olish” yuzasidan ishlab chiqqan “Keys-stadi” texnologiyalarni har bir guruhdan bittadan o‘quvchi taqdimot qiladi. Guruhlarda qo‘shimcha fikrlar bo‘lsa, to‘ldirishadi.

Demak, xulosa o‘rnida o‘smirlarda erda turmushga chiqishning oldini olish uchun:

- o‘smirlarni jismoniy, fiziologik va ruhiy o‘zgarishlarga tayyorlab borish;
- munosabatlarning mohiyatini tushunib yetishga, jinsiy munosabatlarni baholay olishga o‘rgatish;
- otalik va onalikka tayyorlash;
- hissiyotlarni jilovlay olish, mas’uliyatli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila olish, oila, oiladan tashqarida o‘zaro munosabatlarga ongli yondashish;
- ota-onalar va farzandlar orasida ixtilofli holatlarni bartaraf etish tavsiya etiladi.

O‘smirallarni oilaviy hayotga tayyorlashda zamonaviy targ‘ibotning ijtimoiy ahamiyati ham katta. Bu texnologiyalar orqali yoshlarga oilaviy hayot, shaxsiy majburiyatlar va oila a‘zolari orasidagi munosabatlar haqida to‘g‘ri tushunchalar berish mumkin. O‘smiralarda ijtimoiy va ma’naviy mas’uliyat hissini shakllantirish uchun zamonaviy targ‘ibotning kerakli usullarini tanlash muhimdir.

O‘smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda zamonaviy targ‘ibot texnologiyalari yoshlarning ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan

rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali, yoshlarga oilaviy qadriyatlar, muhabbat, hurmat va mas'uliyat tushunchalarini yetkazish mumkin. Targ'ibot usullari va vositalari to'g'ri tanlansa, ular yoshlarning ichki rivojlanishida katta ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shayx Muxammad Sodiq Muxammad Yusuf. Baxtiyor oila - Toshkent: "Hilol-Nashr", 2013. - 504 b. 343-b.
2. <http://jarchi.kz/bola-tarbiyasi-va-ota-onaning-obrusi/>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – T.: "O'zbekistan milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 169-bet.
4. Zritneva Ye.I. Semevedenie / Ye.I. Zritneva, N.P. Klushina. - M.: VLADOS, 2016. - 246 s.

IJTIMOIIY BOSHQARUVGA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING TA'SIRI

Mansurova Malohat Yunus qizi,
*falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Navoiy davlat universiteti "Ijtimoiy fanlar"
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy boshqaruv tizimiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ta'siri tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotida qadriyatlarning tutgan o'rnini, ularning boshqaruv jarayonlariga ko'rsatadigan bevosita va bilvosita ta'sir mexanizmlari ochib berilgan. Milliy qadriyatlarning ijtimoiy birlikni ta'minlashdagi roli, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlar orqali global integratsiyaga erishish masalalari yoritiladi. Maqolada qadriyatlar asosida samarali boshqaruv madaniyatini shakllantirish, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatida qadriyatlar bilan uyg'unlik masalalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot

natijalari milliy o'zlikni saqlagan holda zamonaviy boshqaruv tamoyillarini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar. Ijtimoiy boshqaruv, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, boshqaruv madaniyati, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy barqarorlik, qadriyatlar tizimi, ma'naviy tarbiya, modernizatsiya, integratsiya.

Har bir jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining asosi — bu samarali ijtimoiy boshqaruv tizimi va qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy ongdir. Jamiyatni boshqarish nafaqat rasmiy qonun-qoidalar, balki milliy mentalitet, tarixiy tajriba va qadriyatlar tizimiga bog'liq. Shu ma'noda, **ijtimoiy boshqaruvga milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ta'siri** masalasi dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida qaralmoqda.

Ijtimoiy boshqaruv — bu jamiyat hayotining turli sohalarini (siyosat, iqtisodiyot, ma'naviyat, madaniyat, ta'lim va boshqalar) maqsadli tarzda tashkil etish va boshqarish tizimidir. U davlat, jamoat tashkilotlari, oilalar va alohida shaxslar orqali amalga oshiriladi.[2]

Milliy qadriyatlar — bu ma'lum bir xalq yoki millat tarixida, madaniyatida shakllangan, o'ziga xos urf-odat, an'ana, e'tiqod va axloqiy me'yorlar majmuasidir. Unga misol tariqasida masalan: mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, oila qadri, vatanparvarlik, diniy e'tiqodlar.

Milliy qadriyatlar jamiyatda ahloqiy-axloqiy normalar, an'analar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Ular nafaqat xalqning tarixiy merosidan, balki uning ma'naviy, diniy va madaniy an'alaridan ham o'z ifodasini topadi. Bu qadriyatlar, odob-axloq, adolat, mehnatsevarlik, o'zaro hurmat, mas'uliyat va farovonlikka bo'lgan intilish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Milliy axloqiy qadriyatlar odamlarning o'zaro munosabatlarida, oiladagi va jamiyatdagi asosiy ijtimoiy normalarni belgilaydi.

Umuminsoniy qadriyatlar — butun insoniyat tomonidan qadrlanadigan umumiy axloqiy va ijtimoiy me'yorlardir. Masalan: tinchlik, adolat, inson huquqlari, tenglik, erkinlik, mehr-oqibat.[4]

Milliy qadriyatlar jamiyatni ichki jihatdan mustahkamlasa, umuminsoniy qadriyatlar uni xalqaro hamjamiyat bilan uyg'unlashtiradi.

Bu uyg'unlik orqali barqarorlik va taraqqiyotga erishish mumkin. Zamonaviy demokratik boshqaruv umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Ammo bu boshqaruvni mahalliy sharoitga moslashtirish uchun milliy qadriyatlar inobatga olinishi lozim. Shu tarzda, boshqaruv tizimi aholining mentalitetiga mos, lekin zamon talablari asosida bo'ladi.

Umuminsoniy qadriyatlar zamonaviy demokratik boshqaruv tizimining asosini tashkil etadi. Bu qadriyatlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashda muhim omildir. Quyidagilar umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy boshqaruvda kuzatiladigan asosiy yo'nalishlardir: qadriyatlar qonunlarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Konstitutsiyasida inson huquqlari, erkinliklari va qadriyat qimmatini yuksak qadriyat sifatida e'tirof etiladi — bu umuminsoniy qadriyat. Milliy qadriyatlar esa siyosiy madaniyatni shakllantirishda muhim o'rin tutadi (masalan, rahbarlarga hurmat, do'stona muomala kabilar).[1]

Umuminsoniy qadriyatlar, ayniqsa erkinlik, tenglik, adolat, inson huquqlari va demokratik islohotlar, zamonaviy boshqaruv tizimining asosiy tamoyillarini tashkil etadi. Ushbu qadriyatlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Demokratik jamiyatda boshqaruv organlari nafaqat mamlakat ichidagi qonun va tartibni ta'minlash, balki fuqarolarining hayot sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Demokratik boshqaruvda fuqarolar ishtiroki, ochiqlik, shaffoflik va javobgarlik kabi qadriyatlar, davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi, bu esa ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi. Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar davlat boshqaruvi jarayonida xalqning ehtiyojlari va talablarini inobatga olishni ta'minlaydi, shu orqali fuqarolarga teng imkoniyatlar yaratadi. Demokratik boshqaruvning samaradorligini oshirish uchun umuminsoniy qadriyatlarni davlat siyosati va boshqaruv strategiyalariga singdirish, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi hamjihatlikni va tinchlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Ijtimoiy boshqaruv — bu faqatgina siyosiy yoki iqtisodiy jarayon emas, balki chuqur ma'naviy-axloqiy tizimdir. U milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unlashuvi asosida rivojlanadi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, boshqaruv tizimida qadriyatlarga tayanish nafaqat barqarorlikni ta'minlaydi, balki jamiyatni erkin va taraqqiy etgan davlatlar safiga olib chiqadi. Kelgusida ijtimoiy boshqaruvni takomillashtirishda qadriyatlar muvozanatini saqlash muhim vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar umuminsoniy qadriyatlarni boshqaruv tizimiga chuqur singdirishni ko'zda tutadi. Konstitutsiyaviy islohotlar, inson huquqlarini kafolatlash, ochiq jamiyat tamoyillari — bularning barchasi zamonaviy ijtimoiy boshqaruvning tarkibiy qismlaridir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar ijtimoiy boshqaruvda asosiy yo'naltiruvchi kuchlardan biridir. Ular boshqaruv qarorlarini axloqiy jihatdan asoslash, jamiyatda ijtimoiy totuvlikni ta'minlash va taraqqiyot yo'lini belgilashda beqiyos rol o'ynaydi. Ijtimoiy boshqaruvda ushbu qadriyatlarni uyg'unlashtirish, zamonaviy talablarga mos holda rivojlantirish muhim strategik vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaev, A. Milliy qadriyatlar va ijtimoiy boshqaruv tizimlari. Tashkent: Akademiya nashriyoti. 2020 y.-B.71-72.
2. Davronov, B.. Umuminsoniy qadriyatlar va ularning jamiyatda roli. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti. 2018 y.- B.19.
3. Jabbarov, S. Boshqaruv va qadriyatlar tizimi: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston xalqaro pressa. 2017 y.-B. 32-33.
4. Sultonov, M. Jamiyat va boshqaruv: Milliy qadriyatlar va globalizatsiya. Tashkent: Yangi avlod nashriyoti. 2019 y.

MILLIY QADRIYATLARNING IJTIMOIIY APATIYANI OLDINI OLISHDAGI O‘RNI

Tadjibayev Zoxidjon Xatamovich

*Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligining Andijon viloyati hududiy boshqarmasi
boshlig‘i, mustaqil izlanuvchi*

Bugungi globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining tez sur‘atlar bilan rivojlanishi va madaniy yondashuvlarning xilma-xillashuvi insonlarning ma’naviy olami va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, yoshlar orasida jamiyat hayotiga befarqlik, umidsizlik, ijtimoiy muammolarga e’tiborsizlik kabi holatlar, ya’ni **ijtimoiy apatiya** keng tarqalib borayotganining guvohi bo‘lyapmiz.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston yoshlarining ijtimoiy faolligi va ruhiy holati bo‘yicha bir qator so‘rovlar o‘tkazilgan. Ushbu so‘rovlar natijalari, ayniqsa, apatiya holatining keng tarqalganligini ko‘rsatmoqda.

U-Report Uzbekistan platformasida o‘tkazilgan so‘rovda 7525 nafar foydalanuvchi ishtirok etdi. So‘rovda ishtirok etganlarning 86% 30 yoshgacha bo‘lgan shaxslarni tashkil etdi. So‘rovda ishtirok etganlarning 47% oliy ta’lim muassasalarining talabalari bo‘lib, 33% ishlaydigan yoki ish izlayotgan shaxslar edi²⁷. So‘rov natijalariga ko‘ra, yoshlar orasida ijtimoiy faollikning pastligi va apatiya holatining keng tarqalganligi haqida ma’lumotlar mavjud.

Yoshlar ishlari agentligi tomonidan o‘tkazilgan so‘rovlar natijalariga ko‘ra, yoshlar orasida “Yosh kitobxon” tanlovi kabi loyihalar haqida ma’lumotlar mavjud. Biroq, bu loyihalarning keng tarqalganligi va yoshlar orasida ijtimoiy faollikni oshirishga qanchalik samarali bo‘layotgani haqida aniq statistik ma’lumotlar mavjud emas²⁸.

Ijtimoiy apatiya fuqarolarning davlat va jamiyat oldidagi mas’uliyatini his qilmasligi, faol ijtimoiy pozitsiyaga ega bo‘lmasligi, befarqlik va sustkashlikka berilishi kabi holatlar bilan ifodalanadi. Bu esa ijtimoiy-

²⁷ <https://www.uzbekistan.ureport.in/story/1857/>

²⁸ <https://www.uzbekistan.ureport.in/story/1857/>

ZJV5401

iqtisodiy barqarorlik, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va yurt taraqqiyoti uchun salbiy oqibatlar keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy befarqlik (apatiya) bu shunchaki ruhiy charchoq emas, balki chuqur ijtimoiy ildizlarga ega bo'lgan hodisa bo'lib, jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga tahdid soluvchi holatdir. Unga oid nazariyalar orqali bu holatni tushunish va unga qarshi samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin. Aynan shu yerda milliy qadriyatlar vositasida ijtimoiy ongni mustahkamlash dolzarb masalaga aylanadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, jamiyatda ijtimoiy apatiyaga qarshi kurashishda **milliy qadriyatlar** ya'ni, xalqimizning tarixiy, madaniy, ma'naviy merosi, urf-odatlari, odob-ahloq me'yorlari, vatanparvarlik, insonparvarlik va oila institutiga asoslangan qadriyatlar muhim ijtimoiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu qadriyatlar orqali yosh avlod qalbida ma'naviy immunitet, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy ong shakllanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Chindan ham, yoshlar – davlating eng katta boyligi, bebaho kapitali, uni ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, intellektual va madaniy rivojlantirishning asosiy manbaidir. Shuning uchun biz qanday islohotlarga qo'l urmaylik, avvalo, yoshlarga, ularning kuch-g'ayrati va azmu shijoatiga suyanamiz. Ularning timsolida Vatanimiz qanchalik beqiyos xazinaga ega ekanini chuqur his etamiz"²⁹.

Ayni paytda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, "Yangi O'zbekiston" g'oyasi, ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot tizimining takomillashuvi ham aynan milliy qadriyatlar asosida fuqarolarning ongini yuksaltirish, ularni faol jamiyat a'zolariga aylantirishga yo'naltirilgan. Shu bois ushbu mavzuning ilmiy jihatdan chuqur o'rganilishi nazariy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston xalqi qadimdan boy tarixiy va madaniy merosga ega bo'lib, uning qadriyatlar tizimi ming yilliklar davomida shakllanib, mustahkam ijtimoiy-ma'naviy poydevorga aylangan. Ushbu tizim xalqning tarixiy taraqqiyoti, urf-odatlari, diniy e'tiqodlari, axloqiy

²⁹ Sh.M.Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. — T.: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 230

qarashlari va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan.

Qadimiy Turon zaminida yashagan ajdodlarimiz saklar, massagetlar, so‘g‘diylar, baqtriyaliklar va boshqa etnoslar o‘zlarining urf-odatlarini, bir-biriga hurmat va birdamlikka asoslangan yashash tarzini qadrlaganlar. Zardushtiylar davrida shakllangan “ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal” tamoyili ham qadriyatlar tizimining dastlabki asoslaridan biri sifatida qaraladi.

Islom dini kirib kelganidan so‘ng (VII–VIII asrlar), O‘rta Osiyo xalqlarining qadriyat tizimida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Qur‘on va hadis asosidagi axloqiy me‘yorlar halollik, sabr-toqat, hurmat, saxovat, mehr-oqibat, odob-xalq hayotining ma‘naviy poydevoriga aylandi. Shu bilan birga, **islomiy qadriyatlar milliy an‘analar bilan uyg‘unlashib**, o‘ziga xos madaniy uyg‘unlikni vujudga keltirdi.

Temuriylar davrida esa ilm-fan, adabiyot, me‘morchilik va madaniyat ravnaqi tufayli qadriyatlar tizimining intellektual va estetik asoslari kuchaydi. Amir Temur “Tuzuklar”ida yurt tinchligi, adolatli boshqaruv, ilmga hurmat, yuksak ma‘naviyat kabi qadriy yondashuvlarni ilgari surgan. Jumladan “...sayyidlar, ulamo-yu mashoyix, oqil-u donolar, muhaddislar, xabarchilar (tarixchilar)ni tanlangan, e‘tiborli odamlar hisoblab, izzat-u hurmatlarini joyiga ko‘ydim”³⁰, deb yozadi.

O‘rta asrlar davomida shakllangan xalq og‘zaki ijodi (maqollar, ertaklar, dostonlar), urf-odatlar (navro‘z, to‘y marosimlari, mehmondo‘stlik), hunarmandchilik va mahalliy an‘analar ham xalq qadriyatlarining uzviy qismi hisoblanadi. Har bir hududda shakllangan urf-odatlar umumxalq qadriyat tizimining boyligi hisoblanadi.

XX asrda, xususan sovet davrida, qadriyatlar tizimida ma‘lum darajada buzulishlar kuzatilgan bo‘lsa-da, oilaviy tarbiya, ona tiliga hurmat, mehnatsevarlik, qo‘ni-qo‘shnichilik, faxrli o‘tmishga sadoqat kabi qadriyatlar yashab qolgan. Mustaqillik yillarida esa milliy o‘zlikni tiklash, qadriyatlarimizni yangicha ruhda qayta anglash jarayoni boshlangan bo‘lib, bu bugungi ma‘naviy siyosatning asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

³⁰ Amir Temur. Temur tuzuklari. – T.: “Ochun” nashriyoti, 2023. – B. 76

Shu tariqa, O'zbekiston xalqining qadriyatlar tizimi asrlar davomida shakllangan, turli tarixiy bosqichlardan o'tgan, din, madaniyat, urf-odat va xalq tafakkuri bilan boyigan murakkab va mustahkam ijtimoiy-ma'naviy tizimdir. Bu qadriyatlar tizimi zamonaviy jamiyatda insonni ma'naviy barkamollikka yetaklovchi, ijtimoiy ong va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlovchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Milliy qadriyatlar har qanday jamiyatda ijtimoiy ongning shakllanishi va rivojlanishida asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Chunki ular xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy-axloqiy tajribasi, ijtimoiy me'yor va ideallarini mujassam etgan barqaror tizimdir. O'zbekiston sharoitida bu qadriyatlar, ayniqsa, ijtimoiy barqarorlik, fuqarolik ongini shakllantirish va fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Ijtimoiy ong jamiyat a'zolarining umumiy fikrlar tizimi, qadriyatlar, an'analar, mafkura va ma'naviy qadamlari yig'indisidir. Milliy qadriyatlar bu ongning asosi sifatida namoyon bo'lib, **jamiyatga daxldorlik hissini uyg'otadi**, chunki ular insonni o'z tarixiga, millatiga, madaniyatiga bog'laydi. **Axloqiy mezonlar** halollik, adolat, hurmat, sabr-toqat kabi qadriyatlar orqali ijtimoiy munosabatlar madaniyatini shakllantiradi. **Identitet** (o'zlikni anglash)ni mustahkamlab, inson o'zini jamiyatning ajralmas qismi sifatida ko'radi.

Milliy qadriyatlar asosida tarbiya topgan inson ijtimoiy jarayonlarga nisbatan befarq emas, balki faol va mas'uliyatli bo'ladi. Bu esa ijtimoiy apatiyaning ildizlariga qarshi kuchli ma'naviy immunitetni shakllantiradi.

Milliy qadriyatlarning fuqarolik madaniyatini oshirishdagi roli fuqaroning o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, jamiyat va davlat oldidagi mas'uliyatini anglab, ongli ishtirok etishi bilan xarakterlanadi. Milliy qadriyatlar bu madaniyatni shakllantirishda quyidagi jihatlar bilan muhim o'rin tutadi:

Vatanparvarlik - insonda yurtga sadoqat, uni himoya qilish, rivojiga hissa qo'shish tuyg'usini uyg'otib, yurt taqdiriga befarq bo'lmaslik, milliy o'zlikni anglash, xalq manfaatlarini himoya qilish mas'uliyatini shakllantiradi. Vatanparvarlik milliy ongning asosiy ko'rinishidir. Bu qadriyat fuqarolarda yurtga mehr-muhabbat, sadoqat, uni rivojlantirishga

intilish hissini uygʻotadi. **Zahiriddin Muhammad Bobur ham oʻzining “Boburnoma” asarida** “Vatan ravnaqi uchun xizmat qilmoq – eng ulugʻ fazilatdir”³¹, deb yozadi.

Masalan, “Yashil makon”, “Obod qishloq”, “Koʻngilli yoshlar” kabi davlat va nodavlat tashabbuslari aynan vatanparvarlik ruhidagi ijtimoiy faollik namunasidir.

Shuningdek, mahalla va oila qadriyatlari fuqarolik jamiyatining eng kichik ijtimoiy institutlari boʻlib, fuqarolik tarbiyasining amaliy maktabidir. **Mehnatsevarlik, adolat, masʼuliyat** esa qadriyat sifatida shaxsning jamiyat oldidagi faol pozitsiyasini mustahkamlaydi. **Mehnatsevarlik va halollik qadriyatlari** shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy oʻrni, oʻz mehnati bilan oʻzini va boshqalarni foydali inson sifatida anglashiga yordam beradi.

Zamonaviy Oʻzbekiston tajribasida ham bu jihatlar davlat siyosatida oʻz aksini topmoqda. Masalan, “Yoshlar – kelajagimiz”, “Obod mahalla”, “Maʼnaviyat oyli”, “Inson qadri uchun” kabi dasturlar milliy qadriyatlar orqali fuqarolik faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Jamiyat aʼzolarining ruhiy-axloqiy barqarorlikka, ijtimoiy xavf-xatarlar va maʼnaviy tanazzulga qarshi tura olish salohiyatini ijtimoiy immunitet tashkil etadi. Bunday immunitetning asosiy omillaridan biri milliy qadriyatlardir. Ular shaxsning ijtimoiy faolligini qoʻllab-quvvatlab, uni befarqlik, umidsizlik va apatiyadan himoya qiluvchi ichki kuch manbaiga aylantiradi.

Milliy qadriyatlar kishilar ongida jamiyatga daxldorlik, tarixiy masʼuliyat, axloqiy majburiyat va vatanparvarlik hissini uygʻotadi. Ular shaxs va jamiyat oʻrtasida ruhiy koʻprik vazifasini bajarib, insonni ijtimoiy hayotdan chekinish emas, balki faol ishtirok etishga undaydi.

Oʻzbekiston xalqi qadriyat tizimida quyidagi asosiy yoʻnalishlar ijtimoiy immunitetning shakllanishida alohida oʻrin tutadi. **Oila qadriyatlari** muhabbat, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, farzand masʼuliyati kabi qadriyatlar shaxsda maʼnaviy tayanch yaratadi. **Mahalla qadriyatlari** jamoaviylik, birdamlik, qoʻni-qoʻshnichilik, bir-biriga

³¹ Bobur Z.M. Boburnoma. — Toshkent: G.Gulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 2002.

e'tibor, yordamga tayyorlik ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi asosiy omillar bo'lib hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar orqali ijtimoiy immunitet quyidagi mexanizmlar orqali shakllanadi:

- **ma'naviy ichki nazorat** – inson o'z xatti-harakatlarini qadriyatlar mezonida baholaydi;

- **ijtimoiy javobgarlik hissi** – shaxs jamiyat oldida mas'ul ekanligini anglaydi;

- **hayotiy maqsadning mavjudligi** – milliy qadriyatlar orqali inson o'z hayotiga ma'no topadi;

- **ijtimoiy birdamlik** – qadriyatlar umumiylikni ta'minlaydi, bu esa odamlarni ijtimoiy izolyatsiyadan chiqaradi.

Bugungi O'zbekiston ijtimoiy hayotida milliy qadriyatlar asosida ijtimoiy immunitetni mustahkamlashga doir bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan "Yoshlar daftari" orqali yoshlar bilan manzilli ishlash, "Obod mahalla", "Ma'naviyat oyligi" kabi targ'ibot dasturlari orqali aholining ma'naviy faolligini oshirish hamda ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy mashg'ulotlar, kitobxonlik targ'iboti kabilar.

Bularning barchasi ijtimoiy apatiya, befarqlik va ma'naviy sustkashlikka qarshi samarali choralar bo'lib xizmat qilmoqda. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlarni yo'qotish yoki e'tiborsiz qoldirish jamiyatda befarqlik, sustkashlik va ijtimoiy passivlikni kuchaytirgan.

Har bir millatning o'ziga xos qadriyatlari – tili, urf-odati, an'analari – jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch va bir maqsad sari intilishni shakllantiradi. Etnik identitetga ega bo'lmagan inson o'zini jamiyatdan ajralgan his qiladi, bu esa ijtimoiy apatiyaga olib kelishi mumkin. Qadriyatlar esa insonni o'z millati va jamiyatiga bog'laydi, ijtimoiy faollikka undaydi.

Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning yangicha talqini yoshlar ongida ijtimoiy faollikni kuchaytirishi mumkin. Masalan, Vatanparvarlik, ekologik mas'uliyat, ijtimoiy adolat kabi qadriyatlar yangi formatda targ'ib etilsa, befarqlikning oldini olishda kuchli vosita bo'ladi.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlarni zamonaviy usulda targ'ib etish bu jarayonda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalqi tarixida milliy qadriyatlar ijtimoiy birdamlik va faoliyatni rag'batlantiruvchi asosiy kuch bo'lib xizmat qilgan. Xususan, zardushtiylikning ezgu tamoyili, Islom dinining axloqiy me'yorlari, Amir Temur davridagi "Kuch – birlikda" tamoyili, jadidlarning ma'rifatparvarlik harakati xalqni uyg'otishga qaratilgan edi. Bugun ham Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan **"Yangi O'zbekiston"** va **Uchinchi Renessansni** barpo etish g'oyalari shu maqsadlarga xizmat qilmoqda.

Milliy qadriyatlar ijtimoiy ongni uyg'otuvchi, jamiyatni birlashtiruvchi, befarqlik va ijtimoiy passivlikni yenguvchi kuchdir. Ularni tarixiy ildizlar, etnik o'ziga xoslik, diniy motivlar hamda zamonaviy kontekstda talqin etish orqali ijtimoiy apatiyani kamaytirish, fuqarolik faolligini oshirish mumkin.

Milliy qadriyatlar nafaqat ajdodlardan qolgan boy meros, balki zamonaviy inson ruhiyatining himoya qalqonidir. Ijtimoiy immunitetni shakllantirishda ular bevosita shaxs ongiga, ijtimoiy munosabatlarga va fuqarolik pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ushbu qadriyatlar asosida ongli avlodni tarbiyalash ijtimoiy barqarorlikning kafolatlaridan biridir. Shunday qilib, milliy qadriyatlar ijtimoiy ongni mustahkamlab, fuqarolik ongini uyg'otuvchi, ijtimoiy mas'uliyat va jamiyatga daxldorlik tuyg'usini kuchaytiruvchi asosiy manbadir. Ular fuqarolik madaniyatini shakllantirish orqali ijtimoiy apatiyaga qarshi samarali kurashish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – T.: "Ochun" nashriyoti, 2023. – B. 76
2. Bobur Z.M. Boburnoma. — Toshkent: G.Gulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.

3. Sh.M.Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. — T.: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 230

4. <https://www.uzbekistan.ureport.in/story/1857/>

OILADA O‘SMIRLARNI TADBIRKORLIKKA TAYYORLASHDA “USTOZ-SHOGIRD” AN’ANALARI UMUMINSONIY QADRIYAT SIFATIDA

D.Q.Oxunova,

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oilada o‘smirlarni tadbirkorlikka tayyorlashda ustoz-shogird an’analari, odob qoidalari, o‘smirlar bilan bevosita ishlash, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish, mavjud iqtidorlarini yanada rivojlantirilishi uchun qulay shart-sharoitni yaratishi, oila muhitida ma’lum yo‘nalishlarda xunarmandchilikning yo‘lga qo‘yilishi, hunarmandlar oilaviy sulolalarining boy tajribasi va ustoz-shogird an’anasining shakllanganligi o‘smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga samarali tayyorlash imkonini ilmiy asosda yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ustoz-shogird an’anasi, yaratuvchanlik, talab-taklifni o‘rganish, raqobat qilish, iqtisodiy erkinlik, sarmoya qilish, tavakkalchilik, tashabbuskorlik, hamkorlik, halollik, o‘zgalar mehnatini qadrlash, insoflilik, to‘g‘ri so‘zlik, muruvvatlilik, o‘z so‘zining ustidan chiqish, mehnatsevarlik, adolatli bo‘lish.*

Bizga ma’lumki, oila – bu jamiyatning asosiy va muhim tarkibiy qismi bo‘lib, unda odamlar bir-biriga o‘zaro bog‘langan, o‘zaro mas’uliyatli va yordam ko‘rsatadigan munosabatlarda bo‘ladi. Oila ko‘pincha ota-ona va ularning farzandlaridan iborat bo‘lsa-da, unda boshqa qarindoshlar ham bo‘lishi mumkin. Oila a’zolari bir-biriga mehr, hurmat va qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatib, birgalikda yashashadi va hayotiy muammolarni hal

qilishda yordam beradi. Presidentimiz Sh. Mirziyoyev «Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qayerda ishlashidan qat'i nazar, kim bo'lishidan qat'i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi. Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e'tibor beraman. Har bir farzandimga ham, nevaramga ham alohida o'zimning munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman»,— deya ta'kidlab o'tadi. Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekan, uning mustahkam bo'lishi, farovonligi uchun ko'rilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish maqsadga muvofiq. Zero, yurtimiz va jamiyatimiz ravnaqi oilalar tinchligi hamda iqtisodiy barqarorligiga bevosita bog'liq.

Ma'lumki, xalq ta'limi tizimida "Ustoz-shogird" maktabi, "Yosh o'qituvchilar maktabi", "Ilg'or tajriba maktabi" kabi metodik ishlarni tashkil etish ko'p yillardan buyon maktab tajribasida qo'llanilib kelinadi. Uning o'tmishdagi ifodasi sifatida xalqimizning milliy an'anasi bo'lmish "Ustoz-shogird" munosabatlari bugungi kunga qadar saqlanib qolgan.

O'zbek etnopedagogikasida "Ustoz-shogird" an'analari ulug'layib «Ustozni shogirdining vafo belbog'ini bog'lovchi, shogirdni esa, ustozning istiqboli, davlati» deb qaraladi. Qadimdan, ota-onalar o'z farzandlarini biror ustozga shogirdlikka olib kelganlarida: "Farzandimizga shu kasbni o'rgating, eti sizniki, suyagi bizniki", deb iltimos ham qilganlar. Agar farzand mazkur kasbni yaxshi o'zlashtirib olsa, u ham o'z navbatida farzandlariga shu kasbning sir-asrorlarini o'rgatishga, birgalikda mahsulot yaratishga harakat qilgan. Shu tufayli oila daromadi, byudjetini iqtisodiy jixdtdan ta'minlashga harakat qilgan. Natijada, bugungi kunda keng qo'llanilayotgan "uy xo'jaligi", "oilaviy tadbirkorlik", "oilaviy biznes" tushunchalari yuzaga keldi[1].

Qadimda ajdodlarimiz ustoz-shogird an'analari asosida yoshlarga hunar O'rgatishgan va bu borada katta tajriba to'plashgan. "Ustoz-shogird" an'analari chuqur bilish o'smirlarning nafaqat ma'naviyati yuksalishiga, balki moddiy hayot haqidagi tushunchalarni ham egallashiga yordam beradi.

Oilada o'smirlarni moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligini tarbiyalashda quyidagi sifatlar muhim sanaladi: yaratuvchanlik, talab-taklifni o'rganish, raqobat qilish, iqtisodiy erkinlik, sarmoya qilish, tavakkal chilik, tashabbuskorlik, hamkorlik, halollik, o'zgalar mehnatini qadrlash, insofililik, to'g'ri so'zlik, muruvvatlilik, o'z so'zining ustidan chiqish, mehnatsevarlik, adolatli bo'lish va hokazo. Bu borada oila muhitida ma'lum yo'nalishlarda xunarmandchilikning yo'lga qo'yilishi, hunarmandlar oilaviy sulolalarining boy tajribasi va "Ustoz-shogird" an'anasining shakllanganligi o'smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga samarali tayyorlash imkonini beradi.

"Ustoz-shogird" an'anasi o'smirlar bilan bevosita ishlash, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish, mavjud iqtidorlarining yanada rivojlantirilishi uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatlidir. Bu kabi holatlar o'smirlarni nafaqat tadbirkorlik ko'nikmalarini, balki mehnat va ishlab chiqarish faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish, o'zgalar mehnatini qadrlash, halol mehnat qilish, mehnat samaradorligidan g'ururlanish kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni ham tarbiyalaydi.

Professor O.Hasanboeva va M.Artikovalar tavsiya etgan "Ustoz va shogird odobi qoidolari": ishga belgilangan vaqtda kelib-ketish, ustaxonaning ozoda va asbob-uskunalarining tartibli bo'lishiga e'tibor qaratish, ish vaqtida ruxsat etilgan asboblardangina foydalanish (bu holat texnika xavfsizligini ta'minlashni ko'zda tutadi), ustaning ko'rsatmalarini diqqat bilan tinglash, berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish, ustaxonaga kelganlarga xushmuomalada bo'lish, hamkasblar va ustani xurmat qilish, bozorga tayyor mahsulotlarni chiqarganda o'z molini ortiqcha maqtab, o'zgalar mahsulotining qiymatini tushurmaslik, buyumga ortiqcha narx qo'ymaslik, doimo halol bo'lish, yolg'on so'zlamaslik va haridorni aldamaslik, ustozining maqsadi, xatti-harakatlarini to'g'ri anglash, ustozning ish tajribalari, hayot tarzini sidqidildan o'rganishga intilish, erishgan barcha yutuqlari yoki yo'l qo'ygan kamchiliklari yuzasidan ustozini bilan fikr almashishdan iborat.

Ustozning o'n ikkita hislatlari:

1. “Ustoz-shogird” tizimi o‘zaro xurmatga asoslangan bo‘lib, ustoz shogirdiga qachon so‘zlash, fikr almashish yoki tinglash (sukut saqlash)ni o‘rgatib boradi.

2. “Ustoz-shogird” munosabatlarida suhbat ochiq tarzda, maqsadga qaratilgan va amaliy bo‘lishi lozim. Suhbat muammolari tashqariga yoyilmasligi kerak, shunda munosabatlar barqaror bo‘ladi.

3. “Ustoz-shogird” munosabatlari masofadan ham olib borilishi mumkin (internet, telefon). Ammo yuzma-yuz suhbat yanada afzalroqdir, nega deganda, ko‘rib, eshitganingiz munosabatlar uchun muhim. Zamonaviy video texnologiyalar yordamida xuddi yuzma-yuz ko‘rib turganday muloqot o‘rnatish mumkin.

4. Muloqot davomida o‘zaro fikr almashishda shogirdni qiziqtirgan tushunchalarni berib borish lozim. Bu esa uni yanada faoliyatga undaydi.

5. Ustoz nafaqat shogirdiga g‘amxo‘rlik qiladi, yordamlashadi, eng muhimi, o‘zida borki bilim, ko‘nikma va malakalarini singdirib boradi.

6. Ustoz shogirdiga bilim, tushunchalarni shundayligicha bermaydi, balki shogirdning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda moslashtirib beradi.

7. Ustoz hamisha o‘z bilimlarini takomillashtirib, yanada rivojlantirib, yangi texnologiyalarni, usullarni o‘zlashtirib borishi lozim.

8. Ustoz shogirdini turli vaziyatlarda sinab ko‘radi, bahs-munozaraga chorlaydi, taklif-mulohazalarni bildiradi. Bunday vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qilish shogirdning qobiliyati, uquvi va zehniga bog‘liq.

9. Har bir shogird xatti-harakati, xarakteri, topshiriqni qay darajada bajarishi bilan ajralib turadi. Demakki, ana shu jihatlari bilan maqtov va rag‘batga yoki tanbeh va jazoga loyiq.

10. Ustoz shogirdni nafaqat kasb-hunarga yo‘naltiruvchi, balki uning individual xususiyatlarini, fikrlarini boshqaruvchi va tartibga soluvchidir.

11. Ustoz bugungi o‘quvchi holatidan kelib chiqib munosabatlarni belgilaydi.

12. Shogird yangi takliflar va g‘oyalar bilan chiquvchi, bir so‘z bilan aytganda, o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lmog‘i lozim[2].

“Ustoz-shogird” tizimini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun, bizningcha, muayyan ilmiy pedagogik tadqiqotlar o‘tkazib, uning dasturini, texnologiyalarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bu borada “Ustoz-shogird” an’analari dasturi 2-rasmda ko‘rsatilganidek bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, “Ustoz-shogird” an’analari o‘ziga xos milliylik xususiyatlari, ta’lim-tarbiyaviy imkoniyatlari, axloq - odob mezonlari, o‘smirlar tadbirkorlik faoliyatiga qiziqish uyg‘otishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova G., Azamatova N. Bo‘lajak pedagog kasbiy mahoratining shakllanish mezonlari // Xalq ta’limi – T.: 2006. 3-son. – 54-57-b.
2. Safarova R. va b. O‘quvchilarda o‘zaro do‘stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonini tashkil etish tamoyillari va parametrlari \ Monografiya. – Toshkent: Фан ва технология, 2013. 13 b.t.

TALABALARDA AKSIOLOGIK MUNOSABATNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Rafikova Dilafruz Kaxxoraliyevna

p.f.b.f.d (PhD)

Farg‘ona davlat universiteti,

Pedagogika kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolik jamiyati sharoitida talabalarda demokratik isloxoatlarga aksiologik munosabatni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish omillari, ijtimoiylashuv masalalari, ijtimoiylashuv jarayonida qadriyatlarni shakllanish haqida ma’lumotlar yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: *islohotlar, fuqarolik jamiyati, demokratiya, demokratik islohotlar, qadriyat, milliy qadriyatlar, ijtimoiylashuv, ijtimoiy muhit.*

Milliy qadriyatlar madaniy ijtimoiylashuv bilan chambarchas bogʻliq – bir tomondan bular jamiyatni birlashtiruvshi asosidir, boshqa tomondan ijtimoiy muhitning taʼsiri ostida shakllanadi.

Madaniy sotsium va shaxsning ijtimoiylashuvi tushunchalari chambarchas bogʻliqdir va bu I.T.Frolova tasnifida ham yaqqol namoyon boʻladi. U “qadriyat” tushunchasini “atrof muhitning ijtimoiy tasniflanish obyekti, inson va jamiyat uchun ijobiy yoki salbiy taʼsir oʻtkazadi: ezgulik, yaxshilik va yomonlik, goʻzallik va nojoʻya, tabiat va jamiyat hayoti hodisasi sifatida koʻrilgan”³².

Ijtimoiy tizim miqiyosida umumiy qadriyatlarning boʻlinishi nazarda tutiladi. Ijtimoiylashuv jarayoni qadriyatlar shakllanish jarayoni sifatida koʻriladi.

Ijtimoiylashuv masalalarini oʻrganishning sotsiologik va ijtimoiy - psixologik yoʻnalishlarini ajratish mumkin. Sotsiologik yoʻnalish individning ijtimoiylashuvini ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirishish uchun maʼlum bir ijtimoiy xususiyatlarni oʻzlashtirish bilan aloqadorlikda, ijtimoiy - psixologik yoʻnalish esa, ijtimoiylashuvda ontogenez davrida ijtimoiy meyor, madaniy qadriyatlarni oʻzlashtirish jarayoni aks etishini ifoda etadi.

Amerikalik sotsiolog N.Smelzer “ijtimoiylashuvni ijtimoiy rolga muvofiq keluvchi koʻnikma va ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish jarayoni”³³ tarzida aniqlashtirgan. G.Tard jamiyatni yaxlitlikda avlod - avlodga oʻtib borish hamda qadriyat va ustanovkalarni oʻzlashtirish orqali individual ongning mahsuli sifatida talqin etadi. Uning fikricha, qadriyat va ustanovkalarni oʻzlashtirish barcha ijtimoiy hayotning izohli tamoyilini aks ettiruvchi “taqlid” tushunchasida oʻz ifodasini topadi³⁴. Amerikalik sotsiolog F.Giddings ijtimoiy organizmning tashkil topishida istisno tariqasida psixologik asos yotadi. Uning fikricha, birgalikdagi

³² Философский словарь. // Под ред. Фролова И.Т. – М.: Республика, 2001. — 719 с.

³³ Смелзер, Н. Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 652 с.

³⁴ Тард Г. Законы подражания / Г.Тард; пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2011. – 480 с.

o‘zaro faoliyat umumiy qadriyatlar tarkib toptiriladigan ishonch va taqlid mexanizmi orqali sodir bo‘ladi. Jamiyatning ta’siri ostida individda guruhiiy ustanovkalar, identiv anglanganlik tarkib topadi³⁵. Amerikalik olim T.Papsons jamiyatni asosiy funksiyasi biologik ko‘payish va yangi avlodni ijtimoiylashtirish yo‘li bilan yangilanish bo‘yicha ma’lum bir qoidalar tizimi asosida ratsional tashkil topish va mavjud bo‘lish sifatida tasavvur qilgan. Shuning uchun jamiyat shaxs ijtimoiy ahamiyatli va nazorat qilinuvchi xulq - atvor na’munalarida aks etishi uchun adekvat motivatsiyaning hayotiy sikli jarayonida rivojlanishi uchun ijtimoiylashuv mexanizmlarini ishlab chiqishi lozim³⁶. Fransuz sotsiologi E.Dyurgeymning konsepsiyasida individ va jamiyatning o‘zaro harakati jarayonining asosida insonning ikki xil tabiati yotadi. Bir tomondan, u individuallikni aniqlab beruvchi psixik holatlar majmuidan tashkil topsa, boshqa tomondan o‘z ajdodlarining g‘oyalari, his-tuyg‘ulari va odatlari majmuini ommalashtiruvchi hamdir. Ana shundan kelib chiqqan holda, jamiyatda o‘tib kelayotgan avlodni ijtimoiylashtirish maqsadga yo‘naltirilgan tavsifga ega bo‘lishi lozim³⁷.

Ijtimoiylashuv insonning madaniyat, kommunikatsiya ta’siri ostida shakllanish jarayoni, bir - birlari bilan muloqotda bo‘lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa, jamiyatning muvafaqqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayonidir.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da esa “ijtimoiylashmoq” tushunchasi “ijtimoiy tus olmoq”³⁸ ma’nosini anglatilishi ko‘rsatilgan. Ijtimoiy tus olish tushunchaning umumiy mohiyatini ochib beradi. Biroq, uni ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil etilganda tushuncha mazmunini keng, batafsil yoritish taqozo etiladi. Zero, “ijtimoiy tus olish” aynan natijani ifodalashga xizmat qiladi. Shaxsning

³⁵ История теоретической социологии: в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю.Н.Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – С.369.

³⁶ Американская социологическая мысль. Тексты / под. ред. В.И.Добренкова. – М.: Междунар. ун-т. бизнеса и управления, 1996. – 496 с.

³⁷ Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / – М.: Канон, 1995. – С. 253.

³⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Иккинчи жилд. Е – М. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 178 б.

ijtimoiylashuvida va aynan pedagogik talqinda natijadan avval jarayonning mohiyati, uning kechishini o'rganish, tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

N.Egamberdiyevaning fikricha, ijtimoiylashuv va kasbiy etuklik jarayonlari kasbiy ta'limni bir vaqtning o'zida ham shaxsning individual rivojlanishi, uning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ham talabanning shaxsiy va kasbiy nuqtai nazarini shakllanishiga yo'naltirilgan bo'lishini talab qiladi. Ushbu jarayonlarning muvafaqqiyati quyidagi ikkita shartni amalga oshirishni talab etadi:

- talaba - yoshlarni faol ijtimoiy va kasbiy munosabatlarga jalb etish;
- birgalikdagi samarali ijtimoiy va kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning o'z-o'zini to'la namoyon eta olishiga imkoniyat yaratish³⁹.

Inson tug'ilishi bilanoq ma'lum ijtimoiy muhitga kelib tushadi va doimo uning ta'sirida bo'ladi, rivojlanadi va tarbiyalanadi, aynan shu muhitda uning shaxsiy xususiyatlari shakllanadi va bular uning ushbu muhitga ta'sir o'tkaza olish imkoniyatini yaratadi.

Muhit tabiiy yoki ijtimoiy bo'lishi mumkin. Har biri alohida elementlardan iborat va bola shaxsiga turli xil ta'sirga ega.

Tabiiy muhit o'z ichiga tabiat, o'simlik dunyosi, inson hayotidagi geografik sharoitlar, o'sib kelayotgan va rivojlanayotgan shaxsga bevosita ta'sir o'tkazadi. Bu uning turmush tarzi, atrofi va kasbiga ham bog'liq.

Ijtimoiy muhit – bu insonning ijtimoiy dunyosi, o'z ichiga insonlarni rivojlantirish, faoliyati uchun sharoit yaratadi. Inson ijtimoiy muhitga nafaqat bog'liq, balki o'z faol harakatlari bilan uni o'zgartiradi, shu bilan birga, o'zini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mavjud sharoitlar insonni yaratadi, ba'zan esa aksincha: inson sharoitni yaratadi.

Shaxsni o'rab turgan ijtimoiy muhit ham faol ko'rinishga ega bo'ladi va insonga ta'sir, bosim o'tkazadi, ijtimoiy nazoratga bo'ysundiradi, "bor

³⁹ Эгамбердиева Н. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Пед. фан. док. ... дисс. – Т., 2010. – 332 б. – Б.127.

modellar bilan “zararlaydi”, ba’zida ma’lum yo‘nalishdagi ijtimoiy xulqqa majburlaydi”.

Ijtimoiy muhit – bu, avvalo, har bir individ o‘ziga xos murakkab va turli xil munosabatlar tizimida birlashgan turli guruhlar hisoblanadi.

Shuningdek, bu ijtimoiy reallik bo‘lib, moddiy, siyosiy, g‘oyaviy, ijtimoiy-psixologik omillar majmuasidir va shaxsning amaliy faoliyatidagi munosabatdir. Muhit inson rivojlanishining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi va u inson hayoti davomida to‘g‘ridan - to‘g‘ri ta’sir o‘tkazadi. Pedagog va sotsiologlar hamda psixologlar fikrini umulashtirgan holda, ijtimoiy muhit – bu inson hayotiga ma’lum bir davr zamondoshi sifatida maqsadli bevosita va bilvosita ta’sir o‘tkazadi.

Ijtimoiy muhit o‘z ichiga stixiyali harakatlanayotgan, ongli, rejali harakatlanayotgan omillarni oladi: moddiy boyliklarni, jamiyatning ma’naviy hayoti, ijtimoiy boshqaruv muhiti, ya’ni davlat boshqaruv shakli, siyosiy partiya va jamoat tashkilotlari bilan aloqalar, bularga ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sharoitlar hisoblanib, shaxsning ijtimoiy maqomini shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv omillari – ijtimoiylashuv jarayoni ro‘y beradigan mexanizmlar. Ijtimoiylashuv omillari – ijtimoiylashuv jarayoni uchun yaratiladigan sharoit va vaziyatlar. Qanchalik jihatlar ko‘p bo‘lsa, ularni birlashtirish variantlari ko‘p bo‘ladi, shu bilan ijtimoiylashuv omillari ham ko‘p bo‘ladi.

Ijtimoiylashuv omillari, ijtimoiylashuv jarayoni yoshlarning turli xil sharoitlar bilan bevosita birgalikdagi harakati jarayonida amalga oshadi va ularning faoliyatiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Insonga ta’sir etuvchi sharoitlar omillar deyiladi. Aslida ularning barchasi o‘rganilmagan va aniqlanmagan. O‘rganilmagan omillar to‘g‘risidagi bilimlar etarli emas, ba’zilar to‘g‘risida ko‘p, boshqalari haqida kam ma’lumotlar bor. O‘rganilgan ijtimoiylashuv sharoitlar va omillarni rasman 4 guruhga bo‘lish mumkin.

Birinchisi, mega omillar (mega – juda katta, umumiy) – yer sharidagi barcha aholini ijtimoiylashuviga ta’sir o‘tkazuvchi omillar: fazo, sayyora va dunyo.

Ikkinchisi, makro omillar (makro – katta) – ma'lum mamlakatlarda yashovchi ijtimoiylashuvga ta'sir etuvchi, ekologik, demografik, iqtisodiy omillar, mamlakat, etnos, jamiyat va davlat omillari.

Uchinchisi, mezo omillar (mezo – o'rtacha, oraliqdagi) katta guruhdagi insonlarning ijtimoiylashuv sharoitlar, yashash joyi va ovulgo sharoitlariga qarab belgilanadi (hudud, qishloq, shahar va shaharcha), ommaviy kommunikatsiya turlariga qarashliligiga qarab (radio, televideniye va b.), u yoki bu submadaniyatga tegishliligiga qarab, etnik qarashlar va hududiy sharoitlar yaratiladi va shakllanadi.

Mezo omillar ijtimoiylashuv jarayoniga to'g'ridan to'g'ri va bilvosita to'rtinchi guruh – mikro omillar orqali ta'sir o'tkazadi. Ularga konkret insonlarga bevosita ta'sir o'tkazadigan omillar – oila, qo'ni - qo'shnilar, tengdosh guruhlar, ta'lim maskanlari, tarbiya maskanlari, turli xil jamoat va davlat tashkilotlari, diniy va hususiy tashkilotlar, mikrosotsium. Bu shaxs rivojlanishi ro'y beradigan eng yaqin muhit sotsium va mikrosotsium deb ataladi.

Mikro omillarning turlarini aytish mumkin: mehnat va ishlab chiqarish, jamoaviy-siyosiy, oilaviy, ta'lim va tarbiyaviy, harbiy, va b.

Aytish joizki, shaxsning rivojlanish omillari kabi masalalar fiziologiya, genetika, neyrofiziologiya, neyropsixologiya, bioximiya, psixologiya, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya kabi fanlarning asosiy muammolari hisoblanadi.

Bu masala pedagogikaga tegishli bo'ladi, qachonki tarbiyachi o'ziga ushbu savollarni bersa:

Aynan nima va qay darajada shaxsning tuzilishida maqsadga yo'naltirilgan rivojlanish ro'y beradi, va qaysi jihatlar ko'proq irsiyatga bog'liq va pedagog tomondan amalga oshirilgan harakatlar kerakli natijalarni bermaydi?

Inson "tabiati" va uning rivojlanish "muhitini" naqadar o'zgaptirish mumkin? Va bu narsa kerakmi?

Biz tarbiyalash orqali shaxsning tabiiy rivojlanish jarayoniga qanday o'zgartirish kiritishimiz mumkin?

Tarbiya shaxs rivojlanishida qanchalik ahamiyatli?

Inson tomonidan ideal qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni qanday kechadi, aynan qanday ijtimoiy omillar inson xulqiga ta'sir o'tkazadi, uning tarbiya va ijtimoyillashuvining yo'nalishlarini aniqlab beradi?

Bu savollarga javob boshqa masalaning echimi bilan bog'liq: shaxs rivojlanishida har bir omil qanday ahamiyatga ega?

Bu masalalarni echishda jamoatchilik fikrini o'rganish markazi "Ijtimoiy fikr" ijtimoiy tadqiqotlariga suyangan holda amalga oshirildi. Bu tadqiqotlar yordamida nafaqat yoshlar ongida yangi hodisalar va tendensiyalarni aniqlashga erishildi, balki hozirgi zamonda yoshlarni qiynayotgan muammolar aniqlandi va ularning o'z ijtimoiy istaklarini, qadriy qarashlar, manfaatlar, aktiv faoliyat, ideallar tizimi shakllanishi jarayoni haqidagi tasavvurlari o'rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Философский словарь. // Под ред. Фролова И.Т. – М.: Республика, 2001. — 719 с.
2. Смелзер. Н. Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 652 с.
3. Тард Г. Законы подражания / Г.Тард; пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2011. – 480 с.
4. История теоретической социологии: в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю.Н.Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – С.369.
5. Американская социологическая мысль. Тексты / под. ред. В.И.Добренькова. – М.: Междунар. ун-т. бизнеса и управления, 1996. – 496 с.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / – М.: Канон, 1995. – С. 253.

AN'ANA VA QADRIYATLAR SHAXS SHAKLLANISHINING ASOSI SIFATIDA (XITOIY XALQ RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Muhiddinova Sarvinoz Nodirjon qizi,
Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xitoy ma'naviyatining tarixi va evolyutsiyasi, uning madaniy va badiiy ifodalari hamda ma'naviyatning xitoy xalqining kundalik hayotini shakllantirishdagi rolini yoritib beriladi. Shuningdek, ma'naviyatning Xitoy madaniyati va xalqiga ta'sirini chuqurroq ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. XXR, ta'lim, shaxs, tarbiya, milliy qadriyatlar, milliy g'oya, mafkura, jamiyat, davlat, manfaat, millat, ong.

Zamonaviy dunyoda Xitoy sivilizatsiyasi eng qadimiylardan biri bo'lganligi sababli yillar davomida tadqiqotchilarni jalb etib kelgan. Xitoy madaniyati va uning an'analari qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, uzluksiz rivojlanishlardan o'tdi va hozirgacha insonlar hayotida o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q, shuningdek, o'zining murakkab tarixi davomida Xitoy xalqi o'z madaniyatini sezilarli yo'qotishlarsiz saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Xitoyning tarixiy va madaniy boyliklari uning asosiy ma'naviy ta'limotlarini shakllantirishda muhim rol o'ynadi, bu birinchi navbatda insoniyatning dunyodagi o'rnini falsafiy o'rganish atrofida aylanadi.

XXR butun dunyoga iqtisodiy kuch va texnologik markaz sifatida dunyoga tanilgan bo'lishi bilan bir qatorda, uning yoshlar ongiga ma'naviy tarbiyani singdirish usul va texnologiyalari hozirgi globallashuv davrida yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ma'naviyat mamlakat madaniyatida katta ta'sirga ega bo'lib, ming yillar davomida xitoy xalqining e'tiqodlari, qadriyatlari va hayot tarzini hamda jamiyatning ijtimoiy tuzilmalarini shakllantirgan.

Xitoyda uchta alohida ta'limot tan olingan; konfutsiylik, daosizm va buddizm. Ushbu e'tiqod tizimlarining har biri o'ziga xos marosimlar va o'zining falsafiy qarashlar majmuasiga ega bo'lsa-da, ular son-sanoqsiz yo'llar bilan o'zaro uyg'unlashib, xitoy xalqi ongi va hayot tarzida o'z ifodasini topgan. Xitoy ma'naviyati haqida gap ketganda, Xitoy ma'naviyatining tarixi va evolyutsiyasi, uning madaniy va badiiy ifodalari hamda ma'naviyatning xitoy xalqining kundalik hayotini shakllantirishdagi rolini o'rganish maqolaning asosini tashkil etadi.

Qadimgi Xitoyning uchta ta'limoti (三教合一 Sānjiào Héyī)

Xitoyda "ma'naviyatning uchta ustuni" konfutsiylik va daoizmdan boshlanadi, keyinchalik unga buddizm ham kiritadi. Ushbu e'tiqod tizimlari dinlar bilan o'xshashliklarga ega bo'lsa-da, ular ko'p jihatdan ajralib turadi. Misol uchun, ba'zi dinlardan farqli o'laroq, Xitoyda ma'naviyat ko'pincha qoidalar yoki ta'limotlarga qat'iy rioya qilishdan ko'ra ko'proq shaxsiy o'sish va o'zini o'zi takomillashtirishga qaratilgan[1]. Ma'naviyatning bu uchta ustuni hatto alohida shaxslar ichida ham bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning ko'plari o'zlarining shaxsiy e'tiqodlarida har uchala jihatni qo'llashni tanlaydilar. Quyida, uch ta'limotning umumiy ko'rinishlari va ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rib chiqamiz.

Konfutsiylik

- Xitoyda paydo bo'lgan falsafiy va axloqiy tizim.
- Xayrixohlik, adolat va donolik kabi fazilatlarni targ'ib qiladi.
- Ta'lim, ijtimoiy tuzilish va kundalik hayotning boshqa ko'plab jihatlariga ta'sir qiluvchi axloqiy kompas bo'lib xizmat qiladi.
- O'zaro hurmat, hamkorlik va totuvlikka asoslangan barkamol jamiyatga intiladi.
- Shaxslar o'zlarini yaxshilash uchun fazilatlarni rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalash orqali axloqiy va o'zini yaxshi tutishga da'vat etiladi.

Daoizm (yoki taoizm)

- Lao-szi, Dao De Szing asarlariga asoslangan falsafiy va diniy ta'limot.
- Hayotning tegishli "yo'li" ya'ni dao tushunchasi atrofida aylanadi.

- Tabiat dunyosi va uning ritmlariga urg‘u berib, hayotda muvozanat va osoyishtalikka erishish uchun tabiat bilan uyg‘unlikda yashash zarurligini ko‘rsatadi.

- Qadimgi donishmandlarning ta‘limotlari nozik donolikni beradi va odamlarni soddalik, kamtarlik va sokinlikni qabul qilishga undaydi.

Buddizm

- Hindistonda paydo bo‘lgan va Osiyoning ko‘plab qismlariga, jumladan, Xitoyga tarqalgan.

- Butun hayot azob-uqubatlardan iborat ekanligini va azob-uqubatlarning sababi nafs va nafsga bog‘liqligini o‘rgatadi.

- Ma‘rifat yo‘li azob-uqubatlarni qabul qilishni va donolik, rahm-shafqat va ongni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

- Bizga meditatsiya va axloqiy xulq-atvorning ahamiyatini eslatib, odamlar *sakkiz yo‘l* va *besh amrga* rioya qilish orqali yanada mazmunli hayot kechirishlarini taklif qiladi[2].

Shuningdek, Xitoyda xitoy madaniyatida chuqur ildizlarga ega bo‘lgan Yin va Yang tushunchasi ham ma‘naviy hayotning bir qismi bo‘lib, aholining ishonishicha, u hayotning barcha jabhalariga muvozanat va uyg‘unlik olib keladi. Ular bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan, ammo bir-birini to‘ldiruvchi ikkita asosiy kuchni ifodalaydi va birgalikda koinotdagi hamma narsa o‘rtasida nozik muvozanatni yaratadi.

Yin and Yang: Balance and Harmony

YIN

dark
cold
passive
feminine
inward
negative

YANG

light
hot
active
masculine
outward
positive

Yin va Yangning Xitoy madaniyatida va kundalik hayotning me'morchilik, san'at va hatto tibbiyot kabi jihatlarida aks etgan o'zaro ta'sirini topish qiyin emas. Masalan, an'anaviy xitoy tabobati qarama-qarshi kuchlarni muvozanatlash orqali muvozanat va optimal salomatlikni tiklashga intiladi[3]. Qarama-qarshiliklar bilan birga yashaydigan dunyoni qabul qilish shaxsiy o'sishni, o'zini o'zi kashf qilishni va donolikni rag'batlantirishi mumkin.

Xitoyda ma'naviy tarbiya usulari va texnologiyalari yillar davomida rivojlantirilib, boyitib borilgan. Ma'naviyat Xitoy ta'lim tizimida rasmiy fan bo'lmasa-da, u ko'pincha o'quv rejasi va talabalar hayotining turli jihatlariga, ayniqsa universitet va kollejlarda integratsiyalashgan holda o'rgatiladi. Xitoydagi ba'zi universitetlarda ma'naviyatga bag'ishlangan bo'limlar yoki fakultetlar mavjud. Misol uchun, Sinxua (ingliz tilida Tsinghua) universitetining Xitoy madaniyati va ma'naviyatini o'rganish markazi Xitoyning ma'naviy an'analari va qadriyatlari bo'yicha akademik tadqiqotlar va xalq ta'limini rivojlantirishga qaratilgan. Zhejiang universitetining Ma'naviyat va jamiyat markazi ma'naviyat va ijtimoiy rivojlanish o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan[4].

Ko'pgina universitetlar talabalar va xodimlar uchun ma'naviyatni qo'llab-quvvatlash uchun resurslar, tadbirlar va klublarni taklif qiladi. Universitetlar ko'pincha ibodatxonalar, ibodat xonalari, meditatsiya markazlari yoki turli dinlar uchun diniy uyushmalar bilan jihozlangan. Shuningdek, hayotning mazmuni, ichki fazilatlarni tarbiyalash, diniy va madaniy xilma-xillikni o'rganish kabi ma'naviy e'tiqodlar va mavzularda ma'ruzalar, seminarlar, sayohatlar uyushtiradi. Ba'zi universitetlar meditatsiya, yoga, tay chi yoki an'anaviy xitoy tibbiyoti kabi ma'naviy fanlar bo'yicha treninglar va sertifikatlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абрамова Н.А. Политическая культура Китая. Традиции и современность / -М.:Муравей,2001 – С. 320.
2. Гершунский Б.С. Образование как религия третьего тысячелетия: гармония знания и веры/ -М.:Педагогическое общество России, 2001– С. 128.

3. Abdumalikov A. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sharoitida shaxs informatsion madaniyatini shakllantirish: falsafa fan doktori (PhD)diss. – T., 2017.

4. Q.Nazarov va boshqalar. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: Ma'naviyat nashriyoti, 2021. – B. 778.

5. Тертицкий К. Китайцы: традиционные ценности в современном мире/

—М.:МГУ им. М.В.Ломоносова. Институт стран Азиии Африки, 1994 – С. 347.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING YOSH MUTAXASSISLAR FAOLIYATINING RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Xolmirzaeva Jumagul Xamdamovna

*Farg'ona shahridagi 43-maktab
o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya: Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yosh mutaxassislarni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil etilgan. Mazkur qadriyatlar, yosh avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishi, ularning faoliyatini samarali tashkil etishda asosiy omil sifatida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, yoshlarning axloqiy, mustaqil fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish uchun milliy qadriyatlarning ahamiyatiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, yosh mutaxassislar, rivojlanish, axloq, axloqiy mas'uliyat.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar har bir jamiyatda mehnat qilish uchun zarur bo'lgan insoniyat ta'riflarining asosini tashkil etadi. Zamonaviy davrda, yosh mutaxassislarning faoliyatida ushbu qadriyatlarning rivojidagi ahamiyati, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Milliy qadriyatlar, har bir millatning o'zgacha madaniyati, an'analari va ehtiyojlarini ifodalaydi. Ular yosh mutaxassislarning professional faoliyatlarini yaratishda muhimdir. Umuminsoniy qadriyatlar insonlikni ifodalagan, barcha millatlarga tegishli bo'lgan, jamiyatimizning barqarorligi va yaxlitligini ta'minlagan tajriba va paradigmalarni o'z ichiga oladi. Aksiologiyadan olingan malakalar, yosh mutaxassislarning tashqi muhitida mas'ullik, adolat va insoniylikni ta'minlashga intiluvchi tendensiyalarni namoyon etadi.

Natijada, milliy va umuminsoniy qadriyatlar yosh mutaxassislarning faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu qadriyatlar, yoshlarning xorijiy tajribalardan foydanishini, ijtimoiy mas'uliyatni anglashini, va korporativ hamjamiyatni shakllantirishda asosiy manba hisoblanadi. Bunda, davlat va jamiyatning mas'uliyati, harakatlanuvchanligi va yosh avlodni ma'naviy yetuklikka erishishidagi olib boriladigan mehnati muhim ahamiyat kasb etadi. «Mehnat muqaddas ish bo'lib, islom unga jiddiy munosabatda bo'lishga da'vat etadi. Odam mehnati uning aqli va tanasi faoliyatidir». [1]

Shu bilan birga milliy va umuminsoniy qadriyatlar, yosh mutaxassislarning jamiyatdagi faoliyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Mazkur qadriyatlarning zamonaviy yosh mutaxassislar uchun ahamiyati, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri va ma'naviy-axloqiy asoslarini ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy dunyoda yosh mutaxassislarni tayyorlash jarayonida, ularning ma'lumot va malaka bilan birgalikda, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan qurollantirilgan holda shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, yosh avlodning faoliyatini tashkil etish va ularni hayotga tadbqiq qilishda asosiy omillarni yaratadi.

Milliy qadriyatlar - har bir xalqning, millatning dunyoqarashi, asl qadriyatlari va tarixi bilan bog'liqdir. Ular yosh mutaxassislarning jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka va xalqaro moslashishga hissa qo'shadi. Umuminsoniy qadriyatlar esa, barcha xalqlarni o'zaro birlashtiruvchi, tenglik, o'zaro hurmat, inson huquqlari kabi universal prinsiplarga asoslanadi.

Umumiy jasorat va ma'rifatning yuqori darajada bo'lishi uchun, yosh mutaxassislar o'z faoliyatlariga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni keng miqyosda to'g'ri tadbqiq etishlari zarur. Bular kabi mutaxassislar, favqulodda ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatda ijtimoiy muvozanatni saqlash, yangiliklarni jadallashtirish va odamlar orasida moslashishni ta'minlaydi. Binobarin, ayni shunday kishilar «barqarorlikning asosiy kafolatiga, jamiyatimizning taraqqiyot va yuksalish sari borishida mustahkam tayanch va harakatlantiruvchi kuchga aylanib» bormoqda. [2]

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yosh mutaxassislarning faoliyatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Ushbu qadriyatlar, ya'ni milliy identifikatsiya, inson huquqlari va adolat, yoshlarning ijtimoiy faolligi mutaxassislar ma'naviy rivojlanishini ta'minlashda, ularning jamiyatdagi o'rni va roliga ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, xususan, yosh mutaxassislarning o'z faoliyatida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda ish olib borishini talab etadi. Milliy qadriyatlar, o'z navbatida, jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy jahatlari bilan bog'liq bo'lgan tushunchalardir.

Yosh mutaxassislar faoliyatini rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Yosh mutaxassislar milliy qadriyatlarni anglab, hayotga tatbiq etgan holda o'zlarining shoxsiyatini shakllantirishni o'rganadilar.

2. Yosh mutaxassislar ijtimoiy masalalarga e'tibor berar ekan, ularning faoliyati jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishga olib keladi.

3. Umuminsoniy qadriyatlar, shu jumladan, inson huquqlari, milliy bag'rikenglik muhitini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga yosh mutaxassislarning rivojlantirish uchun quyidagilarni taklif etamiz:

- ta'lim tizimini yangilash: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rgatishni kuchaytirish zarur;

- ijtimoiy faollikni oshirish: Yosh mutaxassislarning ijtimoiy faolligini oshirish maqsadida turli tadbirlarni o'tkazish;

- falsafa va etikani o'rgatish: Yoshlarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlash uchun falsafa va etika fanlarini o'qitishni rivojlantirish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, milliy va umuminsoniy qadriyatlar yosh mutaxassislarning faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi va ularning ijtimoiy, ma'naviy xamda professional rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun, jamiyat farovonligini ta'minlashda yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish, ularga bajarilishi zarur bo'lgan vazifalar to'g'risida tushuntirish, mutaxassislarning mas'uliyatini oshirish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Азимов А. Ислон ва қозирги замон. – Тошкент: Ўзбекистон, 1991, 56-6.
2. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-т. Б.406
3. Назаров Қ. Фалсафа қомусий луғати. Тошкент: Ўзбекистон. 2015. Б.
4. Туленов Ж. Аксиология. Тошкент: Фан. 2018. Б.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR KONTEKSTIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING IJTIMOIY FAOLIYATGA TA'SIRI

Xolmatov Ixtiyor Baxtiyorovich ,
Farg'ona Davlat Universiteti, Sotsiologiya yo'nalishi magistranti
Abdusalomova Gulchexra Bahodirjon qizi
University of business and science,
Filologiya va tillarni o'qitish fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola jismoniy tarbiya va sportning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini milliy va umuminsoniy qadriyatlar kontekstida tahlil qiladi. Maqolada jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy faoliyatga ta'siri Yevropa, Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh) va Markaziy Osiyo davlatlari misolida qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqotda an'anaviy sport turlari orqali milliy qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishi, shuningdek, sog'lom turmush tarzi kabi umuminsoniy qadriyatlarning jismoniy tarbiya va sport orqali targ'ib qilinishi ko'rib chiqiladi. Maqola davlatlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport sohasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiyalashning istiqbolli yo'llarini muhokama qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy faoliyat, qiyosiy tahlil, Yevropa, AQSh, Markaziy Osiyo.

Jismoniy tarbiya va sport insoniyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlashga, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy kamol topishiga, ijtimoiy integratsiyaga va milliy o'zlikni shakllantirishga ham muhim hissa qo'shadi [1]. Globalizatsiya jarayonida turli madaniyatlar o'zaro ta'siri kuchayib borayotgan bir davrda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning jismoniy tarbiya va sport orqali namoyon bo'lishi va ijtimoiy faoliyatga ta'sirini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola Yevropa, AQSh va Markaziy Osiyo

davlatlari tajribasini qiyosiy tahlil qilish orqali jismoniy tarbiya va sportning milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligini ochib berishga intiladi.

Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy-madaniy jihatlarini ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan. Xususan, an'anaviy sport turlari milliy madaniyatning muhim elementi sifatida e'tirof etilib, ularning yosh avlodga milliy qadriyatlarni yetkazishdagi roli qayd etilgan [2]. Umuminsoniy qadriyatlar, jumladan, adolat, hurmat, hamkorlik va sog'lom turmush tarzi tushunchalari sport orqali shakllantirilishi va jamiyatda keng tarqalishi ta'kidlangan [3]. Yevropa davlatlarida jismoniy tarbiya va sportning inklyuzivlik, tenglik va sog'lom raqobat kabi umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilishdagi roli alohida e'tirof etiladi [4]. AQShda esa sport ko'pincha milliy birlik, vatanparvarlik va muvaffaqiyatga intilish kabi qadriyatlar bilan bog'lanadi [5]. Markaziy Osiyo davlatlarida an'anaviy kurash, ot sporti va boshqa milliy o'yinlar nafaqat jismoniy rivojlanish vositasi, balki milliy o'zlikni saqlash va avlodlar o'rtasidagi aloqani mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi [6].

Ushbu tadqiqotda Yevropa, AQSh va Markaziy Osiyo davlatlarida jismoniy tarbiya va sportning milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligini o'rganish uchun qiyosiy tahlil usuli qo'llaniladi. Tadqiqot davomida ushbu davlatlarning jismoniy tarbiya dasturlari, sport siyosati, an'anaviy sport turlari, ommaviy sport tadbirlari va ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Ma'lumotlar to'plash va tahlil qilishda sifat va miqdor usullaridan foydalaniladi. Sifat usuli orqali turli davlatlarning o'ziga xos xususiyatlari va qadriyatlari chuqur o'rganiladi, miqdor usuli orqali esa mavjud tendensiyalar va statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Yevropa davlatlarida jismoniy tarbiya va sport ta'lim tizimining muhim bir qismi bo'lib, sog'lom turmush tarzi, jamoaviy ish, hurmat va adolat kabi umuminsoniy qadriyatlarni yosh avlodga singdirishga katta e'tibor qaratiladi. Turli millatlarga mansub insonlarning sport orqali integratsiyalashuvi va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga qaratilgan siyosat olib boriladi [7]. Sog'lom turmush

tarsi bo'yicha Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktablarda muntazam jismoniy tarbiya darslari o'quvchilarning ortiqcha vazn va semizlik muammolarini kamaytirishga, yurak-qon tomir kasalliklari xavfini pasaytirishga va umumiy salomatlik darajasini yaxshilashga yordam beradi. Masalan, Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST)ning ma'lumotlariga ko'ra, maktablarda sifatli jismoniy tarbiya dasturlari joriy etilgan mamlakatlarda bolalar va o'smirlar orasida jismoniy faollik darajasi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Akademik ko'rsatkichlar shuni ko'rsatmoqdaki ba'zi tadqiqotlar jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish o'quvchilarning diqqatni jamlash qobiliyatini, xotirasini va kognitiv funksiyalarini yaxshilashini ko'rsatadi. Jismoniy mashqlar miyaga qon aylanishini yaxshilaydi va bu o'z navbatida o'quv jarayonini samaraliroq qiladi. Bu borada sportni ijtimoiy ko'nikmak sifatidagi rolga e'tibor berish muhim chunki jamoaviy sport turlari o'quvchilarda hamkorlik qilish, o'zaro hurmat, liderlik va mas'uliyat kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Musobaqalarda ishtirok etish orqali ular g'alaba va mag'lubiyatni qabul qilishni, qiyinchiliklarni yengib o'tishni o'rganadilar. Qolaversa sport integratsiya va birdamlikni ta'minlaydi. Yevropada sport turli madaniyat va millat vakillarini birga to'plash uchun kuchli vosita hisoblanadi. Maktablardagi sport tadbirlari va klublari orqali turli kelib chiqishi bo'lgan bolalar va o'smirlar o'zaro tanishadilar, do'stlashadilar va umumiy maqsad yo'lida birga harakat qiladilar. Bu ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yevropa Ittifoqining o'zi ham sportni ijtimoiy integratsiya va inklyuzivlikni qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida tan oladi va bu borada turli loyihalarni amalga oshiradi. Nelson Mandela: *"Sport dunyoni o'zgartirishga qodir. U ilhomlantirishga, odamlarni birlashtirishga kuchga ega... Sport umidni yaratadi, u hech qachon bo'lmagan joylarda ham."* Bu fikr sportning nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy va ruhiy jihatlariga ham ijobiy ta'sirini yaqqol ko'rsatib turibdi. Zinedin Zidan esa *"Jamo - bu hamma narsa. Individual yulduzlar g'alaba qozonishi mumkin, lekin faqat jamoa chempion bo'ladi."* Bu so'zlar jamoaviy sportning hamkorlik va birdamlikni shakllantirishdagi rolini ochib beradi. Ko'plab taniqli

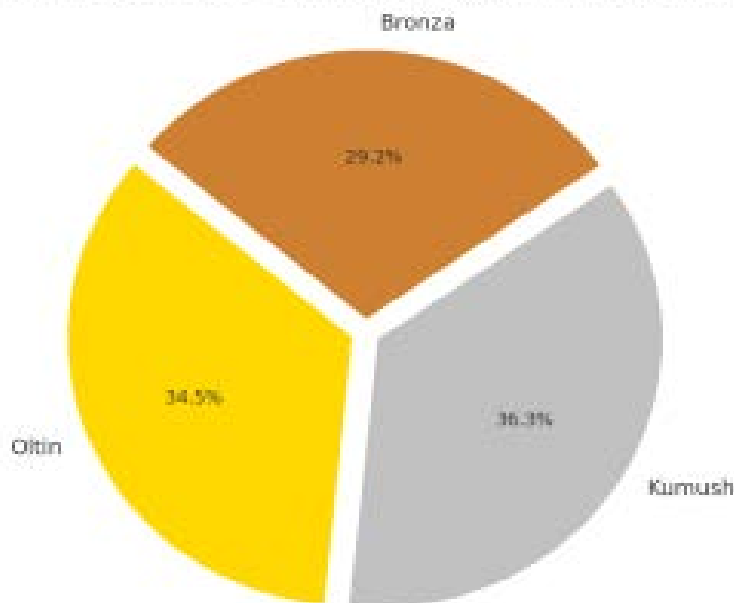
sportchilar va murabbiylar o'z intervyularida sportning ularning hayotida intizom, qat'iyatlilik, hurmat va boshqalarga nisbatan sabr-toqat kabi muhim fazilatlarni shakllantirganini ta'kidlashgan. Yevropa davlatlarining jismoniy tarbiya va sportga bunday e'tibor bilan qarashi kelajak avlodning sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Sport orqali singdirilgan qadriyatlar ularning hayotining turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

AQShda sport nafaqat jismoniy mashqlar vositasi, balki shaxsiy muvaffaqiyatga erishish, liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish va milliy g'ururni oshirishning muhim platformasi hisoblanadi. Maktab va universitet sporti tizimi juda rivojlangan bo'lib, yosh sportchilarni professional darajaga tayyorlashga xizmat qiladi. Shuningdek, sport orqali xayriya tadbirlarini tashkil etish va ijtimoiy muammolarga e'tibor qaratish keng tarqalgan [8]. AQShda sport faqat sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish vositasi emas, balki shaxsiy muvaffaqiyatga erishish, liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish, va milliy g'ururni oshirish uchun kuchli platforma hisoblanadi. Sport sohasining maktablardan tortib professional ligalar darajasigacha rivojlangan tizimi mavjud. National Federation of State High School Associations (NFHS) ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2023 o'quv yilida AQShdagi o'rta maktab sport dasturlarida 7.8 milliondan ortiq o'quvchi ishtirok etgan. Ko'plab universitetlar o'z sport dasturlariga katta mablag' ajratadi. Masalan, yirik universitetlar (masalan, Alabama, Ohio State, Michigan) sport dasturlariga yillik \$100 milliondan ortiq byudjet ajratadi.

Sport o'yinlari yoshlar orasida liderlik, jamoada ishlash, qat'iyatlilik kabi muhim yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. NCAA ma'lumotlariga ko'ra, sobiq talabalar-sportchilar professional hayotda o'rtacha talabalar bilan solishtirganda yuqoriroq daromad va ko'proq yetakchilik lavozimlariga ega bo'ladi. AQShda Super Bowl, NBA Finals, World Series, va Olympic Games kabi yirik sport tadbirlari millionlab tomoshabinlarni birlashtirib, milliy birdamlik va faxr tuyg'usini kuchaytiradi. 2024 yilgi yozgi Olimpiada o'yinlarida AQSh umumiy medallar soni bo'yicha yetakchi o'rinlardan

birini egalladi. Masalan, 2020 Tokio Olimpiadasida AQSh sportchilari 113 ta medal (39 ta oltin) qoʻlga kiritgan edi.

AQShning Tokio 2020 Olimpiadasidagi medallari taqsimoti

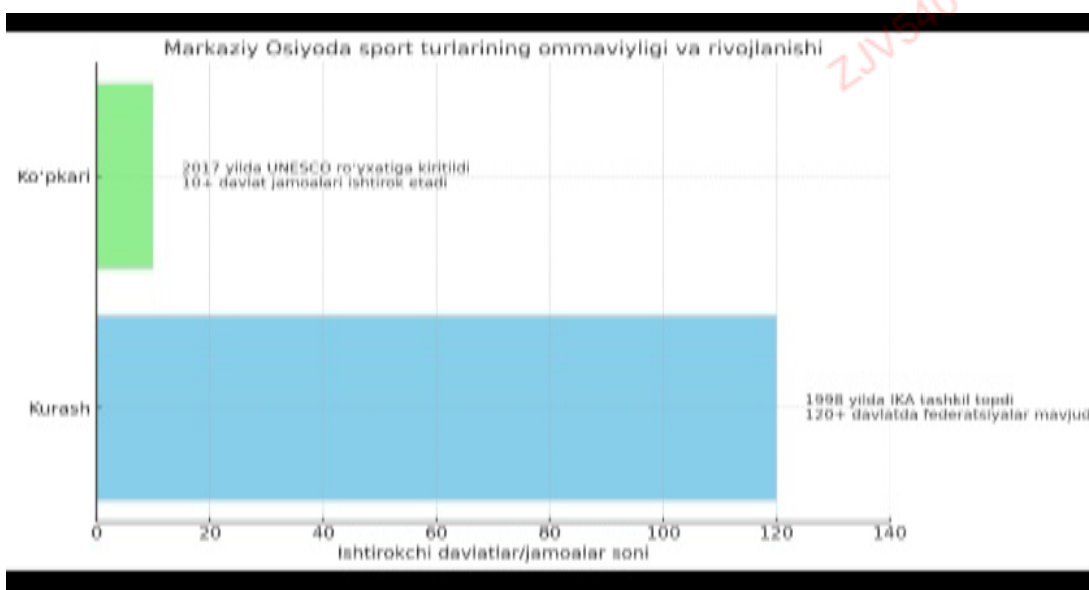

***International Olympic Committee (IOC), “Tokyo 2020 Results,”
2021. (olympics.com)***

Markaziy Osiyo davlatlarida esa anʼanaviy sport turlari, masalan, kurash, koʻpkari, oʻq otish kabi oʻyinlar milliy madaniyatning ajralmas qismi boʻlib, avloddan avlodga oʻtib kelayotgan qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi. Ushbu sport turlari nafaqat jismoniy kuch va mahoratni namoyish etadi, balki oʻzaro hurmat, mardlik va jamoaga sodiqlik kabi milliy xarakterga xos fazilatlarni tarbiyalaydi [9].

Markaziy Osiyo davlatlarida anʼanaviy sport turlari, masalan, kurash, koʻpkari (baʼzida buzkashi deb ham ataladi), oʻq otish, ot sporti kabi oʻyinlar milliy madaniyat va qadriyatlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu sport turlari asrlar davomida avloddan avlodga oʻtib, jamiyatda oʻzaro hurmat, mardlik va jamoaga sodiqlik kabi fazilatlarni shakllantirib kelmoqda. Tarixiy va madaniy ahamiyati-Kurash Oʻzbekistonda qadimiy

sport turi bo'lib, arxeologik topilmalarda miloddan avvalgi IV-III ming yilliklarda kurash elementlari tasvirlangan artefaktlar topilgan [10]. Ko'pkari Qirg'iziston, O'zbekiston, Tojikiston va Afg'onistonda keng tarqalgan va tarixan chorvachilik jamiyatlarining harbiy tayyorgarligi va jamoaviy hamkorligini oshirish uchun tashkil etilgan [11]. Sport turlarining ommaviyligi va rivojlanishi jixatlari. Masalan O'zbekistonda Kurash 1998 yilda xalqaro darajada tan olingan va Xalqaro Kurash Assotsiatsiyasi (IKA) tashkil topgan. Bugungi kunda 120 dan ortiq davlatda kurash federatsiyalari faoliyat yuritmoqda [12]. Ko'pkari Qirg'iziston hukumati tomonidan 2017 yilda rasmiy ravishda UNESCO Nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritildi. Qirg'izistonda har yili bo'lib o'tadigan Dunyo Ko'pkari Chempionatida 10 dan ortiq mamlakatdan jamoalar ishtirok etmoqda

Sportning milliy xarakterga ta'siri-An'anaviy sport o'yinlari nafaqat jismoniy kuch va chaqqonlikni, balki mardlik, hurmat, va jamoaviy birdamlik kabi qadriyatlarni mustahkamlashda asosiy rol o'ynaydi. 2018 yilda Qirg'izistonda o'tkazilgan III Butunjahon Ko'chmanchilar O'yinlarida 80 dan ortiq davlatdan 2000 dan ortiq sportchi qatnashdi va bu o'zaro milliy qadriyatlar almashuvining kuchli platformasiga aylandi. Sportni rasmiy tadbirlar va xalqaro tan olinishi-O'zbekiston prezidenti 2020 yilda An'anaviy xalq o'yinlarini rivojlantirish va ommalashtirish dasturini tasdiqlab, kurash, uloq-ko'pkari va boshqa milliy sport turlariga davlat darajasida e'tibor qaratilishini ta'minladi [13].

Bugungi kunda kurash Osiyo o'yinlari va ko'plab xalqaro musobaqalarda rasman o'tkazilmoqda. Shu bilan birga, mintaqada sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va ommaviy sportni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati ham izchil olib borilmoqda. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har uch mintaqada ham jismoniy tarbiya va sport ijtimoiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Biroq, milliy qadriyatlarning sport orqali ifodalanishi va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi bo'yicha farqlar mavjud. Yevropada inklyuzivlik va tenglik kabi umuminsoniy qadriyatlar ko'proq e'tiborga olinsa, AQShda individual muvaffaqiyat va milliy birlik, Markaziy Osiyoda esa milliy o'zlikni saqlash va an'anaviy qadriyatlar ustunlik qiladi.

Jismoniy tarbiya va sport nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilish, shaxsning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy integratsiyasiga xizmat qiluvchi muhim omildir. Ushbu tadqiqot Yevropa, AQSh va Markaziy Osiyo davlatlaridagi jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy faoliyatga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish orqali quyidagi natijalarga keldi: 1. Milliy qadriyatlarning saqlanuvchanligi-Markaziy Osiyo davlatlarida an'anaviy sport turlari (kurash, ko'pkari) milliy madaniyat va qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazish, jamoaviy birdamlik va mardlikni tarbiyalash vositasi hisoblanadi.

2. Umuminsoniy qadriyatlarning targ'iboti- Yevropa mamlakatlarida sport inklyuzivlik, tenglik, sog'lom turmush tarzi kabi universal qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, AQShda u individual muvaffaqiyat, milliy g'urur va liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy ahamiyat-Sport har uch mintaqada ham jamiyatning turli qatlamlarini birlashtiruvchi, sog'lom raqobatni rag'batlantiruvchi va yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalovchi kuchli vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Kelajakda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan, zamonaviy sport texnologiyalari bilan an'anaviy usullarni integratsiyalovchi yondashuvlar jismoniy tarbiyaning ijtimoiy ta'sirini

yanada oshirishi mumkin. Shu jihatdan, davlatlar o'rtasidagi tajriba almashinuvi, xalqaro sport loyihalari hamda madaniyatlararo muloqatni rag'batlantirish global hamjamiyatda barqaror tinchlik va taraqqiyotga erishishda muhim rol o'ynashi aniq. Kuzatuvlarimizga ko'ra, jismoniy tarbiya va sport—bu milliy ma'naviyat hamda insoniyatning umumiy ideallarini uyg'unlashtiruvchi, jamiyat taraqqiyotiga yo'naltirilgan kuchli ijtimoiy institutdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smith, J. (2010). Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy ta'siri. Routledge nashriyoti.
2. Jones, M. (2015). An'anaviy sport turlari va milliy identitet. Palgrave Macmillan nashriyoti.
3. Brown, L., & Green, K. (2018). Sportdagi umuminsoniy qadriyatlar. Human Kinetics nashriyoti.
4. Yevropa Komissiyasi. (2020). Sport bo'yicha Oq kitob. Bryussel.
5. Miller, R. (2012). Sport va Amerika madaniyati. Chikago universiteti nashriyoti.
6. Nazarov, A. (2019). Markaziy Osiyoning an'anaviy sport turlari: madaniy meros. Silk Road Publishing.
7. Garcia, E., va boshqalar. (2021). Yevropa sportida inklyuziya va xilma-xillik. Yevropa Kengashi nashriyoti.
8. Johnson, P. (2017). Qo'shma Shtatlarda xayriya va sport. Stenford universiteti nashriyoti.

AYOLLAR HUQUQLARI VA GENDER TENGLIGI: ZAMONAVIY JAMIYATDAGI O‘ZGARISHLAR VA MUAMMOLAR

Kalandarova Ferangiz Azamatovna,

*Buxoro davlat universiteti “Ijtimoiy-siyosiy
fanlar kafedrası” o‘qituvchisi,*

Atayeva Zarina Ziyodullayevna,

*Buxoro davlat universiteti,
Tarix va yuridik fakulteti 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: Gender tengligi va ayollar huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ayollarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi teng ishtiroki – adolatli va barqaror jamiyat qurilishining muhim omillaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida ham gender tengligini ta’minlash, ayollarga nisbatan kamsitishni bartaraf etish va ularning huquqiy maqomini mustahkamlash bo‘yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Tarixiy rivoj, mavjud muammolar, erishilgan yutuqlar va istiqbolli yo‘nalishlar orqali gender tengligiga erishish yo‘llari yoritiladi. Ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratish orqali jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkinligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zi: Gender tengligi, ayollar huquqlari, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, oila va jamiyat, zo‘ravonlikka qarshi kurash, qonunchilik, ayollar ishtiroki, teng imkoniyatlar, qonun.

Gender tengligi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas omillaridan biri hisoblanadi. Bu tushuncha faqat erkaklar va ayollar o‘rtasidagi huquqiy tenglikni emas, balki ular uchun hayotning barcha jabhalarida teng imkoniyatlar yaratishni anglatadi⁴⁰. Gender tengligi prinsipining amalga oshirilishi nafaqat inson huquqlarini ta’minlaydi,

⁴⁰ UN Women. Understanding Gender Equality. New York: UN Publications 2020.

balki ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishning kafolati sifatida ham qaraladi⁴¹.

O'zbekiston Respublikasida gender tengligi sohasida davlat siyosatining shakllanishi mustaqillik yillarida boshlangan bo'lib, so'nggi o'n yillikda bu yo'nalishda tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan "Gender tengligi to'g'risida"gi Qonun ushbu sohadagi huquqiy asosni mustahkamladi⁴². Qonunga muvofiq, ayollar va erkaklar har qanday sohada teng huquqlarga ega bo'lishlari kafolatlanadi.

Shuningdek, 2021–2025-yillar uchun mo'ljallangan Gender tengligini ta'minlash bo'yicha milliy strategiya qabul qilinib, unda ayollar huquqlari, gender tahlil, ijtimoiy xizmatlar, bandlik va ta'limdagi tenglik masalalari qamrab olingan⁴³. Gender masalalarini muvofiqlashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzurida Gender tengligi bo'yicha komissiya faoliyat yuritmoqda.

O'zbekistonda ayollar siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqda. Masalan, 2019-yilda bo'lib o'tgan parlament saylovlari natijasiga ko'ra, Qonunchilik palatasi deputatlari orasida ayollar ulushi 32 foizni tashkil etdi, bu esa mintaqadagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir⁴⁴. Bundan tashqari, davlat idoralarida rahbar ayollar soni ortib bormoqda.

Iqtisodiy sohada ham ayollarning faolligi oshmoqda. Xususan, 2021–2023-yillar davomida "Ayollar daftari" tizimi orqali 1 milliondan ortiq ayollar bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rildi⁴⁵. "Ayollarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish" davlat dasturi doirasida kreditlar, subsidiya va grantlar orqali ularning moliyaviy mustaqilligi qo'llab-quvvatlanmoqda.

Yuqorida keltirilgan yutuqlarga qaramay, O'zbekistonda gender tengligi yo'lida bir qator tizimli muammolar mavjud. Ular orasida eng dolzarb masalalar quyidagilardan iborat:

⁴¹ World Economic Forum. Global Gender Gap Report, 2022.

⁴² O'zbekiston Respublikasining "Gender tengligi to'g'risida"gi Qonuni, 2019.

⁴³ O'zbekiston Respublikasi Gender strategiyasi (2021-2025)

⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi statistikasi, 2020.

⁴⁵ "Ayollar daftari" loyihasi doirasidagi faoliyat natijalari, xotin-qizlarqo'mitasi.uz, 2023.

- qishloq joylarda yashovchi ayollar uchun ta'lim va ish bilan bandlik imkoniyatlarining cheklanganligi;
- ayollarga nisbatan zo'ravonlik holatlarining davom etayotganligi;
- gender stereotiplari va patriarxal ijtimoiy qadriyatlarning saqlanib qolganligi;
- mehnat bozorida ayollar va erkaklar o'rtasidagi maosh tafovutlari mavjudligi⁴⁶.

BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda gender tengligi indeksi so'nggi yillarda ijobiy tomonga o'zgarayotgan bo'lsa-da, ayollar salohiyatidan to'liq foydalanilmayapti⁴⁷.

Gender tengligini ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlarni kuchaytirish lozim:

- genderga asoslangan qonunchilikni yanada takomillashtirish;
- ta'lim tizimida gender madaniyatini shakllantirish;
- ommaviy axborot vositalarida ijobiy ayol obrazini keng targ'ib qilish;
- mahalliy darajadagi gender byudjetlashtirish amaliyotini joriy etish;
- xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashda profilaktika, huquqiy yordam va reabilitatsiya xizmatlarini kuchaytirish⁴⁸.

O'zbekistonda gender tengligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy tashabbuslar ayollar huquqlarini ta'minlash va ularning jamiyatdagi o'rni, shuningdek, faoliyatdagi imkoniyatlarini kengaytirish uchun katta ahamiyatga ega. Hukumat tomonidan qabul qilingan qonunlar, strategiyalar va davlat dasturlari gender tengligini ta'minlashda sezilarli yutuqlarga erishilishiga yordam bermoqda. Xususan, ayollar siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqda va iqtisodiy sohada ham ularga keng imkoniyatlar yaratish uchun ko'plab tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, gender tengligi yo'lida muammolar hamon mavjud bo'lib, ularga qarshi samarali kurashish zarur.

⁴⁶ UNFPA Uzbekistan. Gender-Based Violence Assessment, 2022.

⁴⁷ UNDP Uzbekistan: "Gender and Development" annual report, 2023

⁴⁸ BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashi tavsiyalari, 2021

Oxirgi yillarda ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, ularning turlari va buning oqibatida yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolar turli yo‘llar orqali keng jamoatchilikka yetkazilyapti. Shuningdek, ko‘pchilik ayollar o‘z huquqlari, zo‘ravonlikka asoslangan munosabat va hayot tarzi haqida ko‘plab ma‘lumotlarga ega bo‘lib borishyapti. Eng quvonarlisi ayollarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashish mahalliy emas, balki umumdavlat darajasida amalga oshirilmoqda. Bunga misol qilib, ushbu masalaga oid oxirgi yillarda qabul qilingan va bugungi kunda o‘zining samarali ijrosini topayotgan bir qancha huquqiy asoslarini keltirib o‘tish mumkin. Jumladan, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish yo‘nalishi bo‘yicha amaliy tadbirlar rejasi ijrosini ta‘minlash, zo‘ravonlikdan aziyat chekkan shaxslarga ko‘rsatiladigan ijtimoiy xizmat sifatini takomillashtirish, xotin-qizlarning huquqlari kafolatlarini ta‘minlash maqsadida:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-mayda qabul qilingan “Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar” PQ-175 sonli qarori,
- yil 19-mayda qabul qilingan “Zo‘rlik ishlatishdan jabr ko‘rgan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilishga oid qoshimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5116 sonli qarori,
- 2024-yil 25-iyunda qabul qilingan “Tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlar va ularning voyaga yetmagan farzandlariga ijtimoiy xizmatlarni ko‘rsatish tizimini yo‘lga qo‘yish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Vazirlar Mahkamasining 354-son qarori,
- 2019-yil 19-avgustda qabul qilingan ”Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonuni kabi hujjatlar qabul qilinib, ular bu masaladagi muammolarning bartaraf etish yoki qisman oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Tizimli muammolar, jumladan, qishloq joylaridagi ayollar uchun cheklangan imkoniyatlar, zo‘ravonlik holatlari va gender stereotiplari kabi masalalar ijtimoiy tizimda chuqur ildiz otgan. Bunday muammolarni hal

qilish uchun genderga asoslangan qonunchilikni yanada mustahkamlash, ta'lim tizimida gender tengligini targ'ib qilish, ommaviy axborot vositalarida ijobiy ayol obrazini keng tarqatish va mahalliy darajadagi gender byudjetlashtirishni joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UN Women. "Understanding Gender Equality." 2020.
2. World Economic Forum. Global Gender Gap Report, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasining "Gender tengligi to'g'risida"gi Qonuni, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Gender strategiyasi (2021-2025)
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi statistikasi, 2020.
6. "Ayollar daftari" loyihasi doirasidagi faoliyat natijalari, xotin-qizlarqo'mitasi.uz, 2023.
7. UNFPA Uzbekistan. Gender-Based Violence Assessment, 2022.
8. UNDP Uzbekistan: "Gender and Development" annual report, 2023.
9. BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashi tavsiyalari, 2021.

QADRIYATLARNING YOSHLAR VA JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI

Matupayeva Sh.Z,

*CHDPU Maxsus pedagogika kafedrası
katta o'qituvchisi, pf.f.d (PhD)*

Tosheva Marhabo Hamzayevna,

Abdurazzoqova Maftuna Olimjon qizi,
*ChDPU Maxsus pedagogika: logopediya
yo'nalishi talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadriyatlarning yoshlar tarbiyasi va jamiyat rivojidadagi o'rni tahlil qilinadi. Qadriyatlar shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotida, ijtimoiy munosabatlar tizimining shakllanishida va

jamiyat barqarorligining ta'minlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yoshlar ongiga singdirilishi, ularning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'siri va jamiyat taraqqiyotidagi roli ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, yoshlar, jamiyat, tarbiya, ma'naviyat, ijtimoiylashuv, milliy qadriyatlar.

“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat”, “Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan, deydi Prezident[1].

Endilikda mintaqamizning boy ma'naviy madaniyati, uning noyob milliy qadriyatlari, ma'naviyatini yanada yuksak darajaga ko'tarish uchun xizmat qilmoqda. Ma'lumki har bir millat, har bir xalq o'z hayot tarzini kelajagini ajdodlarining tarixiy tajribasi asosiga quradi, xech bir xalq begona qoliqlar, begona andozalar asosida emin-erkin yashab, taraqqiy eta olmaydi. Har bir xonadonning o'z tartib-qoidalarini bo'lgandek, har bir yurt hayotini tashkil etishning ham o'z andoza-o'lchovlari, qonun-qoidalari bo'ladi. Ular o'sha yurtning tarixiy tajribasi, milliy an'analari bilan bog'liq tarzda shakllanadi.

Qadriyatlar — bu insoniyat tomonidan qadrlanadigan, jamiyat hayotida muhim o'rin tutadigan axloqiy, madaniy, ijtimoiy va ma'naviy mezonlardir. Ular shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori va hayotiy tanlovlariga yo'naltiruvchi asos bo'lib xizmat qiladi. Yoshlar esa har qanday jamiyatning eng faol, ijodkor va istiqbolli qatlamidir. Shu sababli, qadriyatlarning yoshlar ongiga singdirilishi nafaqat ularning shaxsiy

kamoloti, balki jamiyatning barqaror taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar jamiyatning eng katta va harakatchan qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham ularni har doim kuzatib, nazorat qilish zamonning dolzarb masalalari qatoriga kiradi.

Hozirgi davrda taraqqiyotimiz uchun xavfli bo'lgan, yoshlar ma'naviyatiga salbiy ta'sir etuvchi, yoshlarni dushmanlik ruhida tarbiyalaydigan buzg'unchi g'oyalarga qo'shimcha ta'sirlar sifatida quyidagi vositalardan ham foydalanilmoqda, bular: internet, sputnik aloqalari, badiiy adabiyot, gazeta va jurnallar, san'at (tasviriy san'at, haykaltaroshlik, kino, seriallar, musiqa, raqs) orqali salbiy ta'sir o'tkazishdir. Bunday tahdidlarning turlari, ularning xususiyatlari ba'zan oshkora va ba'zan o'ta maxfiy, ichki, yashirin bo'ladi, bu maqsadlarni bilish va o'z vaqtida anglash hamda unga qarshi javob berish uchun, yoshlar yuksak ma'naviyatli, g'oyaviy ongli, ma'naviy barkamol bo'lishlari shart. Faqat shunday yoshlarga bunday ta'sirlardan himoyalanişga qodir bo'ladi.

O'quvchi yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni juda katta va muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qadriyatlar – bu xalqning tarixiy, madaniy va ma'naviy merosi bo'lib, avloddan avlodga o'tib kelgan an'ana, urf-odat va odob-axloq qoidalaridan iborat. Ushbu qadriyatlar yoshlar tarbiyasida asosiy rol o'ynab, ularni shaxs sifatida shakllantirishda, jamiyatda o'z o'rnini topishda va milliy o'zlikni anglashda katta ahamiyatga ega.

Yoshlar tarbiyasida qadriyatlar asosiy yo'naltiruvchi omil hisoblanadi. Ular orqali yosh avlodga milliy g'urur, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar singdiriladi. Bu esa yoshlarning ma'naviy yetuk, ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, qadriyatlar yoshlarni turli salbiy ta'sirlardan, ayniqsa, globalashuv davrida yuzaga kelayotgan ma'naviy tahdidlardan himoya qiladi.

Qadriyat inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu

tufayli ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari majmuidir. Qadriyatlar ahloqiy qoida va me'yorlar, g'oyalar va maqsadlardagi baholash mezoni hamda usullarini o'zida aks ettiradi: Ular halollik, poklik, o'zaro yordam va adolatliligi, mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar: burch, vijdon, or-nomus, mas'uliyat kabi ahloqiy tushunchalar shaklida namoyon bo'ladi[2]. Qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat, hamjihatlik, birdamlik kabi ijtimoiy munosabatlar mustahkamlanadi. Bu esa jamiyatda barqarorlik, taraqqiyot va tinchlikni ta'minlaydi. Shuningdek, qadriyatlar jamiyatning madaniy merosini saqlash, uni keyingi avlodlarga yetkazishda ham muhim vosita hisoblanadi.

Yoshlar tarbiyasini halollik, halollik, hurmat varahm-shafqat tamoyillariga asoslash orqali biz nafaqat individual xarakterning rivojlanishiga yordamberamiz, balki o'zaro tushunish va bag'rikenglik asosida qurilgan ahil va barkamol jamiyatni tarbiyalaymiz. Milliy qadriyatlar axloqiy qarorlar qabul qilish uchun asos yaratadi, yosh shaxslarni umumiymanfaatnihimoya qiluvchi va ijtimoiy hamjihatlikni rag'batlantiradigan yo'llar bilan harakat qilishgaundaydi. Milliy qadriyatlarimizni ta'lim dasturlariga singdirish orqali biz yoshlarni madaniymerosimizniasrab-avaylash va targ'ib etishda faol ishtirokchi bo'lib yetishish imkonini bermoqdamiz. Tarixiy yutuqlar, urf-odatlar va madaniy tajribalarni o'rganish orqali yoshlar o'z jamiyatining boygobeleninichuqurroq anglab, uning uzluksiz o'sishi va gullab-yashnashiga mazmunli hissa qo'shishdanilhomlanadi. Milliy qadriyatlar fuqarolik mas'uliyati va iftixor tuyg'ularini uyg'otadi, yoshlarni ijobiy o'zgarishlar elchisi va madaniyatni asrab-avaylash agenti bo'lishga undaydi[3].

Qadriyatlar yoshlar tarbiyasi va jamiyat rivojida ajralmas omil bo'lib, ular orqali shaxsiy va ijtimoiy hayotda barqarorlik, taraqqiyot va ma'naviy yuksalish ta'minlanadi. Shu bois, qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish, ularni amaliy hayotda qo'llashga o'rgatish har bir jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. Mirziyoyev. Ma'naviyatni yuksaltirish bo'yicha yig'ilishdagi nutqidan. 2021.19-yanvar.
2. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushunchalar, tamoyilla va atamalar (qisqa izohli tajribaviy lug'at) –T.: “Yangi asr avlodi”, 2002. b- 177.
3. N. Kodirova. Milliy qadriyatlarimizning yoshlar tarbiyasida tutgan o'рни. Volume 5, issue2, 2024
4. Q. Inamov. Qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 4 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423

MILLIY QADRYATLARNING IJTIMOIIY FAOLIYAT VA UZLUKSIZ TA'LIMGA TA'SIRI

Ergashbayev Shohbozbek,

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o'рни, ularning ijtimoiy faoliyatni shakllantirishdagi ta'siri hamda uzluksiz ta'lim tizimida tutgan o'рни tahlil etiladi. Milliy qadriyatlar inson shaxsining ijtimoiy ongini shakllantiruvchi, uning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlovchi va ijtimoiy faol hayot tarzini olib borishga undovchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, ijtimoiy faoliyat, uzluksiz ta'lim, fuqarolik tarbiyasi, ma'naviy-axloqiy tarbiya.

Kirish: Milliy qadriyatlar har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy merosi va ijtimoiy ongining mahsuli bo'lib, jamiyat a'zolarining axloqiy-me'yoriy yo'nalishini belgilovchi asosiy omillardan biridir; ular insonlarning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynab, fuqarolik ongini shakllantirishda, ijtimoiy faollikni oshirishda va uzluksiz ta'lim jarayonida asosiy tayanch sifatida namoyon bo'ladi; O'zbekiston

Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, milliy qadriyatlarni tiklash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi[1], bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimining mazmun-mohiyatini qayta ko'rib chiqishga, uni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida boyitishga olib keldi; ijtimoiy faoliyat – bu shaxsning jamiyatdagi o'rni, uning ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki va fuqarolik pozitsiyasining ifodasidir, milliy qadriyatlar esa, bu faoliyatning ma'naviy asosini tashkil etadi, masalan, oila, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik kabi qadriyatlar insonning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi; 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilar soni 6,64 millionni tashkil etadi[2], bu ko'rsatkich yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa ta'lim tizimining uzluksiz rivojlanishini ta'minlash zaruratini yuzaga keltiradi; shuningdek, 2024-yilda mamlakatda ishsizlik darajasi 9,5% ni tashkil etgan bo'lsa, bu holat ijtimoiy faollikni oshirish va fuqarolik ongini shakllantirishda milliy qadriyatlarning ahamiyatini yanada oshiradi[3]; yuqoridagi fikrlar asosida, milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'siri dolzarb masala bo'lib, bu boradagi ilmiy maqolalar va amaliy ishlar jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi; ushbu maqolada aynan shu masalalar atroflicha tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili: Milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'sirini o'rganishda xorijiy olimlarning maqolalari muhim ahamiyatga ega. Masalan, Rebecca Loader va Joanne Hughes tomonidan olib borilgan maqolada, ular Buyuk Britaniyaning Queen's University Belfast universitetida "Balancing Cultural Diversity and Social Cohesion in Education: The Potential of Shared Education in Divided Contexts" mavzusida ilmiy ish olib borishgan[4]. Ushbu maqolada ular etnik va diniy jihatdan bo'lingan jamiyatlarda ta'lim tizimining ijtimoiy birlashuvni qanday ta'minlashi mumkinligini o'rganishgan. Ular "shared education" modelini taklif etib, bu model orqali turli madaniyat va diniy guruhlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va ijtimoiy birlashuvni mustahkamlash mumkinligini ko'rsatishgan. Maqolada Shimoliy Irlandiya, Makedoniya va Kipr kabi mamlakatlardagi tajribalar tahlil

qilingan bo'lib, bu modelning ijobiy natijalari, xususan, o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va tushunishni oshirish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash kabi jihatlar ta'kidlangan[5]. Ushbu maqolada ta'limning nafaqat bilim berish, balki shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Avgichewning fikricha, axloqiy ta'lim orqali o'quvchilar hayotda to'g'ri qarorlar qabul qilish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va jamiyatda faol ishtirok etish kabi ko'nikmalarni o'zlashtiradilar.

Metodologik qism: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'sirini chuqur o'rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi; birinchi navbatda, World Values Survey (WVS) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro miqyosdagi qadriyatlar o'zgarishini o'rganish metodologiyasiga asoslanildi, bu usul orqali 100 dan ortiq mamlakatlarda aholi orasida qadriyatlar, e'tiqodlar va ularning ijtimoiy-siyosiy ta'siri bo'yicha ma'lumotlar to'plangan ; ikkinchidan, Howard Kirschenbaum tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlarni aniqlashtirish (values clarification) metodologiyasi asosida o'quvchilarda shaxsiy qadriyatlarni anglash va rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy strategiyalar tahlil qilindi ; ushbu metodologiyalar yordamida O'zbekiston ta'lim tizimida milliy qadriyatlarning singdirilishi va ularning ijtimoiy faoliyatga ta'siri o'rganildi; maqolada statistik ma'lumotlar asosida, 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilar soni 6,64 millionni tashkil etgani, bu esa ta'lim tizimining uzluksiz rivojlanishini ta'minlash zaruratini yuzaga keltirayotgani aniqlandi ushbu metodologik yondashuvlar yordamida O'zbekiston ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni singdirish orqali jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirish va uzluksiz ta'limni takomillashtirishga xizmat qiluvchi strategiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar: Ushbu maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlar O'zbekiston jamiyatining ijtimoiy faoliyati va uzluksiz ta'lim tizimida muhim rol o'ynaydi; World Values Survey (WVS) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda ta'limga bo'lgan ijtimoiy e'tibor yuqori bo'lib, bu ta'lim tizimining uzluksiz rivojlanishiga xizmat

qilmoqda; 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilar soni 6,64 millionni tashkil etadi, bu esa ta'lim tizimining keng qamrovli ekanligini ko'rsatadi shuningdek, WVS ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda milliy qadriyatlar va ijtimoiy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlik kuchayib borayotgani, bu esa O'zbekiston uchun ham dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi; shu asosda, milliy qadriyatlarni ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirish va uzluksiz ta'limni takomillashtirish mumkinligi aniqlanadi.

Muxokama: Milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'siri masalasida xalqaro miqyosda olib borilgan maqolalar turli yondashuvlarni taqdim etadi. Bu borada, ikki yetakchi xorijiy olim — Rebecca Loader va Gebretsadik Awgichew — o'zlarining ilmiy izlanishlarida muhim fikrlar bildirganlar. Ularning qarashlari milliy qadriyatlarning ta'lim tizimidagi o'rni va ijtimoiy faoliyatga ta'siri borasida muhim polemikani yuzaga keltiradi. Rebecca Loader va hamkasbi Joanne Hughes tomonidan olib borilgan maqolalarda, ular "shared education" (umumiy ta'lim) modelini ilgari suradilar[6]. Ushbu model, ayniqsa, diniy va etnik jihatdan bo'lingan jamiyatlarda, masalan, Shimoliy Irlandiya, Makedoniya va Kiprda, ijtimoiy birlashuvni ta'minlashda samarali vosita sifatida ko'riladi. Ular ta'lim tizimi orqali turli madaniyat va diniy guruhlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, o'zaro hurmat va tushunishni oshirish mumkinligini ta'kidlaydilar. Boshqa tomondan, Gebretsadik Awgichew o'zining "Moral and Citizenship Education" nomli maqolaida, ta'lim tizimida axloqiy va fuqarolik qadriyatlarini singdirishning muhimligini ta'kidlaydi[7]. Uning fikricha, o'quvchilarda axloqiy, demokratik va fuqarolik qadriyatlarini shakllantirish orqali jamiyatda ijtimoiy faollikni oshirish mumkin. Awgichewning yondashuvi, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda, ta'lim tizimi orqali fuqarolik ongini rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan. Uning maqolalari shuni ko'rsatadiki, axloqiy ta'lim orqali o'quvchilarda shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish, jamiyatda faol ishtirok etish kabi ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Bu

ikki yondashuv o'rtasida muhim farqlar mavjud. Loader va Hughesning "shared education" modeli ko'proq jamiyatdagi bo'linishlarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lsa, Awgichewning axloqiy ta'lim yondashuvi shaxsiy va fuqarolik mas'uliyatini oshirishga yo'naltirilgan[8]. Biroq, har ikkala yondashuv ham ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni singdirish orqali ijtimoiy faollikni oshirishni maqsad qiladi.

Xulosa: Milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'siri masalasi zamonaviy pedagogika, sotsiologiya va falsafa fanlarining kesishgan nuqtasida turgan muhim maqola yo'nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada olib borilgan nazariy-metodik tahlillar, xorijiy va mahalliy tajribalar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, milliy qadriyatlar jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining asosi bo'lib, ular orqali uzluksiz ta'lim tizimining ma'naviy asoslari mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Halimova G. Milliy madaniyatning shaxs va jamiyat hayotidagi orni //international conference on modern development of pedagogy and linguistics. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 15-20.
2. Xudoynazarov I. et al. Milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni //zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar. – 2024. – T. 7. – №. 74. – C. 46-50.
3. Ergashbayev S. Yoshlarning ma'naviyat dunyoqarashini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim jarayonlarining o'rni (rivojlangan davlatlar tajribasi misolida) //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 3-9.
4. Komiljon o'g O. U. et al. Kelajak avlodini milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash //formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences. – 2024. – T. 3. – №. 31. – C. 43-46.
5. Shaxribonu O. Milliy qadriyatlar–ma'naviy meros //universal journal of social sciences philosophy and culture. – 2024. – T. 2. – №. 16. – C. 4-9.

6. Shohbozbek E. et al. Maktabgacha ta'lim va oilaning uzluksiz ma'naviy tarbiyadagi hamkorligi //innovative developments and research in education. – 2025. – T. 4. – №. 37. – C. 220-224.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYARLARNI OILADAGI FARZAND TARBIYASIDA TUTGAN O'RNI

Usmonova Maludaxon Xoshimovna

*Namangan viloyat PMM ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish
metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oilada farzand tarbiyasini amalga oshirish xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Farzand tarbiyasining milliy va ma'naviy negizlari hamda farzandlarni milliy ruhda tarbiyalashda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tutgan o'rni keng yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar. *Oila, ota-ona, farzand, or-nomus, mehr-oqibat, milliy va ma'naviy qadriyatlar, urf-odatlar, milliy g'urur, vatan tuyg'usi, milliy taraqqiyot, tarbiya.*

Jamiyat taraqqiyoti unda yashayotgan oilalar mustahkamligi bilan belgilanadi. Qaysi bir davlatda oilalar barqaror bo'lsa, shu davlatning ravnaq topishi oson kechadi. Oila jamiyatning asosiy tayanchi, mamlakat va millat taraqqiyotida bo'ladigan munosabatlar dastlab oilada tarkib topadi. Shu sababli oilani mustahkamlash va uning farovonligini ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bo'lib, ustivor vazifalar qatorida turadi.

Oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo'lib etishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'idir. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla-yurt mustahkam bo'lsagina,

davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Zero, oila farovonligi milliy farovonlik asosidir.

Oila tushunchasining tarixiy ildizlari haqida gap borar ekan, avvalo halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan. Oila haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo, ko'z o'ngimizda Ona siymosi shakllanadi. Nima deganda, oila muqaddasligini ta'minlovchi birinchi omil Ona, ahli ayolning pokizaligi, oqilaligi, mehru-muruvvati, sadoqati va vafodorligidir. Inson tabiati, fe'l-atvori go'dakligidan shakllanar ekan, milliy dunyoqarash ham bola vujudiga ona suti bilan kiradi.

Tabiiyki, ona allasi faqat chaqaloqning orom olishi uchungina aytilmaydi, balki uning vositasida bolaning ko'ngil dunyosiga milliy ruh kiradi. Ona tilidagi mehr-muhabbat, nasliy tuyg'ular va orzular go'dakning jismu jonida ildiz qoldiradi. Bularning mohiyatini va ahamiyatini inobatga olgan holda, oilaga e'tiborimizni kuchaytirishimiz, oilalarni avvalo ijtimoiy jihatdan himoyalash, e'zozlash, qo'llab-quvvatlash — bugungi kunimiz uchun va ertangi istiqbolimiz uchun naqadar muhim va dolzarb ekanligini yaxshi tushunishimiz va anglashimiz darkor.

O'z mohiyatini anglab etgan inson qalbida ulug' bir tuyg'u, mehr tuyg'usi uyg'onadi va uning butun borlig'ini cho'lg'ab oladi. Mehr tuyg'usi sanab o'tilgan uch buyuk imkonni o'zaro uyg'unlikda birlashtirib, inson ko'nglini, Navoiy iborasi bilan aytganda, "haqiqat asrorining ganjinasini" ga aylantiradi.

Insonni tanish odobdan, oila tarbiyasidan boshlansa, u bilan muloqot davomida axloqiy xislatlarini bila borasiz. Va'daga vafo qiladimi, do'stga sadoqati qanday, himmati va sahovati, jur'ati va shijoati, o'ktamligi va oriyati — barcha axloqiy fazilatlar birma-bir ko'z oldingizda namoyon bo'la boradi. Bu fazilatlar majmui zamirida esa yaxlit shaxs ma'naviyati nurlanadi.

Axloq ma'naviyatga nisbatan sur'at, tashqi jihat bo'lsa, odob o'z navbatida axloqiy fazilatlarning yuzaga chiqishidir. Shu sababli insonni anglab etish odobdan axloqqa, axloqdan ma'naviyatga qarab teranlashib

boradi. Ushbu yuksak insoniy fazilatlar oilada tarbiyalanadi. Ammo shu bilan birga axloq odobga nisbatan, ma'naviyat esa axloqqa nisbatan keng qamrovli mohiyatlardir. Inson odobi uning barcha axloqiy fazilatlarini namoyon eta olmaganidek, shaxsning barcha axloqiy sifatlarini bir erga jam etganda ham baribir, uning ma'naviy dunyosini to'liq qamrab olgan bo'lmaysiz. Allomalar inson ko'nglini tilsim ataydilar. Ko'ngil ko'zgusidagi ma'naviyat nuri tufayli har bir inson o'zi sehrli tilsimga aylanadi, mohiyatan cheksizlik kasb etadi.

Demak, inson ko'ngli ilm, irfon xazinasini, haq sirini o'zida yashirgan tilsim ekan. Inson shu sababli buyukdir. Irfon haq sirini qalb bilan anglab yetishi bo'lib, unga erishish, tushunib etish oson emas. Buning uchun inson atrof-voqelik, tabiatga, oilaga, o'zga insonlar, bashariyatga, Vatan va millatga, ota-ona, farzand, do'stga nisbatan huquq va burchlarini mukammal anglab etmog'i, o'zining ichki qudrati va salohiyati, ruhiyati, iroda va himmatini qalban his qilmog'i zarur. Har bir inson bu yorug' olamga, bu sinov maydoniga bir oliy vazifa bilan kelgan. O'sha asl vazifasi nima ekanini topa bilmasa, tushunib etmasa, bu dunyodan notamom o'tib ketmog'i mumkin.

O'zlikni anglashning pog'onalari bor. Shaxsning o'zligini anglashi uning o'z insonlik mohiyatini anglay borishi bilan belgilanadi. Inson moddiy vujud ekan, avvalo, o'zining moddiy makonsiz mavjud bo'la olmasligini anglab etsa va unga nisbatan ko'nglida mas'uliyat uyg'onsa, ushbu mas'uliyat ma'naviyat atalmish botiniy quvvatga dastlabki tutashuvni hosil qiladi. Insonni Shaxsga aylantiruvchi ma'naviy kamolotning birinchi pog'onasi shudir. Ayni shu pog'onada Vatan tuyg'usi shakllanadi.

Vatanni himoya qilish, erksevarlik, yurtparvarlik, vatanparvarlik ajdodlarimizning qon-qoniga singib ketganligi Shiroq haqidagi tarixiy rivoyatda ham chuqur va har taraflama ochib berilganligini eslatib o'tish mumkin. Xalq bilan hamnafas, hamdard bo'lish, unga yaxshi kunlarda ham, boshiga musibat tushgan qorong'u kunlarda ham sadoqatli bo'lib, astoydil xizmat qilish mo'min musulmon farzandi uchun eng katta baxt hisoblanib, kelgan.

Xalqparvarlik barcha insonlarga mehr-oqibatli bo'lish, ularni hurmat-izzat qilish bilan chegaralanadigan munosabatlarga emas, albatta. Ushbu xususiyat va xislatlar avvalo oilada tarkib topadi. Xalqparvarlik eng avvalo har bir inson tomonidan boshqalarga nafi tegadigan amaliy harakatdir. SHu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak, masalan, moddiy ne'matlar ishlab chiqaruvchi har bir mehnatkash uchun xalqparvarlik bu mehnat unumdorligini oshirib, xalqimiz uchun zarur bo'lgan iste'mol mahsulotlarini sifatli va o'z vaqtida etkazib berish demakdir.

Vatan — sermazmun, juda ham keng tushuncha. U yashab turgan uyimizdan boshlanadi. Xalqimiz uy qurgan odamni «vatanli bo'lib qoldi», deyishi bejiz emas. «Vatan ostonadan boshlanadi» dsgan ibora barcha xalqlarda borligi ham shundan dalolat beradi. Bizning xalqimiz o'zi tug'ilgan joyga juda katta muhabbat bog'laydi. SHuning uchun ham ular boshqa joylarga ko'chishni xohlashmaydi. Boshqa joylarga ketganda ham doimo o'zi tug'ilgan el-yurtidan aloqasini uzmay, uni ziyorat qilib turadi. Bu ham Vatanga sadoqatli bo'lishning ko'rinishidir. Vatan insonning otanasi, oilasi, qarindosh-urug'lari, o'zi tug'ilib o'sgan joygina emas, balki yoshlik davrlarni boshidan kechirgan, yugurib-elib o'ynagan, sayr qilgan dalalar, cho'milib yurgan soylar, daryolar, oromgoh bog'lar, tog'lar, tabiat muhitidir. Demak, Vatanni sevmak kindik qoni to'kilgan joy tabiatini sevmak, uning uchun qayg'urish ham demakdir. Vatan — bu birinchi maktab, birinchi bilim, orttirilgan do'stlar, bilim berib voyaga etkazgan o'qituvchilardir. Shuning uchun ham inson qancha yoshga kirmasin, qaerda ishlamasin, birinchi maktab, birinchi o'qituvchi, maktabdoshlarini hech qachon yoddan chiqarmaydi, ularga doimo hurmat-izzat bilan qaraydi. Vatan bu o'sib-ulg'aygan mahalla. Mahalla yoshlik davrining eng yaxshi kunlari kechgan hozirgi hayotida ham hamdard, hamnafas bo'lib kelayotgan qo'ni-qo'shni, do'stu birodarlar maskanidir. Mahallaga hurmat, mahalla ahli bilan doimo maslahatli ish qilish, to'y-tomoshalar va boshqa tadbirlarni o'tkazishni har bir inson o'zining muqaddas burchi deb bilgan. Hozir ham mahalla ahlining roli tobora kuchayib bormoqda. Vatan bu oila hamdir. Shunday ekan oilaga, kindik qoni to'kilgan joyga mehr-muhabbatda bo'lish ayni vaqtda Vatanga sadoqatli bo'lish demakdir. Oila

jamiyatimizning asosini tashkil qiladi. Oila a'zolarini, ular tug'ilgan va istiqomat qiladigan uy-joyini e'zozlash, ayni vaqtda har bir oilaning, insonning shajarasini, tarixini yaxshi bilishini taqozo etadi. Har bir inson, o'z oilasi, ota-ona, el-yurt tarixini, shajarasini yaxshi bilib olishi lozim. Bunda ayniqsa oila, maktab katta rol o'ynaydi. Vatan bu har bir inson ishlayotgan mehnat jamoasi, o'qiyotgan bilim yurti, ijtimoiy-siyosiy muhit hamdir. Mehnat jamoasining inson hayotida tutgan o'rni katta. Chunki mehnat jamoasida har bir inson hayot maktabini o'tab, mutaxassis bo'lib etishadi, ma'naviy kamol topadi, hayotda o'z o'rnini egallaydi, shuhrat qozonadi.

Vatan — bu har bir kishining yashab turgan qishlog'i, shahari, tumani, viloyati. Shuning uchun ham ular tuman, shahar, viloyat yutuqlari bilan faxrlanadi, unga o'z hissasini qo'shishga intiladi, mavjud tarixiy yodgorliklar bilan faxrlanadi. Ularning gullab-yashnashiga, obodonligiga ko'maklashadi. Vatan bu xalqimizning jannatmisol makoni O'zbekiston Respublikasidir. Ona-yurt, Vatan inson uchun oltin beshik. Inson ana shu oltin beshikda dunyoga keladi, ilk bor qadam tashlaydi, unib-o'sadi, voyaga etadi, el-yurt xizmatiga bel bog'laydi. Shuning uchun ham Vatan har qanday inson uchun onasi kabi aziz va mukarramdir. Vatan insonga baxt-iqbol beradigan muqaddas maskan bo'lib hisoblanadi.

Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida yozganidek, «Vatan har bir kishining tug'ilib o'sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deganlar. Har kim tug'ilgan, o'sgan joyini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan his-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar ular ayrilsa, o'zlaridagi kabi rohatda yashamas... Biz turkistonliklar o'z vatanimizii jonimizdan ortiq suyganimiz kabi arablar Arabistonni, qumlik issiq cho'llarni, eskimuslar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik erlarini boshqa erlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson erlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi».

Vatan bu xalqning o'tmishi, buguni va kelajagidir. Vatan deganda hamisha o'zimiz tug'ilib o'sgan, ta'lim olgan, voyaga etgan necha-necha avlodu ajdodlarimiz yashab o'tgan, ularning aqlu idroklari, mehnatlari sarf

etilgan muqaddas yurt ko‘z oldimizga keladi. Vatan bu ota yurt, ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga etgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, qadriyatlari chinakamiga shakllanib, chuqur ildiz otib, o‘tib kamol topib boradigan zamindir.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, oilada bolalarni milliy ruhda tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjud. Bu - milliy an'ana va qadriyatlar, milliy turmush tarzi, milliy tarbiya, milliy axloq va odob, uch avlod, ya'ni, bobo-buvi, ota-ona va bolalarning hamjihatlikda yashashi jarayonida eng yuksak insoniy fazilatlarni o‘zida tarbiyalab, shakllantirib borishi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, ota va onaning shaxsiy ibrati ham bolalar uchun muhim tarbiya maktabi vazifasini o‘taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz.Toshkent, O‘zbekiston" - 2017.
2. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va faravon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston 2016y.
3. Sh.M.Mirziyoyev.Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 592 b.
4. Sh.M.Mirziyoyev. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild. T., O‘zbekiston, 2019.
6. Muxsueva A.Sh. Oilada milliy tarbiya jarayonining metodik asoslari. Pedagogika fan. nom. diss. – T.: 2005.
- 7.Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o‘rni. Falsafa fan. nom. diss. – T.: 2006.
- 8.Norliev R.I. Milliy taraqqiyot va ma’naviy yuksalishning o‘zaro aloqadorligi va ta’sir xususiyatlari. Falsafa fan. nom. diss. – T.: 2011.

IJTIMOIIY JIHATDAN EHTIYOJMAND TOIFALARNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYAT SIFATIDA

Mahkamova Difuza Jo‘raqulovna,

Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazi mutaxassisi,

Ijtimoiy-ma‘naviy tadqiqotlar instituti

mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya: Maqolada so‘nggi yillarda yurtimizda ijtimoiy himoya yo‘nalishida olib borilayotgan islohotlar, ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarga yaratilayotgan shart-sharoitlar, Konstitutsiyamizda belgilangan normalar, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda Qaror va farmonlarda mazkur yo‘nalishda belgilangan vazifalar tahlil qilingan. Shuningdek, ehtiyojmandlarga ko‘mak ko‘rsatish qadriyat sifatida qonimizga singib ketgani, bu borada ezgulik, burch va mas‘uliyat tushunchalarining o‘rni ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv, Konstitutsiya, Konvensiya, Markaziy Osiyo, urf-odat, protez-ortopediya buyumlari.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, fuqarolarga davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlar hajmi va turlarini kengaytirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Yangi O‘zbekistonning asosiy maqsadi – har bir fuqaroga g‘amxo‘rlik qilish, inklyuziv rivojlanish, aholining barcha qatlamlari uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta‘minlash ekanini ham ta‘kidlash zarur. Binobarin, O‘zbekistonni o‘z Vatani, deb bilgan, uning ravnaqiga hissa qo‘shayotgan har bir inson millati, tili va dinidan qat’i nazar, hamisha davlat va jamiyatning e‘tibori va g‘amxo‘rligidadir.

Davlat faoliyatida ijtimoiy funksiyani amalga oshirish yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Bu orqali,

birinchidan, har bir inson uchun munosib turmush sharoiti yaratilib, fuqarolarning tinchligi ta‘minlanadi;

ikkinchidan, ishsizlar, keksalar, nogironlar, ko‘p bolali oilalar, yetim bolalar, to‘liq bo‘lmagan oilalardagi bolalar, etnik nizolar bo‘lgan taqdirda – qochoqlar va majburiy ko‘chirilganlar uchun ijtimoiy himoya ta’minlanadi;

uchinchidan, jamiyatda ijtimoiy adolat va hamjihatlik, shuningdek, shaxsni himoya qiladigan demokratik tizim kuchayadi. Bir so‘z bilan aytganda, davlatning ijtimoiy sohada muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi iqtisodiy, siyosiy va boshqa davlat funksiyalarini samarali amalga oshirish shartlaridan biri bo‘lib hisoblanadi [5].

Ta’kidlash joizki, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ham ijtimoiy himoya masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu hujjatda aholi talablariga va xalqaro standartlarga to‘liq javob beradigan ijtimoiy himoya tizimini tashkil etish asosiy g‘oyalardan biri etib belgilangan hamda uning 100 ta ustuvor maqsadi Barqaror rivojlanish bo‘yicha O‘zbekiston milliy maqsad va vazifalarining barchasini to‘liq qamrab olgan [6].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 23-martdagi 119-son qaroriga muvofiq, quyidagilar ijtimoiy himoyaga muhtoj ayrim toifadagi shaxslar hisoblanadi:

- a) nogironligi bo‘lgan 18 yoshgacha bolalar;
- b) o‘zgalar parvarishiga muhtoj nogironligi bo‘lgan 18 yoshgacha bolaning parvarishi bilan band bo‘lgan qonuniy vakil;
- v) Qonunda belgilangan shartlar va me’yorlarga muvofiq davlat pensiyasini tayinlash uchun zarur ish stajiga ega bo‘lmagan I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar;
- g) Qonunda belgilangan shartlar va me’yorlarga muvofiq davlat pensiyasini olish huquqiga ega bo‘lmagan vafot etgan shaxsning qaramog‘idagi oilaning mehnatga layoqatsiz a’zolari;
- d) Qonunda belgilangan shartlar va me’yorlarga muvofiq davlat pensiyasini tayinlash uchun zarur ish stajiga ega bo‘lmagan keksa yoshdagi shaxslar hamda bolalikdan nogironligi bo‘lgan farzandi bor (bo‘lgan) onalar [3].

Ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand aholini va nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ular uchun to‘siqsiz

muhit yaratish va jamiyatga integratsiyasini ta'minlash ijtimoiy davlatning muhim vazifasi hisoblanadi.

Yuqorida ta'kidlanganlardan tashqari, aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarga yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar, muomalaga layoqatsiz va muomala layoqati cheklangan fuqarolar, ijtimoiy ahamiyatga molik kasalliklarga chalingan shaxslar hamda yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar kiradi.

Ta'kidlash joiz, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya talablariga muvofiq yangilangan Konstitutsiyamizning 57-moddasi [1] da quyidagi qo'shimchalar kiritildi:

birinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilandi. Eski Konstitutsiyamizda ushbu himoya faqat voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarga tatbiq etilar edi, endilikda ushbu ro'yxat kengaytirildi;

ikkinchidan, davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining hayoti sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko'radi, degan keng qamrovli norma kiritildi. Ushbu norma bilan aholining yuqoridagi toifalariga imtiyozli uylar berish, bepul tibbiy jihozlar, protez-ortopediya buyumlari, oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, yetim bolalar uchun oliy ta'limda bepul o'qish imkoniyatini yaratish, pensiya va nafaqalar bilan ta'minlash, ijtimoiy xizmatlar turi va sifatini oshirish choralarni ko'rish davlatning konstitutsiyaviy majburiyatiga aylandi;

uchinchidan, davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy sohalar ob'yektlari va xizmatlaridan to'laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratadi, ularning ishga joylashishiga, ta'lim olishiga ko'maklashadi, ularga zarur axborotni moneliksiz olish imkoniyatini ta'minlaydi [1], degan insonparvar norma mustahkamlandi. Bu esa davlatga nogironligi bo'lgan

shaxslarning madaniyat markazlari, kino va konsert zallari, sirk, teatrlarga kirish, shuningdek davlat xizmatlari, tibbiy, ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda imtiyozlar, qulayliklar yaratish, ularni imtiyozli asosda ishga joylashish va ta'lim olishlari uchun tashkiliy-huquqiy choralar ko'rish majburiyatini yuklamoqda.

Pirovardida, ijtimoiy ehtiyojmand aholi va nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyatda o'z o'rnini topishlariga yordam berish, hayotidan roziligini oshirishga xizmat qiladi [4].

Ta'kidlash joiz, O'zbekistonda norasmiy ijtimoiy yordam turlari ham mavjud; ularga qarindoshlarning o'zaro yordami, milliy va diniy urf-odatlar asosida qilinadigan yordam, korxona va tashkilotlarning pensionerlarga, kam ta'minlangan ko'p bolali oilalarga, beva-bechoralarga yordam puli berishi kiradi.

Mamlakatimizda azaldan oila muqaddas sanalib, ayollar, bolalar va keksalarga alohida g'amxo'rlik ko'rsatib kelingan. Bunda milliy an'ana va urf-odatlar qatorida diniy qarashlar va mahalla instituti muhim o'rin egallagan. Keyinchalik mahalla institutining o'z maqomini sekin astalik bilan yo'qotishi, diniy ta'qiqlar va milliylikdan voz kechish oqibatida ijtimoiy himoya vazifasini davlat amalga oshirishi zamon talabi bo'lib qolgan. Shu tariqa Markaziy Osiyoda, jumladan, O'zbekiston hududida ijtimoiy himoya tizimi XX asrning birinchi choragida shakllana boshlagan. 90-yillarga kelib, bozor iqtisodiyotiga o'tish boshlangach, amalga oshirilgan islohotlarga mos ravishda ijtimoiy himoya tizimida milliy o'zlikni anglash, e'tiqod hamda milliy an'analarni singdirgan holda shakllana boshladi.

Keyingi yillarda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, davlat tomonidan fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish ko'lami va turlarini kengaytirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish xarajatlari YAIMga nisbatan 2 baravarga oshib, kam ta'minlangan nafaqa oluvchi oilalar qamrovi 5 barobarga ko'paydi hamda nogironligi bo'lgan shaxslar va bolalarning parvarishi bilan band bo'lganlar uchun yangi nafaqa turlari joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni [2] bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining 23-maqسادi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha yangi tizimni yaratish hamda ular uchun qulay va maqbul muhitni yaratish” bo‘lib, bunda:

- Nogironligi bo‘lgan muhtoj shaxslarning sifatli va zamonaviy protez-ortopediya buyumlari bilan ta‘minlash darajasini 100 foizga yetkazish;

- Nogironligi bo‘lgan shaxslarni munosib ish bilan ta‘minlash orqali ular bandligini 2 barobarga oshirish;

- Nogironligi bo‘lgan muhtoj shaxslarni rehabilitatsiya xizmatlari bilan to‘liq qamrab olish;

- Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mavjud infratuzilma holatini baholash tizimini joriy qilib, qulay va maqbul muhitni yaratish;

- “To‘siqsiz turizm” dasturi doirasida har bir viloyatdan yiliga 1 000 nafardan nogironligi bo‘lgan shaxslarning Samarqand, Buxoro va Xivaga bepul sayohatlarini tashkil qilish belgilangan.

Shuningdek, mazkur hujjatning 24-maqسادi “Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish” bo‘lib, bunda jamiyatda bolalarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikka toqatsizlik madaniyatini shakllantirish hamda ota-onaga qaramog‘isiz qolgan bolalarni parvarishlash bo‘yicha muqobil noinstitutionalashgan shakllarni joriy qilish nazarda tutiladi.

Ta‘kidlash joiz, savob, degan so‘zning ma‘no-mazmuni keng. U to‘g‘ri ish, sog‘lom fikr, ezgulik, mukofot va oqilona yechim ma‘nolarini bildiradi va odatda odamlarning ezgulikka tayangan solih amallariga nisbatan qo‘llaniladi. Raqamli tizim ham shunday ishlarni qilishi mumkinligini hayotning o‘zi ko‘rsatib kelmoqda.

Yurtimizda nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun berilgan imtiyozlar ular uchun jamiyat hayotining barcha jabhalarida kamsitilmasdan, jamiyatning boshqa a‘zolari bilan teng ravishda ishtirok etish uchun teng imkoniyatlar yaratishni nazarda tutib, ularning qadr-qimmatini, shaxsiy mustaqilligini, tanlash erkinligini hurmat qilish, nogironlik belgisiga ko‘ra kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslikka muhim vazifa sifatida qaraladi. Bu tizim orqali insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirishdagi imkoniyatlar

tengligi, o'z individualligini saqlab qolish huquqini hurmat qilish, ob'yektlar va xizmatlarni nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay holda yaratish kabi prinsiplar o'z aksini topgan. Mana shu jarayonda mintalitetimizga xos bo'lgan mehribonlik, saxiylik va hojatbarorlik singari tushunchalarning yana bir bor amalda namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Ta'kidlash joiz, globallashuv jamiyatimizni ham o'zgartirib yubormoqda, buni inkor etib bo'lmaydi. Ijtimoiy sohaga qaratilayotgan e'tibor jamiyatda farovonlik ko'rsatkichi oshishi, xususan, ijtimoiy himoyaga muhtojlarning hayoti yaxshilanishiga xizmat qilmoqda. Oramizda shunday toifa keksalar borki, ular o'zgalar ko'magiga muhtoj, turli sabablar bilan yolg'iz qolganlardir. Albatta, davlat darajasidagi e'tibor sabab yolg'iz keksalarning jamiyatdan uzilib qolmasligi, qadri va qaddining tiklanishiga ko'mak tahsinga sazovor. Unutmaslik lozimki, tahlikali dunyoni qadriyatlarga sodiq qolish, ota-onaga mehr-oqibat ko'rsatish, oila oldidagi burch-mas'uliyat qutqaradi. Ana shunday qatlamga ijtimoiy ko'mak ko'rsatilmasa, o'zbek jamiyatiga xos kattalarga hurmat hissini boy berib qo'yish hech gap emas. Lekin bir narsa aniq, yolg'iz keksalar bilan ishlash oson emas. Sababi, hayot qiyinchiliklarining asorati sabab ular bu davrda yosh boladek ta'sirchan bo'ladi. Shunga qaramay, hech kimga ishonishmaydi.

"Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi tomonidan bu toifadagi insonlar ijtimoiy himoyaga olinib, ularga g'amxo'rlik ko'rsatilmoqda. Lekin u insonlar o'rtasidagi mehr-oqibatning o'rnini bosa oladimi? Aynan shu savolga javob topish uchun yangi asr yoshlarida ushbu qadriyatga sodiqlik, keksalarni ardoqlash, ularning boy hayotiy va kasbiy tajribasini o'zlashtirish, an'analarni davom ettirishga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Shaxs ma'naviyatidan tarixiy xotira, rasm-rusum va diniy qadriyatlarning o'rin olishi, inson bolasining o'z ota-onasi, qarindosh-urug'i, qo'ni-qo'shnilari bilan aloqasi, bunday ijtimoiy munosabatlar sadoqat, hurmat, ishonch, vijdon va erkinlik singari tasavvur va tuyg'ularning muxrlanishi, bularning barchasi ma'naviyatni ham oziqlantiruvchi va ifodalovchi ijtimoiy omillardir.

Mustaqillik davrida ana shunday omillarni ro'yobga chiqarish va tarbiyalash shart-sharoitlari vujudga keldi. Tafakkuri keng, inson va insoniyat haqida chuqur ma'lumotli va ma'rifatli shaxsgina o'z millati va mamlakatining taqdiri va ravnaqi yo'lida butun aqliy va ruhiy imkoniyatlarini safarbar etishi, taraqqiyot uchun xalal berayotgan nuqson va xatolardan iztirob chekishi mumkin. Bunday kechinmalar yig'indisi esa yuksak ma'naviyat, tafakkur va dunyoqarash natijasi sifatida ijtimoiylashib boradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkin-ki, jamiyat ravnaqi va xalqimizning azaliy orzu-umidlarini o'zida ifodalagan, ma'naviyatni yuksaltirishga qaratilgan ijtimoiy himoyaning vujudga kelishi va uning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi muhim ahamiyatga ega. Buning negizida O'zbekistonda fuqarolarning manfaatlarini ustun qo'yish, davlatning xalqimizga xizmat qilishi, islohotlar jarayonida inson manfaatlarini tobora mustahkamlab borish dolzarb hisoblanadi. Mamlakatda har bir sohadagi islohotlarning ma'naviy jarayonlarga chambarchas holda rivojlanishi insonlarni munosib hayot kechirishi, qadriyatlarning davomiyligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
<https://lex.uz/docs/6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ijtimoiy himoyaga muhtoj ayrim toifadagi shaxslarga nafaqa va qo'shimcha to'lovlarni tayinlash hamda to'lash tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash va ushbu sohaga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish orali davlat xizmati sifatini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar haqida"gi qarori. 23.03.2023 y.
<https://lex.uz/ru/docs/6411319?ONDATE=23.03.2023%2000>
4. "100 ta savolga 100 ta javob." Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi yagona milliy portali.

<https://meningkonstitutsiyam.uz/uz/site/faq?page=7&per-page=10>

5. Radjapova L.N. Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish – dolzarb vazifa. SCIENTIFIC PROGRESS. 6. 2021. 501-bet

6. G‘ulom Mirzo. Ijtimoiy davlatning asl mohiyati – ijtimoiy adolatdir. 20.02.2024 y. <http://nhrc.uz/uz/news/m12519>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH MASALALARI

Shodiyeva Mehribon Amin qizi,
BuxDPI mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma‘naviy dunyoqarashini kengaytirish, milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiyalash masalalari yoritilgan. Aytilgan fikr-mulohazalar yangilangan boshlang‘ich sinf darsliklari misolida izohlangan.*

Kalit so‘zlar: *milliy qadriyat, ma‘naviy dunyoqarash, ommaviy madaniyat, urf-odatlar, ma‘naviy bo‘shliq, komil inson, ma‘naviyat, milliy g‘oya.*

Azaldan xalqimiz ta‘lim-tarbiya masalalariga jiddiy e‘tibor qaratgan. Tarbiyaning asosini milliy va ma‘naviy qadriyatlarimiz tashkil etgan. Yosh avlodni vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ajdodlar merosiga hurmat, atrof-muhitni asrab-avaylash ruhida tarbiyalash muammolari har doim o‘z dolzarbligini saqlab kelgan. Yoshlar ongini zaharlovchi turli yot oqimlardan, xavfli internet saytlaridan himoyalash uchun ularda ma‘naviy bo‘shliq hosil bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Maktab, mahalla hamda oila hamkorligida yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning ma‘naviy olamini boyituvchi turli tadbirlar, dasturlarni amalga oshirish lozim. Jumladan, ajdodlarimizning ma‘naviy

meroslari, vatanimizning shonli o'tmishi aks etgan kinoteatr tomoshalari, tarixiy mavzudagi kinofilmlar namoyishi, muqaddas qadamjolarga sayohatlar uyushtirish, tarixiy obidalar, muzeylarga ekskursiyalarga borish, shoir va yozuvchilar, urush qatnashchilari bilan turli uchrashuvlar tashkil qilish, xayriya tadbirlarini o'tkazish, ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi sinf hamda sinfdan tashqari ishlarni olib borish, xalq og'zaki ijodi namunalari, milliyligimiz aks etgan musiqalar bilan yaqindan tanishtirish kabi ishlar bevosita o'quvchilarning ma'naviy olamini boyitishga katta hissa qo'shadi. Bugungi kunda "ommaviy madaniyat" avj olib, internet saytlari shiddat bilan rivojlanishi natijasida yoshlar telefon, kompyuter kabi turli gadjetlarga bog'lanib qolyapti. Ularning salbiy ta'siri oqibatida turli ko'ngilsiz hodisalar ro'y bermoqda. Texnika va texnologiyalar hayotimizni yaxshilash bilan birga ma'naviyatimiz ildiziga bolta urayotgandek bo'lyapti. "Zamonaviy"lik kirib kelgani sayin ma'naviy qadriyatlarimiz, milliy urf-odatlarimiz asta-sekin unutilmoqda. Milliyligimizni saqlab qolish hamda kelgusi avlodga yetkazib berish bizning burchimizdir. Shunday ekan, boshlang'ich sinfdan o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini boyituvchi chora-tadbirlarni muntazam o'tkazib borish zarur. Ayniqsa, yosh avlodni kitob o'qishga jalb qilish orqali ma'naviy kemtiklikning oldini olishimiz mumkin. Ulug' mutafakkirlarimiz, jadid bobolarimiz hayot yo'llari, qoldirgan boy meroslarini tahlil qilganimizda ham ularning asosiy maqsadi xalq ma'naviyatini yuksaltirish bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Hoja Ahror Valiy, Bahouddin Naqshbandiy, Aziziddin Nasafiy kabi tasavvuf falsafasining namoyondalari sabr, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, qanoat, kamtarlik, saxiylik, beozorlik singari ezgu xislatlarni insoniy qadriyatlar poydevori sifatida bilishgan hamda o'zlaridagi shunday go'zal fazilatlar orqali yuksak sharafiga erishganlar. Alisher Navoiy, Amir Temur, Beruniy, ibn Sino kabi ulug' ajdodlarimiz o'z hayot yo'llarini insoniy yaxshi fazilatlar asosida yashab o'tishgan va milliy qadriyatlarni go'yoki buyuk xazina sifatida bilishgan.

Qadriyat – bu muayyan voqea-hodisalarning ijtimoiy, madaniy, axloqiy, umuminsoniy va ma'naviy ahamiyatini ko'rsatib beruvchi tushuncha hisoblanadi. U o'zida insoniyat hayoti uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab tushunchalarni aks ettiradi. Erkinlik, tinchlik, ijtimoiy tenglik, adolat, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, moddiy va ma'naviy boyliklar shular jumlasidan. Qadriyatlar insonni komillik sari yetaklovchi muhim omildir. Jumladan, IX-XII asrda buyuk allomalarimizdan Nizomulmulkning “Siyosatnoma”, Nosir Xisravning “Saodatnoma”, “Rushnoma”, Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u-bilig”, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk”, Ahmad Yugnakiyning “Hibbatul-haqoyiq”, Kaykovusning “Qobusnoma” kabi asarlari doimo jahon olimlarining e'tiborini o'ziga tortgan va ulardagi ibratli g'oyalar bolalarni milliylik ruhida tarbiyalash, yoshlar ma'navi'atini yuksaltirishda salmoqli o'rinni egallaydi. Pedagogika sohasida ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish bo'yicha ko'plab olimlarimiz o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. S.Temirova, N.Ortiqov, K.Hoshimov, Sh.Olimov, S.Ochilov, J.Toshmatova kabilar barkamol avlodni tarbiyalashda milliy qadriyat va urf-odatlarning o'rni hamda ahamiyati bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishgan. Ta'kidlash lozimki, Professor M. Mahmudov komil inson shaxsi sifatida qaraladigan yuzdan ortiq deskriptor mavjudligi haqida aytib, ularni izohlab beradi. Bular: 1) o'zini anglash; 2) o'zligini anglash; 3) an'analarini anglash; 4) xalqning orzu-istaklarini bilish; 5) jamiyat oldidagi maqsadni tushunish; 6) yagona milliy bayroq ostida birlashish; 7) xalq va davlat xavfsizligi to'g'risida qayg'urish; 8) vatanni sevish; 9) el-yurtga sadoqat; 10) insonparvarlik hissi; 11) odamiylik fazilatlari; 12) o'tmish va kelajak o'rtasidagi vorislik; ulug' ajdodlar merosini egallash; 14) milliy qadriyatlarni bilish; 15) umumbashariy qadriyatlarni egallash; 16) yurt birligi to'g'risida qayg'urish; 17) o'z oldiga maqsad qo'ya bilish; 18) ta'lim-tarbiya birligi; 19) ta'lim-tarbiyaning ongini o'zgartirishi; 20) ong, tafakkurning jamiyatni o'zgartirishi; 21) mustaqil fikrlash; 22) ijtimoiy-siyosiy iqlim o'zgarishi; 23) insonning hayotda o'z o'rnini topishi; 24) imoni butunlik, 25) sog'lom fikrlilik; 26) zehn-zakovatli yoshlarni tarbiyalash va shakllantirish.

Yuqoridagi tushunchalar yosh avlod ta'lim-tarbiyasi hamda ma'naviyatining asosini tashkil qiluvchi muhim mezonlar bo'lib hisoblanadi. Yangilangan darsliklarda berilgan mavzularni tahlil qilganimizda ham ular mavzular kesimida milliy qadriyatlarimiz, ma'naviy merosimiz ildizlarini uchratishimiz mumkin. Jumladan, boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida berilgan "Mehmondo'st o'zbek xalqi", "Ulug' allomalar yurti", "Bola odobi bilan aziz", "Ona tabiatni asraylik", "Tabiiy boyliklarni tejaylik", "Hunar - hunardan unar" kabi qator mavzularda, mavzular asosida berilgan matnlarda ma'naviy qadriyatlarimizni ifodalovchi fikr-mulohazalar, rang-barang suratlarni uchratishimiz mumkin. O'quvchilarning mavzularga nisbatan qiziqishlarini yana-da oshirish maqsadida mavzularga mos bo'lgan qo'shimcha didaktik materiallardan foydalanish maqsadga muvofiq. boshlang'ich sinf o'quvchilariga ma'naviy ta'sir o'tkazishda xalq og'zaki ijodi namunalari ham yaxshi yordam beradi. Xalq og'zaki ijodidagi har bir janr o'z xususiyatidan kelib chiqqan holda xalqimizning milliy urf-odat va an'analarini o'zida jamlaydi. Yangilangan boshlang'ich sinf darsliklarida ham yoshlar ma'naviyatini oshirishga yordam beradigan, tafakkur va dunyoqarashini boyitadigan turli janrdagi asarlarni ko'rishimiz mumkin. Zero, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat".

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga alohida e'tibor qaratilyapti. Milliy g'oya asoslarini kuchaytirish, madaniy va ma'rifiy ishlarni amalga oshirish hajmini yana-da kengaytirish bo'yicha turli tadbirlar amalga oshirilmoqda. Yosh avlodni har jihatdan barkamol qilib tarbiyalash, yuksak ma'naviyatli kadrlarni tayyorlash har birimizdan katta mas'uliyatni talab qiladi. Zero, kelajak – yoshlar qo'lida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev- “Yoshlar tarbiyasi – eng muhim masalalardan” nomi ostida o‘tkazilgan tadbirdagi nutqidan. 2017.16.06, Toshkent.

2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar, №11.

3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. –T.: O‘zbekiston, 2017.

4. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismonan barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora- tadbirlari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ– 3907-sonli qarori.

5. Yuldasheva D.Sh. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik I qism . - Toshkent: “Novda Edutainment” nashriyoti, 2023. - 96 b.

6. S. Kuranov. Ona tili: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. II qism. - Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. - 88 b.

V SHO‘BA. TARAQQIYOTGA OLIB BORUVCHI USTUVOR QADRIYATLARNI AHOLI ONGIGA SINGDIRISH MASALALARI

MA’NAVIY YANGILANISH VA BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASH EHTIYOJI

Qiyom Nazarov,
falsafa fanlari doktori,
professor

Istiqlol yillarida mamlakatimizda ma’naviy taraqqiyot va yoshlarning jamiyatdagi o‘rni, ular faoliyatining amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonidagi ahamiyatiga alohida e’tibor qaratildi. Bugungi kunga kelib bu sohadagi davlat siyosatini takomillashtirish borasida tub burilish yuz berdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Ma’lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”, degan fikri ana shu jarayonning mazmun-mohiyatini yaqqol ifodalaydi.

Keyingi yillarda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” va “O‘zbekiston Respublikasi yoshlari kunini belgilash to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”, “Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” va “Yangi O‘zbekiston – 30 strategiyasi to‘g‘risida”, “O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish

chora-tadbirlari to'g'risida", "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarorlari hamda "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqini qo'llab-quvvatlash to'g'risida", "Matbuot va axborot sohasida boshqaruvni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Farmonlari bu sohadagi tadqiqotlar va izlanishlar hamda fikr-mulohazalarning nazariy va metodologik asoslarini belgilaydigan tayanch hujjatlar bo'lib hisoblanadi.

Biz yashayotgan asr boshlariga kelib, mustaqillik yo'lidan borayotgan mamlakatimizda axborot texnologiyalarining ijtimoiy hayotga keng joriy etilishi natijasida insonning ma'naviy-psixologik faoliyati va jamiyatning axborot maydonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olish uchun axborot madaniyatini shakllantirishning ahamiyati muhim ekani yanada ayonlashdi.

Alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda OAV soni oshdi, ularning hayotdagi ta'sirchanligi tobora ortib borayotgani, ular butun mamlakatimiz aholisi uchun axborot manbai sifatida katta ahamiyat kasb etayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, ular o'z navbatida mamlakatimizda fikrlar xilma-xilligi yanada kuchayib, yurtimizda faoliyat yuritayotgan har bir OAVning hayotda o'z o'rniga ega bo'lib borayotgani, bu sohadagi o'zgarishlar va islohotlarning ma'naviy hayot yangilanishiga ta'siri ortayotganini anglatadi.

Bir so'z bilan aytganda, O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi yangi axborotlashuv jarayonlarining shiddat bilan kechishi, fuqarolarda axborot resurslari va axborot vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oluvchi axborot madaniyatini bosqichida shakllantirishni hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biriga aylantirdi.

Bu borada Prezident administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) hamda "Yuksalish" umummilliy harakati tomonidan mamlakatda internet foydalanuvchilari hamda OAVga doir e'lon qilingan ayrim raqamlar ana shundan dalola beradi. Ma'lum qilinishicha, 2016-yildan buyon O'zbekistonda OAVlar soni 41 foizga oshgan. O'zbekistonda bugungi kunda 2100 dan ortiq OAV

va 1200 dan ortiq faol blogger bor. Telegram foydalanuvchilari soni 30 milliondan oshgan, Facebook'dan esa 7,6 million o'zbekistonlik foydalanadi.

Xususan, ro'yxatdan o'tgan telekanallar soni 65 tadan 84 taga (+29%), internet nashrlar 395 tadan 745 taga (+88%) yetgan. Shu davrda gazetalar soni 691 tadan 631 taga kamaygan (-9%).

2016-yilda faol bloggerlar 50 dan ortiq bo'lgan bo'lsa, hozirga kelib ularning soni 1 200 dan oshadi. Umumiy olganda jami OAVlar soni mazkur davrda 1514tadan 2140taga oshgan.

O'zbekistondagi internet foydalanuvchilari soni 2014-yilda 14,7 milliondan 2023-yilga kelib 30 million nafarga yetgan. Bu raqamlarning asosiy qismi ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilariga to'g'ri keladi.

O'zbekistonliklar eng ko'p foydalanadigan tarmoq – Telegram messenjeri bo'lib, unda 30,6 milliondan ortiq o'zbekistonlik foydalanuvchi bor. Keyingi o'rinda qiziq ravishda Odnoklassniki ijtimoiy tarmog'i turibdi – 18 million o'zbekistonlik unda foydalanishi aytilgan AOKA tahlilida.

Bularning barchasi bugungi globalashuv sharoitida axborotlashuv jarayoni va uning aholi, ayniqsa yosh avlod kamolotiga ta'siri bilan bog'liq muammolar ko'pgina xorijlik va O'zbekistonlik mutaxassislarining diqqat markazida alohida o'rinni egallayotgani aslo bejiz emasligidan dalolat beradi. Bu jihatdan, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasiining 72- sessiyasidagi nutqida butun jahondagi 2 milliarddan ortiq yosh avlod vakillarining insoniyat taraqqiyotida muhim o'ringa ega bo'layotgani va yoshlar omilining alohida e'tiborni talab qilayotgani haqidagi fikri, "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. ... Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir" degan xulosasi nihoyatda muhim ahamiyatga ega.[1]

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, bugungi murakkab davrda tarbiya jarayonini optimallashtirish va uning samarasini yanada oshirish bilan

bevosita bog'liq bo'lgan muammolarni hal etmasdan, ushbu yo'nalishdagi targ'ibot va tashviqotning samarali usul va vositalaridan oqilona foydalanmasdan turib bu boradagi dolzarb vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi, albatta. Ayni paytda, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadigan talim, ma'naviy-ma'rifiy jabha bilan birga, ushbu sohaning huquqiy asoslarini mustahkamlash masalalari ham o'z ahamiyatini saqlab qolaveradi.

Bu boradagi dolzarb masalalar qatorida mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan umummilliy davlat dasturlarining ijrosini yangi bosqichga ko'tarish, markaz va joylardagi bunga javobgar idoralarning mas'uliyatini oshirishga harakat qilindi. Ta'kidlash zarurki, mazkur yo'nalishda yigit-qizlarimizning olgan bilimi va kasbini amaliy hayotda namoyon etishi va ishlatishi uchun, o'quv yurtlarini bitirib chiqayotgan yoshlarimizning hayotda o'ziga mustahkam o'rin egallashi uchun ko'mak va keng imkoniyatlar tug'dirib berish masalasi muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar kamoloti haqida gapirganda, uni amalga oshirishda hukumat tomonidan ularning ijtimoiy-iqtisodiy himoyalaniishiga ham alohida e'tibor berilib kelinayotganini ta'kidlash lozim. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining bepul o'quv qurollari bilan ta'minlanishi, ishsiz yoshlarni mehnat birjalari orqali kasbga yo'naltirish, qayta tayyorlash va ish bilan band qilish, kam ta'minlangan oila farzandlari, nogironlar va mehribonlik uylaridagi bolalarni ijtimoiy himoyalash va boshqa o'nlab tadbirlar shular jumlasidandir. Shuningdek, qonunda yoshlarning ta'lim olishi, xalqaro aloqalardagi ishtirokining muhofaza qilinishi, voyaga yetmaganlar bilan ishlash, iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash masalalari xususida ba'zi me'yorlar belgilab olindi.

Yoshlarning chet el ta'lim muassasalarida o'qishi, malakasini oshirishi, ishlashi, xalqaro sport va boshqa musobaqalar, tanlovlar, olimpiadalarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ishtirok etishi uchun shart-sharoitlar yaratib berildi. Bu borada yoshlarning ulkan yutuqlarni qo'lga kiritib, mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, sport va harbiy vatanparvarlik kabi sohalarida ishtirok etib, uning rivoji uchun

o'z hissasini qo'shib kelayotgani yuqoridagi tadbirlar mevasi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Xullas, istiqlol yillarida O'zbekiston davlati faoliyatining eng ustuvor strategik yo'nalishlaridan biri barkamol avlodni tarbiyalash masalasi bo'lib kelmoqda. Mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini royobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini yangi asr talablariga to'liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish boyicha keng ko'lamli aniq yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish bu boradagi faoliyatning strategik maqsadi hisoblanadi.

Bugungi kunda komil insonni tarbiyalash va barkamol avlodni voyaga yetkazish boyicha faoliyat strategiyasi o'zining yangi bosqichiga qadam qoydi. Endilikda ushbu strategiyani hayotga joriy etishda davlatning innovatsion va investitsion faoliyatini yo'l ga qoyish mexanizmlarini ishlab chiqish, uni maqsadli, muntazam va davomiy tashkillashtirish dolzarb vazifaga aylandi.

[1] O'zbekiston Respubligasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT Bosh assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // <http://uz24.uz/uz/politics/shavkat-mirziyoyev-bmt-bosh-assambleyasining-72-sessiyasida-nutqi>.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O‘ZBEKISTONLIK “MEHNAT ARMIYACHILARI”NING MA’RIFIY FAOLIYATI

Kurbanov Xurshid Raupovich,
Navoiy davlat universiteti dotsenti
tarix fanlari nomzodi

Ittifoq Mudofaa Qo‘mitasining 1942 yil 14 oktabrdagi №2414-sonli “o‘ta mahfiy” qarori bilan O‘zbekistondan 150 ming kishi Ural hududlaridagi ishlab chiqarish va sanoat korxonalariga ishlash uchun safarbar etildi. Ular 110 dan ortiq ishlab chiqarish, qurilish va sanoat obyektlarida og‘ir mehnat qildilar. [1]

Safarbar etilganlar orasida ommaviy-madaniy tadbirlar, ayniqsa targ‘ibot-tashviqot tadbirlari o‘tkazish ham yo‘lga qo‘yilgan. Bu tadbirlarga VKP(b) partiya qo‘mitalarining yo‘riqchilari va targ‘ibot-tashviqot bo‘limlari boshliqlari mas‘ul bo‘lib, byuro va plenumlarga hisobot berib borilgan. Tabdirlarda o‘z uyidan uzoqda bo‘lgan ishchilarga mehnat samaradorligi va majburiyati, jahon urushida g‘alaba qilish uchun mehnat qilish lozimligi tushuntirilib, millatlarning an‘ana, odatlari, yashash tarzi, ularning ma‘lumot darajasi, tilni bilishi va boshqa qadriyatlari birmuncha inobatga olingan. Bu kabi tadbirlar asosan, 1943 yilning bahoridan har bir yotoqxona yoki qo‘rg‘on hududida tashkil qilinadigan milliy choyxonalarda o‘tkazilgan. Uchrashuv va suhbatlar samovar, ko‘k choy ustida, sharq an‘analariga binoan tashkil qilinib, ishchilardan tuzilgan milliy havaskorlik jamoalarining chiqishlari ham bo‘lib turgan. Bu vaqtda ko‘plab qurilish zavodlarida mahalliy choyxonalar tiklangan. Masalan, Chelyabinsmetallsanoati qurilish boshqarmasi №5-qurilish otryadida ishlagan mehnat armiyachilari uchun “Qizil choyxona”lar ochilgan [2].

Choyxonalar nafaqat dam olish joyi balki, mamlakat hayotida ro‘y berayotgan voqea va yangiliklardan xabardor bo‘ladigan, hatto badiiy adabiyotlarni mutolaa qiladigan doimiy joyga aylangan. Mehnat

armiyachilarining borayotgan harbiy-siyosiy jarayonlarni milliy tillarida eshitish va o'qishlari uchun Chelyabinsk viloyati korxonalari nomiga O'zbekistondan har oyda gazetalar yuborilgan.

Gazetalardan tashqari Janubiy Uralning 17 ta korxonasining 55 ta kutubxonasida O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi yillarida nashr qilingan davriy adabiyotlardan mavjud bo'lgan. 1943 yilning may oyidan boshlab o'zbekistonlik mehnat armiyachilari ishlaydigan Ittifoqning qolgan viloyatlariga jami 7460 nusxada o'zbekcha "Qizil O'zbekiston", hamda 1500 nusxada rus tilidagi "Pravda vostoka" gazetasi yuborilgan [3].

Bu davrda hududda mahalliy davriy nashrlar ham chop etilib, "Chelyabinskiy rabochiy", "Magnitogorskiy rabochiy", "Elektrosplav", "Za stalinskiy metall", "Orskiy rabochiy", "Gvardeyets truda" kabi gazetalar, bundan tashqari, "Chelyablag" lageri aholisi uchun "Madaniy-tarbiyaviy bo'lim byulleteni" nashr qilingan. Shuningdek, mehnat armiyachilari turadigan yotoqxonalarda milliy tillarda devoriy gazetalar chiqarish ham urf bo'lgan.

Davriy matbuotdan tashqari o'zbek, tojik va turkman tillarida grammafon plastinkalarini eshitish ham mumkin edi [4].

Ommaviy-targ'ibotlarni jonlantirish va ta'sirchanligini oshirish maqsadida "rus tilini biladigan o'zbek, qozoq, tojik va boshqa millatlar orasidan targ'ibotchilar va ommaviy tadbirlarni olib boruvchilar shakllantirilgan". Ular uchun tashkil qilingan ikki haftalik o'quv kurslarida "O'zbekiston mehnatkashlarining jahon urushida ishtiroki haqida", "Ittifoq xalqlari do'stligi", "Stalin Urali - Qizil Armiyaning qudratli arsenali" kabi mavzularda ma'ruzalar asosida korxonalarda o'zbek va qozoq targ'ibotchilari uchun qisqa muddatli seminarlar o'tkazilgan. Mehnat armiyachilari orasidan targ'ibotchilar va ommaviy ishlarni olib boruvchilarni tayyorlash uchun VKP(b) Chelyabinsk viloyati partiya qo'mitasining targ'ibot va tashviqot bo'limi 54 soatlik dastur ishlab chiqib, uning 40 soati ma'ruza va 14 soati suhbat uchun ajratilgan.

Ommaviy-siyosiy targ'ibotlarni samarali bajarish maqsadida tayyorlangan ayrim ma'ruzachilar hatto asosiy ish joylaridan holi qilinib, ishlab chiqarish ishlaridan ozod qilingan. 1944 yilning martiga kelib

Chelyabinsk viloyatining 19 ta korxonasida 23 ta ishdan ozod qilingan targ'ibotchi faoliyat yuritgan. Chkalov viloyati Novotroitsk sanoat maydonidagi mehnat jamoalarida qozoq va o'zbek millatiga mansub bo'lgan 44 nafar targ'ibotchi ishlaganligi, shular jumlasidan.

VKP(b) MQ ko'rsatmasi bo'yicha Janubiy Uraldagi targ'ibot ishlarida O'rta Osiyo kompartiyalari vakillari ham jalb qilingan. VKP(b) MQ kotibiyatining 1943 yil 10 maydagi qaroriga muvofiq, O'zbekistondan 29 nafar partiya xodimlari tanlab olinib, ular bilan maxsus seminar o'tkazilib, asli o'zbekistonlik bo'lgan mehnat armiyachilari bilan siyosiy-tarbiyaviy ishlarni olib borish uchun Sverdlovsk, Chelyabinsk va Chkalov viloyatlariga jo'natilganlar [5].

1944 yilning birinchi choragida Chelyabinsk viloyati korxonalarida Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekiston kompartiyasi MKning uchadan vakili va Qirg'iziston kompartiyasi MK ning 5 nafar vakili ushbu ishlarda band bo'lgan. Safarbar etilgan o'rta osiyolik ishchilar bilan joylarda ish olib borishda O'rta Osiyo respublikalarining mashhur bo'lib ulgurgan va o'quvlarida 1000 nafargacha ishchilar bo'lgan Faxriddinov kabi voizlar nomlari mashhur bo'lgan. Ular orasida, qirg'iz Fotima Mamiraliyeva, turkman D.Xusimavoiz, o'zbek Yusupov, o'zbek va qozoq tillarini biladigan Selimonov kabilarni sanash mumkin [6].

Shunga qaramasdan barcha korxonalarda ham bu kabi tadbirlar, kitob mutolaasi va matbuotchi bilimdonlar o'quvlari tashkil qilinmagan. Jumladan, "Magnitstroy" trestida mehnat armiyachilarining yotoqxonolari va choyxonada doimiy biriktirilgan targ'ibotchilar bo'lmaganligi sababli mehnatkashlar orasida targ'ibot ishlari olib borilmagan. Shuningdek, Mednogorsk shahrida sulfat kislota zavodida ham mehnat armiyachilarining yotoqxonalarida siyosiy-tarbiyaviy ishlar olib borilmasligi va gazetalar o'qilmasligi aniqlangan. Chkalov parovoz ta'mirlash zavodida siyosiy-targ'ibot ishlariga Qizil armiya harbiy xizmatchilari jalb etilgan. Ular 1943 yilning aprel-avgust oylarida ishchilari bilan yigirma olti marta "urush kunlarida Ittifoq xalqlarining do'stligi - g'alabamiz garovi", "joriy holat to'g'risida" kabi mavzularida

suhbatlashilgan. Har bir chiqishlarda oʻrtacha 200 nafar Oʻzbekiston va Qozogʻiston ishchilari ishtirok etganliklari manbalarda qayd etilgan. [7].

Bu kabi holatlar “Yujuraltyajstroy” trestining №516-zavod qurilishida ishlayotgan oʻzbek va qozoqlar orasida ham tashkil qilinmagan, milliy tillardagi gazetalar yetib bormagan, sovet-german frontidagi harbiy harakatlar toʻgʻrisida suhbatlar oʻtkazilmagan.

Madaniy-oqartuv ishla orasida qurilish otryadlari klublarida milliy teatr-musiqqa toʻgaraklari faoliyati ham yoʻlga qoʻyilganligini alohida taʼkidlash lozim. Mehnat armiyachilari zich yashaydigan joylarda oʻz milliy musiqa asboblariga, chiqishlariga ega boʻlgan havaskorlik jamoalari tuzilgan. Bunga Chelyabinsk qurilish boshqarmasining №5-qurilish otryadini misol qilish mumkin.

Oʻrta Osiyo mehnat armiyachilaridan tashkil topgan milliy havaskorlik ijodiy jamoalari qurilish va sanoat korxonalaridagi millatdoshlari madaniy chiqishlar qilganlar. “Magnitstroy” trestida Raimbekov rahbarligida mehnat armiyachilaridan iborat qozoq-oʻzbek ansambli tuzilgan. Ijodiy jamoa 1945 yil 23-24 mart kunlari Chelyabinsk viloyati sanoat korxonalarining havaskorlik xorlari va vokalchilari tanlovida ishtirok etgan va hakamlar tomonidan “...milliy qoʻshiqlarning eng yaxshi ijrosi va haqiqiy badiiy bezak” nominatsiyasida eʼtirof qilingan. 1943 yilning bahorida Chkalov viloyatidagi ishchilar uchun Toshkent respublika filarmoniyasi artistlarining konsert dasturlari namoyishi tashkil qilingan.

Bundan tashqari Chelyabinsk, Kopeysk, Zlatoust va Magnitogorskda mehnat qiladigan ishchilar uchun “Azamat”, “Nasriddin Buxoroda” filmlari namoyishi ham tashkil qilingan.

1944 yilda Chelyabinskda ishchilar uchun zavod Madaniyat saroyida oʻzbek sanʼatkori Tamaraxonim ishtirokida konsert-uchrashuvi ham tashkil qilingan.

Xulosa sifatida taʼkidlash mumkinki, 1941-1945 yillar davomida Oʻzbekistonlik “mehnat armiyachilari” oʻrtasida olib borilgan targʻibot-tashviqot ishlari Ikkinchi jahon urushi davrida Ittifoqining barcha aholi

qatlamlari orasida tashkil qilingan keng miqyosdagi tadbirlarning kichik bir qismi bo'lgan edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. GARF (Rossiya Federatsiyasining Davlat arxivi). Fond - 9517, ro'yxat -1, ish-26, 28-31-varaqlar.
2. OGACHO (Chelyabinsk viloyati birlashgan davlat arxivi). P-288-fond, 8-ro'yxat, 261-yig'ma jild, 56-varaq.
3. RGASPI (Rossiya ijtimoiy-siyosiy tarixi davlat arxivi). 17-fond, 122-ro'yxat, 50-yig'ma jild, 14-varaq.
4. RGASPI. 17-fond, 122-ro'yxat, 50-yig'ma jild, 38, 44-varaqlar.
5. RGASPI. 17-fond, 122-ro'yxat, 50-yig'ma jild, 14-varaq.
6. SDNIOO (Orenburg viloyati Markaziy xujjatlar davlat arxivi). 371-fond, 7-ro'yxat, 25-yig'ma jild, 33-varaqning orqa tomoni.
7. SDNIOO. 371-fond, 8-ro'yxat, 50-yig'ma jild, 61-varaq.

MA'NAVIY IDEAL: YANGI NIGOH VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Sultonov Fozil Hojievich

Jamoat arbobi, Turon FA akademigi

Hojiev Farhod Jumaboevich

O'zDJTU mustaqil tadqiqotchisi,

“O'zbekiston 24” telekanali bosh muharriri

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar ta'lim-tarbiyasi, ularda yuksak vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosning roli va o'rni yoritilgan. Jumladan, ularning ma'naviy ideal shaxs sifatida ibratli hayotini chuqur o'rganib, ularga munosib voris bo'lishiga intilishning zarurati va ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, ma'naviy idealning inson kamolotiga erishishdagi o'rni,

ijtimoiy faollikga erishishning ahamiyati haqida ilmiy fikrlar, taklif va tavsiyalar bildirilgan.

Kalit soʻzlar: Uygʻonish, yoshlar, ijtimoiy faollik, tafakkur, taraqqiyot, renessans, maʼnaviyat, mustaqillik, allomalar, ilm-fan, tamaddun, milliy oʻzlik

Maʼlumki, mamlakatimizda yoshlar qatlamiga alohida eʼtibor qaratilib, taʼbir joiz boʻlsa “hayot – mamot” masalasi sifatida yondashuvlar shakllanib borayapti. Buni Oʻzbekistonning yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy mazmun-mohiyati desak ham mubolagʻa boʻlmaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017-yil 27-dekabr kungi “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqidagi quyidagi fikrlarini bildirgandi: “ Biz farzandlarimizning ongi, dunyoqarashi asrlar davomida sinovdan oʻtgan, yuksak maʼnaviyat xazinasini boʻlgan jahon va milliy adabiyotimiz asosida emas, balki qandaydir shubhali, zararli axborotlar asosida shakllanishiga beparvo qarab turolmaymiz.

... Sohibqiron Amir Temur bobomizdek – u zot bironta jangda magʻlub boʻlmagan – yengilmas sarkarda va davlat arbobi jahon tarixida kamdan-kam topiladi. Oʻz yaqinlari, zamondoshlari bu ulugʻ siymoni Temurbek deb atagan ekanlar. Men shu haqda oʻylaganimda, bir fikr xayolimdan hech ketmaydi. Yurtimizda yoshlarga harbiy taʼlim-tarbiya beradigan kursantlar maktablariga “Temurbeklar maktabi” deb nom bersak, nima deysizlar? ”.[1]

Millat yetakchisi tomonidan ushbu fikrlar, takliflarni ilgari surilishi bejiz emasdi. Yoshlarning ichki dunyosidagi yuksak maqsadlar, axloqiy meʼyorlar va orzu-umidlar yigʻindisini yagona maqsad va gʻoyaga birlashtirish, uch ming yillik buyuk davlatchilik tarixiga ega xalq sifatida buyuk ajdodlarga mos avlodni shakllantirish kun tartibiga koʻtarildi.

Taʼkidlash lozim, yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi asosiy omillardan biri bu - ularning milliy oʻzligini anglashida, tarixiy allomalarimizga nisbatan maʼnaviy ideal qiyofasini singdirish va milliy gʻururni shakllantirishdan iboratdir. Jahon taraqqiyotiga tamal toshini qoʻygan buyuk ajdodlarimiz bilan doim faxrlanamiz. Al Fargʻoniy, Abu

Nasr Forobiy, Abu Abdulloh Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom Al Buxoriy kabi xalqimizning buyuk farzandlari qoldirgan olamshumul ahamiyatga ega intellektual boylik hanuz insoniyat uchun xizmat qilib kelmoqda. Butun dunyoga ular “Sharq mo‘jizalari”, “Dunyo ilmining gavharlari”, “Dunyoning qorong‘i osmonini yoritgan nur” nomlari bilan nafaqat tanilgan, balki betakror tafakkur nuri tarqatib, G‘arbning uyg‘onishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatdi.

Ma'lumki, Markaziy Osiyo xalqlari uzoq tarixga ega. Azal-azaldan o‘z yurtini dushmandan asrash yo‘lida mardlik ko‘rsatgan To‘maris, Zarina, Shiroq, Muqanna, Mahmud Torobiy, Jaloliddin Manguberdi haqidagi tarixiy afsonalar el ichida yashab kelmoqda. Qadimgi davr madaniyati, ma'naviyati, jumladan, axloq, ma'rifat, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlar xalq og‘zaki adabiyotida, folklorda, turli xalq an'analarida ham o‘z aksini topib kelgan. Go‘ro‘g‘li, Alpomish haqidagi dostonlarda xalqimizning qadimgi urf-odatlarini, ruhiyati ifodasini uchratish mumkin.

Eng muhimi, bu voqealiklar Markaziy Osiyo mintaqasida buyuk davlatchilik, ilm-fan taraqqiyoti o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaganligi, xalqning buyuk maqsadlar sari intilganligini va o‘z qahramonlarini ulg‘aytirib, voyaga yetkazganligidan dalolat beradi.

Ma'lumki, G‘arb adabiyotlarida Yevropa mamlakatlarida keskin madaniy yuksalishga olib kelgan XV-XVII asrlarni, Renessans - Uyg‘onish davri deb ataydilar. Lekin, hammaga ma'lumki, Renessansni birinchi bosqichi - IX-XII asrlarga, Markaziy Osiyodagi ilmiy-madaniy yuksalish bilan bog‘liq. XVI-XVII asrlardagi matematika, fizika, astronomiya, falsafa, mantiq sohasidagi buyuk olim - allomalar: Galileo Galiley, Nikoloy Kopernik, Isaak Nbyuton, Frensis Bekon, Rene Dekart, Benedikt Spinozalar oradan to‘rt asr o‘tganidan so‘ng o‘z kashfiyotlarini qilganlar. Tarix g‘ildiragi aylanib, Sharqdan ilmiy-madaniy yuksalish Yevropaga Renessansining vujudga kelishiga asosiy ta'sirni ko‘rsatdi[2]. Bugungi, 21 asrda ham, zamondoshlarimiz qadimgi Sharq allomalari bemisl ilmiy-ijodiy kashfiyotlariga “tasanno”, deydi. Shuning uchun “nur, yorug‘lik Sharqdan yoyilgan”, deyilishi aslo tasodif emas. Keling, shu fikrga va Birinchi Renensansga asos solganlarni eslaylik: Al Farg‘oniy,

to'liq ismi Abul Abbos ibn Muhammad ibn Kasir al Farg'oni (taxminan 797-865) insoniyat tarixidagi ilk Uyg'onish davrining eng zabardast va kuchli namoyandasi, o'z zamonasining fundamental fan asoschilaridan biri sifatida, bashariyat dunyoqarashi va ma'naviyatining rivojlanishiga beqiyos ta'sir ko'rsatdi. Uning bebaho merosi o'z davri olimlari uchun dasturilamal bo'lib xizmat qilgan. Allomaning «Astronomiya asoslari haqida kitob» nomli asari XII asrda lotin va ivrit tillariga tarjima qilingan. 861 yilda olim Qohira yaqinidagi Ravzo orolida nilometr, ya'ni Nil daryosi suvi sathini belgilovchi uskuna yasagan. Yevropada Alfraganus nomi bilan mashhur bo'lgan bu allomaning ilm-fan rivojidagi nufuzi shu qadar yuksak ediki, uning ismi sharifi yer kurrasidagina emas, balki samoda xam shuhrat topdi, Oydagi kraterlardan ikkitasi ikki buyuk bobokalonimiz - Ahmad Fargoni va Mirzo Ulug'bek nomi bilan ataladi. Allomadan minnatdor arab xalqi esa Qohirada Al Farg'oniya haykal qo'ygan. Yoki Al Forobiy bobomizni olaylik, jahon madaniyatiga katta hissa qo'shgan mashhur faylasuf, qomusiy olim. U o'z zamonasi ilmlarining barcha sohasini mukammal bilganligi, ilm-fan sohasi rivojiga qo'shgan ulkan hissasi bois Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug'lanib, «Al-Muallim assoniy», ya'ni «ikkinchi muallim» (Aristoteldan keyin), «Sharq Arastusi» deb yuritilgan. Forobiy 70 dan ortiq tillarni bilgan va tabiiy va ijtimoiy yo'nalishlarda 160 dan ortiq ilmiy asar yaratgan. Uning asarlari lotin, qadimiy yahudiy, fors tillariga, keyinchalik boshqa tillarga tarjima kilinib, dunyoga keng tarqalgan. Forobiy «Musiqqa haqida katta kitob» degan ko'p jildli asari bilan O'rta asrning yirik musiqashunosi sifatida ham mashhur bo'ldi. Forobiy bundan tashqari tabobat, mantiq, ijtimoiy falsafa, davlat boshqaruvi to'g'risida qator qimmatli fikrlar bildirgan. Jumladan, u «Baxt – saodatga erishuv yo'llari haqida risola» asarida 14 asrda yashagan Nikolo Makiavellidan oldin davlat, hokimiyat oldida turgan vazifalarni qayd etgan. U: «Davlatning vazifasi: insonlarni baxt saodatga olib borishdir, bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritiladi... Davlatni yetuk kishilar boshqarsagina fozil jamiyat, fozil shahar qaror topadi. Fozil jamiyat, fozil davlat shunday bo'ladiki, bu jamiyatning xar bir a'zosi kasb-hunar, ilm-fanni egallash bilan shug'ullanadi. Bunday

davlatda odamlar chin ma'nosi bilan ozod va erkin bo'ladilar... Jamoatni boshqaruvchi kishi olti xislatga ega bo'lishi zarur. Bular: avvalo - adolatli bo'lishi, ikkinchidan - dono bo'lishi, uchinchidan-qonunlarga qat'iy rioya qilishi, to'rtinchisi - yangi qonunlar yarata olishi, beshinchisi - kelgusini oldindan ko'ra bilishi, oltinchisi - boshqalarga g'amxo'r va mehribon bo'lishi kerak"[3, 4].

Sharqdagi Ikkinchi Renessans davri XIV asrdan boshlanadi. Bu Temuriylar davri bilan bog'liq. IX-XP asrlardagi ilm-fan, madaniyatning gurkirab yashnashi, ilk Uyg'onish davrini tashkil etgan bo'lsa, XIV asr oxiri va XV asr mo'g'ullar mustamlakachiligidan qutulib, mustaqil davlatning shakllanishi va rivoji asosida madaniyatda yana ko'tarilish va keskin rivoj ro'y berdi, bu davrni keyingi bosqichdagi - Uyg'onish davri deb atash mumkin. XIV-XV asrlarda fanning ko'p sohalari: tibbiyot, riyoziyot, geografiya, tarix, mantiq, adabiyot, falsafa, axloqshunoslik va boshqalar taraqqiy etdi. XV asrning ikkinchi yarmidan boshlab falakiyot va riyoziyot fanlari rivoj topdi. Ulug'bek asos solgan falakiyot maktabi bunga yorqin misol bo'lib, bu maktabdan juda ko'p iqtidorli olimlar yetishib chiqdi: Mansur Koshiy, G'iyosiddin Jamshid, Ali Qushchi, Miram Chalabiy, Abduali Birjandiy va boshqalar. XV asrda o'zbek tili va adabiyoti, she'riyati buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy timsolida o'zining yukori cho'qqisiga ko'tarildi. Navoiy o'zbek tilining fazilatlarini har tomonlama ochib, asoslab berdi.

Bundan ko'ramizki, XIV-XV asr yuksalishini Markaziy Osiyo zaminida IX-XII asrda ro'y bergan va sun'iy ravishda uzilib kolgan madaniy-ma'naviy yuksalish - Uyg'onish davrining tiklanishi va oliy darajasi deb atash mumkin. Uyg'onish davri madaniy-ma'naviy hayotda insoniy qadriyatlarning yuksak xislatlari - ilmga intilish, bilimni kuchaytirish, aqlni ulug'lash, insoniylik, ruhiy poklanish, axloqiy kamolotga erishish, adolat, ijtimoiy yuksalish, barcha uchun baxt-saodat, do'stlik-birodarlik, komil jamoa va komil insonni yaratish kabi masalalar olg'a surildi. Ular muhim ilmiy tadqiqotlar, adabiyot, san'at, diniy asarlarning mazmunini tashkil etdi. Bu davrdagi olim, mutafakkir, donishmand, san'atkorlarning ko'pchiligi shu maqsad yo'lida ijod qildilar.

Amir Temur davrini “Renessansni ikkinchi davri”, deb bejiz aytilmagan. Amir Temur o‘z davrida bir-biriga qarama-qarshi sivilizatsiyalarning o‘zaro yaqinlashuvi va integratsiyalashuvining tashabbuskori, uzoqni ko‘ra biluvchi davlat arbobi sifatida ham Sharq, ham G‘arbga tanildi. U turli din va boshqa toifalardagi kishilar o‘rtasidagi manfaatlarni uyg‘unlashtiruvchi siyosiy arbob sifatida faoliyat yuritdi va jahon xalqlari tarixida o‘chmas iz qoldirdi. Amir Temur Osiyo va Yevropa xalqlarining har sohada o‘zaro hamkorligi uchun qulay imkoniyat va shart-sharoitlar yaratdi. Shu sababli, uning umumbashariy sivilizatsiya taraqqiyotidagi o‘rni beqiyosdir. Amir Temur davrida Markaziy Osiyoda Ikkinchi Uyg‘onish yuz berdi fan, san‘at hamda madaniyat gullab yashnadi va Yevropa Uyg‘onishida katta rol o‘ynadi. Amir Temur diplomatik munosabatlarda ham tashabbusni o‘z qo‘liga olib, xalqaro aloqalarni har tomonlama rivojlantirishga intildi [5].

AQSh olimi Richard Nelsonning ilmiy tadqiqotida aytilishicha, Amir Temur islom dini va tamaddunini boshqa xalqlarga majburan singdirishga intilmadi. Aksincha, u turli madaniyatlarni o‘zaro mujassamlashtiruvchi Yevroosiyo g‘oyasini birinchilardan bo‘lib ilgari surgan tarixiy shaxs hisoblanadi. Amir Temur vorislari Mironshox, Shohrux, Mirzo Ulug‘bek, Husayn Bayqaro, Bobur Mirzo kabi yirik davlat arboblari ichki va tashqi aloqalarda uning xalqaro munosabatlardagi merosi va an‘analariga asoslanib ish ko‘rdilar [6]. Fransuz akademigi Marsel Brion Amir Temur to‘g‘risida shunday degan: “U bunyodkorlikda Lyudovik 14 dan aslo qolishmaydi”. Amir Temurni tashqi va ichki siyosatini yuksak baholab: “Mohir diplomat, o‘tkir siyosatchi, qattiqqo‘l hukmdor o‘z nutqlarida, yozishmalarida Frantsiya qirollariga xos donoligu fikr va tuyg‘ularning saraligini namoyish etardi... Temur qurgan saltanatning huquqiy samaradorligini Napoleon joriy qilgan Kodeks tamoyillari keltirgan nafga taqqoslash mumkin”. Brion ta’kidlashicha “Temur olimlar, ulamolar, shoirlar va san’atkorlarni o‘z himoyasiga olar, ularga g‘amxo‘rlik qilardi. Uning ushbu harakati ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, unga ilm va san’at ahli posboni, yuksak darajada madaniyatli hukmdor”, degan shuhrat keltirdi” [7].

Bu davrning yuksak tafakkur sohiblaridan biri, Amir Temurning suyukli nabirasi, buyuk olim va olimlar shohi bo'la olgan hukmdor Muhammad Tarag'ay Ulug'bekdir. Buyuk munajjim, matematik, tarixchi, tolmas ma'rifatchi va ulug' bunyodkor Mirzo Ulug'bek nafaqat yirik davlat arbobi va islohotchi, balki yuksak ma'naviyat egasi, jahon ilm-fani va madaniyati ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan salohiyatli allomadir.

Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Beruniy, Ibn Sino kabi allomalar bilimga chanqoqliklari, ilm yo'lidagi fidokorliklari bilan tanilgan. Ular o'z davridagi ilg'or fikrlar, ilmiy izlanishlar bilan jamiyat, ilm-fan taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishgan. Yoshlar ushbu allomalar hayoti va faoliyatini o'rganish orqali bilimga, ilm-ma'rifatga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Yurtimizda voyaga yetgan taniqli islom ulamolari, jumladan, Alisher Navoiy o'z asarlarida yuksak axloq, insonparvarlik, adolat, vafo, mehr-oqibat kabi ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilgan. Bu fazilatlar yoshlarning shaxsiy kamolotini shakllantiradi.

Abu Rayhon Beruniy o'z ilmiy ishlarida o'z xalqi, tili va madaniyatiga hurmat bilan yondashgan. Bunday misollar yoshlarga milliy g'urur va vatanga muhabbat tuyg'usini uyg'otadi. Forobiy, Ibn Sino kabi mutafakkirlar dunyo xalqlari o'rtasida hamjihatlik, tinchlik va ilm almashinuvi orqali taraqqiyotga erishish g'oyalarini ilgari surgan.

Bugun ulg'ayib kelayotgan avlod o'z zimmasida turgan juda katta ma'suliyatni anglashi kerak. Buyuk ajdodlarimiz – Forobiy, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi yuzlab jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan allomalar qoldirgan ma'naviy merosni chuqur o'rganib, ularga ma'naviy ideal sifatida qarab munosib avlod bo'lishga intilishi juda muhimdir. Bu o'z navbatida yoshlardagi ijtimoiy faollikni, ya'ni faqat o'z manfaatini emas, balki jamiyat, xalq, millat manfaati uchun qayg'urish tuyg'usini kuchaytiradi.

Darvoqe, ijtimoiy faollik va ma'naviy ideallar o'zaro chambarchas bog'liq tushuncha. Ma'naviy ideallar insonni faol bo'lishga undaydi. Faol inson o'z hayotida va atrofida ma'naviylikni targ'ib qiladi. Zuro, jamiyatda

ma'naviy ideallarga e'tibor kuchaysa, ijtimoiy adolat va taraqqiyot ta'minlanadi.

Ijtimoiy faol insonlar va ma'naviy ideallar asosida harakat qiluvchi jamiyat - barqaror, adolatli va taraqqiy etuvchi jamiyatdir. Shu bois, har bir fuqaro o'z shaxsiy rivojini jamiyat manfaati bilan uyg'unlashtirishi, ma'naviy qadriyatlarga sodiq bo'lib, faol ijtimoiy pozitsiyaga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy allomalarimizning ma'naviy ideal qiyofasi — bu faqatgina o'tmishdagi ilm-fan namoyondalarining hayoti emas, balki bugungi yoshlar uchun milliy o'zlikni anglash, ma'naviy yetuklik va intellektual kamolot sari yo'ldir. Ular orqali yoshlar o'zlari kim ekanini, qanday qadriyatlar egasi ekanini, qanday tarixiy ildizlarga ega ekanini his qiladi. Bu esa barqaror kelajakni barpo etishda mustahkam poydevor boladi.

ADABIYOTLAR

1. <https://president.uz/uz/lists/view/> Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi
2. Sultonov F.X., Sultonova E.S. Sharq tafakkur nurini dunyoga tanitgan yurtimizning buyuk allomalari(o'quv-uslubiy qo'llanma). Toshkent, «ART VERNISSAGE» nashriyoti, 2023-yil, 136 b.
3. Buyuk yurt allomalari. T., O'zbekiston, 2016, 85-86 b.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T., 2016.
5. Sultonov F.X. "Sharq tafakkur nurining G'arb ma'rifiy uyg'onishida Amir Temur davrining ta'siri", , <https://yuz.uz/news/ozini-bilmagan---ozgani-bilmas>, Yangi O'zbekiston, 27 sentyabr 2021, 29.
6. R.Nelson. Amir Temur ulkan strateg va siyosatdon sifatida.- Amir Temur va uning jaxon tarixida tutgan o'rni, halqaro konf. tezislari, T.1996, 33b.
7. Marsel Brion . Amir Temur.T., 2018,7-9 b.b

XORIJDAGI O‘ZBEKLAR: MILLIY O‘ZLIK VA IJTIMOIY FAOLLIK TALABI

Yakubov Sobirjon Salimovich,

*RMMM huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. *Xorijda yashayotgan vatandoshlarimizning milliy o‘zlikni saqlab qolishi, ma’naviy rishtalardan uzilmasligi yo‘lida amaliy chora-tadbirlar ko‘rish bugungi kunning muhim vazifalaridan bo‘lib qolmoqda. Maqolada ayni shu dolzarb mavzu tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar. *O‘zbek diasporasi, xorijdagi vatandoshlar, milliy o‘zlik, tarixiy vatan, begonalashuv, multikulturalizm.*

Keyingi chorak asrda dunyoning turli mintaqalarida o‘zbek diasporasining kengayib borayotgani kuzatilmoqda. Xususan, Rossiya, AQSH, Janubiy Koreya, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Germaniya kabi davlatlarda vatandoshlarimiz soni ortayotir.

Xorijda yashayotgan o‘zbeklarning ma’lum qismi muayyan muddatdan keyin Vatanga qaytish istagida bo‘lsa, yana boshqa qismi mezbon mamlakatda muqim yashab qolish va fuqarolik olishni ko‘zlaydi. Har qanday holatda ham vatandoshlarimiz bilan ro‘bitalarni mustahkamlamoq, ularga turli jabhalarda, alalxusus, milliy o‘zlikni saqlab qolish borasida ko‘mak bermok darkor. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 23-moddasida qayd etilganidek, “O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini himoya qilish va ularga homiylik ko‘rsatishni kafolatlaydi... Davlat xorijda yashayotgan vatandoshlar bilan aloqalarni saqlab qolish hamda rivojlantirish to‘g‘risida xalqaro huquq normalariga muvofiq g‘amxo‘rlik qiladi” [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-avgustdagi “Vatandoshlar” jamoat fondini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarorida ham xorijda o‘zbek tili, madaniyati va an‘analarini saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni qo‘llab-quvvatlash; xorijda

yurtimizning boy ilmiy, madaniy va ma'naviy merosini keng targ'ib qilish va ommalashtirish, vatandoshlarga madaniy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda ko'maklashish; rivojlangan xorijiy davlatlarda yashab kelayotgan olim va ijodkor vatandoshlarimizning yurtimiz nufuzini oshirishga qaratilgan ilmiy, ijodiy izlanishlarini qo'llab-quvvatlash kabi vazifalar belgilangan.

Xorijda yashayotgan o'zbeklar uchun o'z tili, madaniyat, qadriyatlari, ya'ni milliy o'zligini saqlab qolish taqdirulamal maqsad bo'lmog'i lozim. Migratsiya muammolari bo'yicha mutaxassis Alisher Sodiqovning fikricha, Germaniyadagi o'zbek diasporasi uchun ham milliy o'zlikni asrab-avaylash jiddiy muammoga aylangan. "Biz kindik qonimiz to'kilgan Vatanimizdan uzilmaganmiz. Ammo ikkinchi avlod muhojirlar, ya'ni farzandlarimiz nemis jamiyatiga shiddat bilan integratsiyalashmoqda. Bog'chadan boshlab jamiyatning umummulot lisoni (nemis tili) ular uchun ona tiliga aylanadi", deydi migratsiya bo'yicha mutaxassis A.Sodiqov [2].

Bunday sharoitda ikkinchi avlod muhojirlarni tarixiy vataniga sadoqat ruhida tarbiyalash ota-ona va oila zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Yaponiyadagi Nagoya iqtisodiyot universiteti professori Alisher Umirdinov ham o'zbek muhojirlarining chet elda tug'ilgan yoki unib-o'sayotgan farzandlari o'zbek tilini unutayotgani, o'zini O'zbekistonga mansub deb bilmasligini ta'kidlaydi. "Bu ketishda o'zbeklar milliy o'zligini yo'qotishi mumkin hamda ularning O'zbekiston bilan aloqalari batamom yo'qolish ehtimoli bor. Bu esa yurtimiz uchun jiddiy yo'qotishdir, xususan, xorijdagi yumshoq kuchimiz (*soft power*) zaiflashadi", deb hisoblaydi huquq fanlari doktori A.Umirdinov [3].

Darhaqiqat, xorijdagi vatandoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash xalqaro maydonda O'zbekistonning "yumshoq kuch"ini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Chet eldagi vatandoshlar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish orqali global imijni yaxshilash masalasiga tadqiqot ishlarida ham e'tibor qaratilgan [4, 261-270].

AQSHda ham o'zbeklar jamoasi soni yil sayin oshib bormoqda. Pyu tadqiqot markazi (*Pew Research Center*) hisob-kitoblariga qaraganda,

Qo'shma Shtatlarda 2023-yilda 25 ming nafar o'zbek istiqomat qilgan. Qayd etish joizki, bu statistikaga faqat fuqarolik olgan yoki to'la huquqli rezident bo'lganlar kiritilgan. E'tiborga molik jihati, AQSHdagi o'zbeklarning o'rtacha yoshi 26,3 yoshni tashkil etadi [5].

Ummonortida yashayotgan vatandoshlarimiz uchun ham tarixiy ildizlardan uzilmaslik jiddiy muammo hisoblanadi. Bu borada xavotirli xulosalar yo'q emas. AQSHda dasturchi hamda jurnalist sifatida faoliyat yuritayotgan hamyurtimiz Behzod Mamadiyev Amerikadagi 1500 nafar yurtdoshimiz o'rtasida kichik tadqiqot o'tkazgan. So'rovda "Amerikadagi o'zbek muhojirlarining farzandlari o'zbek tilini unutmayaptimi?", "O'zbek diasporasi Amerika jamiyatiga singib yo'q bo'lib ketmaydimi?" kabi savollar qo'yilgan. So'rov natijalari quyidagicha: o'zbekistonlik muhojirlarning Amerikada tug'ilib o'sgan farzandlari: ona tilini unutishi ehtimoli – 80-90 foiz; o'zini O'zbekistonga mansub deb bilmaslik ehtimoli – 99 foiz; dinini unutishi ehtimoli – 50 foiz. O'zbekistonlik muhojirlarning Amerikada tug'ilib o'sgan nabiralari: bobo-buvisi tilini unutishi ehtimoli – 99 foiz; o'zini O'zbekistonga mansub deb bilmaslik ehtimoli – 100 foiz; dinini unutishi ehtimoli – 90 foiz. "Demak, ikki avlod almashishi bilan siz yoki asrlar davomida sizning ajdodlaringiz tashigan o'zlik boy beriladi", deb yozadi B.Mamadiyev [6].

Albatta, milliy o'zlikni asrash kabi hassos masalada jiddiy ilmiy tadqiqotlarsiz uzil-kesil xulosa yasab bo'lmaydi. Jumladan, AQSHda yashayotgan vatandoshlarimizning til, madaniyat va e'tiqodni asrash borasidagi ko'rsatkichlari yuqoridagi so'rovda qayd etilganidan durustroq bo'lishi mumkin. Ammo ikkinchi va uchinchi avlod muhojirlari tarixiy vatani an'analari, qadriyatlaridan uzoqlashib ketishi boshqa millatlar misolida tasdig'ini topgan. Siyosatshunos Benjamin Mayangvaning ilmiy risolasida ham xorijda yashayotgan diaspora vakillarining o'zligini asrab qolishidagi murakkabliklar, paradoksal holatlar qalamga olingan [7, 1-19].

Xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalar borasida gap ketganda, muvaffaqiyatli tarzda sinovdan o'tgan strategiyalarni o'rganish lozimligini ta'kidlash o'rinlidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan joriy etilgan "Xorijdagi vatandoshlar orqali bilimlarni transfer

qilish” (Transfer of Knowledge through Expatriate Nationals – TOKTEN) dasturi ana shunday ilg’or modellardan biridir. Ushbu dastur xorijda yashayotgan diaspora vakillarining tarixiy vatanidagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jarayonlariga hissa qo’shishini ko’zda tutadi. Masalan, Xitoy TOKTEN dasturini joriy etish orqali chet eldagi “oltin boshlar”ni mamlakat ravnaqi yo’lida safarbar etishga muvaffaq bo’lgan. Xitoydan tashqarida yashovchi olimlar o’z tarixiy vatanida sanoat, moliya, qurilish, ta’lim, sog’liqni saqlash, tabiiy resurslar kabi sohalar ravnaqiga salmoqli hissa qo’shishdi [8].

Xorijdagi o’zbeklarning ijtimoiy faolligini yanada oshirish, ularning malakasi va mahoratidan O’zbekiston taraqqiyoti yo’lida foydalanish, milliy va umuminsoniy ideallar mushtarakligiga erishishda BMTTDning TOKTEN dasturi manfaatli bo’lishi mumkin. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi “Umummilliy totuvlik va xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlashni yangi bosqichga olib chiqishga oid chora-tadbirlar to’g’risida”gi farmonida ham xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlashning yangi mexanizmlari taklif etilgan. Jumladan, Vazirlar Mahkamasiga “Xorijdagi vatandoshlar orqali bilimlarni transfer qilish” (TOKTEN) dasturi namunasida xorijdagi vatandoshlarning Yangi O’zbekiston iqtisodiy qudratiga qo’shayotgan hissasini yanada oshirish maqsadida innovatsion ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladigan inson kapitali transferini amalga oshirish yuklangan [9].

O’tgan asrning so’nggi choragida G’arb davlatlarida amalga tatbiq etilgan multikulturalizm (*multiculturalism*) siyosati muhojirlarning tili, madaniyati, qadriyatlariga hurmat muhitini yaratgan edi. So’nggi o’nyilliklarda ushbu siyosatdan chekinish, G’arb davlatlarida o’ta o’ng qanotga mansub siyosiy partiyalarning hokimiyatga kelishi etnik ozchiliklar, muhojirlarning milliy o’zligini asrab qolishini yanada murakkablashtirmoqda. Inchunin, xorijda yashayotgan o’zbeklarning milliy o’zlikni saqlab qolishi yo’lida ham obyektiv va subyektiv to’siqlar yuzaga kelmoqda. Vatandoshlarimizning milliy-ma’naviy rishtalardan uzilmasligi yo’lida amaliy chora-tadbirlar ko’rish va bu masalani ilmiy

jihatdan teran tadqiq etish bugungi kunning muhim vazifalaridan bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
<https://lex.uz/docs/6445145>

2. Узбекская диаспора в Германии: между новыми возможностями и сохранением корней. 24.03.2025.
<https://kun.uz/ru/58888829>

3. Umirdinov A. Xorijdagi vatandoshlar va... begonalashish xavfi haqida. 29.09.2022. <https://kun.uz/news/2022/09/29/xorijdagi-vatandoshlar-va-begonalashish-xavfi-haqida#!>

4. Mamasobirov D. Vatandoshlar bilan ishlash: qiyosiy-huquqiy tahlil. // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. 2023, №3(9).

5. Pew Research Center. Facts about Uzbeks in the U.S. May 1, 2025.
<https://www.pewresearch.org/race-and-ethnicity/fact-sheet/asian-americans-uzbeks-in-the-u-s/>

6. Telegram platformasidagi "Vashington kundaligi" kanali.
<https://t.me/bmamadiev/1171>

7. Maingwa B. The Paradox(es) of Diasporic Identity, Race, and Belonging. Politics of Citizenship and Migration. Palgrave Macmillan, 2023.

8. China Benefits from UN's TOKTEN Program.
https://en.people.cn/english/200005/09/print20000509_40392.html

9. O'zbekiston Prezidentining "Umummilliy totuvlik va xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlashni yangi bosqichga olib chiqishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni.
<https://www.lex.uz/docs/7438950>

VOLONTYORLIK - O‘ZBEKISTON IJTIMOIIY FAOL YOSHLARINING MILLIY QADRIYATI

Sultanov Fozil Xojiyevich,

“Yosh volontyorlar Akademiyasi”ning

Vitse-prezidenti, TFA akademigi

Muzaffarov San’atbek Ikromjon o‘g‘li,

O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, ijtimoiy faollik haqida va bu faoliyatni amalga oshirishga asosiy kuch sifatida ishtirok etuvchi volontyor yoshlar haqida aytib o‘tilgan. Ijtimoiy faollikning eng muhim ko‘rinishi sifatida volontyorlik faoliyatining tarixiy qadriyatlarimizga, ya’ni “Exson” ilmiga bog‘liqligi ko‘rsatib berilgan va yurtimizda volontyorlik faoliyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar. Ijtimoiy faollik, volontyorlik, yoshlar, nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiylashuv.

Ma’lumki, har bir davlatning rivojlanishi va o‘ziga xos shaklda taraqqiy etishida faollikning o‘rni beqiyos. Chunki, ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik va barcha sohalarda o‘z faolligini hamda tashabbuskor pozitsiyasini ko‘rsata olgan fuqaro, shu davlat rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun o‘z hissasini qo‘sha oladi.

Bu faolliklar orasida alohida ajralib turadigani bu – ijtimoiy faollikdir. **Ijtimoiy faollik** - shaxslarning ijtimoiy jarayonlarda o‘z ijobiy munosabatini, o‘zgarishlarni amalga oshira olishi va ijtimoiy yechimlar berish faoliyati tushuniladi. Ushbu faoliyat ijtimoiy muammolarga, tengsizlikka, ijtimoiylashishga, adolatga, nogironligi bor shaxslarga yordam berish, xayriya, homiylik, volontyorlik, gender va boshqa moddiy-ma’naviy faoliyatlar natijasi tushuniladi. U turli shakllarda: ko‘ngillilar harakatlarida ishtirok etish, siyosiy faoliyat, xayriya, ommaviy tadbirlar va boshqalarda ifodalanishi mumkin. Ijtimoiy faollik fuqarolik jamiyatining muhim qismi bo‘lib, ijtimoiy o‘zgarishlar va taraqqiyotga ta’sir ko‘rsatadi [1].

Ayniqsa, yoshlar yoshlar ijtimoiy faol bo'lsalar, ular yuqorida aytilgan pozitsiyada o'z salohiyati, harakati va quvvatini jamiyat uchun foydali hissa sifatida amalga oshiradilar. Bu hissa qo'shish shakllarining eng keng tarqalgani va faoli — bu Volontyorlik faoliyati hisoblanadi. Demak, ijtimoiy faollikni volontyorliksiz tassavvur etib bo'lmaydi va ajratib ham bo'lmaydi. Volontyorlar jamiyatda, ijtimoiy sohada juda katta mas'uliyatni o'z zimmasiga olib, ixtiyoriy, moddiy manfaat ko'zlamaydigan va beg'araz insonlar qatoriga kiradi.

O'zbekistonda volontyorlik tarixiy davr davomida turli shakllarda rivojlanib, xalqimizning qon-qoniga singib ketgan odat hisoblanadi. Bu odatlar ijtimoiy faollikni o'zida mujjassam etib kelmoqda. Yoshlar ham ushbu faollikda qatnashib, o'zlarini ko'rsatmoqdalar [2].

Moziyga nazar solsak, "Ehson" ilmiga asos solgan allomalardan biri Abu Abdulloh ibn-Ali ibn al-Hasan ibn Bashir al-Hakim at-Termiziy (Al-Hakim at-Termiziy) bo'lib, u ruhiy yo'nalishda o'z tariqati (Hakimiya ta'limoti)ni yaratdi. Buyuk mutafakkir xilvat va uzlatga berilmay, o'z ta'limoti fazl-u fazilatini halq orasida to'la namoyon eta oldi va natijada, allomaning nomi tillarda zikr qilinib, uning atrofida to'planadigan halqning soni kundan-kunga ortib borib, masjidning yo'laklari ham odamlarga to'ldi. "Ehson" so'zi arabchadan tarjima qilinganda "chiroyli ish", ya'ni ko'ngildan chiqarib, beg'araz yordam berish",- degan ma'noni anglatadi. Bu yuqorida aytilgan "ixtiyoriylik" (volontyorlik) so'ziga aynan hamohang. Ko'rinib turibdiki, "volontyorlik" harakati bunday 12 asr oldin Sharqda paydo bo'lgan bo'lib, uning asoschilaridan biri buyuk ruhshunos allomamiz Hakim at-Termiziy bo'ladi [3].

O'zbek milliy qadriyatlarda mujassam etilgan beg'araz yordam berishga misol sifatida hasharni olish mumkin. Mahalla-ko'yni tozalash, ariq qazish yoki boshqa jamoaviy ishlarni qo'shnilar bir-biriga yordam beradi. Buning uchun ular pul yoki biror moddiy manfaat ko'zlamaydilar. Yana misol qilsak, musofirlarga boshpana berish yoki ularga turli ko'rinishda yordam berishni qadrlash, yetimlarni boshini silash, insonlar o'rtasida bir-biriga mehr va sahovat qilgan holatda yordamlar berish, to'ylarda qo'llab-quvvatlash, qo'ni-qo'shinchilik, keksalarni ulug'lash

fazilati va boshqa ezgulik ishlarini volontyorlikning tabiiy shakli deyish mumkin.

Yoshlarni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, yoshlarni qo'llab-quvvatlash uchun juda ko'plab tashabbuslar ilgari surilmoqda. Ularni bir necha guruhlariga bo'lib olish mumkin.

1. Tanlovlar: "Yosh kitobxon", "Kasblar tanlovi", "Yoshlar ovozi", "Mirzo Ulug'bek vorislari", "Bo'lajak olim", "Bir million dasturchi", "Yil talabasi", "Golden wings debate", "Kelajak olimalari", "Zakovat", Zulfiyaxonim va boshqa tanlovlar.

2. Tadbirlar: "Namangan yoshlar sammiti-2024", "Besh tashabbus olimpiadasi" festivali, "Butunjahon yoshlar festivali", "Xon atlas" festivali, "Talabalar festivali" va boshqalar.

3. Loyihalar: "Ibrat Farzandlari", "Mutolaa", "Ustoz AI", "Top100 Uni", "Wikistipeniya", "1000KITOB", "EKO-XORAZM", "Yorqin kelajak sari", Mushoira va "UzChess" va boshqalar.

4. Volontyorlik: Koordinator volontyor, Eko marafon, **"Volontyorlikda bir kunim"**, Agent volontyor, ijtimoiy volontyor, agent volontyor, yosh ijtimoiy patrojajchilar, hospis volontyorlar va boshqalar

Shu kabi loyihalar yoshlarni faolligini oshirishga va ularning ijtimoiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda bunday loyihalarni amalga oshiruvchi: Yoshlar ishlari agentligi, O'zbekiston yoshlar ittifoqi, Yoshlar Parlamenti, Yoshlar akademiyasi, Yoshlar texnoparklari, siyosiy partiyalarning yoshlar qanotlari, "Kelajak Liderlari" klubi, "Model UN Uzbekistan" va boshqalarni misol qilish mumkin.

Volontyorlik faoliyatini keng ko'lamda olib borayotgan ijtimoiy faol jamoalar esa, "Oltin qanot" volontyorlari (Ezgu.uz), Uzalert, Mehrli Qo'llar, Bumerang Dobra, Yuridik klinika, "Kelajak" evh, Wiutsov, Eco Future va boshqalarni aytish mumkin.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, endi yangi yaratilayotgan "Davlat va fuqarolik jamiyati"ni boshqaruvi tizimini uyg'unlashtirish borasida qator vazifalar turmoqda. Jumladan, hozirda Yoshlar harakatining oliy ta'lim

muassasasidagi boshlang'ich tashkiloti (Yoshlar kengashi)ning tashkiliy tuzilmasi 13 kishidan iborat tarkibda shakllantirilib, faoliyat yuritmoqda.

Fikrimizcha, albatta bu hozirgi zamon talablariga yetarli javob bermaydi. Shuning uchun talaba yoshlarning o'z-o'zini boshqarish tizimini yanada kengroq yo'lga qo'yish maqsadida:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi yoshlar harakati qoshida faoliyat yuritayotgan nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) "Yosh olimlar kengashi", respublika volontyorlar "Ilmiy-ma'rifiy jamoat Kengashi" "O'zbekiston yosh fermerlar kengashi", "Yosh ijodkorlar kengashi", "Imkoniyati cheklangan bolalar va yoshlar markazi", "Yoshlar yetakchisi" va "Yosh volontyorlar akademiyasi" (NTM) kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda respublika miqyosida bir qancha yirik loyiha va ommaviy tadbir, uchrashuv, sayohat va grantlar tashkil etish yanada kuchaytirish lozim (bugungi kunda bor-yo'g'i 10-15 ming nafarga yaqin talaba yoshlar qamrab olingan)

Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasalarida Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, "Yosh volontyorlar Akademiyasi" (NTM) bilan (Akademiyaning har bir viloyatdagi bo'linmalarini e'tiborga olgan holda) hamkorlikda "Zakovat", "Munozara", "Yil talabasi", "Quvnoqlar va zukkolar", "Talabalar teatr studiyasi", "Tafakkur sinovlari", "Soliq bilimdonlari", "Yosh kitobxonlar", "Shunqorlar" kabi ko'rik-tanlovlarda ko'proq iqtidorli, faol va intellektual salohiyatli talaba-yoshlarning jalb etish lozim (bugungi kunda respublika bo'yicha 100 ming nafarga yaqin talaba-yoshlarning o'z vaqtlarini mazmunli va samarali o'tkazmoqdalar).

Uchinchidan, oliy ta'lim muassasalaridagi boshlang'ich tashkilotlarini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida xorijiy oliy ta'lim muassasalari tajribasini o'rganib, tahlil etilgan holda talaba-yoshlarning tashabbusi bilan oliy ta'lim muassasalarida "Talaba-volontyorlar kengashi"ni tuzish taklifi ilgari surilmoqda. Ushbu tuzilmaning tarkibiy a'zolariga Bosh menejer, prezident va vitse-prezidentlik maqomlari beriladi.

To'rtinchidan, talaba-yoshlar tashabbusi bilan o'tkazib kelinayotgan ommaviy, ilmiy, iqtisodiy, siyosiy, xalqaro hamda ma'naviy-ma'rifiy

tadbirlar (“StudFestival”, “Xalqaro talabalar kuni”, “Halqaro volontyorlar kuni”, “International youth forum”, “TEDxTSUL”, “C7-World Economy and Business”, Union X, Union V xalqaro konferensiya)ni tashkil etishda boshlang‘ich tashkilot “Talaba-volontyorlar Kengashi” va respublika volontyorlar “Ilmiy-ma’rifiy jamoat Kengashi” kabi tashkilotlar zarur amaliy yordam va ko‘maklar berishi lozim [4]. Demak, yangi tizimni shakllantirish omillari mavjud. Faqat uning ishlashi uchun “Fuqarolik jamiyati”ni boshqarish salohiyatiga ega yetuk olim, mutahassislarni va iqtidorli, faol yoshlarni jalb eta olish lozim.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy faollikni yanada rivojlantirish uchun yoshlar tashabbusi bilan ochilgan nodavlat notijorat tashkilotlarni sonini ko‘paytirish va shunday tashkilotlarni qo‘llab-quvvatlash lozim.

Ijtimoiy faol yoshlarni yagona platformasini ishlab chiqish zamon talablaridan biridir. Yoshlarni faolligini oshiruvchi turli tanlovlar va loyihalarni yoshlar o‘z tashabbusi bilan olib chiqishiga ko‘mak berish lozim bo‘ladi. Eng asosiysi, yoshlar qadriyatlarini va boy an‘analarni davomchisi sifatida, ularga milliy g‘ururni shakllantirishda yordam berish muhimdir. Demak, “Volontyorlik - shunchaki ijtimoiy faoliyat emas, balki, yoshlarni kelajak orzularni amalga oshirish, ezgulik vaksinasini singdirish, yaxshilik yo‘lida rivojlanish cho‘qqisini egallash va mehr-sahovat kaliti”, - deyish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. <https://oilaqadriyat.uz/qadriyat/ijtimoiy-faollik/> - Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi “Oil avai gender” ilmiy tadqiqot institutini sayti.

2. Muzaffarov San‘atbekning “O‘zbekiston hayriya harakatini rivojlantirish forumi-2024” davomida so‘zlagan nutqi. (<https://www.youtube.com/live/zr8iMjLBS18?feature=shared>)

3. Sultonov F.X., Muzaffarov S.I. "Volontyorlik harakati – sharq olamida ezgulik urug‘ining ma’naviy mevasi" .. “Yangi O‘zbekistonda yoshlarni ijtimoiy himoya qilishda davlat siyosatining innovatsion xususiyatlari” 239-bet.

4. Sultonova E.S., Sultonov F.X., "EZGULIK URUG'I — MA'NAVIYAT MEVASI" Oyina.uz., <https://telegra.ph/EHZGULIK-URUGI-MANAVIYAT-MEVASI-10-06-2021>).

YOSHLAR VA IJTIMOIIY FAOLLIK: MA'NAVIY TARBIYA ROLI

Nargiza Mirzaaxmedova,

*Respublika Ma'naviyat va ma'rifat
markazi huzuridagi Ijtimoiy ma'naviy
tadqiqotlar instituti xodimi*

Annotatsiya. Bugungi jamiyatlar rivoji davrida shaxsning ijtimoiy faolligi muhim o'rin tutadi. Ayniqsa yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish uning mexanizmlarini hayotga joriy etish jamiyat ravnaqining muhim omillaridan biri bo'lib qolmoqda. Maqolada ijtimoiy faollik va ma'naviy tarbiyaning uyg'unligi va o'rni masalasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar. Jamiyat, ijtimoiy faollik, ma'naviy tarbiya, yoshlar, globalashuv, axborot xuruji, volontyorlik, so'z erkinligi, shaxs erkinligi, qadriyatlar, madaniyat, tarbiya omillari, ma'naviyat.

Har qanday davlatda jamiyat kelajagini belgilovchi hamda uni rivojlantirishda yetakchi o'rin tutuvchi kuch - bu yoshlar hisoblanadi. Ularning ijtimoiy faolligi, jamiyatda o'z o'rnini topishi va ma'naviy jihatdan yetuk bo'lishi, kelajak avlodning barqaror rivojlanishi uchun zarurdir. Ma'naviy tarbiya esa yoshlarni ijtimoiy hayotga faol jalb qilishda muhim omil hisoblanadi. Yoshlar va ijtimoiy faollik o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, ma'naviy tarbiyaning roli juda katta ahamiyatga egadir.

Aslida, ijtimoiy faollik tushunchasi - bu shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, ijtimoiy masalalarga befarq bo'lmasligi va o'z fikrini bildirishidir. Faollikning o'zi (ingl. "activity"; nem. "tätigkeit"; rus.

“aktivnost”) –insonlarni muayyan tarzda va muayyan yo‘nalishda harakat qilishga undaydigan ehtiyoj [7, B. - 534.] yoki tirik mavjudot tomonidan ixtiyoriy xatti-harakatlarni sodir etish qobiliyatini anglatuvchi tushunchadir [4, B.- 19].

Yoshlar orasida ijtimoiy faollik ko‘plab shakllarda namoyon bo‘ladi: volontyorlik, jamoat ishlarida ishtirok etish, siyosiy jarayonlarda qatnashish va boshqalar. Ijtimoiy faollik yoshlarning o‘z fikrlarini ifoda etishlari, muammolarni hal qilishda ishtirok etishlari va jamiyatda o‘zgarishlarga hissa qo‘shishlariga imkon beradi. Yoshlar ijtimoiy kommunikativ faolligini rivojlantirishning nazariy pedagogik asoslari sifatida badiiy adabiyot ham katta ahamiyatga egadir [6, B. -132-133].

Bugungi globallashuv va axborot xuruji davrida jamiyatning ma‘naviy asoslarini mustahkamlash, yosh avlodni vatanparvar, komil insonlar etib tarbiyalash muhim vazifalardan biriga aylangan. Shu ma’noda, ma‘naviy tarbiya - bu nafaqat shaxsning ichki dunyosiga ta’sir qiluvchi omil, balki butun jamiyatning barqarorligi, farovonligi va taraqqiyoti uchun asosiy poydevor hisoblanadi.

Ma‘naviy tarbiya insonni nafaqat bilimli va aqlli, balki hayotda o‘z yo‘lini topa oladigan, vatanini, oilasini, milliy qadriyatlarini ardoqlaydigan shaxs sifatida shakllantiradi. Bunday tarbiya insonning ongida ezgu g‘oyalarni mustahkamlaydi, ulug‘vor maqsadlar sari intilishga undaydi. Ayniqsa, yoshlar orasida ma‘naviy tarbiyani kuchaytirish bugungi kunda juda katta ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ular - kelajagimizning poydevori, ertangi kun rahnamolaridir. Ular qanday tarbiya olsa, kelajak jamiyat shunday yuzlanadi. Shu sababli ham ta’lim muassasalari, oila, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va keng jamoatchilik ma‘naviy tarbiya masalasiga jiddiy yondashishi kerak.

Ma‘naviy tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri - inson qalbida ezgulik urug‘ini ekish, shu orqali nafaqat o‘ziga, balki atrofdagilarga ham yaxshilik ulashishga da’vat etishdir.

Bu - insonni ma‘nan boy qilish, uning qalb olamini nurga to‘ldirish demakdir. Bunday fazilatlar esa har qanday taraqqiyot va ilgarilashning asosiy garovidir.

Hozirgi zamonda axborot oqimi tezligi, madaniyatlar qorishuvi va yangi texnologiyalar yoshlarning dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham ularning qalbini yot g'oyalardan, yot madaniyat ta'siridan himoya qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash muhim vazifa hisoblanadi. Ma'naviy tarbiyaga to'xtaladigan bo'lsak, u insonda yuksak axloqiy fazilatlar - insof, adolat, vatanparvarlik, mehr-shafqat, halollik va mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishni anglatadi. U inson qalbini boyitibgina qolmay, balki uni ruhan komillik sari yetaklaydi hamda hayotda o'z o'rnini topishda muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi. Biror jamiyatning taraqqiyoti, avvalo, uni tashkil etuvchi insonlarning ma'naviy darajasiga bog'liq. Yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan fuqarolar jamiyatda tinchlik va totuvlikni ta'minlaydi, vatan ravnaqi uchun mas'uliyat hissi bilan yashaydi. Shunday shaxslar orqali milliy qadriyatlar, urf-odatlar va ma'naviy meros avloddan-avlodga o'tadi. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida ma'naviy omillarning o'rnini beqiyos. Chunki bola tarbiyasini qanchalik ma'naviy asoslar ustuvor bo'lgan holda olib borsak, u shunchalik axloqan sog'lom, aqlan tetik, jisman baquvvat bo'lib o'sadi. Maktab, oila va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlik shunda o'zining ijobiy natijasini beradi.

Shuningdek, ma'naviy tarbiya insonni turli yot g'oyalardan, zararli illatlardan (giyohvandlik, internet orqali kirib kelayotgan buzg'unchi oqimlar, ahloqsizlik kabi xatarlar) himoyalashda muhim qalqon vazifasini bajaradi.

Jadidchilik harakatining ulug' namoyondalaridan A.Fitrat, M.Behbudiy, A.Xorazmiy, A.Avloniylarning o'gitlari yoshlar va ijtimoiy faollikga oid fikrlari ularning ma'naviy tarbiyaga nisbatan yangi qarashlarni, zamonaviy bilim va axloqiy qadriyatlarning integratsiyasini, yoshlarning jamiyatni rivojlantirishdagi faol ishtirokini ko'rsatadi. Ushbu mutafakkirlar yoshlarning ma'naviy va ijtimoiy rivoji orqali xalqning kelajagi yangilanishini, adolat va taraqqiyotni ta'minlashni muhim deb hisoblashgan. Shu jihatdan ularning qoldirgan ma'naviy me'roslari yosh avlod tarbiyasida bitmas-tugalmas manba va ibrat bo'lib qoladi.

«Mamlakatimizda ma'naviy tarbiya tizimining yangi strategiyasini yaratib, xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni sifat va mazmun jihatidan yangi bosqichga ko'tarish darkor», deydi Prezidentimiz «Yangi O'zbekiston strategiyasi» asarida.[1, B. -278.] Globalashuv davrida yoshlarning ijtimoiy faolligida ma'naviy tarbiyaning ahamiyati kattadir. U insonning axloqiy, ruhiy va madaniy jihatdan shakllanishi, to'g'ri hayotiy qadriyatlarga ega bo'lishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi va yuksak insoniy fazilatlarni ega bo'lishiga undaydi. Asosan ma'naviy tarbiyaning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Shaxsning shakllanishida: Ma'naviy tarbiya insonning dunyoqarashi, fikrlash tarzi, axloqiy pozitsiyasi va qarorlar qabul qilishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

- Jamiyat taraqqiyotida: Ma'naviy jihatdan yetuk insonlar halol, vatanparvar, mas'uliyatli bo'lib, jamiyatda barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiladi.

- Oilaviy tarbiyada: Farzandlar ma'naviy jihatdan boy bo'lgan oilada ulg'ayganda, ularning shaxsiyati mustahkam, axloqiy qiyofasi esa ijobiy bo'ladi.

- Salbiy ta'sirlarga qarshi turg'unlikda: Ma'naviy tarbiya yoshlarni yot g'oyalardan, zo'ravonlikdan, giyohvandlik va boshqa zararli illatlardan himoya qiladi.

- Madaniyat va urf-odatlarini saqlashda: Ma'naviy tarbiya milliy qadriyatlar, an'analar va urf-odatlarini avloddan avlodga yetkazishda asosiy vosita hisoblanadi.

Yoshlarning ma'naviy tarbiyasini shakllantirishdagi omillar:

1. Oila va maktabning o'ri. Oila yoshlar uchun birinchi va eng asosiy ma'naviy makon hisoblanadi. Maktabda esa axloqiy qadriyatlar, insonparvarlik va ijtimoiy munosabatlar sohasidagi bilimlar beriladi. Айниқса “Юксак маънавиятга эга баркамол авлодни тарбиялашда, ҳар бир миллатнинг ўзига хос миллий қадриятларини, маънавиятини шакллантиришда ва юксалтиришда оиланинг ўрни бекиёсдир”. [3, В.-27]

2. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlar. Ma'naviy tarbiya yoshlardagi jamiyatning asosiy qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

3. Zararli illatlar va yot g'oyalardan himoya qilish. Ma'naviy tarbiya yoshlarni internet orqali kirib kelayotgan yot g'oyalar va illatlardan himoyalashda samarali vosita hisoblanadi.

4. Salbiy ta'sirlardan himoyalash. Ma'naviy tarbiya yoshlarning salbiy ta'sirlardan himoya qilish, ularni ijobiy hayotga yo'naltirish uchun zarur.

5. Jamiyatdagi o'rnini topish. Yoshlarning ma'naviy tarbiyasini yo'lga qo'yish, ularning ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi.

6. Ma'naviy tarbiya va madaniyatni saqlash. Ma'naviy tarbiya yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligini saqlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ma'naviy tarbiya yoshlarning shaxs sifatida shakllanishini, ularning dunyoqarashlarini, axloqiy qadriyatlarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Yoshlar ma'naviy tarbiyani chuqur tushungan va amalga oshirgan holda, jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolarga aylanadi. Bu jamiyatning taraqqiyotiga, tinchlik va barqarorlikka hissa qo'shadi. Shuningdek, yoshlarning ma'naviy tarbiyasi ularning oila, maktab va jamiyat bilan birgalikda bo'lgan ishlashini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: «Ўзбекистон». 2021.

2. Abdullayev Sh. Yoshlar va ijtimoiy faollik. T.: «Adabiyot va san'at», 2015.

3. Ахророва Ш. Маънавият энг таъсирчан ва қудратли қуролимиз. Т.: “Маънавият”, 2022. Б. - 27

4. Большая психологическая энциклопедия. –Москва: Эксмо, 2007. –С. 19

5. Karimova, M. (2020). Ma'naviy tarbiyaning yoshlar tarbiyasidagi o'rnini. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA YOSHLARDA IJTIMOIY FAOLLIQ VA UNING KO'RINISHLARI

Jo'rayev Axadjon Ilyosjon o'g'li

*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar
instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy faollik tushunchasining ta'rifi, uning darajalari va insonlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri masalasida fikr yuritilgan. Globallashuv jarayonlari ta'sirida yoshlarning virtual ijtimoiy faolligi qanday shakllanayotgani, bu faollikning ijtimoiy-siyosiy ong, madaniy xulq va axborot maydonidagi o'zgarishlarga ta'siri tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, faollik, moddiylik, intellektual salohiyat, modernizatsiya.

Moddiy va ma'naviy faoliyatning birligi faoliyat jarayoni ham, uning natijasi ham moddiy-ashyoviy substrakt va ma'naviy mazmunning muayyan sintezidan iborat ekanligini anglatadiki, bu uning natijalarini ob'ektiv tarzda, inson xohish-irodasidan qat'iy nazar, ramzlar, ya'ni insonning ma'naviy dunyosi haqidagi axborot manbalari tizimiga aylantiradi. "Moddiy madaniyat, albatta, faqat timsol xususiyatiga ega emas, u jismoniy ehtiyojlarni qondirish uchun muhim hayotiy ahamiyatga ega. Bunday holda u oziq-ovqat topish uchun, qurol yasash, uy qurish uchun va boshqalar uchun xizmat qiladigan qurol yoki texnologiyalar vazifasini bajaradi".

Onglilik va maqsadga muvofiqlik – inson faoliyatining muhim xossaligidir. Ammo ular "sof ko'rinish"da mavjud bo'lmaydi. Onglilik va maqsadga muvofiqlikka zid bo'lgan xossalarni inson faoliyatining talqini doirasidan chiqarish o'rinli bo'lmaydi. Amalda faoliyat ayrim ko'nikmalar shakllanishini nazarda tutadi (kasbiy mahorat esa aksariyat ko'nikmalarni avtomatizm darajasiga ko'taradi); faoliyatda anglanmaydigan mayllar, mo'ljallar, tajriba, o'tmishda (aksariyat hollarda – bolalikda) olingan taassurotlar o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Faoliyat “onglilik – ongsizlik” qarama-qarshiligining birligidir. Ziddiyatli vaziyatlar – mutlaqo ongsiz va ongga butunlay bo‘ysungan faoliyatni hayotda juda kam uchraydigan muayyan abstraksiya sifatidagina tasavvur qilish mumkin.

Onglilik faoliyatning maqsadga muvofiqligini belgilaydi, chunki maqsadni qo‘yish o‘z ehtiyojlarini hamda mavjud vaziyatni, ehtiyojlarni qondirish sharti sifatida anglashni nazarda tutadi. Maqsadga muvofiq faoliyat oldindan mo‘ljallangan muayyan natijaga qarab mo‘ljallanadi.

Entoni Giddens o‘zining “Jamiyat tuzilishi” asarida inson faoliyati mo‘ljallanmagan natijasining ahamiyatiga e’tiborni qaratadi. Ammo faoliyat maqsadsiz bo‘lishi, ya’ni jarayonning o‘ziga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga qaratilishi ham mumkin. Albatta, ongsiz faoliyat mantiqsizdir, chunki hech qanday maqsadni ko‘zlamaydi, lekin uning natijasi maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin. Ammo har qanday maqsadsiz faoliyat ham ongsiz bo‘lavermaydi.

Inson faoliyati unumli, aksariyat hollarda amaliydir, lekin unumsiz ham, noamaliy ham bo‘lishi mumkin. Moddiy faoliyatni soddalashtirib predmetlar bilan ish ko‘rish sifatida, ma’naviy faoliyatni esa – predmetlarning obrazlari bilan ish ko‘rish sifatida tasavvur qilish mumkin. Abstrakt mulohaza yuritish orqali moddiy va ma’naviy faoliyatni “sof ko‘rinish”da, muayyan qarama- qarshilik sifatida tasavvur qilish mumkin. Ammo ma’naviyatdan xoli bo‘lgan moddiy faoliyat behudadir. “Shu ma’noda, iqtisodiy islohotlarning eng asosiy muvaffaqiyatlari nafaqat moddiy ko‘rsatkichlar, balki ma’naviy ko‘rsatkichlar, ya’ni insonning ruhi, ma’naviy qiyofasi va o‘z faoliyatiga munosabatidagi o‘zgarishlarga ham ko‘p darajada bog‘liq”.

O‘z xususiyatiga ko‘ra faoliyat muayyan ideal yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi, chunki u moddiy ko‘rinishda predmetni yaratadi, ramziy ko‘rinishda esa ma’naviy mazmunni – shaxsning bilimlari, qobiliyatlari, axloqiy mo‘ljallarini, uning mahorati va o‘z kasbiga munosabatini, shuningdek o‘z-o‘ziga, boshqa odamlarga bo‘lgan munosabatini vujudga keltiradi. Shu ma’noda, inson nafaqat moddiy, balki ramziy olamda ham yashaydi.

Jamiyat inson uchun yashash makoni sifatida o'zining imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun ham makondir. Zero, jamiyat taraqqiyotini takomillashtirish inson faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. O'z navbatida bu faoliyat insonning o'zi uchun takomillashtirilishi, yashashi uchun imkoniyat ham demakdir. Bu imkoniyatni voqelikka aylantirish uchun inson o'z faoliyatida namunaviy turmush tarzini barpo etadi. "Mustaqillik yillarida "Obodlik ko'ngildan boshlanadi" degan chuqur mazmunli ibora el-yurtimiz o'rtasida keng tarqalib, odamlarimizni bunyodkorlik tuyg'usi bilan yashashga da'vat etib kelayotgani ham bu fikrni tasdiqlaydi. Barchamizning harakat va intilishlarimiz negizida avvalambor yurtimiz, Vatanimizni har tamonlama obod qilish, inson erkin nafas oladigan, tinch va farovon yashaydigan hayot barpo etish g'oyasi mujassamdir".

Insonning ijtimoiy faollik mohiyati individning sossiallashuvi negizida turadi, binobarin, bu jarayonda u shaxs sifatida tarkib topadi. Ijtimoiy faollik keng tushuncha bo'lib, u har bir kishining hayotdagi, turmushdagi tutgan o'rni, ijtimoiy voqelik, unda yuz beradigan o'zgarish, yangiliklarga munosabati, shuningdek uning yaratuvchilik borasidagi ishtiroki kabilardagi faolligini anglatadi. Shaxsda ijtimoiy faollikni shakllantirish va tarbiyalashning omillarini anglash esa pedagogika, psixologiya va sosiologiya fanlarining vazifalaridan hisoblanadi. Bundan ko'rinadiki, ijtimoiy faollik bir vaqtning o'zida ham falsafiy, ham sosiologik muammodir. Dunyoning postnklassik ilmiy manzarasi shakllanayotgan sharoitlarda "ijtimoiy faollik" atamasi falsafa, pedagogika, sosiologiya, psixologiya kabi bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlaridagi tushunchalar tizimida mustahkam o'rin egalladi. "Ijtimoiy faollik" atamasi ommalashgan bo'lishiga qaramay, g'oyatda qarama-qarshi talqin qilinadi, ilmiy adabiyotda bu atamani turli ma'nolarda tavsiflash mavjud. Bu "ijtimoiy faollik"ning shakl va turlari, namoyon bo'lishining har xilligi bilan bog'liq.

Globalashuv jarayoni axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq holda ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga kirib bordi. Ayniqsa, bu jarayon yosh avlod ongida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Yoshlarning virtual ijtimoiy maydonlarda faolligi zamonaviy

jamiyatda ularning tutgan o'rnini, ijtimoiy harakatlardagi ishtiroki va siyosiy ongining shakllanishi bilan chambarchas bog'liq.

Bugung kunda virtual ijtimoiy faollik tushunchasi va uning zamonaviy talqini to'g'risida turlicha yondashuvlarni ko'rish mumkin.

Virtual ijtimoiy faollik — bu yoshlarning internet va raqamli platformalarda (ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar, axborot portallari va boshqalar) o'z ijtimoiy pozitsiyasini bildirish, muhokamalarda ishtirok etishdir. So'nggi yillarda bu tushuncha quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'lmoqda:

- Axborot tarqatish va iste'mol qilish faoliyati (yangiliklar bilan ishlash, faktcheking, tahliliy kontent iste'moli);

- Madaniy va identitetga oid faoliyat (milliy, diniy yoki gender asosidagi guruhlarda ishtirok etish).

Ijtimoiy faollik, uning asoslari bo'lgan o'zlikni anglash va o'z-o'zini boshqarish shaxsning yoshlik davrlaridan yaqqol namoyon bo'ladi. Yoshlarni ijtimoiy faollik ruhida tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Bunda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

- mehnat va muloqot jarayonida faollik ko'rsatishga doir layoqatlarini rivojlantirish va rag'batlantirish;

- ijtimoiy voqelikda yuz beradigan voqea, hodisa, yangilik va o'zgarishlarni to'g'ri anglash, tushunish, mantiqiy xulosa chiqarishga o'rgatish;

- o'ziga berilgan har bir topshiriqni mas'uliyat, deb bilgan holda uni sidqidildan bajarishga intilishni shakllantirish;

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichi yoshlarning ijtimoiy faolligisiz amalga oshmaydi. Shu bois, Bugungi kunda mamlakatimizni yangilash va modernizasiya qilish, uni innovasion asosda rivojlantirish, o'z oldimizga qo'ygan ko'p qirrali va murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida biz zamonaviy va kreativ fikrleydigan, har qanday vaziyatda ham mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan, g'ayrat-shijoatli, intellektual salohiyati yuksak, vatanparvar yosh kadrlarga davlat va jamiyat boshqaruvida muhim vazifalar ishonib topshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-tom. - Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – B.491.
2. Ergashev Ulugbek Adxamovich, Urinbaeva Maftuna Sadikovna, Umurzakov Axmadjon Maxamadovich Rinok i npravstvennost // Problemi Nauki. 2019. №10
3. Nazarov Q. Aksiologiya. – Toshkent: “Akademiya”, 2011. – B. 361.
4. U. Ergashev, A. Khakimov Environmental problems in the works of eastern thinkers Ekonomika i sotsium, 2020 - elibrary.ru №-8, <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44059778>
5. Holmirzaev, N. National experience in the formation of working culture. Ekonomika i sotsium, 2019 - elibrary.ru №-4, 41-42 <https://elibrary.ru/item.asp?id=38594995>

MA’NAVIY INQIROZ: TARIX VA BUGUN

Nodira Ibrohimova,
*Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar
instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ma’naviy inqiroz tushunchasi, tarixi, bosqichlari, oqibatlari haqida so‘z boradi. Buyuk faylasuflar va ijodkorlardan iqtiboslar tahlil qilinadi. Ma’naviy inqirozdan chiqish yo‘llari haqida gapiriladi.

Kalit so‘zlar. Ma’naviyat, inqiroz, axloq, qadriyat, san’at.

Ma’naviy inqiroz – bu shaxsning yoki jamiyatning ma’naviy, axloqiy qadriyatlari va tushunchalarining zaiflashishi, yo‘qolishi, buzila boshlashi holatidir. Bu tushuncha insonlarda ma’naviy ongsizlik, axloqiy mezonlar, madaniy yoki ruhiy ko‘tarinkilikning pasayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ma’naviy inqiroz ko‘pincha yolg‘izlik, ishonchsizlik, bo‘shliq, ichki ziddiyat va hayotning ma’nosi yo‘qolganini his qilish holati bilan

tasvirlanadi. Jamiyatda esa bu turli madaniy va axloqiy qadriyatlarining yo‘qolishi, zo‘ravonlik va materializmning kuchayishi orqali namoyon bo‘ladi.

Ma’naviy inqiroz haqida turli olimlar, yozuvchilar va faylasuflar o‘z fikrlarini bildirganlar. Jumladan, rus yozuvchisi **Fyodor Dostoyevskiy** aytadi: “Agar Xudo yo‘q bo‘lsa, demak, hamma narsa mumkin.” Bu iqtibos ma’naviy inqirozning kelib chiqishi sabablaridan birini ko‘rsatadi: axloqiy va ma’naviy mezonlarsizlik. Dostoyevskiy insonlar ma’naviy qadriyatlarsiz qolganda ularda chegarasizlik paydo bo‘lishini ta’kidlaydi. Nemis faylasufi **Immanuel Kant** esa “Ikki narsa bor, ular meni hech qachon hayratga solishdan to‘xtamaydi: yonimizdagi yulduzli osmon va ichimizning axloqiy qonuni,” deydi [1]. Kantning bu so‘zlari ma’naviyat va axloq insonning hayotida muhim o‘rin tutishi haqidagi fikrni ifoda etadi. Axloqiy inqiroz paytida bu ichki qonun zaiflashadi. Avstriyalik psixiatr **Viktor Frankl** fikricha, “Insonning hayoti ma’no bilan to‘ldirilgan bo‘lishi kerak, aks holda u ma’naviy va ruhiy bo‘shliqqa duch keladi.” [2] Frankl ma’naviy inqiroz insonning hayotidan ma’no va qadriyatlarining yo‘qolishi bilan bog‘liq. U hayotning ma’nosiga ega bo‘lishni insonning ruhiy sog‘lig‘i va baxti uchun muhim deb hisoblaydi. Nemis faylasufi **Fridrix Nitsche** deydi: “Xudo o‘ldi. Biz uni o‘ldirdik.” [3] Bu so‘zlar ma’naviy inqirozning keng ko‘lamli oqibatlaridan biri sifatida “qadriyatlar vakuumi”ni anglatadi. Nitsche qadimiy axloqiy va ma’naviy qadriyatlarining buzilishini yoki yo‘qolishini ta’kidlagan. Amerikalik psixolog va faylasuf **Erik Fromm** “Inson ma’naviy qadriyatlarni yo‘qotganida, u o‘zini iqtisodiy va siyosiy tizimlar va texnologik jarayonlarga qaram qilib qo‘yadi”, deydi. Frommning fikricha, ma’naviy qadriyatlarining inqirozi insonning moddiy boylikka haddan tashqari muhtojlik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu iqtiboslar ma’naviy inqirozni turli jihatlardan yoritadi, har bir muallif uning sabablari va oqibatlarini turlicha tushuntirgan. Yozuvchi **Abdulla Qahhor** “Ichki dunyo zaiflashsa, ma’naviy qadriyatlarining qiymati pasayadi, odamlar moddiy boylikni ma’naviyatdan ustun qo‘ya boshlaydilar”, deydi. Adabiyotshunos va tarjimon **Mirkarim Osim** “Ma’naviy inqiroz insonning bilimsizlikka,

yolgʻon va zoʻravonlikka muhtoj boʻlishi bilan boshlanadi”, deb aytadi. Bu fikr uning asarlarida insonning maʼnaviy rivojlanishi va jamiyatning buzilishi oʻrtasidagi aloqani oʻrganishda keltiriladi.

Maʼnaviy inqiroz tarixini uch asosiy bosqichga boʻlish mumkin:

1. Renessans (XV-XVI asrlar): bu davrda katta ijtimoiy va madaniy oʻzgarishlar kuzatildi. Renessans odamlar oʻrtasida yangi qiymatlar va bilimlarga boʻlgan talabni paydo qildi. Amalda axloqiy normalar va diniy qarashlarga nisbatan oʻzgarishlar boshlandi.

2. Industrial inqilob (XVIII-XIX asrlar): texnik va iqtisodiy revolyusiyalar inson hayotiga katta oʻzgarishlarni olib keldi. Bu jarayonda jamiyatda axloqiy masalalar va insoniy qadriyatlar buzilishiga sabab boʻldi.

3. Zamonaviy davr (XX-XXI asrlar): globallashuv va yangi texnologiyalar, internet va firibgarlik maʼnaviy beqarorlikni kuchaytirdi. Turli davlatlardagi siyosiy inqirozlar, yangidan-yangi iqtisodiy va siyosiy tizimlarning oʻzgarishi ham odamlar oʻrtasida maʼnaviy tushunmovchiliklarga sabab boʻldi.

Maʼnaviy inqiroz qanday boshlanadi? Avvalo, insonlarning oʻz hayotiga va ahloqiy normalarga shak-shubhalar tugʻiladi. Ular aniq maqsadlarini yoʻqotadi va turmushga yondashuvlari oʻzgarishi mumkin. Qatʼiy axloqiy ramkalar boʻlmagan jamiyatda odamlar oʻrtasida ishonch kamayib, insoniy qadriyatlar soʻnadi. Jamiyatda odamlar oʻrtasidagi manfaatlar, jamiyatning umumiy qadriyatlari va yangi idroklarini anglashga boʻlgan talpinishlar kamayishi, natijada ijtimoiy va maʼnaviy ajralib qolganlik hissi paydo boʻladi. Shundan soʻng qayta tiklanish yoki yangi maʼnaviy qadriyatlar yaratish jarayoni boshlanadi.

Maʼnaviy inqiroz globallashuv va texnologik inqiloblar, diniy va ijtimoiy qadriyatlarning oʻzgarishi natijasida Yevropa va AQSHda koʻproq kuzatilmoqda. Yaponiyada ham madaniyatlar oʻrtasidagi ziddiyatlar va iqtisodiy bosimlar maʼnaviy inqirozni keltirib chiqaryapti. Odamlar ruhiy stress va izolyasiyani his qilishmoqda. Hindiston va Pokistonda esa diniy tafovutlar va iqtisodiy muammolar maʼnaviy

beqarorlikni oshirmoqda. Ma'naviy inqiroz hech bir davlatni chetlab o'tishiga kafolat yo'q. Jumladan, yurtimizda ham ma'naviy inqiroz kuzatilmayapti, deb aytolmaymiz, biroq uni erta bosqichlarda aniqlash va chora ko'rish mumkin. [4]

Ma'naviy inqirozni yengib o'tish uchun insonlarga avvalo, ma'naviy qo'llab-quvvatlash kerak. Buning uchun din, madaniyat, adabiyot va san'at insonlarni qayta ma'naviy uyg'onishga undaydi. Ma'naviy qadriyatlar insonlarni hayotning ma'nosini topishga, zo'ravonlik va inqirozdan chiqishga yordam beradi. [5] Ma'naviy buzilishlardan himoyalaniish uchun jamiyatda oila qadriyatlari, bilim va tarbiyaning ahamiyatini oshirish lozim. Jamiyatda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish uchun ta'lim tizimini kuchaytirish kerak. Ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta'minlash, odamlar o'rtasida tenglikni o'rnatish lozim. Agar odamlar har xil ijtimoiy tabaqalarga bo'linsa, bu ma'naviy inqirozga olib kelishi mumkin. Barqaror ish o'rinlari, ta'limda teng imkoniyatlar va sog'liqni saqlash xizmatlarining barcha uchun birdek bo'lishi kerak. Davlat organlarining shaffof ishlashini ta'minlash, shu bilan birga fuqarolik jamiyatini shakllantirish va inson huquqlarini himoya qilish lozim. Ma'naviy inqirozning oldini olish uchun shaxslarning ichki olamiga diqqat qaratish, psixologik yordamni kengaytirish, aholining ruhiy sog'ligini yaxshilash zarur. Ijtimoiy adaptatsiyaga ko'maklashish, yoshlar va muammoga duch kelgan shaxslarga ma'naviy tiklanishga yordam berish kerak.

Shuningdek, adabiyot va san'at ma'naviy inqirozdan qutqarishda muhim rol o'ynaydi. Adabiyot insonlarning ichki olamini kengaytirish, ularga o'z his-tuyg'ularini anglash, insonparvarlikni tushunishga yordam beradi. Badiiy asarlar odamni ruhan boyitib, uning ma'naviy olamini nurlantiradi. San'at (rasm, musiqa, teatr, kinematografiya) insonning his-tuyg'ularini uyg'otib, uning ma'naviy holatini yaxshilashga yordam beradi. San'at turli odamlar o'rtasidagi emosional bog'liqlikni kuchaytiradi, ularni bir maqsadga yo'naltira oladi. Adabiyot va san'at insonlarga o'z hayotida qanday qarorlar qabul qilish, qiyinchiliklarni yengish va ichki xotirjamlikni topish uchun yo'l ko'rsatadi. Ma'naviy

inqiroz jamiyatga va odamlarga chuqur jarohatlar keltirishi mumkin. Agar unga erta bosqichlarda e'tibor berilmasa, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka xatar tug'dirishi mumkin. Shuning uchun ma'naviy inqirozga qarshi kurashish muhim va buni barqaror ta'lim, axloqiy qadriyatlar, adabiyot va san'at, ijtimoiy adolat va o'zaro ko'maklashish tizimlari orqali hal qilish lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Kant I. Critique of Practical Reason. – Dover Publications Inc, 2004
2. Frankl V. Man's Search for Meaning. – Rider, 2004
3. Nitshe F. Zardo'sht tavallosi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2021
4. Uralov D. Globallashuv va global mafkura tushunchasi. // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2022, VOLUME 2 | ISSUE 6.
5. Nazarov Q va boshqalar. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2021

VATANPARVARLIK SHAKLLANISHINING MA'NAVIY – AXLOQIY ASOSLARI

Aliyeva Dilbar Valiyevna,
*Alfraganus universiteti Rus tili va adabiyoti
kafedrasida o'qituvchisi, RMMM huzuridagi
Ijtimoiy - ma'naviy tadqiqotlar instituti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson ijtimoiy faolligida vatanparvarlikning o'rni, umuman vatanparvarlik tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, uning shakllanishi, ma'naviy-axloqiy asoslari, olimlarning asarlaridagi vatanparvarlik tuyg'usi, hozirda

vatanparvarlikni ta'lim jarayonida fanlar orqali o'qitilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Vatan, vatanparvarlik, axloq, tarix, sodiqlik, hadis, asar, ijtimoiy faollik, jamiyat, axloq, siyosiy va ijtimoiy tamoyillar.

Inson ijtimoiy faolligi – jamiyatga o'zini dahldorlik hissini tuyishdan boshlanadi. Ijtimoiylikning o'zi – jamiyatga oidlik, jamiyat ichidagi ijtimoiy munosabatlarga kirishishni anglatadi. Ijtimoiy faollikda vatnparvarlikning o'rni beqiyos. Zero vatanparvarlik – Vatanni anglashdan boshlanadi. Vatan esa butun bir jamiyat bo'lib, ijtimoiy makon kasb etadi. Demak biz maqolada ijtimoiy faollikda vatanparvarlik o'rini belgilashga harakat qilamiz. Bugungi kunga kelib “vatanparvar” so'zi fuqarolarning o'z Vatanini sevishini anglatuvchi ramziy so'zga aylanib ulgurdi[1]. Qomusiy lug'atda “vatanparvarlik” so'zi “vatanga muhabbat” sifatida talqin qilinadi. Lug'atda “vatanparvarlik” so'zi “o'z xalqi, Vataniga bo'lgan muhabbat, sodiqlik”ni anglatishi e'tirof etiladi. Pedagogik qomusiy lug'atda vatanparvarlik so'zi mohiyati “o'z vatani, qadrdon tuprog'i, madaniy muhitiga bo'lgan muhabbati” tarzida yanada oydinlashtiriladi[2]. Tarixiy jihatdan Vatanparvarlik kishilarning o'z vatanlari taqdiri bilan bog'liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o'zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo'lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg'ular jamlanmasi hamdir. Bu vatanning o'tmishi va hoziri bilan faxrlanishda, uning manfaatlarini himoya qilishda namoyon bo'ladi[10]. Falsafiy lug'atda vatanparvarlik so'ziga nisbatan quyidagicha izoh berilgan: “vatanparvarlik – ma'naviy va siyosiy tamoyil, vataniga bo'lgan muhabbat mazmuniga ega bo'lgan chuqur ijtimoiy hissiyot, uning o'tmishi va buguni uchun faxr-iftixor, o'z manfaatlarini uning manfaatlariga bo'ysindirishga tayyorlikdir”[3].

Inson evolyutsion rivojlanishi natijasida qadimgi antik davrda ikki xil vatanparvarlik yuzaga keldi:

1. Qadimgi Gretsiyada – fuqaroning jamiyatga o'zini fido qilishi, bag'ishlashi, sodiqligini ifoda etuvchi ijtimoiy vatanparvarlik;

2. Qadimgi Rimda – siyosiy munosabatlarga tayangan davlat vatanparvarligini ifodalovchi aholining siyosiy vatanparvarligi.

Vatanparvarlik his tuygʻulari doimo tinchlik, birdamlik, hamkorlik va bunyodkorlik faoliyati mazmunida ifodalanishi maqsadga muvofiq[8].

Vatanparvarlik axloqning asosiy tamoyillaridan boʻlib, ona yurtning ozod ekanligi va obodligi, uning hududlari daxlsizligi, shuningdek oldidagi maʼsuliyat va burchi anglab yetishdir. Gʻarb axloqiy oʻgitlarda ham farzandlarga vatanga muhabbatni singdirishning eng yaxshi vositasi shundaki, ushbu muhabbat otalarning oʻzida mavjud boʻlishi lozim, degan edi Monteskey[3]. Shuningdek, Abdulla Avloniy axloq maʼrifatida: yaxshi xulq uchun vatanni suymak kerak deb aytgan. Abu Nasr Farobiy oʻzining “Fozil odamlar shahri” asarida esa fozil jamoa 12 fazilatga ega kishilarni kamol toptiradi, ulardan biri vatanparvarlikdir, deb aytilgan[5].

Vatanparvarlik – axloqiy va siyosiy tamoyildir. Vatan manfaatarini oʻylab, oʻtmishda va kelajak uchun yaratuvchanlikni amalga oshirishda koʻrinadigan ijtimoiy hissiyot hisoblanadi. Madaniy vatanparvarlik – bu yuksak ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan his tuygʻular, eʼtiqodlar, qarashlar, intilishlar, Vatan farovonligi va ravnaqi uchun harakat qilishga tayyorlik va qobiliyat shakllanadigan joy hisoblanadi. Tarixiy vatanparvarlik – bu oʻzbek xalqi tarixi, ijtimoiy shart-sharoitlarning mahsulidir. Siyosiy vatanparvarlik – siyosiy gʻoyalar, umummilliy xarakterga ega boʻlgan manfaatlar, oʻzlikni anglashning siyosiy jamlanmasidir. Pedagogik vatanparvarlik – Vatanning oʻtmishi, buguni va kelajagiga aloqador boʻlgan anʼanalar, qadriyatlarda mavjud boʻlgan xalqning milliy oʻzligini anglashning asosidir[6].

Vatanparvarlik gʻoyalari qadimdan mavjud boʻlib, bu gʻoyalar Avesto, Ramayana, Tripitaka, Iliada, Alpomish, Maxabxarata kabi asarlarda, Qurʼon, Zabur, Tavrot, Injil kabi ilohiy kitoblarda, hadisi shariflarda va mumtoz adabiyotlarimiz, koʻplab faylasudlarning asarlarida aks etib kelgan. Imom Buxoriyning “al-Jomiʼ as-Sahih” toʻplamida Vatanni qoʻmsash, uni sevish haqida keltirilgan bir hadisda shunday deyiladi: “Oisha onamiz roziyallohu anho rivoyat qiladilar: “Rasululloh sollallohu alayhi vasallam Madinaga kelganlarida Abu Bakr bilan Bilol isitmalab qolishdi. Men ularning huzuriga kirib: “Ey, padari

buzrukvor (ya'ni Abu Bakr), ey, Bilol, o'zingizni qanday his etmoqdasizlar?" – deb so'radim. Abu Bakr isitma zo'riqqanda:

“Uyimda bo'lsaydim jon chiqar mahal,
Poyabzal ipidin yaqindir ajal”, – der, Bilol esa, isitma biroz pasayganda yig'lab: “Taqdirim ne erur, bilmasman e voh,
Boshimga ajaldan kelurmu sipoh?
Bir kecha bo'lsa ham, Ona vodiym,
Qo'ynida yotsaydim, mehribon Alloh!
Qonib ichsam erdim, shaffof suvlarin,
Qaniydi, tashlasam, unga bir nigoh!– der edilar[11].

Bu hadisda : o'z ona yurtida inson olamdan o'tishini xohlashi, Vatanni onasi kabi sevishi aks ettirilgan. Bu hadis insonning ma'naviy olamiga ta'sir etib, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanishiga hissa qo'shadi.

Abdulqodir Bedil o'zining ijtimoiy-falsafiy fikrlari bilan Markaziy Osiyo madaniyatiga ta'sir ko'rsatgan. U arab, hind, eron va ko'plab Osiyo xalqlarning ilmiy merosini o'rgangan. Shuningdek, Mirza Bedil Sa'diy, Attor, Jomiy, Hofiz, Navoiylarning she'riyati, dunyoqarashini ham puxta bilgan. Olim o'zining falsafiy qarashlari bilan O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi madaniy, ilmiy va do'stlik aloqalarini mustahkamlashga hissa qo'shgan. U ijtimoiy-siyosiy qarashlarida jamiyat, inson, dalat va uning kelib chiqishi, uni boshqarish yo'llari, dehqonchilikning foydasi haqida fikr yuritgan. Ayniqsa, olim insonni yuksak darajaga ko'tarib, uning irqi, millati, tili, dinidan qat'iy nazar hurmatga sazovor ekanligini o'qtirdi. U odamlardagi yaxshi fazilatlarni, xusussan vatanparvarlikni qadrladi, ochko'zlik, dangasalik, yolg'onchilikni qoraladi. Nodira davlatni boshqarishda ko'rsatgan, davlatni tadbirlari va adolat asosida boshqarishga intilgan, bu borada o'z 'g'liga yordam bergan, unga homiylik qilgan. Shoir ijodida insonning fazilatlarini kuylagan: muhabbat, sevgi, sabr-qanoat, hayo kabilarni tahlil qilgan. Mustaqillik sharofati bilan Nodira va boshqa shoirlarning ijodi o'rganilmoqda. Ogohiy asarlari o'zining haqqoniyligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston rus chorizmi tomonidan bosib olingan. Xalqning qattiq qarshiligiga qaramay, rus askarlari zo'ravonlik, qurol ishlatish yo'li bilan

Turkistonning shahar va qishloqlarini bosib oldi. Rus burjuasi yerli amaldorlar bilan kelishib olishdi. Bu esa xalqning ikki tomonlama ezilishiga olib keldi. Rus sanoatining kirib kelishi, ko‘plab rus aholisining Turkistonga ko‘chib kelishi Yevropa va rus madaniyatini tarqalishiga sabab bo‘ldi. Yerli xalqlar orasida mustamlakachilikka qarshi ma’rifatchilik g‘oyalari tarqalib, yangi ta’lim-tarbiya shoxobchalari, maorif, yangi maktab, madaniy targ‘ibot, jadidchilik harakati rivoj topdi. Shu sharoitda Turkistonda ko‘plab ma’rifatchilar yetishib chiqdi. Ma’rifatparvar, vatanparvar olimlardan biri Ahmat Donish bo‘lib, u falsafa, riyoziyot, flakiyot, tarix, adabiyot sohalarida asarlar yozgan. Olimning “Navodirul-vaqoe” va boshqa risolalarida davlat, olimnin nuqtayi nazarida, xalqning manfaatlarini himoya qilishi, hukmdor bilimdon bo‘lishi, hukmdor atrofdagilar bilan kelishib, davlatni boshqarishi lozim, deb aytgan[5]. Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Maysaraning ishi”, “Zaharli hayot yohud ishq qurbonlari” va “Istibdod qurbonlari” va boshqa asarlarida ma’rifat, baxtli va farovon hayotga intilish, ma’rifat , vatanparvarlik g‘oyalarini ilgari surgan, shuningdek, firibgarlikni, jaholat, bilimsizlikni qoraladi.

Vatanparvarlik kishilarda asosan uch bosqichda namoyon bo‘ladi:

1) bilish – Vatan tushunchasiga xos qadriyatlarni egallash;

2) e‘tiqod – mazkur qadriyatlar to‘g‘risida olgan bilimlarini e‘tiqodga aylantirish;

3) harakat – bu e‘tiqodni amaliy ishlar orqali namoyon etish[11].

Vatanni sevish Qadimiy Xitoy va Yunon qirollik va polislarida ramziy ma’noda o‘rgatilgan. O‘nlab davlatlar hudud, yer uchun bir-birlari bilan raqobatlashgan. Miloddan avvalgi VI asrlarda yashagan xitoylik mutafakkir va strateg Sun Szi o‘zining “Urush san’ati” asarida: “Askarlardan nafaqat harbiy-taktik bilim va malaka, balki mustahkam ma’naviy ruh ham talab etilgan. Ushbu ruhni shakllantirish uchun vatanga, ona zaminga shak-shubhasiz muhabbat g‘oyasi asos qilib olingan” – deb aytilgan. Mahalliy maktablarda ham vatanparvarlik ta’lim jarayonining bir qismiga aylangan. Vatanparvarlik tuyg‘ular suhbatlar va muloqotlar orqali singdirib borilgan. Dastlabki xususiy maktabga asos slogan Konfutsiy

o'quv jarayonini to'rtta asosiy fanlarga qurgan, ulardan biri hukmdorga va o'ziga, o'z prinsiplariga sodiqlik haqidagi ta'limot edi. Konfutsiyni "Fikrlar va Suhbatlar" kitobida : " oqil inson – ota-onasiga holdn toyguncha, hukmdorga – o'z-o'zini qurbon qilguncha xizmat qiladi" – deb aytilgan. Bunda aytish mumkinki, vatanparvar insonni tarbiyalash cheksiz muhabbat va sadoqat arqonlariga qurilgandir. Afinada Vatanni sevish maktabdan boshlab o'rgatilgan. Maktablarda suhbat o'tkazilib, ularga Vatan to'g'risida, davlatning dushmanlari ustidan qozongan harbiy zafarlar haqida ma'lumotlar berishgan.

Bizning yurtimizda ham Vatanparvarlik tuyg'ular bog'cha, maktabdan boshlab singdirilib borilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi", deb ta'rif berganlar[13]. Mustaqillikdan so'ng keying yillarda qabul qilingan "Uchinchi ming yillikning bolasi" tayanch dasturi va "Bolalar bog'chalari dasturlarida"[13] maktabgacha yoshdagi bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his – tuyg'ularni shakllantirishga bag'ishlangan materiallar o'z ifodasini topgan. Jumladan, ilk yosh guruhlari uchun o'zbek xalq ertaklaridan "Sholg'om", "Bo'ri va echki", "Ikki echki", "barahxon", "To'p ertagi", "Tovuq momo", "Mug'ombir xo'roz", "Qizg'anchiq it" "Tulki bilan tovuq", va hokozolar vositasida bolalarda achinish, raxmdillik, quvonch, to'g'ri gapirish, mehribonlik, adolat, va hokozolar shakllantiriladi. Vatanga mehr tuyg'ularini shakllantirishda qator o'zbek adiblari asarlari, she'rlari va xalq og'zaki ijodi, ya'ni, xalqimizning ma'naviy ijodidan foydalaniladi. "Bo'taloq" (M.Muhammad), "Qo'g'iz nima deydi?"(O.Abduraxmonov), "Ayiqlar" (A.Barto) "Adajon, xormang", "Uch yoshlilar" (A.Obidjon), va xalqimiz og'zaki ijodidan olingan "G'ozim – g'ozim bor", "Buvim" , "O'tirsam – o – o'tirsam", "Barmoqchalar", va hokozolar kabi she'rlarni 2-4 yoshli bolalarga yodlatish kata tarbiyaviy ahamiyatga egadir[9]. Vatanparvarlikni targ'ib qilishning samarali mexanizmlari ishlab chiqildi, bu borada texnik va texnologik vositalarning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish tizimi

yo'lga qo'yildi. "Amir Temur", "Mustaqillik", "Jaloliddin Manguberdi" ordenlari, "Sodiq xizmatlari uchun", "Jasorat", "Mardlik" medallari ta'sis etildi. Maktablarda esa "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" fanlari o'rgatilib kelmoqda. Bularning hammasi yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda,

-birinchidan, vatanparvar insonlarni tarbiyalashda tarixiy mersoimiz bo'lgan asarlar, badiiy kitoblar, she'rlar, hadislar, suhbatlar katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Asarlar ma'naviyatimizni yuksaltirishga, axloqimizda yaxshi fazilatlarni shakllantirishga hissa qo'shadi;

-ikkinchidan, vatanparvarlik – ijtimoiy faollikni oshirishning asosiy omillaridan biri sanaladi.

-uchinchidan, ijtimoiy faollikni ta'minlashda ijtimoiy-badiiy didning o'rnini ham muhim o'rin tutib, fikr ijbiylashuviga ko'maklashadi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. – B. 444-445.

2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – T.: O'zdamnashr davlat ilmiy nashriyoti. – B. 348.

3. Falsafiy lug'at. – T.: "Fan" nashriyoti, 1998. – B. 543. Ўша маъба – Б. 7.

4. Axloq falsafasi: / O'quv qo'llanma: Bilish sohasi - 100000 Gumanitar. Ta'lim sohasi - 110000 Pedagogika. B.M.Ochilova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Jizzax davlat pedagogika instituti. - Toshkent: "Ijod-print", 2019. 160 b.

5. Falsafa.. Toshkent-2000s

6. Mustayev R.D. Temuriylar davri mutafakkirlari qarashlarida vatanparvarlik haqidagi qarashlar talqini. Monografiya. – Farg'ona, 2023. – 120 b.

SHAHAR MADANIYATIDA ESTETIKA VA BADIYLIKNING AHAMIYATI

Abdullayeva Xafiza Olimxo'jaevna,

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti,
Madaniyat va san'at menejmenti kafedrasi dotsenti v.b.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada shahar madaniyati kontekstida estetika va badiylikning o'rni va roli chuqur tahlil qilinadi. Urbanizatsiya jarayonlari insonning vizual va hissiy idroki orqali shakllanadigan estetik makonlar yaratilishiga olib keladi. Shahar muhitidagi arxitektura, san'at asarlari, jamoat makonlari dizayni, ko'cha san'ati (grafiti, mural), haykaltaroshlik, rang tanlovi va geometrik uyg'unlik kabi omillar estetik tajribaning ajralmas qismidir. Shahar madaniyati nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy muhitni, balki aholi ongini shakllantiruvchi badiiy elementlar orqali ifodalanadi. Maqolada turli nazariy manbalar asosida estetikaning shahar hayotiga integratsiyalashuvi, badiylikning madaniy xotira va identitet shakllanishiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Shuningdek, Toshkent, Samarqand va xalqaro shaharlar misolida estetik jarayonlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: shahar madaniyati, urbanizatsiya, estetika, badiylik, vizual san'at, shahar identiteti, arxitektura, jamoat makonlari, grafiti, madaniy meros, san'at antropologiyasi, estetik tajriba, madaniy xotira, zamonaviy dizayn.

Insoniyat tarixida madaniyat inson hayoti va ongining shakllanishida markaziy o'rin egallagan. Madaniyatshunoslik fanida madaniyat inson tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmui sifatida tushuniladi. Bu fan shahar muhitini faqat ijtimoiy-iqtisodiy birlik emas, balki estetik va badiiy tajriba manbai sifatida ham tahlil qiladi. Shaharlar – bu jamiyat taraqqiyotining zaminidir, ular vaqt o'tishi bilan nafaqat texnologik balki ma'naviy o'zgarishlarni ham o'zida mujassamlashtirib

boradi. Shu sababli, shahar madaniyatini o'rganish jarayonida estetika va badiiylik tushunchalari muhim ilmiy e'tiborga loyiqdir.

Estetika – bu nafaqat go'zallikni idrok etish, balki jamiyat ongida shakllangan ma'naviy qadriyatlar, ularning ifoda shakllari va ularni baholash mezonlarini o'rganuvchi soha hisoblanadi. Badiiylik esa ushbu estetik ifoda shakllarining ijtimoiy hayotda qanday aks etishini bildiradi[1]. Shahar madaniyati kontekstida bu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, arxitektura, dizayn, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, jamoat joylari estetikasida o'z ifodasini topadi.

Madaniyatshunoslik nuqtayi nazardan shahar – bu jamiyatning madaniy arxivi, badiiy ifoda vositalari orqali o'zini anglash joyidir. Har bir shahar o'zining tarixiy, madaniy va estetik xususiyatlariga ega bo'lib, ularni san'at va dizayn orqali ifodalaydi. Ayniqsa, urbanistik estetika zamonaviy madaniyatshunoslikda dolzarb mavzulardan biri sifatida ko'riladi, chunki u shahar hayotining ko'zga ko'rinmas, ammo chuqur ta'sir ko'rsatadigan jihatlarini o'rganishga imkon beradi.

Shu bilan birga, shahar madaniyatining zamonaviy ifodasi faqat rasmiy va institutsional san'at orqali emas, balki norasmiy, xalqona san'at – grafiti, mural, ko'cha performanslari orqali ham yuzaga chiqmoqda[2]. Bu holat badiiylik va estetikaning ijtimoiy ko'lamdagi funksiyalarini, uning yoshlar, ijodkorlar va keng jamoatchilik bilan qanday munosabatda bo'lishini o'rganish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ushbu maqola aynan shahar madaniyati kontekstida estetika va badiiylikning qanday rol o'ynashini, ularning shahar aholisining ongida qanday obraz va qadriyatlarni shakllantirishini, madaniy identitetga qanday ta'sir ko'rsatishini madaniyatshunoslik asosida chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Shahar madaniyatida estetika va badiiylikning o'rni, funktsiyasi hamda rivojlanish bosqichlarini o'rganishda mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur mavzuning nazariy asoslarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Mazkur yo'nalishda o'zbek va xorijiy olimlarning tadqiqotlari shahar makonida estetik me'yorlar, badiiy ifoda vositalari va urban

madaniyat dinamikasini yoritishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Avvalo, Q.Abdurahmonovning “Shahar madaniyati va urbanizatsiya jarayonlari” nomli asarida urban makon va madaniy meros o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlar haqida chuqur tahlil berilgan. Muallif urbanizatsiya jarayonining ijtimoiy-madaniy oqibatlarini tahlil qilib, estetika bilan badiiylikni shahar muhitining ajralmas elementi sifatida baholaydi. A.Jumayevning “Madaniyat nazariyasi” asarida madaniyatning turli shakllari, xususan, estetik madaniyat tushunchasining keng qamrovi va uning jamiyatdagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Q.Bahromovning “Estetika asoslari” kitobi bevosita estetik me'yorlar, go'zallik va san'at tushunchalarining madaniy va psixologik asoslariga bag'ishlangan.

Xorijiy adabiyotlar ichida M. Milesning “Urban Avant-Gardes: Art, Architecture and Change” asari shahar muhitida san'at va badiiylik orqali o'zgarishlar ro'y berishini konseptual jihatdan asoslab beradi. Asar shahar estetikasini zamonaviy san'at va arxitektura orqali tushunish imkonini beradi. H.Lefebvre'ning “The Production of Space” asari esa urban makonni inson ongining ijtimoiy va estetik mahsuli sifatida tahlil qiladi. U makonni ijtimoiy konstruksiya sifatida tushuntirib, unda estetik me'yorlar qanday ishlab chiqilishi va qabul qilinishini tahlil qiladi. S.Zukinning “The Cultures of Cities” asari urban madaniyatda estetika va identitetni bir butun tizim sifatida o'rganadi. Bu asar orqali shahar muhitining badiiy ko'rinishi va estetik qiyofasi fuqarolik ongini shakllantirishdagi roli yoritiladi.

D. Qodirovaning “Urbanistik madaniyat va san'at” mavzusidagi maqolasi Toshkent va Samarqand shaharlaridagi san'at infrastrukturasi va ko'cha san'ati tahliliga asoslangan bo'lib, o'zbek urban madaniyatida estetik jihatlar qanday shakllanayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, Sh. Yunusovning maqolasi madaniy merosning shahar estetikasidagi o'rnini yoritadi.

Bundan tashqari, YUNESKO tomonidan 2020-yilda e'lon qilingan “Culture and Urban Future” (“shaharsozlik kelajagi va madaniyat”) hisobotida ham shaharlarni barqaror rivojlantirishda madaniyat va

estetikani integratsiyalash muhim strategiya sifatida e'tirof etilgan. Ushbu xalqaro hisobotdagi ma'lumotlar shahar estetikasi va fuqarolik identiteti o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida ham shahar estetikasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. 2022-yil 26-yanvardagi PQ-108-son qarorida shaharlarning estetik obodonlashtirilishi, tarixiy obidalar va zamonaviy arxitektura uyg'unligi orqali shahar madaniyatini rivojlantirish choralari belgilangan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar estetik ifoda vositalarining shahar muhitida qanday o'rin egallashi, ular orqali qanday badiiy va madaniy jarayonlar yuzaga kelishi, fuqarolar ongida qanday madaniy shakllanishlar sodir bo'lishi haqida chuqur tasavvur beradi. Shuningdek, bu manbalar orqali milliy urbanistik madaniyatimizda estetika va badiiylikning kelajagini prognoz qilish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shahar madaniyati zamonaviy jamiyat hayotining murakkab va ko'p qatlamli hodisasi sifatida estetik va badiiylik mezonlarining ijtimoiy ongda shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Estetika va badiiylik nafaqat san'at va arxitektura orqali ifodalanadi, balki kundalik hayotda – jamoat makonlari, kiyinish madaniyati, reklama, transport vositalari dizayni, hatto shahar fonikasi (shovqin, musiqa, nutq madaniyati) orqali ham o'z aksini topadi.

Estetika shunchaki tashqi go'zallikni ifodalovchi tushuncha emas. U – insonning makonga, vaqtga, jamiyatga nisbatan ruhiy va hissiy munosabatidir. Madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan estetik tajriba shahar makonining ma'naviy "matni"ni o'qishga imkon beradi. Masalan, tarixiy binolar va qadimiy arxitektura o'zida tarixiy qatlamlarni mujassamlashtirgan bo'lib, estetik obrazlar orqali shahar identitetini shakllantiradi[3]. Shu bilan birga, zamonaviy shaharlarning osmono'par binolari, shaffof fasadlar, geometrik uyg'unlikka asoslangan dizaynlar yangi estetik qadriyatlarni yaratmoqda.

Shahar estetikasi haqida gap ketganda, faqat rasmiy san'at (muzeylar, teatrlar, haykallar) bilan chegaralanish to'g'ri emas. Hozirgi davrda grafiti, mural san'ati, "ko'cha performanslari" kabi norasmiy badiiy shakllar keng tarqalgan. Bu ifoda vositalari shahar aholisining norasmiy madaniy

ovozini ifodalaydi, ayrim hollarda esa ijtimoiy tanqid, norozilik va alternativ identitet manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu holat, ayniqsa, yoshlar orasida sezilarli bo'lib, badiiylik shahar makonining demokratik va inklyuziv xususiyatini ta'minlashda vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi[4].

Shahar identiteti – bu shahar aholisining o'z yashash muhitiga nisbatan hissiy va ijtimoiy munosabatlarining yig'indisidir. Ushbu identitet estetika va badiiylik orqali mustahkamlanadi. Masalan, Samarqanddagi Registon majmuasi yoki Toshkentdagi Mustaqillik maydoni singari joylar faqat turistik emas, balki estetik-simvolik makonlar sifatida ahamiyatga ega. Bunday joylar orqali shahar “o'zini” ifodalaydi, ularning dizayni, mazmuni va vizual obrazlari shahar ruhini belgilaydi.

Shuningdek, estetik jihatdan shahar makonlari ijtimoiy tengsizliklarni ham ifoda etadi. Shahar markazidagi obod va jozibador hududlar ko'pincha ijtimoiy-iqtisodiy yuqori qatlamlar uchun mo'ljallangan bo'lsa, chekka hududlar estetik parvarishdan mahrum bo'ladi. Bu holat estetik tengsizlikni keltirib chiqaradi, natijada shahar makonida madaniy ajralish kuchayadi. Bu borada urbanistik san'atning demokratik xarakteri, barcha qatlamlar uchun estetik va badiiy tajriba yaratish zaruriyati tobora dolzarb bo'lib bormoqda[5].

Estetika shuningdek shaharlarning madaniy xotirasini saqlab qolishda ham muhim vositadir. Haykallar, esdalik belgilar, tarixiy binolar – bular shunchaki ob'ekt emas, balki kollektiv ongda muayyan davrlar, voqealar, qahramonlar timsolidir. Badiiy yondashuvlar orqali ushbu ob'ektlar qayta talqin qilinadi va zamonaviy shahar hayotiga integratsiyalanadi. Shu sababli, estetik yondashuvlar madaniy merosni saqlash, tushunish va qayta o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, shahar madaniyatidagi estetika va badiiylik – bu faqat tashqi ko'rinish emas, balki shahar ahlining o'z muhitiga nisbatan ruhiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarining murakkab ifodasi hisoblanadi. Shahar estetikasi – bu jamiyat hayotini anglashning o'ziga xos vizual va simvolik usulidir.

Ushbu tadqiqotda shahar madaniyati doirasida estetika va badiiylikning oʻrni va funksiyalarini oʻrganishda madaniyatshunoslik, sotsiologiya, urbanistika va sanʼatshunoslik yoʻnalishlarining tarmoqli metodlaridan foydalanildi. Tahliliy yondashuvlar asosida estetik jarayonlar va badiiy ifoda vositalari shahar makonida qanday shakllanishi, ularning ijtimoiy va madaniy ongga qanday taʼsir qilishi oʻrganildi. Asosiy metod sifatida madaniy tahlil, kontekstual yondashuv, komparativ (taqqoslovchi) tahlil, vizual madaniyatni oʻrganish va sotsiokultural monitoring usullariga tayandik[6].

Tadqiqot doirasida bir necha yirik shaharlardagi estetika shakllanishiga doir holatlar oʻrganildi. Jumladan, Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlarda urban dizayn, landshaft meʼmorchiligi, tarixiy obidalar bilan yangi arxitektura uygʻunligi, jamoat joylari estetikasiga oid misollar tahlil qilindi[7]. Bu tahlillarda zamonaviy shahar hayotida estetikaning nafaqat tashqi koʻrinish, balki madaniy mazmun va ijtimoiy ong shakllantiruvchi vosita sifatida tutgan oʻrni ochib berildi.

Metodik yondashuvlar yordamida shahar estetikasi quyidagi asosiy yoʻnalishlarda namoyon boʻlishi aniqlashtirildi:

Vizual estetika – shahar arxitekturasi, yoritish, landshaft dizayni, tarixiy va zamonaviy unsurlar uygʻunligi.

Simvolik estetika – haykaltaroshlik, murallar, ramziy obyektlar, shahar tarixiy obrazining estetik vositalar orqali ifodalanishi.

Badiiy tashabbuslar va koʻcha sanʼati – street-art, graffiti, performans sanʼati orqali norasmiy estetik madaniyat shakllanishi.

Jamoat joylari estetikasi – parklar, maydonlar, piyodalar hududi, transport bekatlari kabi joylardagi badiiy dizayn va jamoaviy ongga taʼsir.

Tahlil natijalariga koʻra, shahar makonida estetik ifoda vositalari aholi ijtimoiy faolligini oshirishda, urban madaniyatni rivojlantirishda va shahar imidjini shakllantirishda bevosita rol oʻynaydi[8]. Ayniqsa, shaharning oʻziga xos badiiy konsepsiyasi mavjud boʻlgan hollarda, bu oʻsha hududning madaniy jozibadorligini oshiradi, turizm rivojiga xizmat qiladi va fuqarolarda shahar bilan ichki bogʻliqlik hissini kuchaytiradi.

Tadqiqot davomida shuningdek, fuqarolarning estetik madaniyatga bo'lgan munosabati, shahar estetikasiga nisbatan ijtimoiy ehtiyojlari so'rovnomaga va ochiq intervyular orqali ham o'rganildi. Olingan natijalarga ko'ra, ko'pchilik shahar aholisining fikricha, estetik jihatdan obod hududlar ijtimoiy xavfsizlikni kuchaytiradi, madaniy saviyaga ta'sir etadi va yosh avlodga go'zallikni qadrlash hissini tarbiyalaydi.

Umuman olganda, shahar madaniyati doirasida estetika va badiiylikni o'rganishga qaratilgan ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, urban makon nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki badiiy va estetik strategiyalar orqali ham boshqarilishi lozim[9]. Shaharni san'at va madaniyat orqali rivojlantirish ijtimoiy barqarorlik va madaniy uyg'unlikning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Estetik va badiiylik shahar hayotining ajralmas elementi bo'lib, nafaqat vizual muhitni bezaydi, balki jamiyatning madaniy holati, ijtimoiy muvozanati va ruhiy kayfiyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi[10]. Shuning uchun, shaharni rejalashtirish va rivojlantirish jarayonida estetika va badiiylikning zamonaviy, inklyuziv va barqaror mezonlari inobatga olinmog'i zarur.

O'tkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatadiki, shahar madaniyati zamonaviy urban makonlarda estetik tafakkur va badiiy ifoda vositalari orqali jamiyatning ichki ruhiy holatini, madaniy qadriyatlarini hamda tarixiy xotirasini ifoda etuvchi muhim fenomen hisoblanadi. Shahar faqatgina geografik va iqtisodiy birlik emas, balki o'ziga xos vizual obraz, badiiy tafakkur va estetik tamoyillar bilan uyg'unlashgan madaniy makondir. Shahar estetikasining mazmuni uning ko'rinishi, tashqi arxitektura shakllari, haykaltaroshlik va landshaft dizayni, yo'l yoqalaridagi bezaklar, graffiti va ko'cha san'ati, shuningdek, jamoat joylarining estetik dizayni orqali shakllanadi.

Shahar makonida estetika nafaqat tashqi ko'rinish darajasini belgilovchi omil, balki u shahar aholisi hayot sifatini oshirishda, inson ruhiyatini yuksaltirishda, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy shaharlarda estetikaning ijtimoiy funksiyasi kuchayib bormoqda – u shahar ahlining kayfiyatiga, o'zini

jamiyat a'zosi sifatida his etishiga, madaniy muloqotga bo'lgan tayyorligiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Ayniqsa, estetik jihatdan boyitilgan hududlar ijtimoiy faollikning oshishi, madaniy tadbirlar ko'payishi va turizm salohiyatining rivojlanishiga olib keladi.

Ammo estetik muhit teng taqsimlanmagan sharoitda shaharda estetik tengsizlik, ya'ni vizual va badiiy resurslarning faqat ayrim hududlarda to'planganligi kuzatiladi. Bu esa shaharning boshqa qismlarida ijtimoiy chetlab qolish, ijtimoiy befarqlik va tashlandiq hududlar muammolarini keltirib chiqaradi. Shuning uchun shahar estetikasini shakllantirishda butun urban makon yagona badiiy konsepsiya asosida ko'rib chiqilishi, barcha qatlamlar va hududlarda teng imkoniyatlar yaratilishi lozim.

Tadqiqot davomida shuningdek, shahar makonida paydo bo'layotgan norasmiy badiiy tashabbuslarning – jumladan street-art, graffiti, ko'cha performanslari va muqobil san'at shakllarining – urban estetikasi shakllanishida muhim o'rin tutayotgani aniqlandi. Ushbu badiiy harakatlar shaharni demokratik makon sifatida ko'rsatadi, unda san'at va estetik ifoda har kim uchun ochiq bo'ladi. Shu orqali shahar makoni jamiyatning turli qatlamlari o'rtasidagi muloqot va o'zaro anglashuv maydoniga aylanadi.

Estetik va badiiylikning shaharda rivojlanishi, avvalo, madaniyat siyosatiga, urbanistik rejalashtirishga, shahar boshqaruvi va dizayn strategiyalariga bog'liqdir. Bunda nafaqat professional mutaxassislarining, balki jamoatchilik, ijodkorlar, yoshlar va san'at arboblarning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shunday keng ishtirok va ijtimoiy hamkorlik orqali shahar makoni nafaqat obodonlashtirilgan, balki badiiy va ruhiy boy makonga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, shahar madaniyati estetik va badiiylik orqali jamiyatda ruhiy uyg'unlik, madaniy uyg'onish va ijtimoiy birdamlikni shakllantiradi. Estetik tarbiya va badiiy qadriyatlar targ'iboti shahar hayotining ajralmas qismiga aylanishi lozim. Bu borada madaniyatshunoslar, dizaynerlar, arxitektorlar, shahar rejalashtiruvchilari hamkorlikda ishlashlari, shaharni badiiy makon sifatida tushunishga va rivojlantirishga xizmat qiluvchi strategiyalar ishlab chiqishlari zarur. Estetika va badiiylikni shahar hayotiga chuqur integratsiyalash orqali

zamonaviy shaharning nafaqat tashqi qiyofasini, balki ichki ma'naviy salohiyatini ham boyitish mumkin.

Tavsiyalar:

- *Shaharni rejalashtirishda dizayn va san'at mutaxassislarini faol jalb etish;*
- *Jamoat joylarida grafiti va mural san'atini qonuniy va nazorat ostida rivojlantirish;*
- *Tarixiy me'moriy obidalarni zamonaviy madaniy tadbirlar bilan uyg'unlashtirish;*
- *Shahar estetikasini rivojlantirish bo'yicha davlat va nodavlat dasturlarini qo'llab-quvvatlash;*
- *Shahar aholisi orasida estetik madaniyatni oshirish maqsadida ko'rgazma, seminar va ochiq ma'ruzalar o'tkazish.*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduraxmonov Q. Shahar madaniyati va urbanizatsiya jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2019. – 212 b.
2. Jumayev A. Madaniyat nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2007. – 184 b.
3. Baxromov Q. Estetika asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 208 b.
4. Miles M. Urban Avant-Gardes: Art, Architecture and Change. – London: Routledge. 2005. – 226 p.
5. Lefebvre H. The Production of Space. – Oxford: Blackwell. 1991. – 230 p.
6. Zukin S. The Cultures of Cities. – Oxford: Blackwell Publishers. 1995. – 269 p.
7. Qodirova D. Urbanistik madaniyat va san'at: O'zbek shaharlarining badiiy qiyofasi. // Madaniyat va san'at jurnali. – 2021, №3. – B. 56–62.
8. Юнусов Ш. Маданий мерос ва шаҳар муҳитидаги эстетик кўринишлар. // Ижтимоий фанлар. – 2020, №2. – Б. 42–47.
9. UNESCO. (2020). Culture & Urban Future: Global Report on Culture for Sustainable Urban Development. – Paris: UNESCO Publishing. – 312 p.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-yanvardagi PQ-108-son qarori: "Shaharlarni estetik jihatdan obodonlashtirish va madaniy muhitni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida".

YARALMISHNING INTELLEKTUAL YARATIG'I MA'NAVIY HODISAGA AYLANISHI – JIDDIY IZCHIL IZLANISHLAR SAMARASI VA YANGICHA IJODIY BARKAMOLLIK ALOMATI

Allayorov Safar Xushvaqto'vich,

*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi,
"O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining axborotnomasi" jurnali va
"Kuch – adolatda" gazetasi birlashgan tahririyati bo'lim muharriri*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatida nodir intellektual boyliklarni yaratish novator ijodkorlar ijodiy laboratoriyasida strategik masala darajasiga ko'tarilgani; ular Ijtimoiy faollikka tayangan taraqqiyotga erishishning ma'naviy asoslari yuzaga chiqayotgani, shu boisdan, bunday muhim ijodiy yutuqlarni ijtimoiy-gumanitar va ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi yaratuvchanlik runidan oziq olayotgan ilmiy-estetik munosabatlarga keng tatbiq etish hafaqat adabiyot uchun, ayni vaqtda jamiyat uchun ham ham ehtiyoj, ham zarurat ekanligi; ilmiy-texnik taraqqiyot muttasil ildamlab borayotgan hozirgi zamonga hamnafas bo'lish – yangi kashfiyotni ixtirolarni har xil tajovuz-tahdidlardan ishonchli muhofaza qilish mas'uliyatiga ham bog'liq ekanligi xususida atroflicha mulohaza yuritilgan hamda bugungi kunda jamiyatimiz ma'naviy jarayonlarida zamonaviy o'zbek she'riyatiga xos yangi nazmiy janrlar va she'riy shakllar atroflicha tadqiq etiladi.

Chunonchi, har qanday yangi badiiy asar ham shakli, ham mazmuni, ham unda ifodalangan hayot tasvirlari bilan o'quvchida hayrat tuyg'usini uyg'otmog'i lozimligi, yangi nazmiy janrlar – Egamanlik ruhida kamol topayotgan millatning nodir ma'naviy-intellektual hodisasi ekanligi: har

bir soʻz sanʼati namunasi, jumladan, yangi doston va boshqa asarlarda fikriy yangilik boʻlishi lozimligi, bu yangilik kichik hayotiy voqeliklardan tortib, murakkab ijtimoiy vaziyatlarni munosib baholay olish darajotlari bilan belgilanishi; asar janriy xususiyatlari boʻyicha ham shaklan, ham mazmunan mushtarak va kompozitsion jihatdan oʻzaro mutanosib boʻlishi shartligi, badiiy asarda muallifning shaxsiy kechinmalari emas, balki individual va umumahamiyatli masalalar talqinida umuminsoniy muammolar ifodalanishi hamda yangi janr har jihatdan talab darajasida – soʻz sanʼati sifatida namoyon boʻlishi bosh maqsad qilinishi lozimligi, nihoyat, har qanday yozma adabiy janr azaldan barqaror va abad bardavom badiiy adabiyotning tarkibiy qismi sifatida dunyoga kelishi, shu bois, asar matnini teran mazmun bilan boyitib, goʻzal qilib turadigan omil esa, “badiiy sanʼatlar”, “tasvir vositalari”, “sheʼr sanʼatlari” deb ham ataladigan badiiy tasvir vositalariga ham bevosita, ham bilvosita bogʻliqligi; raiyatning falsafiy-estetik didini shakllantirishda bunday voqeliklar katta ahamiyat kasb etishi, zero, kashfga doir hirovilona ijodiy izlanishlar hosilasi – jamiyat aʼzolarining ilmu amalda qobiliyatli vakillari hozirgi davrda erishayotgan ilmiy-ijodiy yutuqlarlarning takomil bosqichlari sifatida baholanishi; aholining, ayniqsa, yosh avlodning intellektual salohiyati, badiiy adabiyotdan bahramandlik darajasini yuksaltirishda bunday ijodiy hodisalar koʻlami va amaliy natijalari ne chogʻli asqotishi yuzasidan tahliliy fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit soʻzlar: zamonaviy oʻzbek sheʼriyati, nodir intellektual boyliklar, novator ijodkor, ijodiy laboratoriya, strategik masala, ijtimoiy faollik, taraqqiyotga erishish, maʼnaviy asoslar, ijodiy yutuqlar, ijtimoiy-gumanitar, maʼnaviy-maʼrifiy sohalar, yaratuvchanlik runi, ilmiy-estetik munosabatlar, adabiyot, jamiyat, ehtiyoj, zarurat, ilmiy-texnik taraqqiyot, hozirgi zamon, kashfiyot, ixtiro, tajovuz-tahdidlar, ishonchli muhofaza, maʼnaviy jarayonlar, yangi badiiy asar, shakl, mazmun, hayot tasvirlari Egamanlik ruhi, fikriy yangilik, munosib baholay olish, kompozitsion jihat, oʻzaro mutanosib, umumahamiyatli masalalar, umuminsoniy muammolar, soʻz sanʼati, “badiiy sanʼatlar”, “tasvir vositalari”, “sheʼr sanʼatlari”,

falsafiy-estetik did, hirovilona ijodiy izlanishlar, jamiyat a'zolari, yosh avlod, intellektual salohiyat, bahramandlik darajasi.

Badiiy adabiyotning barcha turlariga xos bo'lganidek, inja lutfu nafis ruhiyat va dilbar tuyg'ularga oshufta she'riyatda ham novator shoirning yangicha ma'naviy-intellektual yaratig'i talab darajasidagi janriy xususiyatlarni o'zida jamlagan bo'lsa, ijodiy hodisaga aylanishi mumkin va muqarrar. Zero, insoniyat tamadduni shu paytgacha qadar qanday shaklu shamoyillarda shakllanib, takomil topganligi turli ilmiy tadqiqotlarda o'z ifodasi va isbotini topgan. Bu xulosalarni muxtasar qilib, bir so'z bilan aytganda, baniinson yozuvni kashf qilishdan oldin og'zaki ijod bilan mashg'ul edi. Xususan, o'lkamizda ana shu qadimiy silsila natijasi o'laroq, "Alpomish", "Go'ro'g'li" singari turkum dostonlar (*bugungi kunga qadar "Alpomish" dostonining 50 ga yaqin, "Go'ro'g'li" turkum dostonlarining 100 ga yaqin variantlari ularni jonli ijro etib kelayotgan baxshilardan yozib olingan. Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Xorazm viloyatlarida bu jarayon hamon davom etayotgani quvonarlidir*), shuningdek, "Kuntug'mish", "Yusuf bilan Ahmad", "Yodgor", "Ravshan" kabi xalq og'zaki ijodi namunalari necha asrlar osha tildan tilga ko'chib, barqaror yashab keldi va hozirgi kunda ham o'z nufuzini zarracha yo'qotgan emas, aksincha, bag'oyat keng qamrovli salohiyati ila intellektual asr sanalgan yangi davr avlodlarini ham hayratga solmoqda.

Ma'lumki, doston – liro-epik janr, og'zaki va yozma adabiyotdagi eng katta hajmga ega bo'lgan epik asar. ***"Dostonda muayyan voqea liro-epik tasvir vositalari yordamida hikoya qilinadi. Unda hayot, voqelik keng ko'lamda qamrab olinadi, bir yoki ikkita bosh qahramon ishtirok etadi, personajlar esa ko'p bo'ladi. Syujeti sertarmoq, rang-barang. Xalq og'zaki ijodidagi dostonlar nazm va nasrda, yozma adabiyotdagi dostonlar nazmda bo'ladi, bunda nasr voqealarni bog'lovchi vazifasini o'taydi. Yozma adabiyotdagi dostonlarda lirizm kuchliroq, ayniqsa, hozirgi zamon dostonlarida lirik asos yanada salmoqliroqdir.***[1]" Chunonchi, adabiy istiloh sifatida bu atama xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotidagi yirik hajmli epik asarlarni anglatadi. Biroq og'zaki va yozma adabiyotdagi dostonlar hayotni, kishilik jamiyatining qahramonlar

umrguzaronlik qilayotgan davrdagi o'ziga xos jihatlarini tasvirlash vositalari, usullari va badiiy bo'yoqlarining ranglari bilan bir-birlaridan jiddiy farq qiladi. Xususan, og'zaki ijod namunalari bo'lgan dostonlar ko'plab variantlarga egaligi, jamoaviyligi va an'anaviyligi bilan yozma adabiyot namunasi bo'lgan dostonlardan ajralib turadi. Bu hol odamlarning oddiy so'zlashuv tiliga ham sezilarli ta'sir qilgan: ba'zan "doston" so'zi qissa, sarguzasht, ta'rif va maqto'v ma'nolarida ham ishlatiladi.

Bizningcha, qaysi yo'sinda vujudga kelganidan qat'i nazar, avvalo, har bir san'at namunasi, dostonmi, balladami – yangi badiiy asar, ayniqsa, badiiy adabiyotdagi yangi janr inson yaratgan mo'jiza hisoblanadi. Zero, *"Ijod – ob'ektiv qadriyatning kashf etilishi. Bu – ijodning natijasiga berilgan umumiy baho bo'lib, ijodkor faoliyatining mohiyatini, ijodiy jarayonning spetsifik o'ziga xosligini aniqlashga yordam beradi. Ijodiy jarayonda shaxs bir qancha muammolar bilan bog'liq vazifalarni bajaradi. Mantiq nazariyotchilarining fikricha, ana shu muammolar atrofidagi xatti-harakatlar bilmaslikdan bilishga, faktdan bashorat va taxminlarga, taxminlardan kashfiyotlarga yo'nalgan faoliyat jarayonida amalga oshadi. Demak, fikrimizcha, ijod – alohida shaxsning o'zigagina taalluqli va uning qiziqishlari, izlanishlari asosidagi muayyan faoliyat turi bilan erkin shug'ullanish jarayonidir.[2]"*

Darhaqiqat, shunday. Yana bir faqat ijodgagina xos jihatni hisobga olish kerakki, har qanday yozilayotgan yangi asarga qo'yiladigan talablar dogma emas, demak, uni bitish – dunyoga keltirish jarayonidagi *"bilmaslikdan bilishga, faktdan bashorat va taxminlarga, taxminlardan kashfiyotlarga yo'nalgan faoliyat"* undagi kashfiyotlar – uning oliy darajadagi original mahsulot ekanligiga kafolat sanaladi. Ehtimol, keyingi xuddi shunday turdosh asarlar uning darajasiga oid turli yangicha yondashuvlar nuqtai nazari, o'sha tadqiqotlarda ustuvor urg'u berilgan badiiy unsurlar bilan belgilanar, balki "fizik xususiyat" kasb etib, inkorni inkor qonuni amal qilar – bularni mutlaq xolis va betaraf hakam sanalmish vaqt ko'rsatadi.

Bizningcha, har qanday yangi badiiy asar ham shakli, ham mazmuni, ham unda ifodalangan hayot tasvirlari bilan o'quvchida hayrat tuyg'usini uyg'otmog'i lozim. Agar ana shu hayratni aynan qanday fazilatlar hosil qilishini bilib olsak, fikr yuritish yo'nalishimizda aniq mulohazalar zuhur topadi. Natijada badiiy tahlilga jalb qilinayotgan asarimiz qadri yanada aniq va yaqqol namoyon bo'lib, uning badiiy va ilmiy nufuzi bir qadar ortadi. Shu maqsadni nazarda tutib, ham muallif, ham ilmiy tadqiqotchi sifatida mazkur ilmiy ishning tadqiqot usulini teran ochish maqsadida, yangi badiiy adabiyot, xususan, she'riyatning novator namunasiga o'z ijodim – shaxsan o'z oldimga qo'ygan asosiy talablar misolida muxtasar shaklda bayon etishim joiz ko'rinadi:

birinchidan, har bir so'z san'ati namunasi, jumladan, yangi doston va boshqa asarlarda fikriy yangilik bo'lishi lozim. Bu yangilik kichik hayotiy voqeliklardan tortib, murakkab ijtimoiy vaziyatlarni munosib baholay olish darajotlari bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, asar janriy xususiyatlari bo'yicha ham shaklan, ham mazmunan mushtarak va kompozitsion jihatdan o'zaro mutanosib bo'lishi shart. Ma'lumki, badiiy adabiyotda adabiy tur tushunchasi bor. Ya'ni, lirika, epos, drama – har biri o'ziga xos yo'nalishga ega: lirikada – his-tuyg'u, ichki kechinmalar; eposda – voqea ifodasi, asar qahramonlarining taqdiri bayoni; dramada sahna sharoitida voqealarning rivoji, qahramonlar dialoglari vositasida hayotiy lavhalar tasviri o'ziga xos real ahamiyat kasb etadi. Har bir janrga mansub asarlarni shakl (she'riy yoki nasriy), mazmun, hajm va yaratilishidan nazarda tutilgan maqsad birlashtirib turadi. Bir janrda yaratilgan asarlar muayyan shakl va mazmunga ega bo'lishi talab qilinadi. Bu talab hamisha shaklning mazmunga mutanosib bo'lishini taqozo etadi. Zero, mazmunsiz shakl bo'lmaydi. Odatda, shakl qanchalar ixcham, mazmun qancha keng ko'lamga ega bo'lsa, asar shunchalik yuksak qadru qiymat kasb etadi. Akademik Matyoqub Qo'shjonovning ilmiy qarashlari ham shu mohiyatni ifodalaydi: **“Ma'lumki, bir mazmunni ma'lum bir shaklda ifodalash masalasi badiiy ijodning bosh masalasidir. Mazmun borki, shakl bor. Mazmunsiz shakl to'g'risida gap bo'lishi mumkin emas.[3]”**

Uchinchidan, badiiy asarda muallifning shaxsiy kechinmalari emas, balki individual va umumahamiyatli masalalar talqinida umuminsoniy muammolar ifodalanishi lozim. Albatta, har bir xalqning o'ziga xos etnik xususiyatlari, milliy tabiati, ya'ni milliy mentaliteti mavjud. Ammo bu milliylik badiiy adabiyotda umuminsoniy muammolarning aks etishiga mutlaqo salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki er kurrasining turli mintaqalarida yashaydigan, turli din va millatlarga mansub xalqlarning hayotiy munosabatlarida bir-biriga mushtarak jihatlar juda ko'p. Chunonchi, yashash tarzi va qaysi dinga e'tiqod qilishi yoki e'tiqod qilmasligidan qat'i nazar, har bir millatda Vatan, xalq, ota-ona, aka-uka, opa-singil, o'gay ota, o'gay ona, ustoz, shogird kabi tushunchalar keng qo'llaniladi. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarning asosini esa, adolat, ezgulik, muhabbat, or-nomus, vijdon, haqiqat, mehr, oqibat kabi chin insoniy tushunchalar belgilaydi.

To'rtinchidan, yangi janr har jihatdan talab darajasida – so'z san'ati sifatida namoyon bo'lishi bosh maqsad qilinishi lozim. Shaxsiy tajribamdan aytishim kerakki, kamina asos solgan zamonaviy o'zbek she'riyatidagi yangi janrlar sanalayotgan zarbuldoston ham, qo'shsatr ham, eshsonetlar ham, uchshoda va qo'shshoda ham aynan ana shu talab asosida tarkib topgan. Zotan, har qanday ijodning san'at sifatini ta'minlaydigan asosiy omil – faqat o'ziga xos va alohida sifatlarga ega badiiy So'zdir.

Beshinchidan, har qanday yozma adabiy janr azaldan barqaror va abad bardavom badiiy adabiyotning tarkibiy qismi sifatida dunyoga keladi. Asar matnini teran mazmun bilan boyitib, go'zal qilib turadigan omillar esa, “*badiiy san'atlar*”, “*tasvir vositalari*”, “*she'r san'atlari*” deb ham ataladigan badiiy tasvir vositalariga ham bevosita, ham bilvosita bog'liq. Zero, odatda, ilhom bilan yozilgan asar keyinroq aql mezonlari asosida qayta ishlanadi – sayqal beriladi.

Demak, ham shaklan, ham mazmunan mushtarak va yangicha kompozitsiyaviy qurilmaga ega, ya'ni har jihatdan o'zaro mutanosib tamomila yangicha badiiy asar namunasi – o'ziga xos kashfiyot, asil va betakror ijodiy yaratiq, katta ilmiy-nazariy ehtimol bilan, yangi janr

namunasi bo'lishi mumkin. Ilmiy-ijodiy taraqqiyot esa, ijtimoiy faollikka tayanadi. Bunday tamaddunga erishishning ma'naviy asoslari sifatida badiiy adabiyotning barcha turlariga xos yangiliklarni, jumladan, novator shoirning yangicha ma'naviy-intellektual yaratishlarini, umuman olganda, barcha talab darajasidagi janriy xususiyatlarni o'zida mujassam qilgan ijodiy hodisalarni qayd etish o'rinlidir. Inchunin, insoniyat tamadduni ana shunday favqulodda fikriy yangiliklardan tarkib topgan. Bunday yangiliklar kichik hayotiy voqeliklardan tortib, murakkab ijtimoiy vaziyatlarni munosib baholay olish darajotlarida o'z aksini topadi. Zotan, har jihatdan talab darajasida kashf etilgan yangi janr – so'z san'ati sohasidagi, ya'ni badiiy adabiyotdagi ijtimoiy faollik umumahamiyatli masalalar talqinida umuminsoniy muammolar ifodalanishida namoyon bo'ladi. An'anaviymi, tamomila yangicha uslubda yozilganmi, har qanday badiiy asar matnini teran mazmun bilan boyitib, go'zal qilib turadigan omillar esa, *“badiiy san'atlar”*, *“tasvir vositalari”*, *“she'r san'atlari”* deb ataladigan badiiy tasvir vositalariga ham bevosita, ham bilvosita bog'liq bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 12 j., 3-j., jamoa., – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Dav. ilm. n-yoti, 363-bet.
- 2) Fayzulla Mo‘minov, Nazira Toshpo‘latova. “Jurnalistika sotsiologiyasi va psixologiyasi”. 10-jild. – T.: “O‘zbekiston”. 2019. 152-bet.
- 3) Matyoqub Qo‘shjonov. “Ijod mas’uliyati”, to‘plam, – T.: G‘. G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at n-yoti, 1981, 13-bet.

JAMIYAT MADANIY TARAQQIYOTI TUSHUNCHASINING KULTUROLOGIK VA IJTIMOIIY- FALSAFIY TAHLILI

Tilavova Zulayho,
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat madaniy taraqqiyoti tushunchasining kulturologik va ijtimoiy-falsafiy tahlili hamda madaniy hayot tushunchasi haqida fikrlar muxtasar bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: madaniyat sohasi, madaniyatshunoslik, madaniy hayot iborasi, falsafiy tushunish, ijtimoiy-madaniyat, madaniy-falsafiy qarash, jamiyatning madaniy taraqqiyoti.

Dunyo tarixi millat va elatlarning rivojlanishi shundan dalolat beradiki, insoniyat taraqqiyot bosqichining har bir davrida mamlakat madaniy hayotini tushunish, uni talqin qilishning oʻzgacha qirralari ochilib boravergan. Ayni shu maʼnoda jamiyatning madaniy hayoti tushunchasining ijtimoiy-madaniy mohiyatini ham odamzotning bir necha asrlik taraqqiyot yoʻli aniqlab berishi shubhasizdir.

Mazkur jarayonda dunyo olimlari diqqatini oʻziga tortgan muammolar ichida jamiyatning madaniy hayoti masalasi ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan aloqasini oʻrganishga jiddiy eʼtibor qaratilayotganligi bejiz emas. Bu tushunchaning mohiyatini belgilashda uning madaniy holatini inobatga olish mamlakatning madaniy hayotiga xilma-xil xavf-xatarlar kuchayib borayotgan bugungi kunda ushbu holat bilan bogʻliq boʻlgan masalalarni hal etish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Madaniyatshunoslik sohasi tarixida jamiyatning madaniy hayoti jumlasida kam maʼnoda qoʻllangan boʻlsada, bunga oid ilmiy nazariyalar, bilimlar har xil holatda ifodalangan. Bu tushunchaga turli xil yondashuvlar mavjud boʻlib, Sharq va Gʻarb xalqlariga xos va mos boʻlgan oʻziga xos xususiyatlar, ularning madaniy onggi, madaniy hayot haqidagi fikrlarida, qarashlarida yaqqol sezilib turadi. Hozirgi paytda, u haqda butun dunyoga

mashhur olimlar va allomalar ijodida ushbu mavzuning ko'pgina umuminsoniy, milliy-madaniy qadriyatlari to'g'risida talaygina fikrlar aytilgan. Mazkur masalada qayd etib o'tish kerakki, bir-biridan kelib chiqqan madaniyat sohasi va jamiyatning madaniy hayoti iboralarini alohida yaxlit holda izohlash lozim.

Insonlar qadim zamonlardan mazkur mezonlar negizini ushbu tushunchasi bilan izohlanib kelganlar.

Bu o'z navbatida, "jamiyatning madaniy hayoti" mazkur xususiyatlar bilan o'z tarkibiy qismiga keng ma'nodagi jihatlar yaxlit holda birlashtirgan eng murakkab tushunchalardan biridir. Shuning uchun ham, bu kabi ijtimoiy-madaniy omillarda o'zida jamlagan, mamlakatning madaniy hayotini klassifikatsiyachilovchi jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday mamlakatning madaniyat sohasidagi siyosati uchun bu iborasi muhim bo'lgan tayanch atamasi, har bir madaniy faoliyatning o'zgacha mezoni sifatida yaqqol namoyon bo'ladi. Ana shu jihatdan, madaniylik davlat siyosatining mohiyatini, ushbu mamlakatning turmush tarzini ifodalaydi. Shu asosda sayqallangan milliy-madaniy qadriyatlar mamlakat madaniy hayotining mazkur sohadagi borliq tamoyillari asosida namoyon bo'ladi, taraqqiy etish va amal qilish sur'atini ifodalab beradi.

Madaniyatshunoslik fanlari doirasida bu masalada har bitta inson turli sohalar kabi madaniy jihatdan ham o'zaro uyg'unlik holatini his qila olishi uchun tashqi va ichki turmush hodisalari bilan bir maromda aloqada bo'lishi nihoyatda zurrurdir. Jamiyat madaniy hayoti uchun odamning vazifai, o'z mazmun-mohiyatini tushunish, hayotdagi mazmunli turmush darajasini yaxshilash va anglash muhim jarayon hisoblanadi. Darhaqiqat, har bitta shaxs mamlakat rivoji va madaniy-ma'rifiy islohotlarning ta'sirida bo'ladi, hamda ulardan kuch oladi. Har bir odam o'zining kechagi o'tgan kunini, hayotiy yondashuvlarini rivojlantirib boradi, orzu-maqсадalarini ro'yobga chiqarish yo'lida harakatlanib boradi, o'zining "meni"ni va aslini topishi va madaniy dunyosining subyektiga aylanib borishi isbotlangan holatlardan biridir.

Misol tariqasida mamlakatning tarqqiyot bosqichlari, uning madaniy hayoti, madaniy-ma'rifiy islohotlar, insonning munosabat va faoliyat

subyekti sifatidagi o'zini o'zi anglash jarayoni, solishtirish, bunyod etuvchi omillar va shakllardan iboratdir. Bu holatdagi jamiyat madaniy hayoti insonning madaniy holatidan kelib chiqadi, u jamiyat va inson hayotiy faoliyatining yuqori darajadagi madaniy faoliyatidan iborat bo'ladi.

Madaniylik va ruhiylik negizida jamiyatning madaniy hayoti paydo bo'ladi, bu bilan bog'liq jarayonlar amalga oshiriladi va shu tarzda madaniy ehtiyojlar vujudga keladi, o'zbekona milliy qadriyatlarni yaratish va ulardan to'g'ri foydalanish holati amalga oshadi.

Madaniy voqelikka asoslangan bu holatdagi ushbu jamiyat hayotining bir bosqichidan boshqasiga o'tish jarayonidagi dinamik o'zgarishlarning bir mazmundan ikkinchi mazmun sifatiga o'tishini aks ettiradi. Jamiyat madaniy hayotining dinamik o'zgarishlari va ijtimoiy rivojlanishga bog'liqligini ko'rsata oladigan mazkur sermazmun holat har qanday davlat madaniyatining yaxlit holdagi yo'nalishlariga xos va mos keladigan barcha turdagi madaniy subyektlar uchun mezon vazifasini o'taydigan madaniy-ma'rifiy tizimning borligini ifodalaydi. Har bir mamlakat hayotida, shu jumladan, demokratik hayot tarzini qurayotgan bizning davlatimizda ham mazkur tizim uchun tashkil etuvchi madaniy hayotning har xil jihatlari hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda jamiyatning uyg'un va mutanosiblik holati, ijtimoiy-madaniy tuzilish shakli, odamlar o'rtasidagi shakllangan hamda barqarorlashgan o'zaro munosabatlar bir-biriga bog'liqlikda amalga oshiriladi.

Mamlakatning madaniy hayoti ularning har biri uchun yaxlit tayanch ibora tarzida namoyon bo'ladi hamda mazkur sohalardagi holatlarning mazmun-mohiyatiga o'z ta'sirini ko'rsata oladi.

Mazkur iborada barcha turdagi madaniy qadriyatlar, milliy an'analar, mas'uliyat va burch, mehr-oqibat, vijdon, sadoqat, halollik, mardlik, poklik, sofdillik to'g'risidagi qarashlar, ushbu asosda taraqqiy etgan gumanistik xislatlar va fazilatlar ijtimoiy jihatlarida o'z aksini topadi. Shu ma'noda, madaniyat insonga xos ezgu xususiyatlar majmuasi bo'lishi bilan birgalikda bizningcha, har qanday jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi, madaniy qadriyatlar majmuasi hamdir.

Shu asosda jamiyat madaniy hayoti iborasi shaxs, millat hamda mamlakatning madaniy-axloqiy aloqalari, muloqotlari majmuasini yaxlit holda ko'rsatib beradi va ijtimoiy hayot tarzining muhim ko'rinishida aks etadi. Mazkur ibora asosidagi madaniyat so'zi esa inson, xalq va jamiyatning nomoddiy shakli va mazmuniga ega bo'lgan ijtimoiy, hayotiy qadriyatlarida aks etadi, insoniyatning ijtimoiy -madaniy jonzod sifatidagi mohiyatini ifodalanadi.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, madaniyat atamasining ko'plab ta'riflari mavjud bo'lib, ularning ba'zilari, masalan ushbu tushunchasiga nisbatan turli-tuman izohlar mavjud bo'lib, bulardan biri, "Tarixiy taraqqiyot jarayonida yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisiga – madaniyat", deb yuritiladi, degan ibora judayam ommalashgan. Biz ham ushbu ta'rifni e'tirof qilamiz va bu boradagi umumiy fikr-mulohazalarga qo'shilamiz.

Shu nuqtayi nazardan olib qarasak, madaniy hayot iborasi madaniyat tushunchasi bilan o'zaro aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Madaniyat atamasiga berilgan ta'riflar orasida ko'pgina izohlar shaklida keltirilgan. Hozirgacha madaniyatga ta'riflar 1000 mingdan ortib ketgan. Shu jumladan, madaniyatshunoslik, madaniyat nazariyasida hozirgacha ham madaniyat to'g'risida, uning tushunchasi bo'yicha umume'tirof etilgan tushuncha yo'q. Olimlar tomonidan "madaniyat" to'g'risida ishlab chiqilgan turli nazariyalar asosida uning quyidagi nomlanishlarini qayd etish mumkin: Madaniyat – bu:

- inson tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar;
- insonning sun'iy, "ikkinchi" tabiati;
- inson faoliyatining umumlashgan majmuasi;
- ijodiy faoliyat;
- jamiyatning ma'naviy holati;
- jamiyatning sifati;
- insonning sifati va boshqalar.

Madaniyatga tabiatdan farqli o'laroq, inson tomonidan yaratilgan barcha narsalar kiradi. Ushbu variantga binoan madaniyat nazariyasida

madaniyatning ikki turi – moddiy va ma'naviy turlarga bo'linishi asoslangan.

Shu ma'noda Respublikamizda "Madaniyatshunoslik" faniga oid ilmiy kategoriyalar tizimi, tavassur va tushunchalarni yanada shakllantirishga harakat qilinmoqda. Bu jarayonni amalga oshirishda soha madaniyatshunos mutaxassislarni ta'lim tizimida ko'paytirish, ular yaratayotgan manbalarni amaliyotga joriy qilish ishning samaradorligini ta'minlaydi.

Dastlab madaniyat tushunchasi insonning tabiatga maqsadga muvofiq tarzda ta'siri hamda insonning o'zini tarbiyalashi va bilim olish ma'nosida qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik turli xalqlar madaniyatining o'zaro yaqinlashuvi, munosabatlarining ifodasi o'laroq jahon madaniyati, tamaddunlar madaniyatlari paydo bo'ldi. Madaniyat atamasi keng ma'noda qo'llanib, jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy-ma'naviy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlarni, muayan xalq yoki ijtimoiy guruhning ma'lum darajada erishgan natijalari, o'qimishlilik, ziyolilik va ma'rifatparvarlik hamda turmushning inson ehtiyojlariga mos keladigan sharoitlari majmuini ifodalaydi.

Inson faoliyatining ikki asosiy turi – moddiy va ma'naviy yaratuvchanlikka ko'ra madaniyat moddiy va ma'naviy madaniyatlarga bo'linadi. Moddiy madaniyat moddiy faoliyatning barcha sohalari hamda ularning har birida erishilgan natijalar – mehnat qurollari, turar-joylar, kundalik turmush buyumlari, kiyim-kechak, transport, aloqa vositalari va shu kabilarni o'z ichiga oladi.

Ma'naviy madaniyatga aqliy va ma'naviy yaratuvchanlik sohalari – bilim, odob-axloq, ta'lim-tarbiya, falsafa, huquq, fan, san'at, adabiyot, folklor, qadriyatlar va shu kabilar kiradi.

Endi madaniyat so'zining kelib chiqishi haqida fikrlashamiz. Bizga shu narsa ma'lumki, eng qadimgi davrlarda ham odamlar madaniyat haqida tushunchaga ega bo'lmagan, unga eng oddiy shakllarda bo'lsada amal qilmagan odamni hayvondan farq qilib bo'lmasligini anglab etganlar. Bu narsa ko'proq qadimgi Rim va Gretsiyada yuz bergan. Masalan, "Cultura" so'zi aynan qadimgi rimliklarda paydo bo'lganligi ma'lum.

Bu atama qadimgi rimliklarda “yerga ishlov berish”, qayta ishlash ma’nosida ishlatilgan. Madaniyat erga ishlov berishdan iborat ekanligi haqida eng dastlabki ma’lumot qadimgi Rimda M.P. Katon tomonidan yozilgan va bizgacha etib kelgan “De agri cultur” asarida bayon etilgan. Biroq madaniyat haqida eng dastlabki, ma’lum darajada bo’lsada nazariy masalalarni o’z ichiga qamrab olgan asar mashhur Rim siyosatchisi, faylasufi, notig’i Mark Tulliya Sitseron (eramizdan avvalgi 106-43 yillar)ga tegishli. Shubhasiz, Sitseronning madaniyat haqidagi fikrlari ilk tasavvurlar hisoblanadi. Biroq shunga qaramay, u madaniyat fenomenining mazmun-mohiyatini ochib berishga, madaniyat nazariyasining uning haqidagi ibtidoiy tasavvurlardan farqini tushuntirib berishga harakat qildi.

Hozirgi kunda butun dunyodagi boshqa davlatlar singari, bizning mamlakatimizda ham informatsion kommunikatsiyalari shiddat bilan rivojlanib, ildiz otayotgani hamda globallashuvning ta’siri yanada ortib borayotgani bugungi sharoitda jamiyatimiz madaniy hayotidagi o’zgarishlar dinamikasi mana shunday omillar ta’siri bilan chambarchas bog’liq hodisa ekanligi shubhasizdir.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning yaqin yillardagi AQShga tashrifi mazkur qudratli davlatning rahbarlari bilan olib borgan muzokalari, ishbilarmon qatlam vakillari va boshqalar bilan uchrashuvlariga yurtimizda madaniy, ijtimoiy-madaniy, siyosiy sohalarga qay darajada e’tibor berilgani ham bu jabhada qarashlarning ahamiyati katta ekanligidan dalolat beradi.

Yana bir Amerikalik madaniyatshunos olim S.Xantingtonning o’z asarlarida mamlakat madaniy turmush tarzida milliy o’zlik hamda diniy - konfetsional o’xshashlikning o’zgacha xususiyatlari, milliy – falsafiy o’zlikni anglashning o’ziga xos xususiyatlari, insonni o’zini anlashning ko’tarilish va pasayish vaqtlari bilan bog’liq bo’lgan muammolar yaxlitligini o’z Vatani misolida, uning manfaatlari doirasidan analiz qilgan. Mazkur olimning bugungu kungacha ko’plab tillarga tarjima qilingan va omma tomonidan “Sivilizatsiyalar to’qnashuvi” deb nomlanadigan asari nihoyatda katta shov-shuvga va turlicha baholarga sabab bo’ldi.

Shu ma'noda madaniy va ma'naviy, falsafiy hayotning tarkibiy qismlarini moslashtirishda har qaysi insonning ichki psixik-ruhiy olamiga, o'z-o'zini anglashiga alohida diqqatni qaratish lozimdir. Ushbu masala falsafiy omillar har xil ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni bunyod etish, ularni o'zlashtirish, bir-biriga uyg'unlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Mamlakatning madaniy sohadagi siyosatida bizning nazarimizda madaniy hayot asosiy atamalardan biri sifatida namoyon bo'lib, biz so'z bilan aytganda, voqe-hodisalar haqida eng asosiy bo'lgan xususiyatlar ifodalanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mamlakatning ijtimoiy falsafiy sohasidagi siyosatning tayanch iboralaridan biri bo'lgan jamiyatning madaniy hayotini tavsiflashda unda o'z aksini topgan jarayonlarning maqomigina esam, balki har qaysi jihatining xususiyatini aniqlaydigan o'ziga xos genezisi va dinamikasini ham albatta diqqatga olish kerak. Hozirgi paytda, jamiyatning madaniy hayotiga oid unsurlarni alohida qayd etish, unga bog'liq bo'lgan masalalarning mohiyatini anglash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2021 y, 4-son). www.lex.uz.

2. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. 1 va 2 jildlar –T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2016.

3. Tursunov A. Jamiyatimiz taraqqiyoti va ma'naviy – ma'rifiy islohotlar. // Milliy g'oya – bizning g'oya (Matn) / - T.: "Turon zamin ziyo", 2016. –B.49-51.

4. Самуэл П. Хунтингтон. "Тхе слаш оф сивилизатионс анд тхе ремакинг оф ворлд ордер". - –Нew Ёрк., 1996.

5. Nazarov Q. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. Toshkent.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2021. -355-356 betlar.

6. Mavrulov A., Mavrulova M. Madaniyat nazariyasi. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. - 10-11 betlar.

7. Nishonboyeva G. “Mustaqillik yillarida O‘zbekiston madaniyatining takomil bosqichlari va rivojlanish omillari”. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2023. – 16 bet.

ILM-FAN SOHASIDAGI HAMKORLIK ALOQALARIDA O‘ZBEKISTONNING O‘RNI (XX ASRNING 60-70 YILLARI MISOLIDA)

Sarvar Axmedov,

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur ishda O‘zbekistonning ilm-fan sohasidagi hamkorlik aloqalari, ularning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Unda respublikaning ichki va xalqaro miqyosda ilmiy markazlar, universitetlar va tadqiqot institutlari bilan olib borgan hamkorlik faoliyati yoritilgan. Xususan, ilmiy tajriba almashuvi, qo‘shma tadqiqotlar hamda xorijiy olimlar bilan o‘zaro hamkorlikda erishilgan yutuqlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ilm-fan sohasida integratsion jarayonlarning O‘zbekiston ilmiy salohiyatiga ko‘rsatgan ijobiy ta’siri ham ko‘rsatib o‘tiladi. Mazkur ish O‘zbekistonning ilm-fan sohasidagi o‘rni va xalqaro miqyosdagi nufuzining ortib borayotganini yoritadi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, XX asr, xalqaro ilmiy hamkorlik, Fanlar akademiyasi, ilmiy almashinuv, ilmiy konferensiya, rivojlanayotgan davlatlar, ilmiy delegatsiya, ilm-fan taraqqiyoti, Osiyo va Afrika mamlakatlari.*

XX asrning ikkinchi yarmida, xususan 1960–1970-yillarda, Sobiq Sovet Ittifoqi tarkibidagi respublikalar orasida ilmiy-texnikaviy hamkorlik

munosabatlari yangi bosqichga ko'tarildi. Ilm-fan sohasini rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtirish masalalari ittifoq miqyosidagi strategik ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Bu jarayonda har bir ittifoqdosh respublika, jumladan, O'zbekiston ham muayyan ilmiy salohiyatga ega bo'lgan mintaqa sifatida katta o'rin tuta boshladi.

O'zbekistonda Fanlar akademiyasi tizimi, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, sohaviy ilmiy tadqiqot institutlarining tashkil etilishi va rivojlanishi natijasida turli sohalarda – qishloq xo'jaligi, geologiya, tibbiyot, fizika, kimyo, biologiya va boshqalarda ilmiy-tadqiqot ishlari keng ko'lamda amalga oshirildi. Shu bilan birga, ittifoq darajasidagi ekspeditsiyalarda, konstruktorlik ishlarida o'zbekistonlik olimlar faol ishtirok etdi.

Шунингдек, 1957-1962 йилларда Ўзбекистон Фанлар академияси олимлари дунёнинг 40 дан ортиқ давлатларида ўтказилган 30 та халқаро форумларда иштирок этди⁴⁹. Масалан, Ўзбекистон Фанлар академияси академиклари Х. М. Абдуллаев, С. А. Азимов, Т. З. Захидов, С. С. Канаш, Т. Н. Карйниязов, Г. А. Мавлянов, Т. А. Саримсоқов, С. В. Стародубцев, Х. Ф. Фозилов, А. Ю. Юнусов, С. Ю. Юнусов каби олимлар кўплаб халқаро илмий форумларда тақдирот ва маърузалар қилди⁵⁰.

XX asrning 60-yillaridan boshlab, O'zbekistonda nashr etilayotgan kitoblarning sifati sezilarli darajada oshdi. Yuqori bosma sifati va ilmiy ahamiyati bilan ajralib turuvchi qator nashrlar xalqaro e'tirofga sazovor bo'ldi. Xususan, sharqshunos olimlarning Moskva shahrida o'tkazilgan XXV Xalqaro kongressida O'zbekistonda chop etilgan qimmatli asarlar namoyish etildi. Ular orasida Ibn Sinoning **“Tib qonunlari”** qomusining IV va V jildlari, Mahmud Koshg'ariyning **“Devonu lug'atit turk”**, Albbaumning **“Bolaliktepa”**, Alisher Navoiyning **“Xazoyin-ul maoniy”**, Samarqandiyning **“Hindistonga sayohati”**, hamda Jomiyning **“Musiq**

⁴⁹ Абуталипов Ч. А. Культурное сотрудничество Узбекистана с зарубежными странами // Общественные науки в Узбекистане. 1964. №5. –Б.27.

⁵⁰ Годовые отчеты о деятельности АН УзССР, 1957-1962 гг."

to'g'risida risola" kabi nodir asarlar bo'lgan⁵¹. Ushbu nashrlar kongress ishtirokchilari va ilmiy jamoatchilik tomonidan yuqori baholandi. Bu kabi nashrlarning xalqaro anjumanlarda taqdim etilishi O'zbekiston ilm-fanining jahon ilmiy hamjamiyatidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qildi.

O'zbekiston va Hindiston davlatlari o'rtasida ilm-fan sohasini rivojlantirishda uchun 1961-1963 yillarda Hindiston olimlarining 13 vakili O'zbekistonga tashrif buyurishgan. Hamkorlik aloqalar davomida O'zSSR Fanlar akademiyasidagi ilmiy-tekshirish ishlarining umumiy ahvoli, ayrim institutlar, laboratoriyalarning faoliyati bilan tanishib chiqishgan. Olimlar orasida Mixoro shtatining gubernatori doktor Vadiyar, Neruning fan ishlari buyicha yordamchisi doktor Txaker, yadro fizikasi sohasidagi mutaxassislardan doktor Bora-Ayya va Nair bo'lgan. Marhum professor Ashraf ikki yil mobaynida Sharqshunoslik institutidagi qo'lyozmalarni o'rgangan. Ba'zi hind olimlari uzok vaqt O'zSSR Fanlar akademiyasida ish olib borganlar. Masalan, doktor Bora-Ayya Sharqshunoslik institutida samarali faoliyat olib borgan. Birgalikda o'tkazilgan sovet hind botanika ekspeditsiyasida qatnashish uchun 6 hind botanigi O'zbekistonga kelgan. O'z navbatida O'zbekiston olimlari ham Hindistonga tashrif buyurishgan⁵².

Halqaro hamkorlik aloqalarining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida 1962 yilning may-sentabr oylarida Toshkent shahrida YUNESKO tomonidan gidrogeologlar va tuproqshunoslar uchun tashkil etilgan xalqaro kurslarni ta'kidlash mumkin. Ushbu kurslar O'zbekiston Fanlar akademiyasining Gidrogeologiya va injenerlik geologiyasi institutida amalga oshirilgan bo'lib, Tunis, Misr, Isroil, Eron, Hindiston, Livan, Turkiya va Suriya kabi mamlakatlardan tashrif buyurgan olimlar ishtirok etgan⁵³. Kurslar davomida ishtirokchilar suv resurslarini boshqarish va tuproq strukturasini tahlil qilish bo'yicha ilg'or ilmiy-amaliy yondashuvlar

⁵¹ O'zMA. R.1-fond, 1-ro'yxat, 979-ish, 83-varaq.

⁵² Маннонов Б, Нишонов М Ўзбекистон ССРнинг чет мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий алоқалари. -Тошкент: Ўзбекистон, 1964. -Б.42

⁵³ Тўхтаўжаев И. Совет Ўзбекистонинг халқаро алоқалари. Тошкент: "Ўзбекистон". 1985. -Б.45.

bilan tanishdilar. Shu bilan birga, ular O'zbekistonning gidrogeologiya va agronomiya sohasidagi ilmiy tajribalaridan bahramand bo'ldilar. Ushbu tadbir nafaqat zamonaviy ilmiy bilimlar almashinuviga, balki turli mamlakatlar mutaxassislari o'rtasidagi xalqaro hamkorlikning yanada mustahkamlanishiga ham xizmat qildi.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон фан намояндалари хорижий давлатларда симпозиумларда, конференцияларда ва семинарларда қатнашиб, фан тараққиётига муносиб ҳисса қўшди. 1960-1962 йилларда 15 та республика олимлари 40 та хорижий давлатларда ўтказилган 50 та халқаро кенгашда иштирок этган бўлса, 1964-1966 йилларда 50 нафар олим АҚШ, Англия, Ҳиндистон ва Францияда бўлиб ўтган халқаро кенгашда иштирок этди⁵⁴.

1970-йил 21-30 июн кунлари Bratislava shahrida Slovakiya Fanlar Akademiyasi Polimerlar instituti tomonidan tashkil etilgan uchlik polimer sistemalarning termodinamikasi bo'yicha ilmiy konferensiya bo'lib o'tgan. Konferensiya ishida jahondagi 15 dan ortiq mamlakatlarning vakllari, jumladan, O'zbekistondan Toshkent davlat universitetining dotsenti S.A.Toshmuhamedov ishtirok etgan. Konferensiyada quyidagi asosiy muammolar muhokama qilindi: eritmadagi makromolekulalarning informatsion o'zgarishi, statistik sopolimerarning aralash erituvchilarda o'zini tutishi, shuningdek, ayrim sopolimerlar eritmalarining xossalari Sopolimerlar sistemasi seksiyasining majlisida S.A.Toshmuhamedov xlorlangan polivinilxloridning singdirilgan sopolimerlari eritmasining termodinamik xossalari haqida ma'ruza qilgan. Ma'ruza bo'yicha ilmiy ish natijalari Slovakiya Fanlar Akademiyasi Polimerlar institutining asarlari to'plamida bosilib chiqqan⁵⁵. O'zSSR FA akademigi professor S.K.Sirojiddinov Kanadada o'tkazilgan jahon universitetlarining xalqaro assotsiatsiyasi konferensiyasi ishida ishtirok etgan, dotsent M.Mamatov esa Fransiyada (ilmiy turizm yo'li bilan) o'tkazilgan matematiklarning

⁵⁴ Маматханов Н. Участие борьбе СССР за сотрудничество, дружбу и мир (1945-1967 гг.), Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1972, с. 22.

⁵⁵ O'zMA. R.2653-fond, 1-ro'yxat, 1953-ish, 211-varaq.

xalqaro kongressiga borib, ehtimollik nazariyasi va matematik statistika seksiyasi ishida qatnashishgan.

1971 yil Sharqshunoslik institutiga 20 dan ortiq mamlakatdan, chunonchi, Dogameya, Gvineya Respublikasi, Yaman Arab Respublikasi, Eron, Quvayt, Yaponiya, Angliya, GDR, Afg'oniston va boshqa mamlakatlardan olim va jamoat arboblari kelib, institut olimlarining ilmiy ishlari bilan tanishdi. Bundan mamlakatlarning davlat va tashqari, institutga xorijlik hukumat boshliqlari, jumladan, Fransiya, Hindiston prezidentlari va boshqalar mehmon bo'lib keldi. Sharqshunoslik institutining ko'plab ko'zga ko'ringan sharqshunos olimlari, jumladan, tarix fanlari doktori S. A. Azimjonova, filologiya fanlari doktori U. I. Karimov, tarix fanlari nomzodi M. M. Hoshimov, filologiya fanlari nomzodi O. Usmonovlar Hindiston, Eron, Afg'oniston, Fransiya chaqirilgan xalqaro Kongresslarida sharqshunoslar faol ishtirok etdi va ilmiy ma'ruzalar bilan ishtirok etdi⁵⁶.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash lozimki, XX asrning 60–70-yillarida O'zbekiston ilm-fan sohasida Sobiq Sovet Ittifoqi miqyosida faol hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan va ushbu yo'nalishda o'zining ilmiy salohiyatini namoyon etgan respublika sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi, geologiya, tibbiyot, genetika, yadro fizikasi, kimyo va biologiya kabi sohalarda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar ittifoq darajasida muhim ahamiyat kasb etdi.

O'zbekistonda Fanlar akademiyasining faoliyatini mustahkamlash, sohaviy ilmiy-tadqiqot institutlarini tashkil etish va malakali kadrlar tayyorlash sohasidagi ishlar nafaqat mahalliy, balki umumittifoq ilmiy maqsadlarga xizmat qildi. Bu davrda respublika olimlari Moskva, Leningrad, Novosibirsk, Kiyev va boshqa ilmiy markazlar bilan samarali hamkorlikda bo'lib, ko'plab qo'shma ilmiy loyihalarda ishtirok etdi.

⁵⁶ Маннонов Б, Нишонов М. Ўзбекистон ССРнинг чет мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий алоқалари. Т., “Фан”. 1974. -Б.43.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Абуталипов Ч. А. Культурное сотрудничество Узбекистана с зарубежными странами // Общественные науки в Узбекистане. 1964. №5. –Б.27.
2. Годовые отчеты о деятельности АН УзССР, 1957-1962 гг."
3. О'zMA. R.1-fond, 1-ro'yxat, 979-ish, 83-varaq.
4. Маннонов Б, Нишонов М Ўзбекистон ССРнинг чет мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий алоқалари. -Тошкент: Ўзбекистон, 1964. -Б.42
5. Маматханов Н. Участие борьбе СССР за сотрудничество, дружбу и мир (1945-1967 гг.), Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1972, с. 22.
6. Тўхтаўжаев И. Совет Ўзбекистонинг халқаро алоқалари. Тошкент: "Ўзбекистон". 1985. -Б.45.
- 7.О'zMA. R.2653-fond, 1-ro'yxat,1953-ish, 211-varaq.

YUNUS EMRO SHE'RIYATINING MILLIY-TASAVVUFIY OMILLARI

Norova Mahbuba Ismatovna
ToshDO'TAU O'FF 2-kurs
magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada turk mutasavvif shoiri Yunus Emro ijodiga ta'sir etgan omillar zamon va makon nuqtai nazaridan tadqiq etiladi. Xususan, shoir yashagan davr va makon kesimida ijodkor dunyoqarashida milliylik va umuminsoniylikning u yaratgan she'riy asarlardagi o'rni o'rganiladi.

Kalit soʻzlar: solik, valiy, tasavvuf, tariqat, eʼtiqod.

Taxminan XIII asrning ikkinchi yarmi va XIV asrning boshlarida, 1240-1320-yillarda yashab ijod etgan ulugʻ turk mutasavvif shoiri, “oshiqlar sheʼriyati” deb nomlangan sheʼriyat rivojiga munosib hissa qoʻshgan shoir Yunus Emro hayoti va ijodi haqida turli tuman qarashlar mavjud. 1308-yilga, Gʻiyosiddin Masʼud vafot etgan paytga kelib saljuqiylar davlatining faqat ramziy unvonigina qolgan boʻlib, umuman parokanda ahvolga kelgan, yillab davom etgan taxt uchun qonli kurashlar, moʻgʻullar hujumi va shu kabi koʻplab gʻalayonlar xalqni parishon ahvolga solib qoʻygan edi. Mana shunday ichki va tashqi nizolar natijasida asosiy hokimiyat toʻlaligicha izdan chiqib mamlakat ichida Karamanlilar, Aydinoʻgʻullari, Inanch oʻgʻullari Saruxanoʻgʻullari kabi koʻplab kichik-kichik beyliklar tashkil topa boshlaydi. Hayratlanarlisi shundaki, barcha qiyinchiliklarga qaramasdan Onadoʻluda ijtimoiy va madaniy ahvol juda qizgʻin kechgan. Buning asosiy sababi sifatida esa, Sharqdan Gʻarbga tomon ulkan karvonlar koʻrinishida harakat qilgan yangi koʻrinish kasb etgan turk madaniyatini koʻrsatishimiz mumkin. Oʻsha karvonlar Onadoʻluga koʻpgina mutasavviflar, olimlar va sanʼatkorlarni olib kelgan. Konyada Sohib Fahriddin ota, Kichik Karatay, Syfiya Mulla Atik, Xotuniya madrasalari, Qaysariyda Sahibuya madrasasi ayni oʻsha davrlarda bunyod etildi. Turkiy xalqlar oʻzlari fath qilgan joylarda azaldan yashab kelgan turkiy qabilalar bilan aralashib ketishgan. Darveshlar har bitta yangi paydo boʻlgan shaharlarga kelib olgan holda oʻsha yerlik aholiga manzur boʻlish uchun oʻzlarining irshod faoliyatini amalga oshirishgan. Pir Ahmad Yssaviy va uning izdoshlari taʼsiri bilan Onadoʻluga kelgan darveshlar oʻlka hayotida anchagina taʼsir kuchiga ega boʻlishgan. “Rum abdollari” deya nom olgan Onadoʻlu avliyolari jamoasi oddiy xalqning ruhiyatini azob chekishdan ozod etib, nuroniy majlisu suhbatlari orqali ularga maʼnaviy koʻmak berishgan. Ayni shu avliyolar makon topgan ribot, takka, zaviya kabi dargohlar mazlum xalq dardini eshitadigan dargohlarga aylangan. Shunday qilib, Yunus Emro yashagan davrda shuncha kelishmovchiliklarga qaramasdan, Onadoʻlu ilm-u irfon maskaniga aylangan. Buning asosiy sabablaridan yana biri saljuqiy sulton

va beylar orasida she'riyat, musiqa va tasviriyy san'at ilmidan xabardorlari juda ko'p bo'lgan va aynan ana shunday nozik ta'bli, iqtidorli sultonlar har qanday murakkab siyosiy jarayonga qaramasdan san'atkor va ilm ahlini yaxshigina qo'llab-quvvatlashgan. Hatto ular orasida ko'plab davlat oqsoqollari va hatto sultonlarning buyuk shayhlarga shogird tushishi xolatlari ham uchrab turgan. Bu davrda juda ko'plab masjidlar, madrasalar, kasalxonalar, karvonsaroylar, mehmonxonalar hammom va ko'priklar bunyod etilgan. Diqqatga sazovor yana bir jihat shundaki, Imom G'azzoliyning "Kimyoyi saodat", Nizomilmulkning "Siyosatnoma"si kabi ko'plab durdona asarlar davlat xodimlari va madrasa talabalari tomonidan o'qib, o'rganilgan. Sadriddin Konyaviy, Sayyid Burhoniddin Termiziy va Ahmad Faqih Kayqubod singari mashhur mutasavviflar ham mana shu davrda yashab o'tishgan.

XIII asrda Onado'luda yassaviylikdan keyin yanada keng yoyilgan mavlaviya tariqati va bektoshiya tariqati maktablarining har ikkalasi ushbu tariqatlarning asoschilari bo'lmish ulug' pirlar Mavlono Rumiy va Hoji Bektoshi valiylarning vafotidan keyin tashkil etilgan. Bu davrda takka hayoti bilan bog'liq holda musiqa san'ati ham tubdan o'zgarib, takkaga xos mashhur asarlar ijod qilingan. Ularning ko'pchiligidan muallifi mutasavviflar bo'lgan. Umuman olganda, musiqa san'ati mavlaviylik va bektoshiylik tariqatlarida ulardagi zikr tizimi bilan birga qayta uyg'ongan. Tadqiq ob'yekt qilib olganimiz Yunus Emro ijodi ham ana o'sha ahliylar, shayhlar va darveshlar jamoasidan bo'lib, o'sha irmoqlardan ma'rifat suvini ichib to'yingan desak mubolag'a bo'lmaydi. Shoir ayni o'sha davrlarda xalq ichida yurib, u yerdagi odamlarga muhabbat, bag'rikenglik va e'tiqodni singdirib, dardlarga shifo bo'lgan. Uning asarlarida so'fiylik tariqatining amollari, ya'ni haqiqatini anglash, Haqni sevish, nafs dunyodan voz kechishni targ'ib etuvchi g'oyalar o'z ifodasini topgan. Ularda inson ruhi va ongini har qanday illat va qabohatdan ozod etish, va shuning natijasi o'laroq inson axloqida ko'zga tashlanuvchi ayrim nuqsonlar yuzaga kelmaydi, degan fikrlar komil insonni shakllantirishdagi eng asosiy yo'llardan biri sifatida e'tirof etiladi. Yunus Emro turk tilida ma'rifiy she'rlar yozgan shoirlarning eng birinchilaridandir. U juda chuqur

fikrlarni sodda qoliplarda ifodalash, umumbashariy qadriyatlarni, ma'naviy barkamollikka oid purma'no gaplarni qisqa, sodda jumalarga jo qila oladigan faylasuf shoir edi.

Yunus Emro ishq va irfon talqin qilingan she'rlari suhbatlarda soliklarga usul hamda ilmni o'rgatish uchun necha davrlardan buyon o'qib kelinadi. U haqiqatda sir va hayolot, ishq va ilohiyot shoiridir. Uning ijodi sanalarini tadqiq etar ekanmiz, juda xilma-xil fikrlarga duch keldik. Agar Yunus Emro tug'ilgan sanasi deb 1240/42 yillar olinsa, unga zamondosh so'fiylar vafot etganda uning yoshi quyidagicha bo'lgan.

Boshqa mutasavviflar:	Yunus Emro
Mavlono Jaloliddin Rumiy (1275-yilda vafot etgan)	33 yosh
Hoji Bektosh Vali (1275-yilda vafot etgan)	35 yosh
Sulton Valad (1313-yilda vafot etgan)	75 yosh
Farididdin Attor (1220-yilda vafot etgan)	Hali dunyoga kelmagan edi
Najmiddin Kubro (1221-yilda vafot etgan)	Hali dunyoga kelmagan edi
Shams Tabriziy (1247-yil vafot etgan)	7 yosh
Sadriddin Konaviy (1273-yilda vafot etgan)	33 yosh
Burhoniddin Termiziy (1244-yilda vafot etgan)	4 yosh
Sa'diy Sheroziy (1291-yilda vafot etgan)	51 yosh

Ma'lumki, Yunus Emro haqiqiy ma'noda orif zot bo'lgan. Albatta, oriflar ilhom yo'li bilan ilmni qo'lga kiritadigan insonlardir. Tadqiqotlarga ko'ra, Yunus Sa'diy She'roziy, Mavlono Rumiy asarlarini tarjima qilib tushuna oladigan darajada zakiiy zot bo'lgan. U nafaqat ummiy emas, balki,

tizimli ta'lim yo'lini bosib o'tgan haqiqiy olim bo'lgani ayni haqiqatdir. U bir musulmon sifatida Ollohning amrlarini bajarishda qat'iyat ko'rsatgan bu zot "usul-i-din" o'qib, ta'lim olganini bir necha o'rinda ta'kidlab ketadi. "Usul-i-din" deyilganda, tafsir, hadis, fiqh va kalom singari ilmlar tushinilishini nazarda tutsak, bu barcha ilmlar Ollohga yetish yo'lida vositachidir. Ilmi ladun esa, hech qanday kitobga sig'maydigan ilmdir. U mutloq haqiqat ilmi bo'lib, faqat murshid-i komildan ta'lim olish yo'li bilan qo'lag kiritiladi. Bu ilm eldan-elga, yurtidan-yurtga kezib, mashaqqat chekib egallanadigan ilmdir. Yunus Emro ham:

Men yurarman eldan elga, do'st so'rarman tildan tilga,

G'urbatda holim kim bilar? Kel, ko'r meni ishq nayladi?

deya Haq ilmini egallashdagi mashaqqatlaridan so'zlaydi. Shu o'rinda Yunus Emroning silsilasiga bir nazar tashlasak. Bu borada Yunusni tasavvuf jihatidan Yassaviy maktabiga mansub degan ma'lumotlar bor. Bu bevosita Yunusning ustози Topduk Emro bilan bog'lanadi. Chunki Topduk Emroning ustози Hoji Bektosh Valiy Yassaviydan ta'lim olgan degan ma'lumotlar bor. Ammo Mustafо Tatji bu borada juda ko'plab ma'lumotlarni o'zida jam etgan katta inkor bayonini beradi. Uning fikriga ko'ra, Yunus Emro – Bektoshiya tariqati namoyondasi degan fikr to'g'ri, ammo Yunusni mavlaviya tariqati a'zosi deyish xato bo'ladi. To'g'ri, Yunus bir necha o'rinda Mavlono Jaloliddin Rumiyni maqtagan o'rinlar bor, ammo ularga qarab Yunus Emro mavlaviy deyish to'g'ri bo'lmaydi. Yunus yashagan davrda Onado'luda to'rtta ulug' tariqat mavjud edi:

- rifoilylik;
- xalvatiylik;
- bektoshiylik;
- mavlaviylik.

Ulardan tashqari yana: qodiriylik, boboiylik, qalandariylik, boboiylik, qalandariylik, vafoiylik va haydariylik kabi malomatiy tariqatlar ham mavjud edi. Keyingi keltirganimiz tariqatlarda g'ayri sunniy deyilgan ishlar ham amalga oshirilib turgan. Shunga ko'ra, Yunus

Emroning ulug'ligini Qur'on va sunnatag munosib bo'lgan ma'naviy sislsiladan izlash to'g'ri bo'ladi. U tom ma'noda shoirlikni oriflik va valiylik bilan, valoyatni esa, oliy ilhom va kashf bilan uyg'unlashtira bilgan, ming-minglab yuraklarga ma'naviy kamolot shavqini bera olgan shoirdir.

Oshiq o'ldi deya saloh etarlar,

O'lgan hayvon erur, oshiqlar o'lmas.

Undagi oshiqlik moddiyunchilikdan xalos bo'lib, ko'nglida ilohiy ishqni tuygan oshiqlikdir. Shuning natijasi o'laroq uning ilhom samani Haqdan xalqqa borib yana xalqdan Haqqa qaytguvchi va ustida haqiqat ruhini olib yuruvchi samanga aylanadi va o'zi aytganidek, shamoldek yelib, qalbdan-qalbga ko'chib yuradi:

Goh esaman yellar kabi,

Goh shoshaman yo'llar kabi.

Goh toshaman sellar kabi,

Kel ko'r meni ishq nayladi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning oniy, hissiy kechinmalarini ifodalashi va ana shu kechinmalar og'ushida voqelikni baholashi, oniy kechinma bag'rida abadiyat va cheksizlikni qamrab olishi bilan alohida ajralib turuvchi lirik asarlar tom ma'noda ijodkor tafakkuridan sizib chiquvchi bir mo'jizadir. Har qanday mahoratli ijodkor o'zi mansub bo'lgan millatga xos qadriyatlarni umuminsoniy tarzda talqin etgandagina haqiqiy asar bunyod bo'ladi. Ilohiy ishq kuychisi Yunus Emro ijodi ham ana shu kabi umuminsoniytga daxldor tuyg'ularga boy she'riyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmud As'ad Jo'shon Yunus Emro va tasavvuf. Azon. 2021. – B.50
2. Abdulbaki Gulpinarli. Valoyatnoma. Turkiya bankasi. 2013. – B.48

3. Ibrohim Haqqul. Abadiyat farzandlari. Yosh gvardiya. 1990. – B.92
4. Abdulla Ulug‘ov. Jahon adabiyoti. (Turkiy xalqlar adabiyoti).
Muharrir. 2021. – B.100.

O‘ZBEK YOSHLARINING IJTIMOIIY FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISHDA MA’NAVIY IDEALLARNING AHAMAIYATI

Qurolboyeva Maftuna Olimjon qizi,
*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Xalqaro jurnalistika fakulteti Xalqaro munosabatlar
yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek yoshlarining ijtimoiy faolligini shakllantirish jarayonida ma’naviy ideallarning tutgan o‘rni chuqur tahlil qilinadi. Ma’naviy ideal tushunchasiga berilgan ilmiy izohlar asosida, yoshlarning ongida shakllanayotgan qadriyatlar, axloqiy mezonlar va tarixiy shaxslar obrazining ularning hayotiy pozitsiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati, ta’lim va tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlarni ijtimoiy jarayonlarga jalb etish bo‘yicha ilg‘or tajribalarni tahlil qiladi. Shuningdek, yoshlarni faollikka chorlaydigan real vosita sifatida ma’naviy ideallar – vatanparvarlik, halollik, adolatparvarlik, ilm-fanga intilish kabi fazilatlarining hayotiy ahamiyati yoritilgan. Xulosa qismida esa bu boradagi mavjud muammolar va takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, ma’naviyat, ijtimoiy faollik, ideal, tarbiya, qadriyat.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida jamiyatning har bir a‘zosi, ayniqsa yoshlar qatlamining ijtimoiy faolligi dolzarb masalalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Chunki aynan yoshlar har

qanday davlatning kelajagi, taraqqiyotining tayanchi hisoblanadi. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yaratilayotgan sharoitlar ularning har tomonlama yetuk, intellektual salohiyatli, ijtimoiy faolligi yuqori bo'lgan shaxslar bo'lib yetishishini ta'minlashga xizmat qilmoqda [1]. Bu jarayonda yosh avlod qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat kabi tuyg'ularni shakllantirishda ma'naviy ideallar muhim omil sanaladi [2]. Ayniqsa, ajdodlardan meros bo'lib qolgan boy ma'naviy meros, urf-odat va qadriyatlar yoshlar ongini shakllantirishda, ularning jamiyatdagi o'rnini belgilashda asosiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda [3]. Mazkur maqolada O'zbekiston yoshlari orasida ijtimoiy faollikni oshirishda ma'naviy ideallar qanday rol o'ynashi, ularning tarbiyaviy, mafkuraviy va amaliy ahamiyati tahlil etiladi.

O'zbekiston jamiyatida yoshlar ijtimoiy hayotining faol subyekti sifatida ko'rilmqda. Bu borada davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri – yoshlarda ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, ma'naviy immunitetni kuchaytirishdir [4]. Aynan ma'naviy ideal tushunchasi orqali yoshlar ongiga ezgulik, halollik, adolat, o'zlikni anglash kabi qadriyatlar singdiriladi. Shu boisdan, yoshlar orasida keng ko'lamli targ'ibot-tashviqot ishlari, ijodiy va intellektual tanlovlar, yoshlar yetakchiligi institutlari joriy etilmoqda[5]. Ma'naviy ideallar yoshlarning ijtimoiy faolligini ikki asosiy yo'nalishda mustahkamlaydi:

1. Tarbiyaviy jihatdan – yosh avlodni ezgulik, tinchlikparvarlik, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalaydi;

2. Amaliy jihatdan – ularni ijtimoiy loyihalarda, ijtimoiy tarmoqlarda, mahalliy va xalqaro miqyosdagi tadbirlarda faol ishtirok etishga undaydi [6].

Shuningdek, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan "Yoshlar ittifoqi", "Yoshlar parlamenti", "Yoshlar agentligi" kabi tuzilmalar bevosita yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda xizmat qilmoqda. Ularning faoliyati nafaqat yoshlarning huquqiy, iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, balki ma'naviy-mafkuraviy qarashlarini shakllantirishda ham muhim o'rin

egallaydi [7]. Muhim jihatlardan biri shundaki, o'zbek yoshlarining ma'naviy ideal sifatida qadrlaydigan shaxslar – buyuk ajdodlarimiz (Alisher Navoiy, Amir Temur, Ibn Sino, Beruniy kabi) ularning ijtimoiy ongini mustahkamlovchi, o'zini anglashiga turtki beruvchi kuch sifatida xizmat qilmoqda [8]. Ular faqat tarixiy shaxs emas, balki bugungi yoshlar uchun ibrat va motivatsiya manbaidir. Yurtimizda amalga oshirilayotgan “Ma'naviyat soatlari”, “Ma'rifat klublari”, “Kitobxonlik harakati” kabi tashabbuslar orqali yoshlar ongiga sog'lom fikr, tanqidiy yondashuv va ijtimoiy faollik ko'nikmalari singdirilmoqda [9]. Bu esa ma'naviy ideallar va ijtimoiy faollik o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni tasdiqlaydi. Shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy faolligi aynan ma'naviy ideallar bilan uyg'un holda rivojlanmoqda. Ma'naviy asosga tayanmagan ijtimoiy faollik – yuzaki, beqaror bo'lib qoladi. Shu bois, yoshlar ongida barqaror ma'naviy tayanchni shakllantirish, ularni ijtimoiy hayotga faol jalb qilishda asosiy omil bo'lib qolaveradi.

O'zbekistonning zamonaviy taraqqiyot bosqichida yoshlar ijtimoiy hayotning yetakchi kuchiga aylanmoqda. Ularning ijtimoiy faolligini ta'minlash, vatanparvarlik, tashabbuskorlik, ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Aynan shu jarayonda ma'naviy ideallar – ezgulik, halollik, fidoyilik, adolat, mehnatsevarlik, milliy g'urur kabi qadriyatlar yoshlarning jamiyatdagi o'z o'rnini topishiga, ularda fuqarolik pozitsiyasi shakllanishiga xizmat qilmoqda. Bugungi yoshlar globallashuv va raqamli taraqqiyot ta'sirida axborot xurujlariga duch kelmoqda. Bunday vaziyatda ularning ongini himoya qilish, milliy g'oya va qadriyatlar asosida ma'naviy immunitetini kuchaytirish zarurati kun sayin ortib bormoqda. Ma'naviy ideallar shunday kuchki, u insonni o'z ustida ishlashga undaydi, jamiyatda faollik ko'rsatishga turtki beradi. Shu bois yoshlar ongiga yuksak ma'naviy mezonlarni singdirish orqali ularning ijtimoiy hayotga faol integratsiyasini ta'minlash mumkin. Shuningdek, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish faqat targ'ibot-tashviqot emas, balki ularning ishtirokida amaliy loyihalarni amalga oshirish, ijtimoiy hayotdagi mas'uliyatni bo'lishish imkonini yaratish orqali yuzaga chiqadi. Bu esa, davlat va jamoat

tashkilotlari, OAV, ta'lim muassasalari hamda mahalla tizimining uzviy hamkorligini talab etadi. Yoshlar ongiga chuqur singdirilgan ma'naviy ideallar ularni nafaqat bugungi muammolarni hal qilishga, balki kelajakda O'zbekiston taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi yetuk shaxslar bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Shu sababli, yoshlarda ijtimoiy faollikni shakllantirish masalasida ma'naviy tarbiyaning barqaror tizimini yaratish – dolzarb va kechiktirib bo'lmaydigan vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. G'ulomov S. Ma'naviyat asoslari. – T.: O'zbekiston, 2003.
3. Nosirov A. Yoshlar va ma'naviyat. – T.: Ma'naviyat, 2020.
4. Xalilov S. Yoshlarda ijtimoiy faollikni shakllantirishning zamonaviy metodlari. – T.: O'zFA, 2021.
5. Tursunov N. O'zbekiston yoshlari: ijtimoiy portret va faol pozitsiya. – T.: Innovatsiya, 2022.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmon va Qarorlari.
7. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari – “Yoshlar siyosati to'g'risida”gi Qonun, 2016.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNI IJTMOIY FAOLIYATGA TA'SIRI

Isroilov Sirojiddin o'g'li,
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, milliy qadriyatlar va ularning ijtimoiy faoliyati hamda umuminsoniy qadriyatlarning shakllanish jarayoni hamda ularning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri va shakllanishi haqida muhim ma'lumotlar berilib o'tilgan.

Kalit soʻzlar: globallashuv, dunyo, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ijtimoiy

Globallashuv bugungi kunda dunyo iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy jarayonlarining integratsiyasi va oʻzaro bogʻliqligi sifatida namoyon boʻlmoqda. Ushbu jarayon yoshlarning hayotiy qarashlariga chuqur taʼsir koʻrsatib, ularning tafakkurini shakllantirishda muhim rol oʻynamoqda. Ayniqsa, globallashuv axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalari orqali yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishiga sabab boʻlmoqda. “Yoshlar bu jarayonda yangi bilimlar, turli madaniyatlar va qadriyatlarni tezda oʻzlashtirish imkoniyatiga ega boʻlmoqda”. Biroq globallashuvning ijobiy jihatlaridan tashqari, uning salbiy oqibatlari ham mavjud boʻlib, milliy qadriyatlarning pasayishi yoki yoʻqolib ketish xavfi dolzarb masala hisoblanadi. “Milliy madaniyatlarning global tendensiyalar oldida zaiflashuvi yoshlarning oʻz anʼana va meroslariga befarq qarashiga olib kelishi mumkin. Bu esa oʻz navbatida jamiyatning maʼnaviy asoslariga taʼsir qiladi”. Globallashuv yoshlarning dunyoqarashini kengaytiruvchi kuchli omil boʻlishi bilan birga, “tashqi taxdidlarning xavfxtar darajasida kuchayib borishi va avj olayotgan globallashuvning real omili sifatida namoyon boʻlmoqda” hamda milliy qadriyatlarning zaiflashishiga ham sabab boʻlishi mumkin.

Shuning uchun ham zamonaviy jamiyat globallashuvning ijobiy jihatlaridan foydalanib, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uygʻunligida tarbiyalashga eʼtibor qaratishni talab etadi. Shu bilan birga, madaniy xilmaxillikni saqlab qolish va milliy madaniyatlarni rivojlantirish global jarayonlarga moslashishning muhim sharti hisoblanadi. Milliy qadriyatlarning ahamiyati va ularning saqlanishi-milliy madaniyat, til, anʼanalar, urf-odatlar va diniy eʼtiqodlar orqali namoyon boʻladi. “Yoshlar milliy qadriyatlarni oʻzlashtirish orqali oʻz millatining tarixiy merosini tushunish, unga hurmat va sadoqat hissi bilan munosabatda boʻlishadi. Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning saqlanishi muhim masaladir.

Chunki globallashuv koʻpincha madaniy bir xillik va milliy qadriyatlarning yoʻqolishiga olib kelishi mumkin. Yoshlar yangi qadriyatlarni oʻzlashtirish jarayonida oʻz milliy merosini unutmasliklari

kerak. Buning uchun “milliy madaniyatni rivojlantirish, milliy tilni qo'llash va milliy an'analarni saqlash kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega” Milliy qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishi uchun quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi:

1. Ta'lim va tarbiya – Milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida milliy tarix va madaniyatga oid fanlarning o'qitilishi milliy o'ziga xoslikni saqlashga xizmat qiladi 2. Ommaviy axborot vositalari va internet – axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida global madaniyat ta'siri ortib bormoqda. Shu bois milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning roli oshirilishi lozim

3. Oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit – Milliy qadriyatlar avloddan-avlodga oilaviy muhit orqali o'tadi. Ota-onalar farzandlariga milliy an'analarni o'rgatish orqali ularning milliy o'ziga xosligini shakllantirishlari kerak. Yoshlar milliy qadriyatlarni o'zlashtirish orqali o'z millatining tarixiy va madaniy merosini tushunishadi. Shu bilan birga, ular umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish orqali dunyoviy qarashlarini kengaytirishadi.

Bu ikkala qadriyatning uyg'unlashuvi yoshlarning muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Shu jihatdan, yoshlarni globallashtirish sharoitida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, shu bilan birga ularga umuminsoniy qadriyatlarni ham singdirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, globallashtirish sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirish jamiyatning muhim vazifalaridan biridir. Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlikda rivojlanish jamiyatni taraqqiyotga yetaklaydi. Bu jarayonda ta'lim, ommaviy axborot vositalari va oilaviy tarbiya muhim rol o'ynaydi. Milliy madaniyatni saqlash orqali jamiyat o'z mustaqilligini va madaniy merosini himoya qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ander, B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso. 2007, P. 240.

2. Ахмедов. Э. ВАЙРОНКОР СЕКТАЛАР ВА МИЛЛИЙМАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАСИ.

3. Джураев Аваз Ахмеджанович, & Закиров Шакирджан Мамажанович (2019). Гражданское общество: основные принципы и условия функционирования. European science, (6 (48)), 44-46.

4. Ergash Kuldashevich Akhmedov, (2024). THE MISSIONARY MOVEMENT'S THREAT TO INTERFAITH TOLERANCE. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(05), 326–329.

MA'NAVIY IDEALLAR VA IJTMOIY FAOLLIK

Abdulmuxiddinov Fayzullo Muzaffar o'g'li,
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, ma'naviy ideallar va ularning tasnifi idealarning mazmuni va ta'riflari hamda, ijtmoy faollik talablari va qoidalari haqida va o'quvchilarda ma'naviy ideani va ijtmoy faollikni oshirishga qaratilgan say harakatlar haqida muhim ma'lumotlar berilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ruhiy, aqliy, ijtmoy, matonat

Moddiy narsalar odamga jismoniy oziq va quvvat bersa, ma'naviyat unga ruhiy oziq va qudrat bag'ishlaydi. Faqat moddiy jihatdan ta'minlanish bilan kifoyalanish-ongsiz va ruhsiz mahluqotlarga xos. Ma'naviyatga intilish esa ruh va ong egasi bo'lmish odamzotgagina xos fazilatdir. Ma'naviyat odamning aqliy va ruhiy olami majmui kabi murakkab ijtimoiy hodisadir. Ma'naviyat juda keng qamrovli tushuncha bo'lganligi uchun ham, yuqorida ta'kidlaganimizdek uni bir jumlada ifodalash nihoyatda mushkul. A.Erkaevning fikricha, "Ma'naviyat-insoning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyatidir, ya'ni insonning mehr-muruvvat, adolat, to'g'rilik, sofdillik, vijdon, or-nomus,

vatanparvarlik, go‘zallikni sevish, zavqlanish, yovuzlikka nafrat, iroda, matonat va shu kabi ko‘plab asl insoniy xislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik kasb etgan majmuidir”. M.Imomnazarov dastlab “Ma’naviyat inson qalbidagi ilohiy nur”, - deb yozgan bo‘lsa, keyinchalik “Ma’naviyatinson qalbida, ko‘ngil ko‘zgusida aks etgan haqiqat nuridir, deyilgan ta’rif darhaqiqat, so‘fiyona ramziy ta’rifdir, zotan boshqacha ta’rif bu cheksiz mohiyatni cheklab qo‘yadi”, - deb yozadi. T. Mahmudov “ Ma’naviyat-insoning ma’lum darajadagi jismoniy, aqliy, axloqiy va ruhiy balog‘ati va dunyoqarashini ifodalovchi tushunchadir”, - degan ta’rifni beradi.

Jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy sohalarida mavjud bo‘lgan muammolarni ma’naviyatni rivojlantirish, unga tayanish orqali hal etish mumkin. Ma’naviyat millatni taraqqiyotga etaklovchi, davlatning qudratini oshiruvchi muhim omil sanaladi. Chunki qaerda, qaysi mamlakatda ma’naviyat yuksak darajada bo‘lsa, o‘sha joyda, o‘sha mamlakatda johillik, hasadgo‘ylik, beparvolik, xudbinlik, yalqovlik, manmanlik, tekinxo‘rlik, g‘iybat qilishlik, ko‘rolmaslik, yovuzlik, qo‘paruvchilik, o‘z vatani va xalqiga nisbatan sotqinlik tuhmat qilish kabi salbiy illatlar, ma’naviyatsizlik ko‘rinishlariga o‘rin qolmaydi. Shaxsning o‘z o‘zini anglashi, bilimdonlik, qalbi tozalik, saxiylik, samimiylik, xayrixohlik, iymonlilik, halolik, e’tiqodlilik, diyonatlilik, poklik, mehr-shafqatlilik, vijdonlilik, rostgo‘ylik, adolatparvarlik, ota-onaga hurmat, oilaga sadoqat, vafodorlik, to‘g‘rilik va boshqalar. Shaxsning millat vakili sifati maqomida: milliy o‘z-o‘zini anglash, milliy g‘urur, millatparvarlik, vatanparvarlik, millat taqdiriga nisbatan ma’suliyatni, milliy manfaat ustivorligini his etish, milliy til, milliy tarix, adabiyot, san’at, urf-odatlar, an’analar, qadriyatlar, davlat tizimiga, qonunlarga hurmat va itoatkorlik, vazminlik, o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lish, mamlakat ichki va tashqi faoliyatidan habardor bo‘lish va uni qo‘llabquvvatlash, mamlakat ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy hayotida faollik va boshqalar bo‘lsa; shaxsning jamiyat vakili sifatidagi maqomida: mamlakatning jahondagi nufuzini oshirishdagi ma’sullik, jahon sivilizatsiyasi yutuqlarini egallash,

jahon xalqlari oldida turgan umumbashariy muammolariga befarq bo'lmalik, milliy va umuminsoniy manfaatlar uyg'unligini anglash,

Ba'zi mutaxassislar (chunonchi, mashhur rus axloqshunosi A.I. Titarenko) axloqning asosiy tushunchalarini (kategoriyalarini), axloqiy me'yorlar va tamoyillarni axloq – odobning bir butun qon tomiri tarzida taqdim etadilar. Shunday qilib, axloq tuzilmasi uch asosiy omilni: axloqiy anglash, axloqiy his etish va axloqiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Mazkur uch omil-unso'rning birortasisiz axloq tushunchasini tasavvur qilib bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, axloqni inson ko'zi oldida gavdalantiruvchi axloqiy munosabatlarning his etish va axloqiy anglashsiz yuzaga chiqishi, ya'ni mavjud bo'lishi mumkin emas. Axloq-odob qoidalarini anglasak, nima mumkinu, nima mumkin emas va qanday yashamoq kerak savollariga javob topa olamiz. Axloq-odob to'g'risida gapirganda axloqiy ong nimaligini ham bilish kerak. Axloqiy ong-kishilarning jamiyatdagi axloqiy hatti-harakatlari, yurish-turishlari, yashash qoidalari, tamoyillari, shuningdek ularning o'zaro bir-birlariga hamda ijtimoiy guruhlariga, jamiyatga bo'lgan munosabatlarini ifodalovchi qarashlari tasavvurlari, nazariyalarining jamidir. Axloq-odob axloqiy qarashlarni bilish va anglash orqali shakllanadi. Axloqiy ong, axloq, odobning mazmuni, mohiyati, jamiyatdagi kishilar hayoti, faoliyati, taraqqiyotidagi o'rni, ahamiyati to'g'risidagi qarashlar g'oyalarning tizimidir. Axloq - jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun namuna bo'la oladigan ijobiy hatti-harakatlar yig'indisidir. Odob-inson haqida yoqimli ta'surot uyg'otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat xayotida u qadar muhim ahamiyatga ega bo'lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xattixarakatlarni o'z ichiga oladi.

Axloq-odob tamoyillari mamlakat va uning o'z oldiga qo'ygan ulug'vor, ezgu g'oyalar va maqsadlarni amalga oshirish jarayonida, va aksincha mamlakat, millat, insonlar hayoti, kelajak taqdiri tahlikali holatga tushganda uning oldini olish uchun millat, xalq va uning vakillarida namayon bo'ladigan ma'sulyat hissi, ma'naviy tuyg'u va e'tiqodining yuksak darajada namayon bo'lishidir. Xulosa qilib shuni aytish lozimki, bugun Yangi O'zbekistonning jahonda o'z munosib o'rnini topishi,

millatimizning qadr-qimmatini joyiga qo'yish, ona zaminda yashayotgan barcha millat va elat vakillari bilan barqaror rivojlanish yo'lida do'stona faoliyat yuritish, O'zbekiston yoshlarida haqiqiy millatparvarlik ruhiyatini hamda vatanparvarlik mas'uliyatini uyg'otish uchun ularning ongi va qalbida yuksak kuch vazifasini o'tovchi ma'naviyat omilini rivojlantirish biz pedagoglarning majburiyatlarimizdan biri hisoblanadi. Zero, birinchi prezidentimiz I.Karimov takidlaganlaridek "Ma'naviyat insonni ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg'otadigan qudratli botiniy kuchdir". Shunday ekan, ma'naviyatli insonlar ma'rifatli jamiyatni kamol topishida yoshlarni tarbiyalashda biz ziyoliylarning vazifasi ulug' va buyukdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent – 2017.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. Toshkent, "Ma'naviyat", 2008
3. Karimov I.A. O'zbekiston: Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Toshkent, O'zbekiston, 1993
4. Erkaev A. Ma'naviyat – millat nishoni. Toshkent. Ma'naviyat, 1997
5. Imomnazarov M. Ma'naviyatimizning takomil bosqichlari. Toshkent

SADRIDDIN AYNIYNING YOSH AVLOD TARBIYASIGA OID PEDAGOGIK MEROSINI O'RGANISH

N.B.Qurbonova,

*Buxoro davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika tarixi faniga o'zining salmoqli hissani qo'shagan pedagog Sadriddin Ayniyning yosh avlodni tarbiyalashda jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, pedagogik qarashlari, qoldirgan me'rosi va ularning siymolarini o'rganish har doim ham jamiyatning asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tarixdan ma'lumki jadidlar o'zlarining qarashlarida milliy tarbiyani, ma'rifatparvarlik goyalarini ilgari surib, millatni ilmsizlik jaholatidan qutqarish uchun eski maktabni isloh qilishni zarurligini isbotlab, usuli jadidiyaga asos soldi. Ushbu maqolada jadid ma'rifatparvarlarining yuqoridagi mazmunga oid bo'lgan qarashlari haqida so'z boradi

Kalit so'zlar: islohot, milliy g'oya, yoshlar, jadidlar, taraqqiyot, ta'lim, ma'rifat, siyosat, ota-ona, mehr-oqibat, strategiya, dastur, o'quv qo'llanma, ibrat, mushohada, inqiroz, zamon, maktab, ma'rifatparvar, ilm, usuli jadidiya

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning «Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yagona to'g'ri yo'li» deya ta'kidlagani esa buning yorqin isboti desak mubolag'a bo'lmaydi. Shubhasiz, sifatli ta'lim yangi marralarni egallashga olib keladigan eng qisqa va oqilona yo'ldir. To'la ishonch bilan aytish mumkinki, mazkur sohadagi tub o'zgarishlar o'z natijasini o'rta va uzoq istiqbolda ko'rsatadi. Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek, «Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, bilim bor joyda buyuklik bo'ladi». Shuning uchun ushbu

sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta'lim dargohlariga borib, o'qituvchi va murabbiylar bilan ko'proq muloqot qilib, sifatni oshirish bo'yicha ular qo'ygan masalalarni birgalikda hal qilishimiz zarur. Bugungi kunda ta'lim – mamlakat taraqqiyotining eng muhim poydevori hisoblanar ekan ta'limni rivojlantirish avvalo, pedagog-o'qituvchilar zimmasidadir. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsam, mamlakat taqdiri sizning qo'lingizda. Jamiyat o'z oldiga qo'ygan ulkan maqsadlarga erishish uchun eng avvalo barkamol shaxsni tarbiyalashga oid mukammal g'oyalarga murojaat qiladi. Shuning uchun xam, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'zlarining har bir nutqida "Yangi O'zbekiston"ni qurishda yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi muhim omil ekanligini alohida ta'kidlab ko'rsatadi. XIX asr oxirida tarix sahnasiga kelgan jadid ma'rifatparvarlarining bugungi zamonaviy ilm-hunarlarni chuqur egallashda asqotadigan hikmatli targ'iboti hali ham dolzarb mavzulardan biridir. XIX asrning oxiri XX boshlarida yurtimiz Turkistonda ijtimoiy tarbiyaga oid o'ziga xos jarayon kechdi. O'z zamonining ilg'or namoyandalari bo'lgan jadidlar g'oyat murakkab va qiyin sharoitda bilim va ma'rifat tarqatish, ta'lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish orqali milliy taraqqiyotga erishish g'oyasi bilan maydonga chiqdilar. Shu maqsadda o'z mablag'lari hisobidan maktab va teatrlar, nashriyot va kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil qildilar, qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yubordilar. Ularning bu olijanob tashabbus va harakatlari jamiyat hayotida kuchli aks sado berib, qudratli to'lqinga aylandi. Bu jarayon jadid ma'rifatparvar pedagoglari tomonidan tashkil qilinib, u Yevropa va Rossiyada kechayotgan tajribalar asosida izchil va uzviy ravishda rivojlantirila bordi. Bu hol pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Shu sababli: birinchidan, olimlarimiz istiqlol davrida shakllangan milliy tarbiyashunosligimizni jadid ma'rifatparvar pedagoglarining qarashlari bilan boyitish fikrini ma'qul topdilar; ikkinchidan, davlat siyosatida jadid ma'rifatparvarlarining o'z davrida o'ynagan roli e'tirof etildi.

Sadriddin Ayniy - Buxoroda jadidchilik harakatining ilk namoyandalaridan biri, fidoiy pedagog, olim va yozuvchi – Sharq milliy taraqqiyparvarlik harakatidagi yorqin siymo. Mashhur yozuvchi va pedagog Sadriddin Ayniy «Buxoroi sharif birodarligi» jamiyatining taklifi bilan yangi milliy maktablari uchun «Tahzib ussibyon» («Pok bola») o‘qish darsligini tuzgan bo‘lib, u ikki marta (1909; 1917 yillarda nashr etilgan. «Tahzib us-sibyon» kitobi adabiy-didaktik xarakterda ega bo‘lib, o‘quv materiallari bolalarga qiziqarli sodda tilda bayon etilgan, ular mazmuni o‘quvchilar yoshiga mos. O‘sha zamon sharoiti va talablariga ko‘ra, kitobda diniy ma’lumotlar ham berilgan. «Tahzib us-sibyon» darsligida muallif, bolalarni rostgo‘y va vijdonli bo‘lishga targ‘ib qiladi. Bolaning shakllanishida oila tarbiyasi muhim o‘rin tutadi. Muallif bir hikoyada namuna usulidan foydalanib, o‘quvchilar hayotida ro‘y bergan voqea misolida o‘quvchilarni halol bo‘lishga undash bilan birga, bunda oila tarbiyasi, onaning namunasi katta o‘rin tutishini ko‘rsatib beradi. Quyida ushbu hikoyadan parcha keltiramiz: «Bir kuni Tosh ismli bola maktabdan qaytayotganida o‘tkinchi kishi qopchig‘ini tushirganini ko‘rdi, uni olib uyiga keldi va onasiga ko‘rsatdi. Onasi achchiqlanib aytdi: «Buning egasini tezroq top va unga qopchiqni qaytar, aks holda o‘rtoqlaring orasida seni o‘g‘ri deb e‘lon qilaman». Tosh qopchiq egasini topib, uni puli bilan qaytarib berdi». XX asr boshida darslik yaratgan pedagoglar, ziyolilar darsliklardagi matnlarni o‘z hayotiy tajribalaridan olganlar. Hikoya, rivoyat singari she‘r va to‘rtliklar ham bitib, darsliklarga kiritganlar. Jumladan, Sadriddin Ayniy ham «Tahzib us-sibyon» darsligining «Aqlli bola» bobida bolalarni sahiylik ruhida tarbiyalovchi she‘r yozadi. Muallif «Tarbiya ko‘rgan bola», «Yaxshi, odobli bola» boblarida yoshlikdan o‘quvchilarda madaniy xulqni qaror toptirish, har bir o‘quvchining tozalikka rioya qilishi lozimligi haqida fikr yuritadi. Bundan tashqari, darslikda axloqiy tarbiya, ota-onani hurmatlash to‘g‘risida fikr yuritilib, ushbu yo‘nalishda yuksak badiiy saviyaga ega bo‘lgan savol-javob shaklidagi she‘r taqdim etilgan. S.Ayniy oilada mehr-oqibat yuqori darajada bo‘lishini xohlaydi. Darslikda insonparvarlik ruhidagi hikoyalar bilan bir qatorda, estetik tarbiya va o‘yin faoliyati bilan bog‘liq qisqa-qisqa

matnlar ham berilgan. «Tahzib us-sibyon» keng qamrovli darslik hisoblanib, unda barcha fanlar, ularning inson hayotidagi oʻrni beqiyosligi haqida fikr bayon qilinadi. Muallif har bir bola oʻzi oʻqish va yozishni bilishi shart deb hisoblaydi. Darslikda bolalar hayoti, tabiat, maktab, uy hayvonlari va parrandalarga oid bolalarning yoshiga mos qiziqarli hikoyalar mavjud. Sadriddin Ayniy kitobda oʻqituvchilar uchun metodik yoʻl-yoʻriqlar ham taqdim etgan boʻlib, darslikning ayrim boblari oʻqituvchi va uning vazifalariga bagʻishlangan. S.Ayniyning «Tahzib us-sibyon» darsligidan tashqari, «Yoshlar tarbiyasi» darsligini 1909 yilda chop etganligi maʼlum. Maʼrifat dargʻalaridan biri - Sadriddin Ayniy Samarqandga kelib, Abduqodir Shakuriy yangi milliy maktabining taʼlim-tarbiya ishlari bilan tanishdi. Ana shu maʼlumotlar va tajribalar asosida S.Ayniy doʻsti Mirzo Abdulvohid Munzim bilan uning hovlisida yangi tipdagi tojik maktabi ochdi. Birinchi tojik alifbesi «Soli naxustin» («Birinchi yil», Baroyi maktabxoyi tojik, Samarqand, 1924y.)da adibning «Maktab nima» sheʼri bor. Ushbu darslikdan A.Shakuriyning maktabida birinchi bosqich oʻquvchilariga saboq berilgan. Pedagogning 1930 yilda chop etilgan «Chalasavodlar maktabi uchun oʻqish kitobi» darsligi ham mavjud. S.Ayniy hamkorligida mualliflar 1931 yilda birinchi bosqich maktablari va texnikumlar uchun «5 dar 4» nomli oʻqish kitobi tuzdilar. Kitob 10 qismga boʻlinib, unda oʻsha davr ruhi aks etgan, kommunistik partiya, Lenin, pionerlar harakati haqida hikoyalar bor. 1922 yil S.Ayniy qizlar maktabi uchun «Qiz bola yoki Xolida» darsligini tuzdi. Uni 1924 yil Munzim yordami bilan Berlinda «Komvioniy» shirkatining bosmaxonasida nashr qildirdi. Sadriddin Ayniy Oʻrta Osiyoning atoqli pedagogika tarixchisi. Uning «Yoshlar tarbiyasi», «Qizmi, yo Xolida», «Ahmad - maftunkor ruh», «Eski maktab», «Xotiralar» «Tahsib-us-sibyon», «Esdaliklar» kabi asarlari pedagogika tarixini yangi maʼlumotlar bilan boyitdi. va qimmatli faktik materiallar. Uning asarlarida eski maktab va oilada oʻqitish va tarbiyani tanqid qilish, oʻqitishning yangi ilgʻor usullaridan foydalanish, maktablarni arablashtirishga qarshi chiqish, oʻz xalqining madaniy tarixiga yuksak baho berish kabi masalalar yoritilgan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g'oyaviysiyosiy tazyiqlarga qaramay millatning ma'naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab, mas'uliyatli burilish davrida millatning ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg'usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o'z zimmalariga oldilar. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev Oliy Majlisga Murojaatnomalarida aytganidek, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini o'uncha ko'p anglab yetadi. mustaqillikning dastlabki yillarida jadidlar yo'nalishida bir qancha qaror, qonun va nizomlar qabul qilingan va hozir ushbu yo'nalishida davom etmoqda. Biz ma'rifatparvar bobolarimizning muqaddas orzularini ro'yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yangi Renessans poydevorini yaratishni strategik vazifa qilib belgilaganmiz. Shu maqsadda ilm-fan, ta'lim-tarbiya, madaniyat sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz.

Bu borada avvalo ta'lim tizimini zamon talablari asosida tashkil etish, o'qituvchi va murabbiylarning jamiyatimiz hayotidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirishga ustuvor ahamiyat qaratmoqdamiz. Farzandlarimizni har tomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi. Jadidlarning pedagogik qarashlari va sa'y-harakatlari hozirgi zamon jamiyati bilan hamohang bo'lib, zamonaviy dunyo murakkabliklarini yo'lga qo'yishda ilhom va yo'l-yo'riq manbai bo'lib xizmat qiladi. Ularning tamoyillarini qabul qilish va ularni hozirgi sharoitlarga moslashtirish orqali biz ularning merosini qo'llab-quvvatlashda va ta'lim va ijtimoiy taraqqiyot yo'lida davom etishimiz mumkin. Yangi ta'lim dasturlari va o'quv qo'llanmalarini yaratishda jadidlarning pedagogik qarashlari va metodikasini qo'llash zarur. O'qituvchilarning malakasini oshirish

ZJV5401

kurslarida jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy me'rosini o'rganish va uni ta'lim jarayoniga qo'llashga yo'naltirilgan dasturlarni tatbiq etish. Jadidlarning didaktik yondashuvlarini hisobga olgan holda yangi o'quv materiallari va didaktik qo'llanmalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish lozim. Jadidlar tomonidan qo'llanilgan interfaol va innovatsion ta'lim usullarini bugungi ta'lim jarayoniga keng joriy etish muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent. 2020-yil 29-dekabr
2. Yo'ldoshev J.G'.Usmonov S.A Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. - T., 2008.
3. Xushvaqto'v N.X. Talabalarni milliy-ma'naviy qadriyatlarni o'rganishga tayyorlashning pedagogik va kompyuterli asoslari. Diss.-ya. T., 2006.
4. Turobov Y. Jadid ma'rifatparvarlari pedagogik merosining ilmiynazariy asoslari va qarashlari
5. Xojayev B. Jadid pedagogikasi. "jadid" gazetasi. 15-son. 2024
6. Z.Raximov. Jadid pedagogikasi. O'quv-uslubiy majmua. – Shahrisabz. 2022
7. Jadidchilik islohot yangilanish Mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash (Turkiston va Buxoro jadidchiligi tarixiga yangi chizgilar). Davriy to'plam N1, -T "Sharq", 1999

OILA QADRIYATLARI VA JAMIYATDAGI IJTIMOIIY BARQARORLIK

Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich,
Rustamova Nargiza Axadjonovna,
Fargʻona davlat universiteti magistrantlari

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila qadriyatlarining jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikdagi oʻrni va ahamiyati oʻrganilgan. Oila nafaqat shaxs tarbiyasining birinchi maktabi, balki jamiyatning barqarorligi va ijtimoiy muvozanatining poydevori sifatida koʻrib chiqiladi. Zamonaviy globallashuv sharoitida oilaviy qadriyatlarni saqlash va avlodlarga yetkazishning dolzarbligi taʼkidlanadi. Maqolada oila qadriyatlari ijtimoiy barqarorlikka qanday taʼsir koʻrsatishi, zamonaviy tahdidlar va ularga qarshi kurashish yoʻllari yoritiladi. Oila qadriyatlarini rivojlantirish orqali jamiyatdagi birlik va tinchlikni mustahkamlash mumkinligi asoslangan.

Kalit soʻzlar: oila qadriyatlari, ijtimoiy barqarorlik, jamiyat, globallashuv, tarbiya, maʼnaviyat.

Har qanday jamiyatning ildizi oiladan boshlanadi. Oila nafaqat yangi avlodni tarbiyalovchi muqaddas maskan, balki jamiyatning barqarorlik asosi, ijtimoiy muvozanat va axloqiy mezonlar manbaidir. Oila insonning birinchi tarbiya maktabi, hayotga boʻlgan qarashi va maʼnaviy dunyosining shakllanishida hal qiluvchi rol oʻynaydi. Undagi munosabatlar, qadriyatlar va odatlar kelajak avlodning ijtimoiy hayotda tutgan oʻrnini belgilaydi.

Tarixdan maʼlumki, har qanday buyuk sivilizatsiyaning asosi oiladagi sogʻlom muhit, avlodlar oʻrtasidagi izchillik va qadriyatlarga sodiqlik orqali shakllangan. Oila jamiyatda milliylikni, urf-odat va anʼanalarni saqlovchi eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Oila faqat shaxsiy muammolar yechimini topuvchi doira emas, balki ijtimoiy hayotning har bir jabhasiga bevosita taʼsir qiluvchi zamin hisoblanadi.

Bugungi globallashuv, raqamli texnologiyalar, mass-mediyaning kuchayishi va ochiq madaniy muloqotlar davrida milliy oila qadriyatlariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Afsuski, ayrim hollarda tashqi madaniy oqimlar va iste'mol jamiyati g'oyalari oilaviy qadriyatlar bilan to'qnash kelib, yoshlar ongida identitet inqirozini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda har bir oilaning ma'naviy immuniteti kuchli bo'lishi, an'anaviy qadriyatlar zamonaviylik bilan uyg'unlashtirilgan holda saqlanib qolishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy qadriyatlar – bu o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, iymon-e'tiqodi, urf-odat va axloqiy me'yorlarining mujassamidir. Oila esa bu qadriyatlarni yosh avlodga singdiruvchi eng birlamchi tarbiya muassasasi hisoblanadi. Shu sababli oilaning mustahkamligi nafaqat individual farovonlikni, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi omildir.

Zero, oila qadriyatlari jamiyat barqarorligining poydevori sifatida xizmat qiladi. Oila mustahkam bo'lsa jamiyat mustahkam, oila sog'lom bo'lsa - jamiyat sog'lom bo'ladi. Oilada hukm suradigan mehr-oqibat, o'zaro hurmat, mas'uliyat va e'tibor – bu nafaqat oilaviy baxtning garovi, balki ijtimoiy muvozanatning ham kafolatidir. Oila haqida mutafakkirlar bildirgan iqtiboslarga to'xtalib o'tsam:

“Oila – bu jamiyatning hujayrasi. Agar har bir hujayra sog'lom bo'lsa, jamiyat ham sog'lom bo'ladi.”- Mahatma Gandi

“Oila bu – insoniyatning eng qadimiy va eng tabiiy institutidir.” — Aristotel

“Qanchalik ko'p oilalar mustahkam bo'lsa, shunchalik jamiyat barqaror bo'ladi.” - Lev Tolstoy

Oila qadriyatlari deganda, avvalo, mehr-oqibat, hurmat, sadoqat, mas'uliyat, tarbiya, mehnatsevarlik, sabr-toqat va o'zaro kechirimlilik kabi fazilatlar tushuniladi. Bu qadriyatlar har bir insonning shaxsiyati, dunyoqarashi va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarida muhim o'rin tutadi. Aynan oilada shakllangan qadriyatlar orqali inson o'zining kimligini anglaydi, o'ziga va boshqalarga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

Oila bu hayotning ilk maktabi. Bola muhabbat, g'amxo'rlik, adolat, halollik kabi tushunchalarni ilk bor onasining quchog'ida, otasining harakatlarida his etadi. Agar oilada sog'lom qadriyatlar hukmron bo'lsa, bola ham ijobiy xarakterga ega bo'lib voyaga yetadi. Bunday insonlar esa jamiyatda tinchlik, barqarorlik va o'zaro ishonch muhitini yaratadi. Aksincha, oilaviy qadriyatlardan yiroq muhitda ulg'aygan shaxslar ko'pincha ijtimoiy muammolar manbaiga aylanadi.

Zamonaviy texnologiyalar, globallashuv, ommaviy axborot vositalarining kuchli ta'siri, g'arb madaniyatining ayrim jihatlari yoshlarning ongida qadriyatlar bilan bog'liq chalkashliklar tug'dirmoqda. Individualizm, iste'molchilik, tezkor hayot tarzi, ko'pincha an'anaviy qadriyatlar bilan to'qnash kelmoqda. Natijada ajrimlar sonining ortishi, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi muloqotning susayishi, keksalarga befarqlik, ma'naviy bo'shliq kabi holatlar tobora ko'p uchramoqda.

Oila ichida yuzaga kelgan inqirozlar jamiyat hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki sog'lom oila bu ijtimoiy muhitning mustahkam bo'g'ini. Agar oila zaiflashsa, jamiyat ham ma'naviy jihatdan tanazzulga uchrashi mumkin. Oila qadriyatlarini tiklash va mustahkamlash orqali ijtimoiy muvozanatni ta'minlash mumkin.

O'zbek xalqi tarixan kuchli oilaviy an'analarga ega bo'lgan. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, bir-biriga mehr, sabr-bardosh, mehnatsevarlik bular xalqimiz hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Bu qadriyatlar asrlar davomida nafaqat oilalarni, balki butun jamiyatni birlashtirib turgan. Bugungi kunda esa ushbu merosni asrab-avaylash, uni yangi avlod ongiga singdirish muhim vazifaga aylangan.

Shu sababli, oiladagi qadriyatlarni zamon talablari bilan uyg'unlashtirgan holda yosh avlodni tarbiyalash nafaqat oila, balki butun jamiyatning barqaror kelajagini ta'minlaydi. Oila nafaqat mehr va tarbiya maskani, balki yuksak ma'naviyat, ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotning boshlang'ich nuqtasidir.

Oila qadriyatlari jamiyat barqarorligining yuragi, uning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy hayotini muvozanatda tutuvchi, jamiyat taraqqiyotining poydevorini tashkil etuvchi eng asosiy ustundir. Sog'lom

oila mustahkam jamiyatning kafolatidir. Shu sababli, oila qadriyatlarini asrash, ularga hurmat bilan yondashish va ularni yangi avlodga singdirish har bir insonning, har bir oilaning, butun jamiyatning dolzarb va muqaddas vazifasidir.

Bugungi globallashuv sharoitida, texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan, madaniy va axborot oqimlari cheksiz kengaygan zamonda, oila qadriyatlarini mustahkamlash yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bunday sharoitlarda insoniyatning asosiy ma'naviy an'analari va qadriyatlari zaiflashishi, shakllanish jarayonida xatoliklarga duchor bo'lishi mumkin. Ammo aynan oilaviy qadriyatlar – inson qalbining ildizi, uning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy muvozanatining asosi sifatida o'z ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydi.

Oila nafaqat insonning birinchi tarbiya maktabi, balki uning ijtimoiy hayotga tayyorlanishi, jamiyatga moslashishi, axloqiy va ma'naviy tamoyillarni o'zlashtirishi manbaidir. Har bir ota-ona, pedagog va jamiyat faoli oilada mehr-oqibat, hurmat, mas'uliyat kabi qadriyatlarni bolalarga singdirish uchun doimo o'z namunasi bo'lishi kerak. Shunda yosh avlodning ma'naviy barkamolligi ta'minlanadi, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni sog'lomlashtirishga, birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Shuningdek, oila qadriyatlarining mustahkamligi jamiyatda ishonch, tinchlik va xavfsizlik muhitini yaratadi. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga zamin yaratadi. Bugungi murakkab va o'zgaruvchan dunyoda barqarorlikni saqlab qolish uchun, oilaning asosiy qadriyatlarini saqlab qolish va ularni avloddan-avlodga uzluksiz uzatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Faqatgina shunday birlik va hamjihatlik orqali biz jamiyatimizda chinakam tinchlik, barqarorlik va farovonlikni mustahkamlashimiz mumkin. Oila qadriyatlari bu nafaqat insoniy fazilatlarining manbai, balki mamlakatimiz va butun insoniyat kelajagining garovi ekanligini hech qachon yoddan chiqarmasligimiz lozim. Shu bois, har bir fuqaro o'z oilasida ma'naviy poydevorlarni mustahkamlashga, milliy

qadriyatlarimizni asrab-avaylashga va jamiyatimizning ruhiy barkamolligi uchun mas'uliyat bilan yondashishga chaqiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Freyd, Z. (2009). Psixologiya va jamiyat. Moskva: Nauka.
2. G'ulomov, A. (2018). Oila va jamiyat barqarorligi: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: O'qituvchi.
3. Gandi, M. (2016). Jamiyat va inson qadriyatlari. Mumbai: Sabarmati Ashram.
4. Karimova, M. (2020). "Oila qadriyatlari va yoshlar tarbiyasi." Pedagogika va psixologiya, 3(12), 45-52.
5. Konfutsiy. (2017). Etik qadriyatlar va oilaviy tarbiya. Pekin: Xalq nashriyoti.
6. Safarli, E. (2022). Milliy qadriyatlar va zamonaviy jamiyat. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Tetcher, M. (2019). "Oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy o'zgarishlar." Sotsiologiya jurnali, 5(7), 23-29.

RAQAMLI MUHIT VA YOSHLARNING AXLOQIY IDENTIKLIGI

Madraximov Alisher Usubjon o'g'li,
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti
kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya. Bugun dunyoviy jarayonlar virtual muhit ta'sirida shiddatli tarzda rivojlanish tusini olmoqda. Bunda yoshlarning axloqiy sifatleri va jihatlari turli ta'sir etuvchi omillar sababli o'zgarishlarga uchramoqda. Ayni ijtimoiy taroqlar buning bosh omilidir. Ushbu maqolada yoshlarning raqamli muhitdagi axloqiy identikligi tahlil qilinib, ijtimoiy tarmoqlarning shaxsiy hamda jamoaviy axloqqa ta'siri ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: *Ijtimoiy tarmoq, raqamli mihit, axloq, yoshlar, virtual olam, raqamli avlod, real hayot, axloqiy identik.*

Zamonaviy “raqamli avlod” – oʻsib-ulgʻayayotgan yoshlar – internet va ijtimoiy tarmoqlardan doimiy ravishda foydalanadi. 2025-yil maʼlumotlariga koʻra, global ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining identifikatorlari hozirda 5,24 milliardni tashkil etib, har 10 internet foydalanuvchisidan 9 nafari ijtimoiy platformalarda faol [1]. Yoshlar raqamli muhitda katta avlodga nisbatan erkinroq, faolroq, tez oʻzlashtiruvchi boʻlib, real va virtual hayot oʻrtasidagi farqni anglamaydi. Shu munosabat bilan, ijtimoiy tarmoqlar endi faqat axborot almashish vositasi emas, balki yoshlarning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantiruvchi muhim omilga aylangan. Shu bois bugun yoshlarning axloqiy identikligi darajasi dolzarblik kasb etmoqda.

Axloqiy identiklikning negizini tashkil etuvchi “Axloq”ni Abdulla Avloniy shunday taʼriflaydi: “Insonlarni yaxshilikgʻa chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladigan kitobni axloq deyilur” [2]. Shunday ekan axloqiy identiklik – shaxsning axloqiy qadriyatlar majmuasi va oʻzini shu meʼyorlar asosida anglay olishi demakdir. Ijtimoiy taraqqiyot har bir bosqichida shaxs oʻzini qanday tushunganligi va qadriyatlarini qanchalik hurmat qilishi uning jamiyatdagi oʻrniga bogʻliq boʻladi. Mutaxassislar fikricha, “Ijtimoiy rivojlanish bosqichida shaxsning oʻz-oʻzini tushunishi, qadriyatlarini qadriga yetishi bularning barchasi yoshlarning axloqiy identikligi bilan bevosita bogʻliq” ekani taʼkidlanadi [3]. Axloqiy identiklik oʻsishda shaxs maqsad va ideallari muhim rol oʻynaydi – u kelajakni tasavvur qilish va uzoq muddatli rejalarni amalga oshirishga tayyorlaydi. Shunday qilib, yoshlarning axloqiy-barkamollik darajasi ularning identifikatsiya qilgan qadriyatlari, ijtimoiy masʼuliyati va ideal-xayollari bilan bevosita bogʻliq.

Bugun yoshlar raqamli muhitda ulgʻaymoqda. “Z avlodi” yoxud raqamli asr yoshlarining dunyoviy tasavvuri internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan uzviy bogʻlangan. Bugungi kunda dunyo miqyosida 1,8 milliard kishi oʻsmir va yoshlar hisoblanib, aynan ular ijtimoiy tarmoqlarning eng faol

foydalanuvchilari ekani qayd etilgan [4]. Raqamli muhitning xususiyatlari – axborotning tezkor va keng tarqalishi, turli aloqa imkoniyatlari va erkin ifoda qilinishi – yoshlar orasida individualizm va mustaqillikni kuchaytiradi. Tadqiqotlarga ko‘ra, raqamli muhit orqali axborotning tez va keng tarqalishiga doir imkoniyatlar, shuningdek insonlarning erkin fikrini ifodalash imkoniyati shaxsiy mustaqillikni oshiradi va individualistik qadriyatlarni yoyilishiga olib keladi [5]. Natijada yoshlar orasida oldin bir bo‘lib kelgan qadriyatlar ma‘nosi qarama-qarshi talqinlar oladi va qadriyatlar tizimida nisbiylik kuchayadi. Bu jarayon yuz berayotgan tezkor o‘zgarishlarda, yoshlarning axloqiy ongida ham yangicha intilishlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Internetda onlayn muloqot yoshlarning shaxsiy axloqiy xulq-atvorida keskin o‘zgarishlarga olib kelishi mumkinligi bugun o‘z isbotini topmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasiga ham ijobiy, ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ko‘pchilik yoshlar uchun real hayotdan ko‘ra virtual dunyoda muloqot qilish qulayroq bo‘lib qolganligi, ularni jamiyat bilan chuqurroq bog‘lanishdan mahrum etmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarni dunyoqarashini ifodalash, do‘stona ommaviy fikr almashish kabi konstruktiv yo‘llar ham yaratadi. Biroq, ba‘zi manbalarda ijtimoiy tarmoqlardagi kontentning “iqtisodiy” aksariyat namunalarida ijtimoiy qadriyatlarga va diniy-guruhiiy normalarga zarar yetkazishi mumkinligi ko‘rsatilgan [6]. Xususan, ijtimoiy tarmoqlardagi hurmatsizlik mazmunidagi va cyberbullin kontentlar yoshlarning axloqiy xulqida zararli natijalarga olib kelishi, ularning axloqiy qarashlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi keltiriladi. Shu sababli, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan ongli va me‘yorida foydalanishi, axloqiy tarbiya va axborot savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy tarmoqlar nafaqat individual, balki jamoaviy miqyosda ham axloqiy o‘zgarishlarni tezlashtiradi. Global tarmoqlar orqali tashkil topgan guruhlar va jamoalar yangi axloqiy qadriyatlarga vujudaga keltirmoqda va o‘zaro tajriba almashish vositasiga aylanmoqda. Shu tarzda, bunday platformalar ijtimoiy yordam va birgalikda harakat qilishni rag‘batlantirishi mumkin. Masalan, mutaxassislar ijtimoiy tarmoqlarni

mavjud axloqiy mexanizmlar “tezyurar kuch” deb baholab, ular orqali norozilik kampaniyalari, kuchli jamoaviy harakatlar ham, birdamlikka chaqiriqlar ham keng tarqashini ta’kidlaydilar. Boshqa tomondan, asoslangan materiallarga ko’ra, onlayn muhitda ijtimoiy tarmoqlar guruhiy normalar va qadriyatlarning buzilishiga xavf solishi, yoshlar orasida asossiz zo’ravonlik yoki nomaqbul xatti-harakatlar namoyon bo’lishiga sabab bo’lishi mumkinligi qayd etilgan [7]. Shunday qilib, ijtimoiy tarmoqlar jamiyatdagi axloqiy uyg’unlikka ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Raqamli muhitda yoshlarning axloqiy identikligini shakllantirish jarayoni murakkab va ko’p qirrali xususiyatga ega. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning shaxsiy dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko’rsatib, ularni yangi axloqiy tajribalar va qarashlarni shakllantirishga yo’naltiradi. Bu jarayonda erkin axborot oqimi, onlayn muloqot imkoniyatlari va anonimlik kabi omillar muhim rol o’ynaydi, bu esa yoshlar orasida individualizmning kuchayishi va an’anaviy ma’naviy qadriyatlarning qayta ko’rib chiqilishiga olib keladi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar jamoaviy hamjihatlik, birdamlik va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, raqamli muhitda yoshlarning axloqiy identikligi turli ijtimoiy va madaniy tendentsiyalarning murakkab uyg’unligi sifatida namoyon bo’lib, uni tahlil qilishda ijtimoiy-falsafiy yondashuv zaruriyatini keltirib chiqaradi. Natijada, yoshlarning axloqiy barkamolligini ta’minlash maqsadida ijtimoiy tarmoqlardan ongli va maqsadli foydalanishni rag’batlantirish uchun ijtimoiy-siyosiy va ta’lim-tarbiyaviy choralar doirasida muntazam ishlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Digital 2025: Global Overview Report.
<https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report>
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1995. – B. 15.

3. Tashayev L. Yoshlarda milliy-ma'naviy va axloqiy identiklikni mustahkamlashda milliy qadriyatlarning o'ziga xos xususiyatlari. // Innovative developments and research in education: a collection scientific works of the International scientific online conference (23rd March , 2024) – Canada, Ottawa : “CESS”, 2024. – P. 70.

4. Toshmuhamedova D. Raqamli hayot tarzi. ICT.Xabar.uz, 2022. <https://ict.xabar.uz/uz/startap/raqamli-hayot-tarzi>

5. Мартынова М.Д. Влияние цифровой реальности на состояние ценностного мира студенческой молодежи. ЦИТИСЭ №3 (37) 2023, – С. 251–260.

6. Otubue V.O., Oji M. (2024). The Influence of Social Media on Moral Values and Group Norms among Secondary School Students: A Study of Delta State. Int. Journal of Social Science Humanity & Management Research, Volume 03 Issue 05 May 2024, – P. 484-493.

7. Jay J. Van Bavel, Claire E. Robertson e.t.c. Social Media and Morality. Annual Review of Psychology, 2024. 75, 311–340.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA IJTIMOIIY TAFAKKUR EVOLYUTSIYASI

Yadgarov Alisher Nurmuhammadovich,
*Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. *Axborotlashgan jamiyat – bu jamiyat hayotining barcha jabhalarida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari markaziy rol o'ynaydigan zamonaviy ijtimoiy-texnik paradigma. Axborot jamiyatida axborot yaratish, tarqatish va foydalanish iqtisodiy, siyosiy va madaniy faoliyatning asosiy omiliga aylanadi. Axborot muhitining bu o'zgarishi inson tafakkuriga ham tub ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ma'lumotning favqulodda hajmi va tez tarqalishi “ijtimoiy tafakkur” – ya'ni jamiyat miqyosidagi qarashlar, qadriyatlar va dunyoqarashlar tizimining*

evolyutsiyasini jadallashtirmoqda. Ushbu maqolada axborotlashuv jarayonining inson tafakkuri va jamiyat qadriyatlariga ta'siri, raqamli ongning shakllanishi hamda axborot iste'moli orqali ijtimoiy tafakkur qanday o'zgarishi muhokama qilinadi. Asosiy e'tibor mafkuraviy jihatlariga, ya'ni axborot vositalari va texnologiyalarning jamiyatdagi ideologik qurilmalarga qanday ta'sir etishiga qaratiladi.

Kalit so'zlar: *Axborotlashgan jamiyat, tafakkur, post-industrial, axborot resurslari, mafkura, yolg'on axborot, digital media, raqamli platforma.*

Axborotlashgan jamiyat tushunchasi sotsiologiya va kommunikatsiya nazariyalarida keng yoritilgan. U post-industrial jamiyatdan keyingi bosqich sifatida ko'riladi va axborot resurslari hamda raqamli texnologiyalarning ijtimoiy hayotda hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Mazkur jamiyatda ma'lumotlar iqtisodiy va siyosiy qudrat manbai hisoblanadi. Axborot texnologiyalari yordamida har bir kishi osongina global axborot makoniga ulanishi, bilim resurslaridan foydalanishi va fikr bildirish erkinligiga ega bo'ladi. Shu jihatdan, axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy murosaga, bilim tarqatishga va qaror qabul qilishga axborot oqimi boshqaruvchi omilga aylanadi. Ammo bir vaqtda bu jarayonlar yangi muammolar, masalan axborot ortiqchaligi, yolg'on axborot tarqalishi va ideologik kamsitishga yo'l ochishi mumkin.

Axborotlashish jarayoni inson ongining asosiy tafakkur funksiyalariga ham ta'sir etadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, digital texnologiyalar inson miyasi va ongida chuqur o'zgarishlar yuzaga keltirmoqda. Masalan, raqamli texnologiyalar insonning miya ishlashiga, ruhiy holatiga va xulq-atvoriga sezilarli darajada ta'sir o'tkazadi va hatto ongimizni, o'zlik anglashimizni negizidan o'zgartirishi mumkin. Ya'ni axborot olami doimiy ravishda kuchli stimullar va yangiliklarga to'la bo'lganligi sababli, insonlarda e'tibor qobiliyati kamayishi, fikrlash jarayonining tezligi va shakli o'zgarishi kuzatiladi.

Tizimli jihatdan qaraganda, digital media va raqamli platformalar odamlarni ma'lumotga shunchalik tortadiki, ular axborot qulayligini tashkil etgan ma'lum bir mafkura va mantiqiy tuzum doirasida fikrlashga

o'rganib qoladi. Ott B.L. "raqamli ong" tushunchasi orqali axborot texnologiyalarining inson tafakkuriga oqibatlarini tahlil qilgan. Unga ko'ra, mikroprotsesslar va raqamli hisoblash texnologiyalari bizni nima haqda emas, balki qanday fikrlashimiz haqida o'zgartiradi [1]. Natijada odamlar fikrini yangiliklardan tashqari munozara va tahlil qilishdan ko'ra tez-tez qisqa, tasodifiy va analogiya asosida shakllanadigan postulatlar egallaydi. Bu holat esa muayyan mafkuraviy shakllar – ideologiyalarga ham ta'sir qiladi: raqamli muhitdagi ma'lumotlar bizni endi mashq qilingan printsip va stereotiplar orqali fikrlashga majburlaydi.

Raqamli madaniyatda insonning yangi turli identitet va ong holatlari paydo bo'lmoqda. D.J. Velievga ko'ra, raqamli texnologiyalar jamiyatda ham, shaxsiy darajada ham o'zlik anglashni tubdan o'zgartirmoqda. Ularning tahlilida odamlar raqamli vositalar yordamida o'z identitetini yaratishda, mustaqil o'z fikrlarini shakllantirishda faol ishtirok etadi va shu bilan texnologik muhitda ijtimoiy hamjamiyat bilan uzviy bog'lanadi. Shu bilan birga, raqamli aloqa asboblari global dunyoqarashning bir bo'lagi bo'lib, ular odamlarga global bilim va qadriyatlar axborotini engib o'tish imkonini beradi. Yana u shuni ta'kidlaydiki, raqamli texnologiyalar odamlarning xabardorligini, ijtimoiy o'zaro aloqalarini va qarashlari hamda ishonch tizimiga "ommaviy va nozik ta'sir" o'tkazadi. Ya'ni internet orqali tarqatiladigan axborot odamlar ongiga global miqyosda integratsiyalashadi va ularning qadriyat-tushunchalar sistemasini (yoki jamoaviy tafakkur nuqtai nazarini) shakllantiradi [2].

Raqamli ong atamasi bilan bog'liq boshqa yondashuvlarda ham informatsiya texnologiyalari ong va identitetni qayta shakllantirishi aytiladi. Misol uchun, raqamli platformalarning keng ommaviylashishi bilan har bir foydalanuvchi "prosumyor"ga aylanadi – shu omil ham tashqi dunyo bilan ichki qarashlar o'rtasida murakkab o'zaro ta'sirni yuzaga keltiradi [3]. Odamlar nafaqat axborotni iste'mol qiladi, balki uni ishlab chiqaradi va o'zlarini ijtimoiy tarmoqlarda brendga aylantiradi. Har bir yangi foydalanilgan axborot parcha insonning ongga oid xaritasi, qadriyatlar ro'yxati va shaxsiy mafkurasi tarkibida o'z o'rnini topadi.

Axborot jamiyatida iste'mol qilinadigan axborot miqdori va turi

ijtimoiy qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Elektron muloqot maydonida odatiy ijtimoiy aloqalar buzilib, kamdan-kam hollarda tanqidiy taxlil jarayonlari qilinadi; buning oqibatida jamiyatda qadriyatlar nisbati harakatiga qarshi yoki kontent (tarkib) keng tarqalishi mumkin. Masalan, raqamli platformalar fuqarolarni siyosiy hayotga faollashtirishi bir tomondan demokratiyani qo'llab-quvvatlasa-da, boshqa tomondan ular poliarizatsiya va populizmni ham kuchaytiradi. Keng miqyosda olib qaraganda, ko'plab tadqiqotlar raqamli media iste'moli bilan siyosiy ishonchning pasayishi, ekstremistik populistik yo'nalishlarning kuchayishi va jamiyatdagi bo'linishlarning o'sishi o'rtasida uzviy bog'liqlikni ko'rsatmoqda. Ayniqsa, o'n yetti yoshgacha odamlar onlayn axborotni tanqid qila olmay, faqatgini o'z fikriga mos axborotni qabul qilishga moyil bo'lganligi aniqlangan. Bu esa jamiyatning kollektiv tafakkurida yangi mafkuraviy qutblanishlar vujudga keltirmoqda [4].

Bundan tashqari, raqamli kontent iste'moli madaniy qadriyatlarni ham o'zgartiradi. Masalan, almashuv platformalari orqali odamlar global madaniy repertuar bilan tanishadi va mana shu turli-tuman ma'lumotlar ta'sirida kognitiv va axloqiy jihatdan ochiqroq bo'lib boradi. Axborot vositalari insonni ijtimoiy tafakkur kontekstida tinchlikparvarlikka, turli madaniyatlarni hurmat qilishga chaqirishi mumkin. Biroq, digital medialar hatto targ'ibot va "soxta" ma'lumotlar tarqatish uchun ham qulay vosita. Telegram va boshqa ijtimoiy tarmoqlar "mashhur" mavzularda" insonlarni bir nuqtaga yig'ish, nomaqbul guruhlarini jamiyatdan chetlatish – ya'ni cancel kulturasini kabi hodisalarni hayotga tatbiq qilishda ishlatiladi. Shunday qilib, axborot iste'moli ijtimoiy qadriyatlarga ikkiyoqlama ta'sir ko'rsatadi: bir yondashuv bilan ochiqlik va tafakkur rang-barangligini rag'batlantirsa, boshqa tarafdin mafkuraviy qaramlik va stereotiplashuvni kuchaytirishi ham mumkin [5].

Axborotlashgan jamiyatda mafkura (ideologiya) masalalari ham markaziy ahamiyat kasb etadi. Platformalardagi muloqot shakllari va algoritmlar odamlarning qarashlarini yo'naltiradi, turli guruhlariga yo'naltirilgan axborotni tarqatadi. Masalan, "axborotlashgan jamiyat"da platformalar yakka shaxslar va institutlarning o'z maqsadlarini ko'zlab

axborot almashinuvi uchun joy vazifasini bajaradi [6]. Bu yangi ekotizimda “cancel kultura” kabi hodisalar paydo bo‘ladi. Ushbu mafkuraviy fenomenlar, garchi ko‘pincha ziddiyatli ko‘rinishda bo‘lsa ham, zamonaviy jamoatchilikda yuqori ta’sirli bo‘lib kelmoqda.

Bundan tashqari, raqamli muhit odamlarga o‘z e’tiqodlari va fikrlarini yanada qat’iy ushlab turish imkonini beradi. Axborot maydon va media-muhit insonlarga “o‘z guruhi” axborotini uzluksiz yetkazib, “dushman obraz”iga qarshi mafkura shakllantiradi. Bu esa odamlarning ijtimoiy tafakkurida guruhiiy qarash va qarama-qarshi munosabatlar yo‘llarini mustahkamlaydi. Shuningdek, mazkur jarayon huquqiy-siyosiy tizimlarga ham ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, ayrim mamlakatlarda raqamli media platformalari populistik kuchlarning ovozi oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, axborotlashtirish natijasida jamiyatda yangi tafakkur uslublari ham paydo bo‘lmoqda [7]. Masalan, raqamli mafkuraviy agonistika yoki onlayn populizm.

Xulosa qilib aytganda, axborotlashgan jamiyat inson tafakkuri va jamiyat ongida tub o‘zgarishlar yaratmoqda. Axborot tarqalishi odamlarning fikrlash jarayonini texnologik shablonlarga muvofiq o‘zgartiradi, shu tufayli “raqamli ong” shakllanmoqda. Raqamli texnologiyalar individlarning o‘zlik anglashini qayta ta’riflaydi, ijtimoiy qadriyatlarni global platformalarda tarqatib, jamiyatda yangi mafkuraviy xulosalar va qarashlarga yuzaga keltiradi. Axborot iste’moli esa tanqidiy tafakkurga bosim o‘tkazib, qat’iy e’tiqod va populizm kabi tendensiyalarga xizmat qilishi mumkin. Shunga qaramay, axborot madaniyati insonlarni madaniy ochiqlikka va erkin fikrlashga ham undashi mumkin. Muhimi, axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy tafakkur egasi – inson hamda jamiyatning o‘zi, ya’ni axborot muhitini ongli ravishda boshqarish va ma’lumotni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishdir. Ayniqsa, mafkuraviy kurashlar sharoitida haqiqat va axloqiy qadriyatlarni saqlab qolish uchun axborot oqimining bosimiga qarshi chora-tadbirlar zarur. Shunday qilib, zamonaviy axborot muhitida jamiyatning ongli qadriyatlarini mustahkamlash va so‘zsiz ma’lumotlarga qarshi madaniyat hosil qilish muhim masalaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ott B.L. The Digital Mind: How Computers (Re)Structure Human Consciousness. Department of Communication, Missouri State University, Springfield, MO 65897, USA. *Philosophies*, 8(1). – P. 4.
2. Veliyev D.J. Digital Consciousness and Identity. *Skhid (East)*, 6 (1), – P. 50-55.
3. Alsaleh A. The impact of technological advancement on culture and society. *Scientific Reports*, 2023, 14. – P. 32-40.
4. Lorenz-Spreen P., Oswald L., Lewandowsky S., et al. A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nature Human Behaviour*, 2023, 7. – P. 74-101.
5. Maraieva U. On the formation of a new information worldview of the future (literature review). *Futurity Philosophy*, 2022, 1(1). – P. 18–31.
6. Picarella L. Intersections in the digital society: cancel culture, fake news, and contemporary public discourse. *Frontiers in Sociology*, 2024, 9. – P. 137.
7. Zhao Y., Ao M., Wang X., & Tao J. Digital sociology: origin, development, and prospects from a global perspective. *Journal of Chinese Sociology*, 2024, 10(1). – P. 19.

UMUMINSONIY QADRIYATLAR VA GLOBALIZATSIYA: MUVOZANAT VA MUAMMOLAR

Umarov Hamdam To‘xtayevich

Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti

Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Global jarayonlarining madaniy xilma-xillik, texnologik taraqqiyot va axloqiy dilemmaning murakkabliklarini qanday yuzaga keltirayotgani tahlil qilinadi. Bir-biriga bog‘langan global dunyoda umuminsoniy qadriyatlarning — adolat, rahm-shafqat, hurmat, halollik va erkinlik tamoyillarining —

muvozanatini saqlash va ularni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Umuminsoniy qadriyatlar insoniyatning ma'naviy poydevori sifatida shaxs va jamiyatlarni uyg'unlikka yo'naltiradi, biroq global jarayonlar natijasida yuzaga kelayotgan madaniy va axloqiy muammolar ularning amaliy tatbiqida qiyinchiliklar tug'diradi. Maqolada umuminsoniy qadriyatlar va globalizatsiya o'rtasidagi murakkab munosabatlar hamda muvozanatni ta'minlash yo'llari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Umuminsoniy qadriyatlar, globalizatsiya, jamiyat evolyutsiyasi, madaniy xilma-xillik, axloqiy dilemma, ma'naviy rivojlanish, adolat, rahm-shafqat, erkinlik, ijtimoiy muvozanat.*

Bugungi kunda dunyo tobora o'zaro bog'langan va murakkablashib bormoqda. Globallashuv jarayonlari madaniyatlar, iqtisodiyotlar va jamiyatlar o'rtasidagi chegaralarni yo'qotib, umumiy insoniy tajribalarni birlashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar – rahm-shafqat, adolat, rostgo'ylik va inson qadr-qimmatiga hurmat – global miqyosda jamoalar o'rtasida o'zaro tushunish va hamjihatlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu qadriyatlar globallashuv sharoitida jamiyatlarning ma'naviy rivojlanishi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi, lekin bu jarayonda muvozanatni saqlash va yuzaga keladigan muammolarni hal qilish oson kechmaydi. "Umuminsoniy qadriyatlar – jahondagi barcha odamlar, xalqlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezoni hosoblangan, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar tizimini ifoda etadigan tushuncha. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko'lamli va serqirra tushunchadir. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumijtimoiy ma'no-mazmun kasb etadigan tushunchalardangina iborat emas. Uni faqat madaniy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb bo'lmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy, etnik va boshqa xususiy qadriyat tizimlari ham umuminsoniy qadriyatlarning o'rnini bosa olmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar tizimi va uning namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish, aslida, tarkibiy qismlari bir-biri bilan dialektik tarzda bog'langan umumiy tizimni, uning asosiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilishdir." [1]

Umuminsoniy qadriyatlar turli madaniyatlar va e'tiqod tizimlari o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi. Ular jamoalarni umumiy insoniy intilishlar va tajribalar atrofida birlashtirib, farqlarni yumshatishga yordam beradi. Masalan, adolat va tenglik tamoyillari global miqyosda inson huquqlari himoyasida asosiy o'rin tutadi. Rahm-shafqat va o'zaro yordam esa xalqlar o'rtasida tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu qadriyatlar nafaqat shaxsiy axloqni shakllantiradi, balki jamiyatlarning umumiy vijdoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Globallashuv sharoitida umuminsoniy qadriyatlar jamoalarni birlashtirishda muhim vosita sifatida ko'riladi. Ular madaniy va diniy chegaralarni bosib o'tib, global miqyosda hamkorlik va o'zaro hurmat muhitini yaratadi. Masalan, inson qadr-qimmatiga hurmat dunyoning turli burchaklarida tenglik va adolatli muomala uchun kurashda asosiy tamoyil sifatida qabul qilinadi.

Globallashuv jamiyatlarni birlashtirish bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarning qo'llanilishida muayyan muammolarni keltirib chiqaradi. Bir tomondan, globallashuv madaniy almashinuvni rag'batlantiradi va xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni oshiradi. Masalan, axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlar tufayli odamlar turli madaniyatlarni o'rganish va ular bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Biroq, bu jarayon ba'zida mahalliy madaniyatlar va an'anaviy qadriyatlarning yo'qolishiga olib keladi. G'arb madaniyatining global ta'siri ko'pincha mahalliy jamoalarning o'ziga xos qadriyatlarini siqib chiqaradi, bu esa madaniy o'zlikni yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi.

Shu o'rinda, qadriyatlar turlari va ularning ilmiy-falsafiy ta'rifi Qadriyatlar inson hayoti va jamiyat faoliyatining turli sohalarida namoyon bo'lib, ularning shakllanishi va ifodalanishida bir qancha asosiy turlar ajralib turadi:

Moddiy muhit bilan bog'liq qadriyatlar — insonning yashash muhitiga, uning moddiy sharoitlariga va tabiiy resurslarga bo'lgan munosabatini ifodalovchi qadriyatlar. Bu tur qadriyatlar insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini va uning moddiy farovonlikka bo'lgan ehtiyojlarini aks ettiradi.

Axloqiy qadriyatlar — an'analar, urf-odatlar, madaniy marosimlar va ijtimoiy normalarda o'z ifodasini topadigan, insonning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantiruvchi qadriyatlar. Ular shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning asosiy tamoyillarini belgilaydi.

Mehnat va intellektual qadriyatlar — insonning aqliy faoliyati, amaliy ko'nikmalari, bilim va tajribalariga asoslangan, shuningdek, iqtidor va iste'dodlarda namoyon bo'ladigan qadriyatlar. Bu tur qadriyatlar insonning ijodkorlik va mehnat faoliyatini rivojlantiradi.

Ijtimoiy qadriyatlar — odamlar o'rtasidagi hamkorlik, jamoaviylik, hayrihohlik va hamjihatlikka asoslangan munosabatlarda ifodalanuvchi qadriyatlar. Ushbu qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va birdamligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Inson ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida muhim ahamiyat kasb etuvchi qadriyatlar haqida so'z borganda, qadriyatlarning tasnifi muhim ahamiyat kasb etadi. Qadriyatlarni shakli va mazmuni bo'yicha quyidagi asosiy turkumlarga ajratish maqsadga muvofiq:

- Umuminsoniy qadriyatlar — butun insoniyatga xos, universal axloqiy va madaniy tamoyillar;
- Mintaqaviy qadriyatlar — ma'lum geografik mintaqalarga xos madaniy va ijtimoiy o'ziga xosliklar;

- Milliy qadriyatlar — millatning tarixiy tajribasi, madaniyati va an'analariga asoslangan qadriyatlar;

- Diniy qadriyatlar — din tomonidan shakllantirilgan axloqiy-ruhiy tamoyillar va qadriyatlar tizimi.

Bundan tashqari, globallashuv iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin, bu esa adolat va tenglik kabi umuminsoniy qadriyatlarning amalga oshirilishiga to'sqinlik qiladi. Jumladan, global korporatsiyalar ba'zi mamlakatlarda inson huquqlari va mehnat sharoitlariga e'tiborsizlik qilishi mumkin, bu esa umuminsoniy qadriyatlarning buzilishiga olib keladi.

Umuminsoniy qadriyatlar va globallashuv o'rtasida muvozanatni topish – bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Buning uchun quyidagi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

•*Madaniy xilma-xillikni hurmat qilish:* Globallashuv jarayonida mahalliy madaniyatlar va an'analarni himoya qilish zarur. Bu umuminsoniy qadriyatlarning global miqyosda qo'llanilishini ta'minlash bilan birga, har bir jamiyatning o'ziga xosligini saqlab qolishga yordam beradi.

•*Axloqiy asoslarga rioya qilish:* Global korporatsiyalar va tashkilotlar faoliyatida adolat, tenglik va inson qadr-qimmatiga hurmat tamoyillariga rioya qilishi kerak. Bu iqtisodiy tengsizlik va inson huquqlari buzilishining oldini olishga yordam beradi.

•*Ta'lim va xabardorlikni oshirish:* Umuminsoniy qadriyatlar haqida ta'lim berish va ularni targ'ib qilish jamiyatlar o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Xalqaro tashkilotlar va hukumatlar bu yo'nalishda faol ishtirok etishi lozim. Jamiyat ma'naviy yuksalishi — bu nafaqat moddiy taraqqiyot, balki axloqiy me'yorlarning rivojlanishi, insonlarning ma'naviy kamoloti va umumiy farovonlikka erishishidir. Umuminsoniy qadriyatlar mazkur jarayonda shaxslarni o'z-o'zini anglashga, boshqalarga nisbatan hurmat va mehr-muruvvatni oshirishga undaydi, natijada jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlik ta'minlanadi.

Globallashuv umuminsoniy qadriyatlarning tarqalishiga yordam bergan bo'lsa-da, bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Masalan, ba'zi jamoalar global qadriyatlarning "bir xillik" sifatida qabul qilinishi tufayli o'z madaniy o'zligini yo'qotishdan xavotirda. Shu bilan birga, globallashuv jarayonida axloqiy dilemmalar, masalan, iqtisodiy manfaatlar va inson huquqlari o'rtasidagi ziddiyatlar yuzaga keladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va umuminsoniy qadriyatlar asosida global axloqiy me'yorlarni ishlab chiqish zarur.

Xususan, BMT kabi tashkilotlar inson huquqlari va adolat tamoyillarini targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, mahalliy jamoalar o'zlarining madaniy merosini saqlab qolish uchun faol choralar ko'rishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, umuminsoniy qadriyatlar globallashuv sharoitida jamiyatlar o'rtasida hamjihatlik va o'zaro tushunishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ular madaniy, diniy va milliy chegaralarni bosib o'tib, global miqyosda tinchlik va taraqqiyotga xizmat qiladi. Biroq, globallashuvning salbiy oqibatlari, masalan, madaniy o'zlikni yo'qotish va iqtisodiy tengsizlik kabi muammolar muvozanatni saqlashni talab qiladi. Umuminsoniy qadriyatlar va globallashuv o'rtasidagi muvozanatni topish orqali biz nafaqat jamoalarni birlashtira olamiz, balki ularning o'ziga xosligini ham asrab-avaylay olamiz. Bu esa kelajakda yanada adolatli va barqaror dunyoni qurishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev.Sh.M. Erkin va farvon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent.: O'zbekiston, 2017.
2. Ziyomuhammadov B., Ziyomuhammedova S., Qodirova S. Ma'naviyat asoslari. T.: O'zbekiston Milliy etiklopediyasidavlat ilmiy nashriyoti, 2000.
3. M.Hamdamova "Milliy g'oya asosida uzluksiz ta'lim-tarbiyani rivojlantirish mexanizmlari" (Metodik qo'llanma) Toshkent 2009-yil
4. M.Imomnazarov "Milliy ma'naviyat bosqichlari" Toshkent-2010 (204-bet.)
5. Qosimon B. Uyg'ongan millat ma'rifati. – T.: Ma'naviyat, 2011.
6. S.H.Nosirxo'jayev, M.F.Lafasov S.A.A'zamxo'jayeva "Ma'naviyat asoslari" Toshkent 2016
7. w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi
8. w.w.w.wikipedia.uz

MILLIYATNING TANAZZULI – OILAVIY QADRIYATLAR “QADRSIZLANISHI”

Nigora Xusanova

Respublika Ma'naviyat va Ma'rifat markazi

Ijtimoiy ma'naviy-tadqiqotlar instituti

ilmiy xodimi

Bugungi kunda G'arb mamlakatlarida shakllangan “ommaviy madaniyat” oila, nikoh, ota-ona va farzand munosabatlariga, oila qurishga bo'lgan qarashlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, hatto e'tiqodga oid tasavvurlarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelgan milliy qadriyatlarning tanazzuliga olib kelmoqda. Jamiyatdan begonalashuv, virtuallashuv, “men konsepsiyasi”, farzandsizlik, e'tiqodlar to'qnashuvi, vatansizlik, olamon madaniyati, yangicha axloq, LGBTQ+, oilaviy qarashlarning nostandartlashuvi, iste'molchilik madaniyati kabi yot g'oyalar yoshlar ongiga singdirilmoqda.

Globalashuv sharoitida yuzaga kelgan bu kabi tahdidlar qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu faoliyatlar keng ildiz yoyishi va ularni singdirish jarayonida kishilar maishiy hayotida oddiy so'zga aylanib qolgan g'oya, mafkura hamda ma'naviyat tushunchasi o'rni va ahamiyati qanday?

Keng jamoatchilik tomonidan ilgari surilayotgan “Bizga o'zi mafkura kerakmi” yohud “ma'naviyat bizga nima berdi” qabilidagi savollarning ko'payishi tufayli ushbu tushuncha qadr-qimmatini, jamiyatda mavjudlik mohiyatiga qanchalik ta'sir o'tkazmoqda? Keyingi paytlarda odamlar orasida “g'oya”, “mafkura”, “milliy g'oya”, “ma'naviyat” hamda “vatan va vatanparvarlik” so'zlarini ishlatish zarurati qanchalik muhim bo'lsa-da, kamayib borayotganini sezish qiyin emas. Bu so'zlarni xalqimizga tadbiq etishda o'tgan yillar davomida qandaydir xato kamchiliklarga yo'l qo'yilgan.

Biroq, jamiyat hayotini bu so'zlarsiz tasavvur qilish oqibatlari qanday?

Agar mumkin bo'lsa, bizni qanday xavf-xatar va tahdidlar kutib turibdi?

Bugun yer yuzida inson yaralganidan to bugungi kunga qadar mavjud bo'lgan oila qurish to'g'risidagi tasavvurlar shakllanib borishi, kishilik jamiyati uchun oila qadriyat darajasigacha ko'tarilgan, ushbu qadriyat ham tahdid ostida qolmoqda.

Ma'lumki tarixiy manbalarga ko'ra, oilaning guruhiiy oila, patrialxal oila va monogom oila kabi turlari mavjud bo'lgan bo'lsa hozirga qadar Nikohning monogom nikoh, poligoniya nikoh va poliandriya nikoh kabi turlari mavjud. Monogom oila hozirgi kunda keng tarqalgan shakl hisoblanadi. Jamiyatning kichik bo'g'ini bo'lgan oila har qanday davlat va jamiyatning barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Uning inqirozi jamiyatning inqiroziga olib kelishi mumkin.

Shunday bo'lsada, "Ommaviy madaniyat"ning ta'siri ostida "olomon madaniyati"ning yangi ko'rinishlari oila qadriyatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Endi, erkak-erkak bilan, ayol-ayol bilan nikoh qurishi, hatto hayvonlar bilan nikoh qurishi kabi holatlar nafaqat G'arbda, balki ayrim Osiyo davlatlarida ham uchramoqda. Ushbu yangi "oilaviy nikoh"larning rivojlanishi hamda ularning huquqiy va moddiy ta'minoti kuchli himoya ostida. Bu holatlar globallashuv jarayonlarining salbiy jihatlari hamda "olomon madaniyati"ning dunyo xalqlariga yetkazayotgan eng fojiali zararlaridan biridir. An'anaviy munosabatlarning virtual olamga ko'chishi, ommaviy madaniyat unsurlarining shiddatli tus olishi natijasida millatlarning tarixiy ildizlari, o'zligi hamda qadriyatlariga putur yetkazishdan tashqari, umuminsoniyat kelajagi uchun ham katta tahdid va xavf-xatarlardan biriga aylanmoqda. Bu haqida, ma'rifatparvar jadidlarimizdan, Cho'lpon esa "Ey qarindoshlar, sizlardan katta iltimosimiz shuldurki, Ovro'paning mo'dosidan, shishasidan, buzuq axloqidan na'muna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, hunar, sanoatga o'xshashlik madaniyatlardan namuna olib, bul jihatdan taqlid qilmog'imiz lozimdur. Ovro'paning mo'dosi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan, asir – qul qiladur. Bundan

saqlaningiz” deya o‘zbek millati uchun muhim bo‘lgan milliy qadriyatlarni asrashga oid fikrlari qanchalik haqiqat ekanligini anglaymiz.

Afsuski, yuqorida tilga olingan vayronkor g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlovchi mamlakatlar soni ortib bormoqda. Xalqaro maydonda ming yillik tarixga ega oila qadriyatlarini saqlab qolish hamda yangicha axloqiy qarashlarga qarshi mafkuraviy targ‘ibotlarni oldini olish choralari ishlab chiqish orqali “millat genezisi”ni saqlab qolish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. G‘arb mamlakatlaridan kirib kelayotgan yangicha axloqiy qarashlarning “olomon madaniyati” orqali Sharq mamlakatlariga ta’sirini o‘rganish, ayniqsa, odamlar hayotining asosiy qismiga aylangan meta olam va OAVdagi targ‘ibot materiallarini tahlil qilish orqali amalga oshirilishi zarur.

Xo‘sh bugun g‘arbona mafkura va g‘oyalarning oila qadriyatlariga ta’siri qanday degan savolaga kuzatuvlarimiz natijalari orqali mutaolachining shaxsiy xulosalar chiqarishi uchun taqdim etamiz.

Barchaga ma’lumki, ayni vaqtda ijtimoiy tarmoqlar va OAV vositalari oilaviy muammolarga oid kontentlar bilan to‘lib bormoqda. Shunday ekan, kuzatuvlar davrida, bugun O‘zbekistonda kun sayin oilaviy munosabatlarda ziddiyatlarning ortib borishi hamda oilaviy ajrimlar soning ortib borishida OAV va internet tarmog‘idagi kontentlarda uzatilayotgan materiallarning bilib bilmagan holda **g‘oyaviy va mafkuraviy targ‘ibot quroliga** aylanmoqda.

Boisi, hozirda oilaviy munosabatlar bilan bog‘liq bizning kuzatuv nazoratimizga quyidagi OAVda namoyish etilayotgan kino va filmlarni e’tiboringizga havola etmoqchimiz: “Kelin, Bloger kelin, Qaynona kelin, O‘g‘ri kelin, Noshukur kelin, Bir kunlik kelin, Chilim chekkan kelinchak, Dovdir kelin, Yolg‘onchi kelin, Vaysaqi kelin, Uddaburon kelin, Sayohatchi qaynona kelin, Esipast kelin, Nafsi buzuk kelin, Erkakshoda kelin, Erkatoy kelin, O‘yinqaroq kelin, Ayyor kelin, Erkatoy kelin, Bokschi kelin, Zolim kelin, Diplomsiz kelin, Cho‘loq kelin, Toparmon kelin, Qo‘shning kelini, Otadan o‘g‘ilni ayirgan kelin, Befarosat kelin, Mahrga gelik so‘ragan kelin, Tuxumniyam eplab qovura olmaydigan oliy ma’lumotli kelin, Cho‘rilikka olingan kelin, Shantaj kelin, Yangi kelgan

kelin, Zo‘ravonlikka uchragan kelin, Kelinga atalgan xayitlik, Uy qamog‘ida o‘tirgan kelin, Qishloqi qizni kelin qilmayman, Xolamga kelin bo‘lmayman, Kelin qizingdek bo‘lolmaydi, Kelinini quldek ko‘radigan qaynona, Soqov kelin, Kelinim bizni aldab yurgan ekan, Firibgar qaynona kelin, Urushqoq qaynona kelin, O‘rin almashgan qaynona kelin, Lanatlangan oila kelini, Dugonamga kelin bo‘ldim, Kelin chidaydimi, Narkoman kelin, To‘yda tarsaki yegan kelin, Bokira chiqmagan kelin, Zinoni kasb qilgan kelin, Chimildiqdan quvilgan kelin, Qaynonasiga tuxmat qilgan kelin, Qaynotasini urgan kelin” kabi o‘zbek kelinlari haqida film va telinavillalar bo‘lsa, “Rashkchi qaynona, Qaynonalar qaynonasi, Kuyovidan qarz olgan qaynona, G‘iybatchi qaynona, Kelinini oyligini olib qaynona, Kelinini oyligini olib qo‘yadigan qaynona, So‘qir qaynona, Kelinini sarposiga ko‘z tikkan qaynona, Xasis qaynona, Mehribon qaynona, Sarson qaynonamdan noroziman, Firibgar qaynona kelin, Qizg‘anchiq qaynona, Keliniga kun bermaydigan qaynona, Urushqoq qaynona kelin, Super qaynona, Xotirasini yo‘qotgan qaynona, Ochko‘z qaynona, O‘rni almashgan qaynona kelin, Ayirmachi qaynona, Sayohatchi qaynona, Sodda qaynonam, Qaynonamning qing‘ir ishi, Zolim qaynona, Aldangan qaynona, Kelinini o‘ldirib qo‘ygan qaynona, Sanatkorni xo‘rlagan qaynona, Aktirisa qaynonam, Ziqna qaynonam, Irimchi qaynona, Janjalkash qaynona, Qaynonamning zug‘umlaridan dod, Esi past qaynona, Kelinini quldek zulm begran qaynona, Kundosh qaynona, Oflayn qaynona va boshqa qaynona va kelinlar haqida kino telinavellalar estofetasi ketmoqda.

Yuqorida aytilganidek, g‘arbdan kirib kelayotgan tahdidlaridan tashqari, ichki tahdid va xavf-xatarlar ham yetarlicha e‘tiborni talab etadi.

Jahon hamjamiyati oila oliy qadriyat ekanligini ifodalovchi kino va dramalar ishlab chiqarish orqali oilaviy qadriyatlarning qadrsizlanishini oldini olishga harakat qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va telekanallarda ommalashgan “Hayot senga mandarin berganda” kabi filmlar oilaning muqaddasligi g‘oyalari targ‘ib qilinadi. O‘tmishga nazar tashlasak, bunday filmlar o‘zbekfilm arxivida ham yetarlicha. Ammo, bugungi zamonaviy “homo sapiens”ning yangicha qiyofadagi kino va media kontentlarga

bo'lgan talabi ortib bormoqda. Bu talablarni qondirishda ilmiy tadqiqot institutlari va aql markazlarining o'rni muhimligini inobatga olib, o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu esa meta olamning talabiga aylanmoqda.

Xalqaro maydonda dunyo gegemonligini qo'lga kiritishga intilayotgan AQShda 1500 dan ortiq aql markazlari va ilmiy tadqiqot institutlari milliy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan g'oyalar va mafkuralar bilan sug'orilgan kino-filmlar ishlab chiqarish orqali peshqadamlik qilmoqda. Xitoyda esa 4500 ga yaqin aql markazlari va tadqiqot institutlari hamkorligida Buyuk Xitoy madaniyati va tarixini rivojlantirishga qaratilgan g'oyalar bilan sug'orilgan media vositalari orqali yetakchilikni qo'lga olishga harakat qilmoqda. Qo'shni mamlakatlarda esa milliy tiklanish, davlat tilining qadrini oshirish maqsadida bloggerlar va tarmoq foydalanuvchilari millat imidjini targ'ib qiluvchi kino, film, musiqa va raqamli kontentlarni yaratishga katta e'tibor qaratmoqda. Shunday buzg'unchi g'oyalardan biri bo'lgan "Ommaviy madaniyat" esa o'zining qiyofasini tez o'zgartirib, millatlarning tili, dini, milliy o'zligi va qadriyatlariga ta'sir o'tkazishdan tashqari, tarixiy haqiqatni yo'q qilishga urinmoqda.

Shu o'rinda Amerikalik olim P.Byukenenning – "armiya va politsiya orqali emas, ommaviy madaniyat inkvizitorlari yordamida jahonga singdirilayotgan "yumshoq tiraniya" ga aylangan" deya bergan ta'rifi ayni haqiqatga aylanmoqda. Darhaqiqat, bugungi kunda OAV, televediniye, radio, ijtimoiy tarmoqlar orqali tinimsiz uzatilayotgan g'oyalardan tashqari kundalik hayotimizda foydalanayotgan har bir buyum, oziq-ovqat, kiyim-kechak va bolalarimiz sevib o'ynaydigan o'yinchoqlarda ham biror bir g'oya yashiringanini ko'rish, anglash u qadar mushkul emas.

Globalashuv davri shiddat bilan o'zgarib, turli tahdidlar ko'pligi bilan oldimizga g'oyat murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelgan tarixiy ildizlar, milliy va diniy qadriyatlarning o'zgartirib ko'rsatilishi hamda ma'lum bir din vakillarining e'tiqodlarini yerga urish holatlari kuchayib bormoqda. Prezidentimizning hozirgi zamon "milliy kontentlar" yaratilishi

masalasiga alohida urg'u berishligi ham kurashlarning an'anaviy borliqdan virtual borliqga o'tish tezligi shiddatlashayotgani bilan bog'liqdir.

Bugun virtual reallik va virtual shaxsiyatlar davrida ulg'ayayotgan Zeta, Alfa va Beta avlodlari virtual va raqamli muhitlarda katta bo'lib, ularning shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiyasi nafaqat fizik dunyoga, balki virtual olamga ham bog'liq bo'ladi. Virtual reallik, sun'iy intellekt yoki meta olamlarning rivojlanishi ularda real dunyodan ajralgan shaxsiylik va muhit to'g'risida yangi tushunchalarni shakllantiradi. Bu avlod vakillari asosiy vaqtini ilm-fan yutuqlari tufayli animatsiyalangan kontentlar olamidan tashkil topgan kiber muhitda o'tkazadi.

Zed, Alfa va Beta raqamli avlod bolalari⁵⁷ dofomin qaramligi (*dofamin - miyada "rag'batlantirish" va "motivatsiya" signallarini uzatuvchi modda*) tufayli virtual makonning ashaddiy mijozlariga aylanib bormoqda. Shunday ekan, yoshlarda **o'zbek milliy ruhini** kamol toptirishda media ummonni samarali, tez va sifatli kontentlar bilan boyitib borish nafaqat ma'naviyat soha vakillarining, balki o'zini haqiqiy o'zbek millati farzandi deb hisoblovchi har bir insonning kelajak avlodlar va vatan oldidagi burchidir.

Bu jarayonda yoshlarning orzu-maqсадlari va intilishlarini belgilab beruvchi ma'naviy-axloqiy qiyofasi asosiy omil vazifasini bajaradi. Yoshlarda milliy, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish kelajakda mamlakatni inson shaxsi va erkinligi hurmat qilinadigan, yuqori darajadagi imkoniyatlarni taqdim etuvchi jamiyat sifatida rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Qahhorning "Ichki dunyo zaiflashsa, ma'naviy qadriyatlarning qiymati pasayadi, odamlar moddiy boylikni ma'naviyatdan ustun qo'ya boshlaydilar", degan fikri hamda Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot –yo

⁵⁷ • Zed avlodi (1997-2012): Raqamli texnologiyalar bilan tug'ilgan, globallashuv va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida shakllangan avlod. Ular real vaziyatga ko'nikuvchan, tadbirkor va o'zgarishlarga moslashuvchan avlod vakillari.

• Alfa avlodi (2013-2025): Planshetlar bilan tug'ilgan, sun'iy intellekt va virtual reallik kabi texnologiyalar bilan o'sib kelayotgan avlod. Ular individualist, kreativ va texnologiyaga haddan tashqari bog'langan raqamli avlod vakillari.

• Beta avlodi (2025-yildan keyin): Kelajak avlodi bo'lib, ularning xususiyatlari hali to'liq shakllanmagan. Ular texnologiyalarning yanada rivojlangan versiyalari, ekologik muammolar va global siyosiy o'zgarishlar ta'sirida o'sishi kutilayotgan avlod vakillari.

halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” ta’rifi ma’naviyat va axloqlilikning buzilishi jamiyat rivojlanishini to’xtatuvchi eng yirik xavf ekanligini ko’rsatadi.

Azal-azaldan insoniy qadriyat sifatida ko’rilgan fazilatlar omma madaniyati g’arbni o’z domiga tortgan bo’lsa, Sharq mamlakatlari ham globallashuv to’lqinlariga dosh berolmasa, milliy qadriyati va millat tarixiy o’zligini yo’qotishi mumkin. Endi, “olomon madaniyati” faqatgina kiyinish madaniyatini targ’ib etish bilan cheklanmay, oila, farzand, e’tiqod, or-nomus, shaxsni identifikatsiyalash, men konsepsiyasi, yangicha axloq, kiberjinoyatchilik, qurollanish poygasi, suisid, rohatlanish sanoati, virtuallashuv kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Eng achinarlisi, insonlar o’rtasidagi mehr-muruvvat, shavqat, rahmdillik kabi **ma’naviy qadriyatlar evrilishiga** sabab bo’lmoqda.

Shuningdek, oilaviy qadriyatlar qadsizlanishiga xizmat qilayotgan ijtimoiy tarmoqlar orqali yosh-u qarining favoritiga aylangan **“Instayulduzlar”** tomonidan tarmoqqa joylangan va bugungi kunda kishilar o’rtasida urfga aylanayotgan milliy xususiyatlarni chetlab o’tuvchi “red flag” yohud “o’zingni sev, o’zgani qo’y” kabi g’oyalarni trend, mem, chellendjlarga aylanishi oilaviy munosabatlarga bo’lgan qarashlarni tubdan o’zgartirib yubormoqda. Unutmaslik lozim, bizning milliy qadriyatlarimiz, ta’bir joiz bo’lsa, milliyatimiz sodda xalqimiz tomonidan asrlardan asrlarga meros tarzida uzoq tarixiy jarayonda shakllangan va bugungi kungacha yetib kelgan.

Kezi kelganda, **“milliyat”** tushunchasiga ta’rif berib o’tishni lozim topdik.

“Milliyat” – ma’lum bir millatga, shu millat bilan bir maslakda yashayotgan xalqqa tegishli bo’lib, boshqa millatlar va xalqlardan o’ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. U o’zida tarixiy haqiqatni, insoniy qadriyatlarni, turmush tarzini, madaniyatni va ma’naviy merosni ifoda etadi. Ona yurtga ehtirom, ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, oilaning muqaddasligi, iffat, ibo-hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustivorligi, boshqa xalqlarnikiga o’xshamaydigan urf-odatlar, rasm-rusumlar va an’analar milliyatning asosiy belgilaridir.

Agar g'oya va mafkuralarning turi va belgilangan nishon xususiyatlari aniq o'rganilib, maqsadlar aniq belgilanib, mexanizm ishga tushirilsa, o'sha jamiyatning tili, dini, e'tiqodi, qadriyatlari va an'analari asta-sekinlik bilan yo'q qilinadi. Bundan qurol sifatida foydalanuvchi aql markazlari esa tun-u kun o'z faoliyatini olib bormoqda. Amerikalik siyosatshunos olim D.Derian ta'kidlaganidek, "Zo'ravonlikni uzoq masofalarda minimal yo'qotishlarsiz amalga oshirish imkoniyati zamonaviy dunyoning manzarasini o'zgartirmoqda." Shunday ekan, biz uchun oddiy va keraksiz ko'ringan, biroq jamiyat hayoti va insoniyat ongidan sug'urib olishdan manfaatdor bo'lgan kuchlar uchun vatan, oila, e'tiqod kabi qadriyatlar bugun himoyaga muhtoj. Bu himoya esa, albatta, g'oyaviy-mafkuraviy tahlil va saralash mexanizmi orqali amalga oshiriladi.

Bu mexanizmni bir so'z bilan aytganda "ma'naviyat" deb ataymiz. Ayni damda, nafaqat O'zbekiston uchun balki, umuminsoniyat uchun ham suv va havodek zarur bo'lgan **"ma'naviy qutilar"** orqali inson qalbi va ongi uchun kurash davrida yot va zararli g'oya va mafkuralardan himoyalovchi qalqon sifatida maydonda bo'lishi bugungi kunning zaruratidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари" юзасидан 2021 йил 19 январдаги видеоселектор йиғилиши.
<https://qalampir.uz/news/prezident-ma-naviyat>
2. B.Rassel, E.From, Z.Freyd, A.Shopengauer, "Insoniyatning bugungi ahvoli" – Toshkent:. "Yangi asr avlodi", 2024. – 173 b
3. G.Lebon, "Omma psixologiyasi" "Yangi asr avlodi" – Toshkent:. "Yangi asr avlodi", 2024. – 170 b
4. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек // Вопросы философии : журнал. — 1990. — № 3. — С. 134–148. — ИСРН 0042-8744

5. W.Strauss and N.Howe. "Generations The History Of America's Future, 1584 To 2069" William Morrow and Company, Inc., 195 Broadway, New York, NY 10007, Printed in the United States of America. 540

6. Neeki Parsa and Sabra Lizz . "Katz-Wise Gender expression" // The SAGE encyclopedia of trans studies. — Sage Publications, 2021

7. Parent, Mike S.; DeBlaere, Sirleen; Moradi, Bonnie (June 2013). "Approaches to Research on Intersestionality: Perspestives on Gender, LGBT, and Rasial/Yethnis Identities". *Sex Roles* 68 (11–12): 639–645. doi:10.1007/s11199-013-0283-2

8. У.Тўкер, "Рақамлашган дунёда фарзанд қандай тарбияланади", "Мисҳаб" нашриёти, Тошкент-2024

9. С.Грингард, «Интернет вещей. Будущее уже здесь», «Алпина Паблешер» Москва-2020

10. Н.Хусанова «Инстасамка» ва «инстасамис»га айланаётган ёшлар: уларни Ғарбнинг ёт мафкурасидан қандай ҳимоя қилишимиз керак? <https://uza.uz/postc/464553>.

ADABIY TA'LIMDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNING BADIY-ESTETIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Adashaliyeva Nigora Shuhratjonovna

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti

universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

magistranti

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy adabiy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil etiladi. O'quvchilarning badiy-estetik tafakkurini shakllantirishda

interaktiv metodlar, raqamli resurslar, kreativ o'qitish uslublarining roli yoritiladi. Shuningdek, adabiyot darslarida badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, badiiy asarlarni tahlil qilish ko'nikmalari o'sishiga innovatsion yondashuvlarning ta'siri ilmiy asosda o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Adabiy ta'lim, innovatsion texnologiyalar, badiiy-estetik tafakkur, interaktiv metodlar, raqamli resurslar, kreativ o'qitish.*

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlanib borayotgan davrda ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish dolzarb ahamiyatga ega. Ayniqsa, adabiy ta'lim sohasida o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish uchun zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlardan samarali foydalanish zarurati ortdi.

Adabiyot inson tafakkurini, estetik didini, ma'naviy olamini boyituvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, adabiy ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, badiiy-estetik qadriyatlarni anglash va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Hozirda innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. "Innovatsion texnologiyalar" tushunchasi, asosan, o'quv jarayoniga yangi metodlar, vositalar, texnikalar va pedagogik yondashuvlarni joriy qilishni anglatadi. Adabiy ta'limda esa innovatsiyalar o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini, dunyoqarashini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga va tahlil qilishga o'rgatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyot ta'limi shunchaki ma'lumot yetkazish emas, balki estetik his-tuyg'ular va badiiy tafakkurni shakllantirishning murakkab jarayonidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, innovatsion texnologiyalar adabiyot darslarida interfaol muloqot, vizual taqdimotlar, multimedia dasturlari, raqamli platformalardan foydalanish orqali o'quvchilarning o'rganish faoliyatini yanada jonlantiradi. Xususan, raqamli ta'lim platformalari orqali adabiy matnlarni onlayn tahlil qilish, virtual bahslar tashkil etish imkoniyati o'quvchilarning adabiy asarlarni idrok etish va

baholash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, o'quvchilarda kreativ fikrlash, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va zamonaviy axborot muhitida mustaqil izlanish olib borish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Badiiy-estetik tafakkurga ega bo'lish insonning adabiy asarlar orqali hayot va san'at hodisalarini estetik idrok etishi, ulardan zavqlanishi, estetik qadriyatlarni anglab yetishi va baholay olish qobiliyatidir. Pedagogika va psixologiyada badiiy-estetik tafakkur tarbiyasi shaxsning ma'naviy kamolotida asosiy omil sifatida qaraladi. Insonning estetik tafakkuri shakllanib, rivojlanib, takomillashib borgani sari uning ijtimoiy-ruhiy, mafkuraviy-g'oyaviy, siyosiy-ma'naviy intilishlari ham tobora tiniqlashib boradi. Tarixan Turkiston xalqlari estetik tafakkurida go'zallik va ezgulik tushunchalari falsafiy-tasavvufiy tamoyillar, milliy qadriyatlar va umuminsoniy mazmun, shuningdek, sodda demokratik va ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan uyg'un holda namoyon bo'lganligi o'z-o'zidan ravshan. Ma'rifatparvar allomalar bu an'analarni davom ettirib, ezgulik va go'zallikni yaxlit hodisa tarzida idrok etadilar [1].

A.N. Leontyevning fikricha, "tafakkur jarayoni estetik his-tuyg'ular bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi va san'at asarlari orqali inson ongida estetik me'yorlar shakllanadi" [2]. Shu bois adabiyot ta'limida badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

O'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirishda quyidagi usullardan foydalanish yaxshi samara beradi:

- Badiiy asarlarni chuqur tahlil qilish: asarning badiiy tasvir vositalari, obrazlar tizimi, kompozitsion qurilishini tahlil qilish o'quvchilarning estetik idrokini o'stiradi;
- Interaktiv metodlardan foydalanish: rolli o'yinlar, ijodiy yozuv mashg'ulotlari, adabiy viktorinalar orqali o'quvchilarda badiiy fikrlashni faollashtirish mumkin;
- Multimedia va vizual texnologiyalarni jalb etish: adabiy asarlarning ekranlashtirilgan variantlarini tomosha qilish, san'at va adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berish estetik his-tuyg'ularni kuchaytiradi;

- Kreativ topshiriqlar berish: matn asosida yangi syujet yaratish, asar qahramonlariga xat yozish, zamonaviy kontekstda hikoya qilish kabi mashg'ulotlar o'quvchilarning ijodiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunday yondashuvlar yordamida o'quvchilar nafaqat badiiy asarlarni o'qiydi, balki ularni chuqur anglaydi, his etadi va o'z estetik dunyoqarashini shakllantiradi. Shu orqali adabiy ta'limning tarbiyaviy va estetik vazifalari to'liq amalga oshiriladi.

Zamonaviy adabiy ta'lim jarayonida interaktiv metodlar va raqamli resurslardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. An'anaviy uslublardan farqli ravishda, interaktiv metodlar o'quvchilarni faol o'rganishga, mustaqil fikr bildirishga va ijodiy izlanishga undaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar orqali o'tkazilgan adabiyot darslari o'quvchilarning dars jarayoniga qiziqishini 40–60 foizga oshiradi. Bu natijalar adabiy ta'limda yangi yondashuvlarni tatbiq etish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiy ta'limda qo'llanilsa, samara beradigan asosiy interaktiv yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- Kichik guruhlardagi muhokamalar: o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, adabiy asardagi muammolarni birgalikda tahlil qilish va ularga yechim topish;

- Rolli o'yinlar: asar qahramonlari rolini ijro etish orqali badiiy obrazlarni chuqurroq anglash va his qilish;

- Debatlar va ochiq fikrlar: adabiy asar mavzusi yoki qahramonlari haqida bahs-munozaralar o'tkazish orqali o'quvchilarning analitik tafakkurini rivojlantirish;

- Raqamli resurs va vositalar ham adabiy darslarni yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi;

- Elektron platformalar: online testlar, viktorinalar, adabiy loyihalar yaratishda yordam beradi.

- Audio va video materiallar: audio kitoblarni eshitish, ekranlashtirilgan variantlarni tahlil qilish orqali natijaga erishiladi;

- Virtual kutubxonalar va raqamli ensiklopediyalar: o'quvchilarga mustaqil o'rganish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli resurslar yordamida tashkil etilgan adabiy tahlil mashg'ulotlari o'quvchilarning o'z fikrini ifoda etish va matnni tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Metodist Q. Husanboyevaning fikriga ko'ra, "adabiyot darslarida o'rganish uchun taqdim etilgan har qanday asar – u ertak yoki doston bo'ladimi, maqol yoki matal bo'ladimi, didaktik tahlilga tortilmas, mazmun mohiyatiga kirilmas, o'quvchilar orasida muhokama qilinmas ekan, ularning samaradorlik darajasi hamisha past bo'ladi" [3]. Professor Qozoqboy Yo'ldoshev tomonidan bu borada quyidagicha fikr bildirilgan. "Aslida adabiyot tarixiga daxldor biror dalilni sharillatib aytib bera oladigan, ammo ma'naviyatida ezgu fazilatlar bo'lmagan o'quvchidan ko'ra badiiy asarlarning qahramonlariga xos insoniy fazilatlarni o'z tabiatiga singdirgan, sirtidan qaraganda, nafaolday tuyuladigan o'quvchilar jamiyatimiz uchun ko'proq zarurdir" [4]. Chindan ham o'qigan badiiy asar zamiridagi estetik jozibani his qilgan o'quvchida ezgu ma'naviy va intellektual sifatlar shakllanishi oson kechadi.

Umumta'lim maktablarining 9-sinf adabiyot o'quv dasturida "Alpomish" dostonini o'rganish rejalashtirilgan. Folklorshunos J. Eshonqulov "Alpomish" dostoni haqida shunday deydi: "Ta'bir joiz bo'lsa, ushbu dostonni xalqimizning ko'hna marosimlar, urf-odatlar, irim-sirim, tabularning "qomusi" deb atash mumkin. Chunki hech bir eposda xalqimizning maishiy hayoti bunchalik keng ko'lamda badiiy ifodasini topmagan" [5]. Shunga ko'ra, "Alpomish" dostoni orqali o'quvchilarning adabiy bilimlarini chuqurlashtirish, mustaqil fikrlash va o'ziga xos estetik didini shakllantirishda adabiy ta'limda quyidagi kreativ metodlardan foydalanish mumkin:

1. Erkin syujet yaratish. Bunda o'quvchilarga "Agar Alpomish Boysunga yetib bormaganida voqealar qanday rivojlanardi?" yoki "Oybarchin shart qo'ymaganda qanday o'zgarishlar bo'lar edi?" kabi savollar beriladi. Bu orqali o'quvchilar dostonidagi syujet chiziqlari ustida mustaqil fikrlaydi, voqealarni alternativ tarzda rivojlantirishga o'rganadi.

2. Asar qahramonlariga xat yozish. O'quvchilardan Alpomishga, Oybarchinga yoki Qaldirg'ochga xat yozish so'raladi. Bu orqali o'quvchilar qahramonlarning ruhiy dunyosini chuqurroq his etadilar, hamdardlik tuyg'ulari shakllanadi.

3. Adabiy kompozitsiyalar yaratish. O'quvchilarga doston asosida esse, hikoya yoki sahna ko'rinishlari yaratish topshiriladi. Masalan, asardagi ijtimoiy muammolar haqida esse yoki Alpomishning zindondagi hayoti haqida qisqa hikoya yozish orqali o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatlari ham shakllanadi.

4. San'at va adabiyot integratsiyasiga erishish. "Alpomish" dostoni o'qilgach, o'quvchilardan matn asosida sahna ko'rinishi tayyorlash, Alpomish va Oybarchin tasvirini chizish yoki asardagi jangovar sahnalar uchun musiqa tanlash topshiriladi. Bu esa adabiy matnni har jihatdan estetik idrok qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, adabiy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va kreativ metodlardan samarali foydalanish o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar, xususan, interaktiv usullar, raqamli resurslar va ijodiy faoliyatlarga asoslangan mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning adabiy asarlarni idrok etish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Badiiy-estetik tafakkurning shakllanishi esa shaxsning ma'naviy-axloqiy kamoloti, estetik didi va mustaqil fikrlash salohiyati rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, adabiy ta'limda innovatsion yondashuvlar va kreativ metodlarning faol tatbiqi orqali o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha istiqbolli natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umarov E, Karimov R va boshqalar. Estetika asoslari. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 5-b.

2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – с. 74.

3. Husanboyeva Q, Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2022. – 390 b

4. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 42-б.

5. Sharipova M. “Alpomish” dostoni – o'zbek xalqi tarixi badiiy ifodasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

MUNDARIJA

1	Kirish	3
2	YALPI MAJLIS Yoshlar ijtimoiy faolligi va ma'naviy ideal masalasiga doir ayrim oshkora fikrlar Mavrulov Abduxalil	6
3	Zamonaviy bosqichda ijtimoiy-siyosiy faollikni oshirishning internet texnologiyalari Islomov Ilyos Normamatovich	18
4	Davlat xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi: xorijiy va milliy tajriba misolida Qodir Asadovich Jo'rayev	26
5	Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda sharqona axloqiy qadriyatlar paradigmasining o'rni Pulatova Dildor Akmalovna	38
6	O'zbek falsafasi – turkiy xalqlar ijtimoiy tafakkurining poydevori Qiyomiddin Nazarov	44
7	Radikallashuvga qarshi kurashning ijtimoiy jihatlarini Fazilat Oripovna Qo'ysinova	52
8	O'rta asrlar ijtimoiy-siyosiy tafakkurining shakllanishida sharq mutafakkirlari konsepsiyalarining o'rni (zamonaviy sotsiologik tahlil) Akmal Gadaymurodovich Abdullayev	57
9	“Soft drive” texnologiyasi – jamiyat taqdiriga daxldor texnologiya sifatida Rashidov Rustam Rasulovich	71

10	I SHO‘BA. BUGUNGI IJTIMOIIY-MA’NAVIY MUHIT VA TARG‘IBOT TEXNOLOGIYALARI	79
11	G‘oyaviy birdamlik va hamjihatlikni ta‘minlash zaruriyati Ergashev Ibodulla Suvanov Ilhom Abdixalilovich	79
12	Ijtimoiy faollikning ma‘naviy asoslari Shahlo Ahrorova	87
13	Madaniy-ma‘rifiy islohotlarning barkamol avlodni tarbiyalashdagi o‘rni Gularo Nishonboyeva	91
14	Inklyuziv ta‘lim orqali ijtimoiy faollik va umumjamiyat manfaatlariga daxldorlikni shakllantirish: metodik yondashuvlar va qadriyatlar uyg‘unligi Qodirova Feruza Usmanovna Xamidova Malikaxon O‘ktamovna	98
15	Ijtimoiy faollik ilm-fan paradigmasi sifatida Sharipov Dilshod Baxshilloevich	101
16	Iqtisodiyot va ma‘naviyat uyg‘unligining jamiyat taraqqiyotidagi roli Eshonkulov Laziz Azamatovich	107
17	Ijtimoiy faollikning umumjamiyat manffaatlariga ta‘sirining dolzarbligi Yuldasheva Maxfuzaxon Qobiljonovna	113
18	Ijtimoiy faollikni shakllantirish bo‘yicha xorij tajribalari Xurshid Serobov	116
19	“Qutadg‘u bilig”da insonning ijtimoiy faolligi masalasi Abdullayeva Marhabo Uskinbayevna	122

20	Yangi o'zbekistonda millatlararo munosabatlarni rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'rni Sherzod Saydaliyevich Karshiyev	129
21	Turizm sohasi va ijtimoiy faollik: o'zaro aloqadorlik hamda manfaatlar uyg'unligi Usmonova Nigora Aktam qizi	133
22	Ijtimoiy faollik va ekologik mas'uliyat: umumjamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shish Abduraxmanova Nozima Akbar qizi Toshpo'lotova Jasmina Nuriddin qizi	138
23	Mediada ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi Qurbonova Nafisa Shavkat qizi	143
24	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ijtimoiy faollikka ta'siri Ostanaqulov Xojiakbar Mansurqul o'g'li	148
25	Fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan xalqaro mexanizmlar Berdimurod Xolbekov	153
26	Ijtimoiy faollikning rivojlanish tarixi Akramjonova Muhlisa Ikromjonovna	158
27	II SHO'BA. MA'NAVIYAT SOHASIGA OID ILMIY TADQIQOTLARNI TAHLIL QILISH: MUAMMO VA YECHIMLAR	164
28	Mehr-oqibat – ma'naviy profilaktika omili: ijtimoiy tadqiqot keysi Muhammad Quronov Oybek Musurmonqulov Sherzod Jumanov	164

29	Yoshlarda daxldorlik tuyg'usini shakllantirishning ma'naviy-ma'rifiy omillari Musaev Mansur Tursunpo'latovich	171
30	Yangi o'zbekistonning ma'naviy strategiyasida uzluksiz ta'lim-tarbiya: muammo va yechimlar Sharif Kabilov	175
31	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar va shaxs ijtimoiy faolligi Mavrulova Munisa	183
32	Ekomadaniyat – inson mavjudligining asosi Ikramov Ravshan Aktamovich	196
33	Ma'naviy meros jamiyat ma'naviy hayotining ijtimoiy-tarixiy asosidir Jabborova Saodat Sattorovna	201
34	Ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalash – ijtimoiy davlatni rivojlantirishning muhim omili sifatida Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li	205
35	Ijtimoiy himoya: tarixiy ildizlar va milliy qadriyatlar asosida Qirg'izaliyev Axadjon Abdulfatto o'g'li	209
36	Uzluksiz ta'lim-tarbiya – milliy xavfsizlikni ta'minlashning muhim sharti Malika Usmanova	213
37	Ahmad donish qarashlarida ma'naviy ideallar va ijtimoiy faollik g'oyalari Atayev Alisher Rizkulovich	218
38	Worldskills standartlarini milliy professional ta'lim tizimiga joriy etishning axborot-ta'lim portalini yaratish zarurati Otayarov Javohir Odiljon o'g'li	227

39	Maktabgacha ta'limda ijtimoiy faollikka tayangan holda taraqqiyotga erishishning ma'naviy asoslar Imixonova Nodira Sayidburxon qizi	231
40	Sun'iy intellekt fenomenining ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o'rni Shermatov Avazbek G'ofur o'g'li	239
41	Talabalarda jamiyat taqdiriga daxldorlik tuyg'usini shakllantirishning tyutorlik texnologiyalari Malikova Dildoraxon Qobilovna	244
42	O'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish Adashaliyeva Nigora Shuhratjonovna	249
43	Sog'lom va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining qiyosiy tahlili Ishmatova Ozodaxon Sirodjoyna Yusufova Jasmina Ulug'bek qizi Kamiljanova Dildora Elmurad qizi	255
44	Zamonaviy postmodern adabiyotida dialog va ko'pqirrali muloqot Gulzoda Safarova	259
45	Jamiyatda bola huquqlarining o'rni va ahamiyati Hafizullayev Javlon Nosirov Sabohiddin Abdullayeva Mohiniso	263
46	III SHO'BA. JAMIYAT BIRDAMLIGINI TA'MINLAYDIGAN OMILLAR TAHLILI	270
47	Siyosiy ongdan fuqarolar madaniyatiga o'tish jarayoni Baxtiyor Omonov	270

48	Talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish asoslari Valixanova Nigora Abdukaxxorovna	274
49	Davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyalari va odob-axloq qoidalari Ismailov Dilshod Baxriddinovich	278
50	Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda kognitiv ta'lim texnologiyalarining o'rni Umarov Nodirbek	286
51	Hozirgi davrda tarbiyaviy ishlarning asosiy tamoyillari Bo'stonov Abduqahhor Sodiqovich	291
52	Ijtimoiy faol fuqaroni shakllantirishning zamonaviy metodik yondashuvlari Azimov Sarvarbek Qayumjon o'g'li	295
53	Ijtimoiy faol fuqaroni tarbiyalashning metodik asoslari Almamatova Mavluda Rustam qizi	300
54	Bo'lajak maxsus pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik amaliyotni samarali tashkil etish Ibadullaeva Sharofat Nurullayevna	305
55	Ichki va tashqi motivatsiyaning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni Erkinov Muslimbek Mo'yiddin o'g'li Akramova Farangiz Ravshan qizi	310
56	Sifatli ta'lim – barkamol avlod, ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalashning asosidir Bahronova Mavluda O'tkir qizi	315
57	Shaxs ma'naviy kamolotida axloqiy tarbiyaning o'rni Jumaniyazova Nafosat Ravshanbekovna	318

58	Allan korrington g'ildiragi oliy ta'lim muassasalarida aralash ta'lim samaradorligini oshirish vositasi sifatida Pulatova Difuza Azamkulovna	323
59	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari Nayimova Aziza Dilmurot qizi	329
60	Adabiyotning shaxs tarbiyasi va ijtimoiy faollikdagi o'rni Xayrullayeva Zahro Uyg'un qizi	333
61	Jamoatchilik nazorati – faol demokratik jamiyat poydevori Ibragimov Mirfayz Ikrom o'g'li	336
62	Kichik maktab yoshidagi bolalar shaxsida rivojlanishining psixologik jihatlari Normurodov Mirkamol Nurmurod o'g'li Niyozova Dilafruz Abduraxmonovna	342
63	Yangi o'zbekistonda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik asoslari D.K.Rafikova M.M.Muhammadqosimova	344
64	Oila – hayotning asosiy poydevori Niyozova Shohista Nusratilloevna	351
65	Oila tushunchasining bugungi o'zbekiston yoshlari tomonidan qabul qilinishi Nosirov Sabohiddin Hafizullayev Javlon Abdullayeva Mohiniso	358

66	IV SHO‘BA. XALQPARVAR DAVLAT BARPO ETISHDA IJTIMOIIY FAOL FUQARONING ROLINI OSHIRISH VAZIFALARI	368
67	Siyosiy yangilanishlar jarayonida milliylik va umuminsoniylik dialektikasi Turdiyev Bexruz Sobirovich	368
68	Zamonaviy ijtimoiy-madaniy makonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati Nishonov Sarvar Jasur o‘g‘li	375
69	Milliy an‘analarning fuqarolik-huquqiy himoyasi zarurati: bunga qanchalik ehtiyoj mavjud? Toshkanov Nurbek Bahriddinovich	380
70	Qadriyat va faoliyat uyg‘unligi: nizomulmulk qarashlarida jamiyatni barqarorlashtirish omillari Jabborova Saodat Sattorovna Farhodova Dilnura Fazliddinovna	385
71	Oila qadriyatlari va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik Karimova Muqaddas Otajonovna Rustamova Nargiza Axadjonovna	390
72	Globalashuv jarayonlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyatga ta’siri Jo‘rayev Ahmad Muhammadiyevich	394
73	Markaziy osiyolik mutafakkirlarning ma’rifatli jamiyat haqidagi falsafiy qarashlari va ularning konseptual ahamiyati Togayev Shavkat Xurramovich	400
74	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yoshlar ijtimoiy faolligiga ta’siri Masharipova Gularam Kamilovna	410

75	O'smirlarni oilaviy hayotga tayyorlashda nazariy-ilmiy va innovatsion pedagogik yondashuvlar Norqulov Husniddin Do'sbekovich	415
76	Ijtimoiy boshqaruvga milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ta'siri Mansurova Malohat Yunus qizi	424
77	Milliy qadriyatlarning ijtimoiy apatiyani oldini olishdagi o'rni Tadjibayev Zoxidjon Xatamovich	428
78	Oilada o'smirlarni tadbirkorlikka tayyorlashda "ustoz-shogird" an'analari umuminsoniy qadriyat sifatida D.Q.Oxunova	435
79	Talabalarda aksiologik munosabatni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish Rafikova Dilafruz Kaxxoralievna	439
80	An'ana va qadriyatlar shaxs shakllanishining asosi sifatida (xitoy xalq respublikasi misolida) Muhiddinova Sarvinoz Nodirjon qizi	446
81	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yosh mutaxassislar faoliyatining rivojlantirishdagi ahamiyati Xolmirzaeva Jumagul Xamdamovna	450
82	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar kontekstida jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy faoliyatga ta'siri Xolmatov Ixtiyor Baxtiyorovich Abdusalomova Gulchexra Bahodirjon qizi	454
83	Ayollar huquqlari va gender tengligi: zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar va muammolar Kalandarova Ferangiz Azamatovna Atayeva Zarina Ziyodullayevna	462

84	Qadriyatlarning yoshlar va jamiyat rivojiga ta'siri Matupayeva Sh. Tosheva Marhabo Hamzayevna Abdurazzoqova Maftuna Olimjon qizi	466
85	Milliy qadriyatlarning ijtimoiy faoliyat va uzluksiz ta'limga ta'siri Ergashbayev Shohbozbek	470
86	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni oiladagi farzand tarbiyasida tutgan o'rni Usmonova Maludaxon Xoshimovna	475
87	Ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarni qo'llab-quvvatlash milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida Mahkamova Dilfuza Jo'raqulovna	481
88	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalari Shodiyeva Mehribon Amin qizi	488
89	V SHO'BA. TARAQQIYOTGA OLIB BORUVCHI USTUVOR QADRIYATLARNI AHOLI ONGIGA SINGDIRISH MASALALARI	493
90	Ma'naviy yangilanish va barkamol avlodni tarbiyalash ehtiyoji Qiyom Nazarov	493
91	Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbekistonlik "mehnat armiyachilari"ning ma'rifiy faoliyati Kurbanov Xurshid Raupovich	498
92	Ma'naviy ideal: yangi nigoh va zamonaviy yondashuvlar Sultonov Fozil Hojievich Hojiev Farhod Jumaboevich	502

93	Xorijdagi o'zbeklar: milliy o'zlik va ijtimoiy faollik talabi Yakubov Sobirjon Salimovich	510
94	Volontyorlik - o'zbekiston ijtimoiy faol yoshlarining milliy qadriyati Sultanov Fozil Xojiyevich Muzaffarov San'atbek Ikromjon o'g'li	515
95	Yoshlar va ijtimoiy faollik: ma'naviy tarbiya roli Nargiza Mirzaaxmedova	520
96	Globalashuv jarayonida yoshlarda ijtimoiy faolligi va uning ko'rinishlari Jo'rayev Axadjon Ilyosjon o'g'li	525
97	Ma'naviy inqiroz: tarix va bugun Nodira Ibrohimova	529
98	Vatanparvarlik shakllanishining ma'naviy – axloqiy asoslari Aliyeva Dilbar Valiyevna	533
99	Shahar madaniyatida estetika va badiiylikning ahamiyati Abdullayeva Xafiza Olimxo'jaevna	540
100	Yaralmishning intellektual yaratig'i ma'naviy hodisaga aylanishi – jiddiy izchil izlanishlar samarasi va yangicha ijodiy barkamollik alomati Allayorov Safar Xushvaqtovich	549
101	Jamiyat madaniy taraqqiyoti tushunchasining kulturologik va ijtimoiy-falsafiy tahlili Tilavova Zulayho	556
102	Ilm-fan sohasidagi hamkorlik aloqalarida o'zbekistonning o'rni (xx asrning 60-70 yillari misolida) Sarvar Axmedov	563
103	Yunus emro she'riyatining milliy-tasavvufiy omillari Norova Mahbuba Ismatovna	568

104	O'zbek yoshlarining ijtimoiy faolligini shakllantirishda ma'naviy ideallarning ahamiyati Qurolboyeva Maftuna Olimjon qizi	574
105	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ijtimoiy faoliyatga ta'siri Isroilov Sirojiddin o'g'li	577
106	Ma'naviy ideallar va ijtimoiy faollik Abdumuxiddinov Fayzullo Muzaffar o'g'li	580
107	Sadriddin ayniyning yosh avlod tarbiyasiga oid pedagogik merosini o'rganish N.B.Qurbonova	584
108	Oila qadriyatlari va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich Rustamova Nargiza Axadjonovna	590
109	Raqamli muhit va yoshlarning axloqiy identikligi Madraximov Alisher Usubjon o'g'li	594
110	Axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy tafakkur evolyutsiyas Yadgarov Alisher Nurmuhammadovich	598
111	Umuminsoniy qadriyatlar va globalizatsiya: muvozanat va muammolar Umarov Hamdam To'xtayevich	603
112	Milliyatning tanazzuli – oilaviy qadriyatlar “qadrsizlanishi” Nigora Xusanova	609
113	Adabiy ta'limda innovatsion texnologiyalar vositasida o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish Adashaliyeva Nigora Shuhratjonovna	617